C. IVLII CAESARIS COMMENTARII.

Nouis emendationibus illustrati.

EIVSDEM LIBRORVM, QVI *desiderantur, Fragmenta.*

EX BIBLIOTHECA Fului Vrsini Romani.

Quæ præterea in hoc libro contineantur, sequens pagina indicabit.

PARISIIS.
Ex officina R. *Granion.*
M. D. LXXIIII.

De bello Gallico, libri IIX.
De bello ciuili Pompeiano, libri III.
De bello Alexandrino, liber I.
De bello Africano, liber I.
De bello Hispaniensi, liber I.

Galliæ, Hispaniæ, locorúmque insignium pictura.

Nomina tum vetera, tum recentia, explanata.

Io. Michaelis Bruti scholia, quibus loci plurimi obscuriores explicantur.

FABIO FARNESIO EQVITI HIEROSOLYMITANO FVLVIVS VRSINVS S.

QVO difficilius, atque laboriosus est, histo-riã suis legibus scri-bere, eo maior debe-tur laus iis, qui in ea excelluerunt, in qua quidem, vt de Græcis taceam, quorum sem-per in omni virtutum genere splendor fuit maximus, Latinis historicis tantum præstitit Cæsar vt primum in ea dignitatis gra-dum, antiquitatis ipsius testimo-nio, fuerit consecutus. Scripsit e-nim eas res gestas, quibus ipse non solum interfuit, sed etiam

præfuit. in quo certè illud quoq; multo mihi magis admirandum videtur, eundem virum & gerendis feliciſſimè, prudentiſſiméque rebus, & ſcribendis doctiſſimè, natum eſſe. Sed tanti viri facta præclara è multorũ monumentis, qui ea cum Græcè tum Latinè immortalitati mandarũt, cognoſcere abunde licet: Doctrinam vero, atq; eloquẽtiæ, quam ſumma cum laude coluit, ſuauitatem, quum eius ſcripta, præter Commentarios, deſiderẽtur omnia, ex iis, quæ ſuperſunt, vndiq; diſperſis reliquiis, guſtare aliquo pacto, expleri nullo modo poſſumus. Contigit enim diuinis Cæſaris ſcriptis, quod & optimis plerîſque ſcriptoribus accidit, ſiue fato, ſiue hominum potius incuria, vt quædam vel penitus interciderint, vel ſi quid ex eius monumentis reliquũ fuerit, mu-

tilum id & mancum, multíſque pollutũ maculis circumferatur. atque in Commentariis quidem multis per doctiſſimos viros ſublatis mẽdis, non ſuæ tamen adhuc integritati reſtitutus eſt Cæſar: librorum vero, qui deperierunt, fragmẽta, nullus quod ſciã, præter vnum Antonium Aguſt, Ilerdenſem Epiſcopum, à quo nonnulla hũiuſmodi accepimus vulgauit, vel collegit. Sed cum ſuperioribus his diebus incidiſsẽ in Commentariorum exemplar, ſexcentis ferè abhinc annis manuſcriptum, atq; illud cum vulgatis codicibus contuliſſem, libriq; bonitatẽ in multis probaſſem, operæpretium me facturum ſum arbitratus, ſi, quas ex optimo libro correctiones eruiſſem, adiunctis Octauij Pantagathi, & Gabrielis Faerni, doctiſſimorum virorum emendationibus, cum

iis etiã,quæ collegiſſem,Cæſaris ſcriptorum fragmentis,in lucem proderem. Ad hanc meã voluntatem,amiciſſimorũ quoq; hortationes acceſſerunt qui cõmunicari hæc,qualiacumque eſſent cum ſtudioſis omnibus impulerunt. Cum igitur proferendum hunc librum in publicũ ſtatuiſſem,tu potiſſimum cui mitterem occurriſti. nõ eaquidem de cauſa, quod ex nobiliſſima, ampliſſimáq; Farneſiorum ſis ortus familia,etſi magnũ hoc ſit, vt certè eſt: vel quod amori erga me tuo debeam plurimum , meæq́; in te obſeruantiæ teſtimoniũ aliquod extare cupiam , ſed quod,virtuti imprimis tuæ,naturæq́; bonitati debitum id, quidquid eſſet,iudicarem. Cuius quidem ſpecimen cum Romæ, tum Bononiæ adoleſcẽs,apud clariſſ. virum Ranutiũ Farneſium Cardinalem , cui

acceptiſſimus eras, illuſtre ſatis dediſti. nemo enim ex iis, qui te vel ſemel ſunt allocuti, tunc fuit, qui tuam in ea ætate prudẽtiam, grauitatémq; non ſit ſummope-re admiratus: qui cõpoſitos mo-res, comitatem, affabilitatémque ſermonis, quæ ad conciliandos hominũ animos plurimum va-lent, non ſit iucunde amplexus: qui maximos in literarũ ſtudiis, atq; in vtraq; lingua progreſſus, non in cælum extulerit. quibus nunc te artibus honeſtiſſimo iſti equitum ordini chariſſimũ eſſe, incredibili omnium, qui te in o-culis ferũt, voluptate, ad nos per-fertur. quò certè cum cogitatio-nes tuas prudenti iudicio direxe-ris, atque in ornanda Hieroſoly-mitana religione omne tum ſtu-dium ponendum ſtatueris, rectè Cæſarem ipſum, his à ſe Cõmen-tariis repræſentatum imitari, &

tanquã intueri poteris.quos quidem nostris annotationibus emendatiores legendo,tũ ea,quæ cupis,assequeris,in consiliis scilicet capiendis prudentiã, & rerum humanarũ,quæ semper eiusdem ferè sunt generis,scientiam: tum amicissimorum tuorum Pantagathi & Faerni,quos dum viuebant,summopere coluisti,recordatio gratissima erit.Me quoque ipsum, nominis tui studiosissimum, eundem librum in manibus quoties habebis, tacitus toties cogitatione cõplecteris, loquárque tecum absens, quando interuallo locorum disiunctus, corã id facere minus possum:facturus,vt spero, vbi tu susceptis magnis pro Christi fide laboribus,verã illã,cuius cupidissimus semper fuisti, gloriam consecutus,nos aliquando reuises. Vale. Romæ,xii. kal. Iun.CIↃ.D.LXIX.

AD PAVLLVM RHAMNVSIVM IO. BAPTISTAE filium, de historiæ Laudibus,

Pauli Manutij epist.

QVI *magistram vitæ dixit esse Historiam, næ ille, Paulle Rhamnusi, & dixisse vere, & præclare sensisse mihi videri solet. facile enim vnus homo, quid multis hominibus euenerit. cum intelligit, eruditur, atque ipse sibi normam componit actionum suarū, vitæq; totius inter omnes errores, omniaque pericula ad veritatem, ac salutem dirigendæ. nec aliud est nostra prudentia, quam euentorum obseruatio, rerumque præsentium, ac futurarum ex præteritis, tamquam ex fonte, scientia deriuata quod ex vniuerso litterarum genere vel sola, vel certe maxime præstat* Historia, *præsertim si quis eam ita tractet, vt, euenta dum notat, animum referat ad caussas, in easque attente inspiciat, & rationem quærat, cur hoc factum, illud omissum, cur ex illo calamitates, ex hoc optata contigerint. Atque hoc primum est de* Historiæ *fructu, sequitur dignitas. Res gestæ narrantur inter summos reges, potentissimas ciuitates, bellicosissimas nationes. caussæ porro bellorum sunt, quæ sunt humanarum rerum maximæ, imperium, salus, gloria, quæ ponuntur in armis omnia, & à consilio ducum, à virtute militum, ab ipsa fortuna pendent. Neque vero dignitatem quidem habet, ac fructum, voluptatem autem* Historia *desiderat. nam, si voluptas est, quam magnarum variarumque rerum*

adſpectus animis noſtris infundit: nulla pulchrior ſpecies, nulla gratior, nulla prorſus Hiſtoria iucundior. vides, vt in tabula picta, aduerſa ducum excellentium ſtratagemata, artes, inſidias, ſpem potiundi, metum amittendi, caſus exercitus, vrbes captas, imperia deleta: age, fortuna commutata, cadere inſultantem, victum exſurgere, eadem pane momento lætitiam pelli, mœrore ſuccedente, mœroremque lætitia. hæc dum legimus, haurit animus voluptatem incredibilem, aliturque pabulo ſuauiſſimo, nec ſatiatur, donec ad exitum peruenerit. Cyrus ille, Perſarum Rex, qui Orientem ſubegit, Pyrrhus Epirota, caſtra metandi laude præter cæteros inſignis, & duo illi, Barbarorum omnium clariſſimi Alexander Macedo, & Hannibal, præterea de Græcis Themiſtocles, Ageſilaus, Epaminundas, quo modo, cum eorum facta commemorantur, animos noſtros afficiunt, exſpectatione ſuſpendunt, paſcunt gaudio, metu macerant. verum hæc maxime Romana patent in hiſtoria: quæ vel diuturnitate, ac magnitudine bellorum, vel varietate fortunæ vberrimam exemplorum in omni genere copiam ſuppeditat. Romanæ porro viri præſtantes multi cum litterarum monumentis tradiderint, quorum ingenijs, quæ cuique merces gloriæ pro cuiuſque facultate debebatur, ea poſteritatis iudicio perſoluta, eminet inter omnes, mea ſententia: (nec vero ſecus antiquitas ſenſit) primumque ſibi dignitatis gradum C. Cæſar iure vindicat. nam & vixit qua plurimum ætate Romæ floruit eloquentia: & coluit ipſe eloquentiam præter cæteros: rebus vero gerendis non interfuit modo, verum etiam præfuit: quo factum, vt vſum quoque, qui valet in ſcribenda hiſtoria multum, cum doctrina coniunxerit. exſtāt, bono quodam litterarum fato, præclari illius de bellis ipſe duce geſtis Com-

mentarij, qui se non solum omnibus omnium histo-rijs æquare, verum, vt omnes fatentur, anteferre e-tiam videntur. breuitatem scis in oratione magnam esse laudem, cum eo tamen, si vitetur obscuritas. fa-cile enim, cum illam sequimur, in hanc incidimus. quod in Thucydide *vitium* Cicero *notauit, cum esset alioqui scriptor egregius. at vero* C. Cæsar, *cum bre-uitatem maxime omnium adamauerit, ita tamen pressus est, vt eodem nihil fieri posit illustrius. pro-prie loquitur, & significanter: ornamentorum tan-tum habet, quantum in exponenda re decet. nam e-laboratam studiosius orationem, nimiaque excul-tam elegantia, prudentium aures non modo in Cō-mentarijs, verum in historia quoque respuunt.* Hic *tibi est,* Rhamnusi *optime, mihique multis nomini-bus carißime, in manibus habendus, tractandus as-sidue, obseruandus: vt eum penitus, si fieri potest, aut certe, quantum potest, imitatione exprimas. nā, cum tibi* Veneta Resp. *bellum illud memorabile, om-niumque difficillimum, quod* Henrico Dandulo *du-ce aduersus* Byzantios *gestum est, Latina oratione tradiderit explicādum, magnisque etiam tuam in-dustriam præmijs honestandam decreto publico cen-suerit: debes eniti vehementer, ac omnes ingenij tui neruos contendere, ne quis te tanto imparem oneri fuisse vmquam putet. atque ego quidem, qui te fe-ro in oculis, qui tuæ gloriæ faueo, cum in ipsam rem intueor, grauem sane, admodumque difficilem, paul lulum commoueor: rursus, cum ad ingenium tuum, ad industriam, ad illos animi tui præclaros ad lau-dem impetus mentem & cogitationem refero, facile confirmor, & huiusce tibi commißi muneris cum, quem cupio, id est plane gloriosum exitum exspecto.* Verum, *ne sint in te ipso, quæ sunt, & sit hæc, quæ ti-bi ineunda via est, quantumuis lubrica, incerta*

impedita an tu potes labi, potes errare, potes vsquã offendere, ducem secutus patrem tuũ, Ioannem Baptistam Rhamnusium, spectatæ sapientiæ virum, consiliorum omnium summi Xuirum Collegij participem, cuius elucent in vrbe nostra virtutes eximiæ, nomen autem, æternis consignatum atque impressum ingenij monumentis, per orbem terrarum fama dissipauit. is te sua doctrina instruet, consilio monebit, prudentia reget. at quo studio? quo scilicet pater filium, & quo talis pater talem filium debet. nec sane video, quem deceret magis, aut in quem hæc aptius, quam in te, prouincia conueniret. nam cum eas res quæ tibi sunt Latinis litteris tractandæ, magna ex parte liber, vt audio, contineat, Gallica scriptus vetere lingua, tum ipsa perobscura, tum multis præterea diuersarum linguarum vocabulis permista, atque confusa, eum porro librum pater tuus & vnicum habeat, & vnus ipse (de nostris quidem hominibus) optime omnium intelligat: sapientissime, vt in omni re semper, ita proximis mensibus decretum à Decemuiris est, vt hæc tibi potissimũ Venetæ pars historiæ mandaretur, cuius haurire scientiam non aliunde, quam ex tuis ædibus, licebat. Ego quidem, etsi intelligo, qui sis, quam te delectet verus honor, quã tua sponte incumbas ad decus, tamen hortor te, sensus huc omnes, tuos, cogitationesque conuertas, excites ipse te, consideres etiam atque etiam, quid susceperis, à quibus commissum, qua tua ætate, qua omnium exspectatione. Venetiam scribis historiam, nec vniuersam, sed, quod in ea maxime putatur excellere: scribis principum Reip. decreto: scribis adolescens: qua ætate magnas res aggressos vel insignis admodum manet gloria, vel temeritatis nota sempiterna. quibus ex rebus & quod ante studiorum tuorum præstantes fructus edidisti, & quod patris

tui virtus tua virtus putatur, nec tibi sunt petenda extrinsecus quæ domi tuæ nascuntur, orta est inter homines opinio, historiam te nobis daturum egregiam, in qua Venetæ vrbis ita narres præclara facinora, vt aliena cum laude tui nominis immortalitatem coniũgas. quod ita futurum, mihi persuasum est, si te ad legendos aßidue Cæsaris commentarios contuleris, eorumque ad imitationem, & quasi imaginem totum effinxeris. hoc enim in genere nihil habent perfectius Latinæ litteræ, & eos, quo tibi essent, tui iuris quodam modo facti, cariores aliquanto, cum hoc tempore nostris ex ædibus haud paullo quam antea, emendatiores exirent volui in tuo nomine apparere: multis in hanc mentem caussis, ijsque minime vulgaribus adductus. nam, vt omittam, quod historiam scribenti nihil aptius, nihil omnino his commentarijs vtilius quisquam dixerit: valde me commouit, multorum annorum, ac pæne sæculorum in fouendis optimarum artium studijs præclara tuæ gentis consuetudo. ac volo mihi, quod attinet ad illa vetustiora, silentium imponere. venio ad ea, quæ propius ad ætatem nostram accedunt. Auo tuo, cuius tu nomen, & vna cum nomine virtutem refers, quis in omni vita virtutem amauit ardentius? qui cum litteris vsquequaque excelluerit, tum vero Iuris ciuilis cognitionem egregie consecutus est, ciusque rei testes habuit amplißimas Veneti imperij ciuitates. in quibus tum ciuilium, tum capitalium quæstionum iudicijs, magna pariter & integritatis, & doctrinæ laude, præfuit. Mitto Hyeronymum, patruum tuum, medicinæ, ac philosophiæ studijs præstantem qui cum in Syriam eo consilio esset profectus, vt Arabicis litteris imbueretur, paucis annis tantum profecit, vt plerosque Auicennæ libros in Latinam egregie conuerterit. alios

quóque possum de tuis maioribus, hac laude præstantes, minime paucos inuenire. sed parente tuo cõtentus vno esse possum, quo semper in hac ciuitate non solum amico, verum etiam patrono eruditi homines vsi sunt, neque sibi ornamenti, aut præsidij plus in eius amicitia, atque auctoritate, quam commodi repositum in benignitate senserunt. Accedit *illud, quod idem pater tuus cum in* Gallia, Reip. *caussa, diu vixerit, eámque prouinciam,* Rege Ludouico XII, *vniuersam fere peragrauerit, magnam eorum locorum partem, de quibus mentionem in his* Commentarijs *fieri vides, præsens ipse nouit, eaque tibi tu sermone, non secus ac in tabula picta, diligenter, verißiméque ostendere solitus est. itaq; cum hunc librum ad te statui mittere, illud intellexi, magistrum te habere excellentem in hoc rerum ac locorum* Gallicæ *prouinciæ studio, parentem tuum, quo sum aliquanto magis in suscepto consilio confirmatus.* Tibi *vero displicere meum erga te officium, non existimo. mihi quidem ipsi ob eam caussam gratißimum fuit, vt ex tenui munere beneuolentiam in te meam perspiceres: quæ cum à parentum nostrorum coniunctione, qua nulla maior esse potuit, originem duxerit, quotidie tamẽ augetur studijs erga me tuis, maxime vero caußis ijs, vnde facile manat amor,* Virtute. *ac probitate, quarum altera tuis in scriptis, altera in moribus elucet.*

ILLVSTISSIMAE AETHERIO-
RVM ACADEMIAE,

Ioannes Michael Brutus S. D.

Qamquam maiorum memoria, vehemētius se nostri homines ingenuis omnibus atque honestis artibus dediderūt nunquā in his maiore cum ingenii atque industriæ laude versati, minus vberes sui ingenii fructus industriæque retulerūt. Siue autē ea fortunæ, siue téporis est iniuria habenda, si modo in eo cōsisteret, ac minime sæuiendo, vlterius progrederetur, ferendam sibi illam animo aliquanto æquiore existimarent. Sed non iā debita virtuti præmia quærunt, famam, nomen, gloriam, populorum studia, potentium hominum gratiam, aditus ad summos honores, qui semper honestissimo cuique patuerunt: sed grauissima vitæ incommoda, indignitatem, insolentium hominum fastidium, in quibus illis essent vitæ subsidia petenda, nequidquam, virtute, vindicem à tam graui iniuria quærente, deprecātur. Quæ cum mala omnia grauia per se sunt, tum multo horum caussa grauior, acerbiorque videri debet. Fortuna enim, secundo aura prouectos homines

vna ad maxima regna atque imperia ef-
fert:eadem,virtuti bellum, pudori, ho-
nestati, quibus illa merito debentur,
perpetuum indixit. Vt autem qui per
vim imperium in populos & gẽtes ad-
ministrant: infestissimi iis sunt, ad quos
pertinere iura regni existimantur: ita
fortuna in hominum vitam tyrannide
iniecta,in eos infesto odio inexpiabili-
que est, qui aut ficti naturæ sollertia,
aut suo conformati studio, digni maxi-
me esse videntur,qui summos honores,
regna, principatus inter homines ge-
rant. Cum autem beati homines,omnia
vni fortunæ referant accepta: sua vi se
virtutem efferentem, quo illos temere
fortuna euexit, deprimere omni studio
atque exturbare crudelissime conan-
tur. Tanquam enim illius luce clarissi-
ma,domesticis flagitiis detectis, intel-
ligant fore,vti ingenti hominum plau-
su,suum locum facile virtus tueatur, ita
omnes qui eius studio tenentur, hostili
animo oderunt:iis fauent qui quod me-
liora non nouerunt,sceptra,curules sel-
las,maiorum imagines inani specie re-
rum falsi,inspiciunt, admirantur, ferunt
in cœlum laudibus.Numquam autem se
illi vere beatos putant, nisi eos habeãt

qui ſibi id probari facile perſuaderique patiantur: honeſtos homines & prudentes,qui ſi è vitæ latebris emergant, fortunæ etiam altiſſimum rerum humanarum faſtigium tenenti, animi altitudine officiant: in infimum locum deturbatos, ablegandos, ſi fieri poſſit, atque amandandos ſibi ex hominum vita exiſtimant. Quo maiore vos laude dignos cenſeo habendos, qui maiorum gloriam,nobilitatem,ſplendorem, qui animi aciem multis mentiſque perſtringit, ita à fortuna agnoſcitis: vt virtute vna excolenda, patere vobis aditum ad hominum commendationem & laudem velitis. Ita nullius vos quidem ſplendore magis quam veſtro clari, magna veſtra laude efficitis, vt tamquam magno à vobis diffuſo lumine, colluceant poſteri aliquando, & colluſtrentur. Cum vero inter cæteras præclaras artes, deformata litterarum ſtudia, fortunæ iniuria iacerent, vere vos quidem Aetherii & profecti è Iouis ſinu,quaſi illis e cælo iniecta manu, ſua certa ſede & domicilio collocaſtis. Ita nunc quidem tamquam celeberrimo orbis terræ theatro, nobiliſsimo hoc veſtro cœtu, atque ornatiſsimo

ſociato, ſpectata uirtus,omnium in ſe oculos vndique animumque conuertit. Admirabile vero quiddam habet atque hominis ingenio maius, nobilitatis ſummæ adoleſcentes, ex amplißimis familiis, in quibus dignitates ſummæ, ſacerdotia, regna,inſignia honoris clariſsima conſpiciantur: altiſsima quadam animi deſpicientia, rebus omnibus contemptis, quarum cauſſa multi petant homini eſſe vitam expetendam, cum voluptatibus pugnare, bellum otio indicere, laboribus, vigiliis, commentationibus aſsiduis vires corporis debilitare, non genere, nobilitate,diuitiis, ſed virtute, magnitudine animi, maximarum rerum cognitione atque vſu antecellere conari. Veſtro autem exemplo ſi id multi agant (late enim eorum fama peruagatur,quæ à perſonis tam claris manant) iam magna veſtra gloria virtus in ſuo regno conſiſtere, iam plane ſua laus, honeſtis artibus conſtare videatur. Itaque ſumma veſtra virtus, magno quidem labore me, ſed eodem minus tamen neceſſario leuat, de vobis pluribus dicendi. Ita enim quæ vobis fortuna conciliat,hominibus admirationi ſunt, vti

vnam in vobis ſpectari nobilitatem, quam vobis ipſi fingitis, æquum putent. Nam pluris ea à vobis fieri, quæ à veſtra virtute hauſta habetis, illud indicio eſt, eos quidem à vobis in nobiliſſimum hunc veſtrum cœtum cooptatos, qui loco honeſto nati haberent, quæ parta tuerentur, ſed in iis tamen non cenſus vos magis, copias, ſpecioſos honorum titulos, quam litteras, optimarum artium ſtudia, nobilitatem animi ſpectaſſe. Quæ veſtra virtus tanta, cum alios omnes ad uos amandos ornandoſque impellit, tum me in primis incendit cupiditate incredibili, ſuſceptum meum in vos ſtudium meo aliquando illuſtri officio declarandi. Quod quando mihi per mei ingenii vires optandum magis quam ſperandum eſſe intelligo: exiguo quidem munere, ſed vno hoc nomine digno vobis, quod politiſsimo omnium atque elegantiſſimo ſcriptore illuſtrando, à me adornatum comparatumque ſit, me aſſecuturum non deſpero. Vnus enim ſemper Cæſar habitus eſt, qui eas res geſſerit, vt à quouis ſcriptæ eſſent, admirationi hominibus futuræ viderentur, vnus qui ita ſcripſerit, vt quibuſcumque de

ẽ

rebus ſcriptam hiſtoriam reliquiſſet, maxima voluptate noſtris hominibus, atque auiditate legeretur. In eo autem emendando, quantopere à me elaboratum ſit, ipſe noui, quantum aſſecutus ſim, labore, & ſtudio, aliorum iudicium erit. Vnum certe quidquid illud ſit, perpetuæ meæ in vos obſeruantiæ, ſtudii, voluntatis monumentum ad poſteritatem exſtabit.

NOMINA LOCORVM,

VRBIVM, POPVLORVM

galliæ, quæ his in Commentariis habentur, quo nomine, & olim Latinè, & nunc dicuntur Gallicè, per ordinem litterarũ.

Aduatici Besleduc
Angedicum Prouins
Alexia Lauffoys en Bourgoingne.
Alduasdubis Le Doux
Allobroges Dauphinoys & Sauyoe
Ambarri Semar & Monthar
Ambuariti pars Brabantiæ
Andes Angers
Aquitania Guienne
Arar Sone
Arduenna silua, Foreste Dardena
Armoricæ ciuitates Bretagne toute.
Ambiani Amiens
Artomici Armignac
Atrebates Arras
Auaricum Viarom en Berry

Auerni Auuergne
Aulerci Roan
Axona Desne
Bacenis silua Foreste negre
Batavi Helande
Bellocaßii Bayeux
Beclouaci Beauuois
Betere Besies en guienne
Bibracte Beuray Dautum
Bibrax Bray *en la conte de Rhetel*
Biturifes Bourges
Boii Bourbonnoys,& Bauiere *en*
Almaigne
Brannouices,La val de Moriana
Gabillunum Challon sur le S*one*
Cadurci Caors
Cadetes Hipercorẽtin en Bretaigne
Calete Cales
Carnutes Chartres
Cenolmani Semans
Cẽtrones Saitron au pais de Liege
Centrones,de T*arẽtasii,en Sauoye*
Curiosolites, Cornouaille
Diablitres Leondoul en Bretagne

Ebrodunum Ambrum
Eburones Liege
Eburonices Eureux
Elauer Aliee
Essui Reteolis, oultre Tournay
Gabelli Lodue Nauert.
Garumna Caronne
Genebum Orleans
Geneua Geneue
Gergobia Clarmont en Auergue
Gorduni Gantois
Grudii Louain
Harudes Constance
Hedui Autum
Heluetii Suisses
Heluii Albim
Hesara Lisera
Icius portus Calais
Iura mons S. Claude
Lacus Lemanus Lozanne
Lemouices Lymosins
Lexouii Loyre
Leugones Longres
Lutetia Parisii

Matrona Marne
Matiſcon Maton
Mediomatrices, Metz
Melodunum *Mellon*
Menapii Ghelre,& Cleues
Morini Terouanne
Moſa Meuze
Narbona Narbone
Nannetes Nantes
Neruii Tournay
Niciobriges Vzes Montpelier
Nouiodunum Noyon
Oßiſini Landriger en Bretagne
Petragorii Pirregort
Pleumoſii Flandrois
Pictones Poitiers
Rauraci Baplea
Rhemi Rains
Rhedones Renes
Rhenus Ren
Rhodanus Roſne
Rhuteni Rhodes
Sabis Sambre
Santones Saintonge

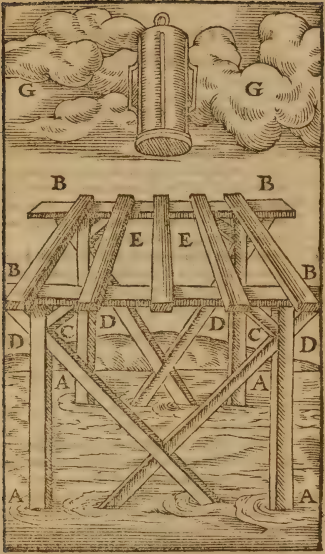
Seduni Seon
Segusiani Bresse
Senones Sens
Sequana Seine
Sequani Bourguignons
Sicambri Nauso de Hessen
Sueßiones Soissons
Tarbelli Taibe
Tarusatii Turse
Tigurinus pagus Zurich de Suisse.
Treuiri Treues
Tribotes Strasbourg
Turones Tours
Vellunodunũ Villenoue en Loraine
Vellaunii San Flor
Veneti Vanes
Veragri Sainct Maurice
Verrodunum Verdun en Loraine
Veromandui Vermandois
Vesontio Besanson
Virodunum Verdon sur la Sene
Vnelli Percherons
Volci Auignon
Vsipetes Francfort

A

Anas fl.
Astures
Bætica
Barcinon
Betis fl.
Baleares
Cæsarea Augustæ
Castulon
Calpe *Cinga fl.*
Guadiana
Asturia
Il regno de granata
Barcellona
Guadachibir
maior & minor
Seragosa
Castiglia
Gibralterra
Ringa *Cartheia*
Corduba
Carpentani monter
Calleci
Derthosa
Durias fl.

Emporiæ
Ebuſus
Girunda
Hiberus fl.
Hiſpalis
Ilerda
Malaca
Numantiæ
Niruum promontorium
Oſcenſes
Oliſippo
Ophiuſa
Pampeiopolis
Rhoda
Saguntum
Sicoris fl.
Setabum
Sacrum promontorium
Tarraco
Tagus fl.
Turdetani
Valentiæ
Tariffa *Cordoua.*
Il monti de Segouia

Gallicia
Tortosa
Il duoro
Empurias
Euiza *Girona*
Hibero
Seuilla
Lerida
Malaca
Sora
S. Maria de finibus terra
Osca
Lisbona
Frumentera
Pampaluna in Nauarre
Roset
Non vedro
El segro
Satina
Capo S. Vincentio
Aragon
Il Tago
Andalusia
Valenza

G
G
B
B
E
E
B
B
D
C
D
D
C
D
A
A
A
A

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS,

LIBRO QVARTO.

PONTEM, *eadem forma & ratione, his fecit Cæsar supra Rhenum flumen latißimum, rapidißimum, & altißimum, primum in Menapijs contra Sicambros: deinde paullulum supra eũ locum in finibus Treuirorum, ex quo transitus erat ad Vbios Cæsaris amicos.*

a *Tigna bina sesquipedalia paullũ ab imo præacuta dimensa ad altitudinem fluminis. &c.*

b *Trabes bipedales immissæ super vtraque tigna, quæ binis vtrimque fibulis ab extrema parte distinebantur.*

c *Fibulæ, quæ disclusæ distinent bipedales trabes.*

d *Vbi fibulæ disclusæ in contrariam partem reuinciuntur.*

e *Materia directa, quæ iniecta supra bipedales trabes totum opus contexebat.*

f *Sublicæ obliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, vim fluminis exciperent.*

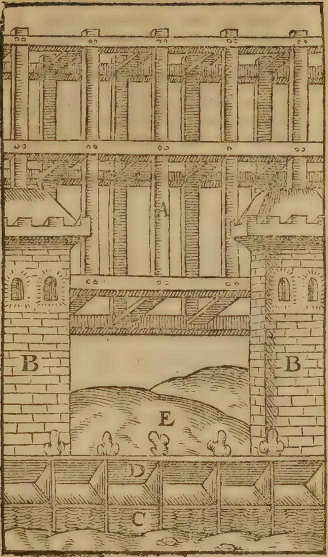
g *Fistuca, qua adigebantur tigna in flumine.*

Hæc vtraque, insuper bipedalibus trabibus immißis. hũc locum sic corrigendum puto: Hæc vtraque insuper bipedales trabes immissæ, hac ratione, vt Insuper sit præpositio, & Hæc vtraque, sit accusandi casus. quod si duriusculum

hoc quisquam existimarit, sciat Cæsarem ipsum simili vsum constructione in secundo de bello Ciuili in expugnatione Maßiliæ his verbis: Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac vinearum passum est, latercule adstruxerunt. sciat & Vitruuium in quinto, vbi agit de portubus & structuris in aqua faciendis similem fecisse constructionem. Tunc proclinatio ea impleatur arena & exaquetur cum margine, & planicia puluini, deinde insuper eam exaquationem, pila quam magna constituta fuerit, ibi struatur quare si sic, vt puto, perseuerat corruptus librariorum vitio locus, neque sensus constabit, neque constructio, nisi implexa & litigiosa grammaticis, sed, vt vtraque constent, sensus scilicet, & constructio tam ingeniosis, quam grammaticis, & operi verba sint conformia, & opus verbis, animaduertendum est, quod postquam Cæsar descripsit modum figendi, & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam stabilitatem & firmitatem assecuta sunt, vertit se ad bipedales trabes, quæ transuersam totius pontis latitudinem perficiebant, & qua ratione poßint, & quo modo sustinerentur, docet. dicens, quod super hæc vtraque, id est, super bina tigna quæ & in parte superiori, & ea quæ in parte inferiori posita erant bipedales trabes immissæ, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis vtrimque fibulis, ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, & in contrariam partem reuinctis, &c. In hanc eandem sententiam mecum venire videtur Leo Baptista Albertus, vir & ingenio, & litteris clarus, in suo de Architectura, qui eius-

dem Cæsariani pontis descriptionem repetens non aliter ei visum fuit potuisse sibi ipsi satisfacere, nisi his verbis : Huiusmodi autem immissæ trabes binis vtrimque fibulis ab extrema parte distinebantur. quibus disclusis , & cætera. quid autem sit Fibula , & quo modo discludatur, & reuinciatur,non omnibus peruia est notitia , quamuis eius sit quotidianus vsus . Vtuntur autem ea viri ac mulieres ad capita cingulorum , quibus circum se fluentes contineant vestes, transiecto per anulum , altero cinguli capite , fibuláque reuincto , vt , quanto plus trahitur , tanto fortius firmetur. Eiusmodi autem sunt & sellæ , multis Italiæ vrbibus communes , quæ clausæ seruantur , & ad sedendi vsum , cum discluduntur , & in contrariam partem reuinciuntur , eo fortius compressæ firmantur. hoc etiam ita esse, ex Vitruuio clarißime apparet in decimo , his verbis. Tigna tria ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & à capite fibula coniuncta, & in imo diuaricata eriguntur. *Et infra:* Sin autem maioribus oneribus erunt machinæ comparandæ , amplioribus tignorum longitudinibus, & craßitudinibus erit vtendum , & eadem ratione in summo fibulationibus erit vtendum , in imo sucularum versationibus expediundum . *Et libro primo , vbi de mœnibus disserit :* Craßitudinem autem muri , ita faciendam censeo , vti armati homines supra obuiam venientes, alius alium sine impeditione præterire poßint, dum in craßitudine perpetua talea oleagineæ , vstulatæ quam creberrimæ instruantur , vti vtraque muri frontes *inter se (quemadmodum fibulis) his taleis col*

ligata, æternam habeant firmitatem. huiuſmodi autem fibulis, quibus tunc & in colligandis muris, & in munitionum vallis vtebantur, hodie quoque & nos vtimur, tranſuerſis in latum longurijs fibulatim diſpoſitis, vt ictibus glandium, non vno loco tantum, ſed tota vallis molle reſiſtamus iuuantibus fibulis continenter in contrariam partem reuinctis. Ex *dictis ſatis conſtare poterit & ſenſus, & conſtructio verborum* Cæ*ſaris, & pontis forma, ſecundum figuram à nobis traditam.*

A
B
B
E
D
C

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS

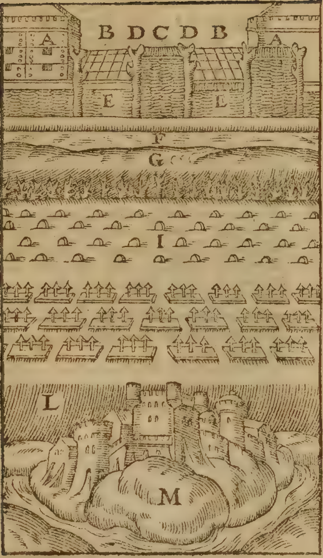
LIBRO SEPTIMO.

AVARICVM. *vrbs Biturigum munitißima, quæ prope ex omnibus partibus flumine, & palude circumdata, vnum tantum & perangustum habebat aditum, quod Auaricum à Cæsare turribus & aggeribus excitatis ita obsessum est, vt ipso potiretur.*

a *Auarici vrbis Biturigum muri, quorum forma fere communis erat in Gallia, qui & ita describuntur à Cæsare; vt à mediocri quoque ingenio intelligi poßit, nos dumtaxat texturam trabium effinximus, farcturis dimißis, vt, ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere videtur, reliqua ex Cæsaris lectione percipiantur.*

q *Turres duæ, quæ satis ad angustiam loci, & aggeris visæ sunt.*

Cerui dicuntur à Cæsare illæ pinnæ, quibus ceruinorum cornuum imaginem aßimilatam vides, deinde plutei sunt. postremo loco vallum.

A
B D C D B
A
E
E
F
G
I
L
M

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS

LIBRO SEPTIMO

ALEXIA *oppidum Mandubiorum in summo colle positum edito loco, quod nisi obsidione expugnari non posse videbatur. huius collis radices subleuabantur duobus flu. duabus ex partibus. cætera ex descriptione* Cæsaris, *& ex opposita figura patent.*

a *Turres coniuncta aggeri, & vallo, qua inter se distabant pedes lxxx.*

b *Plutei qui tegebant interuallum, quod erat inter pinnas. Pinna interstructa erant inter pluteos. erant & cerui grandes positi inter pinnas aggeris ad commissuras pluteorum, & aggeribus ipsis, in quibus erant suspensi plutei, sub quibus tecti milites adscensum hostium, & conatum omnem repellebant.*

c *Vallum cum lorica. lorica enim ex cartibus, vel storijs apponebatur vallo, & aggeri, ne facile harpagonibus, vel alijs instrumentis demoliri posset ab hostibus* Fossæ *duæ erant, pedum* X V. *lata, & profunda, in quibus per campestria loca, & demissa, aqua ex flumine deriuabatur.*

h *Stipites ex truncis arborum, non admodum firmis ramis, praacutis cacuminibus, in perpetuam fossam demißi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis, eminebant, quo qui intrauerant, se ipsi acutißimis vallis induebant. hos* Cippos *appellabant.*

i Stipites teretes feminis craßitudine ab summo praacuti, & praeusti, demißique in scrobibus oblique in quincuncem dispositis. hos ex similitudine floris Lilium appellabant.

k Talea pedem longa. ferreis hamis infixa, in terrámque in fossa mediocribus spatijs intermissis, omnibus locis differebantur. hos hamos Stimulos appellabant.

l Fossa pedum XX. lata, & profunda directis ad perpendiculum lateribus, à qua reliqua munitiones distabant pedes xl.

m Alexia oppidum, superius descriptum.

F
A
I
K
G
H

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS

LIBRO SECVNDO DE BELLO CIVILI.

MASSILIAE *descriptio, quæ ex tribus fere oppidi partibus mari alluitur.*

Storiæ, quæ à Cæsare nominantur, erant ex funibus anchoratis contextæ, prępendentes contra hostium tela, atque tormenta, quibus tecti milites turrim construebant.

Musculus autem.à turri latericia, ad suffodiendum, & disiiciendum hostium turrem, & murum.

A
B
C
C
F
G
E
D

IOANNES IVCVNDVS

VERONENSIS

LIBRO OCTAVO.

VXELLODVMVM *oppidum egregie natura loci munitum, in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longe à prouincia Romanorum.*

C. IVLII CÆSARIS EPISTOLARVM FRAGMENTA,

EX LIBRO EPISTOLA. AD M. T. C.

Cæsar Imp. S. D. Ciceroni Imp.

CVM *Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui, neque audire me commodè potuisset, cùm properarem, atque essem in itinere, præmissis iam legionibus: præterire tamen non potui, quin & scriberem ad te, & illum mitterem, gratiasque agerem. etsi hoc officium, & feci sæpe, & sæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. imprimis à te peto, quoniam confido me celeriter ad vrbem venturum, vt te ibi videam, vt tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum vti possim. ad propositum revertar: festinationi meæ, breuitatiq; literarum ignosces. reliqua ex Furnio cognosces.* Vale. *Ex lib. 9. epist. ad* Attic.

Cæsar Imp. Cic. Imp. S.

RECTE *auguraris de me (benè enim tibi cognitus sum) nihil à me abesse longius crudelitate atque ego cùm ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho & gaudeo neque illud me mouet, quod ij, qui à me dimissi sunt, discessisse dicuntur, vt mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quàm & me mei similem esse, & illos sui. Tu velim mihi ad vrbem*

praestesis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consueui, in omnibus rebus utar. Dolabella *tuo nihil mihi scito esse iucundius. hanc adeò habebo gratiam illi. neque enim aliter facere potuit: tanta eius humanitas, is sensus, ea in me est beneuolentia.* Vale. *Ex lib. 9. epist. ad* Attic.

Caesar Imp. M. Cic. Imp. S.

ETSI *te nihil temere, nihil imprudenter facturum iudicaram, tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimaui. & pro nostra beneuolentia petendum, ne quo progredereris inclinata iam re, quò integra etiam progrediendū tibi non existimasses. namque & amicitiae grauiorem iniuriam feceris, & tibi minus commodè consulueris, si non fortunae obsecutus videbere. omnia enim secūdissima nobis, aduersissima illis accidisse videntur: nec caussam secutus, eadem enim tum fuit, cùm ab eorum consilijs abesse iudicasti: sed meum aliquod factum condemnauisse: quo mihi grauius abs te nihil accidere poteſt. quod ne facias, pro iure nostrae amicitiae à te peto.* Postremo, *quid viro bono, & quieto, & bono ciui magis conuenit, quàm abesse à ciuilibus controuersiis? quod nonnulli cùm probarēt, periculi caussa sequi non potuerunt. tu, explorato & vita mea testimonio, & amicitia iudicio, neque tutius, neque honestius reperies quidquam, quàm ab omni contentione abesse.* XV. Kal. Mai. *ex itinere.* Vale. *Ex lib. 10. epist. ad* Attic.

EX EPIST. CAESARIS AD CIC.

M. *Furium quem mihi commendas, vel legem Galliae faciam, vel lepta Legatum: si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem. Ex lib. 7. epist. ad Caesarem.*

EX EPIST. CAESARIS AD CICERONEM.

NEQVE *pro cauto, ac diligente se castris continuit, Charis. lib. 1.*

EX CIC. AD ATT. LIB. X

CAESAR *mihi ignoscit per literas, quòd non venerim, seséque in optimam partem id accipere dicit. Facilè patior quod scribit, secū* Tullum *&* Seruium *questos esse, quia non idem sibi quod mihi remisisset, &c. sed tum exemplum misi ad te* Caesaris *literarum.*

EX LIB. XIII. AD ATT.

SEXTIVS *apud me fuit, &* Theopompus *pridie: venisse à* Caesare *narrabat literas: hoc scribere, sibi certum esse* Romae *manere, caussámq́ eam adscribere, quae erat in epistola nostra, ne se absente leges suae negligerentur, sicut esset neglecta* Sumptuaria.

EX LIB. EPIST. AD C. OPPIVM ET CORNELIVM.

Caesar Oppio, Cornelio S.

GAVDEO *me hercule vos significare literis, quàm valde probetis ea, quae apud* Corfinium *sunt gesta. consilio vestro vtar libenter, & hoc libentius quod mea sponte facere constitueram, vt quàm lenissimum me praeberem, &* Pompeium, *darem operam, vt reconciliarem. tentemus hoc modo si possumus omnium voluntates recuperare, & diuturna victoria vti: quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere, praeter vnum* L. Sullam, *quem imitaturus*

non sum. hac noui sit ratio vincendi, vt misericordia, & liberalitate nos muniamus. id quemadmodum fieri posit, nonnulla mihi in mentem veniũt. & multa reperiri possunt. de his rebus, rogo vos, vt cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompei *præfectum deprehendi: scilicet meo instituto vsus sum, & eum statim missum feci.* Iam *duo* Præfecti Fabrûm Pompei *in meam potestatem venerunt, & à me missi sunt. si volent grati esse, debebunt* Pompeium *hortari, vt malit mihi esse amicus, quàm ijs, qui & illi, & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificijs effectum est, vt* Resp. *in hunc statum perueniret.* Ex *lib. 9. epist. ad* Attic.

Cæsar Oppio Cornelio S.

Ad V I I. Id. Mart. Brundisium *veni: ad murum castra posui.* Pompeius *est* Brundisi. *misit ad me* Cn. Magium *de pace. quæ visa sunt respondi. hoc vos statim scire volui. cùm in spem venero, de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam.* Valete. Ex *lib. 9. epist. ad* Attic.

Libri sunt epistolarum C. Cæsaris *ad* C. Oppium, & Balbum Cornelium, *qui res eius absentis curabant. in his epistolis quibusdam in locis inueniuntur literæ singulariæ, sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas inconditè. nam verba ex his literis confici nulla possunt. erat autem conuentum inter eos clandestinum. de commutando situ literarum, vt inscriptio quidem alia aliæ locum, & nomen teneret: sed in legendo locus cuique suus, & potestas restitueretur &c. est autem* Probi Grammatici *commentarius satis curiosè factus, de occulta literarum significatione epistolarum* C. Cæsaris *scriptarum.* Ex Agell. *lib. 1. cap. 9.*

EX LIB. EPISTOLARVM AD Q. PEDIVM.

Cæsar Q. Pedio S.

Pompeius se oppido tenet : nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris : sed tamen nihil est, quid potius faciamus. ab vtroque portus cornu moles iacimus, vt aut illum quamprimum traÿcere, quod habet Brundisii *copiarum cogamus, aut exitu prohibeamus.* Ex libro 9. *epistol.* ad Atticum.

EX LIB. EPISTOLARVM AD PISONEM.

Locellum tibi signatum remisi. Ex Charis. lib. 1.

EX LIB. II. EPIST. AD FRONTONEM.

Vespera fatigatus luce dormitans. Ex Charis. lib. 2.

EX LIB. EPIST. AD ANTONIVM.

Nam ad me misit Antonius exemplum Cæsaris *ad se literarum, in quibus erat se audiuisse* Cæsarem, & L. Metellum *in* Italiam *venisse*, Romæ *vt essent palàm: id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent. prohiberiq; omnes* Italia, *nisi quorum ipse caussam cognouisset. déque eo vehementius erat scriptum.* Ex Cic. ad Att. lib. 11.

Epistolæ quoque eius ad Senatum *extant : quas primus videtur ad paginas, & formam memorialis libelli conuertisse: cùm anteà* Cõsules & Duces *non nisi transuersa charta mitterent scriptas. extãt & ad* Ciceronem, *item ad familiares domesticis de rebus. in quibus si qua occultius perferenda erant,*

per notas scripsit, id est, sic structo literarum ordine, ut nullum verbum effici posset. quæ si quis investigare & persequi vellet, quartam elementorum literam, id est, O *pro* A, *& perinde reliquas commutet.* Ex Suet. in *Cæsare.*

Scribere, & legere simul, dictare & audire solitum accepimus. epistolas verò tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut si nihil ageret, septenas. Ex Plin. lib. 7. cap. 25.

Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν. ὡς δὲ Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσιν. λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν, Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. *Ex Plutar. in Cæs.*

C. IVLII CAESARIS ORATIONVM FRAGMENTA.

EX ORATIONE IN FVNERE IVLIAE.

Quæstor Iuliam amitam, uxorémque Corneliam defunctas laudavit è more pro rostris. sed in amitæ quidem laudatione, de eius ac patris sui origine sic refert: ,, *Amitæ meæ Iuliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus coniunctū est. nam ab* Anco Marcio *sunt* ,, Marcii *Reges: quo nomine fuit mater. à* Venere

,, *Iulij, cuius gentis familia est nostra. Est ergo in*
,, *genere & sanctitas regum, qui plurimum inter*
,, *homines pollent: & cærimonia deorum, quorum*
,, *ipsi in potestate sunt reges.* Ex Suet. in Cæs.

Ὅτι τῆς Μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθεν, καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου προθεῖναι. *Ex Plut. in Cæs.*

EX ORAT. PRO BITHYNIS.

C. *Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bi-*
,, *thynis dixit, hoc principio vsus est.* Vel pro ho-
,, *spitio regis Nicomedis, vel pro horum necessita-*
,, *te, quorum res agitur, refugere hoc munus M.*
,, *Vinici, non potui, nam neque hominum morte*
,, *memoria deleri debet, quin proximis retineatur:*
,, *neque clientes sine summa infamia deseri pos-*
,, *sunt, quibus etiam à propinquis nostris opem*
,, *ferre instituimus.* Ex Agell. lib. 5. cap. 13.

Quid ergo? syngrapha non sunt, sed res aliena est. Ex Iulio Rufiniano de Figuris.

EX ORATIONE PRO LEGE PLAVTIA.

Reperi tamen in oratione C. *Cæsaris, qua Plautiam rogationem suasit, necessitatem dictam pro necessitudine, id est, iure adfinitatis. verba hæc sunt:* Equidem mihi videor pro nostra necessitate, non labore, non opera, non industria defuisse. Ex Agell. lib. 13. cap. 3.

EX ORATIONE IN CN. DOLABELLAM.

Cæsar in Dolabellam: Actionis illibuisti, quorum in ædibus, fanisque posita, & honori erant, & ornatu. In libris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine. i. litera dicenda censet. Ex Agell. lib. IV. cap. 16.

Nono decimo ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, *uno & vigesimo* Cæsar Dolabellam, *altero & xxx.* Asinius Pollio Catonem, *non multo ætatem antecedens* Caluus Vatinium, *ijs orationibus insecuti sunt, quas hodiéque cum admiratione legimus.* Ex Corn. Tacit. *in dialogo de oratoribus.*

Cæterùm composita seditione ciuili, Cornelium Dolabellam *consularem & triumphalem virum repetundarum postulauit. absolutoq́ue* Rhodum *secedere statuit.* Ex Suet. *in* Cæs.

Diuus quoque Iulius, *quàm cælestis numinis, tum etiam humani ingenij perfectissimum columen, vim facundiæ propriæ expressit, dicendo in accusatione* Cn. Dolabellæ, *quem reum agit, extorqueri sibi caussam optimam* L. Cottæ *patrocinio.* Ex Valer. Max. lib. 8. cap. 9.

C. Cæsar Cn. Dolabellam *accusauit, nec damnauit,* Ex Pediano *in orat. pro* M. Scaur.

Significat & Cæsarem, *item adolescentem, in* Dolabella *reo ex* Sicilia, *qui quidem damnatus est quantum oportuit per* Hortensium, *&c.* Ex Pedian. *in* Diuin.

Ἐπανελθὼν δ' εἰς ῥώμην, Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῆς ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. ὁ μὲν οὖν

δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. Ex *Plutarc. in Cæs.*

EX ORAT. AD MILITES.

Fama verò hostilium copiarum perterritos. non negando, minuendoúe, sed insuper amplificando, ementiendoq́ confirmabat. itaque cùm expectatio aduentus Iubæ terribilis esset, conuocatis ad concionē militibus, Scitote, *inquit, paucissimis his die-*
,, *bus regem affuturum cum x. legionibus equitum*
,, *xxx. leuis armaturæ. C. millibus. elephantisque*
,, *CCC. proinde desinant quidam quærere vltrà,*
,, *aut opinari, mihíque qui compertum habeo, cre-*
,, *dant: aut quidem vetustissima naue impositos*
,, *quocunque vento in quascunque terras iubebo*
,, *auehi.* Ex Suet. in Cæs.

Vt C. *Cæsar apud milites de incommodis eorum. non frustrabo vos milites.* Ex Diom. lib. 1.

EX ORAT. PRO DECIO SAMNITE.

Nisi fortè quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, ceteróque cuiusdam lenti luminis ac temporis libros legit, &c. Ex Tacit. *in dialog. de orat.*

EX ORAT. PRO SEXTILIO.

Quo enim Iambo, qua procella verborum, impium Sextilij caput obrui meretur? quòd C. Cæsarem, à quo cùm studiosè, tum etiam feliciter grauissimi criminis reus defensus fuerat, &c. Ex Valer. Max. *lib. 5. cap. 3.*

EX ORAT. DE CONIVRATIS.

Catonem primum putat de animaduersione dixisse, quam omnes antè dixerant præter Cæsarem. & cùm ipsius Cæsaris tam seuera fuerit, qui tum Prætorio loco dixerit, &c. Ex Cic. ad Att. lib. 12.

Sed Cæsar, vbi ad eum peruentum est, rogatus sententiam à Consule, huiuscemodi verba locutus est. Omnes homines, &c. Ex Sallust. in Coniur.

Ὁ δὲ καίσαρ ἀναστὰς, λόγον διῆλθεν πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς, οὐ δοκεῖ πάτριον, οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ κατιλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι παρέξει. οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ' αὐτῇ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν, τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπειπάμενοι, πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστησαν, ἕως ἐπὶ κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ κάτουλον περιῆλθεν. *Ex Plutarc. in Caes.*

EX ORAT. IN FVNERE CORNELIAE.

Quæstor Iuliam amitam, vxorémque Corne-

liam defunctas laudauit è more pro rostris. Ex Suet. in Cæsare.

Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγοις ἐπιταφίοις διεξιέναι πάτριον ἦν Ῥωμαίοις. νέαις δ' οὐκ ὂν ἐν ἔθει, πρῶτος εἶπεν Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης. *Ex Plutarch. in Cæs.*

Tum Brutus. orationes quidem eius mihi vehementer probantur. complures autem legi. &c. Ex Cic. in Bruto.

Orationes aliquas reliquit, inter quas temerè quædam feruntur pro Q. Metello, quam non immerito Augustus existimat magis ab actuarijs exceptam, malè subsequentibus verba dicentis, quàm ab ipso editam. nam in quibusdam exemplaribus inuenio ne inscriptam quidem pro Metello, sed quam scripsit Metello, cùm ex persona Cæsaris sermo sit, Metellum, seque aduersus communium obtrectatorum criminationes purgantis. apud milites quoque in Hispania, idem Augustus orationem esse vix eius putat: quæ tamen duplex fertur, vna quasi priore habita prælio, altera posteriore. quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subita hostium incursione. Ex Suet. in Cæs.

C. IVLII CÆSARIS FRAGM. ANTICATONIS. LIB. I.

VNO enim excepto, quem aliusmodi atque omnis natura finxit, suos quisque habet charos.

Priscian. lib. 6. Cæsar in Anticatone priore. Vno enim, &c. & lib. 7. & lib. 13.

INCERTA EX ANTIC.

Erunt officia antelucana, in quæ incidere impunè ne Catoni quidem licuit. quem tamen C. Cæsar ita reprehendet, vt laudet. describit enim eos quibus obuius fuerit, cùm caput ebrij retexissent, erubuisse. deinde adijcit: Putares non ab illis Catonem, sed illos à Catone deprehensos. Potuit ne plus auctoritatis tribui Catoni, quàm si ebrius tam venerabilis erat? nostræ tamen cœnæ vt apparatus & impendij, sic temporis modus constet. neque enim hi sumus, quos vituperare ne inimici quidem possunt, nisi vt simul laudent. Ex Plin. l. 3. epist. ad C. Attil. Seue.

C. etiam Cæsar grauis auctor linguæ Latinæ, in Anticatone: Vnius, inquit, arrogantiæ, superbiæq;, dominatúque. Ex Agell. lib. IV. cap. 16.

Qualis futura sit Cæsaris vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quē Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis. itaque misi librum ad Muscam, vt tuis librarijs daret. volo enim eum diuulgari. Ex Cic. ad Att. lib. 12.

Hirtij epistolam si legeris, quæ mihi quasi πρόπλασμα videtur eius vituperationis, quā Cæsar scripsit de Catone. Ex lib. 12. ad Attic.

Cùm mihi Balbus nuper in Lanuuino dixisset, se & Oppium scripsisse ad Cæsarem, me legisse libros contra Catonem, & vehementer probasse. Ex lib. 13. ad Attic.

Quibus omnibus generibus vsus est nimis impudenter Cæsar cōtra Catonē meū. Ex Cic. in Top.

M. Ciceronis libro, quo Catonem cælo æquauit, quid aliud dictator Cæsar, quàm rescripta oratione velut apud Iudices respondit? Ex Tacito lib. IV.

His quoque vſum C. Cæſarem in vituperando Catone notauerit Cicero. Ex Quint. lib. 3.

Reliquit & de analogia duos libros, & Anticatones totidem. Ex Suet. in Cæſ.

Vt Catonem Tullius laudans: & duobus voluminibus Cæſar accuſans. Ex Mart. Capell, lib. 5.

Πυθόμενος δὲ ὡς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διεργάσατο, δῆλος μὲν ἦν δηχθείς, ἐφ' ὅτῳ δὲ, ἄδηλον. εἶπε δ' οὖν. ὦ κάτων φθονῶ σοι τοῦ θανάτου, καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς κάτωνα τεθνεῶτα λόγος, οὐ δοκεῖ πράως ἔχοντες, οὐ δὲ εὐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι. πῶς γὰρ ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον, ἐγχέας ὀργὴν τοσαύτην.

Paulo poſt: καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. ἔγραψε κικέρων ἐγκώμιον κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος κάτωνα. καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς ὡς εἰκός, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. τοῦτο ἠνία καίσαρα, κατη-

ὑβρίαν αὐτοῦ νομίζοντα, τὸν τοῦ τεθνεῶτος δι' αὐτὸν ἔπαινον. ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ κάτωνος αἰτίας συναγαγών. τὸ δὲ βιβλίον ἀντικάτων, ἐπιγέγραπται, καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ καίσαρα καὶ κάτωνα πολλούς. *Ex Plutarch. in Cæs.*

Αὐτὸς δ' οὖν ὕστερον ἐν τῇ πρὸς κικέρωνα περὶ κάτωνος ἀντιγραφῇ, παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς, καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. *Ex Plutarch. in Cæs.*

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον κάτωνος, ἀντιγράφων τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ περικλέοις ἐοικότα καὶ θηραμένοις, ἐπαινεῖν. ὁ μὲν οὖν κικέρωνος λόγος κάτων. ὁ δὲ καίσαρος, ἀντικάτων γέγραπται. *Ex Plutarc. in Cic.*

C. IV-

C. IVLII CÆSARIS DE ANALOGIA, LIB. I.

AD. M. T. CICERONEM.

QVIN *etiã in maximis occupationibus cùm ad te ipsum, inquit in me intuens, de ratione* Latinè *loquendi accuratißimè scripserit. primoque in libro dixerit, verborum delectum originem esse eloquentiæ: tribuerit que mi* Brute *huic nostro, qui me de illo maluit, quàm se dicere, laudem singularem (nam scripsit his verbis, cùm hunc nomine esset affatus)* Ac *si cogitata præclarè eloqui possent, nõnulli studio, & vsu laborauerunt, (cuius te penè principem copiæ, atque inuentorem, bene de nomine ac dignitate* Populi Romani *meritum esse existimare debemus) hunc facilem, & cotidianum noluisse sermonem, nunc pro relicto est habendum.* Tum Brutus, *amice hercule, inquit, & magnificè te laudatum puto, quem non solùm principem atque inuentorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus, sed etiam bene meritum de* Populi Romani *nomine & dignitate.* Ex Cic. *in* Bruto.

C. *Cæsar in libris quos ad* M. Ciceronem *de analogia scripsit, arenas vitiosè dici existimabat: quòd arma nunquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque cælum, neque triticum. contrà autem quadrigas etiam si currus vnus equorum quatuor iunctorum vnum sit, pluratiuo semper numero dicendas putat. (paulo post, ex lib. 1. de analogia) nam cùm suprà dixisset. neque cælum, triticum ve, neque arenam multitudinis significationem pati.* Num *tu, inquit, harum rerum natura accidere*

arbitraris, quòd vnam terram, & plures terras, & vrbem, & vrbes, & imperium, & imperia dicamus. neque quadrigam in vnam nominis figuram redigere, neque arenam in multitudinis appellationem conuertere possimus. Ex Agell.lib.16.c.8.

Atque id, quod à C. Cæsare excellentis ingenij ac prudentiæ viro in I. de analogia libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, Vt tãquam scopulum sic fugias inauditum atque insolẽs verbum. Ex Agell.l.1.ca.10.& Macrob.li.1.Sat.

LIB. II.

Sed C. Cæsar in libro de analogia secundo, huius die, & huius specie dicendum putat. Ex Agell. lib.9.c.14.

Panium, Cæsar de analogia libro II.*dici debere ait. sed Verrius contrà.* Ex Char.l.1.

*C. Cæsar de analogia lib.*II.*fagos, populos, vlmos.* Ex Cha,.l.1.

Nisi quia Cæsar libro II.*singulariter Idem, pluraliter Iidem, dicendum affirmat.* Ex Char.l.1.

Sed Cæsar de analogia II.*turbonem, non turbinẽ etiam in tempestate dici debere ait.* Ex Char.l.1.

Cæsar de analogia libro II. *Panium dixit. sèd Verrius Panum sine i.* Ex Char.l.1.

*Lacer, &c. Cæsar de analogia lib.*II.*nec non Valgius de rebus per epistolam quæsitis.* Ex Char.l.1.

INCERTA EX LIB. ANALOG.

In libris quoque analogicis omnia istiusmodi sine i, littera dicenda censet. Ex Agell.li.4.ca.16.

C. Cæsar, quasi in discretum hoc sit, ait, I,*litteræ nominatiuo singulari neutra finita nomina, candẽ definitionem capere, quam capiant* E *littera ter-*

minata, huic animali, & ab hoc animali: huic puteali, & ab hoc puteali. Ex Char. l. 1.

Quam C. *Cæsar ponit in fœmininis, vt puppim, restim, puluim. hac enim modo, & ab hoc cani, & ab hoc cane.* Ex Char. l. 1.

Hic & hæc Samnis, huius Samnitis. sic Cæsar de analogia. Ex Prisc. l. 6.

Iubar: Plinius ait inter cætera etiam istud C. Cæsarem dedisse præceptum, quorum neutra nomina, ar, nominatiuo clausa per i. datiuum ablatiuũq; singularis ostendant, iubar tamen ab hac regula dißidere. nam vt huic iubari dicimus, ab hoc iubare dicendum est, vt huic farri ab hoc farre. Ex Charis. lib. 1.

Omnium nominum quæ sunt neutri generis, & in e terminantur, ait Plinius Cæsarem scisse eosdem esse ablatiuos, quales sunt datiui singulares. Ar, litteris nomina neutralia nominata, idem non minus ait Cæsar quòd datiuo & ablatiuo pari iure funguntur, vt idem Plinius ait. Ex Char. lib. 1.

Partum Cæsar in analogicis, harum partum. Ex Char. l. 1.

Nam tribus ij. iunctis, qualis posset syllaba pronunciari? nam postremum i, pro vocali est accipiendum, quod Cæsari artis grammaticæ doctißimo placitum fuisse à Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur. Ex Prisc. l. 1.

At vim C. Cæsaris fregerunt editi de analogia libri? Ex Quint. l. I.

Reliquit & de analogia duos libros & Anticatones totidem. Ex Suet. in Cæsare.

Præterea Cæsar declinat pubis, puberis. Ex Prisc. l. 6.

Quamuis Cæsar non incongruè protulit ens, à verbo sum es, est. Ex Prisc. l. 18.

Sed Augustus quoque in epistolis ad C. Cæsarē scriptis emendat, quòd is calidum dicere, quàm caldum malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, & vt ipse Græco verbo significauit, περίεργον. Ex Quint. lib. 1.

Neque enim tam Calypsonem dixerim, vt Iunonem, quàm secutus antiquos C. Cæsar vtitur hac ratione declinandi. Ex Quint. lib. 1.

De quo genere optimè C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse, Si cantas male cantas, si legis cantas. Ex Quint. lib. 1.

Sic M. Tullius & C. Cæsar, mordeo memordi: pugno, pepugi: spondeo, spepondi dixerunt. Ex Agell. lib. 7. c. 9.

Pro quo digamma, Cæsar hanc figuram Ⅎ scribere voluit. Ex Prisc. l. 1.

Vnguenta autem dicuntur à locis, vt Telinum: cuius Iulius Cæsar meminit, dicens: Corpúsque suaui Telino vngimus. hoc conficiebatur in insula Telo, quæ est vna ex Cycladibus. Ex Isodoro lib. 4. cap. 12.

Apud Cæsarem, & Catulum, & Caluum lectum est, quorum vacillat auctoritas: cùm iam fulua cinis fueris. Ex Non. Marc. in voce Cinis.

Salue primus omnium Parens Patriæ appellate, primus in toga triumphum, linguæq́ lauream merite, & facundiæ, Latiarúmque litterarum parens: atque (vt dictator Cæsar hostis quondam tuus de te scripsit) omnium triumphorum lauream adepte maiorem, quanto plus est, ingenij Romani terminos in tantum promouisse, quàm Imperij. Ex Plin. lib. 7. cap. 30.

Variè etiam scriptitatum est, mancipium, aucupium, manubiæ. siquidem C. Cæsar per i scrip-

sit, vt apparet ex titulis ipsius. Ex *Velio Longo de orthographia.*

Hoc lutum atque Marellum singulari exire memento. licet Ennius, ista macella, dicátque & Cæsar, lutea. Ex *Capro.*

C. IVLII CAESARIS LIBER APOPHTHEGMATVM.

SED *tum ipse Cæsar habet peracre iudicium. & vt Seruius frater tuus quem litteratissimum fuisse iudico, facilè diceret, hic versus Plauti non est, hic est, quòd tritas haberet aures notandis generibus poëtarum, & Consuetudine legendi: sic audio Cæsarem, cùm volumina iam confecerit* ἀποφθεγμάτων, *si quod afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, reijcere solere. quod eo nunc magis facit, quia viuunt meum ferè cotidie illius familiares.* Ex *Cicer. lib. 9. epist. ad Pætum.*

Feruntur & à puero, & ab adolescentulo quadam scripta, &c, item dicta collectanea, &c. Ex *Suet. in Cæsare.*

C. IVLII CÆSARIS LIBRI AVSPICIORVM.

SED *contrà Iulius Cæsar xvi. auspiciorum libro negat nundinis concionem aduocari posse, id est, cum populo agi, ideóque nundinis Romanorum haberi comitia non posse.* Ex *Macro. Sat. lib. 1.*

DE SIDERVM MOTV.

Nam Iulius Cæsar, vt siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Aegyptijs disciplinis hausit: ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, vt ad Solis cursum finiendi anni tempus extenderet. Ex Macro. Sat. l. 1.

Cæsaris de singulorum siderum ortu & occasu obseruationes, in quibus & Idus Martias sibi fatales annotauit, Ex Plin. lib. 8. cap. 26.

AVGVRALIA.

CAESAR *in Auguralibus. si sincera pecus erat.* Ex Prisc. l. 6.

C. *Cæsar, quæ res augurantur* οἰωνοσκοποῦνται. *Ex Prisc. l. 8.*

EPHEMERIDES.

C. *Iulius Cæsar cùm dimicaret in Gallia, & ab hoste raptus equo eius portaretur armatus, occurrit quidam de hostibus, qui eum nosset, & insultãs ait:* Cecos Cæsar. *quod Gallorum lingua,* Dimitte, *significat: & ita factum est, vt dimitteretur.* Hoc autem *ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, vbi propriã cõmemorat felicitatem.* Ex Suet, in l. 11. Aen.

C. IVLII CAESARIS POEMATVM FRAGMENTA.

Tu quoque tu in summis, ô dimidiate Menander
Poneris, & merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque vtinam scriptis adiuncta foret vis

Comica, vt æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hac despectus parte iaceres,
Vnum hoc maceror, & doleo tibi deesse Terenti.
Ex Donato in vita Terentij.

EIVSDEM C. IVLIVS CAESAR.

FELTRIA PERPETVO NIMIVM
DAMNATA RIGORE
FORTE MIHI POSTHAC NON
ADEVNDA VALE.

EIVSDEM.

Trax puer astricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dúmque ima partes rapido traherentur ab amne:
Abscidit tenerum lubrica testa caput.
Orba quod inuentum mater dum conderet vrna,
Hoc peperi flammis, cætera dixit aquis. Ex libro lusuum in Priap. quidam Germanic. inscribunt.

Reliquit & de analogia, &c. ac prætereà poëma, quod inscribitur Iter, quorum librorum primos in transitu Alpium, cùm ex citeriore Gallia, conuentibus peractis, ad exercitum rediret, sequentes sub tempus Mundensis prælij confecit: nouißimum, dum ab vrbe in Hispaniam vlteriorem quarto & vigesimo die peruènit. Ex Suet. in Cæsare.

Nec non olus quoque siluestre est trium foliorum, Diui Iulij carminibus præcipuè, iocísque militaribus celebratum, alternis quippe versibus exprobrauere lapsana se vixisse apud Dyrrachium, præmiorum parsimoniam cauillantes. est autem id Cymæ siluestris. Ex Plin. l. 19. cap. 8.

C. Cæsar inter primos temporis sui oratores, & Tragicus poëta bonus admodum habitus est. huius sunt enim Tragœdiæ, *quæ inscribuntur* Iulij. *& hi autem* Iulij, *&* Antonius *ab satellitibus* Marij *sunt occisi.* Ex *Ascon.* Pedian.

Feruntur & à puero, & ab adolescentulo quædam scripta, vt laudes Herculis, Tragœdia Oedipi, *item dicta collectanea, quos omnes libellos vetuit* Augustus *publicari.*

Nisi fortè quisquam aut Cæsaris *pro* Decio Sãnite, *&c. nisi qui & carmina eorundem miratur. Fecerunt enim & carmina, in bibliothecas rettulerunt, non melius quàm* Cicero, *at felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt.*

Καὶ ποιήματα γράφων καὶ λόγους τινὰς, ἀκροαταῖς ἐκείνοις ἐχρῆτο, καὶ τοὺς μὴ θαυμάζομένοις ἄντικρυς ἀπαιδεύτοις καὶ βαρβάροις ἀπεκάλει.

C. IVLII CÆSARIS DICTA.

MAXIME *autem de* Bruto *nostro, de quo quidem ille, ad quem diuerti,* Cæsarem *solitum dicere:* Magni refert, hic quid velit, sed quidquid vult, valde vult. *idque eum animaduertisse, cùm pro* Deiotaro Nicææ *dixerit.* Ex Cicer. *ad Att. l.* 18.

Aiebat, Cæsarem *secum, quo tempore* Sextij *rogatu, veni ad eum, cùm exspectarem sedens, dixisse.* Ego *nunc tam sim stultus, vt hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, cùm tamdiu se-*

dens meum commodum exſpectet? (de Bruto.) Ex Cic. ad Att. lib. 18.

Interrogatúſque cur repudiaſſet vxorem, quoniam (inquit) meos tam ſuſpicione, quàm crimine iudico carere oportere. Ex Suet. in Cæſare.

Pontico triumpho inter pompæ fercula triũ verborum prætulit titulum, Veni, vidi, vici. Ex Suet. in Cæſare.

Conſecutúſque cohortes ad Rubiconem flumen, qui prouinciæ eius finis erat, paululum conſtitit. ac reputans quantum moliretur, conuerſus ad proximos, & etiam nunc, inquit, regredi poſſumus: quod ſi ponticulum tranſierimus, omnia armis agenda erunt. Ex Suet. in Cæſare.

Tunc Cæſar, Eatur, inquit, quo Deorum oſtenta, & inimicorum iniquitas vocat. iácta eſt alea, inquit. Ex Suet. in Cæſare.

Quemadmodum C. Cæſar Pomponio oſtendenti vulnus ore exceptum in ſeditione Sulpiciana, quod ipſe ſe paſſum pro Cæſare pugnantem gloriabatur, nunquam fugiens reſpexeris inquit. aut crimen obiectum vt Cicero, &c. Ex Quint. lib. 7.

Eſt & illa ironia fictio, qua vſus eſt C. Cæſar, nã cùm teſtis diceret à reo fœmina ſua ferro petita, & eſſet facilius reprehenſio, cur illam potiſſimũ partem corporis vulnerare voluiſſet. Quid enim faceret, inquit, cùm tu galeam & loricam haberes? Ex Quint. lib. 6.

Nam & ipſe Cæſar accuſata acerbitate Marcelli, ſic enim appellabat, laudatáque honorificentiſſimè & æquitate tua, & prudentia, repentè præter ſpem dixit, ſe ſenatui roganti de Marcello ne hominis quidem cauſſa negaturum. Ex Cic. lib. IV. epiſt. ad Ser. Sulpic.

Cùm propter quoſdam ſordidos homines, qui

Caesaris beneficia vendebant, tabulam in qua nomina ciuitate donatorum incisa essent, reuelli iussisset, eidem Dolabella, me audiente, Caesar dixit, nihil esse, quod de Mecca vereretur, beneficium suum in eo manere. Ex Cic. l. epist. ad Acilium.

Tres autem fuêre secta, Chaldaea, Aegyptia, Graeca: his addit apud nos quartam Caesar dictator. annos ad Solis cursum redigens singulos. qui prius antecedebat. Ex Plin. l. 18. cap. 26.

A *Bruma in Fauonium Caesari nobilia sidera significant.* (*paulò post*) *Pridie nonas Ianuarij Caesari Delphinus matutino exoritur, & postero die fidicula, quo Aegypto sagitta Vesperi occidit.* (*paulò post*) A *Fauonio in aequinoctium vernum Caesari significat* X V I I. *kal. Martij triduum varie. &* V I I I. *Kal. hirundinis visu, & postero die arcturi exortu vespertino. item* III, *Non. Martij Caesar Cancri exortu id fieri obseruauit.* Paulo post. *Caesar & Idus Martias Ferales sibi annotauit Scorpionis occasu.* Paulo post: *Tertio Nonas Aprilis in Attica vergilia vesperi occultantur, eadem postridie in Boeotia. Caesari autem & Chaldaeis, nonis.* Paulò post: *Caesari sexto Idus significatur Imber librae occasu:* XIV. *Kal. Maij Aegypto sucula occidunt vesperi, sidus vehemens, & terra, marique turbidū,* XVI. *Attica.* XV. *Caesari, continuoque triduo significat.* Paulò post: VI. *non. Maij Caesari suculae matutino exoriuntur, &* VIII. *Idus Capella pluuialis.* Ex Plin. l. 18. cap. 26.

A *vergiliarium exortu significant Caesari postridie Arcturi occasus matutini.* Paulò post: *Vndecimo kal. Caesari Orionis gladius occidere incipit: tertio non. Iunij Caesari, & Assyriae Aquila vesperi oritur, &c. vndecimo Kal. eiusdem Orionis gladius Caesari occidere incipit.* Ex Plin. l. 18. cap. 27.

A solstitio ad fidiculæ occasum sexto Kal. Iunij, Cæsari orion exoritur. Paulo post: XVIII. Kal. Augusti, Aegypto aquila occinit matutino, Etesiarúmque prodromi flatus incipiunt, quod Cæsar X. Kal. sentire Italiam existimauit. Paulò post: Aquila Attica matutino occidit: tertio Kal. regia in pectore Leonis stella matutino Cæsari immergitur. Ex *Plin. l.* 18. *cap.* 28.

DE C. IVLIO CÆSARE.

Sed tamen Brute, inquit, Atticus, de Cæsare & ipse ita iudico, & de hoc huius generis acerrimo æstimatore sæpißimè audio, illum ferè omnium Oratorum Latinè loqui elegantißimè, nec id solùm domestica consuetudine, vt dudum de Læliorum & Domitiorum familijs audiebamus, sed quanquam id quoque credo fuisse, tamen vt esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris, & ijs quidem reconditis & exquisitis est consecutus, &c. Ex Cicer. *in* Bruto.

Sed perge Pomponi de Cæsare, & redde quæ restant: Solum quidem, inquit ille, & quasi fundamentum oratoris, &c. Cæsar autem rationẽ adhibens, consuetudinem vitiosam & corruptam, pura & incorrupta consuetudine emendat. itaque cùm ad hanc elegãtiam verborum Latinorum quæ etiamsi Orator non sis, & sis ingenuus ciuis Romanus, tamen necessaria est, adiungit illi oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tanquã tabulas bene pictas collocare in bono lumine. hanc cùm habeat

præcipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere, splendidam quandam, miniméque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, & generosa quodammodo. Tum Brutus, *orationes quidem eius, &c. atque etiam Commentarios quosdam scripsit rerum suarum, valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, & venusti, omni ornatu orationis tanquam veste detracta: sed dum voluit alios habere parata vnde sumerent, qui vellent scribere historiam ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere, sanos quidem homines à scribendo deterruit, &c.* Ex Cic. in Bruto.

Quid Oratorum? quem huic anteponens eorum, quid nihil aliud egerunt, qui sententiis aut accutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior? Ex Cic. ad Cornelium Nepot. apud Suet. in Cæsare.

Quid noster hic Cæsar, nonne nouam quandam rationem attulit orationis, & dicendi genus induxit propè singulare? quis vnquam res præter hunc Tragicas *pene comice, tristes remisse, seueras hilare, forenses scenica propè venustate tractauit? atque ita, vt neque iocus magnitudine rerum excluderetur, net grauitas facetijs minueretur.* Ex Cic. l. 3. de Orat.

EX CICERONE LIB. I. OFFIC.

SED *bene loquendi de Catulis opinio non minor. sale vero conditus, & facetijs* Cæsar.

Reliquit & rerum suarum commentarios Gallici, *ciuilísque belli* Pompeiani. *nam Alexandrini,*

Africique & Hispaniensis incertus auctor est. alij enim Oppium putant, alij Hirtium: qui etiam Gallici belli nouissimum, imperfectúmque librum suppleuerit. Paulò post: Pollio Asinius parum diligenter, parúmque integra veritate compositos putat. cùm Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta, temerè crediderit: & quæ per se, vel consulto, vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit, existimátque rescripturum, & correcturum fuisse. Ex *Suet. in Cæsare.*

C. verò Cæsar si tantum foro vacasset, nõ, alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur, tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, vt illum eódem animo dixisse, quo bellauit, appareat: exornat tamẽ hæc omnia mira sermonis, cuius propriè studiosus fuit, elegantia, Ex *Quint. lib.* 10.

Quid tantum noceret vim Cæsaris, asperitatem Cœlij, diligentiam Pollionis, iudicium Calui quibusdam in locis assumere? Ex *Quint. lib.* 10.

Hinc vim Cæsaris, indolem Cœlij, subtilitatem Calidij, grauitatem Bruti, acumen Sulpicij, acerbitatem Cassij, diligentiam Pollionis, dignitatẽ Messallæ, sanctitatẽ Calui reperiemus. Ex *Quint. lib.* 12.

At tristior Caluus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cælius, grauior Brutus, vehementior, & plenior, & valentior Cicero. Ex *Tacit. in dialog. de Orat.*

Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ καῖσαρ, ἄριστα, καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν, &c. *Ex Plutar. in Cæs.*

Ἐν δὲ ῥώμῃ πολλὴν μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάριν ἐξέλαμπεν. *Ex Plutarc. in Caes.*

Ac mihi ex Græcis orationes Lysiæ ostentat, ex nostris Gracchorum, Catonisque, quorum sanè plurimæ sunt circuncisæ & breues. ego Lysiæ, Demosthenem, Aeschinem, Hyperidem, multósque præterea Gracchis, & Catoni Pollionem. Cæsarem, Calium, imprimis M. Tullium oppono, cuius oratio optima fertur esse, quæ maxima. Ex Plin, lib. 1. epist.

Sed ego verear ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Caluum, Asinium Pollionem, M. Messallam, &c. Diuum Iulium, Diuum Augustum, Diuum Neruam, Ti. Cæsarem, &c. Ex Plin. 4. epist.

Hi versus debebant poni in fine fragm. Anticatonis.

Atque vtinam ritus veteres, & publica saltem
His intacta malis agerentur sacra, sed omnes
Nouerunt Mauri, atque Indi, quæ psaltria penem
Maiorem, quàm sint duo Cæsaris Anticatones,
Illuc, &c. Et Iuuenal. Sat. VI.

EMENDATIONES IN CAII IVLII CAESARIS LIBRVM PRIMVM,

DE BELLO GALLICO,

1 *Quòd vndique loci natura tuti Heluetij continentur).* Vox Tuti, *abest ab antiquißimis libris* Vaticano, *& meo. rectè igitur illam reiecit* Manutius, *quæ putidi alicuius* Grammatici*(vt opinor) glossa, ab imperito Librario recepta,* Cæsaris *locum contaminauit. pro* Continentur *autem, legebat* Octauius Pantagathus, Contineantur.

2 Lacu Lemano) Lemanno, *dulplici n n, scriptum est in* Vaticano *exemplari & meo : eámque scripturam confirmat* Plinij *vetustus codex.* Vaticanus.

4 Propterea quòd alind iter haberent nullum) *ita legitur in* Vaticano *codice, & meo. videtúrque venustior lectio.*

5 Ad Id. Apr.) *Gabriel* Faernus *antiquis libris auctoribus legebat.* AD. Id. Apr. *hoc est, ante diem* Iduum Aprilium*. est autem genus loquendi, quo* Cæsar *ipse alibi quoque vtitur.*

6 Hedui) Aedui, *vterum librorum auctoritate scribendum est. apud* Strabonem *quoque &* Ptolemaũ, ἀιδύων ἔθνος, *scribitur.*

8 *Et internitione exercitus nomen caperet, aut memoriam proderet) locum sine dubio deprauatum ita emẽdari posse existimabat* Faernus, *si, memoria proderetur, legeremus.*

10 *Quin etiam quod necessariam rem coactus Cæsari enuntiarit)* hunc quoque locum ope vetusti codicis ita restituit Faernus, quod necessario rem Cæsari enuntiarit.

11 *Regni per Heluetios obtinendi)* ita est in Faerni libro.

12 Per C. Valerium Procilium) *liber* Vaticanus *& meus habent,* Procillum. *eius autem fit mentio paulò infra.*

13 *Et ijsdem ducibus)* Faernus, *ijs ducibus.*

13 A Gallicis armis) *delet* Faernus *particulam a.*

15 *Nam hoc toto prælio, cum ab hora septima ad vesperum) liber* Vaticanus *habet, ad vesperam. quam lectionem non omnino reijciendam esse opinor. Citat enim* Carisius *libro* II. Cæsaris *exemplum ex epistola ad* Frontonem*, quo ostendit illum* Vespera, *pro* Vesperi *dixisse.*

15 *Et nonnulli inter carros, rotásque mataras ac tragulas subijciebant) mataras, reponendum ex libris* Vaticano *& meo.* Idem *error irrepsit in* Liuij *libri* VII. *& eiusdem libri epitomē. emendandi etiā* Strabo *lib.* IX. Nonius Marcellus, *&* Iulius Pollux περὶ βαρβαρικῶν ὅπλων.

15 *In nullam partem noctis itinere intermisso) nulla parte noctis, legebat* Faernus, *ex veteribus libris. quam lectionem quis non videt meliorem esse, quam quæ in vulgatis circumfertur?*

16 Prima nocte) Prima noctis vigilia, *reperitur in antiquo meo libro. quomodo scriptum esse in alijs quoque codicibus, notauit* Faernus. *ita locutus est & libro* V.

17 *Vti sibi secreto, in occulto) delebat* Faernus, *in occulto, vel quòd abesse à veteribus libris obseruasset, vel quòd, inculcatum id ab aliquo existimarit.*

20 Si

20 *Si quid ille se velit) ita legit Faernus, quomodo in meo quoque libro scriptum inuenitur.*

20 *Atque è molumẽto) molimento reponebat Faernus ex manuscripti libri auctoritate,*

21 *Neque de communi re dicendum sibi) discendum, legebat Faernus, parum ab vsitata scriptura recedens.*

21 *Si id ita fecisset) reijciebat Faernus particulã, ita.*

22 *Longe futurum fraternum nomen* Populi Romani) *ita legit* Faernus.

23 *Atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse) vocem* Dicebant, *Grammatici, vt opinor, Scholium, delebat* Faernus *ope veteris libri.*

23 *Non magnum periculum miserabantur, quòd) hæc verba non leguntur in* Vaticano *libro: in meo autem est, Magnum periculum miserabantur, quòd non, &c. mihi* Vaticani *libri scriptura magis probatur.*

24 *AEquitate conditionis)* Conditionum, *substituit* Faernus, *adiutus vetere libro.*

25 *Aut ei præscribere auderent)* viderentur, *est in* Faerni *libro.*

27 *Auctiores velit esse) auctos, habet lib.* Vatican.

23 *Non Galliæ oppugnandæ) impugnandæ, habet* Vaticanus *liber. & ita* Faernus *legit.*

23 *Debere se suspicari) delet* Faernus *vocem* Debere, *auctoribus veteribus libris.*

29 *Et ad nostros adequitare) videndum num rectius sit sine particula, ad, vt est in meo libro.*

29 *Nam etsi sine vllo periculo legionis delectæ commissum cum equitatu prælium fore videbat)* Faernus *reijciebat* Commissum, *vocem otiosam, & inep-*

pti alicuius Grammatici glossam.

30 M. *Valerium Procilium* (C. *Valerium Procillum est in scriptis exemplaribus meo & Vaticano.*

33 M. *Titium*) *Mettium, pro Titio, habent libri veteres. & in argenteo nummo* C. *Caesaris est*, E. METTIVS. *ita etiam paulò post scribendum.*

31 *Praesidium vtrisque castris, &c.*) *in libro Faerni, & Vaticano legitur: Praesidio, &c. relicto, omnes, &c.*

33 *Duae filiae harum*) *quidã ita interpugnũt, Duae filiae, harum altera, &c.*

LIB. II.

34 *Ineunte aestate*) *Faernus, inita.*

35 *Exercitus in vnum locum conduci*) *exercitum Faernus. & paulò post, Primos ciuitatis miserunt.*

35 *Teutones*) *Teutonos scribendum est auctoritate veterum librorum Vaticani & mei: quam scripturam confirmat hoc de vetusto lapide fragmentum.*

.... VGVR. TR. MIL. EXTRA
....VGVRTHA. REGE. NVMID.
....TRIVMPHANS. IN
....ANTE. CVRRVM. SVVM
....NSVL. APSENS. CREATVS
....NORVM. EXERCITVM
.... CIMBROS. FVGAVIT. EX. IEIS
....HAVIT. REMP. TVRBATAM

36 *Caletos*) *Caletes habet liber meus.* Καλῆται, *Ptolemaeus.*

37 Et Funditores Baleares) Baliares, ex vetusti lapidis auctoritate scribendum, quomodo apud Graecos etiam βαλιαρεῖδες, scribi animaduerti. Inde Baliaricus, vt est in eodem lapide, dictus Metellus.

38 Et quid nostri auderent, sollicitationibus exquirebat.) ita scriptum est in meo libro.

38 Et in fronte leuiter castigatus) ita legit Faernus.

39 Quòd Diuitiacum quoque) delet Faernus particulam, quoque.

40 Ex pauore, ac fuga) pro pauore, Faernus legit, terrore.

42 Cùm per eorum fines triduo iter fecisset) Faernus ex vetere libro emendauit, triduum, quae mihi lectio magis probatur.

44 Nam quòd hostis appropinquabat) existimabat Faernus, hosti, legendum esse. Caesar enim in motu erat, non hostes qui tràns flumen Sabin expectabant.

44 His facilè pulsis, ac perturbatis. incredibili celeritate ad flumen decurrerunt.) proturbatis, est in libro Faerni. in meo autem, pro decurrerunt, est, decucurrerunt. quam scripturam in eo libro paßim seruari animaduerti: vt etiam, ciuitatium, pro ciuitatum. videndus Charisius Grammaticus.

45 Sed etiam ad galeas induendas) liber meus habet, inducendas.

46 Vt in sinistra parte aciei) acie, legit Faernus, pro aciei. sic libro V. & Sallustius hist. libro I. apud Priscianum,

49 Rursus resistentes hostes, redintegrato praelio in fugam coniecerunt) ita hunc locum legit Faernus ex vetere libro.

46 *Clamor fremitúsque exaudiebatur.) oriebatur, est in meo libro. & ita legebat* Faernus.

48 *Ausos esse)* Faernus, *ausi quòd essent.*

49 *Custodiam ex suis, ac præsidium) ita legit* Faernus, *pro custodiæ, & præsidio.*

50 *Tanti oneris turrim in muros sese collocare) opinor scribendum, muro: quo modo* Faernus *quoque legebat.*

51 *Vt posteà compertum est) placet, perspectum est: quod* Faernus *etiam annotauit.*

51 *Nostros præsidia deducturos) pro deducturos, in meo libro scriptum est, non inducturos, quam ego huius loci veram scripturam opinor.*

51 *Osismos) Osismos est in scriptis codicibus, quos ego vidi, &* Ptolemæus *habet* ὀσισμοι. *ita* Orosiè *antiquum apud me exemplar.*

LIB. III.

53 *Ne primum quidem posse impetum suum sustinere) vocem* Suum. *reijciebat* Faernus. *quæ & à veteribus quoque libris abest.*

54 *Gessa).* Gæsa *est in libro* Faerni *& meo. ita etiam* Græci γαῖσα *scribunt. videndus* Pollux. *paulò suprà, pro colloquendis,* Faernus *legebat, collocandis: quam scripturam retinuit* Manutius.

55 *Alijs occurrisse rebus viderat) videbat,* Faernus.

56 *Proximus Oceano in* Andibus *) proximus mari* Oceano, *habet liber meus. & ita olim* Octauius Pantagatus *emendarat.* Faernus *autem legit, proximus mare* Oceanum *in* Andibus *hyemabat.*

56 *Frumenti, commeatúsque petendi causa dimisit)* Faernus delet vocem Commeatus: *& pro dimisit, legit dimiserat.*

56 *Cæteros antecedunt)* Faernus, *reliquos.*

56 *Vnellos) reponendum* Eusubios, *ex libro* Faerni, *& meo.*

56 *Quod ille aberat longius) ipse, pro ille,* Faernus. *& ita puto scribendum.*

57 *Venecti, reliquaq; item ciuitates) ita* Faernus.

57 *Ambialites) Ambianos habet liber meus. & ita* Ptolemæus.

Ibid. Diablintres) Diablintes, *est in meo libro,* Plinius *tamen lib.* I V. *Diablindas appellat.*

Ibid. *Quid nomen ad omnes nationes, &c.) ita legit* Faernus.

58 *Libertati studere) placet vt in meo libro legitur, libertatis studio se incitari.*

59 *Atque eius vsus inscitiam) inscientiam habet liuer meus. & ita paulo infra.*

60 *Casus erat extimescendus) erãt extimescendi, scriptum est in meo libro.*

72 *Non absimili forma muralium falcium) vidi librum manuscriptum, qui pro* Muralium *haberet* Ruralium. *paulo post, pro* Prærumpebantur, *emendat* Faernus Perrumpebantur.

61 *Quo ventus ferebat) in quam ventus, &c. ita est in meo libro.*

61 *Maximè fuit oportuna) in meo libro est,* Maxima *fuit oportunitati.*

62 *Vt iam non solùm hostibus in contemptum* Sabinus *veniret)* Faernus *legebat, contemptionem: qua voce vsus est* Cæsar *lib.* I I I. *de bello* Ciuili.

63 *Ex tertia parte Galliæ est existimanda) in*

meo libro legitur, æstimanda, quam scripturam retinemus.

63 *Tolosa & Narbone) locus mancus ita supplendus ex vetere meo libro, Tolosa, Carcasone, & Narbone. & Ptolemæus,* τολῶσα, καρκασὼ, ναρβών.

63 *In Sontiatium fines) ex eodem libro reponendum, Sociatium. quomodo & apud manuscriptum Orosium legi animaduerti ita etiam Athenæus libro* IV.

74 *AErariæ sectura) In libro Faerni est, strictura.*

64 *Quos illi Soldurios appellant) Athenæus lib.* IV. *si modo quæ circumfertur editio, mendo vacat, Silodunos hos nominat, his verbis:* Νικόλαος δ' ὁ Δαμασκηνὸς, &c. φησὶν, ἀδιάτομον τὸν τῶν σοτιανῶν βασιλέα, (ἔθνος δὲ τοῦτο, κελτικὸν) ἑξακοσίους ἔχειν λογάδας περὶ αὑτὸν, οὓς καλεῖσθαι ὑπὸ γαλατῶν τῇ πατρίῳ γλώττῃ σιλοδούνους. τοῦτο δ' ἐστὶν ἑλληνιστὶ εὐχωλιμαῖοι. τούτους δ' οἱ βασιλεῖς ἔχουσι συζῶντας καὶ συναποθνήσκοντας, ταύτην ἐκείνων εὐχὴν ποιουμένων, ἀνθ' ἧς συνδυναστεύουσί τε αὐτῷ τὴν αὐτὴν ἐσθῆτα καὶ δίαιταν ἔχοντες, καὶ συναποθνήσκουσι κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην, εἴτ' ἐν νόσῳ τελευτήσει ὁ βασιλεὺς, εἴτε πολέμῳ,

εἴτι ἄλλως πως, καὶ οὐδεὶς εἰπεῖν ἔχει τινὰ ἀποδειλιάσαντα τούτων τὸν θάνατον, ὅταν νικῇ βασιλεῖ ἢ δυσκολύντα. Illud etiam est hoc loco notandum, quem Athenæus ἀδιάτομον appellauit, in scriptis Cæsaris codicibus Adiatonum nominari: eámque scripturam confirmari testimonio Plutarchi.

65 Crassus in fines Vocontiorum) legẽdum ex Dione lib. 39. & veteribus libris, Vocatium. ita etiam Cæsar paulò infrà.

66 Crassus cum sua cunctatione, atque opinione) cunctatio atque opinio habet vnus liber scriptus: posteà mutatum in cunctatione, atque opinione.

67 Flustates) Elusates ex Plinio, & Claudiano in Ruf. muros inuadit Elusæ.

67 Eò exercitum adduxit) duxit est in meo libro.

68 Reliqui, qui domi remanserint, se atque illos alunt) præstare opinor vt legamus quomodo in libro Latini Latinij Viterbiensis scriptum inueni. reliqui domi manent, pro se, atque illis colunt.

69 Neque vestitus præter pelles habeant) deest vox quicquam, quam ex vet. lib. reposuit Faernus.

69 Quibus maximè Galli delectantur) quibus maximè Gallia delectatur, quæq; immenso parat pretio, &c. ita legitur in meo libro.

70 Ac multo humiliores, infirmioresque redegerunt) reddiderunt, Faernus ex vetere libro.

72 Ad Ambinaritos) Ambibaritos, habẽt libri scripti, & Orosii antiquum exemplar.

72 *Mediomatricum, Tribotorum) legendum, Tribocorum, ex Strabone lib.* IV. *& Ptolemaeo. liber autem meus habet, Mediomatricorum, qui* μεδιοματρικοὶ *Straboni. Ptolemaeo tamen* μεδιομάτρικες.

73 *Cùm ipsi non amplius* DCCC. *equites haberent)* ∞ DCCC. *est in meo lib. quam ego scripturam non improbandam opinor. paulò post, pro Ierant trans Mosam, scriptum est, erant trans Mosam profecti.*

76 *Sicambrorum) Sugambrorum habet lib. meus, & Orosius scriptus. à Strabone etiam* σούγαμβροι, *& à Ptolemaeo* σύγαμβροι *appellantur.*

76 *Tantum esse nomen apud eos, atque opinionẽ, &c.) ita est in meo libro.*

76 *Hae machinationibus immissa in flumen) ita legitur in meo libro.*

77 *Pro ariete subiectae) pariete emendarat Faernus ope veteris libri: & ita est in meo,*

78 *Adit ad illos quisquam) illo adit quisquam, Faerni liber.*

79 *Atque imperio Po. Ro. paratos obtemperare) ita scriptum est in meo libro.*

80 *Neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniae anteponendas iudicabat) ita est in meo libro.*

80 *Atque ita montibus) adeo montibus, legitur in meo libro,*

81 *Simul & manibus desiliendum) ita habet meus liber.*

82 *Culpam in multitudinem coniecerunt) contulerunt, est in meo libro.*

85 *Et cùm se inter equitum turmas insinuauerint, ex essedis desiliunt, & pedibus præliantur) ita hunc locum legendum puto auctoribus libris Faerni, & meo.*

86 *Infirmis nauibus hyemis nauigationem subeundam non existimabat) videndum an ita legi debeat, vt in meo libro scriptum est: infirmis nauibus hyemi nauigationem subijciendam.*

LIB. V.

88 *Magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat) minus magnos, scribendum puto: quo modo legebat Faernus, & in meo vetustissimo libro scriptũ vidi. paulò etiam infrà, pro, in alio mari uti assueuerãt, est, in reliquis vtimur maribus. quam scripturam agnoscit Priscianus lib.* VII.

88 *Accepta oratieni eorum) pro, oratione, nõ malè habet ratione, liber meus.*

89 *Quid fieri velit ostendit) vellet, Faernus.*

89 *Atque omnes ad portum Iccium conuenire) Itium est in scriptis libris. eius meminit Strabo lib,* IV. *his verbis :* παρ' οἷς ἐστι καὶ τὸ Ἴτιον, ᾧ ἐχρήσατο ναυστάθμῳ Καῖσαρ ὁ θεὸς διαίρων εἰς τὴν νῆσον, &c.

89 *Circiter millium passuum* XXX. *transmissum à continenti) delebat Faernus vocem transmissum, quod illam abesse à veteribus libris animaduertisset.*

90 *Ad Britannicum bellum omnibus comparatis rebus) ita Faernus.*

92 *Ille autem) Ille enim, habent libri Vaticanus,*

Faerni, & meus. Enim, hîc non est coniunctio causam reddens, sed assertionem.

93 Vno erant visa tempore, á litore discesserant) vnà erant visa timore à litore, &c. Ita in meo lib. scriptum est.

94 Atque in litus eiectas esse) in litore, Faernus.

96 Aut anulis ferreis) Lancinis, pro anulis Faernus.

95 Hoc millia passuum D C C C. in longitudinem esse arbitrantur) melius ex vetere libro Faernus, existimatur, pro arbitrantur.

96 Omnes verò se Britanni luteo inficiunt) ita hunc locum emendauit Petrus Victorius, cùm antea Glasto legeretur: quæ vox cùm nusquam penitus inueniatur, ex corruptis Plinij verbis in hunc locum irrepsit. in vetustißimo tamen codice Vaticano, pro glasto, est vltro. & apud Pomponium Mecam lib. I I I. cùm de hac corporũ infectione loquitur, vltro etiam legitur. in meo autem antiquißimo libro est, vitro. vt quam retineam, veram lectionem non habeam.

99 Magnus ibi numerus pecorum repertus) placet pecoris, quomodo in Faerni libro legebatur.

99 Cùm statuisset hiemem in continente propter repentinos Galliæ motus agere) ita est in meo libro.

100 Samarobrina) Samarobriua habent Faerni libri & meus. Ptolemæus etiam σαμαροβρίυα.

101 Inimici palàm, &c.) ex vetere libro legebat Faernus: Inimicis iam multis palàm ex ciuitate, & his auctoribus eum interfecerunt.

101 Quorum opera cognouerat) rectius in meo libro legitur, quorúmque opera cognouerit.

101 *Ad castra oppugnanda venerunt) castra oppugnatum venerunt, Faernus.*

1-2 C. *Carpineius)* C. *Arpinius, est in meo libro.*

102 *Subsidio venire(subuenire, Faernus.*

103 *Ab iis absit) reiicit Faernus, ab iis. & ita est in meo libro.*

105 *Prouidere poßent) scire liber meus habet.*

106 *Et numero pugnandi pares nostri) pugnantium, propugnandi, ex ingenio emendauit Faernus.*

106 *A confertis vitari poterant) rectius, opinor, in meo libro, conferti vitare poterant. ita etiã paulo infrà, pro pugnaretur, est, pugnassent.*

107 *T. Baluentio)* T, *Bentio, est in meo libro.*

107 *Sperare se ab eo de sua, ac militum salute impetrari posse.) ita est in meo libro.*

110 *Gladiis cespites circumcidere)* Cespitem *Faernus in vetere libro scriptum obseruauit.*

110 *Nam minus horis tribus, &c.) Faernus ita ex vetere codice legebat. nam minus horis tribus* X, *millium in circuitu munitionem pedum* X V, *perfecerunt. locum opinor non vacare mendo. nam ita de hac ipsa re scripsit* Orosius, *vel potius è* Cæsare *exscripsit.* Multitudo *hostium ex hoc colligi potuit, quia cùm in obsidione castrorum vallum circumdandum esse à captiuis* Romanis *doceretur, & instrumenta ruralia non haberent, gladiis concidendo terram, & sagulis exportando, vix tribus horis vallum pedum* X. *& fossam pedum* X V. *per millia passuum* X V. *in circuitu fecerunt.*

117 *Quanta cum virtute) delebat Faernus particulam cum. & ita est in meo libro.*

116 *Neque hostibus diutina lætitia)* Lætatio est in Faerni libro.

117 *Exercere, à finitimis equos parare)* rectius, opinor, in meo libro legitur, Exigere à finitimis, equos parare, exsules, damnatósque tota Gallia magnis præmijs ad se allicere cœpit.

118 *Et manu munitissimis castris)* abest vox, manu, à meo vetere libro.

LIB. VI.

120 *Illi finitimos atque Germanos)* finitimos Germanos, est in meo libro : & ita puto scribendum.

122 *Aut ex eo, quod metuerat, odio)* Faernus, aut ex eo, quod in eum erat, odio, siue meliores nactus codices, siue ex ingenio, ita emendauit, pro existat autem, est, eriretur in meo libro.

125 *Si amplius obsidum velit dari, pollicentur)* ita legitur in meo libro. & paulo pòst, pro Vbiorum, vbi horum.

127 *Iidem decernunt)* abest vox Iidem à Vaticano codice & meo.

129 *Natio est omnium Gallorũ)* omnis, est in meo libro.

129 *Non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur)* Non posse aliter Deorum, &c. ita est in meo libro.

130 *Iustis funeribus)* quum, iusta, quæ Græci τὰ νομιζόμενα dicunt, & funera, idem sit, suspicor mendum esse in voce funeribus & vel funebribus scribendũm, quo modo locutus est Liuius, vel omnino vocem delendam.

132 *Quem latissimis circum se vastatis finibus*

solitudines habere) ego in optimo meo libro scriptum inueni, quàm latißimas : & ita legendum opinor. Faernus tamen legit, quàm latißime.

133 *Vulgo Tectosages) non est dubitandum quin Volcæ Tectosages, vt in libro Faerni & meo, sit legendum. Ptolemæo etiam* οὐόλκαι τεκτοσά-γες.

133 *Qui, se aut audisse. aut adisse ad initium eius syluæ dicat, &c.) Faernus nullo auditus vetere lib. sed coniectura tantùm ductus, ita hunc locum emendabat: Qui se, aut adisse ad initium eius syluæ dicat, &c.*

133 *Ab eius summo sicut palmæ, ramíque latè diffunduntur) animaduertit Faernus locum non carere mendo. itaque delebat particulam que: in meo autem libro melius, pro Quę, legitur Quàm.*

135 *Ad bellum Ambiorigis profectus) vox profectus, abest à libro Faerni: &* σχολιαστικῶς *posita ab aliquo videtur.*

135 *Atque etiam imparatum) Faernus delet, etiam. & paulo suprà legit, celeriter, contra omnium opinionem, &c. quomodo in meo quoque lib. scriptum est.*

135 *Sed hoc quoque factum est) melius in meo libro, Sed hoc factum est, &c.*

135 *Ambiorix copias suas iudicióne non conduxerit) ita Faernus.*

136 *Ad Vatucam contendit) liber meus habet, Atuatucam. quam lectionem confirmat Ptolemæus, licet operarum vitio* ἀτουάκουτον *apud illum scriptum sit.*

137 *Aut locis siluestribus palus impedita) ita scriptum est in meo libro.*

138 *Quàm legionariorum)* Legionarius miles, *est in meo libro.*

140 *Deficiens, ægrè per manus tractus) abest vox* Deficiens, *à* Faerni *libro, & meo.*

141 *Qui non rei nouitate) quin, legit* Faernus, *& ita habet liber meus.*

142 Fidem *non haberent) videndum anne rectius sit, vt in meo legitur,* Fidem *non faceret.*

132 *Equitatum se ex fuga recepisse dicerent) equitatum tantum se ex fuga, &c. ita est in meo lib.*

Ibid. *Ne minimo quidem casu) magis placet, casui, vt est in libro* Vaticano, *& meo.*

143 *Durocortum) liber* Vaticanus, *& meus habēt,* Durocortorum. Ptolemaus *quoque* Δουροκόρτορον. *male igitur apud* Strabonem. Δατικόρτορον.

LIB. VII.

144 *Quam à maioribus acceperant) acceperint, rectius est in meo libro. & paulò post, Quoniã in præsentia obsidibus cauere, &c.*

145 *Quod more eorum grauißima cærimonia continetur) quo more eorum grauißima cærimonia continētur: ita est in meo libro, egóque ita malo, quàm vt in alijs legitur.*

248 *His constitutis rebus, omnibus suis inopinātibus) reijciebat* Faernus *vocem, omnibus, quæ à meo quoque libro abest, ac nescio quo modo in hunc locũ irrepserit. paulo post, pro ibi, scriptum est, inde.*

151 *Quo pabulandi causa adire posse videantur) liber meus habet, adiri.*

153 *Insidiarum causa) insidiandi , est in meo libro.*

154 *Reliquaque quæ ad oppugnationem oppidi) ita est in meo libro.*

154 *Non hæc omnia fortuitu) fortuito, habent libri Vaticanus, & meus.*

155 *Quem turpiter se ex hac fuga recipientẽ, &c.) ita scriptum est in meo libro.*

157 *Milites cùm toto tempore, luto, frigore, & assiduis imbribus turbarentur) ita legitur in meo libro.*

158 *Quidam ante portam oppidi Gallus qui per manus seui, &c.) ita hic locus legendus à Faerno primum ex ingenio, deinde libri mei auctoritate emendatus.*

258 *Profectísq; operibus) derectis habet liber meus: sic enim vbique pro directis.*

159 *Vt si qua ex parte obuiam contrauenirètur) Faernus delebat, contra.*

159 *Vltimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt) continuo petiuerunt habet liber meus.*

159 *Silentio ex fuga recepit) liber meus habet, silentio sic ex fuga recepit, &c. vt nisi ita legatur, non satis aptus sensus elici poßit.*

159 *Neque in acie vicisse Romanos) ita legitur in meo libro.*

160 *Vt omnia quæ imperarent, sibi patiẽda, & perferenda existimarent) non dubito quin illud, & perferenda, sit Grammatici alicuius glossema, quod auctoritate veteris libri reÿciebat Faernus.*

162 *Senatúmque omnem , & quos inter controuersia esset, etiam ad se euocauit.) liber meus anti-*

quißimus habet, Decetiam *euocauit. codex verò* Vaticanus,*ad se etiam, licet non omnino emendatè, minus tamen corruptè, & in quo veræ scripturæ vestigia aliqua appareant. esse autem* Decetiam *oppidi nomen, in finibus* Aeduorum, *opinor, eiúsque, quòd non adeo celebre esset, mentionem apud* Scriptores *non reperiri.*

162 *Atque omnibus omißis his rebus*) Faernus *delebat, his.*

163 *Erat in magnis* Cæsaris *difficultatibus res*) *hunc locum ita reperi scriptum in meo vetustissimo libro*, Erat in magnis Cæsari *difficultatibus, ne, &c. & ita* Faernum *quoque legisse animaduerti.*

163 *Postridie cum duabus legionibus in occulto restitit*) *postero die*, Faernus. *& ita legendum arbitror.*

163 *Castris pro oppido in monte positis*) *propè oppidum, est in meo libro.*

164 *Cum ijs primum communicat, hortatúrque vt se, liberos, & imperio natos, &c.*) *liber meus pro primum, habet præmium: quam scripturam videntur confirmare hæc quæ sequuntur verba:* Celeriter *adolescentibus, & ratione magistratus, & præmio deductis, &c. siue vt emendauit* Faernus, *adductis.*

165 *Ad* Cæsarem *disceptaturi*) *placet* Disceptatorem, *quómodo* Faernus *legebat, & est in meo lib.*

183 *Indicta caussa*) *indicta re*, Faernus.

167 *Atque omni genere telorum*) *ita est in meo libro: in fulse legunt alij, omnis generis telorum.*

167 *Primis nuncijs*) *trinis, pro primis habet liber meus. sed non satis placet.*

169 *Si alterum amisissent, non dubitari, quin penè circumuallati*) *ita legitur in meo libro.*

Prima

169 *Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi, mulionésque, &c.) in omnibus quæ vidi exemplaribus, locus hic mancus, mutilúsque circunfertur. vnius autem optimi mei libri ope, insigni repleta lacuna, ita illum suppleuimus: Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris, mulorúmque produci, neq; iis ferramenta detrahi, mulionésque, &c.*

170 *Quòd satis magna vallis intercedebat) magnæ valles intercedebant, est in meo libro.*

170 *Matres familias)* Matres *familiæ, habēt lib.* Vaticanus, *& meus.*

173 *Ne aut inferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem) daret,* Faernus.

173 *Nec minus se in milite) non minus, &c.* Vaticanus *liber, & meus.*

173 *Pontem refecit, exercitúmque transduxit) ita habent libri* Vaticanus, *& meus.*

174 *In eámque fortunam, amplitudinémque deduxisset) ita est in meo libro.*

174 *Vt, ab re frumentaria,* Romanos *excludere) rectius in meo libro legitur, Si aut re frumentaria, &c.*

175 *Id ne tum quidem necessario faciundum existimabat) in meo libro est, Vt nemo tunc quidem, &c.*

175 *Id est oppidum Parisiorum, quod positum est in insula) ita legit* Faërnus.

177 *Neque nostrorum militum, victorúmque impetum sustinere potuerunt hunc locum ita emendauit* Faërnus *ex vetere libro: Neque nostrorum militum victorum impetum, &c.*

179 *Eodem conueniunt vndique frequentes multitudines. suffragiis res permittitur.) quis non videt hunc locum ita scribendum, atque interpun-*

e

gendum esse, ut in libro Faërni *scriptum animaduertimus.* Eodem *conueniunt undique frequentes. multitudinis suffragiis res permittitur.*

120 *A tribunis* Mil. *reliquisq́, sed & equitibus* Romanis *) ita est in meo libro.*

131 *Id quod magis futurum confidebat)* Vaticanus *liber & meus habent, confidat, ut opinor, rectius. & paulo suprà, pro* Iter *facere, iter confici.*

131 *Pugnatur unà tunc omnibus in partibus) ita est in meo libro.*

132 *Alexiam) liber* Vaticanus *& meus habent,* A*lesiam. ita etiam* Strabo *libro* IV. *licet malé apud eum legatur,* καὶ ὁ περὶ Ἀλησίαν πόλιν μανδιβούλων. Plutarchus. Dion. *lib,* IV. Diodorus Siculus, *&* Velleius Paterculus.

132 *Qua maxima parte exercitus confidebant) quo maximè confidebant, liber meus.*

134 *Ab ea fossa pedibus.* C D. *deduxit) ita liber meus habet, pro reduxit.*

135 *Hucteretes stipites feminis crassitudine)* Latinus Latinius Viterbiensis *vidisse se librum manuscriptum testatur, in quo, pro* F*eminis, legeretur* F*emoris. in meo autem pro ad summum, est, ad infimum.*

135 F*erreis hamis infixis tota in terram infodiebantur) vide num rectius, infixa, ut est in libro* F*aerni & meo.*

135 F*rumenti rationem habere)* F*rumentandi,* F*aernus legit, & ita habet liber meus.*

136 X*anthonibus) liber meus habet,* Santonis, *& ita omnino legendum. paulo infrà,* Lexouiis, Aulerus, Eburonibus, *&c. delendum* Aulerus, *ex eiusdem libri auctoritate.*

136 C*uriosolites,* Rhedones, Ambibari, Cadetes,

Osismi, Lemouices, Veneti, Veneli, &c.) ita est in meo libro. ὀυένελοι *etiam Ptolomaeo.*

187 *Fiducia pleni) fiducia, est in meo libro.*

188 *Quid ergo? mei consilij est facere) ita ex meo libro interpungendum.*

190 *Eosque propulerunt) pepulerunt,* Faernus.

192 *In aliena vident virtute consistere) constare est in meo libro.*

193 *Eruptione pugnaret) pugnet, liber meus.*

193 *Loca praerupta, atque ex adscensu tentant) ita est in meo libro.*

193 *Aggere, & cratibus aditus expediunt.) fossas explent, habet liber meus, pro, aditus expediunt.*

193 *Excipitur rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor excipit,) libri* Vaticanus *&* *meus.*

195 *Huius anni rebus cognitis) His rebus litteris Caesaris cognitis: ita se repperisse in antiquo lib. notauit* Faernus.

LIB. VIII

195 A. *Hirtij, vel Oppij) A. Hirtij Pansae. ita hic liber inscribitur in meo vetusto codice.*

196 *Equitatus praesidio) equitum praesidio,* Faernus.

199 *Velliocassos) Vellocasses habet liber meus. ita Plinius, & alij.*

200 *Vt si diceretur Caesar cum* III. *legionibus venire, offerrent se, &c.) in meo exemplari totus hic locus ita legitur. Si, vt diceretur, vel dicebatur, vt in libro* Latini Latinij, *Caesar cum tribus legionibus veniret, offerre se, &c. paulo infra, pro permanerent, est permanere.*

201 *Coronisque pro ratione eius altitudinis in-*

201 *Alter, quo propior hostem in vallo, collocatus esset)* Faerni liber & meus habent, *Alter qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset.*

201 *Aut vicißim hostes, eodem transgreßi) melius, eandem, vt est in libro* Faerni & meo.

202 *Præsidio pabulationibus mittit)* Faernus ex vetere libro legebat, *pabulatoribus*, quod magis placet.

204 *Fasces, vbi consederant, nam, &c. stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos)* ita Faernus.

205 *A conspectu texit Romanorum)* pro, *texit*, est in meo libro *extulit*.

205 *Vix suorum ipsi priores partes animaduerterent)* ita est in meo libro.

206 *Primus cum paucis se ostendit)* videtur legendum, *Primum*, vt in meo libro. & non multo post, pro *Nostri constanter*, est, *Nostri autem constanter*.

207 *Omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Corbeo.)* Faernus ex veteris libri auctoritate delebat verba illa, *cognita calamitate.* in meo autem exemplari, atque etiam in vetustißimo Orosii libro, qui apud me est, *Correus*, non *Corbeus* scribitur.

208 *Velut insueta re permotus, vellet celeriter hominem conficere, à familiaribus prohibitus non potuit.)* ita est in meo libro.

209 *Qui in illis regionibus praeerat)* abest particula *in* à Faerni libro, & meo.

209 *Proximum suæ dignitati esse ducebat)* Faernus. *proximum esse ducebat.*

211 *Atque omne agmen morarentur)* reijcienda vox *agmen*, auctoribus libris Faerni, & meo.

211 Q. Titatius Varus) *legendum* Q. Attius Varus, *vt in libro* I I I. *belli ciuilis,*

212 Reliquasque proficiscitur ciuitates) *caterásque est in* Faerni *libro, & meo.*

214 Profugit inde cum paucis Lucterius) *effugit,* Faernus: *& ita habet meus liber.*

214 Ipse legionem vnam intra castra distribuit) *pro intra, est in* Faerni *libro & meo, trina.*

214 At Germanos, equitésq;) At Germanos equites, *est in meo lib. & paulo post:* Germani equites, *pro* Germani, equitésque,

216 Sub ipsius enim oppidi murum magnus fons prorumpebat) *videndum num melius in meo libro legatur,* Sub ipsum enim oppidi murum magnus fons prorumpebat.

217 Opidani enim loco superiore decurrentes sine periculo praliabantur, multisque pertinaciter succedentes vulnerabant, vt tamen milites nostri non terrerentur.) *ita hic locus legitur in meo libro.*

217 Eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis) *liber* Faerni *habet,* eodem tempore cuniculos tectos, crates, & vineas agunt ad caput fontis.

217 Sed quae superare fontis fastigium posset) Faernus *legebat ex antiquo libro,* Sed quae superaret fontis fastigium.

216 Vt ab incendio restinguendo dimicatione, & periculo deterrerentur Rom.) *ita est in meo lib.*

216 Tamen omnia paratißimo sustinebant animo) fortißimo, *habet liber meus, pro,* paratißimo.

217 Ita vt quisque poterat) Faernus, ita quàm quisque poterat.

211 Cùm pertinaciter resisterent opidani) *hunc locum ita legebat* Faernus: Cùm pertinaciter re-

sisterent opidani, & iam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerēt, ad postremum cuniculis vena fontis intercisa sunt, &c, hanc lectiodictionem confirmat meus liber.

218 *Manus pracidit, vitam conceßit) ita est in meo libro, rectius quàm in vulgatis, manus pracidit, vitámque conceßit.*

219 *Qui nullis aduersus* Romanos *auxilia denegabant) meus liber habet, qui nulli, &c. & ita legendum opinor.*

220 *Parentes* Romanis *ciuitate) liber meus habet, parente sibi omni ciuitate. qua lectio videtur non omnino improbanda.*

320 *Ille autem fuga vehementi* Volusenum *longius produxisset) perduxisset,* Faernus.

220 *Et conuersi hostem pellere) conuersis equis, est in meo libro.*

221 L. *Paullo, &* C. *Marcello cos.)* L. *Lentulo, &* C. *Marcello cos. emendauit olim* Octauius *Pantagathus, & ita in veteri lib. scriptum est. horum autem consulum mentio est in antiquo etiam argenteo nummo, in quo legitur,* L. LENT. C. MARC. COS.

221 *Quam sub discessu suo) melius in* Faerni *lib. & meo, quàm sub decessum suum.*

221 *Contendebat enim gratia cùm libenter pro homine, &c.) in antiquo libro scriptum est Cōtendebat enim libenter cum gratia pro homine, &c.*

222 *Simúlque se & honorem suum in insequentis anni commendaret petitione) ita* Faernus, *&* t Latini Latinij *liber.*

223 *Fore eo facto liberam) eo pacto,* Faernus,

223 *Sed etiam per se discesionem facere cœpit) deest vox* Senatus, *qua à* Faerno *reposita, locum si-*

ne dubio corruptum restituit: Sed etiam per se Senatus disceßionem, &c.

223 *Quod ne fieret, consules, amiciq; Pompeij iusserunt) pro iusserunt, emendauit Octauius Pantagathus intercesserunt: sed haud scio, ex auctoritate ne antiqui libri, an coniectura.*

334 *Atque ita rem moderando discesserunt) Faerni liber habet, Atque ita remorando discesserunt.*

223 *Confectum ex delectu prouinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit) liber Faerni & meus habent, Confectam ex delectu prouinciæ Cæsaris, ei tanquam ex suo dedit.*

224 *Cum de voluntate aduersariorum, &c.) cum volumntate aduersariorum, legit Faernus, deleta particula de.*

224 *Ipse exercitui distribuit hiberna) ita hic locus legitur in meo libro.*

LIB I. DE BELLO CIVILI.

225 *Referunt consules de rep. in ciuitate) Faernus delebat in ciuitate. quod fortasse ab aliquo* σχολιαστικῶς *positum, in Cæsaris verba irrepsit.*

225 *Hæc Scipionis oratio, quòd Senatus in vrbe habebatur, Pompeiúsque aberat) aderat, habent omnes manuscripti libri, & ita omnino legendum: non vt Petrus Victorius, & alij eum secuti, aberat, emendarunt, valet autem, vt opinor, hoc loco, aderat, ad vrbem erat: quod rectè de Pompeio dictum est, qui quod Procos. esset cum imperio, ad vrbem erat, cùm in vrbe esse non liceret. itaque ipse Cæsar ita de Pompeio infrà scribit: Ne ad eius peri-*

culum reseruare, & retinere eas ad vrbem Pompeius videretur. Ad vrbem verò esse, qui dicerẽtur, & pluribus locis docet Padianus, & ex his Cæsaris verbis colligitur. qui Proces. sunt ad vrbẽ, &c. quam autem reponimus lectionem confirmant hæc: quæ sequuntur verba: Misso ad vesperum Senatu, omnes qui sunt eius ordinis à Pompeio euocantur. paulò post: Proximis diebus habetur Senatus extra vrbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit, &c.

226 *Laudat Pompeius, atque in posterum confirmat) Octauius Pantagathus pro Pompeius, legebat, promptos. quo nihil potest aptius huic loco excogitari, licet nullius quòd sciam veteris libri auctoritate confirmetur.*

227 *Atque ostentatio sui & potentium) sui potentium, Octauius Pantagathus.*

227 *Quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adiunxerat Cæsari) liber meus habet, iniunxerat. & paulò post, ruptim, pro raptim.*

228 *Quidque Proconsules sunt ad vrbem) Octauius Pantagathus legebat, Proconsulibus.*

228 *In Mauritaniam mittatur) in meo antiquissimo libro scriptum est, Mauretaniam: quæ scriptura in Græco quoque æreo numismate reperitur. μαυρετανία enim habet.*

228 *Philippus & Marcellus priuato consilio prætereuntur) pro Philippus, emendauit Octauius Pantagathus, Paullus. quòd enim superiore anno consulis fuissent, prætereundi non erant, quo minus eis consulares prouinciæ decernerentur.*

228 *Paludatíque votis nuncupatis exeunt) melius, exeant, vt est in vetere libro.*

229 *Quæ superioribus annis armis esset restituta)* Antonius Augustinus episcopus Ilerdensis, delet vocem, *armis.*

229 *Qui amissam restituisse videbatur, dona etiam, &c.)ita* Faernus.

230 *Semper se reip. commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora)* Faernus *ex vetere libro, necessitatibus, legebat.*

230 *Sibi semper* Reip. *primam fuisse dignitatem, &c.)in meo vetustissimo codice locus hic aliter legitur, ac in libro* Faerni *scribi animaduerti. sic enim habet: Sibi semper primam fuisse dignitatem, vitáque potiorem, doluisse se quòd pro beneficio sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur. sed* Faerni *lectio magis placet: Sibi semper* Remp. *primã fuisse dignitate, vitáque potiorem, &c.*

231 *Proficiscatur Pompeius, in suas prouincias ipsi exercitus dimittantur) opinor rectius legi in* Faerni *libro & meo, exercitus dimittant.* Antonius *August. delet vocem, ipsi.*

231 *Ipsi Arimini cum duabus legionibus subsistit)* Faernus, *substitit.*

232 *Actius)in meo vetustissimo libro,* Attius *duplici t t scribitur. eius meminit* Cicero *ad* Attic. *epist.* IV. *lib.* VIII. *Sulmone* C. Attium *Pelignum aperuisse* Antonio *portas.*

233 *In iis Camerino fugientem* Vlcillem Hirum) *liber meus corruptè habet,* Vcillum Hirum. *Faernus autem pro* Vlcillem, *substituit* Luceium.

234 *Quaterna in singulos iugera) ita emendauit* Paulus Manutius, *cùm malè* X L. *in omnibus exemplaribus scriptum sit.*

235 *Castellisque circummunire instituit) in lib.* Faerni *& meo est, circumuenire.*

225 *Consultandi caussa*) Faernus, *consiliandi.*

237 *Neque eorum tam remisso*) *neque vero tā remisso.* Faernus *ex vetere libro.*

237 *Vt nullus in aliam partem mente atque animo*) *liber meus habet, vt alius in aliam, &c. quæ lectio non improbanda.*

237 *Vt tribunos plebis ea re ex ciuitate expulsos*) *pro ea re, reposuit* Faernus, *iniuria. cuius scriptura vestigia retinet antiquus meus liber.*

Ibid. *Erant Senatorij ordinis*) *pro* Senatorij, *est, primi, in libro* Faerni *& meo.*

238 *Ferentinorum*) *Frentanorum, est in meo libro. quam scripturam confirmant* Græci *quoque scriptores* Ptolemæus *&* Strabo. φρεντανοί *enim habent.*

339 *Neque verò idem perfici*) *profici, est in meo libro.*

240 *Reliquísque telis pugnabantur*) *pugnabant,* Faernus.

243 *Nihil sine illis de compositione agi posse*) Faerni *liber & meus habent, Sine illis non posse de cōpositione agi.*

241 *Deprehensas excipiunt*) *ita* Faernus *legit, & in meo libro scriptum est.*

243 *Hic venientem* Vticam *cum nauibus* Tuberonem) *deest particula, cum, in* Faerni *libro, & meo.*

244 *Se verò, vt operibus antè studuerit, sic iustitia & æquitate, velle superare*) *liber meus antiquus habet, Se verò, vt opibus anteiri studuerit, &c. ac vidi qui hanc lectionem retinendam putent.*

244 *Quas Sicilia & in Cosano à priuatis coactas*) *cùm anteà legeretur Sicilia, & Sardinia, ita ope ve*

teris libri emendauit Petrus Victorius.*meus autem liber eandem seruat scripturam, nisi quòd pro Sicilia, habet Sigli. minus certè deprauatum nomen. nam* Sicilia *prouincia, cum* Cosano, *qua* Domitij *villa sit, non satis aptè coniungitur.*

246 *Celtiberis, Cantabris)* Celtiberia, *habet liber meus.*

247 *Quem ipse petiuerat)* Faernus. *quam ipse pacauerat.*

247 *Subito iumentorum, & aqua magnitudine)* Octauius Pantagathus *legebat, Subito vi ventorũ & aqua, &c.*

249 *Atque alijs summißis præsidijs) subsidijs, habet liber meus.*

251 *Cominus tamen diu stetissent) melius legitur in meo libro, Cominus tamdiu stetissent.*

252 *Nix profluit)* Faernus, *profluxit.*

242 *Tempus erat difficillimũ, &c. ac ciuitates, etc.) in* Faerni *libro & meo legitur,* Tempus *autem erat anni difficillimum, &c. at ciuitates, &c.*

253 *Qui iter habebãt ad* Cæsarem*) placet, habeãt, vt est in meo libro.*

254 *Magni domum concursus ad* Afranium*)* Faernus *legebat, demum, pro, domum. sed non satis placet. vide num melius sit, domo. paulò post: magnæq́ gratulationes fiebant.*

255 *Pontem institutum perfecit biduo) ita* Faernus.

255 *Alij vt prædæ præsidio sint) ita est in meo lib.*

256 *Et quod licebat latiore spatio producta lõgius acie) liber meus habet, aut producta, &c.*

257 *Hoc primùm* Cæsari *ad* Ilerdam *nunciatur)* Faernus *ex vetere libro, pro, primum, legebat, prælium.*

2;8 Hos Tarraconenses, & Lacetani) *vetus liber meus habet*, Iacetani. *& ita ex auctoritate* Strabonis *&* Ptolemai *scribendum censeo.* ἰακκητανοὶ *enim appellantur à Strabone in li.* I I I .*idem autem error est in* Liuij. *&* Plinij *codicibus.*

257 *Et paucis post diebus* Illurgauonenses, *qui flumen* Iberum *attingunt)* Lurgauonenses, *legitur in meo libro: & ita habet* Liuius. *Strabo autem appellat, opinor,* ἰλεργέτας, *nam de iis scribit:* οὐ πολὺ ἄπωθεν τοῦ ἴβηρος. *sed hoc non asseueranter affirmauerim.*

258 *Octogesam)* Etouisam, *Plinius.*

258 *Huc iam rem duxerat)* Faernus, *huc iam adduxerat rem.*

261 *Mittitur* L. Decidius Saxo) *Saxa, habet* Faernus, *& ita in meo libro scriptum est. is fuit metator* Cæsaris. Cicero Philipp. X I I I.

261 *Nam quæ itinera ad Iberum) ita est in meo libro.*

262 *Nos necessarij victus inopia coactos) ita legitur in meo libro.*

263 *Hoc consilium Cæsaris plerisque non probabatur) ita habet meus liber.*

264 *Hæc consultantibus) consiliantibus, est in* Faerni *libro, & meo.*

264 *Conquirit atque euocat) ita est in meo libro.*

264 *Armáque cum hominibus necessariis) liber meus habet, armáque quòd cum hominibus, &c.*

266 *Sed plerosque ij, qui receperant, celant ita scriptum est in meo libro & paulò post, Cæsar qui milites aduersariorum in castra, &c. ita etiam* Faernus.

267 *Vana religio iusiurandi noua religio, &c. in* Latini *libro, & meo.*

266 *Centuriones, ampliorísque ordinis equites* Romanos *in* Tribunicium *restituit honorem)* Faernus *ita hunc locum legebat, Centuriones ampliori ordini, &* Tribunos *in* Tribunicium, *&c.*

267 *Equites verò ex loco superiore, in aduersarios tela coniiciebant) in auersos, pro, aduersarios, emendabat* Faernus. *alij libri habent, aduersos, minus corruptè.*

267 *Lentè atque paulatim) ita* Faerni *liber, & meus.*

268 *Qua re animaduersa, Cæsar, relictis iis munitionibus, subsequitur.) in libro* Faerni, *pro, relictis iis munitionibus, est, eductis legionibus. & ita legendum videtur.*

268 *Illi enim animaduerso vitio castrorum) ita est in meo libro.*

253 *Et quo essent ad id expeditiores) ad iter expeditiores, habet* Faerni *liber: quod magis placet.*

369 *Illi impediendæ rei, quæ munitionis causa fiebat* Faernus *ope veteris libri ita locum restituit: Illi impediendæ rei causa, hora, &c.*

269 *Acies erat* Afraniana *totum hunc locum ita legit* Faernus *: acies erat Afraniana duplex, ex legione prima, & tertia, in subsidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæsaris triplex, sed primam aciem quaternæ cohortes ex quinque legionibus tenebant, &c.*

270 *Aqua, ligni. & frumenti inopia* Faernus *legit, aqua, lignorum, frumenti, &c.*

270 *Quem* Cæsar *deligit delegit, habet liber meus.*

270 *Quos in sua potestate habuit) placet, habuerit, vt est in meo libro.*

272 Pecuniam pro iis rebus soluit) *pecuniam pro iis dissoluit rebus, est in Faerni libro, & meo.*
272 Introduxerunt) *intus adierunt, habet meus liber: & fortasse melius.*
272 Cæsar ut cognosceret, postulatum est) *postulant Faernus.*
272 Eique negotio Q. Fusium Calenum Legatum præfecit) *Q. Fusium, est in meo libro: & ita in argenteis nummis inuenitur, in quibus Kalenum per K, non per C, scribi animaduerti.*

LIB II.

276 Quæ ex signo facilé agnosci poterat) *ex insigni legebat Faernus veterum librorum auctoritate. cuius lectionis vestigia remanent in meo quoque libro.*
297 Fastigio musculi delabitur) *elabitur, Faerni liber, & meus.*
297 Hostes ex muro, ac turribus submouentur) *ita est in Faerni libro, & meo.*
280 Interiectis aliquot diebus) *rectius legitur in meo libro, interiectisque, &c.*
281 Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant) *contemptionem, habet liber meus, non omnino malé. nos tamen vulgatam scripturam retinemus.*
281 Omnibus arboribus longè, latéque in finibus Massiliensium excisis, & coniectis) *conuectis, est in meo libro, & ita olim emendarat ex ingenio Octauius Pantagathus.*
282 Cùm panè inædificata in muris, &c.) *ita est in meo libro.*
282 Hæc omnibus referebat sermonibus) *liber meus habet, ferebat.*

283 *Hæc se certis nuntiis, certis auctoribus comperisse) hæc secretis nuntiis, &c. est in meo libro. ac vidi qui hanc scripturam retinendam censeant.*

283 *Quas Cæsari esse amicas ciuitates)* Octauius Pantagathus *ita hunc locum legendum existimabat: Quas Cæsari esse amicas ciuitates arbitrabatur, iis grauiora onera iniungebat, præsidiáque eò deducebat: qui verba, atque orationem aduersus* Remp. *habuissent, eorum bona in publicum addicebat, & iudicia in priuatos reddebat, &c. repperi post eà in meo antiquißimo libro ita hunc locum scriptum esse.*

285 *Cùm itinere conuerso, sese* Ilipam Italicam *venturum promisisset cum itinere) conuerso sese* Italicam *venturum pronunciasset. ita* Faernus *legebat, primúsque, quod sciam, locum restituit.*

286 *In publicum contulerant) attulerant,* Faernus.

287 *Etiam ab initio) & iam ab initio,* Faernus.

287 C. *Caninium* Rebilum *legatum cum legionibus relinquit) liber meus habet, ibi* C. *Caninium, &c.*

287 *Paullo amplius passus* CIↃ. *) passuum,* Faernus, *& paulo post, longe, pro longius.*

289 *Ne primam sacramenti)* Faernus, *ne primi sacramenti, &c.*

290 *A quibus contumelia perfugæ appellarentur. huc pauca ad spem largitionis addidit) ita est in meo libro.*

290 *Genus hominum, quod liceret, &c.) locus hic vereor vt sit satis emendatus. neque vero nisi veteris alicuius libri ope purgatus fuerit, aptus ex eo sensus elici poterit, in meo autem, pro, vellent: quæ offerrentur: commilitonésque: & accipiebant: legitur, vellet: quæ offerrentur: commilitésque: &*

ecipiebantur.

91 Nam neque prudentes suspicari oportet, sibi *arum credi pro, prudentes, legerem, pudentes, ex* Faern. lib. & paulo post: quod illis licentiam timor *augeat noster, is studia deminuat, non vt in vulgatis, quod illis licentiam timor augeat, nostris studia deminuat. confirmant hanc lectionem quæ sequuntur verba: namque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, &c.*

291 *Quo maiorem) meus liber habet, qua maiorem, &c. vt ad noctem referatur.*

292 Prouinciam Siciliam, atque Africam) *ita est in meo libro.*

293 *Consensu suo constituit* Curio) *suorũ*, Faern.

294 *Quo æquiore loco prælium committeretur) committerent*, Faernus. *quod placet.*

294 *Sed præoccupatis animis* Attianorum *militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabant) magis placet vt est in meo libro,* Sed *præoccupatus animus* Attianorum, &c. *nihil de resistendo cogitabat,*

294 *Qua telum abijci posset)* Faernus *legit, adigi,*

295 *Ac fugientium multitudine) hac fugientium, &c. ita habet meus liber.*

295 *Ex numero aduersariorum circiter* DC, *interfectis, atque vulneratis) huius loci integram, incorruptámque scripturam in vno meo libro reperi, in quo, pro, atque vulneratis, legitur, ac* CIↃ *vulneratis. cùm manuscriptis omnes, quos viderim. corruptè habeant, atque,*

297 *Quæ paucis equitibus pares esse non potuerunt) potuerint, liber meus. quod magis placet.*

297 *At illi, itinere totius noctis confecto)* Faer*nus notauit in veteribus aliquot libris scriptum esse, confecti, quo modo in meo quoque libro legi animaduer-*

animaduerti. neque dubitandum est, quin ita scribi debeat.

299 *Vnam, vt in reliquis rebus, spem reliquã, &c.) vnam vt in miseris rebus, &c. ita corrigendum puto, meo vetustißimo libro auctore*

300 *Diebúsque aquè post paucis) deest, aquè, in libro* Faerni, *&* Latini.

LIB. III.

301 *Illis temporibus quibus in* Vrbe *præsidia* Legionum Pompeius *habuerat) melius, ad* Vrbem, *vt legit* Faernus. *nam de his ipsis Legionibus lib.* I. *scribit* Cæsar, *ne ad eius periculum reseruare, & retinere eas ad* Vrbem Pompeius *videretur.*

302 *Anni spatium ad comparandas copias nactus) annuum spatium,* Faerni *liber & meus.*

303 Sasalem *filium miserat)* Sadalem *appellat* Lucanus *lib.* V.

303 Ex Gallo Græcia *dederant) pro, dederant, est, tantundem, in* Faerni *libro, &* Latini.

331 *Eius rei caussa omni in ora maritima) abest, in, particula à* Latini *libro, & meo.*

340 *Erat* Orici Lucretius Hispilo) Vespilo, *scribendum. ita habet lib. meus: & argenteus nummus in quo est,* Q. LVCRETIVS. Q. F. VESPILLO.

305 *In eas diligentiæ suæ, ac doloris iracundia erupit) indiligentiæ, est in meo libro. quod non displicet: nam paulo post ita de* Bibulo *scribit, custodiisq; diligentius dispositis.*

305 *Si in* Cæsaris *conspectum veniret) melius, venire posset, vt est in meo libro.*

305 *Ibi qui concitatis* Dalmatis) *non est præter-*

eundem hoc loco Delmatas, *non* Dalmatas *in antiquis lapidibus inueniri, &* Delmaticus, *pro* Dalmaticus. *qua de re ita ex auctoritate* Varronis *scribit* Velius Longus *in libro de* Orthographia. *placet etiam, vt* Delmatiam, *non* Dalmatiam *pronunciemus, quoniam à* Delminio *maxima ciuitate tractũ nomen existimetur.*

305 *Sese munierant) his sese munierunt, habet liber meus.*

306 *Tantis detrimẽtis receptis) acceptis, est in meo libro: quod magis placet.*

306 *Et detrimento* Africani *exercitus) lib. meus pro* Africani *habet* Afraniani. *vt ad* Afranij *milites referatur, qui se* Cæsari, *victo* Afranio, *dediderant.*

307 *Interea & reip. & ipsis placere oportere)* Faernus *hunc locum ita corrigendum esse indicauit: interea expedire, & ipsis placere oportere.*

307 *Græcos murum ascendere) totus hic locus ita legitur in meo lib. Cùm* Græcos *murum ascendere, atque arma capere iuberet. illi autem contra imperium populi* Romani *pugnaturos esse negarent, oppidani etiam sua sponte* Cæsarem *recipere conarentur, &c. neque sanè dubito quin ita legendum sit.*

308 *Diurnis eò nocturnísque, &c.) ex meo antiquo libro ita hic locus legendus, atque interpugnendus diurnis eò; nocturnísque itineribus contendit simul ac* Cæsar *appropinquare dicebatur, tantúsque terror incidit eius exercitui, &c.*

368 *Cæsar profecto occupatio itinere)* Achilles Statius Lusitanus, *pro, profecto, legit, profectus, quod nõ displicet. ita enim alibi locutus est* Cæsar.

Ibid. *Vt vigilijs castellísque benemeritæ ciuitates tutæ essent præsidio) Libri scripti aliquot, pro, essent*

habent, esset. quod Faernus *retinet. sed pro, ciuitates ciuitati legit: tutæ, verò delet. in* Aldinis *recentioribus deest vox, præsidio, quæ est reponenda.*

309 *Quantum nauium facultatem habebat)* Faernus, *quam tum nauium, &c.*

309 *Atque vno tempore accidit) liber meus habet, atque vno etiam tempore accidit, &c.*

310 *Neque tum respondendum* Cæsari *existimabat) placet, existimauit, & est in meo libro.*

311 *Quibus cum communicare de maximis rebus* Pompeius *consueuerat) ita est in meo libro.*

311 *Cuius rei opinio tolli non poterit . nisi cùm in* Italiam, *&c.) malè hic locus in vulgatis libris, quos viderim, legitur. ita autem interpungendum, & emendandum esse existimo ex mei libri auctoritate. cuius rei opinio tolli non poterit, cùm in* Italiam, *ex qua profectus sum , reductus existimabor. bello profectò ab ijs* Cæsar *hæc facta cognouit, qui sermoni interfuerunt.*

312 *Nisi* Cæsaris *capite relato) delato,* Faernus.

312 *De solutionibus , quæ per arbitrium fierent) per arbitrum , est in meo libro. & fortasse melius.*

313 *Aliam tabularum nouarum) pro, aliam,* Faernus *legit, alteram: quod placet.*

313 *Ipse cùm* Casilinum *venisset)* Faernus, *venit. &* Casilinum *vnico l scribendum.* κασιλῖνον *enim habet* Strabo, *& liber meus.*

312 *Atque proditio oppidi appareret)* Faernus *legebat, de proditione oppidi appareret.*

314 *Quæ mandata ad se per* Bibulum *delata essent)* Vibullium, *habet liber meus. & ita legendum censeo.*

314 Peruenit Turios) Thurios, liber meus. & Straboni, θουϱιοι.

314 Itaque magnarum initia rerũ) ita est in meo libro.

316 Vltra Lyssum) Lissum, habet liber meus. & ita Strabo lib. VII.

316 Leuiúsque tempestatis, quàm classis, periculum existimauerunt) æstimauerunt, est in meo lib. quod magis placet.

316 Has, scaphis, minoribúsque nauigijs compluribus sumptis) pro, sumptis. est, summißis, in Faerni libro & meo.

317 In animi fortitudine) firmitudine, Faerni liber, & meus. & ita magis placet.

317 Qui omnes ad eum perducti) producti, est, in meo libro.

317 Ex omnibus copijs) expositis copijs, Faernus.

318 Hæc eodem ferè tempore) ita habet liber meus.

318 Ipsi iter secundum eas terras direxerant) pro terras, est, terra, in meo libro. vt eas, ad naues referatur.

319 Conferta præfectis) differta præceptis, habet liber meus. quam scripturam confirmat Latini quoque liber.

320 Cæteráque eius deæ statuas: cùm in fanum ventum esset, &c.) in meo quoque libro locus hic corruptè scriptus inuenitur, ita tamen corruptus, vt ex eius scripturæ vestigijs vera lectio elici poßit. sic enim habet: Cæteráque eius diei constituta, cùm in fanum, &c. ego, si coniecturæ locus sit, veteris scripturæ vestigijs retentis legerem, certáque eius rei die constituta, cùm in fanum, &c. lib. VII. bell. Gall.

ita planè locutus est, tempore eius rei constituto. & hoc ipso libro, certúmque ei rei tempus constituitur. de hac autem lectione nemo dubitabit, qui Cæsaris verba quæ sequuntur, paulo attentiùs considerauerit.

321 *Calidone, & Napacto) liber meus habet,* Calydone. *Straboni quoque* καλυδών.

321 *Adesse Scipionem cum legionibus) sic omnino legendum, non, vt in vulgatis libris, legione. duas enim legiones in Syria habebat Scipio, vt suprà. nec verisimile est, si vnam tantùm legionem habuisset, ad custodiam impedimentorum octo cohortes relinquere voluisse. hac Faernus.*

323 *Ex fremitu equorum illata suspicione) pro, illata, est, incussa, in libro Faerni.*

323 *Iisque custodiam nauium longarum) iisdémque liber meus habet.*

Ibid. *Quæ erat ad custodiam ab* Acilio *posita) videtur legendum,* Caninio. *quo modo Faernus emendauit, aut paulo suprà, pro Caninius, reponendum erit* Acilius. *quam scripturam retinuit Paulus Manutius.*

324 *Etiam nauem expugnauit) pro etiam. emendauit Faernus, cam neque dubitandum est, quin ita legi debeat.*

325 *Hellide, atque Amantia) liber meus habet,* Biblide, *non satis emendatè, minus tamen corruptè. placet* Bullide, *ex Ptolemæo.*

324 *Decertandi potestatem Pompeio fecit) liber meus habet, decernendi.*

326 *Atque vt nostri perpetuas munitiones videbant) pro, videbant, Faernus legit, iungebant : & delet vocem, timebant. quam nos scripturam retinemus.*

327 *Recipere se iußit) statuit*, Faernus.

328 *Legiones reduci iußit)* Faernus, *legionem. & ita legendum.*

328 *Constipati pila coniecerunt) ita legit* Faernus. *in meo libro est, conspirati.*

328 *Aduersus cliuum incitari) anteà legebatur, pilum. pro quo* Manutius *reposuit, cliuum.* Faernus *autem tumulum, non ita aptè.*

Ibid. *Præcipites Pompeianos egerunt, & terga vertere coegerunt) ita est in meo libro.*

Ibid. *Paullóque circa eum locum morati) in meo libro pro, circa, est, citra. deest autem vox, morati.*

Ibid. *At tum integras)* Faerni *liber & meus habent, at contra integras, &c.*

330 *Nocte cohortes nostras) noctu,* Faernus.

330 *At plerique existimant) rectius legit* Faernus *Ac, pro At. & paulò post, alter agere ad præscriptum.*

331 *Volcatius* Tullius *)* Tullus, *est in meo libro: & ita habet argenteus nummus.*

331 *Ad duorum milium numero) ad duo milia,* Faernus.

331 *Cæsari renunciauerunt) remunerauerunt, habet liber meus.*

332 *Cohortémque duplici stipendio, frumentóue, &c.)* Antonius Augustinus *legit, frumento, veste, pecunia, aliisque militaribus donis.*

332 *Et* Orchomenum *de voluntate ipsarum ciuitatum recepit) liber meus non habet particulum de. & ita lib. 1. de bello ciuili locutus est.*

ij32 *Amicitia* Cæsaris *conciliare studebat)* Faernus *ex veteribus libris legebat, amicitiæ.*

234 *Sed etiam fructus ex arboribus deficiebant) pro fructûs, emendauit* Faernus, *frondes.*

334 *Locupletésque ex egentibus effecerat) fecerit, Faerni liber & meus.*

334 *Monuítque equites) deest vox, equites, in meo libro. videndúmque an ita aptius sit.*

335 *Discedere à nostris) à nobis, Faernus. & ita liber meus habet.*

335 *Postquam id difficilius visum est) in meo libro est, postquam id facinus visum est.*

337 *In interiorem vallum tela iaciebant) anteriorem,* Faernus.

337 *Per mare nauibus expositis in aduersos nostros impetum fecerunt) placet vt legebat* Faernus, *per mare nauibus expositi in auersos nostros, &c.*

337 *Et viribus deficeret) à viribus deficeretur, habet liber meus.*

338 *Atque opera, vt demonstrauimus, circummuniret)* Faernus, *opere, ex antiquo libro.*

336 *Eo loco propugnante) è loco , habet liber meus . & paulo post, sibi repugnantes , ibi, pro sibi.*

340 *Ex parte, ex qua proruebat)* Faernus, *ea parte, qua perruperat.*

340 *Eodem quo venerant) placet, eadem, qua venerant. ita legit* Faernus,

341 *Omnésque deductos) productos,* Faernus.

342 *Si non omnia cederent secunda) caderent, habet liber meus: & ita* Faernus *legebat.*

343 *Et ne citissima eius profectio cognosceretur) citissimò,* Faernus *. & ita in meo libro apparet scriptum fuisse.*

344 *Ipsi incolumes se ad agmen reciperent) ita est in meo libro.*

344 *Intra vallum castrorum) delet* Faernus *vocem, castrorum, auctoribus vetustis libris.*

346 Ne occasio temporis deesset) occasioni, lib. meus. totus autem hic locus ita legitur, & suis vt esset auxilio, &c.

345 Sed Cæsarem Apollonia directo itinere auerterat) à recto itinere, pro, directo, Faernus.

346 Heracleam Senticam) Sinticam Ptolemæus. Liu. li. 42, & 45. Plinius li. 3. cap. 10.

346 Quæ gens paucis ante diebus) mensibus, pro diebus, est in Faerni libro, & meo.

347 Larissam legiones adduxerat) Larisam, vnico ſ scriptum est in meo libro. ita Græci quoque scribũt: & in argento nummo est, λαεισαίων.

348 L. Hirtij) Hirri, habet liber meus. Cicero ad Att. lib. 8. appellat C. Hirrum.

348 Quod proficiscenti promisisset) recepisset. Faernus.

349 Quod satis perspectum habere videretur) locus omnino deprauatus ita restituendus est ex emẽdatione Faerni, & auctoritate mei libri: quum satis perspectum militum animum habere videretur, &c. quod nam Pompeius propositi, &c.

351 Ex delectibus horum annorum) ex delectu, &c. Faernus. & plerique sunt ex Colonis transpadanis. liber meus habet.

251 Ac iam animo victoriam percipiebant) præcipiebant, est in meo libro. & ita legendum opinor.

352 Hæc erant numero milia XLV. ita meus lib.

352 Euocatorum circiter duæ) ita Faernus. & paulo pòst, quæ tota acie dispersæ erant.

352 Tametsi erant Dyrrhachinis prælijs vehemẽter attenuatæ) liber meus habet, tametsi erat Dyrrhachinis prælijs vehementer attenuata. vt ad IX,

legionem tantum referatur. quod placet. sequitur enim, & huic sic adiunxit I I X. *ut penè unam ex duabus efficeret.*

352 *Ipse contra Pompeium consistit) constitit, liber meus.*

Ibid. Celeriter externa acie singulas cohortes detraxit) Latinus Latinius Viterbiensis emendauit, celeriter extrema acie sex cohortes detraxit. suámque emendationem hoc adducto Plutarchi loco ex Caesare stabilire conatur. μετεπέμψατο σπείρας ἓξ ἀπὸ τῶν ἐπιταγμάτων, καὶ κατέστησεν ὄπισθεν τοῦ δεκάτου, κελεύσας ἡσυχίαν ἄγειν, ἀκήλους τοῖς πολεμίοις ὄντας. *eadem scribit in Pompeio. & Appianus idem lib.* I I. *fieri autem potuit ut librarius scripturae similitudine deceptus, pro, extrema, fecerit, externa: nam in meo quoque vetustissimo libro animaduerti in hac ipsa voce lapsum non semel librarium, qui & li.* I. *de bello Africo, pro extremo, scripserit, externo. sed verba illa Caesaris paulò post de hac ipsa re prolata magnopere Latini emendationem confirmant. nec enim ut in vulgatis libris, quam instituerat ex cohortium numero, legendum est, sed ut calamo notatus liber habet, quam instituerat sex cohortium numero.*

353 *Atque enim milites electi circiter* CXX. *voluntariè) Faernus, voluntarij. quos Graeci* ἐθελοντὰς *dicunt.*

353 *Dextro cornu procurrit) procucurrit, liber meus: & ita Charisius.*

354 *Cicuire coeperunt) circumuenire, Faernus.*

356 *Tantum se opinionem fefellisse)* Faernus ex *vetere libro legit, tantum se suam opinionem,&c.*

357 *Ab eo petierunt)petiuerunt, habent* Faerni *liber,& meus.*

358 *Se Sullæ similiter dediderunt) deest vox,similiter,in* Faerni *libro,& meo.*

359 *Nisi eo ipso tempore quidam nuncij de Cæsaris victoria) abest à libro* Faerni *vox, quidam.*

359 *Pari atque antea ratione egerunt) egit,*Faernus *legit, deleta, quæ sequitur,voce. & ita est in meo libro,*

361 *Nam,quicunque ex fuga* Pompeium *sequeretur) placet vt in meo libro legitur, qui cum ex fuga,&c.& paulo post, soluerunt,pro,soluere iubebantur.*

361 *Senatores omnes ex prouincia vocasse) euocasse, est in meo libro.& in summam, pro, summa, paulo post.*

361 T.*Ampium)pro,*Appium,Manutius *emendauit,*Ampium.*& ita habet liber meus.*

362 *Quod ante ipsam* Mineruam *collocatum esset, & ante ad simulacrum* Mineruæ *spectauisset.) ita est in meo libro: & fortasse melius,quàm vt vulgo legunt.*

363 *Pergami in occultis.ac remotis templis)*Faerni *liber, & meus habent,* Pergamíque *in occultis,ac ac reconditis templis.*

264 *Corripi,ac interfici iussit)*Faernus,*corripi,atque interfici iussit.*

365 *Regis domum obsidere,regno expellere alios,alios accersere)placet,vt habet meus lib.* Regis *domũ obsidere,regno expellere,alios accersere.*

365 *Deductos copijs)diductis,*Faernus.

365 *Constrata omnes)rostrata,*Faernus.

366 *Hoc tractu oppidi) Faernus, in hoc tractu oppidi. & ita legendum videtur.*

LIB. 1. DE BELLO ALEXANDRINO.

369 *Vt nostri illorum opera imitari viderentur) imitati, est in meo libro. quod magis placet,*

371 *Nam puteis foßisque) lib. meus habet, puteis foßis. & infrà, ad fodiendos puteos, dixi: vt de hac lectione, quin vera sit, dubitari non oporteat.*

372 *Munitiones nudare nolebat) nudari, habet lib. meus. & paulò post, exposuisset, pro exposuissent.*

363 *Quanquam si quid grauius illi accidisset) ita est in meo libro.*

275 *Et ad explicandam classem, & ad receptum, &c. ita habet liber meus.*

377 *Capitur hoc prælio quinqueremis vna, & biremis cum defensoribus,) ita est in meo libro, cùm in alijs desit vox, biremis.*

377 *Et illam, & vrbem) in meo libro est, & illa in vrbe. paulo post, cum constratis nauibus aggreditur, abest particula, cum.*

378 *Et DCCC passuum interuallo ad oppidum enatauerunt) placet, pro, interuallo, interuallum, vt in meo libro.*

378 *Pugnabatur à nostris ex ponte) à nobis, habet liber meus, quod retinemus.*

379 *Pauci alleuatis scutis) ita est in meo libro, pro, alleuati scutis: quam scripturam non improbamus, ita enim in antiquis quoque marmoribus hoc ipsum reperitur.*

280 *Aut suopte consilio, per occultos nuncios Regis probato) non dubito quin ita scribendum*

vi in meo libro legitur, aut suo priore consilio per occultos nuncios Regi probato.

381 *Quasi verò id Cæsar, bonitate tantum adductus, & non prudentissimo consilio) ac non prudentissimo consilio, &c. est in meo libro.*

382 *Sine quo nulla unquam dimicatio maritima, parum etiam feliciter confecta erat) sequor scripturam veteris mei libri, in quo est, sine quo nulla unquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter, &c.*

384 *Planicies ex omnibus partibus subiecta) in libro meo est, planicia*

385 *Qua liberum accessum haberi demonstraui) lib. meus habet, quam liberum accessum habere demonstraui.*

386 *Magnam multitudinem hostium interfecerũt) magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt, legitur in meo libro.*

387 *Maiorique ex duabus filijs Cleopatra, &c. ita meus liber.*

388 *Quintúmque Patiscum) Patisium, est in meo lib. & paulò post, responsa, pro responsum, fortasse melius.*

389 *Cuius itineris hac erant certa oportunitates) cuius itineris has esse certas oportunitates, ita habet liber meus.*

392 *Supplicia constituit in eos, qui aliquam forma, atque ætatis commendationem habebant ea, qua morte essent miseriora) ita hunc locum emendauimus ope veteris mei libri.*

396 *Capit ex eo prælio pentiremem) penteremem, habet liber meus. & dicrotas, pro, dycrotas. Baifius tamen asserit legendum, dicrota, in libro de re nauali.*

396 *Et prælio Pharsalico rem feliciter gerebat) &*

Palæopharsali rem feliciter gerebat. ita legendum auctoritate libri mei. adiuuat hanc scripturam locus Orosii *ex libro* VI. *hic exitus pugnæ ad Palæopharsalum fuit.*

397 *Simultatum caussæ tenues coniiciebantur) simul & caussæ, &c. ita legit* Latinus Latinius.

399 *Minucius inter saxa, quæ iaciebantur, in itinere) meus liber habet, quæ iacebant in itinere. & infrà, relato domum* Caßio.

400 *Vtrum nihil timere, an omnia licere, mallet) timeret, est in meo libro, pro, timere. & ita legendum videtur.*

401 *His rebus confectis, totum exercitum lustrat) notum, pro, totum, est in meo lib, & fortasse nouum erat legendum.*

402 *Sed, id qua mente commotus fecerit, coniectura sciri non potest) aliter meus liber. sed id, qua mẽ- communis erat coniectura.*

402 *Frequens legionibus conuentus)* Latinus Latinius *legit, Legionariorum.*

405 *Lepidus eodem tempore,* Marcellúsque *Cordubam cum suis proficiscitur.* Caßius *Narbonem. sub idem tempus* Trebonius *Procos. &c. ita hunc locum scriptum inueni in meo libro.*

406 *Ex ambitione, atque indulgentia* Tribunorũ *militum) indiligentia, est in meo libro.*

407 *Quæ maiores sunt dignitate) lib. meus, maiore.*

407 *Legionibus Syriæ) Legionibus Syriæq;, ita est in meo libro.*

407 *Ipse iter cœptum) inceptum, est in meo lib.*

408 *Legionem autem eam, quam ex genere ciuium suorum* Deiotarus, *&c.) ita legitur in*

meo lib.

410 *Seruitiáque agi iußit) seruitia agerentur iussit, liber meus.*

411 *Vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, id fieri, vel ad ostentationem regia fiducia, &c.) ita est in meo libro.*

411 *Eodem gradu, quo præruptam in prælium descenderat vallem, ascendere aduersus arduum collẽ, &c.) ita legitur in meo libro.*

411 *Vel fiducia motus) commotus, lib. meus. & pro oppressus, habet oppressos: vt ad milites referatur.*

413. *II. Legiones cum Cælio Vintiano in Ponto reliquit) Viniciano, putaui aliquando scribendum, motus auctoritate veteris argentei nummi, in quo Viniciæ familiæ nomen notatum animaduerteram. posteà verò nactus sum Cæsaris commentariorum exemplar septingentis ferè ab hinc annis scriptum, quod emendationem hanc confirmauit meam. ita Cælij quoque locum in epist. ad Cicer. I V. libri V I I I. corrigendum puto. M. Cælium Vincianum, &c. vbi male legitur, Vicinianum. opinor autem aliquem è Vinicia familia à Cælio adoptatum Cælium Vinicianum dictum est vsitata illa adoptionum formula, qua etiam Q. Cæcilius Pomponianis Atticus est appellatus. Crassus etiam quidam Iunianus apud Ciceronem in epist. ad Q. Fratrem nominantur, cuius & in argenteo quoque nummo mentionem inueni hac inscriptione, C R A S S V S I V N I. hoc autem quòd esset ignotius, occasionẽ aliquibus dedit deprauandi potius, quàm corrigendi cognominis.*

435 *Quòd neque certum locum gubernatoribus, praefectisque quem peterent, praeceperat.)* rectius, puto, legitur in meo libro, *quod neque circum loca gubernatoribus profectis quid peterent, praeceperat.* hanc scripturam confirmat liber Latini Latinij.

416 *Fortuitu)* Fortuito, Latini liber, & meus.

418 *Vt, si fieri posset, nec locum vllum excusatio haberet, &c.)* magis placet vt in meo li. scriptũ est, Vt, fieri posset nec ne, locum nullum excusatio haberet, nec moram tergiuersatio.

418 *Regium enim equitatum Scipio, & prouincia Africa alebat)* ita legitur in meo libro.

418 *Tanta hominum erat dementia)* rectius puto in meo libro, *tanta homines esse dementia.*

419 *Iam caelo albescente)* albente, lib. meus. sic etiã infrà.

419 *Quin praesidijs relicti sui milites fuissent)* ita meus liber.

420 *Subito ex condensis turmis pedites Numidae leuis armaturae, &c.)* ita legendum ex meo lib.

421 *Concursu renouato)* cursu, habet lib. meus.

422 *Caesarísque equites, iumentáque, &c.)* locus sine dubio corruptus, ita emendandus ex vetere meo libro: *Caesarísque equites ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequẽdum hostem, perseuerandúmque cursum tardiora haberent.*

422 *Maxima autem auxilia haberet Numidarũ equitum, leuisque armaturae)* ita liber meus.

423 *Germanisque DCCC.)* liber meus habet,

☞ D C. *quod magis placet.*

423 *Quater tantis) quater tanto, liber meus. vt ad vocem auxilio, referatur.*

425 *Istius ætatis cùm esset) istuc ætatis, est in meo libro.*

425 Remp. *ab audacibus, sceleratísque ciuibus oppressam) pro, audacibus, habet, arduis, lib. meus.*

427 Et *aqua dulci elota) eluta, liber meus.*

428 *Oculos, mentémque ad mare depositos) dispositos, est in meo libro.*

428 *His se miseris, suámque fidem implorantibus) ijs se in miserijs, suámque, &c. ita liber meus habet.*

429 *C. Virgilius* Petronius*) placet,* Prætorius, *vt est in meo libro. sic infrà, C.* Decimius *Quæstorius. &* Tullius Rufus *Quæstorius.*

429 *Quotidie mutuis prælijs inter se) pro, mutuis, habet, minutis, liber meus. sic paulo post dixit, prælijs minutis cominus dimicabant.*

432 Etiam *vndique ad Cæsarem veniunt) rectius opinor in meo libro legitur, & iam vndique, &c.*

432 Non *ausus periculo suo rem facere) peritulo suorum, est in meo libro. quod placet.*

433 *Auxiliísque tandem suis exhilaratis animo, atque leuata solicitudine) aliter hic locus legitur in manuscripto meo libro, & fortasse melius: auxiliísque tandem suis exhilaratus, annonaque leuata solicitudine.*

435 Propter *mare legiones educit) ducit, magis placet. vt est in meo libro.*

437 Ex *omnibus præsidijs cohortes deducit) eduxit, lib. meus. paulò post, conuulneratísque, pro, vulneratis.*

In acie

437 *In acie in cornu dextrum & sinistrum ex iniquiore loco pugnare*) *dextro & sinistro, lib. meus.*

438 *Q. Commius*) *Q. Cominius scribendum ex veteribus lib. & ita habet* Parisinus codex.

438 Nauis triremis) Trieris, *est in meo libro.* τριήρης *enim Græcis.*

438 *Rempub. cum optimo quoque defenditis*) *defendetis, habet liber meus.*

439 *Apud* Thapsum *custodia caussa in salo esse iusserat*) *ita legendum ex meo libro.*

440 *Nimbus cum saxorum grandine*) *Saxa grandine, liber meus.*

440 *Itaque subito imbre, grandinéque consecuta, grauati pondere, &c.*) *opinor hunc locum non vacare mendo. nam in meo libro, qui hac in parte nec ipse satis emendatus est, pro, grauati, subruti, & disiecti, est. grauata, subruta, & disiecta: quæ aptius ad tentoriola, quàm ad homines in iis degentes referuntur.*

440 *Vt secum ipse aliquid auctoritatis haberet, cum tribus legionibus equitibúsque frenatis, &c.*) *ita legit* Latinus Latinius, *deletis illis, exercitúsque* Scipionis *P*etrare *Cæsaris.*

441 *Et expectatione copiarum regiarum*) *liber meus habet, expectatio, &c. & paulo post, suspensiore animo, pro, suspensione animi.*

441 *Quæ erant transeunda Cæsari*) *transgredienda, liber meus. vtitur hoc verbo paulo infra in hac ipsa re.*

442 *Partim viuis sunt potiti*) *viuorum, lib. meus. ita paulo post locutus est, partim occiderunt, partim viuorum sunt potiti.*

443 *Partim in quas quisque poterat regiones peruenire*) *ita habet meus liber.*

444 *Sed quoniam ij sibi neque modum, &c.) lib. meus.*

441 *Et quantum potes, proficisci iubeo) in meo libro, pro, potes, est, potest. & ita paulò post, quantum potest, abesse ex Africa iubeo, pro, potestis.*

445 *Necessitatéque coactus) ita est in meo libro.*

446 *Diceretque, vt reliqua, quæ vellet, perageret) liber meus, sed restare, vt reliqua, &c. locus hic mihi valde suspectus est.*

449 *Et ne iugo à Cæsare excluderetur) ita scriptum est in meo. & paulò post, Quintium Aquilam.*

449 *Pentiremes duas) penteremes, habet meus liber.*

450 *Audaciáque commotus) ita est in meo, pro, motus.*

450 *Se à Nasidij classe captum) ita legendum ex meo libro.*

453 *Primo impetu legionum) ita est in meo libro pro, legionis.*

453 *Eósque iaculis conuulnerare satis esse existimaretur. Cæsar intellexit, nihil aliud eos conari, nisi, &c.) placet hæc lectio magis, quàm quæ in vulgatis libris circumfertur.*

454 *Et legionarium militem defatigabant) defatigabat, meus liber, & interficiebat, paulò suprà, pro interficiebant, & ita videtur legendum.*

456 *A. Scipionis circiter* II. *) ita est in meo libro.*

457 *P. Cornelio Scipione euocato) Scipionis euocato, est in meo libro.*

457 *Vt suis fortunis præsto, quòd benemeriti essent, auxilium ferret.) placet vt in meo libro scriptum est, vt suis fortunis populi R. quòd benemeriti*

essent, &c.

453 *Vt haberent facultatem turmas Iulianas circumfundendi, & nihilominus fortißime, acerriméque pugnarent.)ita est in lib.* Latini *Latinij.*

460 *Et animaduertit aciem pro vallo* Scipionis, *elephantosq́ dextro, sinistroque cornu collocatos, &c.)ita meus liber.*

461 *Tubicen) tubicina, liber meus. ita in antiquo quoque lapide inuenitur.*

461 *Elephantus) elephans, est in meo libro.*

462 *quibus miseris ea res paruo præsidio fuit) melius puto, quibus miserijs, vt est in meo libro.*

463 *Itaque ij omnes* Scipionis *milites)ita in meo libro legitur.*

463 *Totúmque exercitum veteranum donauit, præmia fortißimo cuique, &c.)ita meus liber.*

464 *Liberis suis* L. *Cæsari, qui tum ibi* Pro *quæst. fuerat, commendatis)lib. meus pro, ibi, habet, ei.*

465 C. C*onsidij filio)rectius opinor in meo libro legitur,* C. C*onsidio filio.*

465 *Liuineio* Regulo*) ita est in meo libro. & in argenteis quoque nummis,* L. LIVINEIVS. REGVLVS.

465 C*eteio) liber meus,* C*ateio. fortè.* C. A*teio.*

465 M. Eppio*) ita est in meo lib. in nummo etiam argenteo, in cuius altera parte* Africæ *prouinciæ imago expressa est cum literis* Q. Metell. Pius Scipio Imp. *nominatur* M. *hic* Eppius Scipionis *legatus.*

466 *Libentes, cupidéque condicionem acceperunt) ita est in meo libro, pro, cupidique.*

461 M. C*atonem* Vticæ *sibi ipsum manus attulisse)ex meo libro ita scribendum.*

468 *Latorio* Rustiano*) legerem* C*astiano, si me*

antiquus aliquis liber adiuuaret, quod id cognomen sit Platoriæ familiæ in argenteis nummis. sed fieri etiam potest, vt Rustius aliquis à Platorio adoptatus, sit deinde Platorius Rustianus dictus.

469 *Atque ibi Crispo Sallustio po.R.Proconsule.) abest à meo libro, populi R.*

469 *Duodetricesimo die) tricensimo, meus liber. est autem antiqua scribendi ratio, qua in æreo quoque nummo, Quadragensima notatum vidi.*

LIB. DE BELL. HISP.

471 *Legati clam præsidio Cn.Pompei (præsidia, liber meus.*

471 *Cæsar eam ciuitatem omni tempore optimè de populo R.meritam esse sciens. X I.cohortes, &c.) ita hic locus in meo codice scriptus reperitur. aliter in Aldino, sed male.*

473 *Id cùm animaduerteret aduersarios minimè velle) ita legitur in meo libro.*

374 *Et vna facta ex coloniis) ita habet meus lib. non, colonis.*

474 *Pompeius qui eodem iugo tenebatur loci natura) liber meus, Pompeius, quod eodem iugo tegebatur loci natura.*

485 *Non esse commissurum Cæsarem) ita liber meus.*

475 *Ad subsidium committendum) submittendum habet liber meus.*

475 *Suo loco præteritus est (sic est in meo libro, pro, perterritus.*

489 *Et oppido potiri posse sperarent) ita meus liber.*

476 *Quin eruptionem) ita, pro, irruptionem, ha-*

bet liber meus.

477 *Clamore facto auersati sunt prælium facece) ita est in meo libro.*

478 *Quæ stramentis ab nostris hibernorum causſa ædificata erant) quæ stramentitia ab nostris, &c. ita est in meo libro.*

479 *Cuius funestæ laudes quoniam ad hanc fortunam, &c.) ita meus liber.*

480 *Tum. qui ita locutus esset, iugulatum) eum, qui ita locutus esset, iugulatum, liber meus.*

481 *Militi ceruices abſciſſa.) militibus, habet meus liber. & ita videtur legendum.*

483 *Flumen tranſgreſſi duo) ita meus liber.*

483 *Ex vtroque genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti) ex his vtroque genere, &c. liber meus.*

484 *Ita pridie duorum centurionum internicio) liber meus habet, interitio.*

484 *In æquum locum non sunt auſi deſcendere, ita habet liber meus.*

486 *Prælium ad Soritiam, quod factum est, ex eo tempore metum eſſe magnum) ita in meo libro hic locus ſcriptus reperitur.*

486 *Et circa Hiſpalim in olineto conſtitit) melius puto, in meo libro, contra Hiſpalim in olineto conſtituit.*

486 *Interuallum prouinciam diuidit) malè hic locus in omnibus quos viderim libris legitur. in meo autem ita planè ſcriptum eſt: interim nulla planicia diuidit. ſed planicia, pro, planicies in eo libro ſemper ſcribi animaduerti.*

489 *P. Caluicius, qui caſtris antea Pompeij præpoſitus eſſet) Latinus Latinius legit, qui caſtris ante à Pompeio præpoſitus eſſet.*

490 *Item optimis ſuperadditis veſtimentis) liber*

meus habet, item optimis insternendam vestimentis.

490 *Ipse de tempore cœnauit, vinum, & nardum identidem sibi infudit) pro vinum, est, resinam, in libro Latini & meo. quod magis placet.*

490 *Simul Cæsar castra contra id oppidum posuit) contra oppidum, habet liber meus.*

491 *Clam cuidam Philoni, illi, qui, &c. lib. meus habet, clam quendam Philonem illum, qui, &c. ita paulo post, pro, clam præsidio, clam præsidia.*

492 *Qui imperati à Cartera profecti sine aqua fuissent) imparati, est in libro Latini.*

493 *Ad conuallem autem, atque exesum locum in spelunca Pompeius se occultare cœpit.) Latini lib. habet, exesum ut in speluncam, &c.*

FINIS.

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM

de bello Gallico,

LIBER I.

GALLIA *est omnis diuisa in partes tres: quarum vnam incolunt* Belgæ, *aliam* Aquitani, *tertiam qui ipsorum lingua* Celtæ, *nostra* Galli *appellantur hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt.* Gallos *ab* Aquitanis Garumna *flumen, à* Belgis Matrona, *&* Sequana *diuidit. horum omnium fortissimi sunt* Belgæ: *propterea quòd à cultu, atque humanitate prouinciæ longissimè absunt, miniméque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea, quæ ad effœminandos animos pertinent, important,* proximique sunt* Germanis, *qui trans* Rhenum *incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. qua de causa* Heluetij *quoque reliquos* Gallos *virtute præcedunt, quod ferè* quotidianis prælijs cum* Germanis *contendunt, cùm aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum vna pars, quam* Gallos *obtinere dictum est, initium capit à flumine* Rhodano, *continetúrque* Garumna *flumine,** Oceano, *finibus* Belgarum, *attingit etiam à* Sequanis, *&* Heluetijs *flumen* Rhenum: *vergit ad Septentriones.* Belgæ *ab extremis* Galliæ *finibus oriuntur: pertinent ad *inferiorem partem fluminis* Rheni. *spectant in Septem-*

*triones, & orientem Solem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos mõtes, & * eam partem Oceani, quæ ad Hispaniā pertinet, spectat inter occasum Solis, & Septentriones. apud Heluetios longè nobilißimus, & ditißimus fuit Orgetorix. is M. Messalla & M. Pisone Coß. regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit, & ciuitati persuasit, vt de finibus suis cum omnibus copijs exirēt: perfacile esse, cū virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. id hoc faciliùs eis persuasit, quòd vndique loci natura * Heluetij continentur, vna ex parte flumine Rheno latißimo, atque altißimo, qui agrum Heluetium à Germanis diuidit, altera ex parte, monte Iura altißimo, qui est inter Sequanos, & Heluetios, tertia, * lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciam nostram ab Heluetijs diuidit. his rebus fiebat, vt & minùs latè vagarentur, & minùs facile finitimis bellū inferre possent. qua de caussa homines bellādi cupidi magno dolore afficiebantur. pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli atque fortitudine, angustos se fines habere arbitrabantur, qui in lōgitudinē millia passuū ccxl. in latitudinem clxxx. patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare, iumentorum, & carrorum quàm maximum numerum coëmere, sementes quàm maximas facere, vt in itinere copia frumēti suppeteret, cum proximis ciuitatibus pacem, & amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerūt. in tertium annū profectionem lege confirmant. ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. * is sibi legationē ad ciuitates suscepit. in eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & à*

S. P. Q. R. *amicus appellatus erat, vt regnum in ciuitate sua occuparet, quod pater antè habuerat itémque* Dumnorigi Aeduo, *fratri* Diuitiaci, *qui eo tempore principatum in ciuitate sua obtinebat, ac maximè plebi acceptus erat, vt idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. per facile factu esse, illis probat, conata perficere, propterea quòd ipse suæ ciuitatis imperiũ obtenturus esset: non esse dubium, quin totius* Galliæ *plurimùm* Heluetij *possent. se suis copijs, suóq; exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat.* Hac *oratione adducti, inter se fidem, & iusiurandum dant, &, regno occupato, per tres potẽtißimos, ac firmißimos populos totius* Galliæ *sese potiri posse sperãt.* Ea *res, vt est* Heluetijs *per indicium enunciata, moribus suis* Orgetorigẽ *ex vinculis caussam dicere coëgerunt. damnatum* pœnam sequi oportebat, vt igni cremaretur. die constituta caussæ dictionis* Orgetorix *ad iudicum omnem suam familiam, ad hominum millia decem, vndiq; coëgit, & omnes clientes, obaratósque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne caussam diceret, se eripuit. cùm ciuitas, ob eã rem incitata, armis ius suum exequi conaretur, multitudinẽq; hominum ex agris magistratus cogerent,* Orgetorix *mortuus est: neque abest suspicio, vt* Heluetij *arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciuerit.* Post *eius mortem nihilominus* Heluetij *id, quod cõstituerant, facere conantur, vt è finibus suis exeant. vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua priuata ædificia incendunt, frumentũ omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt, vt, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: triũ mensiũ molita cibaria sibi quemque domo efferre iubẽt:*

persuadent Rauracis, *&* Tulingis, *&* *Latobricis *finitimis, uti, eodem usi cõsilio, oppidis suis, vicisque exustis, unà cum ijs proficiscantur:* Boiosque, *qui trãs* Rhenum *incoluerant, & in agrũ* Noricum *transierãt,** Noricamque *oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent, unum per* Sequanos *angustum, & difficile, inter montem* Iuram, *& flumen* Rhodanum, *quo vix singuli carri ducerentur, mons autẽ altissimus impẽdebat, ut facilè perpauci prohibere possent alterum per prouinciam nostrã, multo faciliùs, atque expeditius: propterea quòd inter fines* Heluetiorum, *&* Allobrogum, *qui nuper populo* R. *pacati erant,* Rhodanus *fluit, isque nõnullis locis vado trãsitur. extremum oppidum* Allobrogum *est,* * *proximũque* Heluetiorũ *finibus* Geneua, *ex eo oppido pons ad* Heluetios *pertinet.* Allobrogibus *sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum* R. *viderentur, existimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripã* Rhodani *omnes conueniant. is dies erat, ad* V. *kal.* Apr. L. Pisone, A. Gabinio *coss.* Cæsar *cùm id nunciatum esset, eos per prouinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci, & quã maximis itineribus potest, in* Galliam *ulteriorem cõtendit, & ad* Geneuam *peruenit: prouinciæ toti quã maximum potest militum numerum imperat. erat omnino in* Gallia *ulteriore legio una. pontem, qui erat ad* Geneuã, *iubet rescindi. Vbi de eius aduẽtu* Heluetij *certiores facti sunt, legatos ad eum mittũt nobilissimos ciuitatis, cuius legationis* Numeius, *&* Verodoctius *principem locum obtinebãt, qui dicerẽt sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per prouinciam facere,* propterea quod iter haberent nullum*

aliud rogare, vt eius voluntate id sibi facere liceat. Cæsar, quod memoria tenebat, L. Caßium Consulẽ occisum, exercitũq; eius ab Heluetiis pulsum, & sub iugum misſum, concedendum non putabat, neq; homines inimico animo, data facultate per prouinciã itineris faciũdi, temperaturos ab iniuria & maleficio existimabat: tamen, vt ſpatiũ intercedere poßet. dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis reſpõdit, diem ſe ad deliberandũ ſumpturum, ſi quid vellent, ad Idus Apr. reuerterentur. Interea ea legione, quam ſecum habebat, militibuſq;, qui ex prouincia conuenerant, à lacu Lemano* qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit, millia paſsuũ * decemnouem, murum, in altitudinẽ pedum ſexdecim, foſſamq; perducit: eo opere perfecto, præſidia diſponit, caſtella communit, quo faciliùs, ſi ſe inuito trãſire conarentur, prohiberi poſsent. Vbi ea dies, quam conſtituerat cum legatis, venit, & legati ad eum reuerterunt, negat ſe more, & exemplo populi R. poſse iter vlli per prouinciam dare, &, ſi vim facere conẽtur, prohibiturum oſtendit. Heluetii, ea ſpe deiecti, nauibus iunctis, ratisbuſq; compluribus factis, alii vadis Rhodani, quà minima altitudo fluminis erat nonnunquam interdiu, ſæpius noctu, ſi perrumpere poſsent, conati, operis munitione, & militum cõcurſu, & telis repulſi, hoc conatu deſtiterunt. Relinquebatur vna per Sequanos via, qua, Sequãis inuitis, propter anguſtias ire non poterant. *iis cum ſua ſpõte perſuadere non poſsent, legatos ad Dumnorigem Aeduum mittunt, vt eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia, & largitione apud Sequanos plurimùm poterat, & Heluetiis erat amicus: quòd ex ea ciuitate Orgetorigis filiã in matrimonium duxerat, &, cupiditate regni adductus, ne-

*nis rebus studebat, & quā plurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat: itaq; rem suscipit, & à Sequanis impetrat, vt per fines suos Heluetios ire patiātur, obsidesq́; vti inter sese dent, perficit, Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant, Heluetij, vt sine maleficio, & iniuria transeant. Cæsari * renunciatur. Heluetijs esse in animo per agrū Sequanorum, & Aeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longè à Tolosatiū finibus absunt, quæ ciuitas est in prouincia. id si fieret, intelligebat magno cū prouinciæ periculo futurū, vt homines bellicosos, populi R. inimicos, locis patentibus, maximéque frumentarijs finitimos haberet. ob eas caussas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duásq; ibi legiones * conscribit, & tres, quæ circum Aquileiam hyemabant, ex hybernis educit, &, quà proximum erat iter, per Alpes in vlteriorem Galliā cum his quinq; legionibus ire cōtendit. ibi Centrones, & Garocelli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitū prohibere conantur. complu ribus his prælijs pulsis, ab Ocello, quod est citerioris prouinciæ extremum, in fines Vocōtiorum vlterioris prouinciæ die septimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitū ducit, hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetij iam per angustias, & fines Sequanorū suas copias transduxerāt, & in Aeduorum fines peruenerant, eorúmq; agros populabantur.* Aedui cùm se, suaq́; ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo Rom. meritos esse, vt, penè in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorū in seruitutem abduci, oppida expugnari nō debuerint.* Eodē tempore, quo Aedui, Ambarri quoque, necessarij &*

*consanguinei Aeduorum, Cæsarem certiorẽ faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere, item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos, possessionésq; habebãt, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant, sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non exspectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Heluetij peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines Aeduorum, & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili*lenitate, ita vt oculis, in vtram partẽ fluat, iudicari nõ possit. id Heluetij ratibus, ac * lintribus iunctis trãsibant. vbi per exploratores Cæsar certior factus est, tres iam copiarum partes Heluetios id flumen traduxisse, quartam verò partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus tribus è castris profectus, ad eam partem peruenit, quæ nondum flumen transierat. eos impeditos, & inopinantes aggressus, magnã partem eorum cõcidit: reliqui sese fuga mandarunt, atque in proximas syluas abdiderunt. is pagus appellabatur Tigurinus. nã omnis ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. hic pagus vnus, cùm domo exisset, patrũ nostrorum memoria, L. Cassium Consulem interfecerat, & eius exercitum sub iugum miserat. ita, siue casu, siue consilio deorũ immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignẽ calamitatem populo R. intulerat, ea princeps pœnas persoluit. qua in re Cæsar non solùm publicas, sed etiã priuatas iniurias vltus est, quòd eius soceri L. Pisonis auum, L. Pisonem, legatum, Tigurini eodẽ prælio, quo Cassium, interfecerant. Hoc prælio facto, reliquas copias Heluetiorum vt consequi posset, pontem in Arare faciendum * curat, atque ita exercitum transducit. Heluetij, repentino eius aduentu commoti, cùm id, quod ipsi*

diebus xx. ægerrimè confecerant, vt flumen transirent, illum vno die fecisse intelligerent, legatos ad eũ mittunt: cuius legationis Diuico *princeps fuit, qui bello Cassiano dux* Heluetiorum *fuerat. is ita cum* Cæsare *egit: Si pacem populus* R. *cum* Heluetiis *faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros* Heluetios,* *vbi eos* Cæsar *constituisset. atque esse voluisset: sin bello * persequi perseueraret, reminisceretur & veteris incommodi populi* R. *& pristinæ virtutis* Heluetiorum: *quòd improuiso vnum pagũ adortus esset, cùm ii qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne, ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret: se ita à patribus, maioribúsque suis didicisse, vt magis virtute, quã dolo, contenderent, aut insidiis * niterentur: quare, ne committeret, vt is locus, vbi constitissent, ex calamitate populi* Rom. *& internicione exercitus nomen caperet, * aut memoriam proderet.* His Cæsar *ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod ea res, quas legati* Heluetii *commemorassent, memoria teneret: atque eo grauiùs ferre, quo minùs merito populi* R. *accidisset: qui si alicuius iniuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere: sed eo deceptum, quod neq; cõmissum à se intelligeret, quare timeret, neque, sine caussa timendum, putaret: quòd si veteris contumeliæ obliuisci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quòd, eo inuito, iter per prouinciam per vim tentassent, quòd* Aeduos, *quòd* Ambarros, *quòd* Allobroges *vexassent, memoriam deponere posset? quod sua victoria tam insolenter gloriarẽtur quodq; se tamdiu impune tulisse iniurias admirarentur, eòdem pertinere: consuesse enim deos immortales quo grauiùs homines * ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum vlcisci velint, his secundiores interdum res, & diuturniorem impunita-*

tem concedere: cùm ea ita sint, tamen si obsides ab ijs sibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat, & si Aeduis de iniurijs, quas ipsis, socijsq; eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cũ ijs pacẽ esse facturum. Diuico respondit: *Ita Heluetios à maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, nòn dare, consueuerint: eius rei populum R. esse testem.* Hoc responso dato, discessit. *Postero die castra ex eo loco mouent: idẽ Cæsar facit, equitatumq; omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni prouincia, & Aeduis, atque eorum socijs coactũ habebat, præmittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. qui cupidiùs nouißimum agmẽ insecuti, alieno loco cum equitatu* Heluetiorum *præliũ committunt, & pauci de nostris cadunt. quo prælio sublati* Heluetij, *quòd quingentis equitibus tantum multitudinem equitum propulerãt, audaciùs subsistere, nonnunquam ex nouißimo agmine prælio nostros laceßere cœperũt. Cæsar suos à prælio cõtinebat, ac satis habebat in præsentia, hostem rapinis,*populationibusq; prohibere. ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter nouißimum hostium agmen, & nostrum primum non ampliùs quinis, aut senis millibus paßuum interesset. interim quotidie Cæsar* Aeduos *frumentum, quod eßent publicè polliciti, flagitare. nam propter frigora, quod Gallia sub Septentrionibus, ut antè dictum est, posita est, non modò frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem frumẽto. quod flumine* Arare *nauibus subuexerat, propterea minùs uti poterat, quòd iter ab* Arare Heluetij *auerterãt, à quibus discedere nolebat. Diẽ ex die ducere* Aedui, *conferri, comportari, adesse, dicere. Vbi se diutius duci * intellexit Cæsar, diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, con-*

*uocatis eorum principibus, quorum magnam copiã in castris habebat, in his Diuitiaco, & Lisco, qui summo magistratui praeerant, (quem Vergobretum appellãt Aedui, qui creatur annuus, & vitae, necisq́; in suos habet potestatem) grauiter eos accusat, quod, cùm neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab ijs non subleuetur, praesertim cùm magna ex parte, eorum precibus adductus, bellum susceperit: multò etiam grauiùs, quod sit destitutus, queritur. Tum demum Liscus, oratione Caesaris adductus, quòd antea tacuerat, proponit esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimùm valeat, qui priuatim *plus posśint, quàm ipsi magistratus: hos seditiosa, atque improba oratione multitudinẽ deterrere, ne frumẽtum conferant, quod praestare dicant, si iã principatum Galliae obtinere non possent, Gallorum, quàm Romanorum, imperia perferre,* neque dubitare debeant, quin, si Heluetios superauerint Romani, vnà cum reliqua Gallia Aeduis libertatem sint erepturi: ab ijsdem nostra consilia, quaq́; in castris gerantur, hostibus enuntiari: hos à se coërceri non posse: quin etiam,* quòd necessariam rem coactus Caesari enũciarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit, & ob eam caussam, quamdiu potuerit, tacuisse. Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diuitiaci fratrem, designari sentiebat: sed quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet, quaerit ex solo ea, quae in conuẽtu dixerat. dicit liberiùs, atque audaciùs. eadem secreto ab alijs quaerit. reperit esse vera: ipsum esse Dumnorigẽ, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum nouarũ rerum, complures annos portoria, reliquáque omnia Aeduorum vectigalia paruo pretio redẽpta habere,*

propterea quòd, illo licēte, cōtra liceri audeat nemo: his rebus & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse: magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, & circum se habere: neque solùm domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse: atque huius potentiæ caussa matrem in Biturigibus, homini illic nobilißimo, ac potentißimo, collocasse: ipsum ex Hel*uetijs vxorem habere: sororem ex matre, & propinquas suas nuptū in alias ciuitates collocasse. fauere, & cupere* Heluetijs, *propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine* Cæsarem, *&* Romanos, *quod eorū aduentu potentia eius*deminuta, &* Diuitiacus *frater in antiquum locum gratiæ, atque honoris sit restitutus: si quid accidat* Romanis, *summam in spē regni obtinendi per* Heluetios *venire, imperio populi* R. *non modo de regno, sed etiam de ea, quā habebat. gratia desperare,**Reperiebat *etiā* Cæsar, *inquirendo, quod initiū fugæ prælij equestris aduersi* à* Dū*norige, atq; eius equitibus factum esset: (nam equitatui, quem auxilio* Cæsari Aedui *miserant,* Dum*norix præerat) eorumq; fuga reliquum esse equitatum perterritū. Quibus rebus cognitis, cùm ad has suspiciones certißima res accederēt, quòd per fines* Se*quanorum* Heluetios *traduxisset, quòd obsides inter eos dādos curasset, quòd ea omnia non modò iniussu suo, & ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quòd à magistratu* Aeduorum *accusaretur, satis esse caussæ arbitrabatur, quare in eū aut ipse animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet.* His *omnibus rebus vnum repugnabat, quòd* Diuitiaci *fratris summum in populum* R. *studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognouerat. nam, ne eius supplicio* Diui*tiaci animum offenderet, verebatur. itaque, priùs*

quàm quidquã conaretur, Diuitiacum ad se vocari iubet, & quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Precilium, principem Galliæ prouinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dũnorige sint dicta: & ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit: petit, atque hortatur, vt sine eius offensione animi, vel ipse de eo, caussa cognita, statuat, vel ciuitatẽ statuere iubeat. Diuitiacus, *multis cũ lachrymis Cæsarem cõplexus, obsecrare cœpit, ne quid grauius in fratrem statueret, scire se, illa esse vera: nec quemquam ex eo plus, quàm se, doloris capere: propterea quòd, cùm ipse gratia plurimùm domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se* creuisset, quibus opibus, ac neruis non solùm ad minuendam gratiam, sed pene ad perniciem suam vteretur: sese tamẽ & amore fraterno, & existimatione vulgi commoueri: quòd si quid ei à Cæsare grauius accidisset, cùm ipse eum locum amicitiæ apud eũ teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum, qua ex re futurum, vt totius Galliæ animi à se auerterentur.* Hæc *cũ pluribus verbis flens à Cæsare peteret, Cæsar eius dexteram prehendit, consolatus, rogat, finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit, vti & Reip. iniuriam, & suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet.* Dumnorigem *ad se vocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit, quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet, vt in reliquum tempus omnes suspiciones * vitet: præterita se* Diuitiaco *fratri condonare dicit.* Dumnorigi *custodes ponit: vt, quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit.* Eodem *die ab exploratoribus certior factus, hostes sub montem consedisse, millia*

*paßuum ab ipsius castris octo, qualis eßet natura montis, & qualis in circuitu adscẽsus, qui cognoscerent, misit. renunciatum est, facilem eße. de tertia vigilia T. Labienum legatum propere cum duabus legionibus, & ijsdem ducibus, qui iter cognouerant, summum iugum montis adscendere iubet: quid sui consilij sit, ostendit. ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatũq; omnem ante mittit. P. Considius, qui rei militaris peritißimus habebatur, & in exercitu L. Sylla, & postea in M. Craßi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. prima luce, cùm summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostiũ castris non longiùs mille & quingentis paßibus abeßet, neque, vt postea ex captiuis comperit, aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus eßet, Cõsidius, equo admißo, *ad eum accurrit: dicit, montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se * à Gallicis armis, atq; insignibus cognouiße. Cæsar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit, Labienus, vt erat ei præceptum à Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostiũ castra visæ eßent, vt undiq; vno tempore in hostes impetus fieret, mõte occupato, nostros exspectabat, prælioq; abstinebat. multo denique die per exploratores cognouit, & mõtem à suis teneri, & Heluetios castra mouiße, & Cõsidium, timore perterritum, quod nõn vidißet, pro viso sibi renunciaße. eo die, quo consuerat, * interuallo hostes sequitur, & millia paßuum tria ab eorũ castris castra ponit. postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, cùm exercitui frumentum metiri oporteret, & quod à Bibracte, oppido Aeduorum lõge maximo ac copiosißimo, nõ amplius millibus paßuũ XVIII. aberat: rei frumentariæ prospiciendum existimauit, * iter ab Heluetijs auertit, ac Bibracte*

*ire contendit. ea res per fugitiuos L. Aemilij, Decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Heluetij, seu quod*timore perterritos Romanos discedere à se existimarent,* eo magis, quòd pridie, superioribus locis occupatis, prælium non commisissent, siue eò quòd re frumentaria intercludi posse confiderent, cõmutato consilio, atque itinere conuerso, nostros à nouissimo agmine insequi, ac lacessere cœperunt. Postquam id animaduertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit, equitatumq́; qui sustineret hostium impetum, misit. ipse interim in colle medio triplicem aciẽ instruxit legionum quatuor veteranorum, ita, vti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, & omnia auxilia,* collocarit, ac totum montem hominibus * complerit. interea, sarcinas in vnum locum conferri, & eum ab ijs, qui in superiore acie cõstiterant, muniri iussit. Heluetij, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in vnum locum contulerunt, ipsi confertissima acie, reiecto nostro equitatu, phalãge facta, sub primum nostram aciem successerunt. Cæsar, primũ suo, deinde omnium è conspectu remotis equis, vt, æquato omnium periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prælium commisit.* milites, è loco superiore pilis missis, facilè hostium phalangem perfregerunt. ea disiecta, gladijs districtis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnã erat impedimento, quòd, pluribus eorum scutis vno ictu pilorum transfixis, & colligatis, cùm ferrum se inflexisset, neque euellere, neque, sinistra impedita, satis cõmode pugnare poterant. multi vt, diu iactato brachio. præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare, tãdem, vulneribus defessi, & pedẽ referre, &, quod mons suberat circiter octo passuum, eo se recipere cœperunt capto monte, & succedẽtibus*

nostris, Boij, & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV. agmen hostium claudebant, & nouissimis præsidio erāt, ex itinere nostros latere aperto aggreßi circumuenire. Cōspicati Heluetij, qui in montē sese receperunt. rursus instare, & prælium redintegrare cœperunt. Romani *conuersa signa * bipartito intulerunt: prima, ac secunda acies, vt victis, ac submotis, resisteret, tertia, vt venientes sustineret. ita, ancipiti prælio, diu, atq; acriter pugnatum est. diutius cùm nostrorum impetum sustinere non possent, alteri se, vt cœperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta, & carros suos se contulerunt. nam hoc toto prælio, cùm ab hora septima * ad vesperum pugnatum sit, auersum hostē videre nemo potuit: ad multam noctem etiam ad impedimēta pugnatū est: propterea quod pro vallo carros obiecerant, & è loco superiore in nostros venientes tela coniiciebant, & nōnulli inter carros, rotásque * mataras ac tragulas subijciebant, nostrósque vulnerabant. diu cū esset pugnatum, impedimentis, castrisq; nostri potiti sunt. ibi* Orgetorigis *filia, atque vnus è filijs captus est. ex eo prælio circiter millia hominum* DXXX. *superfuerunt: eáque tota nocte continenter ierunt: * in nullam partē noctis itinere intermisso, in fines* Lingonum *die* IV. *peruenerunt, cùm, & propter vulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri, triduum morati, eos sequi non potuissent.* Cæsar *ad* Lingones *litteras, nunciósq; misit, ne eos frumento, neue alia re, iuuarent: qui si iuuissent, se eodem * loco illos, quo* Heluetios, *habiturum. ipse, triduo intermisso, cū omnibus copijs eos sequi cœpit.* Heluetij, *omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt: qui cùm eum in itinere cōuenissent, séque ad pedes proiecissent, suppliciterq; locuti, flentes pacem petissent, atque eos in eo loco,*

quo tum essent, suum aduentum exspectare iußisset. paruerunt. eo postquam Cæsar peruenit, obsides, arma, seruos, qui ad eos perfugissent, poposcit. dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum millia VI. *eius pagi, qui* Verbigenus *appellatur. siue timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur, siue spe salutis inducti, quod, in tanta multitudine dediticiorum, suam fugã aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, *prima nocte, ex castris* Heluetiorum *egreßi, ad* Rhe*num, finésq;* Germanorum, *contenderunt. quod vbi* Cæsar *rescivit, quorum per fines ierant, his, uti conquirerent, & reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperauit, reductos in hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis. in deditionem accepit:* Heluetios, Tulingos, Latobrigos *in fines suos, vnde erant profecti, reuerti iußit, & quod omnibus frugibus amißis, domi nihil erat, quo famem tolerarent,* Allobrogibus *imperauit, vt his frumenti copiam facerent: ipsos oppida, vicosq;, quos incenderant, restituere iußit. id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, vnde* Heluetij *discesserant, vacare, ne propter bonitatem agrorum* Germani, *qui trans* Rhenũ *incolunt, è suis finibus in* Heluetiorum *fines transirent, & finitimi* Galliæ *prouinciæ,* Allobrogibusq; *essent.* Boios, *petentibus* Aeduis, *quòd egregia virtute erãt cogniti, vt in finibus suis collocarẽt, conceßit. quibus illi agros dederunt, * eosq́ue postea in parem iuris, libertatisq; condicionem, atq; ipsi erant, acceperunt.* In castris Heluetiorum *tabulæ repertæ sunt, litteris* Græcis *confectæ, & ad* Cæsarẽ *perlatæ, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, & item separatim pueri, senes, mulieresque. quarum omnium rerum summa erat,*

capitum

capitum Heluetiorum millia C C L X I I I, *Tulingorum millia* XXXVI, *Latrobrigorum* X I V. *Rauracorum* X X I I I, *Boiorum* X X X I I *: ex his, qui arma ferre possent, ad milia* X C I I. *summa omnium fuerant ad millia* C C C L X I I X. *eorum, qui domum redierunt, censu habito, vt Cæsar imperauerat, repertus est numerus millium* C & X. *Bello Heluetiorum cōfecto, totius ferè Galliæ legati, principes ciuitatum, ad Cæsarem gratulatum conuenerunt: intelligere sese, tametsi, pro veteribus Heluetiorū iniurijs populus* R. *ab ijs pœnas bello repetisset, tamen eam rem nō minùs ex vsu terræ Galliæ, quàm populi* R. *accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Heluetij reliquissent. vt toti Galliæ bellū inferrent, imperioq́ue potirentur, locumq́ue domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum, ac fructuosissimū iudicassent, reliquasq́ue ciuitates stipendiarias haberet. petierunt, vti sibi conciliū totius Galliæ in diē certam indicere, idq́ue Cæsaris voluntate facere, liceret: sese habere quasdam res, quas è communi consensu ab eo petere vellent, ea re permissa diē consilio constituerunt, & iureiurando, ne quis enunciaret, nisi, quibus communi consilio mandatū esset, inter se sanxerūt. Eo concilio dimisso, ijdem principes ciuitatum, qui ante fuerant, ad Cæsarē reuerterunt, petieruntq́ue, vti sibi secreto,* in occulto, de sua, omniumq́ue salute cum eo agere liceret. ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes proiecerunt: non minùs se id contendere, & labore, ne ea, quæ dixissent, enunciarentur, quam, vti ea, quæ vellent, impetrarent, propterea quod, si enunciatum esset, summum in cruciatū se venturos viderent. Locutus est pro his Diuitiacus Aeduus : Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatū tenere Aeduas*

alterius Aruernos: hi cùm tantopere de potẽtatu inter se multos annos contenderent, factum esse, vti ab Aruernis, Sequanisq́ Germani mercede accerserẽtur horum primo circiter millia XV. Rhenum transisse: postea quàm agros, & cultum, & copias Gallorum homines feri, ac barbari adamassent, transductos plures: nũc esse in Gallia ad C & XX. millium numerum: cum his Aeduos, eorumq́ clientes semel, atque iterum armis cõtendisse, magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem Senatum omnem equitatum amisisse: quibus prœliis calamitatibusq́ fractos, qui & sua virtute, & populi R. hospitio, atque amicitia plurimũ ante in Gallia potuissẽt, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos ciuitatis, & iureiurãdo ciuitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxiliũ à populo R. imploraturos, neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorũ ditione, atq; imperio essent: vnum se esse, ex omni ciuitate Aeduorũ, qui adduci nõ potuerit, vt iuraret, aut suos liberos obsides daret ob eam rem se ex ciuitate profugisse, & Romam ad Senatum venisse, auxilium postulatum, quòd solus neque iureiurando, neque obsidibus teneretur: sed peiùs victoribus Sequanis, quàm Aeduis victis, accidisse: propterea quod Ariouistus, rex Germanorũ, in eorum finibus consedisse, tertiamq́ partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupauisset, & nũc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quòd, paucis mensibus ante, Harudum millia hominum XXIV. ad eum venissent, quibus locus, ad sedes pararẽtur: futurum esse paucis annis, vti omnes è Galliæ finibus pellerẽtur, atq; omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferẽdum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa compa-*

*randum, Ariouistum autem, ut semel Galloru copias prælio vicerit, quod prælium factum sit Amage tobriæ, superbè, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere, & in eos omnia exẽpla cruciatus edere: si qua res non ad nutum, aut ad voluntatem eius facta sit, hominem esse barbarum, iracundum, temerariũ: non posse eius imperia diutius sustineri: nisi quid in Cæsare populoq; R. sit auxilij, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Heluetij fecerunt, ut domo * emigrent, aliud domicilium alias sedes, remotas à Germanis, petant, fortunamq;, quæcunque accidat, experiantur: hæc si enunciata Ariouisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, grauissimũ supplicium sumat: Cæsarem vel auctoritate sua, atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi R. deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum transducatur, Galliãq; omnem ab Ariouisti iniuria posse defendere. Hac oratione à Diuitiaco habita, omnes, qui aderãt, magno fletu auxiliũ à Cæsare petere cœperunt. animaduertit Cæsar, unos ex omnibus Sequanos nihil earũ rerũ facere, quas cæteri facerent, sed tristes, capite demisso, terram intueri, eius rei quæ caussa esset, miratus ex ipsis quæsiuit. nihil Sequani respõdere, sed in eadẽ tristitia taciti permanere. cùm ab ijs sæpius quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere posset, idẽ Diuitiacus Aeduus respondit, hoc esse miseriorẽ, & grauiorem fortunam Sequanorum, quam reliquorũ, quòd soli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare, auderent, absentisq; Ariouisti crudelitatem velut si coram adesse, horrerent: propterea quod reliquis * tamẽ fugæ facultas daretur, Sequanis vero, qui * intra fines suos Ariouistum recepissent, quorũ oppida omnia in potestate eius essẽt, omnes cru-*

*ciatus essent perferendi. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmauit: pollicitúsque est, sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, & beneficio suo, & auctoritate adductū Ariouistum, finem iniurijs facturum. Hac oratione habita, conciliū dimisit. & secundū ea multa res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandā, & suscipiendam putaret in primis, quod Aeduos, fratres cōsanguineósque sæpenumero ab Senatu appellatos, in seruitute, atque in ditione videbat Germanorū teneri, eorumque obsides esse apud Ariouistum, ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi Romani turpißimū sibi, & reipubl. esse arbitrabatur. paulatim autem Germanos consuescere Rhenū transire. & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat: neque, sibi homines feros, ac barbaros obtemperaturos, existimabat, quin, cùm omnem Galliam occupassent, vt ante Cimbri, Teutoniq; fecissent, in prouinciā exirent, atque inde in Italiam contenderēt, præsertim cùm Sequanos à prouincia nostra Rhodanus diuideret, quibus rebus quā maturimè occurrendum putabat. ipse autem Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam, sumpserat, vt ferēdus non videretur, quamobrē placuit ei, vt ad Ariouistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, vt aliquam locū medium vtriusque colloquio deligeret velle sese de Rep. & summis vtriusq; rebus cum eo agere. Et legationi Ariouistus respōdit: Si quid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse: * si quid ille à se velit, illum ad se venire oportere: præterea, se neque sine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæsar poßideret, neque exercitum sine magno commeatu, * atque emolumento in vnum locum contrahere posse: sibi autem mirū vi-*

deri qui in sua Gallia , quã bello vicisset, aut Caesari, aut omnino populo R. negotij essent. His respõsis ad Caesarem relatis, iterũ ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tãto suo populóq; R. beneficio affectus, cùm in consulatu suo rex atque amicus * à senatu appellatus esset, hãc sibi, populóq; R. gratiam referret, vt in colloquiũ venire inuitatus grauaretur, neque de communi * re dicẽdũ sibi, & cognoscẽdum putaret, hæc esse, quæ ab eo postularet: primùm, ne quã multitudinem hominum ampliùs trans Rhenum in Galliã transduceret: deinde, obsides, quos haberet ad Aeduis, redderet: Sequanisq; permitteret, vt, quos illi haberent, voluntate eius reddere, illi diceret, néue Aeduos iniuria lacesseret, néue his, socijsq; eorum bellum inferret : si id * ita fecisset, sibi populoq; R. perpetuam gratiã, atque amicitiam cum eo futuram: si * non impetraret, quoniam M. Messalla, L. Pisone Coss. Senatus censuisset, vti, quicumque Galliam prouinciam obtineret, quod commodo Reip. facere posset, Aeduos cæterosque amicos populi R. defenderet, se Aeduorũ iniurias non neglecturũ. Ad hæc Ariouistus respondit: Ius esse belli, vt, qui vicissent, ijs, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent : * item populum R. victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare * cõsuesse: si ipse populo R. non præscriberet, quemadmodũ suo iure vteretur, non opportere se à populo R. in suo iure impediri: Aeduos sibi, quoniã belli fortunam tentassent & armis congressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos: magnam Caesarem iniuriam facere, qui * suo aduentu vectigalia sibi deteriora faceret: Aeduis se obsides redditurum non esse, neque ijs, neque eorũ socijs iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod conuenissent, stipendiumque quotannis

*penderent: si id non fecissent,*longè ijs fraternum nomen populi R.ab futurum: quod sibi Cæsar denũciaret, se Aeduorũ iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse: cùm vellet, congrederetur, intellecturum, quid inuicti Germani exercitatißimi in armis, qui intra annos XIV. tectum non subissent, virtute possent.* Hæc eodem tẽpore Cæsari mandata referebãtur, & legati ab Aeduis, & Treuiris veniebant: Aedui, questum, quòd Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur, sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse, Treuiri autem, pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni cõsedisse, qui Rhenum transire conarentur: ijs praeesse Nasuã, & Cimberium fratres. quibus rebus Cæsar vehementer commotus. maturãdum sibi existimauit, ne, si noua manus Sueuorum cum veteribus copijs Ariouisti sese cõiũxisset, minùs facilè resisti posset. itaque, re frumentaria, quàm celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariouistũ cõtendit. cùm tridui viam processisset, nunciatũ est ei, Ariouistum cum suis omnibus copijs ad occupandũ Vesontionem, quod est oppidum maximũ Sequanorum, contendere, triduiq; viam à suis finibus processisse. id ne accideret magnopere præcauendum sibi Cæsar existimabat. nãque omnium rerum, quæ ad bellũ vsui erant, summa erat in eo oppido difficultas: idq; natura loci sic muniebatur, vt magnã ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quòd * flumen Alduabis, vt circino circumductum, penè totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod non est amplius pedum DC.* quà flumen intermittit, mons cõtinet magna altitudine, ita, vt radices eius montis ex vtraque parte ripæ fluminis contingant. hunc murus circumdatus arcem efficit, & cũ oppido

*coniungit. huc Cæsar magnis diurnis, nocturnisque itineribus contendit, occupatoque oppido, ibi * præsidium collocat. dum paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariæ commeatusq; caussa, moratur, ex percunctatione nostrorum, vocibusq; Gallorũ, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporũ Germanos, incredibili virtute, atq; exercitatione in armis, esse prædicabant, sæpenumero sese cum ijs congressos ne vultum quidem, atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse, tantus subito timor omnem exercitũ occupauit, vt non mediocriter omnium mentes, animosq; perturbaret hic primum ortus est * à tribunis militum, ac præfectis, reliquísque, qui, ex vrbe, amicitiæ caussa, Cæsarem secuti, * non magnum periculum miserabantur, quod non magnum in re militari vsum habebant. quorum alius, alia caussa illata, quàm sibi ad proficiscendum necessariam esse * diceret, petebat, vt eius voluntate discedere liceret. nonnulli pudore adducti, vt timoris suspitionem vitarent, remanebant. hi neque vultum fingere, neq; interdum lacrymas tenere, poterant * abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculũ miserabãtur: vulgò totis castris testamenta * obsignabantur. horum vocibus ac timore paulatim etiam ij, qui magnum in castris vsum habebant, milites centurionesq;, quique equitatui præerant, perturbabantur, qui se ex his minùs timidos existimari volebãt, nõ se hostem vereri, sed angustias * itineris, & magnitudinem syluarum, quæ inter eos, atque Ariouistũ, intercederent, aut rem frumentariam, vt satis commode supportari posset, timere dicebant. nonnulli etiam Cæsari renunciabant, cùm castra moueri, ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neq; propter timorem signa laturos. Hæc cum ani-*

*maduertisset. Cæsar, conuocato concilio, omniumq́ ordinum ad id conciliũ adhibitis centurionibus, ve hementer eas incusauit: primùm, quod aut, quã in partem. aut, quo concilio ducerentur, sibi quærendum, aut cogitandum, putarent: Ariouistum, se cõsule, cupidißimè populi R. amicitiam appetisse, cur hunc tam temerè quisquam ab officio discessurũ iudicaret, sibi quidẽ persuaderi, cognitis suis postulatis atque æquitate * conditionis perspecta, cum neque suam, neq; populi Romani gratiam repudiaturum, quòd si, furore, atq; amentia impulsus, bellum intulisset, qui tandem vererentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligẽtia, desperarent, factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cùm, Cimbris, & Teutonis à C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus quàm ipse imperator, meritus esse videbant: * factum etiã nuper in Italia seruili tumultu, * quos tamẽ aliquis vsus ac disciplina, quam à nobis accepissent, * subleuaret: ex quo iudicari posset, quantũ haberet in se boni constantia, propterea quòd quos aliquãdiu inermes sine caussa timuißẽt, hos postea armatos, ac victores, superassent: denique, hos * esse eosdem Germanos, quibuscũ sæpenumero Heluetij congreßi non solum in suis sedibus, sed etiam in illorũ finibus, plerumque superassent, qui tamẽ pares esse nostros exercitui non potuerint: si quos aduersum prælium, & fuga Gallorum commoueré, hoc si quærerent. * reperiri posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis. Ariouistum, cùm multos menses castris, ac paludibus se cõtinuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna, & dispersos subito adortũ, magis ratione ac consilio, quàm virtute, vicisse: cui rationi contra homines barbaros, atq; imperitos, locus fuisset, hac ne ipsum quidẽ sperare, nostros exercitus ca-*

*pi posse: qui suũ timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasq́; itineris, conferrent, facere arroganter, cùm aut de officio Imperatoris desperare, * aut ei præscribere, auderent: hæc sibi esse curæ, frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare iáq́; esse in agris frumenta matura: de itinere ipsos breui tempore iudicaturos: quod non fore dicto audientes, neque signa laturi, dicantur, nihil se ea re commoueri: scire enim, Quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, male re gesta, fortunam defuisse, aut, aliquo facinore comperto. auaritiam esse * coniunctam: suam innocentia* perpetua vita, felicitatem Heluetiorum bello esse perspectam: itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum, & proxima nocte de quarta vigilia castra moturũ, vt quamprimum intelligere posset, vtrum apud eos pudor, atq; officium, an timor, plus valeret: quod si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua nõ dubitaret, sibique eam Prætoriam cohortem futuram, huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, & propter virtutẽ confidebat maximè. Hac oratione habita, mirum in modum conuersæ sunt omniũ mentes, summaq́; alacritas & cupiditas belli gerẽdi innata est: princepsq́; decima legio per tribunos mil. ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset, seq́ue esse ad bellum gerendũ paratißimam confirmauit, * deinde reliquæ legiones per tribunos mil. & primorũ ordinum centuriones egerunt, vti Cæsari satisfacerent: se neque vnquam dubitaße, neque timuiße, neque de summa belli suum iudiciũ, sed Imperatoris, eße existimauiße. Eorũ satisfactione accepta, & itinere exquisito per Diuitiacum, quòd ex alijs Gallis ei maximam fidem habebat, vt milliũ amplius * quinquaginta circuitu, locis apertis exerci-*

tũ duceret, de quarta vigilia, vti dixerat, profectus est. septimo die, cùm iter nõ intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariouisti copias à castris millibus passuum IV, *&* XX, *abesse. Cognito Cæsaris aduentu, Ariouistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere quoniã propiùs accessisset, seq́ id sine periculo facere posse existimaret: non respuit conditionem Cæsar: iamq́ue eum ad sanitatẽ reuerti arbitrabatur, cùm id, quod antea petenti denegasset, vltro pollicetur: magnamq́ in spem veniebat, pro suis * tantis populique* R. *in eum beneficijs, cognitis suis postulatis, fore, vti pertinacia desisteret dies colloquio dictus est, ex eo die quintus.* Interim, *cùm sæpe vltro citroq́ue legati inter eos mitterentur, Ariouistus postulauit, ne quem peditem ad colloquiũ Cæsar adduceret. vereri se, ne per insidias ab eo circumueniretur: vterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum, Cæsar, quod nec colloquiũ interposita caussa, tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eo milites legionis decimæ, cui quàm maximè confidedat, imponere, vt præsidium quàm amicissimũ, si quid opus facto esset, haberet. quod cum fieret, irridicule quidem ex militibus decimæ legionis dixit, Plus, quã pollicitus esset Cæsarem * facere, pollicitũ esse in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum, ad equũ rescribere.* Planicies *magna, & in ea tumulus* terrenus, satis grãdis. hic locus æquo ferre spatio ab castris vtriusque aberat. eò, vt erat dictum, ad colloquiũ * venerunt. legionem Cæsar, quã equis deduxerat, passibus* CC *ab eo tumulo constituit. item equites Ariouisti pari interuallo constiterunt, Ariouistus, vt ex*

*equis colloqueretur, & , prater se, denos vt ad collo-quium adducerent, postulauit. vbi eò ventum est, Cæsar, initio orationi. suas, senatusq́ in cũ bene-ficia cõmemorauit, quòd rex appellatus esset à Sena tu, quod amicus, *quòd munera amplißimè mißa. quam rem & paucis contingiße, & a Romanis pro maximis hominũ officijs consueuiße tribuit docebat illum, cùm neq; aditum, neque caussam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua, ac Se-natus ea pramia consecutum docebat etiam, quàm veteres, quãq; iusta caussa neceßitudinis ipsis cum Aeduis intercederent, qua Senatusconsulta, quoties, quamq́; honorifica in eos facta eßent , vt omni tẽ-pore totius Gallia principatũ Aedui tenuißet, priùs etiam, quàm nostram amicitiam appetißent: populi R. hanc eße consuetudinem, vt socios, atque animos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore* auctiores velit eße: quod verò ad amicitiã populi R. attulißẽt, id ijs eripi, quis pati poßet ? po-stulauit deinde eandẽ, qua legatis in mandatis de-derat, ne aut Aeduis, aut eorum socijs, bellum infer ret, obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere poßet, at ne quos ampliùs Rhenũ trãsire pateretur. Ariouistus ad postulata Cæsari pauca respõdit, de suis virtutibus multa pradicauit transiße Rhenum sese, non sua sponte, sed rogatum, & accersitũ à Gallis, non sine magna spe, magnisq́; pramijs domũ, propinquosq́; reliquiße, sedes habe-re in Gallia ab ipsis conceßas : obsides ipsorum vo-luntate datos, stipendiũ capere iure belli, quod vi-ctores victis imponere consueuerint, non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intuliße: omnes Gallis ciuita-tes ad se oppugnandum veniße, ac contra se castra habuiße, eas omnes copias vno abs se* pralio fusas ac superatas eße, si iterum experiri velint, paratum*

se decertare, sin pacẽ malint, iniquum esse, de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus * depen lerint. amicitiam populi R. sibi ornamento, & præsidio, non detrimento; esse oportere idq; se ea spe petisse, si per populum R. stipendiũ remittatur, & dediticijs subtrahentur, non minùs libenter sese recusaturum populi R. amicitiã, quàm appetierit. quòd multitudinem Germanorum in Galliam trãs ducat, id se sui muniendi, * non Galliæ pugnandæ caussa facere, eius rei testimoniũ esse, quòd, nisi rogatus non venerit, & quòd bellũ non intulerit, sed defenderit. se priùs in Galliã venisse, quàm populum R. numquã, ante hoc tempus exercitum populi R. Galliæ prouinciæ * finibus egreßũ, quid sibi vellet, cur in suas possesßiones veniret, Prouinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. ut * ipsi consedi non oporteret, si in nostris fines impetũ faceret, sic * item nos esse iniquos, quòd in suo iure se interpellaremus.* Quòd ex S.C. Aeduos appellatos amicos diceret, nõ se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neq; bello Allobrogũ proximo, Aeduos Romanos auxilium tulisse, neq; ipsos, in his contentionibus. quas Aedui secum & cum Sequanis, habuissent, auxilio populi R. usos esse.* debere suspicari, simulata Cæsarem amicitia quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi caussa habere: quod nisi decebat, aut exercitum deducat ex his regionibus, sese illum nõ pro amico sed pro hoste, habiturum: quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusq; populi R. gratũ esse facturum, id se ab ipsis per eorũ nuncios compertum habere, quorum omnium gratiam, atque amicitiã, eius morte redimere posset, quòd si discesßisset, ac libe ram sibi possesßionẽ Galliæ tradidisset, magno se illum præmio remuneraturum, & quæcumque bella*

*dari vellet, sine vllo eius labore, & periculo, cõfectu- rum. Multa a Cæsare in eam sententiã dicta sunt quare negotio desistere non posset, & neque suam, neque populi R. consuetudinem pati, vti optimè * meritos socios desereret, neque se iudicare Galliã potiùs esse Ariouisti, quam populi R. bello superatos esse Aruernos, & Rutenos a Q. Fabio Maximo, qui- bus populus R. ignouisset, neq; in prouinciam rede- gisset, neq; stipẽdium imposuisset. quod si antiquis- simum quodque tempus spectari oporteret, populi R. iustissimum esse in Gallia imperium. si iudiciũ Se- natus seruari oporteret, liberam debere esse Galliam, quã bello victam suis legionibus vti voluisset. Dũ hæc in colloquio geruntur, Cæsari nunciatum est, equites Ariouisti propiùs tumulum accedere, & ad nostros * adequitare. lapides, telaq; in nostros cõijce re. Cæsar loquẽdi finem fecit, seque ad suos recepit, suisque imperauit. ne quod omnino telum in hostes reijcerent. nã, & si sine vllo periculo legionis delecta * commissum cum equitatu prælium fore videbat. tamen committendum non putabat, vt, pulsis hosti- bus, dici posset, eos à se per fidẽ in colloquio circum- uentos. Posteaquam in vulgus militum relatũ est, qua arrogãtia in colloquio Ariouistus vsus, * omni Gallia Romanis interdixisset, impetumq; in nostros eius equites fecissent, eaque res colloquium vt dire- misset: multo maior alacritas, studiumq; pugnandi maius exercitui iniectum est. Biduo post Ariouistus legatos ad Cæsarem mittit, velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœpta, neque perfecta essent, agere cum eo: vti iterum colloquio diem constitueret, aut, si id minùs vellet, ex suis legatis aliquẽ ad se mitteret. Colloquendi Cæsari caussa visa nõ est, & eo magis, quod pridie eius diei, Germani retineri non * pote- rant, quin in nostros tela conijcerent. legatũ ex suis*

ſeſe magno cũ periculo ad eum miſſurum, & hominibus feris obiecturum, exiſtimabat, commodiſſimũ viſum eſt, M. *Valerium Procilium,* C. *Valerij Caburi filiũ, ſumma virtute, & humanitate adoleſcentem, (cuius pater à* C. *Valerio Flacco ciuitate donatus erat) & propter fidem & propter linguæ Gallicæ ſcientiam, qua multa iam Ariouiſtus lõginqua conſuetudine vtebatur, &, quod in eo peccandi Germanis cauſſa non eſſet, ad eum mittere, &* M. * *Titium, qui hoſpitio Ariouiſti vſus erat. his mandauit: vt, quæ diceret Ariouiſtus, cognoſcerẽt, & ad ſe referrent. quos cùm apud ſe in caſtris Ariouiſtus conſpexiſſet, exercitu ſuo præſente,* * *conclamauit: Quid ad ſe venirent? an ſpeculandi cauſſa? conantes dicere prohibuit, & in catenas coniecit, eodẽ die caſtra promouit, & millibus paſſuum* VI. *à Cæſaris caſtris ſub mõte conſedit. poſtridie, eius diei, præter caſtra Cæſaris ſuas copias tranſduxit, & millibus paſſuum* II. *vltra eum caſtra fecit, eo conſilio, vti frumento commeatuq́ꝫ, qui ex Sequanis, & Aeduis ſupportaretur, Cæſarem intercluderet. ex eo die dies continuos* V. *Cæſar, pro caſtris ſuas copias produxit, & aciem inſtructam habuit, vt, ſi vellet Ariouiſtus prælio contendere, ei poteſtas non deeſſet. Ariouiſtus his omnibus diebus exercitũ caſtris continuit. equeſtri prælio quotidie contẽdit. Genus hoc erat pugnæ quo ſe Germani exercuerant. Equitum milia erãt* VI. *totidem: numero pedites velociſſimi, ac fortiſſimi, quos ex omni copia ſinguli ſingulos, ſuæ ſalutis cauſſa, delegerant, cum his in prælijs verſabantur: ad hos ſe equites recipiebant: hi, ſi quid erat durius; concurrebant: ſi qui, grauiore vulnere accepto, equo deciderant, circumſiſtebant: ſi quo erat longiùs prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, vt, iubis equorũ ſuble-*

*nati cursum adæquarent, Vbi eũ castris sese teneř Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetu ultra eum locum, quo loco Germani consederant, circiter passus DC. ab his castris idoneum locũ delegit, acieq́; triplici instructa, ad eum locum venit. primam, & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit, hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictũ est, aberat, eo circiter hominũ numero XVI. millia expedita cũ omni equitatu Arionistus misit, quæ copiæ nostros*deterrerent, & munitione prohiberent. nihil, secius Cæsar, ut antè constituerat, duas acies, hostem propulsare, tertiam, opus perficere iussit. minus castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum, quatuor reliquas in castra maiora reduxit. proximo die, instituto suo Cæsar, ex castris utrisque copias suas eduxit paulumqúe à maioribus castris progressus, aciem instruxit, hostibusq́; pugnandi potestatem fecit, ubi, ne tum quidẽ eos prodire intellexit, circiter meridiẽ exercitum in castra reduxit. tum demũ Ariouistus partem suarum copiarum. quæ castra minora oppugnaret, misit acriter utrimque usque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariouistus, multis & illatis, & acceptis vulneribus, in castra reduxit. Cùm ex captiuis quæreret Cæsar, quamobrẽ Ariouistus prælio nõ decertaret, hãc reperiebat caussam: Quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familias eorũ sortibus, & vaticinationibus declararent, utrum prælium committi ex usu esset, nec ne: eas*ita dicere, non esse fas Germanos superare, si ante nouam Lunam prælio contendissẽt. Postridie eius diei Cæsar * præsidium utrisque castris, quod satis esse visum est, reliquit: omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit: quod minus multitudine militum legionariorum*

*hostiũ numero valebat, vt ad speciẽ alarijs vtere-tur. ipse, triplici instructa acie, vsq; ad castra ho-stium accessit * tum demũ necessario Germani suas copias è castris eduxerunt, generatimq; constitue-runt, paribusq; interuallis* Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos, *om-nemq; aciem suam rhedis, & carris circũdederunt: ne qua spes in fuga relinqueretur. eo mulieres impo-suerunt, quæ, in prælium proficiscentes milites passis manibus, flentes implorabant, ne se in seruitutem* Romanis *traderẽt.* Cæsar *singulis legionibus, singu-los legatos, & quæstorem præfecit, vti eos testes suæ quisque virtutis haberet. ipse à dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animad-uerterat, præliũ commisit. ita nostri acriter in ho-stes, signo dato, impetum, fecerunt. itaque hostes re-pente, celeriterque: procurrerunt, vt spatium, pila in hostes conijciendi, non daretur. reiectis pilis, com-minus gladijs pugnatũ est. at* Germani *celeriter, ex consuetudine sua phalange facta, impetus gladiorũ exceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in phalãgas insilirent: & scuta manibus reuellerẽt, & desuper vulnerarent. cùm hostiũ acie à sinistro cornu pulsa, atq; in fugam conuersa esset, à dextro cornu vehementer multitudine suorũ nostrã aciem premebãt. id cũ animaduertisset* P. Crassus *adoles-cens, qui equitatui præerat, quod expeditior erat, quàm hi, qui * inter aciẽ versabantur, tertiã aciem laborantibus nostris subsidio misit. ita præliũ resti-tutum est, atque omnes hostes terga verterunt, neq; priùs fugere destiterunt, quam ad flumen* Rhenum *millia passuum ex eo loco circiter* V. *peruenerũt. ibi perpauci, aut viribus confisi, transnare contenderũt aut lintribus inuentis salutẽ sibi petierunt. in his fuit* Ariouistus, *qui, nauiculam deligatam ad ripã nactus,*

nactus, ea profugit: reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. duæ fuerunt Arioiusti uxores, una Sueua natione, quam domo secum adduxerat: altera Norica, regis Vocionis soror, quã in* Gallia duxerat, à fratre missam.* utraq; in ea fuga perijt.* duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. M. Valerius Procilius, cùm à custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem, hostium equitatum persequentem, incidit, quæ quidem res Cæsari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem, attulit: quod hominem honestißimum prouinciæ Galliæ, suum familiarem, & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum* videbat, neque eius calamitate de tanta voluptate, & gratulatione quidquam fortuna deminuerat. is, se præsente, de se, ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur. sortium beneficio se esse incolumem. item M. Titius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prælio trans Rhenum nunciato, Sueui, qui ad ripas Rheni venerant, domum reuerti cœperunt: quos ubi qui proxime Rhenum incolunt,* perterritos senserunt, insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar una æstate, duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conuentus agendos, profectus est.*

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE DE BELLO GALLICO LIBER II.

*CVM esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita vti supra demonstrauimus, crebri ad eum rumores afferebantur, literísque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum Rom. coniurare: obsidésque inter se dare, coniurandi has esse caussas: primum, quod vererentur, ne omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim, qui, vt Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi R. exercitum hiemare, atque inueterascere in Gallia, moleste ferebant, partim, qui, mobilitate, & leuitate animi, nouis imperiis studebant, ab nonnullis etiam, quod in Gallia à potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem in imperio nostro consequi poterant. Iis nunciis, litterísque commotus Cæsar, duas legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit, & , * ineunte æstate, in * vlteriorem Galliam, qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. ipse, cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. dat negotium Senonibus, reliquísque Gallis,*

qui finitimi Belgis *erant, vti ea, quæ apud eos gerantur, cognoſcant: ſéque de his rebus certiorem faciant. hi, conſtanter omnes nunciauerunt, manus cogi, * exercitus in vnum locum conduci: tum verò dubitandum non exiſtimauit, quin ad eos proficiſceretur. re frumentaria comparata, caſtra mouet, diebúſque circiter* XV. *ad fines* Belgarum *peruenit. eò cùm de improuiſo, celeriúſque * omnium opinione veniſſet,* Rhemi, *qui proximi Galliæ ex* Belgis *ſunt, ad eum legatos* Iccium, *& ** Antebrogium, *primos ciuitatis ſuæ, miſerunt: qui dicerent, ſe, ſuáque omnia in fidem, atque poteſtatem populi* R. *permittere, neque ſe cum reliquis* Belgis *conſenſiſſe, neque contra populum* R. ** omnino coniuraſſe, paratóſque eſſe & obſides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento, cæteríſque rebus iuuare. reliquos omnes* Belgas *in armis eſſe.* Germanóſque, *qui ripas* Rheni *incolunt, ſeſe cum his coniunxiſſe, tantúmque eſſe eorum omnium furorem, vt, ne* Sueſſones *quidem fratres, cõſanguineóſque ſuos, qui eodem iure, iiſdem legibus * vtantur, vnum imperium, vnúmque magiſtratum cum ipſis * habeant, deterrere potuerint, quin cum his conſentirent. cùm ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæq; in armis eſſent, & quid in bello poſſent, ſic reperiebat. pleroſque* Belgas *eſſe ortos à* Germanis, Rhenumque *antiquitus tranſductos, propter loci fertilitatem, ibi conſediſſe,* Galloſque, *qui ea loca incolerent, expuliſſe: ſoloſque eſſe, qui patrum noſtrorum memoria omni* Gallia *vexata, ** Theutones, Cimbróſque *intra fines ſuos ingredi * prohibuiſſent. qua ex re fieri, vti earum rerum memoria magnam ſibi auctoritatem, magnóſque ſpiritus in re militari ſumerent. de numero eorum omnia ſe habere explorata* Rhemi *dicebãt, propterea*

quod, propinquitatibus, affinitatibúsque coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum * *concilio ad id bellum pollicitus esset, cognouerant. plurimùm inter eos Bellouacos & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere. hos posse conficere armata millia centum, pollicitos ex eo * numero lecta millia* L X. *totiúsque belli imperium sibi postulare.* * Suessones *suos esse finitimos, latißimos, feracißimósque agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria* Diuitiacum *totius* Galliæ *potentißimum, (qui cùm magnæ partis harum regionum, tum etiam* Britanniæ, *imperium obtinuerit) nunc esse regem* Galbam *: ad hunc propter iustitiam,* * *prudentiámque, summam totius belli omnium voluntate deferri : oppida habere numero* X I I, *polliceri millia armata quinquaginta, totidem* Neruios, *qui maximè feri inter ipsos habeantur, longißiméque * absint,* X V, *millia* Atrebates, Ambianos X. *millia*, Morinos XV. *millia*, Menapios V I I. *millia*, * Caletes X. *millia*, Verocasses. & Veromanduos *totidem*, Catuacos X X I X. *millia*, Condrusos, Eburones, Cæræsos, Pæmanos, *qui vno nomine* Germani *appellantur, arbitrari ad* XI. *millia.* Cæsar, Rhemos *cohortatus, liberalitérque oratione prosecutus, omnem senatum ad se conuenire, principúmque liberos obsides ad se adduci iußit. quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. ipse,* Diuitiacum Aeduum *magnopere * cohortatus, docet, quantopere* Reip. *communísque salutis intersit, manus hostium distineri, ne cùm tanta multitudine vno tempore confligendum sit. id fieri posse, si suas copias* Aedui *in fines* Bellouacorum *introduxerint : & eorum agros populari cœperint. his mandatis, eum ab se dimittit.* Post-

quam omnes Belgarum *copias in vnum locum coactas ad se * venire vidit, neque iam longe abesse ab his, quos miserat * exploratoribus, & ab* Rhemis *cognouit flumen* Axonam, *quod est in extremis* Rhemorum *finibus, exercitum transducere maturauit, atque ibi castra posuit. quæ res, & latus vnum castrorum ripis fluminis muniebat, & post eam, quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab* Rhemis, *reliquisque ciuitatibus, vt sine periculo ad eum portari posset, efficiebat, in eo flumine pons erat. ibi præsidium ponit, & in altera parte fluminis* Q. Titurium Sabinum *legatum cum* VI. *cohortibus relinquit. castra in altitudinem pedum* XII. *vallo, fossáque* XIIX. *pedum muniri iubet. ab ipsis castris oppidum* Rhemorum, *nomine* Bibrax *aberat millia passuum* IIX. *id ex itinere magno impetu* Belgæ *oppugnare cœperunt. ægre eo die sustentatum est.* Gallorum *eadem, atque* Belgarum, *oppugnatio est.* * *hi, vbi circumiecta multitudine hominum totis mœnibus, vndique in murum lapides iaci cœpti sunt, murúsque defensoribus nudatus est, testudine facta,* * *portis succedunt, murúmque subruunt. quod tum facilè fiebat.* * *nam tanta multitudo lapides, ac tela coniiciebant, vt in muro consistendi potestas esset nulli. cùm finem oppugnandi nox fecisset,* * Iccius Rhemus, *summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præfuerat, vnus ex iis, qui legati de pace ad* Cæsarem *venerant,* * *nuntios ad eum mittit, Nisi subsidium sibi mittatur,* * *se diutius sustinere non posse. eo de media nocte* Cæsar, *iisdem ducibus vsus, qui nuncii ab* * Iccio *venerant,* Numidas, & Cretas *sagittarios,* * & *funditores* Baleares *subsidio oppidanis mittit. quorum aduentu,* & Rhemis *cum spe defensionis studium propugnã-*

*di acceßit, & hostibus eadem de caussa spes potiundi oppidi discesßit. Itaque, paulisper apud oppidum morati, agrósque Rhemorum depopulati, omnibus vicis, ædificiisque, * quò adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris cum omnibus copiis contenderunt: & à millibus passuum minùs II. castra posuerunt. quæ castra, vt fumo, atque ignibus significabatur, ampliùs millibus passuum IIX. in latitudinem patebant. Cæsar primò, & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem virtutis, * prælio supersedere statuit: quotidie tamen equestribus præliis, quid hostis virtute posset, &, quid nostri auderent, periclitabatur. vbi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno, atque idoneo, quòd iis collis, vbi castra posita erant, paululum ex planitie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex vtraque parte lateris deiectus habebat: * & in fronte leuiter fastigiatus, paulatim ad planiciem redibat: ab vtroque latere eius collis transuersam fossam obduxit circiter passuum CD: & ad extremas fossas * castella constituit. ibíque tormenta collocauit, ne, cùm aciem instruxisset, hostes (quòd tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumuenire possent. hoc facto, duabus legionibus, quas proximè conscripserat, in castris relictis, vt, si quo opus esset, subsidio duce possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. hostes item suas copias ex castris eductas instruxerunt, palus erat non magna inter nostrum, atque hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes exspectabant. nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, vt impeditos aggrederentur pa-*

*rati in armis erant, interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. * vbi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum prælio, Cæsar suos in castra reduxit. hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonem contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt, eo consilio, vt, si possent, castellum, cui praerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontémque interscinderent, sin * minus possent, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis vsui ad bellum gerendum erant, * commeatúsque nostros sustinebant. Cæsar, certior factus à Titurio, omnem equitatum, & leuis armaturæ Numidas, funditores, sagittariósque pontem transducit, atque ad eos contendit. acriter in eo loco pugnatum est. hostes impeditos nostri in flumine aggreßi, magnum eorum numerum occiderunt, per eorum corpora reliquos audacißimè transire conantes, multitudine telorum repulerunt. primos, qui transierant, equitatu circumuentos, interfecerunt. Hostes, vbi & de expugnando oppido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi, pugnandi caussa, viderunt, atque eos res frumentaria deficere cœpit, * concilio conuocato, constituerunt optimum esse, domum suam quemque reuerti, &, quorum in fines primùm Romani exercitum introduxißent, ad eos defendendos vndique conuenire, vt potiùs in suis, quàm * in alienis, finibus decertarent: & domesticis copiis rei frumentariæ vterentur. ad eam sententiam, cum reliquis caußis, hac quoque ratio eos deduxit, * quòd, Diuitiacum quoque, atque Aeduos finibus Bellouacorum appropinquare cognouerant, his persuaderi, vt diu-*

*tius morarentur, ne suis auxilium ferrent, non poterat. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu, ac tumultu, castris egressi, nullo certo ordine, * neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum peruenire properaret, fecerunt, vt consimilis fugæ profectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias veritus: quod, qua de caussa discederent, nondum * perspexerat: exercitum, equitatúmque castris continuit. prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouissimum agmen moraretur, præmisit, eique Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. hi, nouissimos adorti, & multa millia passuum prosecuti. magnam multitudinem eorum fugientium * conciderunt. cùm ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat. consisterent, fortitérque impetum nostrorum militum sustinerent: priores, quòd abesse à periculo viderentur, neque vlla necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi subsidium posuerunt. ita sine vllo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium, sub * occasúmque Solis sequi destiterunt, séque in castra, vti erat imperatum, receperunt. Postridie eius diei Cæsar, priùs quàm se hostes * ex pauore, ac fuga reciperent, in fines Suessonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit, &, magno itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum contendit, Id ex itinere oppugnare conatus, quòd vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis vi-*

neas agere, quaq; ad oppugnandum vsui erant, comparare cœpit: interim omnis ex fuga Suessonum multitudo in oppidum proxima nocte conuenit. * *celeriter vineis ad oppidnm actis, aggere iacto, turribúsque constitutis. magnitudine operum, quæ neque viderant ante* Galli, *neque audierant, & celeritate* Romanorum *permoti, legatos ad* Cæsarem, *de deditione, mittunt, &, petentibus* Rhemis, *vt conseruarentur, impetrant.* Cæsar, *obsidibus acceptis, primis ciuitatis, atque ipsius* Galbæ *regis duobus filiis, armisq; omnibus ex oppido träsditis, in deditionem* * Suessones *accepit, exercitúmque in* Bellouacos *duxit: qui cùm se, suáque omnia in oppidum* Bratuspantium *contulissent, atque ab eo oppido* Cæsar *cum exercitu circiter millia passuum* V. *abesset, omnes maiores natu ex oppido egreßi, manus ad* Cæsarem *tendere, & voce significare cœperunt, sese in eius fidem, ac potestatem, venire, neque contra populum* R. *armis contendere. item cùm ad oppidum acceßisset, castráque ibi poneret, pueri, mulieresque ex muro paßis manibus, suo more, pacem à* Romanis *petierunt. pro his* Diuitiacus *(nam post discessum* Belgarum, *dimißis* Aeduorum *copiis, ad eum reuerterat) facit verba.* Bellouacos, *omni tempore in fide, atque amicitia ciuitatis* Aeduæ *fuisse. impulsos à suis principibus, qui dicerent,* Aeduos, *à* Cæsare *in seruitutem redactos, omnes indignitates contumeliásque perferre, & ab* Aeduis *defecisse, & populo* R. *bellum intulisse.* * *qui huius consilij principes fuissent, quod intelligerent, quantam calamitatem ciuitati intulissent, in* Britanniam *profugisse. petere non solùm* Bellouacos, *sed etiam pro his* Aeduos, *vt sua clementia, ac mansuetudine in eos vtatur. quod si fecerit,* Aeduorum *auctoritatem apud*

*omnes Belgas amplificaturum: quorum auxiliis, atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueuerint. Cæsar, honoris Diuitiaci, atque Aeduorum caussa, sese eos in fidem recepturum, & conseruaturum, dixit: sed, quòd erat ciuitas magna, & inter belgas auctoritate, ac hominum multitudine, præstabat. DC. obsides poposcit. his traditis, omnibúsque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit. qui se, suáque omnia, sine mora, dediderunt. eorum fines Neruij attingebant: quorum de natura, moribúsque Cæsar cùm quæreret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarúmque rerum, ad luxuriam pertinentium, inferri: quòd, his rebus relanguescere animos, eorúmque remitti virtutem existimarent. esse homines feros, magnaque virtutis. increpitare, atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent, & patriam virtutem proiecissent: confirmare, sese neque legatos missuros, neque vllam conditionem pacis accepturos. * cùm per eorum fines triduo iter fecisset, inueniebat ex * captiuis, Sabin flumen ab castris suis, non ampliùs millia passuum X. abesse. trans id flumen omnes Neruios cōsedisse, aduentúmque ibi Romanorum exspectare, vna cum Atrebatibus, & Veromanduis, finitimis suis. nam his vtrisque persuaserant, vt eandem belli fortunam experirentur. exspectari etiam ab his Aduaticorum copias, atque esse in itinere. mulieres, quíque per ætatem ad pugnam inutiles * viderentur, in eum locum coniecisse, quò propter paludes exercitui aditus non esset. Cæsar, his rebus cognitis, exploratores, centurionésque præmittit, qui locum castris idoneum deligant. * cùm ex dediticiis Belgis, reliquísque Gallis, complures,*

Cæsarem secuti, vnà iter facerent: quidam ex his, vt postea ex captiuis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Neruios peruenerunt, atque his demonstrarunt inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quidquam negotij. cùm prima legio in castra venisset, reliquæq́; legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri. qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum, vt reliquæ contrà consistere non auderent. adiuuabat etiam eorum consilium. qui rem deferebant, quòd Neruij antiquitus, cum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student) sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis, quò faciliùs finitimorum equitatum, si prædandi caussa ad eos venissent, impedirent, teneris arboribus incisis, atque inflexis, crebrísque in latitudinem ramis enatis, & rubis, sentibúsque interiectis effecerant, vt, instar muri hæ sepes munimenta præberent. quò non modò non intrari, sed ne perspici quidem posset. iis rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Neruij existimauerunt. loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo æqualiter decliuis, ad flumen Sabin, quod supra nominauimus, vergebat. ab eo flumine pari accliuitate collis nascebatur, aduersus huic, & contrarius, passus circiter CC. infimus apertus, ab superiore parte syluestris, vt non facilè introrsus perspici posset. intra eas syluas hostes in occulto sese continebant. in aperto loco secundum flumen paucæ stationes equitũ videbantur. Fluminis erat altitudinis circiter pedum III. Cæsar, equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copiis: sed ratio, ordoque agminis aliter se

*habeat, ac Belgæ ad Neruios detulerant. * nam, quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar VI. legiones expeditas ducebat. post eas, totius exercitus impedimenta collocabat. inde duæ legiones, quæ proxime conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioque impedimentis erant. equites nostri cum funditoribus, sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu prælium * commiserunt. cùm se illi identidem in syluas ad suos reciperent, ac rursus è sylua in nostros impetum facerent, neque nostri longiùs, quàm quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimenso, castra munire cœperunt. vbi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui in syluas abditi latebant, visa sunt, quod tempus inter eos committendi prælij conuenerat, ita, vt intra syluam aciem, ordinésque constituerant, atque ipsi sese confirmauerant: subitò omnibus copiis prouolarunt, impetúmque in nostros equites fecerunt. * His facile pulsis, ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, vt, penè vno tempore, & ad syluas, & in flumine etiam in manibus nostris hostes viderentur. eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erãt, contenderunt. Cæsari omnia vno tempore erant agenda. * vexillum proponendum, quod erat insigne, cùm ad arma concurri oporteret. signum tuba dandum. ab opere reuocandi milites. qui paulo longius, aggeris petendi caussa, processerant, accersendi. acies instruenda. milites cohortandi. signum dandum. quarum rerum magnam partem temporis breuitas, & * incursus hostium impediebat. * iis difficultatibus duæ res erant sub-*

*ſtdio, ſcientia, atque vſus militum: quòd, ſuperioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret, non minùs commode ipſi ſibi præſcribere, quàm ab aliis doceri, poterant, & quod ab opere, ſingulisque legionibus ſingulos legatos Cæſar diſcedere, niſi munitis caſtris, vetuerat. Hi, propter celeritatem, & propinquitatem hoſtium, nihil iam Cæſaris imperium exſpectabant, ſed per ſe, quæ videbantur, adminiſtrabant. Cæſar, neceſſariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem ſors obtulit, decucurrit: & ad legionem decimam deuenit. milites non longiore oratione eſt * cohortatus, quàm vti ſuæ priſtinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hoſtiúmque impetum fortiter ſuſtinerent. &, * quia non longiùs hoſtes aberant, quàm quo telum adiici poſſet, * prælij committendi ſignum dedit. atque item in alteram partem cohortandi cauſſa profectus, pugnantibus occurrit. temporis tanta fuit exiguitas, hoſtiúmque tam paratus ad dimicandum animus, vt, non modo ad inſignia accommodanda, * ſed etiam ad galeas induendas, ſcutiſque * tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quiſque in partem ab opere caſu deuenit, quæque prima ſigna conſpexit, ad hæc conſtitit, ne in quærendis ſuis, pugnandi tempus dimitteret. inſtructo exercitu, magis, vt loci natura, deiectúſque collis, & neceſſitas temporis, quàm, vt rei militaris ratio, atque ordo poſtulabat.* cùm diuerſis locis legiones aliæ, alia in parte hoſtibus reſiſterent, ſepibúſque denſiſſimis, vt ante demonſtrauimus, interiectis, proſpectus impediretur,* neque certa ſubſidia collocari, neque quid in * quaque parte opus eſſet prouideri, neque ab vno omnia imperia adminiſtrari poterant. itaque, in tanta rerum iniqui-*

*tate, fortuna quoque euentus varij * sequebantur. Legionis nonæ, & decimæ milites,* vt in sinistra parte aciei constiterant, pilis emißis, cursu, ac laßitudine exanimatos, vulneribúsque confectos* Atrebates (*nam his ea pars obuenerat, celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt: & trãsire conantes, insecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitauerunt, &, in locum iniquum progreßi,* rursus regressos, ac resistentes hostes, redintegrato prælio in fugam coniecerunt.* Item *alia in parte diuersæ duæ legiones, vndecima, & octaua, profligatus* Veromanduis, *quibuscumque erant con greßi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur.* ac totis ferè castris à fronte, & à sinistra parte nudatis, quod in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea interuallo septima constitisset, omnes* Neruij *confertißimo agmine, duce* Beduognato, *qui summam imperij tenebat, ad eum locum contenderunt, quorum pars, aperto latere legiones circumuenire, pars summum locum castrorum petere cœpit.* Eodem *tempore equites nostri, leuísque armaturæ pedites,* qui cum his vnà fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. & calones, qui ab* De*cumana porta, ac summo iugo collis nostros victores flumen transire conspexerant, prædandi caussa, egreßi, cùm respexissent. & hostes in nostris castris versari vidissent, præcipites sese fugæ mandabant. simul eorum, qui cum impedimentis veniebant,* clamor, fremitúsque exaudiebatur. aliique aliam in partem perterriti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti equites* Treuiri, *quo-*

rum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui, auxilij caussa à ciuitate missi, ad Cæsarem venerant, cum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, & pene circumuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas, * diuersos, dissipatósque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt. Romanos pulsos, superatósque castris, impedimentísque eorum hostes potitos, ciuitati renunciauerunt. Cæsar, ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, vbi suos vrgeri, signísque in vnum locum collatis duodecimæ legionis milites confertos, sibi ipsis ad pugnam esse impedimento, quartæ cohortos omnibus centurionibus occisis, signiferóque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus ferè centurionibus aut vulneratis, aut occisis, in his, Primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis, grauibúsque vulneribus confecto, vt iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores: & nonnullos à nouissimis desertos, prælio excedere, ac tela vitare, hostes neque à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab vtroque latere instare: & rem esse in angusto vidit, neque vllum esse subsidium, quod submitti posset. scuto ab nouissimis vni militi detracto, (quòd ipse eo sine scutó venerat) in primam aciem processit, centurionibúsque nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre, & manipulos laxare iussit, quò facilius gladiis vti possent.* huius aduentu spe illata militibus, ac redintegrato animo, cùm pro se quisque in conspectu Imperatoris etiam in extremis suis rebus operam nauare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est. Cæsar, cùm septimam legionem, quæ iuxtà constiterat, item vrgeri ab hoste

*vidisset, Trib. mil. monuit, vt paulatim sese legiones coniungerent, * & conuersa signa in hostes inferrent, quo facto, cùm aliis alij subsidium ferrent, neque timerent, ne auersi ab hoste circumuenirentur, audacius resistere, ac fortiùs pugnare cœperunt. interim milites legionum duarum, quæ in nouißimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. & T. Labienus, castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. qui, cùm ex equitum, & calonum fuga, quo in loco res esset, quantòque in periculo & castra, & legiones, & Imperator versaretur, cognouissent: nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, vt nostri etiam, qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, prælium redintegrarent. tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerunt. equites vero, vt turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo se legionariis militibus præferrent. at hostes, etiam in extrema spe salutis tantam virtutem præstiterunt, vt, cùm primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent. his deiectis, & coaceruatis cadaueribus, qui superessent, vt ex tumulo tela in nostros conijcerent, * piláque intercepta remitterent, vt non nequidquam tantæ virtutis homines iudicari deberent, * ausos esse transire latißimum flumen, adscendere altißimas ripas, * subire iniquißimum locum: quæ facilia ex difficilimis animi magnitudo redegerat. hoc prælio facto, & propè ad internicionem gente, ac nomine*

Neruio-

*Nerviorum redacto, maiores natu, quos vnà cum pueris, mulieribusq́ in æstuaria, ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata, cũ victoribus nihil impeditũ victis nihil tutũ arbitrarentur, omniũ, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarẽ miserũt, seq́ ei dediderunt. & in cõmemoranda ciuitatis calamitate, ex D C. ad I I I. senatores, ex hominum millibus LX. vix ad D. qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. quos Cæsar, vt in miseros, ac supplices vsus misericordia videretur, diligentißime conseruauit, suisq́ finibus, atque oppidis vti iußit, & finitimis imperauit, vt ab iniuria, & maleficio se, suosq́ prohiberent. Aduatici, de quibus supra scripsimus, cum omnibus * copijs auxilio Neruijs venirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reuerterunt: cunctis oppidis, castellisq́ desertis, sua omnia in vnum oppidum egregie natura munitum contulerunt. quod, cùm ex omnibus in circuitu partibus altißimas rupes, despectusq́ haberet, vna ex parte leniter accliuis aditus, in * latitudinem non amplius C C. pedum relinquebatur. quem locum duplici altißmo muro * munierant. tum magni ponderis saxa, & præacutas trabes in muro * collocarãt. ipsi erant ex Cimbris, Teutonisq́ procreati, qui, cum iter in prouinciam nostram, atq́ Italiã facerent, his impedimẽtis, quæ secum agere, ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, * custodiæ ex suis, ac præsidio VI. millia hominum vnà reliquerunt. hi, post eorum obitum multos annos à finitimis exagitati, cùm aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent, * consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt. ac, primo aduentu exercitùs nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant, paruulisq́ prælijs cum nostris con-*

tendebant. postea, vallo pedum XII. *in circuitu* XV. *millium, crebrisq́ʒ castellis circummuniti, oppido sese continebāt. vbi, vineis actis, aggere extructo, turrim constitui procul viderunt, primùm irridere ex muro, atqʒ increpitare vocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur. quibus nā manibus, aut quibus viribus præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerumqʒ omnibus Gallis præ magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemtui est) * tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent. vbi vero moueri, & * appropinquare mœnibus viderūt, noua, atqʒ inusitata specie cōmoti, legatos ad Cæsarē de pace miserunt: qui ad hunc modū locuti:* Non se existimare, Romanos *sine ope * deorum bellum gerere. qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare, possent. se, suáque omnia eorum potestati permittere, dixerunt. vnum petere, ac deprecari: si forte, pro sua clementia, ac mansuetudine, quam ipsi ab alijs audissent, statuisset,* Aduaticos *esse conseruandos, ne se armis despoliaret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti inuidere, à quibus se defendere, traditis armis non possent. sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam à populo* R. *pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consueuissent. * ad hæc* Cæsar *respondit, se magis consuetudine sua, quàm merito eorum, ciuitatem conseruaturum: si priùs, quàm aries murum attigisset, se dedidissent, sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in* Neruios *fecisset, facturum: finitimisque imperaturum, ne quam dediticijs populi* R. *iniuriam inferrent. * renunciata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt,* Armo-

rum magna multitudine de muro, in fossam, quæ erat ante oppidum, iacta, sic vt prope summam muri, * aggerisque altitudinem acerui armorum adæquarent: & tamen circiter parte tertia (* vt postea compertum est) celata, atque oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt vsi. sub vesperum Cæsar portas claudi, militesq́; ex oppido exire iussit, ne quam noctu opidani à militibus iniuriam acciperent. illi, ante inito (vt intellectum est) consilio, quod, deditione facta, * nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentiùs seruaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant, & celauerant, armis, partim scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subitò (vt temporis exiguitas postulabat) pellibus * induxerant: tertia vigilia, qua minimè arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copijs repente ex oppido eruptionem fecerunt. celeriter, vt antè Cæsar imperauerat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursum est, pugnatúmque ab hostibus ita acriter, vt à viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex vallo, turribúsque tela iacerent, pugnari debuit: cùm vna in virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus IV. reliqui in oppidum reiecti sunt. postridie eius diei, refractis portis, cùm iam defenderet * nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem eius oppidi vniuersam Cæsar vendidit. ab his, qui emerant capitum numerus ad eum relatus est millium LIII. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione vna miserat ad venetos, Vnellos, * Osisinos, Curiosolitas, Sesuuios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ ciuitates, Oceanumq́; attingunt, certior factus est, omnes

eas ciuitates in deditionem, potestatemq́ populi R. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, *tanta huius belli ad* Barbaros *opinio perlata est, ut ab nationibus quæ trans* Rhenū *incolerent, mitterentur legati ad* Cæsarem, *quæ, se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. quas legationes* Cæsar, *quòd in* Italiam, Illyricumq́ *properabat, inita proxima æstate, ad se reuerti iussit.* Ipse, *in* Carnutes, Andes, Turones, *quæ ciuitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hyberna deductis, in* Italiam *profectus est. ob* * *easq́ res, ex litteris* Cæsaris, *dies* XV. *supplicatio decreta est. quod ante id tempus * acciderat nulli.*

C. IVLII CÆSARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO
LIBER III.

CVM *in* Italiam *proficisceretur* Cæsar, Ser. *Galbam cum legione duodecima & parte equitatus in* Antuates, Veragros, Sedunosq́ *misit, qui à finibus* Allobrogum, *lacu* Lemano, *& flumine* Rhodani *ad summas* Alpes *pertinent. caussa mittendi fuit. quod iter per* Alpes, *quò magno cum periculo, magisq́ * portorijs mercatores ire consueuerant, patefieri volebat. huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in ijs locis legionem, hyemandi caussa, collocaret.* Galba, *secundis aliquot prælijs factis, castellisq́ compluribus eorum*

*expugnatis, missis ad eum undiq; legatis, obsidibusq; datis, & pace facta, constituit, cohortes duas in Antuatibus collocare, & ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodorus, hyemare. qui vicus positus in valle, non magna adiecta planicie, & altissimis montibus vndique continetur. cùm hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partem eius vici Gallis ad hyemandum concessit, alteram vacuam ab * his relictam, cohortibus attribuit. eum locum vallo, fossaq; muniuit. cùm dies hybernorum complures transissent, frumentumq; eo comportari iussisset, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesq;, qui impenderent à maxima multitudine Sedunorum, & Veragrorum teneri: id aliquot de caussis acciderat, vt subitò Galli belli renouandi, legionisq; opprimendæ consilium caperent. primùm, quod legionem, neq; eam plenissimam detractis cohortibus duabus, & compluribus duabus, & compluribus sigillatim, qui, commeatus petendi caussa, missi erant, absentibus propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quod, propter iniquitatem loci, cùm ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela coniicerent, * ne primùm quidem posse impetum suum sustineri existimabant. accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant, & Romanos, non solùm * itinerum caussa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ prouinciæ adiungere, sibi persuasum habebant. His nunciis acceptis, Galba, cùm neq; opus hybernorum, munitiones plene essent perfectæ, neq; frumento, reliquoq; commeatu satis esset prouisum, quod deditione facta, obsidibusq; acceptis,*

*nihil de bello timendum existimauerat, concilio celeriter conuocato sententias exquirere cœpit, quo in concilio cùm tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac iam omnia ferè superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neq; subsidio veniri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, * posset, propè iam desperata salute, nonnullæ huiusmodi sententiæ dicebantur, vt impedimentis relictis, eruptione facta, ijsdem itineribus, quibus eò peruenissent, ad salutem contenderent. maiori tamē parti placuit hoc reseruato ad extremum consilio, interim rei euentum experiri, & castra defendere. breui spatio interiecto, vix vt his rebus, quas constituissent, * collocandis, atq; administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere, lapides, * gessaq; in vallum conijcere. nostri, primo, integris viribus, fortiter repugnare, neque vllum frustra telū ex loco superiore mittere, vt quaq; pars castrorum * nudata defensoribus premi videbatur, eò occurrere, & auxilium ferre. sed, hoc superari, quòd, diuturnitate pugnæ hostes defessi, * cum prælio excedebant, alijs integris viribus succedebant: quarum rerum à nostris, propter paucitatem, fieri nihil poterat, ac non modò defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidē eius loci, vbi constiterat relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur. cùm iam amplius horis VI. continenter pugnaretur, ac non solùm vires, sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acriùs instarent, languidioribusq; nostris vallum scindere, & fossas complere cœpissent, resq; essent iam ad extremum perducta casum, P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Neruico prælio compluribus confectum vulneribus diximus, & item C. Volusenus tribu-*

*nus mil. vir & consilij magni, virtutis, ad Galbam occurrunt, atque vnam esse spem saluti, docet, si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. itaq;, conuocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent prælium, ac tantummodo tela missa exciperent, seq; ex labore reficerent. post, signo dato, e castris erumperent, atq; omnem spem salutis in virtute ponerent. quod iussi sunt, faciunt, ac subito omnibus portis, eruptione facta, neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. ita commutata fortuna, eos, qui in spem potiundorum castrorum venerant, vndique circumuentos, interficiunt, & ex hominum milibus amplius XXX. quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam coniiciunt: ac, ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus hostium copiis fusis, armisque exsutis, se in castra, munitionésque suas recipiunt, quo prælio facto, quòd sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atq; alio sese in hyberna consilio venisse meminerat, * aliis occurrisse rebus viderat, maximè frumenti, commeatusq; inopia permotus, postero die omnibus eius vici ædificiis incensis, in prouinciam reuerti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Antuates, inde in Allobrogas, perduxit, ibiq; hyemauit. His rebus gestis, cùm omnibus de caussis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hyeme in Illyricum profectus esse, quòd eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere, volebat, subitum bellum in Gallia coortum est. eius belli hæc fuit caussa. P. Crassus*

adolescens cum legione VII. * proximis Oceano in Andibus hyemabat. is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunosq; mil. complures in finitimas ciuitates, * frumenti, commeatusq; petendi caussa, dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius, missus in * Vnellos, M. Trebius Gallus, in Curiosolitas, Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos huius ciuitatis est longè amplissima auctoritas omnis ora maritimæ regionum earum, * quòd & naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare consueuerunt, & scientia, atq; vsu nauticarum * rerũ cæteros antecedũt: & in magno impetu maris, atq; aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes ferè, qui eodem mari vti consueuerunt, habent vectigales. ab ĳs fuit initium retinendi Silĳ, atq; Velanĳ, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi adducti (vt sunt Gallorum subita, & repentina consilia) eadem de caussa Trebium, Terrasidiumq; retinent: & celeriter mißis legatis, per suos principes inter se coniurant, nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemq; omnis fortunæ exitum esse laturos, reliquasq; ciuitates solicitant, vt in ea libertate, quem à maioribus acceperant, permanere, quàm Romanorum seruitutem perferre, mallent. omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, si velit suos recuperare, obsides sibi remittat. quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus, * quòd ille aberat longiùs, naues interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas, gubernatoresq; comparari, iubet. his rebus celeriter administratis, ipse,

dem primùm per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. * Veneti, reliquæq; ciuitates, cognito Cæsaris aduentu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos, * quod nomen apud omnes nationes sanctum, inuiolatumq; semper fuisset, * retentos abs se, & in vincula coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare, & maximè, ea, quæ ad vsum nauium pertinerent, prouidere instituunt, hoc maiore spe, quod multùm natura loci confidebant, pedestria esse itinera concisa æstuarijs, nauigationem impeditam propter * inscitiam locorum, paucitatemq; portuum sciebāt. neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, confidebant: ac iam, vt omnia contra opinionem acciderent, tamen se, primùm nauibus posse, Romanos neque vllam facultatem habere nauium, neque eorum locorum, vbi bellum gesturi essent, vada, portus, * insulasq; nouisse: ac longè aliam esse nauigationem in concluso mari atque in vastissimo, * ac apertissimo Oceano, perspiciebant. his initis consilijs, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant. naues in Venetiam, vbi Cæsarem primum bellum gesturum esse constabat, quàm plurimas possunt, cogunt socios sibi ad id bellum Osismos, Lexouios, Nannetes, * Ambiliates, Morinos, * Diablintres, Menapios adsciscunt. auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, accersunt. erant hæ difficultates belli gerendi, quas suprà ostendimus, sed multa tamen Cæsarem ad id bellum incitabant: iniuria retentorum * equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus, tot ciuitatum coniuratio, in primis, ne, hac parte neglecta, reliquæ nationes, idem sibi licere, arbitrarentur. itaq; cùm intellige-

*ret, omnes ferè Galles nouis rebus studere, & ad bellum mobiliter, celeriterque excitari, omnes autem homines natura * libertati studere, & conditionem seruitutis odisse priùs quàm plures ciuitates conspirarent, partiendum sibi, ac latiùs distribuendum exercitum putauit. itaque* T. *Labienum legatum in treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. huic mãdat, Rhemos reliquosq́; Belgas adeat, atq; in officio * contineat: Germanósque qui auxilio à Belis accersiti dicebantur, si per vim nauibus flumen transire conentur, prohibeat.* P. *Crassum cum cohortibus legionarijs* XII. *& magno numero equitatus, in Aquitaniam proficisci iubet. ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes coniungantur.* Q. *Titurium Sabinum legatum cum legionibus* III. *in Vnellos, Curiosolitas, Lexobiósque mittit, qui eam manum distinendam curet.* D. *Brutum adolescentem classi, Gallicísque nauibus: quas ex Pictonibus, & Sentonis, reliquísque pacatis regionibus conuenire iusserat, præfecit, &, cùm primùm posset, in Venetos proficisci, iubet. ipse eò pedestribus copijs contendit. erant eiusmodi ferè situs oppidorum, vt posita in extremis cingulis, promontoriisque neque pedibus aditum haberent, cùm ex alto se æstus incitauisset, quod bis semper accidit horarum* XII. *spacio, neq; nauibus, quòd, rursus minuente æstu, naues in vadis afflictarentur. ita vtraq; re oppidorum oppugnatio impediebatur: ac, si quando magnitudine operis fortè superati, extruso mari aggere ac molibus, atque his ferme mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant: magno numero nauium appulso, cuius rei summam facultatum habebant, sua omnia deportabant, seq́; in proxima*

oppida recipiebant. ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. * hæc eo faciliùs magnam partem æstatis faciebant, quòd nostræ naues tempestatibus detinebantur. summaq; erat vasto, atq; aperto mari, magnis æstibus, raris, ac propè nullis portibus difficultas nauigandi. namque ipsorum naues ad hunc modum factæ, armataq; erant, carinæ aliquantò planiores, quàm nostrarum nauium, quò faciliùs vada, ac * decessum æstus, excipere possent. proræ admodum erectæ, atque item puppes ad magnitudinem fluctuum, tempestatumq;, accommodatæ naues totæ factæ ex robore, ad quamuis vim, & contumeliam perferendam.* trãstra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis, digiti policis crassitudine. anchoræ, pro funibus ferreis catenis reuinctæ. pelles pro velis, alutæq; tenuiter confectæ, siue propter lini inopiam, atq; eius vsus inscitiam, * siue, quod est magis verisimile, quòd tantas tempestates Oceani, tãtosq; impetus ventorum sustineri, ac tanta onera nauium regi velis non satis commodè arbitrabãtur. Cùm his nauibus nostræ classi eiusmodi congressus erat, vt vna celeritate, & pulsu remorum præstaret, reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora, & accommodatiora. neq; enim his nostræ rostro nocere poterant: tanta in his erat firmitudo: neque, propter altitudinem, facile telum adigebatur, & eadem de caussa minùs incommodè scopulis continebantur. accedebat, vt, cùm sæuire ventus cœpisset, & se vento dedissent, & tempestatem ferrent * faciliùs, & in vadis consisterent tutiùs, & ab æstu derelictæ, nihil saxa, & cautes timerent quarum rerum omnium nostris nauibus * casus erat extimescendus. compluribus expugnatis oppidis, Cæsar, vbi intellexit, frustra tantum laborem sumi neque hostium fugam, captis

oppidis, reprimi neque his noceri posse, statuit exspectandam classem. quæ vbi conuenit, ac primum ab hostibus visa est, circiter* CCXX. *naues eorum* paratissimæ. atque omni genere armorum ornatissimæ, e portu profectæ, nostris aduersæ constiterunt. neque satis Bruto, qui classi præerat: neque tribunis mil. centurionibusq́, quibus singulæ naues erant attributæ, constabat, quid agerent, aut qua ratione pugnæ insisterent. * rostro enim noceri non posse cognouerant: turribus autem excitatis tamen has altitudo puppium ex barbaris nauibus superabat, vt neque ex inferiore loco satis commode tela adijci possent, & missa à* Gallis *grauiùs acciderent. vna erat magno vsui res præparata à nostris, falces præacutæ, insertæ, affixæq́ longuriis,* non absimili forma muralium falcium. his cùm funes, qui antennas ad malos distinebant, comprehensi, adductiq́ erant, nauigio remis incitato prærumpebantur. quibus abscisis, antennæ necessario concidebant, vt, cum omnis* Gallicis *nauibus spes in velis. armamentisq́ consisteret, his ereptis, omnis vsus nauium vno tempore eripiebatur. reliquum erat certamen positum in virtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quòd in conspectu* Cæsaris, *atque omnis exercitus res gerebatur, vt nullum paulo fortiùs factum latere posset. omnes enim colles, & loca superiora, vnde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. disiectis, vt diximus, antennis, cùm singulas binæ, * aut ternæ naues circumsteterant, milites summa vi transscendere in hostium naues contendebant. quod postquam* Barbari *fieri animaduerterunt, expugnatis compluribus nauibus, cùm ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt.*

*ae, iam conuersis in eam partem nauibus, * quò ventus ferebat tanta subitò malacia, ac tranquillitas exstitit, vt se * loco mouere non possent. quæ quidem res ad negotium conficiendum * maximè fuit opportuna. nam singulas nostri consectati expugnauerunt, vt perpaucæ ex omni numero noctis interuentu, ad terram peruenerint, cùm ab hora ferè IV. vsque ad Solis occasum, pugnaretur. quo prælio bellum Venetorum, totiusq; oræ maritimæ confectum est. nam, cùm omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid consilij, aut dignitatis fuit, eo conuenerant. tum nauium, quod vbique fuerat, vnum in locum coegerant: quibus amissis, reliqui aliqui, neque, quo se reciperent, neque, quemadmodum oppida defenderent, habebant. itaque se, suaque omnia, Cæsari dediderunt. in quos eo grauiùs Cæsar vindicandum statuit, quò diligentiùs in reliquum tempus à Barbaris ius legatorum conuersaretur. itaque, omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs, quas à Cæsare acceperat, in fines Vnellorum peruenit. his præerat Viridouix, ac summam imperij tenebat earum omnium ciuitatum, quæ defecerant, ex quibus exercitum, magnasq; copias coëgerat. atque his paucis diebus Aulerci, Eburonices, Lexouijq; senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt, seq; cum Viridouice coniunxerunt, magnaq; præterea multitudo vndique ex Gallia perditorum hominum, latronumq; conuenerat, quos spes prædandi, studiumq; bellandi, ab agricultura. & quotidiano labore, reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat: cùm Viridouix contra eum duûm millium * spatio consedisse, quotidieq; productis*

*copijs pugnandi potestatem faceret * vt iam non solum hostibus in contemptum Sabinus venirет, sed etiam nostrorũ militũ vocibus nonnihil carperetur: tantámque opinionem timoris præbuit, vt iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. id ea caussa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperij teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem, & callidum, delegit (Gallum) ex ijs, quos auxilij caussa secum habebat. huic magnis præmijs, pollicitationibúsque persuadet, vti ad hostes transeat, &, quid fieri velit, edocet. qui vbi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit. quibus angustijs ipse Cæsar à Venetis prematur, docet, neque longiùs abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem, auxilij ferendi caussa, proficiscatur. quod vbi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotij bene gerendi amittendam esse, ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur. superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parùm diligenter ab his erat prouisum, spes Venetici belli, & quod ferè libenter homines, id quòd volunt, credunt. ijs rebus adducti, non priùs Viridouicem, reliquósque duces, ex consilio dimittunt, quàm ab his sit concessum, arma vti capiant, & ad castra contendãt. qua re concessa læti, * velut explorata victoria, sarmentis, virgultísque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt. locus erat castrorum editus, & paulatim ab imo accliuis: circiter passus 8. huc magno cursu contenderunt, vt*

quàm minimum spatij ad se colligendos, armandosq́; Romanis daretur, exanimatiq́; peruenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. impeditis hostibus, propter ea, quæ ferebant onera, subito duabus portis eruptionem fieri iubet, factum est opportunitate loci, hostium inscitia, ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, vt, ne vnum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent, quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt, reliquos equites consectati, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. sic, vno tempore, & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini victoria Cæsar certior factus est: ciuitatesq́; omnes se statim Titurio dediderunt. nam, vt ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac prōptus est animus, sic mollis, ac minimè resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. * Eodem ferè tempore, P. Crassus, cùm in Aquitaniam peruenisset, quæ pars, vt antè dictum est, & regionum latitudine, & multitudine hominum, * ex tertia parte Galliæ est existimanda, cùm intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, vbi paucis ante annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esse atque vnde L. Manilius Procons. impedimentis amißis, profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. itaque re frumentaria prouisa, auxilijs, equitatúque comparato, multis præterea viris fortibus * Tholosa, & Narbone, quæ sunt ciuitates Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, * in Sontiatium fines exercitum introduxit. cuius aduẽtu cognito, Sontiates, magnis copijs coactis, equitatúque, quo plurimùm valebant, in itinere, agmẽ

nostrum actorum adorti, primùm equestre prælium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atq; insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in cõ valle in insidiis collocauerant, ostenderũt. hi, nostros disiectos adorti, prælium renouauerunt: pugnatum est diu, atque acriter, cùm Sontiates, superioribus victorijs freti, in sua virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent, nostri autem, quid sine imperatore, & sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent perspici cuperent. * *tandem, confecti vulneribus, hostes terga vertere. quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sontiatium oppugnare cœpit, quibus fortiter resistentibus, vineas, turresq; egit. illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem, vineasq; actis, cuius rei sunt longè peritißimi Aquitani, propterea, quod multis locis apud eos* * *ærariæ secturæ sunt, vbi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seq; in deditionem vt recipiat, petunt. qua re impetrata, arma tradere iußi, faciunt atque in ea re omnium nostrorum intentis animis alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui summam imperij tenebat. cum DC, de votis,* * *quos illi Soldurios appellant, quorum hæc est conditio, vt omnibus in vita commodis vna cum his fruantur, quorum se amicitiæ dediderint. si quid ijs per vim accidat, aut eundem casum vna ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cuius se amicitiæ deuouisset, mori recusaret. cùm ijs* * *Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cùm ad arma milites concurrissent, vehementerq; ibi pugnatum esset, repulsus in* * *oppidum est: vti tamen eadem deditionis conditione vteretur, à Crasso impetrauit*

petrauit. armis, obsidibúsque acceptis, * *Crassus in fines* Vocontiorum, *&* Tarusatium, *profectus est. tum verò* Barbari *commoti, quod oppidum, & natura loci, & manu munitum. paucis diebus, quibus eò ventum erat, expugnatum cognouerant, legatos* * *quoquo versus dimittere, coniurare obsides inter se dare, copias parare, cœperunt : mittuntur etiã ad eas ciuitates legati, quæ sunt citerioris* Hispaniæ, *finitimæ* Aquitaniæ : *inde auxilia ducesq; accersuntur. quorum aduentu magna cum auctoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces verò ij deliguntur, qui vnà cum* Q. *Sertirio omnes annos fuerant, summamq; sciẽtiam rei militaris habere existimabantur. ij, consuetudine populi* R. *loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere, instituunt. quod vbi* Crassus *animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem & vagari & vias obsidere, & castris satis præsidij relinquere, ob eam caussam minùs commodè frumentum, commeatumq; sibi supportari,* * *in dies hostium numerum augeri, non cunctandum existimauit, quin pugna decertaret. hac re ad concilium delata, vbi omnes idem sentire, intellexit, posterum diem pugnæ constituit. prima luce productis omnibus copijs, duplici acie instructa, auxilijs in mediam aciem* * *collocatis, quid hostes consilij caperent, exspectabat. illi, & si propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatemq; nostrorum, se tutò dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis vijs, cõmeatu intercluso, sine vllo vulnere victoria potiri: &, si propter inopiam rei frumentariæ* Romani *sese recipere cœpissent, impeditos agmine, & sub sarcinis* * *infirmiore animo adoriri cogitabant. consilio*

probato ab ducibus, productis Romanorum *copiis, sese castris tenebant. hac re perspecta,* * Crassus, *cum sua cunctatione, atque opinione, timidiores hostes nostros, milites alacriores ad pugnandum effecisset. atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur,* * *cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit, ibi cùm alij fossas complerent, alij, multis telis coniectis, defensores vallo, munitionibúsque depellerent, auxiliarésque, quibus ad pugnam non multùm* Crassus *confidebat, lapidibu s, telisque subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem, atque opinionem pugnantium præberent, cùm * item ab hostibus constanter, ac non timidè, pugnaretur, teláque ex loco superiore missa non frustra acciderent, equites, circuitis hostium castris,* Crasso *renunciauerunt,* * *non eadem esse diligentia ab* Decumana *porta castra munita, facilémque aditum habere.* Crassus, *equitum præfectos cohortatus, vt magnis præmijs, pollicitationibúsque suos excitarent, quid fieri * velit, ostendit. illi, vt erat imperatum,* * *eductis quattuor cohortibus, præsidio castris relictæ,* * *integræ ab labore erant, & longiore itinere circunductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis, mentibúsque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus munitiones peruenerunt, atque, his perruptis, priùs in hostium castris constiterunt, quàm planè ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. tum verò, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriæ accidere consueuit, acriùs * impugnare cœperunt. hostes vndiq; circumuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deijcere, & fuga sa-*

latem petere contenderunt. quos equitatus apertissi-
mis campis consectatus, ex milium L. numero, quæ
ex Aquitania Cantabrisque venisse constabat, vix
IV. parte relicta, multa nocte se in castra * reci-
pit. hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ
sese Crasso dedidit, obsidésque vltro misit: quo in
numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Precioni,
Vocates, Tarusates, * Elustates, Garites, Ausci,
Garumni, Sibutzates, Cocosatésque, paucæ vlti-
mæ nationes, anni tempore confisæ, quòd hyems
suberat, id facere neglexerunt. Eodem ferè tempo-
re Cæsar, & si propè exacta iam æstas erat, tamen,
quod, omni Gallia pacata, Morini, Menapiique
supererant, qui in armis essent, neque ad eum
vnquam legatos de pace misissent, arbitratus id
bellum celeriter confici posse, * eò exercitum addu-
xit. qui longè alia ratione, ac reliqui Galli, bellum
gerere cœperunt. nam, quod intelligebant, ma-
ximas nationes, quæ prælio contendissent, pulsas,
superatásque esse, continentésque syluas, ac pa-
ludes habebant: eò se, suáque omnia contulerunt.
ad quarum initium syluarum cùm peruenisset Cæ-
sar, castraq; munire instituisset, neq; hostis inte-
rim visus esset, dispersis in opere nostris, subitò ex
omnibus partibus syluæ euolauerunt, & in nostros
impetũ fecerunt. nostri celeriter arma ceperunt, eos-
q; in syluas repulerunt: &, cõpluribus interfectis, lõ-
giùs impeditioribus locis secuti, paucos ex suis desi-
derauerunt. reliquis deinceps diebus Cæsar syluas
cædere instituit: * &, ne quis inermibus, imprudẽ-
tibusq; militibus ab latere impetus fieri posset, om-
nem eam materiam, quæ erat cæsa, conuersam ad
hostem collocabat, & pro vallo ad vtrumq; latus
exstruebat. incredibili celeritate magno spacio pau-
cis diebus confecto, * cùm iam pecus, atq; extrema

impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores syluas peterent, eiusmodi tempestates sunt consecutæ, vti opus necessario intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis, ædificijsq; incensis, Cæsar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexobiisque*, reliquis item ciuitatibus, quæ proximè bellum fecerant, in hybernis collocauit.*

C. IVLII CÆSARIS

COMMENTARIORVM

DE BELLO GALLICO

LIBER IV.

E*A, quæ secuta est, hyeme, qui fuit annus* Cn. *Pompeio* M. *Crasso cos.* Vsipetes Germani, *& itē* Tenchtheri, *magna cum multitudine hominum, flumen* Rhenum *transierunt, non longe à mari, quo* Rhenus *influit. caussa trāseundi fuit, quòd, ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebantur. Sueuorum gens est longe maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. ij centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi * caussa, suis ex finibus educunt.* reliqui, qui domi remanserint, se, atq; illos, alunt. hi rursus inuicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. Sic neq; agricultura, neq; ratio, neq; vsus belli intermittitur: sed priuati, ac separati agri apud eos nihil est. neq; longius anno*

remanere uno in loco incolendi caussa, licet neque multùm frumento, sed maximã partem lacte, atq; pecore, uiuunt, multumq; sunt in venationibus, quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate vitæ (quòd à pueris nullo officio, aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra volũtatẽ faciant) & vires alit, & immani corporũ magnitudine * *homines efficit. atq; in eã se consuetudinẽ adduxerunt, vt locis frigidißimis,* * *neq; vestitus, præter** *pelles, habeant, quarũ propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta, &* * *lauentur in fluminibus.* Mercatoribus *est ad eos aditus magis eò, vt, quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant: quàm quò vllã rem ad se importari desiderent. quin etiã iumentis,* * *quibus maxime* Galli *delectantur, quæq; impenso parant pretio,* Germani* *importatis non vtuntur, sed, quæ sunt apud eos nata praua, atq; deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi vt sunt laboris, efficiunt. equestribus prælijs sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur, equosq; eodẽ remanere vestigio, assuefaciunt: ad quos se celeriter, cùm vsus poscit, recipiunt, neq; eorũ moribus turpius quidquam, aut inertius, habetur, quàm ephippijs vti. itaq; ad quẽuis numerũ ephippiatorũ equitum quamuis pauci adire* * *audent. vinum ad se omnino importari nõ sinunt, quòd ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atq; effeminari, arbitrantur, publicè maximam putant esse laudem, quàm latißimè à suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum numerum ciuitatum suam vim sustinere non potuisse. itaq; vna ex parte à* Sueuis *circiter millia passuum* D C. *agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt* Vbij, *quorum fuit ciuitas ampla, atq; florens, vt est captus* Germanorũ, *

paulò, qui sunt eiusdem generis, etiam cæteris humaniores propterea apud Rhenum *attingunt, multiq; ad eos mercatores vẽtitant, & ipsi propter propinquitatem* Gallicis *sunt moribus assuefacti. hos cum* Sueui, *multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem, grauitatémque ciuitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt,*ac multò humiliores, infirmioré sque redegerunt: in eadem caussa fuerunt* Vsipetes, & Tenchtheri,*quos suprà diximus,qui, cùm plures annos* Sueuorum *vim * sustinuerint, ad extremũ tamen, agris expulsi, & multis locis* Germaniæ *triennium vagati, ad* Rhenum *peruenerunt. quas regiones* Menapij *incolebant,* & ad vtramq; ripam fluminis agros, ædificia, vicosq; habebant. sed tantæ multitudinis aduentu perterriti, ex his ædificijs, quæ trans flumen habuerant demigrauerunt: & eis* Rhenum *dispositis præsidijs,* Germanos *transire prohibebant. illi, omnia experti cùm, neq; vi contendere, propter inopiam nauium, neque, clam transire, propter custodias* Menapiorum, *possent, reuersi se in suas sedes, regionesq; simulauerunt, & tridui viam progreßi, rursus reuerterunt: atque omni hoc itinere vna nocte equitatu confecto, inscios, inopinantésque* Menapios *oppresserunt: qui, de* Germanorum *discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans* Rhenum *in suos vicos * remigrauerant. his interfectis, nauibúsque eorum occupatis, priusquam ea pars* Menapiorum, *quæ citra* Rhenum *erat, certior fieret, flumen transierunt, atque omnibus eorum ædificijs occupati,* reliquam partem hyemis se eorum copijs aluerunt.* His de rebus Cæsar *certior factus, & infirmitatem* Gallorũ *veritus, quòd sunt in consilijs capiendis mobiles, & nouis plerumque rebus student, nihil his commit-*

*mittendum existimauit. est autem hoc Gallicæ cõsuetudinis, vt, & viatores etiam inuitos consistere cogant, &, quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognouerit, quærant, & mercatores in oppidis vulgus circumsistat: quibus ex regionibus veniant, quasq; res ibi cognouerint, pronunciare cogant: & his * rumoribus, atq; auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos e vestigio pœnitere, necesse est: cùm incertis rumoribus seruiant, & plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant. qua consuetudine cognita,* Cæsar, *ne grauiori bello occurreret, maturiùs, quàm consueuerat, ad exercitum proficiscitur. eò cùm venisset, ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognouit: missas legationes à nonnullis ciuitatibus ad* Germanos, *inuitatósque eos, vti ab* * Rheno *discederent: omniáque, quæ postulassent, ab se fore parata. qua spe adducti* Germani, * *latiùs iam vagabantur, & in fines* Eburonum, *&* Condrusonũ, *qui sunt* Treuirorum *clientes, perueneránt.* Principibus Galliæ *euocatis,* Cæsar, *ea, quæ cognouerat, dißimulanda sibi existimauit: eorumq; animis permulsis, & confirmatis, equitatuq; imperato, bellum cum* Germanis *gerere constituit. re frumẽtaria comparata, equitibúsque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis* Gemanos *esse audiebat. à quibus cùm paucorum dierum iter abesset, legati ab ijs venerunt. quorum hæc fuit oratio:* Germanos *neque priores populo* R. *bellum inferre, neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant: quòd* Germanorum *consuetudo hæc sit à maiooibus tradita,* * *quicunq; bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere, venisse inuitos, eiectos domo: si suam gratiam* Romani *velint, posse eis vtiles esse amicos, vel sibi agros at-*

tribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint: sese vnis Sueuis concedere quibus ne dij quidem immortales pares esse poßint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare poßint. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respõdit. *sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiã esse posse, si in Gallia remanerent. neq; verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque vllos in Gallia vacare agros, qui dari, tãta præsertim multitudini, sine iniuria poßint: sed licere si velint, in Vbiorum finibus considere, quorum sint legati apud se, & de Sueuorum iniurijs querantur, & à se auxilium petant: hoc se ab Vbijs impetraturum. Legati, se ad suos relaturos, dixerunt, &, re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reuersuros: interea, nè propiùs se castra moueret, petierunt. ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse, dixit. cognouerat enim, magnã partem equitatus ab ijs aliquot diebus antè, prædandi, frumentandíque caussa, ad Ambiuaritos trans Mosam missam. hos exspectari equites, atq; eius rei caussa moram interponi arbitrabatur. Mosa profluit ex mõte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, &, parte quadam Rheni recepta, quæ appellatur Vacalos, insulam efficit Batauorum. neque longiùs ab eo millibus passuum LXXX. in Rhenum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontijs, qui Alpes incolunt, & longo spatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricum, Tribotorum, Treuirorum citatus fertur: &, vbi Oceano appropinquauit, in plures diffluit partes, multis ingentibusq; insulis effectis, quarum pars magna à feris, barbarisq; nationibus incolitur: ex quibus sunt, qui piscibus, atque ouis auium viuere existimantur, multísque capitibus*

in Oceanum influit. Cæsar, cùm ab hoste non amplius passuum XII. *millibus abesset, vt erat constitutum, ad eum legati reuertuntur. qui in itinere congreßi, magnopere, ne longiùs progrederetur, orabant. cùm id non impetrassent, petebant, vti ad eos equites, qui agmen antecesßissent, præmitteret, eósque pugna prohiberent, sibiq; vt potestatem faceret, in* Vbios *legatos mittendi. quorum si principes, ac senatus sibi iureiurando fidem fecissent, ea conditione, quæ à Cæsare ferretur, se vsuros ostendebant. ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. hæc omnia Cæsar eodem illo pertinere arbitrabatur, vt, tridui mora interposita, equites eorũ, qui abessent, reuerterentur: tamen, sese non longiùs millibus passuum* IV. *aquationis caussa, processurum eo die, dixit: huc postero die quàm frequentisßimi conuenirent, vt de eorum postulatis cognosceret.* Interim *ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nunciarent, ne hostes prælio lacesserent, &, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quo ad ipse cum exercitu propiùs accesßisset.* Ad *hostes, vbi primùm nostros equites conspexerunt, quorum erat* V. *millium numerus,* * *cùm ipsi non amplius* DCCC. *equites haberent, quòd ij, qui, frumentãdi caussa, ierant trans* Mosam, *nondum redierant, nihil nostris timentibus, quòd legati eorum paulo antè à Cæsare discesserant, atque is dies induciјs erat ab ijs petitus, impetu facto, celeriter nostros perturbauerunt, rursus, resistentibus nostris, consuetudine sua, ad pedes desilierunt,* * *suffoßisq; equis, compluribúsque nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt, atq; ita perterritos egerunt, vt non priùs fuga desisterent, quàm in conspectum ag minis nostri venissent.* In *eo prælio ex equitibus nostris interficiuntur* IV. & LXX. *in his, vir fortisßi-*

*mus, Piso Aquitanus, amplißimo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. hic, cùm fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit, ipse, equo vulnerato, deiectus, quoad potuit, fortißime restitit. cùm circumuentus, multis vulneribus acceptis, cecidisset, atq; id frater, qui iā prælio excesserat, procul animaduertisset, incitato equo, sese hostibus obtulit, atque interfectus est. Hoc facto prælio, Cæsar neque iam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab ijs, qui per dolum, atque insidias, petita pace, vltro bellum intulissent. exspectare verò, dum hostium copiæ augerentur, equitatusq; reuerteretur, summa dementia esse iudicabat: & cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos, hostes vno prælio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatij dandum existimabat. his constitutis rebus, & consilio cum legatis, & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret, opportunißima res accidit, quòd postridie eius diei manè eadem & perfidia, & simulatione vsi Germani, frequentes omnibus principibus, maioribusq; natu adhibitis, ad eum in castra venerunt, simul, vt dicebatur, sui purgandi caussa, quod contrà, atque esset dictum, & ipsi petissent, prælium pridie commisissent, simul, vt, si quid possent, de induciis fallendo impetrarēt. quos sibi Cæsar oblatos * gauisus retineri iußit: ipse omnes copias castris eduxit, equitatum, quod recenti prælio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iußit. acie triplici instructa, & celeriter* IIX. *millium itinere confecto, priùs ad hostium castra peruenit, quàm, quid ageretur Germani sentire possent. qui, omnibus rebus subitò perterriti,*

*& celeritate aduentus nostri, & discessu suorum, neq; consilij habendi, neq; arma capiendi spatio dato, perturbabantur, vt copias ne aduersus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere nescirent, quid praestaret. quorum timor, cum fremitu, & concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt * quo in loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt, atque inter carros, impedimentáque praelium commiserunt. at reliqua multitudo puerorum, mulierumq; (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumq; transierant) passim fugere coepit. ad quos consectandos Caesar equitatum misit. Germani post tergum clamore audito, cùm suos interfici viderent, armis abiectis, signisq; militaribus relictis, se ex castris eiecerunt, &, cùm ad confluentē Mosae, & Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecti, reliqui se in flumē praecipitauerūt, atq; ibi, timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi, perierunt. nostri ad vnum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore cùm hostium numerus capitum CDXXX. millium fuisset, se in castra receperunt. Caesar ijs, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. illi, supplicia, cruciatúsque Gallorum veriti, quorum agros vexauerant, remanere se apud eum velle dixerunt. ijs Caesar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de caussis Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit iustissima, quòd, cùm videret Germanos tam facile impelli, vt in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, cùm intelligerent, & posse, & audere populi R. exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quòd illa pars equitatus Vsipetum, & Tenth-*

therorum, quam suprà commemoraui, prædandi, frumentandiq́; caussa, Mosam transisse, neq; prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum *in fines* * Sicambrorum *receperat, seq́; cum ijs coniunxerat. ad quos cùm* Cæsar *nuncios misisset, qui postularent, eos, qui sibi Galliæque bellum intulissent, uti sibi dederent, responderunt*: Populi R. *imperium* Rhenum *finire: si, se inuito,* Germanos *in* Galliam *transire, non æquum existimaret, cur sui quidquam esse imperij, aut potestatis trans* Rhenum *postularet?* Vbij *autem, qui uni ex transrhenanis ad* Cæsarem *legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod grauiter ab* Sueuis *premerentur, vel, si id facere occupationibus populi* R. *prohiberetur, exercitum modo* Rhenum *transportaret*: * *id sibi ad auxilium, spemq́; reliqui temporis satis futurum*: * * *tantum esse nomen, atq; opinionem exercitus* Romani, Ariouisto *pulso, & hoc nouißimo prælio facto, uti etiam ad ultimas* Germanorum *nationes opinione, & amicitia populi* R. *tuti esse poßint. nauium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.* Cæsar *his de caussis, quas commemoraui* Rhenum *transire decreuerat, sed nauibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neq; sua, neq; populi* R. *dignitatis esse statuebat. itaq;, & si summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinẽ, rapiditatem, altitudinemq́; fluminis, tamen id sibi contendendum, aut aliter transducendum exercitum, existimabat. rationem igitur pontis hanc instituit, Tigna bina sesquipedalia, paulùm ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat.* * *hæc cũ machinationibus immissa in flumine defi-*

xerat, fistucisq; adegerat, non sublicæ modò directa ad perpendiculum, sed prona, ac fastigiata, vt secundum naturam fluminis procumberent. his itẽ contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenum ab inferiore parte, contra vim atq; impetum fluminis conuersa statuebat: hæc vtraq; bipedalibus trabibus immißis, quantùm eorum tignorum iunctura distabat, binis vtrinque fibulis ab extrema parte distinebantur. quibus disclusis, atque in contrariã partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, vt, quo maior vis aquæ se incitauisset, hos arctiùs illigata tenerentur. hæc directa materia iniecta contexebantur, ac longuriys, cratibusq; cõsternebantur. ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur. quæ,* pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, vim fluminis exciperent: & aliæ item supra pontem mediocri spatio: vt, si arborum trunci, siue naues, deyciendi operis caussa, essent à Barbaris missæ, his defensoribus earũ rerum vis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus X. quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto exercitus transducitur. Cæsar, ad vtramq; partem, pontis firmo præsidio relicto in fines Sicambrorũ contendit, interim à *cõpluribus ciuitatibus ad eũ legati veniunt, quibus pacem, atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidésque ad se adduci iubet. Sicambri ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fuga comparata, hortantibus ÿs, quos ex Tenchtheris, atq; Vsipetibus, apud se habebant, finibus suis excesserant, suaq; omnia exportauerãt, seq; in solitudinem, ac syluas, abdiderant. Cæsar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis, ædificÿsq; incensis, frumentisq; succisis, se in fi-*

nes Vbiorũ recepit, atq; his auxiliũ ſuũ pollicitus, ſi à Sueuis premerentur, hæc ab ijs cognouit: Sueuos poſt, quàm per exploratores pontem fieri comperiſſent more ſuo conſilio habito, nuncios in * omnes partes dimiſiſſe, vti de oppidis demigrarent, liberos, vxores, ſuáque omnia in ſyluas deponerent: atque omnes, qui arma ferre poſſent, vnum in locum conuenirent: hunc eſſe delectum medium ferè regionum earum, quas Sueui obtinerent: ibi Romanorum aduentum exſpectare, atque ibi decertare conſtituiſſe. quod vbi Cæſar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum cauſſa exercitum tranſducere conſtituerat, vt Germanis metum iniyceret, vt Sicambros vlciſceretur, vt Vbios obſidione liberaret. diebus omnino X I I X. trans Rhenum conſumptis, ſatis & ad laudem, & ad vtilitatem * profectum arbitratus, ſe in Galliam recepit pontemq; reſcidit. exigua parte æſtatis reliqua Cæſar, & ſi in ijs locis, quòd omnis Gallia ad Septẽtrionẽ vergit, maturæ ſunt hyemes, tamen in Britanniã proficiſci contendit, quòd, omnibus ferè Gallicis bellis, hoſtibus noſtris inde ſubminiſtrata auxilia intelligebat, &, ſi tempus anni ad bellũ gerendũ deficeret, tamẽ magno ſibi vſui fore arbitrabatur, ſi modo inſulam adiiſſet, & genus hominũ perſpexiſſet, loca, portus aditus cognouiſſet: quæ omnia ferè Gallis erãt incognita. neq; enim temere præter mercatores * adit ad illos quiſquam: neq; ijs ipſis quidquam, præter oram maritimam, atq; eas regiones, quæ ſunt contra Galliam, notum eſt. itaq;, cõuocatis ad ſe vndique mercatoribus neque quanta eßet inſula magnitudo, neq; quæ, aut quã ta nationes incolerent, neque quem vſum belli haberent, aut quibus inſtitutis vterentur, neque qui eßent ad maiorũ nauium multitudinẽ idonei

portus, reperire poterat. ad hæc cognoscenda, priùs, quàm periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum naui longa præmittit. huic mādat, vt, exploratis omnibus rebus, ad se quàm primùm reuertatur. ipse, cum omnibus copijs, in Morinos proficiscitur: quòd inde erat omnibus breuissimus in Britāniam traiectus. huc naues vndique ex finitimis regionibus, & , quam superiore æstate ad Veneticum * bellum fecerat classem, iubet cōuenire. interim, consilio eius cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus eius insulæ ciuitatibus ad eum legati veniunt, qui pollicentur, obsides dare,* atq; imperio populi R. obtēperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusq́; , vt in ea sententia permanerent, eos domum remisit: &, cum his vnà Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat , cuius & virtutem, & consilium probabat , & quem sibi fidelem * esse arbitrabatur, cuiúsque auctoritas in his reginoibus magna habebatur, mittit. huic imperat, quas possit , adeat ciuitates , hortetúrque, * vt populi R. fidem sequantur, seq́; celeriter eo venturum nunciet. Volusenus , perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac se Barbaris committere non auderet , V. die ad Cæsarem reuertitur quæq́; ibi perspexisset , renunciat. Dum in his locis Cæsar nauium parandarum caussa moratur , ex magna parte Morinorū legati ad eum venerunt qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti , bellum populo R. fecissent, séque ea, quæ imperasset, facturos pollicerentur. * hæc sibi satis oportunè Cæsar accidisse arbitratus, quòd neque post tergum hostem relinquere volebat, neq; belli gerendi, propter anni tempus,

*facultatem habebat, * neque has tantularum rerum occupationes Britanniæ anteponendas iudicabat, magnum his numerum obsidum imperat. quibus adductis, eos in fidem recepit, nauibus circiter* LXXX. *onerariis coactis, contractisq; quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat. * quidquid præterea nauium longarum habebat, quæstori legatis, præfectisq; distribuit. huc accedebant* XIIX. *onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuum* IIX. *vento tenebãtur, quo minus in eundem portum peruenire possent. has equitibus distribuit, reliquum exercitum* Q. Titurio Sabino, *&* L. Aurunculeio Cottæ, *legatis, in* Menapios, *atq; in eos pagos* Morinorum, *ab quibus ad eum legati non venerant, ducendum dedit.* P. Sulpicium Rufum *legatum, cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iußit. his constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia fere vigilia soluit, equitesq; in vlteriorem portum progredi, & naues conscendere, ac se sequi, iußit: ab quibus * cum paulo tardiùs esset administratum, ipse hora circiter diei* IV. *cum primis nauibus* Britanniam *attigit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. * cuius loci hæc erat natura, * atque ita mœnibus angustis mare continebatur, vti ex locis superioribus in littus telum adigi posset. hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naues eò conuenirent, ad horam* IX. *in anchoris exspectauit. interim, legatis, tribunisq; mil. conuocatis. & , quæ ex* Voluseno *cognouisset, &, quæ fieri vellet, ostendit: monuitq;, vt rei militaris ratio, maximéq; vt res maritimæ postularent, vt quàm celerem atq; instabilem motũ haberent, ad nutum & ad tempus omnes res ab*

ijs admi-

*bis administrarentur. his demißis & ventum, & aestum vno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuum IIX. ab eo loco progressus, aperto, ac plano littore naues constituit, at Barbari, consilio Romanorum cognito, praemisso equitatu, & essedariis, quo plerumque genere in praeliis vti * consuerunt, reliquis copiis subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebant. erat ob has caussas summa difficultas, quod naues propter magnitudinem, nisi in alto, constitui non poterant. militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno, & graui onere armorum * preßis, * simul & de nauibus desiliendum, & * in fluctibus consistendum, & cum hostibus erat pugnandum: cùm illi aut ex arido, aut paululùm in aquam progressi, omnibus membris expediti, notißimis locis audacter tela conijcerent, & equos * assuefactos incitarent. quibus rebus nostri perterriti, atque huius omnino generis pugnae imperiti, non omnes eadem alacritate, ac studio, quo in pedestribus vti praeliis consueuerant, vtebantur. quod vbi Caesar animaduertit, naues longas, quarum & species erat Barbaris inusitatior, & motus ad vsum expeditior, paululùm remoueri ab onerariis nauibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli, ac submoueri, iußit: quae res magno vsui nostris fuit. nam & nauium figura, & remorum motu, & inusitato genere tormentorum permoti Barbari, constiterunt, ac paulùm modo pedem retulerunt. at, nostris militibus cunctantibus, maximè propter altitudinem maris, qui X. legionis aquilam ferebat, contestatus deos, vt ea res legioni feliciter eueniret: Desilite, inquit, milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere. ego certè meum Reip. atque Impera-*

tori officium præstitero. hoc cum magna voce dixisset, se ex naui proiecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, vniuersi ex naui desilierunt. hos item alij ex primis, proximi nauibus, cùm conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquarunt. pugnatum est ab vtrisque acriter. nostri tamen, quòd neque ordines seruare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex naui, quibuscumque signis * occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbabantur. hostes vero, notis omnibus vadis, vbi ex littore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur. plures paucos circumsistebant, alij ab latere aperto in vniuersos tela coniiciebant. quòd cùm animaduertisset Cæsar, scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iussit: & quos laborantes conspexerat, iis subsidia summittebat. nostri, simul atque in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt, neque longiùs prosequi potuerunt, quòd equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerunt. hoc vnum ad pristinam fortunam Cæsari defuit. hostes prælio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides daturos, quæque imperasset, sese facturos, polliciti sunt. vnà cum his legatis Comius Atrebas venit, quem suprà demonstraueram à Cæsare in Britanniam præmissum. hunc illi è naui egressum, cùm ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula coniecerãt, tunc, facto prælio, remiserunt, & in petenda pace eius rei * culpam in multitudinem coniecerunt, & propter imprudentiam, vt ignosceretur, petiuerunt.

*Cæsar, questus, quòd, cùm vltro, in continentem legatis missis, pacem à se petijssent, bellum sine caussa intulissent, ignoscere imprudentiæ, dixit, obsidésque imperauit: quorum illi partem statim dederunt, partem, ex longinquioribus locis accersitam, paucis post diebus sese daturos dixerunt. interea suos remigrare in agros iusserunt: principésque vndique conuenere, & se, ciuitatésque suas * Cæsari commendarunt. his rebus * pace firmata, post diem* IV. *quàm est in* Britanniam *ventum, naues* XIIX. *de quibus suprà demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiori portu leni vento soluerunt. quæ cùm appropinquarent* Britanniæ, *& ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, vt nulla earum cursum tenere posset. sed aliæ eodem, vnde erant profectæ, * referrentur aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propiùs* Solis *occasum, magne sui cum periculo deijcerentur.* * *quæ tamen, anchoris iactis, cum fluctibus complerentur, necessario, aduersa nocte in altum prouectæ, continentem petierunt.* Eadem *nocte accidit, vt esset* Luna *plena, quæ maritimos æstus maximos in* Oceano *efficere * consueuit: nostrisque id erat incognitum. ita vno tempore & longas naues, quibus* Cæsar *exercitum transportandum curauerat, quásque in aridum subduxerat, æstus * complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas affictabat, neque vlla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi, dabatur. compluribus nauibus * fractis, reliquæ cùm essent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. neq; enim naues erãt aliæ, quibus reportari possent, & omnia deerant, quæ ad reficiẽdas eas vsui sunt, &, quod om-*

nibus constabat, hyemare in Gallia *oportere, frumentum his in locis in hyemem prouisum non erat: quibus rebus cognitis, principes* Britanniæ,*qui post prælium ad ea, quæ iusserat* Cæsar*, facienda conuenerant, inter se collocuti, cùm equites, & naues, & frumentum* Romanis *deesse intelligerent, & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quæ hoc erant etiam angustiora, quòd sine impedimentis* Cæsar *legiones transportauerat: optimum factu esse duxerunt. rebellione facta, frumento, commeatúque nostros prohibere, & rem in hyemem producere, quòd, his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi caussa in* Britanniam *transiturum confidebant. itaque, rursus coniuratione facta, paulatim ex castris discedere, * ac suos clam ex agris deducere cœperunt.* At Cæsar*, etsi nondum eorum consilia * cognouerat, tamen & ex euentu nauium suarum, & ex eo, quòd obsides dare intermiserant, fore id. quod accidit, suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat. nam & frumentum ex agris in castra quotidie conferebat, &, quæ grauißimè afflictæ erant naues, earum materia, atque ære ad reliquas reficiendas vtebatur, &, quæ ad eas res erant vsui, ex continenti comportari iubebat, itaque * cùm id summo studio à militibus administraretur,* XII. *nauibus amißis, reliquis vt nauigari commodè posset, effecit.* Dum *ea geruntur, legione, ex consuetudine, vna frumentatum missa, quæ appellabatur* V I I. *neque vlla ad id tempus belli suspicione interposita, cùm pars hominum in agris remaneret pars etiam in castra ventitaret, ij, qui pro portis castrorum in statione erant,* Cæsari *renunciarunt, puluerem maiorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecis-*

sit. Cæsar, id quod erat, suspicatus, aliquid noui à Barbaris initum consilij, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eã partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari, & confestim se subsequi, iußit. cum paulò longiùs à castris processisset, & suos ab hostibus premi, atque ægrè sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela conijci animaduertit, nam, quod omni ex reliquis partibus dimisso frumento, vna pars erat reliqua suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in syluis delituerant. tum dispersos depositis armis, in metendo occupatos subitò adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: simul equitatu, atque essedis circumdederant. genus hoc est ex essedis pugnæ. primò, per omnes partes perequitant, & tela conijciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant: * & cùm se inter equitum turmas insinuauere, & ex essedis desiliunt, & * pedites præliantur. aurigæ interim paululùm è prælio excedunt, atque ita se collocant, vt, si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in præliis præstant, ac tantum vsu quotidiano, & exercitatione efficiunt, vt in decliui, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & breui moderare, ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in currus citißimè recipere consueuerint. quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnæ, tempore opportunißimo Cæsar auxilium tulit. namque eius aduentu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. quo facto, ad * lacessendum hostem, & committendum prælium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit, &, breui tempore intermisso, in castra*

*legiones reduxit. dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. secutæ sunt * continuos complures dies tempestates, quæ & nostros in castris continerent, & hostem à pugna prohiberent. interim Barbari nuncios in omnes partes dimiserunt, paucitatémque nostrorum militum suis prædicauerunt, & quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerunt. his diebus celeriter magna multitudine peditatus, equitatúsque coacta, ad castra venerunt. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, vt, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent, tamen, nactus equites circiter* XXX. *quos Comius Atrebas, de quo antè dictum est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto spatio secuti, quantùm cursu, & viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt, deinde, omnibus longè, latéque ædificiis incensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi, ad Cæsarem de pace venerunt. his Cæsar numerum obsidum, quem antea imperauerat, duplicauit, eósque in continentem adduci iussit, quòd, propinqua die æquinoctij, infirmis nauibus hyemis nauigationem subeundam non existimabat. ipse, idoneam tempestatem nactus, paulò post mediam noctem naues soluit. quæ omnes incolumes ad continentem peruenerunt. ex his onerariæ* II. *eosdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, sed paulò infrà delatæ sunt. quibus ex nauibus cùm essent expositi milites circiter* CCC. *atque in castra contenderent, Morini quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos re-*

*iquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno uorum numero circumsteterunt, ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. cùm illi, orbe facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia VI. conuenerunt. qua re nunciata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt, atque ampliùs horis fortissimè IV. pugnauerunt, & paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. postea verò quàm equitatus noster in conspectum venit, hostes, abiectis armis, terga verterunt, magnúsque eorum numerus est occisus. Cæsar, postero die T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. qui cùm, propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent, quo perfugio superiore anno fuerant vsi, omnes ferè in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones * duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiísque incensis, quod Menapij omnes se in densissimas sylnas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hyberna constituit. eo duæ omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Cæsaris, dierum XX. supplicatio à senatu decreta est.*

C. IVLII CÆSARIS

COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER V.

LVCIO Domitio, Ap. Claudio cos. discedens ab hybernis Cæsar in Italiam, vt quotannis facere consueuerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, vti quàm plurimas possent hyeme naues ædificandas, veterésque reficiendas curarent. earum modum, formámque demonstrat.* ad celeritatem onerandi, subductionésque, paulo facit humiliores, quàm quibus nostro mari vti consueuimus, atque id eo magis, quod, propter crebras commutationes æstuum,* magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera, & ad multitudinem iumentorum transportandam paulo latiores, quàm quibus in alio mari vti assueuerant. has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas multùm adiuuat. ea, quæ sunt vsui ad armandas naues, ex Hispania apportari iubet. ipse, conuentibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quòd à Pirustis finitimam partem prouinciæ incursionibus vastari audiebat. eò cùm venisset, ciuitatibus milites imperat: certúmque in locum conuenire iubet. qua re nunciata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio: seséque paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de iniuriis satisfacere.* accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eósque ad certam diem adduci iubet. nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem persecuturum, demonstrat. iis ad diem adductis, vt imperauerat, arbitros

inter ciuitates dat, qui litem æstiment, pœnámque constituant. His *confectis rebus, conuentibúsq; peractis, in citeriorem* Galliam *reuertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. eò cùm venisset, circuitis omnibus hybernis, singulari militum studio,* * *in summa rerum omnium inopia, circiter* D C. *eius generis, cuius suprà demonstrauimus, naues, & longas* X X I I X. *inuenit instructas, neque multùm abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. collaudatis militibus, atque iis, qui negotio præfuerant,* * *quid fieri velit, ostendit:* * *atque omnes ad portum* Iccium *conuenire iubet. quo ex portu commodißimum in* Britanniam *transiectum esse cognouerat,* * *circiter millium passuum* X X X. *transmissum à continenti. huic rei quod satis esse visum est militum, relinquit: ipse cum legionibus expeditis* I V. *& equitibus* D C C C. *in fines* Treuirorum *proficiscitur. quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant,* Germanósque Transrhenanos *sollicitare dicebantur. hæc ciuitas longè plurimùm totius* Galliæ *equitatu valet, magnásque habet copias peditum,* Rhenúmque, *vt suprà demõstrauimus, tangit, in ea ciuitate duo de principatu inter se contendebant,* Induciomarus, *&* Cingetorix: *ex quibus alter, simulatque de* Cæsaris, *legionúmque aduentu cognitum est, ad eum venit, se, suósque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi* R. *defecturos, confirmauit, quæq; in* Treuiris *gererentur, ostendit.** *at* Induciomarus *equitatum, peditatúmque cogere iísque, qui per ætatem in armis esse non poterant, in syluam* Arduennam *abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines* Treuirorum *à flumine* Rheno *ad initium* Rhemorum *pertinet, bellũ parare instituit. sed postea quàm nonnulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate*

*Cingetorigis adducti, & aduentu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem venerunt, & de suis priuatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam ciuitati consulere non possent, veritus, ne ab omnibus desereretur, Induciomarus, legatos ad Cæsarem mittit, sese idcirco à suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quò faciliùs ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaque ciuitatem in sua potestate esse: séque, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, & suas, ciuitatísque fortunas eius fidei permissurum. Cæsar, etsi intelligebat, qua de caussa ea dicerentur, quæq; eum res ab instituto cõsilio deterreret, tamẽ, ne æstatem in Treuiris consumere cogeretur, omnibus rebus * ad Britannicũ bellum comparatis, Induciomarum ad se cum CC. obsidibus venire iussit. his adductis, & filio, propinquísque eius omnibus, quos nominatim euocauerat, consolatus Induciomarum, hortatúsque est, vti in officio permaneret: nihilo tamen secius principibus Treuirorum ad se cõuocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliauit. quod cum merito eius à se fieri intelligebat: tum magni interesse arbitrabatur, eius auctoritatem inter suos quàm plurimùm valere, cuius tam egregiam in se voluntatem perspexisset. * id factum grauiter tulit Induciomarus, suã gratiam inter suos minui, &, qui iam antè inimico in nos animo fuisset, multò grauiùs hoc dolore exarsit. His rebus constitutis, Cæsar ad portum Iccium cum legionibus peruenit. ibi cognoscit, XL. naues, * quæ in Meldis factæ erãt, tempestate reiectas, tenere cursum non potuisse, atque eodem, vnde erant profectæ relatas paratas ad nauigandum, atque omnibus rebus instructas, inuenit. Eodẽ equitatus totius Galliæ conuenit, numero millium IV. principésque ex*

omnibus ciuitatibus, ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, *reliquos obsidum loco secum ducere decreuerat: quod, cùm ipse abesset, motum* Galliæ *verebatur. erat vnà cum ceteris* Dumnorix Aeduus, *de quo à nobis antea dictum est. hunc secum ducere in primis constituerat, quòd eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperij, magni animi, magnæ inter* Galles *auctoritatis, cognouerat. Accedebat huc, quòd iam in concilio Aeduorum* Dumnorix *dixerat, Sibi à* Cæsare *regnum ciuitatis deferri: quod dictum Aedui grauiter ferebant, neque recusandi, neque deprecandi caussa legatos ad* Cæsarem *mittere audebant. id factum ex suis hospitibus* Cæsar *cognouerat. ille primò omnibus precibus petere contendit, vt in* Gallia *relinqueretur: partim, quòd, insuetus nauigandi, mare timeret, partim, quòd religionibus sese diceret impediri. postea quàm id obstinatè sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta, principes* Galliæ *sollicitare, seuocare singulos, hortarique cœpit, vt in continenti remanerent, metu territare, non sine caussa fieri, vt* Gallia *omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium* Cæsaris, *vt, quos in conspectu* Galliæ *interficere vereretur, hos omnes in* Britanniam *transductos necaret: fidem reliquis interponere, iusiurandum poscere, vt, quod esse ex vsu* Galliæ *intellexissent, commvni consilio administrarent.* Hæc *à compluribus ad* Cæsarem *deferebantur. qua re cognita,* Cæsar, *quòd tantum ciuitati* Aeduæ *dignitatis tribuebat, coërcendum, atque deterrendum quibuscumque rebus posset,* Dumnorigem *statuebat, quòd longiùs eius amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi, ac* Reip. *nocere posset. itaque dies circiter* X X V. *in eo loco commoratus, quod* Corus *ventus nauiga-*

tionem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consueuit, dabat operam, vt Dumnorigem *in officio contineret, nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret, tandem, idoneam tempestatem nactus, milites, equitésque conscendere naues iubet.* At, *impeditis omnium animis,* Dumnorix *cum equitibus* Aeduorum *à castris, insciente* Cæsare, *domum discedere cœpit. qua re nunciata,* Cæsar, *intermissa profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahíque imperat: si vim faciat, neque pareat, interfici iubet. nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. * ille autem reuocatus resistere, ac se manu defendere, suorúmque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans,* Liberum *se, liberaq́ue ciuitatis esse. illi, vt erat imperatum, circumsistunt, hominémque interficiunt. * at* Aedui *equites ad* Cæsarem *omnes reuertuntur.* His *rebus gestis,* Labieno *in continente cum* I I I. *legionibus, & equitum millibus* I I. *relicto, vt portus tueretur, & rei frumentariæ prouideret, quæq́ue in* Gallia *gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore, & pro re caperet, ipse cum legionibus* V. *& pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad* Solis *occasum naues soluit, & leni* Africo *prouectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit, &, longiùs delatus æstu, orta luce, sub sinistra* Britanniam *relictam conspexit. tum rursus æstus, commutationem secutus, remis contendit, vt eam partem insulæ caperet, quà optimum * esse egressum superiore æstate cognouerat. qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis, grauibúsque nauigiis, non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adæquaue-*

runt. accessum est ad Britanniam omnibus nauibus meridiano fere tempore, neque in eo loco hostis est visus. sed, vt postea Cæsar ex captiuis " comperit, cùm magnæ manus eo conuenissent, multitudine nauium perterritæ, quæ cum annotinis, priuatísque, quas sui quisque commodi caussa fecerat, amplius D C C C. * vno erant visæ tempore, à littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar, exposito exercitu, at loco castris idoneo capto, vbi ex captiuis cognouit, quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus X. ad mare relictis, & equitibus C C C. qui præsidio nauibus essent, de I I I. vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus nauibus, quod in littore molli, atque aperto, deligatas ad anchoras relinquebat, & præsidio nauibus Q. Atrium præfecit. ipse, noctu progressus millia passuum circiter X I I. hostium copias conspicatus est. illi equitatu, atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, & prælium committere cœperunt: repulsi ab equitatu, se in syluas abdiderunt, locum nacti, egregiè & natura, & opere munitum, quem, domestici belli. vt videbatur, caussa, iam antè præparauerant. nam, crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. ipsi ex syluis raris propugnabant, nostrósque intra munitiones ingredi prohibebant. at milites legionis V I I. testudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum ceperunt, eósque ex syluis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. sed eos fugientes longius Cæsar persequi vetuit, & quod loci naturam ignorabat, & quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat. Postridie eius diei, manè, tripartitò milites, equitésque in expeditionem misit, vt eos, qui fugerant, persequerentur.* iis aliquantum itineris pro-

*gressis, cùm iam extremi essent in * conspectu, equites à Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nunciarent, superiori nocte maxima coorta tempestate, prope omnes naues afflictas, * atque in littus eiectas esse, quod neque anchoræ, funésque subsisterent, neque nautæ, gubernatorésque vim tempestatis pati possent, itaque ex eo cōcursu nauium magnum esse incommodum acceptum.* His rebus cognitis, Cæsar *legiones, equitatúmque reuocari, atque itinere * desistere iubet: ipse ad naues reuertitur: eadem ferè, quæ ex nunciis, literísque cognouerat, coràm * perspicit, sic, vt, amissis circiter* X L. *nauibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continenti alios accersiri iubet,* Labieno *scribit, vt, quàm plurimas posset, iis legionibus, quæ sunt apud eum, naues instituat: ipse, etsi res erat * multæ operæ, ac laboris, tamen cōmodissimum esse statuit, omnes naues subduci, & cum castris vna munitione coniungi. in his rebus circiter dies* X. *consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis: subductis nauibus, castrísque egregiè munitis, easdem copias, * quæ antea præsidio nauibus fuerant, relinquit. ipse eodem, vnde redierat, proficiscitur. eò cùm venisset, maiores iam vndique in eum locum copiæ* Bri*tannorum conuenerant. summa imperij, bellíque administrandi communi consilio permissa est* Cas*siuellauno, cuius fines à maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur* Thamesis, *à mari circiter millia passuum* LXXX. *huic superiori tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant. sed, nostro aduentu permoti* Britanni, *hunc toti bello, imperióque præfecerant.* Britānia *pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt. maritima pars ab iis, qui,*

*prædæ, ac belli inferendi caussa, ex Belgio transie-rant, qui omnes ferè iis nominibus ciuitatum ap-pellãtur, quibus orti ex ciuitatibus eo peruenerunt & bello illato ibi * remanserunt, atque agros colere cœperunt. hominum est infinita multitudo, creber-rimáque ædificia, ferè Gallicis consimilia: * pecoris magnus numerus: vtuntur autem nummo æreo, * aut anulis ferreis, ad certum pondus examinatis, pro nummo. nascitur ibi plumbum album in medi-terraneis regionibus, in maritimis ferrum: sed eius exigua est copia: ære vtuntur importato. materia cuiusque generis, vt in* Gallia, *est, præter fagum, at-que abietem.* Leporem, & gallinam, & anserem *gu-stare, fas non putant: hæc tamen alunt, animi, vo-luptatisque caussa. loca sunt temperatiora, quàm in* Gallia, *remissioribus frigoribus. insula natura triquetra, cuius vnum latus est contra Galliam. huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quò ferè * omnes ex Gallia naues appelluntur, ad* Orientem Solem, *inferior ad* Meridiem *spectat.* * *hu-ius latus tenet circiter millia passuum* D. *alterum vergit ad* Hispaniam, *atque occidentem* Solem, *qua ex parte est* Hibernia, *dimidio minor, vt existima-tur, quàm* Britannia: *sed pari spatio transmissus, atque ex* Gallia, *est in* Britãniam, *in hoc medio cur-su est insula, quæ appellatur* Mona: *complures præ-terea minores obiectæ insulæ existimantur: de qui-bus insulis nonnulli scripserunt, dies cõtinuos* XXX. *sub bruma esse noctem.* * *nos nihil de eo percunctan-tibus reperiebamus, nisi quòd, certis ex aqua men-suris, breuiores esse noctes, quàm in continente, vi-debamus. huius est longitudo lateris, vt fert illo-rum opinio,* DCC. *millium passuum. tertium est cõ-tra* Septemtrionem. *cui parti nulla est obiecta ter-ra: sed eius angulus lateris maximè ad* Germaniã

ſpectat. * *hoc millia paſſuum* D C C C. *in longitudinem eſſe arbitrantur. ita omnis inſula eſt in circuitu vicies centena millia paſſuum. ex his omnibus longe ſunt humaniſſimi. qui cantium incolunt, quæ regio eſt maritima omnis, neque multùm* * *à* Gallica *differunt conſuetudine. interiores plerique frumenta non ſerunt: ſed lacte, & carne viuunt: pellibúſque ſunt veſtiti:* * *omnes verò ſe* * Britanni *luteo inficiunt, quod cæruleum efficit colorem: atque hoc horribiliore ſunt in pugna adſpectu: capilloque ſunt promiſſo, atque omni parte corporis raſo, præter caput, & labrum ſuperius. vxores habent deni, duodenique inter ſe communes, & maximè fratres cum fratribus, & parentes cum liberis, ſed, ſi qui ſunt ex his nati. eorum habentur liberi,* * *à quibus primùm virgines quæque ductæ ſunt.* E*quites hoſtium, eſſedariique acriter prælio cum equitatu noſtro in itinere conflixerunt,* * *ita tamen, vt noſtri omnibus partibus ſuperiores fuerint, atque* * *eos in ſyluas colléſque compulerint, ſed compluribus interfectis, cupidiùs inſecuti, nonnullos ex ſuis amiſerunt. at illi, intermiſſo ſpatio, imprudentibus noſtris, atque occupatis in munitione caſtrorum, ſubitò ſe ex ſyluis eiecerunt, impetúque in eos facto, qui erant in ſtatione pro caſtris collocati, acriter pugnauerunt: duabúſque miſſis ſubſidio cohortibus à* C*æſare, atque his primis legionum* I I. *cùm hæ, intermiſſo perexiguo loci ſpatio, inter ſe conſtitiſſent, nouo genere pugnæ perterritis noſtris per medios audaciſſimè proruperunt, ſéque inde incolumnes receperunt.* Eo *die* Q. Laberius Durus, *tribunus mil. interficitur, illi, pluribus ſubmiſſis cohortibus, repelluntur. toto hoc in genere pugnæ cùm ſub oculis omnium, ac pro caſtris dimicaretur, intellectum eſt, noſtros, propter grauitatem armorum,*

quòd

*quòd neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minùs aptos esse ad huius generis hostem, equites autem magno cum * periculo dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent, & , cùm paululùm ab legionibus nostros remouissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prælio contenderent. equestris autem prælij ratio & cedentibus, & insequentibus par, atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, vt, numquam conferti, sed rari, magnísque interuallis, præliarentur, stationésque dispositas haberent, atque alios alij deinceps exciperent, integrique, & recentes defatigatis succederent. postero die, procul à castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere, & * lentiùs, quàm pridie, nostros equites prælio lacessere cœperunt. sed meridie, cum Cæsar pabulandi caussa III. legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt, sic, vti ab signis, legionibúsque non absisterent. nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt · neque finem insequendi fecerunt, * quoad subsidio confisi equites, cùm post se legiones viderent, præcipites hostes egerunt: magnóque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. ex hac fuga protinus, quæ vndique conuenerant, auxilia discesserunt, neque post id tempus vnquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Thamesim, in fines Caßiuellauni, exercitum duxit: quod flumen vno omnino loco pedibus, atque hoc ægrè, transiri potest. eò cùm venisset, animaduertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita: eiusdémque generis sub aqua de-*

*fixæ sudes flumine tegebantur. iis rebus cognitis à captiuis, perfugísque, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi iussit. sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua exstarent, vt hostes impetum legionum, atque * equitum sustinere non possent, ripásque dimitterent, ac se fugæ mandarent. Cassiuellaunus, vt suprà demonstrauimus, omni spe deposita contentionis, dimissis amplioribus copiis, millibus circiter* IV. *essedariorum * retentis, itinera nostra seruabat: paululúmque ex via excedebat, locísque impeditis, atque syluestribus sese occultabat: atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora, atque homines ex agris in syluas compellebat: & cum equitatus noster liberiùs, vastandi, prædandíque caussa, se in * agros effunderet, omnibus viis notis, semitísque essedarios ex syluis emittebat, &, cum magno periculo nostrorum equitum, cum iis confligebat, atque hoc metu latiùs * vagari prohibebat. relinquebatur, vt neque longiùs ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, & tantùm in agris vastandis, incendiísque faciendis hostibus noceretur, quantùm labore, atque itinere legionarij milites efficere poterant. interim* Trinobantes, *prope firmissima earum regionum ciuitas, ex qua* Mandubratius *adolescens, Cæsaris finem secutus, ad eum in continentem* Galliam *venerat, cuius * pater* Imanuentius *in ea ciuitate regnum obtinuerat, interfectusque erat à Cassiuellauno, ipse fuga mortem vitauerat, legatos ad Cæsarem mittunt: pollicentúrque sese ei dedituros, & imperata facturos: petunt, vt* Mandubratium *ab iniuria Cassiuellauni defendat, atque in ciuitatem mittat, qui præsit, imperiúmque obtineat. his Cæsar imperat obsides* X L. *frumentúmque exercitui: Mandubratiúmque ad*

eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt: obsides ad numerum, frumentúmque miserunt : Trinobantibus defensis, atque ab omni militum iniuria prohibitis, quæ Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, * *Bibroci, Caßi, legationibus mißis sese Cæsari dediderunt. ab his cognoscit, non longe ex eo loco oppidum Caßiuellauni abesse, syluis, paludibúsque munitũ, quo satis* * *magnus hominum,* * *pecorísque numerus conuenerit. oppidum autem Britanni vocant, cùm syluas impeditas vallo, atque fossa munierũt, quo, incursionis hostium vitandæ caussa, conuenire consueuerunt. eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura, atque opere munitum: tamen hunc duabus* * *ex partibus oppugnare contendit. Hostes, paulisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt, sese que ex alia parte oppidi eiecerunt. magnus ibi numerus pecorum repertus: multique in fuga sunt comprehensi, atque interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Caßiuellaunus ad Cantium, quod esse ad mare, supra demonstrauimus, quibus regionibus IV. reges præerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit: atque his imperat, vt, coactis omnibus copiis, castra naualia de improuiso adoriantur, atque oppugnent. hi cùm ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Caßiuellaunus, hoc prælio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione ciuitatum, legatos per Atrebatem Comium, de deditione, ad Cæsarem mittit.* * *Cæsar,* * *cùm statuisset hyemare in continente, propter repentinos Galliæ motus, neque multum æstatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat: &,* * *quid in annos*

*singulos vectigalis populo R. Britannia penderet, constituit. interdicit, atque imperat Caßiuellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naues inuenit refectas. his deductis, quod & captiuorũ magnum numerum habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naues, duobus commeatibus exercitum * reportare constituit. ac sic accidit, vt, ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neque hoc, neque superiore anno vlla omnino nauis, quæ milites portaret, desideraretur. at * ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciẽdas curauerat, numero LX. perpauca locum caperent, reliquæ ferè omnes * reijcerentur. quas cùm aliquandiu Cæsar frustra exspectasset, ne anni tempore nauigatione excluderetur, quòd æquinoctium suberat, necessariò angustiùs milites collocauit: ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita cùm soluisset vigilia, prima luce terram attigit, omnésque incolumes naues perduxit. subductis nauibus, concilioque Gallorum * Samarobrinæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustiùs prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hybernis collocare, legionésque in plures ciuitates distribuere: ex quibus vnam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit, alteram in Neruios, Q. Ciceroni, tertiam in Essuos, L. Roscio, quartam in Rhemis, cum T. Labieno, in confinio Treuirorum, hyemare iußit: tres in Belgio collocauit: his M. Crassum quæstorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium, legatos, præfecit: vnam legionem, quam proximè trans Padum conscripserat, & cohortes V. in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam, &*

Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis & Catiuulci erant, misit. his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculeium Cottam, legatos, præesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimauit. atque harum tamen omnium legionum hyberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam, & quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum C. continebantur. ipse interea, quoad legiones collocasset, munitáque hyberna cognouisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant. huic Cæsar, pro eius virtute, atque in se beneuolentia, quòd in omnibus bellis singulari eius opera fuerat vsus, maiorum locum restituerat, tertium iam hunc annum regnantem * inimici palam, multis etiam ex ciuitate auctoribus, interfecerunt. defertur ea res ad Cæsarem. ille, veritus, quòd ad plures * res pertinebat, ne ciuitas eorum * impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibíque hyemare,* quorum opera cognouerat Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. interim ab omnibus legatis, quæstoribúsque, quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hyberna peruentum, locúmque hybernis esse munitum. diebus circiter. XV. quibus in hyberna * ventum est, initium repentini tumultus, ac defectionis ortum est ab Ambiorige, & Catiuulco: qui cùm ad fines regni sui Sabino, Cottáq; præsto fuissent,* frumentúmque in hyberna comportauissent, Indutiomari, Treuiri nunciis impulsi, suos concitauerũt, subitóque oppressis lignatoribus, magna manu * ad castra oppugnanda venerunt. cùm celeriter nostri arma cepissent, vallúmque ad-

*scendissent, atq; vna ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent, desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. tum suo more conclamauerunt, vti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent, habere sese, quæ de re communi dicere vellent, * quibus controuersias minui posse sperarent. mittitur ad eos colloquendi caussa * C. Carpineius, eques Romanus, familiaris Q. Titurij. & Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante, missu Cæsaris, ad Ambiorigem ventitare consueuerat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: Sese pro Cæsaris in se beneficiis plurimùm ei cõfiteri debere, quòd eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere consuesset, * quódque ei & filius, & fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Aduatici, obsidum numero missos, apud se in seruitute, & catenis tenuissent: neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut indicio, aut voluntate sua fecisse, sed coactu ciuitatis: suáque esse eiusmodi imperia, vt nõ minus haberet in se iuris multitudo, quàm ipse in multitudinem: ciuitati porrò hanc fuisse belli caussam, quòd repentinæ Gallorum coniurationi resistere non potuerit: id se facilè ex humilitate sua probare posse, quòd non adeo sit imperitus rerum, vt suis copiis populum R. se superare posse confidat: sed esse Galliæ commune consiliũ, omnibus hybernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni* subsidio venire posset: non facilè Gallos Gallis negare potuisse, præsertim cùm de recuperanda communi libertate consilium initum videretur: quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officij: pro beneficiis Cæsaris monere, orare Titurium pro hospitio, vt suæ, ac militum saluti consulat: magnam manum Germano-*

rum conductam Rhenum transisse, hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, velint ne priùs, quàm finitimi sentiãt, eductos ex hybernis milites aut ad Ciceronem, *aut ad* Labienum, *deducere, quorum alter millia passuum circiter* L. *alter paulo ampliùs* * *ab iis absit: illud se polliceri, & iureiurando confirmare, tutum se iter per* fines suos daturum, quod cùm faciat, & ciuitati sese consulere, quod hybernis leuetur, & Cæsari pro eius meritis gratiam referre.* Hac oratione habita, discedit* Ambiorix. Carpineius, *&* Iunius, *quæ audierant, ad legatos deferunt. illi, repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximéque hac re permouebantur, quòd, ciuitatem ignobilem, atque humilem* Eburonum, *sua sponte,* Populo R. *bellum facere ausam, vix erat credendum. itaque ad concilium rem deferunt: magnáque inter eos ex his tot caussis controuersia orta est.* L. Aurunculeius, *compluré sque tribuni mil. & primorum ordinum centuriones, nihil temerè agendum, neque ex hybernis iniussu* Cæsaris *discedendum, existimabant: quantasuis magnas copias etiam* Germanorum *sustineri posse, munitis hybernis, docebant: rem esse testimonio, quod primum hostium impetum, multis vltro vulneribus illatis, fortissimè sustinuerint: re frumentaria non premi: interea & ex proximis hybernis, & à* Cæsare *conuentura subsidia: postremò, quid esse leuius, aut turpius, quàm, auctore hoste, de summis rebus capere consilium?* Contra ea Titurius, *serò facturos, clamitabat, cùm maiores manus hostium, adiunctis* Germanis, *conuenissent; aut cùm aliquid calamitatis in proximis hybernis esset acceptum, breuem consulendi esse occasionem,* Cæsarem *arbitrari profectum in* Italiam, *nec aliter* Carnutes *interfi-*

ciendi Tasgetij consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri ad castra venturos esse, non hostem auctorem, sed rem, spectare: subesse Rhenum, magno esse Germanis dolori Ariouisti mortem, & superiores nostras victorias, ardere Galliam, tot contumeliis acceptis, sub populi R. imperium redactam, superiore gloria rei militaris exstincta, postremò, quis hoc sibi persuaderet, sine certa re, Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? suam sententiam in vtramque partem esse tutam: si * nihil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos, si Gallia omnis cum Germanis consentiat, vnam esse in celeritate positam salutem. Cotta quidem, atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certe longa obsidione fames esset pertimescenda. Hac in * vtramque partem habita disputatione, cùm à Cotta, primisque ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus, & id clariore voce, vt magna pars militum exaudiret: neque is sum, inquit, qui grauissimè ex vobis mortis periculo terrear: * hi sapienter, si grauius quid acciderit, abs te rationem reposcent qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hybernis coniuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant * nec reiecti, & relegati longè ab cæteris, aut ferro, aut fame intereant. Consurgitur ex concilio: comprehendunt vtrumque & orant, ne sua dissensione, & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscātur, si modo vnum omnes sentiant, ac probent: contrà in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. tandem dat Cotta permotus manus: superat sententia*

Sabini: pronunciatur, prima luce ituros: consumitur vigiliis reliqua pars noctis, cùm sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset quid ex instrumento hybernorum relinquere cogeretur. Omnia *excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, & languore militum, & vigiliis periculum augeatur. prima luce sic ex castris proficiscuntur, vt, quibus esset persuasum, non ab hoste, * sed ab homine amicißimo* Ambiorige *consilium datum, longißimo agmine, magnísque impedimentis.* At *hostes, postea quàm ex nocturno fremitu, vigiliísque de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis, bipartitò in sylvis, opportuno, atque occulto loco, à millibus passuum circiter* I I. Romanorum *aduentum exspectabant: &, cum se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex vtraque parte eius vallis subitò sese ostenderunt, nouissimósque premere, & primos prohibere adscensu, atque * iniquißimo nostris loco prælium committere cœperunt. tum demum* Titurius, *vti qui nihil antè * prouidisset, trepidare, & concursare, cohortésque disponere: hæc tamen ipsa timide, atque vt eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consueuit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. at* Cotta, *qui cogitasset, hæc posse in itinere accidere, atque ob eam caussam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat, &, in appellandis, cohortandísque militibus,* Imperatoris, *&, in pugna, militis officia præstabat. cúmque propter longitudinem agminis * minus facile per se omnia obire, &, quid quoque loco faciendum esset, * prouidere possent, iußerunt pronunciari, vt impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent: quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommodè acci-*

dit: nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit, quod non sine summo timore, & desperatione id factum videbatur. praterea accidit, quod fieri necesse erat, vt vulgò milites ab signis discederent, quaeque quisque eorum carißima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret, & clamore, ac fletu omnia complerentur. At Barbaris *consilium non defuit. nam duces eorum tota acie pronunciari iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reseruari, quæcumque* Romani *reliquissent: proinde omnia in victoria posita * existimarent. erant & virtute, & numero pugnandi pares nostri: tametsi à duce, & à fortuna deserebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant, &, quoties quæque cohors * procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. qua re animaduersa,* Ambiorix *pronunciari iubet, vt procul tela coniiciant, neu propiùs accedant: &, quam in partem* Romani *impetum fecerint, cedant: leuitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse · rursus, se ad signa recipientes, insequantur. quo præcepto ab iis diligentißimè obseruato, cùm quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocißime refugiebãt. interim ea parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. rursus, cum in eum locum, vnde erant egreßi, reuerti cœperant, & ab iis, qui cesserãt, & ab iis qui proximi steterant, circumueniebantur: sin autem locum tenere vellent, neque virtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine coniecta tela à confertis vitari poterant. tamen, tam multis incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant, &, magna parte diei consumpta, cum à prima luce ad horam* IIX. *pugnaretur, nihil, quod*

*ipsis esset indignum, committebant. tum T. Baluentio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti, & magnæ auctoritatis, utrumque femur tragula transficitur. Q. Lucanius, eiusdem ordinis, fortissimè pugnans, dum circumuento filio subuenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes, ordinésque adhortans, in aduersum os funda vulneratur. his rebus permotus Q. Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum, Cn. Pompeium, ad eum mittit, rogatum, ut sibi, militibusque parcat. ille, appellatus, respondit: si velit, secum colloqui, licere, sperare, à multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat, ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se, suámque fidem interponere. ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna ut excedant, & cum Ambiorige una colloquantur, sperare se ab eo suam, ac militum salutem impetrari posse. Cotta, se ad * armatum hostem iturum, negat, atque in eo perseuerat. Sabinus, quos in præsentia tribunos mil. circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi iubet: &, cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abijcere, imperata facit: suísque, ut idem faciant, imperat. interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiórque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumuentus interficitur. tum vero, suo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt, impetúque in nostros facto, ordines perturbãt. ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum proiecit. ipse pro castris fortissimè pugnans occiditur. * alij ægre ad noctem oppugna-*

tionem sustinent noctu ad vnum omnes, desperata salute, seipsi interficiunt. pauci ex praelio elapsi incertis itineribus per syluas ad T. Labienum *legatum in hyberna perueniunt, atque eum de rebus gestis certiorem faciunt. Hac victoria sublatus* Ambiorix, *statim cum equitatu in* Aduaticos, *qui erant eius * regno finitimi, proficiscitur neque diem, neque noctem intermittit, peditatúmque se subsequi iubet. re demonstrata,* Aduaticisque *concitatis, postero die in* Neruios *peruenit: hortatúrque, ne sui in perpetuum liberandi, atque vlciscendi* Romanos, *pro iis, quas acceperint, iniuriis, occasionem dimittant. interfectos esse legatos duos, magnam que partem exercitus interisse, demonstrat, nihil esse negotij, subito oppressam legionem, quae cum* Cicerone *hyemet, interfici: sed ad eam rem profitetur adiutorem. facile hac oratione* Neruiis *persuadet, itaque, confestim dimissis nunciis ad* Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumosios, Gordunos, *qui omnes sub eorum imperio sunt, quàm maximas manus possunt, cogunt, & de improuiso ad* Ciceronis *hyberna aduolant, nondum ad eum fama de* Titurij *morte perlata. * Huic quoque accidit, quod fuit necesse, vt nonnulli milites, qui, lignationis, munitionísque caussa, in syluas discessissent, repentino equitum aduentu interciperentur. his circumuentis, magna manu* Eburones, Aduatici, Neruij, *atque horum omnium socij, & clientes legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrũt, vallum conscendunt. aegrè is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore victores confidebant. Mittuntur ad* Caesarem *confestim à* Cicerone *litterae, magnis propositis praemiis, si pertulissent. obsessis omnibus viis missi intercipiun-*

tur. noctu ex ea materia, quam munitionis caussa comportauerant, turres C XX. excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. hostes postero die, multo maioribus copiis coactis, castra oppugnant, fossam complent. à nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non vulneratis, facultas quietis datur, quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur; pinnæ, loricæq; ex cratibus attexuntur. ipse* Cicero, *cum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, vt vltro militum concursu, ac vocibus, sibi parcere cogeretur.* Tunc *duces, principésque* Neruiorum, *qui aliquem sermonis aditum, caussámque amicitiæ cum* Cicerone *habebant, colloqui sese velle dicunt. facta potestate, eadem, quæ* Ambiorix *cum* Titurio *egerat, commemorant: omnem esse in armis* Galliam: Germanos Rhenum *transisse.* Cæsaris, *reliquorúmque, hyberna oppugnari. addunt etiam, de* Sabini *morte:* Ambiorigem *ostentant, fidei faciundæ caussa,* * *errare eos dicunt, si quidquam ab iis præsidij sperent, qui suis rebus diffidát, sese tamen scire hoc esse in* Ciceronem, *populúmque* R. *animo, vt nihil, nisi hyberna recusent, atq; hanc inueterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hybernis discedere, &, in quascumque partes velint, sine metu proficisci.* Cicero *ad hæc, vnum modò respondit:* Non *esse consuetudinem populi* R. * *vllam accipere ab hoste armato conditionem: si ab armis discedere velint, se adiutore vtantur, legatósque ad* Cæsarem *mittant: spera-*

re se, pro eius iustitia, quæ petierint, impetraturos. ab hac spe repulsi Neruij, vallo pedum XI. & fossa pedum XV. hyberna cingunt. hac superiorum annorum consuetudine à nostris cognouerant, &, quosdam de exercitu nacti captiuos, ab his docebantur. sed nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad hũc vsum idonea, gladiis cespites circumcidere, manibus, * sagulisque terram exhaurire cogebantur. qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit: nam minus horis III. * decem millium passuum circuitu munitionem perfecerunt: reliquisque diebus turres ad altitudinem valli, falces, testudinésque, quas ijdem captiui docuerant, parare, ac facere, cœperunt. septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, feruentes fusili ex argilla glandes, fundis, & feruefacta iacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tecta, iacere cœperunt. hæ celeriter ignem comprehenderunt, &, venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt, hostes, maximo clamore * insecuti, quasi parta iam, atque explorata victoria, turres, testudinésque agere, & scalis vallum adscendere cœperunt. at tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit, vt, cum * vndique flamma torrerentur, maximáque telorum multitudine premerentur, suáque omnia impedimenta, atque omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modo demigrandi caussa de vallo decederet nemo, sed penè ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrime, fortissiméque pugnarent. hic dies nostris longè grauissimus fuit, sed tamen hunc habuit euentum, vt eo die maximus numerus hostium vulneraretur, atq; interficeretur, vt se sub ipso vallo constipauerant, recessúmque primis vltimi non dabãt. Paulùm quidem intermissa flamma, & quodam loco*

turri, adacta, & contingente vallum, P I I. cohortis centuriones, ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suósque omnes remouerunt, nutu, vocibúsque hostes, si introire vellent, vocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrísque succensa est. erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. * Pulfio, & L. Varenus. *ij perpetuas controuersias inter se habebant,* uter alteri anteferretur, omnibúsque annis de loco summis simultatibus contendebant. ex iis Pulfio, cùm acerrimè ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ exspectas? hic dies, hic dies de nostris controuersiis * iudicabit. Hæc cùm dixisset, procedit extra munitiones, &, quæ pars hostium confertissima visa est, in eam erumpit. ne Varenus quidem tum vallo sese continet, sed, omnium veritus existimationem, subsequitur, mediocri spatio relicto. Pulfio pilum in hostes mittit, atque vnum ex multitudine procurrentem transjicit, * quo percusso, & exanimato, hunc scutis protegūt hostes, & in illum vniuersi tela conjiciunt, neque dant regrediendi facultatem. transfigitur scutum Pulfioni, & verutum in balteo defigitur. auertit * hic casus vaginam; & gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditúmque hostes circumsistunt. succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit. ad hunc se confestim à Pulfione omnis multitudo conuertit. illum veruto transfixum arbitrantur. Varenus gladio, cominus rem gerit, atque vno interfecto reliquos paulùm propellit. dum cupidius instat, in locum inferiorem deiectus concidit. huic rursus circumuento fert subsidium Pulfio, atque ambo incolumes, complu-*

*ribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in contentione, & certamen utrumque versauit, ut alter alteri inimicus auxilio, salutique esset: neque diiudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur. quanto erat in dies grauior, atque asperior oppugnatio, & maximè, quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum peruenerat, tanto crebriores literæ, nunciique ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. erat * vnus intus* Neruius, *nomine* Vertico, *loco natus honesto, qui à prima obsidione ad* Ciceronē *profugerat, suámque ei fidem præstiterat. hic seruo spe libertatis, magnísque persuadet præmiis, vt literas ad* Cæsarem *deferat. has ille in iaculo illigatas affert, &* Gallus *inter* Gallos *sine vlla suspicione versatus, ad* Cæsarem *peruenit. ab eo de periculo* Ciceronis, *legionísque cognoscit.* Cæsar, *acceptis literis circiter hora* XI. *diei, statim nuncium in* Bellonacos *ad* M. Crassum *quæstorem mittit, cuius hyberna aberant ab eo millia passuum* X X V. *iubet media nocte legionem proficisci, celeritérque ad se venire. exijt cum nuncio* Crassus, *alterum ad* C. Fabium *legatum mittit, vt in* Atrebatium *fines legionem adducat, qua sibi iter faciendū sciebat. scribit** Labieno, *si* Reip. *commodo facere posset, cum legione ad fines* Neruiorum *veniat: reliquam partem exercitus, quòd paulò aberat longiùs, non putat exspectādam: equites circiter* C D. *ex proximis hybernis cogit. hora circiter* III. *ab antecursoribus de* Crassi *aduentu certior est factus. eo die millia passuum* X X. *progreditur.* Crassum Samarobrinæ *præficit, legionémque ei attribuit, quòd ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, literas publicas, frumentum*

*mentúmque omne, quod eo, toleranda hyemis caussa, deuexcrat, relinquebat. Fabius, vt imperatum erat, non ita multum moratus in itinere, cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini, & cæde cohortum cognita, cùm omnes ad eum Treuirorum copiæ venissent, veritus si ex hybernis fuga similē profectionem fecisset, vt hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti victoria efferri sciret, literas Cæsari * remittit, quanto cum periculo legionem ex hybernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet, omnes peditatus, equitatusq; copias Treuirorum III. millia passuum longe ab suis castris consedisse. Cæsar consilio eius probato, & si, opinione III. legionum deiectus, ad II. redierat, tamen vnum communis salutis auxilium in celeritate ponebat: venit magnis itineribus in Neruiorum fines: ibi ex captiuis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoq; in periculo res sit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmijs persuadet, vti ad Ciceronem epistolam deferat. hanc Græcis conscriptam literis mittit, ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur: si adire non possit, monet vt tragulam cum epistola ad amentum deligata, intra munitiones castrorum abijciat in literis scribit, se cum legionibus profectum celeriter affore: hortatur, vt pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, vt erat præceptum, tragulam mittit. hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animaduersa. tertio die à quodam milite conspicitur, dempta ad Ciceronem defertur. ille perlectam in conuentu militum recitat, maximáque omnes lætitia afficit. tum fumi incendiorum procul videbantur, quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Galli, re cognita per exploratores, obsi-*

*dionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copijs contēdunt. ea erant armatorum circiter millia IX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstrauimus, repetit, qui literas ad Cæsarem deferat, hunc admonet. iter caute, diligenterq́ faciat, perscribit in literis, hostes ab se discessisse, omnemq́ ad eum multitudinem cōuertisse. quibus literis circiter media nocte, Cæsar, allatis, suos facit certiores, eosq́ ad dimicandum animo confirmat. postero die luce prima mouet castra, & circiter millia passuum IV. progressus trās vallem magnam, & riuum, hostium multitudinem conspicatur. erat magni periculi res, cum * tātis copiis iniquo loco dimicare: tamen, quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, æquo animo remittendum de celeritate existimabat. consedit, &, quam æquissimo loco potest, castra communit: atque hæc, & si erant exigua, per se vix hominum millium VII. præsertim nullis cum impedimentis, tamen angustijs viarum, quàm maximè potest, contrahit, eo consilio, vt in summam contemptionem hostibus veniat. interim, speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissimè itinere vallem trāsire possent. eo die paruulis equestribus prælijs ad aquam factis, vtriq́ sese suo loco continent, Galli, quod ampliores copias, quæ nondum conuenerant, expectabant, Cæsar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, citra vallem, vt pro castris prælio contenderet, si id efficere non posset, vt exploratis itineribus, minore cum periculo vallem, riuumq́ transiret, prima luce hostium equitatus ad castra accedit. præliumq́ cum nostris equitibus committit. Cæsar consultò, equites cedere, seq́ in castra recipere, iubet, simul, ex omnibus partibus castra altiore vallo*

muniri, portasq́ obstrui, atque in ijs administrandis rebus quã maxime cõcursari, & cũ simulatione agi timoris iubet. quibus omnibus rebus hostes inuitati, copias transducunt, aciémque iniquo loco constituunt: nostris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt, & tela intra munitionem ex omnibus partibus coniiciunt, præconibusq́ circummißis, pronunciari iubent, seu quis Gallus, *seu* Romanus *velit ante horam* III. *ad se transire, sine periculo licere, post id tempus non fore potestatem. ac sic nostros contempserunt, vt, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, * quod ea non posse introrumpere videbantur, alij vallum manu scindere, alij fossas complere inciperent. tunc* Cæsar, *omnibus portis eruptione facta equitatuq́ emisso, celeriter hostes dat in fugam, sic vt omnino pugnandi caussa resisteret nemo: magnumq́ ex his numerum occidit, atque omnes armis exuit, longiùs prosequi veritus, quod syluæ, paludésque intercedebant: neq́ etiam paruulo detrimento illi locũ relinqui videbat: omnibus suis incolumibus copijs, eodem die ad Ciceronem peruenit. instituta turres, testudines, munitionesq́ hostium admiratur: legione producta, cognoscit, non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere. ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo, & quanta cum virtute, sint res administrata: Ciceronem pro eius merito, legionemq́ collaudat: centuriones sigillatim, tribunosq́ mil. appellat: quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognouerat: de casu Sabini, & Cotta certiùs ex captiuis cognoscit, postero die, concione habita, rem gestam proponit: milites consolatur, & confirmat: quod detrimentum culpa, & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet.*

*quòd beneficio deorum immortalium, virtute eorum expiato incommodo, * neque hostibus * diutina lætitia, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim de Labienum per Rhemos incredibili celeritate ad victoria Cæsaris fama perfertur, vt, cùm ab hybernis Ciceronis millia passuum L. abesset, eoq́ post horam IX. diei Cæsar peruenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur, quo clamore significatio victoriæ, gratulatioq́ ab Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treuiros perlata, Indúciomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasq́ omnes in Treuiros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua rremittit hyberna: ipse cum III. legionibus circum Samarobrinam trinis hybernis hyemare constituit, & , quòd tanti motus Galliæ exstiterant, totam hyemem ipse ad exercitum manere, decreuit. nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ ciuitates de bello consulabant, nuncios, legationesq́ in omnes partes dimittebant, & , quid reliqui consilij caperent, atque, vnde initium belli fieret, explorabant, nocturnaq́ in locis desertis * consilia habebant: neque vllum totius hyemis tempus intercessit sine sollicitudine Cæsaris, quin aliquem de concilijs, & motu Gallorũ, nuncium acciperet. in his ab L. Roscio legato, quem legionem XIII. præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui caussa, conuenisse. neq́ longiùs millia passuum IIX ab hybernis suis abfuisse, sed nuncio allato de victoria Cæsaris, discessisse, adeo vt fugæ similis discessus videretur. At Cæsar principibus cuiusq́ ciuitatis ad se vocatis, alias territando, cum se scire, quæ fierent, denunciaret, alias cohortando, magnam partẽ*

*Gallia in officio tenuit: tamen Senones, quæ est ciuitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis, Cauarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus, aduentu in Galliam Cæsaris, cuiusq; maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cũ ille præsensisset, ac profugisset, vsq; ad fines insecuti, regno, domoq; expulerunt, &, missis ad Cæsarem satisfaciundi causa legatis, cùm is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes non fuerunt. tãtum apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantámque omnium voluntatis commutationem attulit, vt præter Aeduos, & Rhemos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere, ac perpetua erga populum R. fide, alteros, pro recentibus belli Gallici officijs, nulla ferè fuerit ciuitas non suspecta nobis. idq; adeo haud scio, mirandum ne sit, cum * compluribus alijs de caussis, tum maximè, quòd qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se eius opinionis deperdisse, * vt populi R. imperia perferrent, grauissimè dolebãt. Treuiri verò atque Induciomarus totius hyemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, ciuitates sollicitarent, pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multò minorem superesse dicerent partem. neque tamẽ vlli ciuitati Germanorũ persuaderi potuit, vt Rhenum transiret, cùm se bis expertos dicerent, Ariouisti bello, & Tenchtherorum transitu: non esse fortunam ampliùs tentaturos. Hac spe lapsus Induciomarus, nihilo minus copias cogere, exercere, à finitimis equos parare, exsules, damnatósque Galliæ magnis præmijs ad se allicere cepit, ac tantam sibi iam ijs rebus in Gallia auctoritatem comparaue-*

rat, vt vndique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice, priuatimq́ peterent. vbi intellexit, vltro ad se veniri: altera ex parte Senones, Carnutesq́ conscientia facinoris instigari: altera Neruios, Aduaticosq́, bellum Romanis parare, neq́ sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset, armatũ consiliũ indicit. hoc more gallorum est initium belli, quo, lege communi, omnes puberes armati conuenire coguntur, & , qui ex iis * nouissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. in eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem suprà demõstrauimus, Caesaris secutum fidem, ab eo non discessisse, hostem iudicandum curat, bonaq́ eius publica his rebus confectis, in consilio pronunciat, accersitum se à Senonibus, & Carnutibus, aliisq́ compluribus Galliae ciuitatibus, huc iter facturum per fines Rhemorum, eorumq́ agros populaturum, ac priùs, quàm id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quaeq́ fieri velit, praecipit. Labienus, cùm & loci natura,* & manu munitissimis castris sese cõtineret, de suo, ac legionis periculo nihil timebat,* sed ne quam occasionem rei bene gerendae dimitteret, cogitabat. itaque à Cingetorige, atq́ eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas ciuitates, equitesq́ vndiq́ conuocat. iis certam diem conueniendi dicit. interim propè quotidie cum omni equitatu Induciomarus sub castris eius vagabatur, alias vt situm castrorum cognoscere alias colloquendi, aut territandi caussa. equites plerumq́ omnes tela intra vallum coniiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat: timorisque opinionem, quibuscumq́ poterat rebus augebat. cum

maiore in dies contemptione Induciomarus *ad castra accederet, nocte vna intromißis equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos accersendos curauerat, tāta diligentia omnes suos custodijs intra castra continuit, vt nulla ratione ea res enunciari, aut ad* Treuiros *perferri posset.* Interim *ex cōsuetudine quotidiana* Induciomarus *ad castra accedit, atq; ibi magnam partem diei consumit, equites tela conijciunt, & magna contumelia verborum nostros ad pugnam euocant. nullo a nostris dato responso, vbi visum est, sub vesperum, dispersi, ac dißipati, discedunt. subito* Labienus *duabus portis omnem equitatum emittit, praecipit, atq; interdicit, perterritis hostibus, atq; in fugam coniectis, quod fore, sicut accidit, videbat, omnes, vnum, peterēt* Induciomarum, *neu quis quemquam prius vulneraret, quàm illum interfectum videret, quod, mora aliquorum, illum, spatium nactum, effugere nolebat magna proponit ijs, qui occiderint, praemia: summittit, cohortes equitibus subsidio. comprobat hominis consilium fortuna, &, cùm vnum omnes peterent in ipso fluminis vado deprehensus* Induciomarus *interficitur, capútque eius refertur in castra, redeuntes equites, quos possunt, consectantur, atque occidunt.* Hac *re cognita, omnes* Eburonum, *&* Neruiorum, *quae conuenerant, copiae discedunt, pauloque habuit post id factum* Caesar *quietiorem* Galliam.

C. IVLII CÆSARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO
LIBER VI.

*Vltis de caußis Cæsar maiorem Galliæ motum exſpectans, per M. Silanum, C. Antiſtium Reginum, T. Sextium, legatos, delectum habere instituit: ſimul ab Cn. Pompeio proconſule petit, quoniam ipſe ad vrbem. cum imperio Reip. cauſſa maneret, quos ex Ciſalpina Gallia conſulis ſacramento rogauiſſet, ad ſigna conuenire, & ad ſe proficiſci iuberet: magni intereſſe etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ, exiſtimans tantas videri Italiæ facultates, vt, ſi quid eſſe in bello detrimenti acceptũ, non modò id breui tempore * ſarciri, ſed etiã maioribus adaugeri copijs poſſet. quod cum Põpeius & Reip. & amicitiæ tribuiſſet, celeriter confectis per ſuos delectu, III. ante exactam hyemem & conſtitutis, & adductis legionibus, duplicatòque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiſerat, & celeritate, & copijs docuit, quid populi R. diſciplina, atque opes poſſent. interfecto Induciomaro, vt docuimus, ad eius propinquos à Treuiris imperiũ defertur. * illi finitimos, atque Germanos ſollicitare, & pecuniam polliceri, non deſiſtunt. cùm ab proximis impetrare non poſſent, vlteriores tentant: * inuentis nonnullis ciuitatibus, iureiurando inter ſe confirmant. obſidibusq́; de pecunia cauent: Ambiorigem ſibi ſocietate, & fœdere adiũngunt. Quibus rebus cognitis, Cæſar, cùm vndique bellum*

parari videret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis Cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus, finitimisq́ue ciuitatibus consilia communicare, à Treuiris Germanos crebris legationibus sollicitare, maturiùs sibi de bello cogitandum putauit. itaque, nondum hyeme confecta, proximis IV. legionibus coactis, de improuiso in fines Neruiorum contendit, & priùs, quàm illi aut conuenire, aut profugere possent magno pecoris, atque hominũ numero, capto, atque ea præda militibus concessa, vastatísque agris, in deditionem venire, atque obsides sibi dare coëgit, eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hyberna reduxit. Concilio Galliæ primo vere, vt instituerat, indicto, cùm reliqui, præter Senones, Carnutes, Treuiresq́ue venissent, initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, vt omnia postponere videretur, concilium in Lutetiam Parisiorum transfert. confines erant hi Senonibus, ciuitatémque patrum memoria coniunxerant, sed ab hoc concilio abfuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronunciata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisq́ue itineribus eo peruenit. cognito eius aduentu, Acco, qui princeps eius consilij fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire: conantibus, priùs quàm id effici posset, adesse Romanos nunciatur: necessario sententia desistunt, legatósq́ue, deprecandi caussa, ad Cæsarẽ mittunt: adeunt per Aeduos, quorũ antiquitus erat in fide ciuitas. libenter Cæsar, petentibus Aeduis, dat veniam: excusationemq́ue accipit: quod æstiuum tempus instantis belli non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus impetratis C. hos Aeduis custodiendos tradit. eodem Carnutes legatos, obsidesq́ue mittunt, vsi deprecatoribus Rhemis, quorum

*erant in clientela: eadem ferunt responsa. peragit consilium Cæsar. equitesq́ imperat ciuitatibus. hac parte Galliæ pacata, totus & mente, & animo in bellum Treuirorum & Ambiorigis insistit: Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia, * aut ex eo, quod meruerat, odio ciuitatis motus exsistat. his rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem prælio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. erant Menapij propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, syluisq́ muniti, qui vni ex Gallia, de pace, ad Cæsarem legatos nunquam miserant. cum ijs esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treuiros venisse Germanos in amicitiam cognouerat. hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello lacessendum, ne desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duásque legiones ad eum proficisci iubet: ipse cum legionibus expeditis V. in Menapios proficiscitur. illi nulla coacta manu. loci præsidio freti, in syluas, paludesq́ confugiunt, suaq́ eodem conferunt. Cæsar, partitis copijs cum C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore. celeriterq́ effectis pontibus, adijt * tripartito ædificia, vicosq́ incendit, magno pecoris, atq́ hominum numero potitur. quibus rebus coacti Menapij, legatos ad eum, pacis petendæ caussa, mittunt. ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat. si eut Ambiorigem, aut eius legatos finibus suis recepisset. his confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit: ipse, in Treuiros proficiscitur. Dum hæc à Cæsare geruntur, Treuiri, magnis coa-*

ctis peditatus, equitatusq́ copijs, Labienū cum vna legione, quæ in eorum finibus hyemauerat, adoriri parabant. iamq́ ab eo non longiùs bidui via aberant, cùm duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. positis castris à millibus passuum XV. *auxilia Germanorum exspectare constituunt.* Labienus, *hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem,* V. *cohortium præsidio impedimentis relicto cū* XXV, *cohortibus, magnoq́ equitatu, contra hostem proficiscitur, &, ∞ passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter* Labienum, *atque hostem, difficili transitu, flumen, ripisque præruptis. hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. augebatur auxiliorum quotidie spes. loquitur in concilio palam, quoniam* Germani *appropinquare dicuntur, sese suas, exercitusq́ fortunas in dubium non deuocaturum & postero die prima luce castra moturum. celeriter hæc ad hostes deferuntur, vt ex magno* Gallorum *equitatus numero nonnullos* Gallicis *rebus fauere natura cogebat.* Labienus, *noctu tribunis mil. primisque ordinibus conuocatis, quid sui cosilij sit, proponit, &, quò facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu, & tumultu, quàm populi* R. *fert consuetudo castra moueri iubet. his rebus fugæ similem profectionem efficit. hæc quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur. vix agmen nouißimum extra munitiones processerat, cùm* Galli, *cohortati inter se, ne speratam prædam ex manibus dimitterent, longum esse, perterritis* Romanis, Germanorum *auxilium exspectare, neque suam pati dignitatem, vt tantis copijs tam exiguam manum præsertim fugientem, atq́ impeditam, ad-*

*viri non audeat, flumen transire, & iniquo loco prælium committere non dubitant. qua fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. tum præmissis paulùm impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis, Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: hostem*impedito, atque iniquo loco tenetis: præstat eandem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstitistis: eum adesse, & hæc coram cernere, existimate. simul, signa ad hostem conuerti, aciemque dirigi, iubet: &, paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes iaciunt. illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis, ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt, ac primo concursu in fugam coniecti proximas sylvas petiuerunt: quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus ciuitatem recipit. nã Germani, qui auxilio veniebant, recepta Treuirorum fuga, sese domum contulerunt. cum ijs propinqui Induciomari, qui defectionis auctores fuerant comitati eos ex ciuitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstrauimus, principatus, atque imperium traditum. Cæsar, postquam ex Menapijs in Treuiros venit, duabus de caussis Rhenũ transire constituit, quarum erat altera, quòd auxilia contra se Treuiris miserant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. his constitutis rebus, paulùm supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. nota atque instituta ratione, magno militũ studio, paucis diebus opus * efficitur: firmo in Treuiris præsidio ad pontẽ*

*relicto, ne quis ab ijs subito motus oriretur, reliquas copias, equitatumq; transducit. Vbij, qui ante obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui caussa ad eum legatos mittunt : qui doceant, neque ex sua ciuitate auxilia in Treuiros missa, neque ab se fidem læsam, petūt, atque orant, vt sibi parcat, ne, communi odio Germanorū, innocentes pro nocentibus pœnas pendant. * si amplius obsidum vellet, dare pollicentur. cognita Cæsar caussa, reperit, ab Sueuis auxilia missa esse, Vbiorum satisfactionem accepit : aditus viasque in Sueuos perquirit. Interim, paucis, post diebus, fit ab Vbijs certior, Sueuos omnes in vnum locum copias cogere: atque ijs nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denunciare, vt auxilia, peditatus, equitatusq; mittant. his cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneum locum deligit. Vbijs imperat, vt pecora deducant, suaque omnia ex agris in oppida conferant, sperans, Barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum * adductos, ad iniquā pugnandi conditionem posse deduci. mādat, vt crebros exploratores in Sueuos mittant, quæq; apud eos gerantur, cognoscant. illi imperata faciunt, &, * paucis diebus intermissis, referunt, Sueuos omnes, posteaquam certiores nuncij de exercitu Romanorum venerant, cum omnibus suis, sociorúmque copiis, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: sylua esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis, ac longe introrsus pertinere, & pro natiuo muro obiectam Cheruscos à Sueuis, Sueuosq; a Cheruscis, incursionibusque prohibere : ad eius initium syluæ Sueuos aduentum Romanorum exspectare constituisse. Quoniam ad hunc locum peruenium est, non alienum esse videtur de Gallia, Germaniaq; moribus, &*

quo differant eæ nationes inter sese, proponere. IN GALLIA *non solùm in omnibus ciuitatibus, atq; pagis, partibusq́; , sed pene etiam in singulis domibus factiones sunt : earumq́; factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium, iudiciũq́; summa omnium rerum, consiliorúmque redeat.* * *idq́; eius rei caussa antiquitus institutũ videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilij egeret. suos enim opprimi quisq;, & circumueniri, non patitur, neque, aliter si faciat, vllam inter suos habet auctoritatem. hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ. namq́; omnes ciuitates in duas partes diuisa sunt, cùm Cæsar in Galliam venit alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequani. ij cùm per se minus valerent, quòd summa auctoritas antiquitus erat in Aeduis, magnaq́; eorũ erãt clientelæ, germanos, atq; Arionistum, sibi* adiunxerãnt, eosq́; ad se magnis iacturis, pollicitationibusq́; perduxerã. prælijs vero compluribus factis secundis, atq; omnia nobilitate Aeduorum interfecta, tantùm potentia antecesserant, vt magnã partem clientium ab Aeduis ad se transducerent, obsidesq́; ab ijs principum filios acciperent, & publicè iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilij inituros, & partem finitimi agri per vim occupatam possiderent, Galliæq́; totius principatũ obtinerent, qua necessitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi caussa, Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. aduentu Cæsaris facta communione rerum, obsidibus Aeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, nouis per Cæsarem comparatis, quòd ij, qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore conditione, atq; imperio æquiore se vti videbant, reliquis rebus eorum;*

*gratia, dignitateq́ amplificata, Sequani principatum dimiserant. in eorum locum Rhemi successerant, quos * quod adaquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ij, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Aeduis coniungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. hos illi diligenter tuebantur: ita & nouam, & repente collectam auctoritatem tenebant. eo tum statu res erat, vt longè principes haberentur Aedui, secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni gallia eorum hominum, qui in aliquo sunt numero, atq; honore genera sunt duo. nam plebs penè seruorum habetur loco, quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio. pleriq;, cùm aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus. in hos eadem omnia sunt iura, quæ dominis in seruos, Sed de his duobus generibus alterum est Druidũ, alterum equitum. Illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretãtur, ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ caussa concurrit, magnoq́ ij sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controuersiis, publicis, priuatisq́, constituunt, &, si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, de finibus controuersia est,* ijdem decernunt. præmia, pœnasq́ constituunt: si quis aut priuatus, aut populus eorum decreto non stetit, sacrificijs interdicunt. hæc pœna apud eos est grauißima. quibus ita est interdictum, ij numero impiorum, ac sceleratorum habentur, ab ijs omnes decedunt, aditum eorum, sermonemq́ defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque ijs petentibus ius redditur, neque honos vllus communicatur, his autẽ omnibus Druidibus præest vnus, qui summã in*

*ter eos habet auctoritatem. hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit, * at, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur, nonnūquam etiam de principatu armis contendunt. ijs certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt, in loco consecrato huc omnes undiq;, qui controuersias habent, conueniunt, eorumq; iudicijs, decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. & nunc, qui diligentiùs eam rem cognoscere volunt, plerumque illo, discendi caussa, proficiscuntur. Druides a bello abesse consueuerunt, neque tributa vna cū reliquis pendunt, militiæ vacationem, omniumq; rerum habent immunitatem, tantis excitati præmijs, & sua sponte multi in disciplinam conueniunt, & a propinquis, parentibusq; mittuntur: magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. itaque nonnulli annos vicenos in disciplina permanent, neque fas esse existimant ea literis mandare, cùm in reliquis fere rebus, publicis, priuatisq; rationibus Græcis literis vtantur. id mihi duabus de caussis instituisse videntur, quod neq; in vulgus disciplinam efferri velint, neq; eos, qui discunt, literis confisos, minus memoriæ studere, quod fere plerisq; accidit, vt præsidio literarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. in primis hoc volunt persuadere, Non interire animas, sed ab alijs post mortem transire ad alios, atq; hoc maximè ad virtutem excitari putat, metu mortis neglecto. multa præterea de sideribus, atq; eorum motu, de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi, ac potestate disputant, & iuuentuti transdunt. Alterum genus est equitum. ij, cùm est vsus, atque aliquod bellum incidit,*

(quod

(quod ante Cæsaris aduentum ferè quotannis accidere solebat, vti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent) omnes in bello versantur, atque eorum, vt quisque est genere,* copijsq́ amplißimus, ita plurimos circum se ambactos, clientésque habet. hanc vnam gratiam, potentiamq́ nouerũt. * Natio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus, atque ob eam caussam, qui sunt affecti grauioribus morbis, quiq́ in prælijs, periculisq́ versantur, aut pro victimis homines immolãt, aut se immolaturos vouent,* administrisq́ ad ea sacrificia Druidibus vtuntur, quod pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur,* non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur publicéque eiusdem generis habent instituta sacrificia. alij immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus membra viuis hominibus complẽt, quibus succensis, circumuenti flamma exanimantur homines. supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora dijs immortalibus esse arbitrantur. sed cùm eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia desc ndunt. deum maximè Mercurium colunt, huius sunt plurima simulacra: hunc omniũ inuentorem artium ferunt: hunc viarum, atque itinerum ducem, hunc ad quæstus pecuniæ, mercaturasq́ habere vim maximã arbitrantur. post hũc, Apollinem, & Martem, & Iouem, & Mineruam. de his eandem ferè, quam reliquæ gentes, habent opinionem: Apollinem, morbos depellere. Mineruã, operum, atq́ artificiorum initia transdere, Iouem, imperium cælestium tenere, Martem, bella gerere. huic,* cum prælio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperunt, plerumq́ deuouent, quæ superauerint, animalia capta immolant, reliquasq́ res in

*unum locum cõferunt. multis in ciuitatibus harũ rerum exstructos * cumulos locis consecratis conspicari licet. neque sæpe accidit, vt neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: grauißimumq́; ei rei suppliciũ cum cruciatu constitutum est.* Galli *se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idq́; ab* Druidibus *proditum dicunt. ob eam caussam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium, finiunt, & dies natales, & mensium, & annorum initia sic obseruant, vt noctem dies subsequatur, in reliquis vitæ institutis hoc ferè ab reliquis differũt, quòd suos liberos, nisi cùm adoleuerint, vt munus militiæ sustinere poßint, palam ad se adire non patiantur, filiumq́; in puerili ætate in publico, in conspectu patris aßistere turpe ducunt. viri, quãtas pecunias ab vxoribus dotis nomine receperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus communicant. huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur, fructusq́; seruantur. vter eorum vita superarit, ad eũ pars vtriusq; cum fructibus superiorum temporum peruenit. viri in vxores, sicuti in liberos, vitæ necisq́; habent potestatem, & cùm paterfamilias, illustriore loco natus, decessit, eius propinqui conueniunt, & de morte, si res in suspicionem venit, de vxoribus in seruilem modum quæstionem habent, &, si compertum est, igni, atq; omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumptuosa, omniaq́;, quæ viuis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia, ac, paulò suprà hanc memoriam, serui, & clientes, quos ab ijs dilectos esse constabat, * iustis funeribus confectis, vnà cremabantur, quæ ciuitates commodiùs suam Remp. administrare existimantur, habent le-*

*gibus * sancitum, si quis quid de Re. à finitimis, rumore, aut fama accepit, uti ad magistratũ deferat, neue cum quo alio communicet: quod sæpe homines temerarios, atq; imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant, quæq; esse ex vsu iudicauerint, multitudini produnt. de* Reip. *nisi per concilium loqui non conceditur.* GERMANI *multùm ab hac consuetudine differunt. nam neq;* Druides *habent, qui rebus diuinis præsint, neque sacrificijs student: deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus apertè iuuantur,* Solem, & Vulcanum, & Lunam *: reliquos ne fama quidem acceperunt. vita omnis in venationibus, atque in studijs rei militaris consistit: ab paruulis duritiei, ac labori student. qui diutißime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc alij staturam, alij hoc vires: neruosq; confirmari, putant: intra annum vero* XX. *feminæ notitiam habuisse. in turpißimis habent rebus: cuius rei nulla est occultatio, quod & promiscuè in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut paruis rhenonum tegumentis vtuntur, magna corporis parte nuda.* Agriculturæ *non student, maiorq; pars victus eorum in lacte, & caseo, & carne consistit: neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet, sed magistratus, ac principes in annos singulos gentibus, cognationibusq; hominum, qui vnà coierunt, quantum * eis, & quo loco visum est, attribuunt agri, atq; anno post alio transire cogunt. eius rei, multas afferunt caussas, ne assidua cõsuetudine capti, studium belli gerendi agricultura commutent, ne latos fines parare studeant, potentioresq; humiliores poßeßionibus expellant, ne accu-*

ratiùs, ad frigora, atq; æstus vitandos, ædificent, ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones, dissensionesq; nascuntur, vt animi æquitate plebem contineāt, cùm suas quisq; opes cum potentißimis æquari videat. Ciuitatibus *maxima laus est, * quàm latißimis circum se vastatis finibus solitudines habere, hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consistere. simul hoc se fore tu tiores arbitrātur, repentinæ incursionis timore sublato. cùm bellum ciuitas aut illatum defendit, aut infert: magistratus, qui ei bello præsint, vt vitæ, necisq; habeant potestatem, deliguntur. in pace nullus communis est magistratus, sed principes regionum, atque pagorum inter suos ius dicunt, controuersiasq; minuunt. latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusque ciuitatis fiunt: atq; ea iuuentutis exercendæ, ac desidiæ minuēdæ, caussa fieri prædicant. atq;, vbi quis ex principibus in concilio se dixit ducem fore, qui sequi velint, profiteantur, consurgunt ij, qui & caussam, & hominem probant, suumq; auxilium pollicentur: atque ab multitudine collaudantur: qui ex ijs secuti non sunt, in desertorum, ac proditorum, numero ducuntur: omniumq; rerum ijs postea fides abrogatur. hospites violare, fas non putant: qui quaq; de causa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent, sanctosq; habent, ijs omniū domus patent, victusq; cōmunicatur. ac fuit antea tempus, cùm* Germanos Galli *virtute superarent, & vltro bella inferrent, ac, propter hominum multitudinem, agrísque inopiam, trans* Rhenum *colonias mitterent. itaque ea, quæ fertilißima sunt* Germaniæ *loca circum* Hercyniam *syluam, quam* Eratostheni, *& quibusdam* Græcis *fama notam esse video, quam illi* Orciniam

*appellant * * vulgò, Tectosages occuparunt, atque ibi consederunt. quæ gens ad hoc tempus ijs sedibus se continet, summamq́ habet iustitiæ, & bellicæ laudis opinionem. nunc, quòd in eadem inopia, egestate, patientiaq́ Germani permanent, eodem victu, & cultu corporis vtuntur: Gallis autem propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam, atq́ vsus largitur, paulatim assuefacti superari, multisq́ victi prælijs, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.* Huius Hercyniæ *syluæ, quæ supra demonstrata est, latitudo* IX. *dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neq́ mensuras itinerum nouerunt. oritur ab* Heluetiorum, & Nemetum, & Rauracorum *finibus, rectáque fluminis* Danubij *regione pertinet ad fines* Dacorum, & Anartium. *hinc se flectit sinistrorsus, diuersis à flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. neq́ quisquam est huius* Germaniæ, ** qui, se aut audisse, aut adisse ad initiũ eius syluæ dicat, cũ dierum iter* LX. *processerit, aut quo ex loco oriatur, acceperit. multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa* non sint: ex quibus quæ maximè differant ab cæteris, & memoriæ prodenda* videantur, hæc sunt. Est bos cerui figura: cuius à media fronte inter aures vnum cornu exsistit excelsiùs, magísque directum his, quæ nobis nata sunt, cornibus. * ab eius summo sicut palmæ, ramíque latè diffunduntur. eadem est fœminæ, marísque natura, * eadem forma, magnitudóque cornuum. Sunt item, quæ appellantur* Alces. *harum est consimilis capris figura, & varietas pellium, sed magnitudine paulò antecedunt: mutilæq́ * sunt cornibus, & crura sine nodis, articulísque habent, neque quietis caussa procumbunt, ne-*

*que, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese, * aut subleuare, possunt. his sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita, paulùm modo reclinatæ, quietem capiunt: quarum ex vestigijs * cùm est animaduersum à venatoribus, quò se recipere consueuerint, omnes eo loco, aut à radicibus subruunt, aut * abscidunt arbores tantùm, vt summa species earum stantium relinquatur. huc cùm se consuetudine reclinauerint, infirmas arbores pondere affligunt, atque vnà ipsæ concidunt. Tertium est genus eorum, qui Vri appellantur. ij sunt magnitudine paulò infra elephantos, specie & colore, & figura tauri. magna vis * est eorum, & magna velocitas. neque homini, neque feræ, quam * conspexerunt, parcunt. hos studiosè foueis captos interficiunt. hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere venationis exercent, & qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. sed assuescere ad homines, & mansuefieri, ne paruuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum, & figura, & species multùm à nostrorum boum cornibus differt. hæc studiosè conquisita ab labris argento circumcludunt, atque in amplißimis epulis pro poculis vtuntur. Cæsar, postquam per Vbios exploratores comperit, Sueuos sese in syluas recepisse, inopiam frumenti veritus, quòd, vt suprà demonstrauimus, maximè omnes Germani agriculturæ student, constituit, non progredi longiùs: sed, ne omnino metum reditus sui Barbaris tolleret, atque vt eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem vltimam pontis, quæ ripas Vbiorum contingebat, in longitudinem pedum CC. * rescindit, atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV. constituit, præsidiumque cohortium*

XII, pontis tuendi caussa, ponit, magnisque eum locum munitionibus firmat. ei loco, præsidioque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse, cùm maturescere frumenta inciperent,* ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam sylvam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni, finibusque Treuirorum ad Neruios pertinet, millibúsque amplius D. in longitudinem patet, L. Minutium Basilium cum omni equitatu præmittit si quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere posset: monet, vt ignes fieri in castris prohibeat, ne qua eius aduentus procul significatio fiat: sese confestim subsequi dicit. Basilius, vt imperatum est, facit, celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere. multos in agris inopinantes deprehendit, eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cùm in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest. nam magno accidit casu, vt in ipsum incautum, * atque etiam imparatum incideret, priúsque eius aduentus ab hominibus videretur, quàm fama, ac nuncijs afferretur. sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis, equisque comprehensis, ipsum effugere mortem. * sed hoc quoque factum est, quod, ædificio circundato sylua, (vt sunt ferè domicilia Gallorum, qui vitãdi æstus caussa, plerumque syluarum, ac fluminum petunt propinquitates) comites, familiarésque eius angusto in loco equitum nostrorum vim paulisper sustinuerunt. ijs pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem sylua texerunt. * sic ad subeundum periculum, & ad vitandum, multùm fortuna valuit. * Ambiorix, an copias suas iudicio non conduxerit, quod prælio di-

micandum non existimauerit, an tempore exclusus, & repentino equitum aduentu prohibitus fuerit, cùm reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est. sed certè, clam dimißis per agros nuntijs, sibi quemque consulere iußit: quorum pars in Arduennam *syluam, pars in cõtinentes paludes profugit. qui proximi* Oceano *fuerunt, ij in* insulis sese occultauerunt, quas æstus efficere consuerunt. multi, ex suis finibus egreßi, se, suáque omnia alienißimis crediderunt.* Catiuulcus, *rex dimidiæ partis* Eburonum, *qui vnà cum* Ambiorige *consilium inierat, ætate iam confectus, cùm laborem aut belli, aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus* Ambiorigem, *qui eius consilij auctor fuisset, taxo, cuius magna in* Gallia Germaniáq; *copia est, se exanimauit.* Segni, Condrusiq;, *ex gente, & numero* Germanorum, *qui sunt inter* Eburones, Treuirósque, *legatos ad* Cæsarem *miserunt, oratum, ne se in hostium numero duceret, neue omnium* Germanorum *qui essent citra* Rhenum, *caussam esse vnã iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla* Ambiorigi *auxilia misisse.* Cæsar, *explorata re quæstione captiuorum, si qui ad eos* Eburones *ex fuga conuenissent, ad se vt reducerentur, imperauit: si ita fecissent, fines eorũ se violaturũ, negauit. tum, copijs in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum* ad* Vatucam *contulit. id castelli nomen est. hoc ferè est in medijs* Eburonum *finibus, vbi* Titurius, *atque* Aurunculeius, *hyemandi caussa, consederant. hunc cum reliquis rebus locum probabat* Cæsar, *tum quòd superioris anni munitiones integræ manebant, vt militum laborem subleuaret. præsidio impedimentis legionem* XIV. *reliquit, vnam ex ijs* III. *quas proximè conscriptas ex* Italia *transduxerat. ei legioni, castrísq;* Q.

*Tullium Ciceronem præfecit, ducentósque equites attribuit, partito exercitu, T. Labienum cum legionibus III. ad Oceanum versus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci iubet, C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ * Aduaticis adiacet, depopulandam mittit: ipse, cum reliquis * tribus ad flumẽ Scaldium, quod influit in Mosam, extremásq; Arduennæ partes, ire constituit, quò cum paucis equitibus profectun Ambiorigem audiebat. discedens, post diem VII. sese reuersurum, confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat: Labienum, Treboniúmque hortatur, si Reip. commodo facere poßint, ad eam diem reuertantur, vt, rursus communicato consilio, exploratísque hostium rationibus, aliud initium belli capere poßint. erat, vt suprà demonstrauimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multitudo: vbi cuiq; aut vallis abdita,* aut locus syluestris. aut palus impedita spem præsidij, aut salutis aliquam offerebat, consederat. hæc * vicinitatibus erant nota, magnamq; res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda, (nullum enim poterat, vniuersis perterritis, ac dispersis, periculũ accidere) sed in singulis militibus conseruandis, quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. nam & prædæ cupiditas multos longiùs euocabat: ac syluæ incertis, occultísque itineribus confertos adire prohibebant. si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendiq; erant milites. si continere ad signa manipulos vellet, vt instituta ratio, & consuetudo exercitus R. postulabat, locus * ipse erat præsidio Barbaris, neque*

ex occulto insidiandi, & dispersos circumueniendi singulis deerat audacia. At in eiusmodi difficultatibus, quantùm diligentia prouideri poterat, prouidebatur: vt potiùs in nocendo aliquid omitteretur, & si omnium animi ad vlciscendum ardebant, quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. * *Cæsar ad finitimas ciuitates nuncios dimittit, omnes euocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones, vt potiùs in syluis Gallorum vita,* * *quàm legionariorum, periclitaretur, simul vt, magna multitudine circumfusa pro tali facinore, stirps, ac nomen ciuitatis tollatur, magnus vndique numerus celeriter conuenit. hæc in omnibus Eburonũ partibus gerebantur, diesque appetebat* VII. *quem ad diem* C*æsar, ad impedimenta, legionemq; reuerti, constituerat. hîc, quantum in bello fortuna poßit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. dißipatis, ac perterritis hostibus, vt demonstrauimus, manus erat nulla, quæ paruam modo timoris caussam afferret. trans* Rhenum *ad* Germanos *peruenit fama, diripi* Eburones, *atque vltro omnes ad prædam euocari. cogunt equitum* II. *millia Sicambri, qui sunt proximi* Rheno, *à quibus receptos ex fuga* T*ẽchtheros, atque* V*sipetes, suprà docuimus, transeuntes* Rhenũ *nauibus ratibúsque,* X X X. *millibus passuum infra eum locum, vbi pons erat* * *imperfectus, præsidiúmque ab* C*æsare relictum, primos* E*buronum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidißimi* Barbari, *potiuntur, inuitati præda, longiùs procedunt, non hos palus, in bello, latrociniisq; natos, non sylua morantur: quibus in locis sit* C*æsar, ex captiuis quærunt, profectum longiùs, reperiunt. omnemq; exercitum discessisse cognoscunt. atque vnus ex captiuis, Quid vos, inquit,*

hanc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus iam licet esse fortunatißimis? III. *horis ad* Vatucam *venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus* Romanorum *contulit: præsidij tantum est, ut* * *ne murus quidem cingi poßit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat.* Oblata *spe,* Germani, *quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt, ipsi ad* Vatucam *contendunt vsi eodem duce, cuius hac indicio cognouerant.* Cicero, *qui per omnes superiores dies præceptis* Cæsaris *summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem* * *quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset,* VII. *die diffidens,* Cæsarem *de numero dierum fidem seruaturum, quòd longiùs eum progressum audiebat, neque vlla de eius reditu fama afferebatur, simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam, penè obseßionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret, nullum eiusmodi casum exspectans, quo,* IX. *oppositis legionibus, maximóque equitatu, dispersis, ac penè deletis hostibus, in millibus passuum* III. *offendi posset,* V. *cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter, & castra vnus omnino collis intererat. complures erant in* * *castris ex legionibus agri relicti: ex quibus qui hoc spatio dierum conualuerant, circiter* CCC. *sub vexillo* * *vnà mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna* * *vis iumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate, sequitur. hoc ipso tempore, & casu* Germani *equites interueniunt,* * *protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab* Decumana *porta in castra irrũpere conantur: nec priùs sunt visi obiectis ab ea parte syluis, quàm castris appropinquarent, vsque eò, ut, qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi*

*sui non haberent facultatem. inopinantes nostri rè noua perturbantur: ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. circunfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent: ægrè nostri portas tuentur, reliquos aditus locus ipse per se, munitióque defendit, totis trepidatur castris; atque alius ex alio caussam tumultus quærit: neq; quò signa ferantur, neque quam in partem quisque conueniat, prouident. alius iā capta castra pronunciat, alius, deleto exercitu, atq; Imperatore, victores barbaros venisse contendit, plerique nouas sibi ex loco religiones fingunt, Cottæq;, & Titurij calamitatem, qui in eodem * occiderint castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio Barbaris, vt ex captiuo audierant, nullum esse intus præsidium. perrumpere nituntur, seq; ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. erat æger * in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cuius mentionem superioribus prælijs fecimus, * ac diem iam V. cibo caruerat. hic diffisus suæ, ac omnium saluti, inermis ex tabernaculo, prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atq; in porta consistit. * sequuntur hunc centuriones eius cohortis, quæ in statione erat. paulisper prælium vnà sustinent: relinquit animus Sextium, grauibus acceptis vulneribus. * deficiens, ægrè, per manus tractus, seruatur. hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantùm vt in munitionibus consistere audeant. speciémq; defensorum præbeant interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt, * præcurrunt equites, quanto res sit in periculo, cognoscunt. hîc verò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. modò con-*

*scripti, atque vsus militaris imperiti ad tribunum mil. centurionésque ora conuertunt: quid ab his præcipiatur, exspectant. nemo est tam fortis, qui nõ rei nouitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, ab oppugnatione desistunt, redisse primò legiones credunt, quas longius discessisse, ex captiuis cognouerant. postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumulum procurrunt. hinc celeriter deiecti, se in signa, manipulósque coniiciunt. eò magis timidos perterrent milites. alij, cuneo facto, vt celeriter * perrumpant, censent, quoniam tam propinqua sint castra: & si pars aliqua circumuenta ceciderit, at aliquos seruari posse confidunt: alij, vt in iugo consistant, atque eundem omnes ferant casum. hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo vnà profectos docuimus: itaque, inter se cohortati, duce* C. Trebonio, Equite R. *qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesq; ad vnum in castra perueniunt omnes. hos subsecuti calones, equitesq;, eodem impetu, militum virtute seruantur. at ij, qui in iugo * constiterant, nullo etiam nunc vsu rei militaris percepto, neq; in eo, quod probauerant, consilio permanere, vt se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse alijs vim, celeritatemq; viderant imitari potuerunt, sed, se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquorum regionum, caussa virtutis, in superiores erant ordines huius legionis transducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissimè pugnantes conciderunt. militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra peruenit, pars, à Barbaris circum-*

*uenta, perijt. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros iam constitisse in munitionibus videbant, cum ea præda, quam in syluis deposuerant, trãs Rhenum sese receperunt. ac tantus fuit * etiam post discessum hostium terror, vt ea nocte, cùm C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, * fidem non haberent, adesse eum incolumi Cæsarem exercitu. sic omnium animos timor præoccupauerat, vt pene alienata mente * deletis omnibus copijs, * equitatum se ex fuga recepisse dicerent, neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent. quem timorem Cæsaris aduentus sustulit. Reuersus ille, euentus belli non ignarus, vnum, quod cohortes ex statione, & præsidio essent emissæ, questus, * ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multùm fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit, mulò etiam ampliùs, penè ab ipso vallo, portísque castrorum Barbaros auertissent. quarũ omnium rerum maximè admirandum videbatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, vt Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatißimum Ambiorigi beneficium, obtulerant. Cæsar, ad vexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus in omnes partes dimittit. omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solùm à tanta multitudine iumentorum, atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atque imbribus procubuerant: vt, si qui etiam in præsentia se occultassent, tamen ijs, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. ac sæpe in eum locum ventum est, tanto in om-*

*nes partes diuiso equitatu, vt non modò visum ab se Ambiorigem in fuga * circumspicerent captiui, sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderet, vt, spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, penè naturam studio vincerent, sempérque paulùm ad summam felicitatem defuisse videretur, atque ille latebris, ac syluis, aut saltibus se eriperet, & noctu occultatus, alias regiones, partésque peteret, non maiore equitum præsidio, quàm* IV. *quibus solis vitam suam committere audebat. tali modo vastatis regionibus, exercitum* Cæsar, *duarum cohortium damno,* * Durocortum *Rhemorum reducit, concilioque in eum locum* Galliæ *indicto, de coniuratione* Senonum & Carnutum *quæstionem habere instituit, & de* Accone, *qui princeps eius consilij fuerat, grauiore sententia pronunciata, more maiorum supplicium sumpsit. nonnulli, iudicium veriti, profugerunt: quibus cum aqua, atque igni interdixisset,* II. *legiones ad fines* Treuirorum, II. *in* Lingonibus, VI. *reliquas in* Senonum *finibus* Agendici *in hybernis collocauit, frumentoque exercitui prouiso, vt instituerat, in* Italiam *ad conuentus agendos profectus est.*

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER VII.

*Q*Vieta Gallia, Cæsar, vt constituerat, in Italiam ad conuentus peragendos proficiscitur. Vbi cognoscit de P. Clodij cæde, de Senatúsque consulto certior factus, vt omnes Italiæ iuniores coniuraret, delectum tota prouincia habere instituit. ea res in Galliam Transalpinã celeriter perferuntur. addunt ipsi, & affingũt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri vrbano motu, Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. hac impulsi occasione, qui iam ante se populi R. imperio subiectos dolerent, liberiùs, atque audaciùs de bello consilia inire incipiunt. indictis inter se principes Galliæ consilijs, syluestribus, ac remotis locis. queruntur de Acconis morte, hunc casum ad ipsos * recidere posse, demonstrant, miserantur communem Galliæ fortunam, omnibus pollicitationibus, ac præmijs deposcunt, qui belli * initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. * eius in primis rationem habẽdam esse dicunt, priùs quã eorum clandestina consilia efferantur, vt Cæsar ab exercitu intercludatur: id esse facile, quòd neque legiones, absente Imperatore, audeant ex hybernis egredi, neque Imperator sine præsidio ad legiones peruenire poßit: postremò, in acie præstare interfici, quàm non veterem belli gloriam, libertatémque, * quam à maioribus acceperant, recuperare, His

re. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculum, communis salutis caussa, recusare, * principesque se ex omnibus bellum facturos pollicentur, &, quoniam in præsentia de obsidibus cauere inter se non possent, ne res efferatur, ut iureiurando, ac fide sanciatur, petunt, collatis militaribus signis, * quod more eorum grauissima carimonia continetur, ne facto initio belli, à reliquis deserantur. tunc, collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto, ab concilio disceditur. vbi ea dies venit, Carnutes Cotuato, & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus Genabin dato signo concurrunt, ciuesque Romanos, qui negotiandi caussa ibi constiterant, in iis C. Fusium Cottam, honestum Equitem Romanum, qui rei frumentariæ, iussu Cæsaris, præerat, interficiunt, bonáque eorum diripiunt, celeriter ad omnes Galliæ ciuitates fama perfertur. nam, vbi maior atque illustrior incidit res, clamore per agros, regionesque, significant, hinc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt, ut tunc accidit. nam, quæ Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Aruernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter C L X. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Aruernus, summæ potentiæ adolescens, cuius pater principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam caussam, quòd regnum appetebat, ab ciuitate erat interfectus, conuocatis suis clientibus, facilè eos incendit. cognito eius consilio, ad arma concurritur, ab Gobanitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergouia, non tamen * desistit, atque in agris habet delectum egentium, ac perditorum. hac coacta ma-

nu, quoscunque adit ex ciuitate, in suam sententiam perducit. hortatur, ut, communis libertatis caussa, arma capiant: magnísque coactis copiis, aduersarios suos, à quibus paulò ante erat eiectus, expellit ex ciuitate, Rex *ab suis appellatur, dimittit quoquouersus legationes, obtestatur, ut in fide maneant. celeriter sibi* Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Addes, *reliquósque omnes, qui* Oceanum *attingunt, adiungit: omnium consensu ad eum defertur imperium, qui oblata potestate, omnibus iis ciuitatibus obsides imperat, certum numerum militum celeriter ad se adduci iubet. armorum quantum quaque ciuitas domi, quódque ante tempus efficiat, constituit. in primis equitatui studet: summa diligentia summam imperij seueritatem addit: magnitudine supplicij dubitantes cogit: nam, maiore commisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leuiore de caussa, auribus desectis, aut singulis effoßis oculis, domum remittit, ut sint reliquis documento, & magnitudine pœna perterreant alios.* His *suppliciis celeriter coacto exercitu,* Lucterium Cadurcum, *summæ hominem audaciæ, cum parte copiarum, in* Ruthenos *mittit: ipse in* Bituriges *proficiscitur. eius aduentu* Bituriges *ad* Aeduos, *quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quò faciliùs hostium copias sustinere poßint. Aedui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus, peditatúsque subsidio* Biturigibus *mittunt: qui cùm ad flumen* Ligerim *venisset, quod* Bituriges *ab Aeduis diuidit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum reuertunt: legatísque nostris renunciant, se,* Biturigum *perfidiam veritos, reuertisse: quibus id consilij fuisse cognouerunt, ut si flumē*

*transissent, vna ex parte ipsi, altera Aruerni se circumsisterent. id ea ne de caussa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum * Aruernis coniungunt. His rebus in Italiam Cæsari nũciatis, cum iam ille virtute Cn. Pompeij vrbanas res commodiorem in statum peruenisse intelligeret, in transalpinam Galliam profectus est. eo cùm venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset. nam, si legiones in prouinciam accerseret, se absente in itinere prælio dimicaturas intelligebat. si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem recte committi videbat. interim Lucterius Cadurcus, in Ruthenos missus, eam ciuitatem Aruernis conciliat: progressus in Nitiobriges, & Gabalos. ab vtrisque obsides accipit, &, magna coacta manu, in prouinciam Narbonem versus, eruptionem facere contendit. qua re nunciata, Cæsar omnibus consiliis anteuertendum existimauit, vt Narbonem proficisceretur. eo cùm venisset, timentes confirmat, præsidia in Ruthenis, prouincialibus, Volcis, Artomicis, Tolosatibus, circúmque Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit, partem copiarum ex prouincia, supplementúmque, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. his rebus comparatis, repressa iam Lucterio, & remoto, quòd intrare intra præsidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur: etsi mons Gebenna, qui Aruernos ab Heluiis discludit, durißimo tempore anni, altißima niue iter impediebat: tamẽ discussa niue VI. id altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo * militum labore ad fines*

Aruernorum peruenit. quibus oppreßis inopinantibus, quòd se Gebenna, vt muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini vnquam eo tempore anni semita patuerant, equitibus imperat, vt, quàm latißimè possent, vagentur, & quàm maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hac fama, ac nunciis ad Vercingetorigem *perferuntur: quem perterriti omnes* Aruerni *circumsistunt, atque obsecrant, vt suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi * patiatur, præsertim cùm videat omne ad se bellum translatum: quorum ille precibus permotus, castra ex* Biturigibus *mouet in* Aruernos *versus. At* Cæsar *biduum in iis locis moratus, quòd hac de* Vercingetorige *vsu ventura, opinione * præceperat, per caussam supplementi, equitatúsque cogendi, ab exercitu discedit.* Brutum *adolescentem iis copiis præficit: hunc monet, vt in omnes partes equites quàm latißimè peruagentur, daturum se operam, ne longiùs triduo ab castris absit. * his constitutis rebus, omnibus suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus* Viēnam *peruenit. ibi nactus recentem equitatum, quem multis antè diebus eò præmiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines* Acduorum *in* Ligones *contendit, vbi* I I. *legiones hyemabant, vt, si quid etiam de sua salute ab* Aeduis *iniretur consilij, celeritate præcurreret. eò cùm peruenisset, ad reliquas legiones mittit, priúsque in vnum locum omnes cogit, quàm de eius aduentu* Aruernis *nunciari posset. hac re cognita,* Vercingetorix *rursus in* Biturigges *exercitum reducit, atque inde profectus* Gergouiam, Boiorum *oppidum, * quos ibi,* Heluctico *prælio victos,* Cæsar *collocauerat,* Aeduisque *attribuerat, oppugnare instituit. magnam hac res* Cæsari *difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si*

reliquam partem hyemis vno in loco legiones contineret, ne, stipendiaris Aeduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quòd nullum in eo amicis præsidium videretur positum esse, sin maturiùs ex hybernis educeret, ne ab re frumentaria duris sub vectionibus laboraret. præstare visum est tamen, omnes difficultates perpeti, quàm, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. itaque, cohortatus Aeduos *de supportando commeatu, præmittit ad* Boios, *qui de suo aduentu doceant, horténturque, vt in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant, duabus* Agendici *legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad* Boios *proficiscitur. altero die cùm ad oppidum* Senonum Vellaunodunum *venisset, ne quē post se hostem relinqueret, qui expeditiore re frumētaria vteretur, oppugnare instituit. * idq́ biduo circumuallauit. tertio die missis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, iumenta produci,* DC. *obsides dari iubet: ea qui conficeret,* C. Trebonium *legatum relinquit. ipse, vt quàm primum iter faceret,* Genabum Carnutum *proficiscitur, qui tunc primùm, allato nuncio de oppugnatione* Vellaunoduni, *cùm longiùs eam rem ductum iri existimarent, præsidium* Genabi *tuendi caussa. quod eò mitterent, comparabant. huc biduo** Cæsar *peruenit, &, castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt, quæq́ ad eam rem vsui sint, militibus imperat, &, quòd oppidum* Genabin *pons fluminis* Ligeris ** contingebat, veritus, ne noctu ex oppido * profugerent,* II. *legiones in armis excubare iubet.* Genabenses, *paulo antè mediam noctem silentio ex oppido egressi, flumen transire cœperunt. qua re per exploratores nunciatâ,* Cæsar *legiones, quas expeditas esse iuss-*

*ferat, portis incensis, intromittit, atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quòd pontis, atque itinerum * angustiæ multitudini fugam intercluserant. Oppidum diripit, atque incendit, prædam militibus donat, exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines peruenit. Vercingetorix, vbi de Cæsaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atque obuiam Cæsari proficiscitur. ille, oppidum Biturigum, positum in via, Nouiodunum oppugnare instituerat. quo ex oppido, cùm legati ad eum venissent, oratum, vt sibi ignosceret, suæq; vitæ consuleret, vt celeritate reliquas res conficeret, quæ pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari, iubet. parte iam obsidum transdita, cum reliqua administrarentur, centurionibus, & paucis militibus intromissis, qui arma, iumentáque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simulatque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilij venerunt, clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere, cœperunt. Centuriones in oppido, cùm ex significatione Gallorum noui aliquid ab ijs iniri consilij intellexisse, gladijs districtis portas occupauerunt, suósque omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi iubet, * præliúmque equestre committit: laborantibus iam suis, Germanos equites circiter DC. submittit: quos ab initio secum habere instituerat. eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque, in fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seséque ei dediderunt.*

Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Auaricum, quod erat maximum, munitissimúmque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus est, quod, eo oppido recepto, ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis, suos ad concilium conuocat. docet, longè alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, vt pabulatione, & commeatu Romani prohibeantur: id esse facile, quòd equitatu ipsi abundent: & quòd anni tempore subleuentur, pabulum secari non posse, necessariò dispersos hostes ex ædificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse: præterea, salutis caussa, rei familiaris commoda negligenda, vicos, atque ædificia incendi oportere, hoc spatio à Boia quoquouersus, quò pabulandi caussa adire posse videantur: harum ipsis rerum copiam suppetere, quòd, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuentur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longiùs à castris progressuros, neque interesse, ipsos ne interficiant, impedimentisue exsuant, quibus amissis bellum geri non possit: præterea, oppida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura ab omni sint periculo tuta: neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita, ad copiam commeatus, prædámque tollēdam: hæc si grauia, aut acerba videantur, multò illa grauiùs æstimari debere, liberos, coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici, quæ sit necesse accidere victis. Omnium consensu hac sententia probata, vno die amplius XX. vrbes Biturigum incenduntur. hoc *idē fit in reliquis ciuitatibus. in omnibus partibus*

*incendia conspiciuntur: qua etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatij proponebant, quòd se, propè explorata victoria, celeriter amissa re cuperaturos confidebant. * deliberatur de Auarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam propè totius Galliæ vrbem, quæ & ornamento sit ciuitati, suis manibus succendere cogerentur: facile se loci natura defensuros dicunt, quòd propè ex omnibus partibus flumine, & palude circumdata, vnum habeat, & perangustum aditum. datur petentibus venia, dissuadente primò Vercingetorige, pòst concedente, & precibus ipsorum, & misericordia vulgi. defensores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit, paludibus, syluisque munitum, ab Auarico longè millia passuum XV. ibi per certos exploratores in singula diei * tempora, quæ ad Auaricum agerentur, cognoscebat, &, quid fieri vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes, frumentationésque obseruabat, dispersásque, cùm longiùs necessariò procederent, adoriebatur, magnóque incommodo efficiebat: etsi, quantùm ratione prouideri poterat, ab nostris occurrebatur, vt incertis temporibus, diuersísque itineribus iretur. castris ad eam partem oppidi positis, Cæsar, quæ intermissa à flumine, & palude aditum, vt suprà diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumuallare loci natura prohibebat: * de re frumentaria Boios, atque Aeduos adhortari non destitit: quorum alteri, quòd nullo studio agebant, non multùm adiuuabant, alteri non magnis facultatibus, quòd ciuitas erat exigua, & infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. * summa*

*difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum, incendiis ædificiorum, vsque eo, vt complures dies milites frumento caruerint, & pecore, è longinquioribus vicis adacto, extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita populi R. maiestate, & superioribus victoriis indigna, quinetiam Cæsar. cùm in * opere singulas legiones appellaret, &, si acerbiùs inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret, vniuersi ab eo, ne id faceret, petebãt: sic se complures annos, illo imperante meruisse, vt nullam ignominiam acciperent, numquam * infecta re discederent, hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare, omnes perferre acerbitates, quàm non ciuibus R. qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. hæc eadem centurionibus, tribunísque mil. mandabant, vt per eos ad Cæsarem deferrentur. Cùm iam muro appropinquassent turres, ex captiuis Cæsar cognouit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra mouisse propiùs Auaricum, atque ipsum, cum equitatu, expeditísque, qui inter equites præliari consuessent, * insidiarum caussa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra manè peruenit. illi, celeriter per exploratores aduentu Cæsaris cognito, carros, impedimentáque sua, in arctiores syluas abdiderũt, copias omnes, in loco edito, atque aperto, instruxerunt. qua re nunciata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit. Collis erat leniter ab infimo accliuis: hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis, atque impedita cingebat, non latior pedibus L. hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatímque distributi in ci-*

*uitates, omnia vada, ac saltus eius paludis certis custodiis obtinebant, sic animo parati, vt, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: vt qui propinquitatem loci viderent, paratos propè æquo Marte ad dimicandum existimarent, qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare, cognoscerent. indignantes milites Cæsar, * quòd conspectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto, & signum prælij exposcentes, edocet, quanto detrimento, & quot virorum fortium morte necesse * esset constare victoriam: quos cùm sic animo paratos videret, vt nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. sic milites consolatus, eodem die reducit in castra, * reliqua, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit. Vercingetorix, cùm ad suos redisset, proditionis insimulatus, quod castra propiùs Romanos mouisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta opportunitate, & celeritate venissent, * non hæc omnia fortuitu, aut sine consilio accidere potuisse: regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quàm ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus, ad hæc respondit: Quod castra mouisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: Quòd propiùs Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: Equitum verò operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic * fuisse vtilem, quò sint profecti: Summam imperij se consulto nullo * discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur:*

tui rei, propter animi mollitiem, studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent: Romani si casu interuenerint, fortuna, si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quod & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despicere potuerint, qui, dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint: imperium se a Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quæ iam esset sibi, ac omnibus Gallis, explorata: quinetiam, ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quàm ab se salutem accipere videantur: quod vt intelligatis, inquit, sincerè à me pronunciari, audite Romanos milites. producit seruos, quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, & fame, vinculisque excruciauerat. ij, iam antè edocti, quæ interrogati pronunciarent, milites se esse legionarios dicunt: fame, & inopia adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iam vires sufficere cuiusquam, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum* deducere. Hæc à me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis: cuius opera, sine vestro sanguine, tantum exercitum victorem fame penè consumptum videtis: * quem turpiter se ex fuga recipientem, ne qua ciuitas suis finibus recipiat, à me prouisum est. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat: quod facere in eo* consueuerunt, cuius orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiori ratione bellum administrari posse. statuunt, vt X. millia hominum delecta ex omnibus*

*copiis in oppidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censet, quòd penè in eo, si oppidum retinuissent, summam victoria constare intelligebant, singulari militum nostrorum virtuti consilia cuiusquemodi Gallorum occurrebant, ut est summa genus sollertia, atque ad omnia imitanda, atque efficienda, qua ab quoque traduntur, aptissimum. nam & laqueis falces auertebant, quas cum destinauerant, tormentis introrsus reducebant, & aggerem cuniculis subtrahebant, eò scientiùs, quòd apud eos magna sunt ferraria, atque omne genus cuniculorum notum, atque vsitatum est. totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atque has coriis intexerant. tum, crebris diurnis, nocturnísque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur, & nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commißis suarum turrium malis, adaquabant, & * apertos cuniculos praeusta, & praeacuta materia, & pice feruefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibúsque appropinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hac ferè forma sunt. Trabes directa, perpetua, in longitudinem, paribus interuallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur.* ea reuinciuntur extrorsus, & multo aggere vestiuntur.* ea autem, qua diximus, interualla grandibus in fronte saxis effarciūtur. ijs collocatis, & * coagmentatis, alius insuper ordo adiicitur, vt idem illud interuallum seruetur, neque inter se contingant trabes. sed, paribus intermissa spatiis, singula singulis saxis interiectis, arte contineantur. sic deinceps omne opus* contexitur, dum iusta muri altitudo expleatur. hoc enim in speciem, varietatémque opus deforme non est, alter-*

*nis trabibus, ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines seruant, tum, ad vtilitatem, & defensionem vrbium, summam habet opportunitatem, quod & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit, quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus reuincta, neque perrumpi, neque distrahi potest. ijs tot rebus impedita oppugnatione, * milites cum toto tempore, frigore, & assiduis imbribus * transderentur, tamen continenti labore omnia hæc * superauerunt, & diebus XXV. aggerem, latum pedes CCCXXX. altum pedes LXXX. exstruxerunt. cùm is murum hostium pene contingeret, & * Cæsar ad opus consuetudine excubaret, milites que cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paulo ante III. vigiliam est animaduersum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderent. eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab vtroque latere turrium eruptio fiebat. alij faces, atque aridam materiem de muro in aggerem eminus iaciebant, picem, reliquásque res, quibus ignis excitari potest, fundebant, vt, quò primùm curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. tamen, quòd instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, * duæq; partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, vt alij eruptionibus resisterent, alij turres reducerent, aggerémque interscinderent, omnis verò ex castris multitudo ad restinguendum * concurreret. cùm in omnibus locis, consumpta iam reliqua parte noctis, pugnaretur, sempérque hostibus spes victoriæ redintegraretur, eò magis, quod deustos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animaduertebant, sempérque ipsi recentes defessis succederent, omnémque Galliæ salutem in illo vestigio*

*temporis positam arbitrarentur, accidit inspectantibus nobis, quod; dignum memoria visum, * prætermittendum non existimauimus.* Quidam ante portam oppidi Gallis per manus seui ac picis trãsditas glebas in ignem e regione turris proijciebat. scorpione ab latere dextro transiectus, exanimatúsque concidit. hunc ex proximis vnus iacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, & tertio quartus: nec ille priùs est à propugnatoribus vacuus relictus locus, quàm, restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die, consilium cœperunt, ex oppido profugere, hortante, & iubente Vercingetorige, id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quod neque longè ab oppido castra Vercingetorigis aberant, & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat, iamq; hoc facere noctu apparabant, cùm matresfamilias repentè in publicum * procurrerunt, flentésque, proiecta ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se, & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturæ, & virium infirmitas, impediret. vbi eos perstare in sententia viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, & significare de fuga Romanis cœperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt. postero die Cæsar promota turri, * perfectísque operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paulò incautiùs*

custodias in muro dispositas videbat, suósque languidiùs in opere versari iussit, & quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas * *cohortatus, vt aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent, iis, qui primi murum adscendissent, præmia proposuit, militibúsque signum dedit. illi subitò ex omnibus partibus euolauerunt, murúmque celeriter complerunt.* Hostes, *re noua perterriti, muro, turribúsque deiecti, in foro, ac locis patentioribus, cuneatim constiterunt, hoc animo,* * *vt, si qua ex parte obuiam contrà veniretur, acie instructa, depugnarent. vbi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto vndique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugæ tolleretur, abiectis armis,* * *vltimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt: parsque ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi premerent, à militibus, pars, iam egressa portis, ab equitibus est interfecta. nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. sic, &* Genabensi *cæde, & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. denique ex omni eo numero, qui fuit circiter* X L. *millium, vix* D C C C, *qui, primo clamore audito, se ex oppido* * *iecerant, incolumes ad* Vercingetorigem *peruenerunt. quos ille, multa iam nocte,* * *silentio ex fuga excepit, veritus, ne qua in castris ex eorum concursu, & misericordia vulgi seditio oriretur, vt, procul in via dispositis familiaribus suis, principibúsque ciuitatum, disparandos, deducendosque ad suos curaret, quæ cuique ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat. postero die concilio conuocato, consolatus,* * *cohortatúsque est, ne se admodum animo demitterent,* * *néve perturbarentur incõmodo: nõ virtute, neque acie vicisse* Romanos, *sed artificio quo-*

*dam, & scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes * secundos rerum euentus exspectent: sibi numquam placuisse, Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet, sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum * acciperetur: id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum: nam, quæ ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum, atque vnum consilium totius Galliæ effecturum, cuius consensu, ne orbis quidem terrarum poßit obsistere: idq; se propè iam effectum habere: interea æquum esse, ab iis communis salutis caussa impetrari, vt castra munire instituerent, quo faciliùs hostium repentinos impetus * sustinere possent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maximè, quòd ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, neque conspectũ multitudinis fugerat, plúsque animo prouidere, & præsentire existimabatur, quòd, re integra, primò incendendum Auaricum, pòst deserendum, censuerat. itaque, vt reliquorum imperatorum res aduersæ auctoritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. simul in spem veniebant, eius affirmatione, de reliquis adiungendis ciuitatibus: * primúmque eo tempore Galli castra munire instituerunt, & sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, * vt omnia, quæ imperarent, sibi patienda, & perferenda, existimarent. nec minùs, quàm est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, vt reliquas ciuitates adiungeret, atque earum principes * donis, pollicitationibúsque alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia facillimè * capi posset. qui Auarico expugnato*

pugnato refugerant, armandos, vestiendósque curat. simul ut deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum ciuitatibus, quem, & quam ante diem in castra adduci velit, sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, *conquiri, & ad se mitti, iubet. his rebus celeriter id, quod* Auarici *deperierat, expletur. interim* Theutomatus, Olloniconis *filius, rex* Nitiobrigum, *cuius pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, & quos ex* Aquitania *conduxerat, ad eum peruenit.* Cæsar Auarici *complures dies commoratus, *summámque ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum, ex labore, atque inopia, refecit. iam propè hyeme confecta, cum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, & ad hostem proficisci constituisset, siue eum ex paludibus, syluísque elicere, siue obsidione premere posset, legati ad eum principes* Aeduorum *veniunt, oratum, ut maxime necessario tempore ciuitati subueniat: summo esse in periculo rem, quod, cùm singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consueßent, duo magistratum gerant. & se uterque eorum legibus creatum esse dicat: horum esse alterum* Conuictolitanem, *florentem, & illustrem adolescentem, alterum* Cotum, *antiquißima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ, & magnæ cognationis, cuius frater* Vedeliacus *proximo anno eundem magistratum gesserit: ciuitatem omnem esse in armis: diuisum senatum, diuisum populum, suas cuiusque eorum clientelas. quod si diutius alatur controuersia, fore, uti pars cum ciuitatis parte confligat: id ne accidat, positum in eius diligentia, atque auctoritate.* Cæsar, *etsi, à bello, at-*

L

que hoste discedere, detrimentosum esse existimabat, tamen, non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent, ne tanta, & tam coniuncta populo R. *ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibúsque rebus ornasset, ad vim, atque ad arma, descenderet, atque ea pars, quæ minùs sibi* * *confideret, auxilia à* Vercingetorige *accerseret, huic rei prauertendum existimauit, &, quòd, legibus* Aeduorum, *iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure, aut legibus eorum deminuisse videretur, ipse in* Aeduos *proficisci statuit,* * *senatúmque omnem, & quos inter controuersia esset, etiam ad se euocauit. Cùm propè omnis ciuitas eò conuenisset, doceretúrque, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum, cùm leges, duos ex vna familia, viuo vtroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent,* Cotum *magistratum deponere coëgit,* Conuictolitanem, *qui per sacerdotes, more ciuitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit. hoc decreto interposito, cohortatus* Aeduos, *vt controuersiarum,* * *ac dissensionum, obliuiscerentur, atque, omnibus omissis his rebus, huic bello seruirent, eáque, quæ meruissent, præmia ab se deuicta* Gallia *exspectarent, equitatúmque omnem, & peditum millia* X. *sibi celeriter mitterent, quæ in præsidiis rei frumentariæ caussa disponeret, exercitum in duas partes diuisit,* IV. *legiones in* Senones, Parisiósque Labieno *ducendas dedit,* VI. *ipse in* Aruernos, *ad oppidum* Gergouiam *secundum flumen* Elauer *duxit, equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. qua re cognita,* Vercingetorix, *omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab al-*

*tera Elaueris parte iter facere cœpit, cùm vterque vtrique esset exercitui in conspectu, feréque è regione castris castra poneret: dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent. * erat in magnis Cæsaris difficultatibus res, ne maiorem æstatis partem flumine impediretur, quod non fere ante autumnum Elauer vado transiri soleat. itaque, ne id accideret, syluestri loco castris positis, è regione vnius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curauerat, * postridie cum II. legionibus in occulto restitit, reliquas copias, cum omnibus impedimentis, vt consueuerat, misit, demptis quartis quibúsque cohortibus, vti numerus legionum constare videretur, iis, quàm longissimè possent, * progredi iussis, cùm iā ex diei tempore coniecturam * caperet, in castra peruentum, iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. celeriter effecto opere, legionibúsque * transductis, & loco castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingetorix, re cognita, nec contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergouiam peruenit, equestrique prælio eo die leui facto, perspecto vrbis situ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit: de obsessione non priùs agendum constituit, quàm rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, * castris pro oppido in monte positis, mediocribus circum se interuallis, separatim singularum ciuitatum copias collocauerat, atque omnibus eius iugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem præbebat, principesq; earum ciuitatū, quos sibi ad cōsilium capiendū delegerat, prima luce ad se quotidie conuenire iubebat, seu quid cōmunican-*

dum, seu quid administrandum videretur : neque vllum ferè diem intermittebat, quin, equestri prælio interiectis sagittariis, quid in quoque esset animi, ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat è regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregiè munitus, atque ex omni parte circuncisus : quem si tenerent nostri, & aqua magna parte, & pabulatione libera prohibituri hostes videbantur. sed is locus præsidio ab ijs non nimis firmo tenebatur. tamen silentio noctis Cæsar, ex castris egressus, priùs quam subsidium ex oppido venire posset, deiecto præsidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit, fossámque duplicem duodenûm pedum à maioribus castris ad minora perduxit : * vt tutò ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Conuictolitanis Aeduus, cui magistratum adiudicatum à Cæsare demonstrauimus, sollicitatus ab Aruernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps Litauicus, atque eius fratres, amplißima familia nati adolescentes.* cum ijs primùm communicat, hortatúrque eos, vt se liberos, & imperio natos, meminerint : vnam esse Veduorum ciuitatem, quæ certißimam Galliæ victoriam distineat, eius auctoritate reliquas contineri, qua transducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore : esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen, vt iustißimam apud eum caussam obtinuerit, sed plus communi libertati tribuere. cur enim potiùs Aedui de suo iure, & de legibus ad Cæsarem disceptaturi, quàm Romani ad Aeduos, veniant? celeriter adolescentibus, & ratione magistratus, & præmio deductis, cùm se vel principes eius consilij fore profiterentur : ratio perficiendi quærebatur: quòd ciuitatem temere ad suscipien-

dum bellum adduci posse, non confidebant. placuit, vt Litauicus *decem illis millibus, quæ* Cæsari *ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratrésque eius ad* Cæsarem *præcurrerent. reliqua, quæ ratione agi placeat, constituunt.* Litauicus, *accepto exercitu, cùm millia passuum circiter* XXX. *ab* Gergouia *abesset, conuocatis subito militibus, lachrymans, Quo proficiscimur, inquit, milites? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interiit: principes ciuitatis,* Eporedorix, *&* Virdumarus, *insimulati proditionis, ab* Romanis, *indicta caussa, interfecti sunt. hæc ab ijs cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt. nam ego, fratribus, atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronunciare. producuntur ij, quos ille docuerat, quæ dici vellet: atque eadem, quæ* Litauicus *pronunciauerat, multitudini exponunt: * omnes equites* Aeduorum *interfectos, quòd collocuti cum* Aruernis *dicerentur, ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media cæde * profugisse. conclamant* Aedui, *&* Litauicum *obsecrant, vt sibi consulat. quasi verò, inquit ille, consilij sit res, ac non necesse sit nobis* Gergouiam *contendere, & cum* Aruernis *nosmet coniungere. an dubitamus, quin, nefario facinore admisso,* Romani * *iam ad nos interficiendos concurrant? proinde, siquid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissimè interierunt, atque hos latrones interficiamus. ostendit ciues* Romanos *qui eius præsidij fiducia vnà erant. * continuò magnum numerum frumenti, commeatúsque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota ciuitate* Aeduorum *dimittit: in eodem mendacio, de cæde equitum, & principum, permanet: hortatur, vt simili ratione, atque ipse fe-*

*eerit, suas iniurias persequantur. Eporedorix Aeduus, summo loco natus adolescens, & summae domi potentiae, & unà Virdumarus, pari aetate, & gratia, sed genere dispari, quem Caesar ab Diuitiaco traditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati. his erat inter se de principatu contentio, & in illa magistratuum controuersia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnauerat. ex iis Eporedorix, cognito Litauici consilio, media ferè nocte rem ad Caesarem defert, orat, ne patiatur, ciuitatem prauis adolescentium consiliis, ab amicitia populi Romani deficere: quod futurum prouideat, * si se tot hominum millia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque ciuitas leui momento aestimare posset: magna affectus sollicitudine hoc nuncio Caesar, quod semper Aeduorum ciuitati praecipuè indulserat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas IV. equitatúmque omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quod res in celeritate posita * esse videbatur. Cn. Fabium legatum, cum legionibus II. castris praesidio relinquit. fratres Litauici, cùm comprehendi iussisset, paulò antè reperit ad hostes * profugisse. adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoueantur, cupidissimis omnibus, * progressus millia passuum XXV. agmen Aeduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur, atque impedit: interdicítque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari, suósque appellare, iubet. iis cognitis, & Litauici fraude perspecta, Aedui ma-*

*nus tendere, & deditionem significare, & proiectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum suis clientibus, quibus nefas, more Gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergouiam profugit. Cæsar, nunciis ad ciuitatem Aeduorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, III. q; horis noctis exercitui, ad quietem, datis, castra ad Gergouiam mouit. medio ferè itinere, equites, à Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: summis copiis castra oppugnata demonstrant: cùm crebro integri defessis succederent, nostrósque assiduo labore defatigarent, quibus, propter magnitudinem castrorum perpetuo esset iisdem in vallo permanendum: multitudine sagittarum, * atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad hac sustinenda magno vsui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duobus relictis portis, obstruere cæteras, pluteósque vallo addere, & se in posterum diem similem ad * casum parare. iis rebus cognitis, Cæsar, summo studio militum, ante ortum solis in castra peruenit. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Aedui, * primis nunciis à Litauico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. impellit alios auaritia, alios iracundia, & temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, vt leuem auditionem habeat pro re comperta. bona ciuium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in seruitutem abstrahunt. adiuuat rem proclinatam Conuictolitanis, plebémque ad furorem impellit, vt, facinore admisso, sanitatem reuerti pudeat. M. Aristium tribunũ mil. iter ad legionem facientem, fide data, ex oppido Cauillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi caussa ibi constiterant. hos cõtinuò in itinere*

adorti, omnibus impedimentis exſuunt, repugnantes diem noctémque obſident: multis vtrimque interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitant: interim, nuncio allato, omnes eorum milites in poteſtate Cæſaris teneri, concurrunt ad Ariſtium: nihil publico factum conſilio, demonſtrant: quæſtionem de bonis direptis decernunt: Litauici, fratrúmque bona publicant: legatos ad Cæſarem, ſui purgandi gratia, mittunt: hæc faciunt, recuperandorum ſuorum cauſſa. ſed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis quod ea res ad multos pertinebat,* & timore pœnæ exterriti, conſilia clam de bello inire incipiunt,* ciuitatéſque reliquas legationibus ſollicitant. quæ tametſi Cæſar intelligebat, tamen, quàm mitiſſimè poteſt, legatos appellat: nihil ſe, propter inſcientiam, leuitatémque vulgi, grauiùs de ciuitate iudicare, neque de ſua in Aeduos beneuolentia deminuere. ipſe, maiorem Galliæ motum exſpectans, ne ab omnibus ciuitatibus circumſiſteretur, conſilia inibat, quemadmodum à Gergouia diſcederet, ac rurſus omnem exercitum contraheret, ne profectio, nata à timore defectionis, ſimilis fugæ videretur. hæc cogitanti accidere viſa eſt facultas bene rei gerendæ. nam cùm minora in caſtra, operis perſpiciendi cauſſa, veniſſet, animaduertit, collem, qui ab hoſtibus tenebatur, nudatum hominibus, qui ſuperioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. admiratus, quærit ex perfugis cauſſam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. conſtabat inter omnes, quòd iam ipſe Cæſar per exploratores cognouerat, dorſum eſſe eius iugi propè æquũ; ſed ſylueſtre, & anguſtum, quà eſſet aditus ad alteram partem oppidi: vehementer huic illos loco timere, nec iam aliter ſentire, vno colle ab Ro-*

manis occupato, * *si alterum amisissent, quin pe-ne circumuallati, atque omni exitu, & pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes à Vercingetorige euocatos.* Hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum * *turmas eò de media nocte: ijs imperat, vt paulo tumultuosiùs omnibus in locis peruagarentur:* * *prima luce, magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi, mulionésque cum caßidibus, equitum specie, ac simulatione, collibus circumuehi iubet. his paucos addit equites, qui latiùs ostentationis caussa vagarentur. longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. hæc procul ex oppido videbantur, vt erat à* Gergouia *despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. legionem vnam eodem iugo mittit, & paulùm progressam inferiore loco constituit, syluísque occultat. augetur* Gallis *suspicio. atque omnes illo munitionum copia transducuntur. vacua castra hostium* Cæsar *conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatísque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus castris in minora transducit: legatísq;, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet, ostendit: in primis monet, vt contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longiùs progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc vna celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non prælij. his rebus expositis, signum dat, & ab dextra parte alio adscensu eodem * tempore* Aeduos *mittit.* Oppidi murus ab planicie, atque initio adscensus, recta regione, si nullus anfractus intercederet, ↀ CC. passus aberat. quidquid huic circuitus ad molliendum cliuum accesserat, id spatium itineris augebat. à medio ferè colle in longitudine, vt na-

tura montis ferebat, ex grandibus saxis VI. *pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, produxerant* Galli*, atque, inferiore, omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis vsque ad murum oppidi densissimis castris compleuerant. milites, signo dato, celeriter ad munitionem perueniunt,* * *eámque transgreßi, trinis castris potiuntur. ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, vt* Theutomatus*, rex* Nitiobrigum*, subitò in tabernaculo oppressus, vt meridie conquieuerat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet. consecutus id, quod animo proposuerat,* Cæsar *receptui cani iussit: legionísque decimæ, qua cum erat concionatus, signa constitere: at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono,* * *quod satis magna vallis intercedebat, tamen à tribunis militum, legatísque, vt erat à* Cæsare *præceptum, retinebantur. sed, elati spe celeris victoriæ, & hostium fuga, superiorúmque temporum secundis prœliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent: neque priùs finem sequendi fecerunt, quàm muro oppidi, portísque appropinquarunt. tum verò ex omnibus vrbis partibus, orto clamore, qui longiùs aberant, repentino tumultu perterriti, cùm hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt.* * Matresfamilias *de muro vestem argentúmque iactabant, & pectore nudo prominantes, paßis manibus obtestabantur* Romanos*; vt sibi parcerent, neu, sicut* Auarici *fecissent, ne mulieribus quidem, atque infantibus, abstinerent. nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus transdebant.* L. Fabius*, centurio legionis* IIX. *quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se* Auaricensibus *præmiis, neque commis-*

surum, vt priùs quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares, atque ab iis subleuatus, murum ascendit, eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. interim ij, qui ad alteram partem oppidi, vt suprà demonstrauimus, munitionis caussa, conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Ro*manis teneri; præmißis equitibus magno concursu eò contenderunt. eorum vt quisque primus venerat, sub muro consistebant, suorúmque pugnantium numerum augebat. quorum cùm magna multitudo conuenisset, matresfamilias, quæ paulò antè* Romanis *de muro manus tendebant, suos obtestari, &, more* Gallico*, passum capillum ostentare, liberósque in conspectum proferre, cœperunt. erat* Ro*manis nec loco, nec numero æqua contentio: simul, & cursu, & spatio pugnæ defatigati, nō facile recentes, atque integros sustinebant.* Cæsar, *cùm iniquo loco pugnari, hostiúmque augeri copias videret, præmetuens suis, ad* T. Sextium *legatum, quem* minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, vt cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret, vt, si nostros depulsos loco vidisset, quò minùs liberè hostes insequerentur, terreret. ipse paulùm ex eo loco cum legione progressus, vbi constiterat, euentum pugnæ exspectabat. cùm acerrimè cominus pugnaretur, hostes loco, & numero, nostri virtute confiderent: subito sunt* Aedui *visi, ab latere nostris aperto, quos* Cæsar *ab dextra parte alio adscensu, manus * distinendæ caussa miserat. ij similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exertis animaduertebantur, quod insigne * pacatis esse consueuerat, tamen id ipsum sui fallendi caussa milites ab hostibus factum exi-*

stimabant. Eodem tempore L. Fabius *centurio, quíque vnà murum adscenderant, circumuenti, atque interfecti, de muro præcipitantur.* M. Petreius, *eiusdem legionis centurio, cùm portas exscindere conatus esset, à multitudine oppressus,* ac sibi desperans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant,* Quoniam, *inquit, me vnà vobiscum seruare non possum, vestra quidem certè saluti prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi. vos, data facultate, vobis consulite. simul* irrupit in medios hostes, duobúsque interfectis, reliquos à porta * paulùm submouit. conantibus auxiliari suis,* Frustra, *inquit, mea vitæ subuenire conamini, quem iam sanguis, viréſque deficiunt. proinde hinc abite, dum est facultas, vósque ad legionem recipite. ita pugnans post paulum concidit, ac suis saluti fuit. nostri, cùm vndique premerentur,* X L V I. *centurionibus amissis, deiecti sunt loco. sed intolerantius* Gallos *insequentes legio x. tardauit, quæ * pro subsidio paulo æquiore loco constiterat. hanc rursus* X I I I. *legionis cohortes exceperunt, quæ, ex castris minoribus eductæ, cum* T. Sextio *legato ceperant locum superiorem. legiones, vbi primùm planiciem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt.* Vercingetorix *ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die milites sunt paulo minùs* D C C. *desiderati. postero die* Cæsar, *concione aduocata, temeritatem, cupiditatémque militum reprehendit, quod sibi ipsi iudicauissent, quò procedendum, aut quid agendum videretur, neque, signo recipiendi dato, constitissent, neque à tribunis mil. legatísque retineri potuissent: exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad* Auaricum ** sensisset, cùm, sine duce, & * sine e-*

*quitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci * acciperet: quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, * quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tantopere licentiam, arrogantiámque reprehendere, quod plus se, quàm imperatorem, de victoria, atque exitu rerum sentire existimarent: * nec minus * se in milite modestiam, & continentiam, quàm virtutem, atque animi magnitudinem, desiderare.* Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc caussam animo permouerentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de profectione cogitans, quæ ante senserat, legiones ex castris eduxit, aciémque idoneo loco constituit. cùm Vercingetorix nihilominus in æquum locum descenderet, leui facto equestri prælio, atque * eo secundo, in castra exercitum reduxit. cùm hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militúmque animos confirmandos factum existimans, in Aeduos castra mouit. ne tum quidem insecutis hostibus, III. die ad flumen Elauer * pontem refecit, atque exercitum transduxit. ibi à Virdumaro, atque Eporedorige Aeduis appellatus, * discit, cum omni equitatu Litauicum ad sollicitandos Aeduos profectum. opus esse, & ipsos præcedere ad confirmandam ciuitatem. etsi multis iam rebus perfidiam Aeduorum Cæsar perspectam habebat, atq; horum discessu admaturari defectionem ciuitatis existimabat, tamen retinendos eos non censuit, ne aut inferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. discedentibus his breuiter sua in Ae-

*duos merita exposuit, quos, & quàm humiles accepisset, * compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis * sociis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, & quam * in fortunam, quámque in amplitudinem deduxisset, vt non solùm in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem, & gratiam antecessisse viderentur. his datis mandatis, eos ab * se dimisit. Nouiodunum erat oppidum Aeduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum, atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, huius belli caussa in Italia, atque Hispania coemptorum, miserat. eò cùm Eporedorix, Virdumarúsque venissent, & de statu ciuitatis cognouissent, Litauicum Bibracte ab Aeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis Conuictolitanem magistratum, magnámque partem senatus ad eum conuenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace, & amicitia concilianda publicè missos, non prætermittendum tantum commodum existimauerunt. itaque, interfectis Nouioduni custodibus, quíque eo negotiandi, aut itineris caussa conuenerant, pecuniam, atque equos inter se partiti sunt, obsides ciuitatum Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt. oppidum, quod ab se teneri non posse iudicabant, ne * cui esset vsui Romanis, incenderunt, frumenti, quod subitò potuerunt, nauibus auexerunt, reliquum flumine atq; incendio corruperunt, ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia, custodiásque ad ripas Ligeris disponere, equitatúmque omnibus locis, iniiciendi timoris caussa, ostentare cœperunt, * vt, ab re frumentaria Romanos excludere, aut addu-*

*ctos inopia ex prouincia expellere possent, quam ad spem multùm eos adiuuabat, quod Liger ex niuibus creuerat, vt omnino vado transiri non posse videretur. quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, vt priùs, quàm essent maiores eò copiæ coactæ, dimicaret. nam vt commutato consilio iter in Prouinciam conuerteret, id ne tum quidem necessario faciundum existimabat, cùm infamia, atque indignitas rei, & oppositus mons Gebenna, viarúmque difficultas impediebat, tum maximè, quòd * adiungi Labieno, atque iis legionibus, quas vnà miserat, vehementer cupiebat. itaque, admodum magnis diurnis, atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim peruenit, vadoque per equites inuento, pro rei necessitate, opportune, vt brachia modò, atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu * perturbatis, incolumem exercitum transduxit, frumentúmque in agris, & copiam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, vt esset impedimentis præsidio, cum IV. legionibus Lutetiam proficiscitur. * id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ. cuius aduentu ab hostibus cognito, magna ex finitimis ciuitatibus copiæ conuenerunt. summa imperij transditur Camulogeno Aulerco, qui prope confectus ætate, tamen, propter singularem scientiam rei militaris. ad eum est honorem euocatus. is, cum animaduertisset, perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impedi-*

*ret, hic consedit, nostrósque transitu prohibere instituit. Labienus primo vineas agere, cratibus, atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. postquam id difficilius confieri animaduertit, silentio è castris III. vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum peruenit. id est oppidum Senonum in insula Sequanæ positum, vt paulo ante Lutetiam diximus. deprehensis nauibus L. celeriterque coniunctis, atque eo militibus * impositis, & rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, sine contentione oppido potitur. refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit, & secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. hostes, re cognita ab ijs, qui à Meloduno * profugerant, Lutetiam incendi, pontésque eius oppidi rescindi iubent. ipsi, profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, contra Labieni castra considunt. iam Cæsar à Gergouia discessisse audiebatur: iam de Aeduorum defectione, & secundo Galliæ motu rumores afferebantur, Gallique in colloquiis, interclusum itinere, & Ligere Cæsarem, inopia frumenti coactum, in prouinciam contendisse confirmabant. Bellouaci autem, defectione Aeduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere, atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. neque iam, vt aliquid acquireret, prælióque hostes lacesseret, sed vt incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. namque altera ex parte Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant: alterã Camulogenus parato, atq; instructo exercitu tenebat. tum legiones, à præsidio,*

præsidio, atque impedimentis interclusas, maximum flumen distinebat, tantis subito difficultatibus obiectis ab animi virtute auxilium petendum videbat: itaque, sub vesperum concilio conuocato, cohortatus, vt ea, quæ imperasset, diligenter, industrieque administrarent, naues, quas a Melodu*no deduxerat, singulas equitibus* Romanis *attribuit, & , prima confecta vigilia,* IV. *millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se exspectari iubet.* V. *cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit:* V. *eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirit etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas, in eãdem partem mittit. ipse post paulo, silentio egressus cum* III. *legionibus eum locum petit, quo naues appelli iusserat. eo cum esset ventum, exploratores hostium, vt * omni fluminis parte erant dispositi inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur, exercitus, equitatusque equitibus* Romanis *administrãtibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. vno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris* Romanorum *præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen aduerso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, & paulo infra milites nauibus transportari. quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes * perturbatos defectione* Aeduorum *fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. nam, * & præsidio è regione castrorum relicto, & parua manu* Metiosedum *versus missa, quæ tantum * progrederetur, quantum naues processissent, reliquas co-*

M

pias contra Labienum *duxerunt. prima luce & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebantur.* Labienus *, milites cohortatus, ut suæ pristinæ virtutis, & tot secundissimorum præliorum memoriam tenerent, atque ipsum* Cæsarem, *cuius ductu sæpenumero hostes superassent, adesse existimarent, dat signum prælij. primo concursu, ab dextero cornu, ubi* VII. *legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam coniiciuntur : ab sinistro, quem locum* XII. *legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi pilis, concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. ipse dux hostium* Camulogenus *suis aderat, atque eos cohortabatur. at, incerto etiam nunc exitu victoriæ, cum* VII. *legionis* Tribunis *esset nunciatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. nec eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes, interfectique eandem fortunam tulit* Camulogenus. *at ij, qui præsidio contra * castra* Labieni *erant relicti, cùm prælium commissum audissent, subsidio suis iecerunt, collémque ceperunt, * neque nostrorum militum, victorumq; impetum sustinere potuerunt. sic, cum suis fugientibus permisti, quos non sylua, montesq; texerunt, ab equitatu sunt interfecti. hoc negotio confecto,* Labienus *reuertitur* Agendicum: *ubi impedimenta totius exercitus relicta erant. inde, cum omnibus copijs, ad* Cæsarem *peruenit.* Defectione Aeduorum cognita, *bellum augetur.* Legationes *in omnes partes circũmittuntur : quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas ciuitates nituntur : nacti obsides, quos* Cæsar *apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. petunt à* Vercingeto-

rige Aedui, vt ad se veniat, rationésque belli gerendi communicet. re impetrata, contendunt, vt ipsis summa imperij transdatur: &, re in controuersiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. * eodem conueniunt vndique freqūetes multitudines. suffragijs res permittitur. ad vnū omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treuiri abfuerunt, illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur, Treuiri, quod aberant longius, & ab Germanis premebantur: quæ fuit caussa, quare * toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. magno dolore Aedui * ferunt se deiectos principatu. queruntur fortunæ cōmutationem, & Cæsaris indulgentiam in se requirunt, neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. inuiti, summæ spei adolescentes, Eporedorix, & Virdumarus Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis ciuitatibus obsides. denique ei rei constituit diem: huc omnes equites, XV. millia numero, celeriter conueni re iubet. peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit, neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturum: sed, quoniam abundet equitatu perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusq́; Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaq́; incendant. qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium, libertatemq́; se * consequi videant. His constitutis rebus, Aeduis, Segusianisque, qui sunt finitimi ei prouinciæ, X. millia peditum imperat. huc addit equites D C C C. his * præficit fratrem Eporedorigis, bellumq́; * inferre Allobrogibus iubet. altera ex parte Gabalos, proximósque pagos Aruernorum in Heluios, item Ruthenos, Cadurcosq́; ad fines Volgarum, Aremicorúmque depopu-

*landos mittit. hic nihilo minus clandestinis nuntijs legationibusq; Allobroges sollicitat, quorum mẽtes nondum à superiore bello recedisse, sperabat. horum principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius prouinciæ pollicetur. Ad hos omnes casu preuisa erant præsidia cohortium duarum & viginti, quæ ex ipsa coacta prouincia ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Heluij sua sponte cum finitimis prælio congreßi pelluntur & C. Valerio Donotauro, Caburi filio, principe ciuitatis, compluribusque alijs interfectis, intra oppida murósque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidijs, magna cum cura, & diligentia, suos fines tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, &, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Prouincia, atque Italia subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas superioribus annis pacauerat: equitesque ab his accersit, & leuis armaturæ pedites, qui inter eos præliari consueuerant. Eorum aduentu, quo minus idoneis equis vtebantur, * à tribunis mil. reliquisq; equitibus Romanis, atque euocatis equos sumit, Germanisq; distribuit. Interea, dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Aruernis, equitesque, qui toti Galliæ erant imperati, conueniunt. magno horum coacto numero, cum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium prouinciæ ferri poßet circiter millia paßuum X. ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit,* conuocatisq; ad concilium præfectis equitum, venisse tempus victoriæ demonstrat: fugere in Prouinciam Romanos, Galliaque excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem, atque otium, parum*

*profici. maioribus enim coactis copijs reuersuros, neque finem belli facturos, proinde, agmine impeditos adoriantur. si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter facere non posse: sin, * id quod magis futurum confidebat, relictis impedimētis, suæ saluti consulant, & vsu rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri: nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare: id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum. conclamant equites, sanctißimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad vxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset. probata re, atque omnibus ad * iusiurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt: vna à primo agmine iter impedire cœpit. qua renunciata, Cæsar suum quoque equitatum, tripartito diuisum, ire contra hostem iubet. pugnatur vna omnibus in partibus: * consistit agmen impedimēta inter legiones recipiuntur. si qua in parte nostri laborare, aut grauius premi videbantur, eo signa inferri Cæsar, aciemquè *conuerti iubebat, quæ res & hostes ad insequendũ tardabat, & nostros spe auxilij confirmabat. tandem Germani ab dextro latere, summum iugum nacti, hostes loco depellunt, fugientes vsque ad flumen, vbi Vercingetorix cum pedestribus copijs consederat, persequuntur, * compluresque interficiunt, qua re animaduersa, reliqui, ne circumuenirentur, veriti, se fugæ mandant. omnibus locis fit cædes. tres nobilißimi Aedui capti ad Cæsarem perducuntur: Cotus, præfectus equitum, qui controuersiam cum Victolitane*

*proximis comitijs habuerat, & Cauarillus, qui, post defectionem Litauici, pedestribus copijs præfuerat, & Eporedorix, quo duce ante aduentum Cæsaris Aedui cum Sequanis bello contenderant. fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, vt pro castris collocauerat, reduxit, * protinúsque Alexiam, * quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit, celeriterque impedimenta ex castris educi, & se subsequi iußit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis, * duabusque legionibus præsidio relictis, sequutus, quantum diei tempus est passum, circiter* III. *millibus hostium ex nouißimo agmine interfectis, altero die ad Alexiam castra fecit. perspecto vrbis situ, perterritisq́; hostibus, quod equitatu, * qua maxima parte exercitus confidebant, erant pulsi, adhortatus ad laborem milites, Alexiam circumuallare instituit. * ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco, vt, nisi obsidione, expugnari non posse, videretur. cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina subluebant. ante id oppidum planicies circiter millia passuum* III. *in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio, oppidum cingebant. sub muro, quæ pars collis ad orientem spectabat. hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant, fossamque, & maceriam sex in altitudinem pedũ produxerant. eius munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus* XI ∞ *passuum tenebat. castra opportunis locis erant posita, ibique castella* XXIII. *facta in quibus castellis interdiu stationes * disponebantur, ne qua subito * irruptio fieret. hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præsidijs tenebantur. opere instituto, fit equestre prælium in ea planicie, quam intermissam colli-*

bus III. millium passuum in longitudinem patere, suprà demonstrauimus. summa vi ab vtrisq; contẽditur. laborantibus nostris, Cæsar Germanos submittit, legionesq́; pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. præsidio legionum addito, nostris * animus augetur: hostes in fugam coniecti, se ipsi multitudine impediunt. atque, angustioribus portis relictis,* coartantur. Germani acrius vsque ad munitiones sequuntur fit magna cædes: nonnulli, relictis equis, fossam trãsire, & maceriam transcendere, conantur. paulum legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoueri iubet. * non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur: veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant, nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix, prius quam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem à se equitatum noctu dimittere. discedentibus mandat, vt suam quisque eorum ciuitatem adeat, omnésque, qui per ætatẽ arma ferre possint, ad bellum cogant: sua in illos merita proponit, obtesteturque, vt sua salutis rationem habeant, neu se de communi libertate optime meritum in cruciatum hostibus dedant: * qui si indiligentiores fuerint, millia hominum LXXX. delecta secum interitura demonstrat: * ratione inita, frumentum se exigue dierum XXX, habere, sed paulo etiam longius tolerare posse, parcendo, his datis mandatis, qua erat * nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum * dimittit, frumentum omne ad se ferri, iubet, capitis pœnam ijs, qui non paruerint, cõstituit, pecus, cuius magna erat ab Mã-

dubijs compulsa copia, viritim distribuit, frumẽtum parce, & paulatim, metiri instituit, copias omnes, quas pro oppido collocauerat in oppidum recepit. his rationibus auxilia Galliæ exspectare, & bellum administrare, parat. quibus rebus cognitis ex perfugis, & captiuis, Cæsar *hæc genera munitionis * instituit. fossam pedum* X X. *latam directis lateribus duxit, vt eius solum tantumdem pateret, quantum summa labra distabant. reliquas omnes munitiones * ab ea fossa pedibus* C D. *reduxit: id hoc consilio, quoniam tantum esset * necessario spatium complexus, ne facile totum opus militum corona cingeretur, ne de improuiso, aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conijcere possent, hoc intermisso spatio, duas fossas,* X V. *pedes latas, eadem altitudine, perduxit: quarum interiorem campestribus, ac demißis locis, aqua ex flumine deriuata, compleuit. post eas aggerem, & vallum* XII. *pedum exstruxit. huic loricam, pinnasque adiecit, grandibus ceruis, eminentibusq; ad commissuras pluteorum, atque aggeris: qui adscensum hostium tardarent, & turres toto opere circumdedit, quæ pedes* LXXX. *inter se distarent. erat vno tempore, & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri, necesse, deminutis nostris copijs, quæ longius ab castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere, summa vi conabantur. quare ad hæc rursus opera addendum* Cæsar *putauit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. itaque truncis arborum, * haud admodum firmis ramis accisis, atque * horum delibratis, atque præacutis cacuminibus, perpetua fossa, quinos pedes alta, duce-*

bantur. huc illi stipites demißi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant, quini erant ordines coniuncti inter se, atque implicati, quo qui intrauerãt, se ipsi acutißimis vallis induebant. hos Cippos *appellabant. ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad summum fastigio. * huc teretes stipites, * feminis craßitudine, ab summo praacuti, & prausti, demittebantur, ita, vt non amplius* IV. *digitis ex terra eminerent simul, confirmandi, & stabiliendi caussa, singuli ab infimo solo pedes terra * exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus, ac * virgultis integebatur. huius generis octoni ordines * ducti ternos inter se dictabant; id ex similitudine floris lilium appellabant. ante hac taleæ pedem longæ* ferreis hamis infixis tota in terrã infodiebantur, mediocribusque intermißis spatijs, omnibus locis disserebantur. quos* Stimulos *nominabant.* His rebus *perfectis, regiones secutus, quam potuit aquißimas, pro loci natura* XIV. *millia passuum complexus, * pares eiusdem generis munitiones. diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, vt ne magna quidem multitudine,* si ita accidat, eius discessu munitionum præsidia circumfundi possent, * neu cum periculo ex castris egredi cogerentur: dierum* XXX. *pabulum, frumentúmq; habere omnes conuectum iubet.* Dum hæc ad Alexiam geruntur, Galli, *concilio principum indicto, non * omnes, qui arma ferre possent, vt censuit* Vercingetorix, *conuocandos statuunt, sed certum numerum * cuique ciuitati imperandum, ne *, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec * frumenti rationem habere, possent, imperãt Aeduis,*

atque eorum clientibus, Segusianis, Ambuaretis, *Aulercis*, Brannouicibus, *Brannouijs millia* XXXV. *parem numerum* Aruernis, *adiunctis* Heleutetis, Cadurcis Gaballis, Velauijs, *qui sub imperio* Aruernorum *esse consueuerunt*, Senonibus. Sequanis, Biturigibus * Xanthonibus, Ruthenis, Carnutibus XXII. *millia*, Bellouacis X. *totidem* Lemouicibus, *octona* Pictonibus, & Turonis, & Parisiis, & Heluetiis, Senonibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitiobregibus *quina millia*, Aulercis, Cenomanis *totidem*, Atrebatibus IV. *millia*, Bellocassis, Lexouijs, Aulercis, Eburonibus, *terna*, Rauracis, & Boijs XXX. *uniuersis ciuitatibus, quæ* Oceanum *attingunt, quæque eorum consuetudine* Armoricæ *appellantur, quo sunt in numero* * Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osismi, Lemouices, Vnelli, *sena. ex his* Bellouaci *suum numerum non* * *contulerunt, quod se suo nomine, atque arbitrio cum* Romanis *bellum gesturos* * *dicerent, neque cuiusquam imperio obtemperaturos. rogati tamen à* Commio, *pro eius hospitio* II. * *millia miserunt. huius opera* Commij, *ita vt antea demonstrauimus, fideli, atq; vtili superioribus annis erat vsus in* Britãnia Cæsar:* *pro quibus meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat, iura,* * *legesque reddiderat, atq; ipsi* Morinos *attribuerat. tanta tamen vniuersæ* Galliæ *consensio fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperãdæ, vt neq; beneficijs, neque amicitiæ memoria, mouerentur, omnesque & animo, & opibus in id bellum incũberent, coactis equitum* IIX. *milibus, & peditum circiter* CCXL. *hæc in* Aeduorum *finibus recensebãtur, numerusq; inibatur: præfecti constituebantur:* Commio Atrebati, Viridomaro, & Epo-

*redorigi Aeduis, Vergasillauno Aruerno, consobrino Vercingetorigis, summa imperij transditur. ijs delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. omnes alacres, & * fiducia pleni, ad Alexiam proficiscuntur, nec erat omnium quisquam, qui aspectum modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tanta copia equitatus, peditatúsque cernerentur. at ij, qui Alexiæ obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia exspectauerant, consumpto omni frumento, inscij, quid in Aeduis gereretur consilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. ac varijs dictis sententijs quarum pars deditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant, non prætereunda videtur oratio Critognati, propter eius singularem, ac nefariam crudelitatem. hic summo in Aruernis * natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam seruitutem deditionis nomine appellant, neque hos habendos ciuium loco, neque ad consilium adhibendos censeo cũ ijs mihi res sit, qui eruptionem probant: quorũ in consilio omnium vestrũ consensu pristinæ residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, non virtus, inopiam paulisper ferre non posse. qui se vltro morti offerãt, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. atque ego hanc sententiam probarem, nam apud me multum dignitas potest, si nullam, præter quam vitæ * nostræ, iacturam fieri viderem. sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitauimus. quid, hominum millibus LXXX. vno loco interfectis, propinquis, consanguineisq; nostris, animi fore*

existimatis, si pene in ipsis cadaueribus prælio decertare * cogentur? nolite hos vostro auxilio * spoliare, qui vestræ salutis caussa suum periculum * neglexerint, nec stultitia, ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi, omnem Galliam prosternere, ac perpetuæ seruituti * addicere. an, quod ad diem non venerint, de eorum fide, constantiaque dubitatis? quid ergo * Romanos in illis vlterioribus munitionibus * animi ne caussa quotidie exerceri putatis? illorum nuncijs confirmari non potestis, omni aditu præsepto, * ijs vtimini testibus, appropinquare eorum aduentum, cuius rei timore exterriti, diem, noctemque in opere versantur. * quid ergo mei consilij est? facere quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum, Teutonumque fecerunt, qui, in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam tolerauerunt, neque se hostibus transdiderunt. cuius rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis caussa institui, & posteris prodi pulcherrimum iudicarem. nam, quid huic bello fuit? depopulata Gallia, magnáque illata calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt, iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi inuidia adducti, quos fama nobiles, potentesque bello cognouerunt, horum in agris, ciuitatibusq; cōsidere, atque his æternam iniungere seruitutem? neque enim vmquam alia conditione bella gesserunt. quod si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quæ in prouinciā redacta, iure & legibus cōmutatis, securibus subiecta, perpetua premitur seruitute. Sententijs dictis, constituunt, vt, qui valetudine, aut

*ætate, inutiles sunt bello, oppido excedant, atq; omnia prius experiantur, quàm ad Critognati sententiam descendant; illo tamen potius utendum consilio, si res cogat, atque auxilia morentur, quam deditionis, aut pacis subeundam conditionem. Mādubij qui eos oppido receperant, cum liberis, atque uxoribus, exire coguntur. ij, cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes, omnibus precibus orabant, ut se, in seruitutem receptos, cibo iuuarent. * hos Cæsar, dispositis in vallo custodijs, recipi prohibebat. interea Commius, & reliqui duces, quibus summa imperij permissa erat, cum omnibus copijs ad Alexiam perueniunt, & colle exteriore occupato, non longius V. passibus a nostris munitionibus consîdunt. postero die equitatu ex castris educto, omnem eam planiciem, quam in longitudinem III. millia passuum patere demonstrauimus, complent, pedestrésque copias paulùm ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. erat ex oppido * Alexia despectus in campum. concurritur, his auxilijs visis: fit gratulatio inter eos. atque omnium animi ad lætitiam excitantur: itaque, productis copijs, ante oppidum consîdunt, & proximam fossam cratibus* integunt, atque aggere explent, seque ad eruptionem, atque omnes casus, comparant. Cæsar, omni exercitu ad utramq; partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat, & nouerit, equitatum ex castris educi, & prælium cōmitti, iubet. erat ex omnibus castris, quæ summum undique iugum tenebant, despectus, atque omnium militum intenti animi pugnæ euentum exspectabant. Galli inter equites raros sagittarios, expeditosq; leuis armaturæ interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent, & nostrorum equitum impetum*

*sustinerent. ab his complures de improuiso vulnerati, prælio excedebant. cum suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros premi multitudine viderent, ex omnibus partibus, & ij, qui munitionibus continebantur, & ij, qui ad auxiliũ conuenerant, clamore, & vlulatu suorum animos confirmabant. quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte, aut turpiter factum celari poterat, vtrosque & laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad virtutem excitabat. cum à meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani vna in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, * eosque propulerunt. quibus in fugam coniectis, sagittarij circumuenti, interfectique sunt. item ex reliquis partibus nostri cedentes vsque ad * castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt, at ij, qui ab Alexia processerant, mæsti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt. vno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt, subito clamore sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebãtur, de suo aduentu cognoscere possent, crates proijcere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. nostris, vt superioribus * diebus suus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt, fundis libralibus, sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. prospectu tenebris adempto, multa vtrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conijciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius, legati,*

quibus ea partes ad defendendum obuenerant, quæ ex parte premi nostros intellexerant, ijs auxilio ex vlterioribus castellis deductos submittebant. dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant, aut, in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo, & turribus transiecti pilis muralibus interibant: multis vndique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cum lux appareret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumuenirētur, se ad suos receperūt. at interiores, dum ea, quæ à* Vercingetorige *ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent, diutius in ijs rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognouerunt, quam munitionibus appropinquarent, ita re infecta, in oppidum reuerterunt. his magno cum detrimento repulsi* Galli, *quid agant, consulunt: locorum peritos adhibēt: ab his superiorum castrorum situs, munitionesque cognoscunt. erat à* Septemtrionibus *collis, quem quia propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant, nostri, necessario, pene iniquo loco, & leniter decliui, castra fecerunt. hac* C. Antistius Reginus, & C. Caninius Rebilus, *legati, cum* II. *legionibus obtinebant. cognitis per exploratores regionibus, duces hostium* LX. *millia ex omni numero deligunt earum ciuitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quoquo pacto agi placeat, occulte inter se constituunt. adeundi tempus definiunt, cum meridies esse videatur. ijs copijs* Vergasillaunum Aruernum, *vnum ex* IV. *ducibus, propinquum* Vercingetorigis, *præficiunt. ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucē*

itinere, post montem se occultauit, militésque ex nocturno labore sese reficere iußit: cum iam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quæ supra demonstrauimus, contendit, eodémque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, & reliquæ copiæ sese pro castris ostendere ceperunt. Vercingetorix *ex arce Alexis suos conspicatus, ex oppido egreditur, e castris longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis caussa parauerat profert. pugnatur uno tempore omnibus locis, atq; omnia tentantur. * quæ minime visa pars firma esset, huc concurritur.* Romanorum *manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit, multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus existitit, quod suum periculum * in aliena vident virtute consistere. omnia enim plerumque, quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant.* Cæsar, *idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus submittit, vtrisque ad omnia occurrit: vnum illud esse tempus prædicat, quo maximè contendi conueniat.* Galli, *nisi * perfregerint munitiones, de omni salute desperant.* Romani *si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. maximè ad superiores munitiones laboratur, quo* Vergasillaunum *missum demonstrauimus, exiguum loci ad decliuitatem fastigium magnum habet momentum. alij tela conijciunt. alij, testudine facta subeunt, defatigatis inuicem integri succedunt. Agger ab vniuersis in munitionem coniectus &, adscensum dat* Gallis, *& quæ in terram occultauerant* Romani, *contegit. nec iam arma nostris, nec vires, suppetunt, his rebus cognitis,* Cæsar Labienum *cum cohortibus* VI. *subsidio laborantibus mittit, & imperat, si sustinere*

*si sustinere non posit, deductis cohortibus * eruptione pugnaret, id, nisi necessario, non faciat. ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant; omnium superiorum dimicationum fructum in eo die, atque hora docet consistere. interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, * loca prærupta ex adscensu tentant. huc ea, quæ parauerant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: * aggere, & cratibus, aditus expediunt: falcibus vallum ac loricam, rescindunt * Cæsar mittit primo* Brutum *adolescentem cum * cohortibus* VI. *post cum alijs* VII, Fabium *legatum: postremo ipse cum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. restituto prælio, ac repulsis hostibus, eo, quo* Labienum *miserat, contendit cohortes* IV. *ex proximo castello educit: equitum se * partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri iubet.* Labienus, *postquam neque aggeres neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis * vna de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidijs deductas fors obtulit,* Cæsarem *per nuncios facit certiorem, quid faciendum existimet. accelerat* Cæsar, *vt prælio interfit. eius aduentu ex colore vestitus cognito, quo insigni in prœlijs vti consueuerat, turmisque equitum, & cohortibus visis, quas se sequi iusserat, vt de locis superioribus hæc * decliuia, & deuexa, cernebantur, hostes committunt prælium. vtrimque clamore sublato, * excipitur rursus ex vallo, atque omnibus munitionibus clamor. nostri, emissis pilis, gladijs rem gerunt. repente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hostes terga verunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes.* Sedulius *dux, & princeps*

Lemouicum occiditur: Vergasillaunus Aruernus viuus in fuga comprehenditur: signa militaria LXXIV. ad Cæsarem referuntur pauci ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex oppido cædem, & fugam suorum, desperata salute, copias à munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidijs, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. de media nocte missus equitatus nouissimum agmen consequitur. magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in ciuitates discedunt. postero die Vercingetorix, concilio conuocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis caussa demonstrat, &, quoniam sit fortunæ cedendum, ad vtramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu viuum transdere velint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. iubet arma transdi, principes produci. ipse in munitione pro castris concedit: eo duces producuntur. Vercingetorix deditur: arma proijciuntur. reseruatis Aeduis, atque Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitui capita singula, præda nomine, distribuit. his rebus confectis, in Aeduos proficiscitur, ciuitatem recipit. eo legati ab Aruernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur imperat magnum numerum obsidum: legiones in hiberna mittit: captiuorum circiter XX. millia Aeduis, Aruernisque reddit: T. Labienum cum II. legionibus, & equitatu in Sequanos proficisci iubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit: C. Fabium, & L. Minucium Basilium cum II. legionibus in Rhemis collocat, ne quam à finitimis Bellouacis calamitatem accipiant: C. Anti-*

*stium Reginum in Ambibaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rhutenos cum singulis legionibus mittit: Q. Tullium Ciceronem, & D Sulpicium Cabiloni, & Matiscona in Aeduis ad Ararim, rei frumentariæ caussa, collocat: ipse Bibracte hiemare constituit. * huius anni rebus cognitis, Romæ dierum XX, supplicatio indicitur.*

*A. HIRTII, vel, OPPII,

COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER IIX.

*Coactus assiduis tuis vocibus, Balbe, cum quotidiana mea recusatio, non difficultatis excusationem, sed inertiæ videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliæ, non comparandos superioribus, atque insequentibus eius scriptis, contexui, nouissimeq; imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, vsque ad exitũ nõ quidem Ciuilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris, quos vtinam qui legent, scire possent, quem inuitus susceperim scribẽdos, quo facilius caream stultitiæ, atque arrogantiæ crimine, qui me * medium interposuerim Cæsaris scriptis. constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum * rerum gestarum scriptoribus deesset; adeoque probantur omnium*

*iudicio, ut prærepta, non præbita, facultas scriptoribus videatur, cuius tamen rei maior nostra, quam reliquorum, est admiratio. ceteri enim, quam bene, atque emendate, nos, etiam quam facile, atque celeriter eos * perfecerit, scimus.*

Erat autem in Cæsare *cum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum verißima suorum scientia consiliorum explicandorum.* Mihi *ne illud quidem accidit, ut* Alexandrino, *atque* Africano *bello interessem. quæ bella quamquam ex parte nobis* Cæsaris* *sermone sint nota: tamen aliter audimus ea, quæ rerum nouitate aut admiratione nos capiunt. aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. sed ego nimirum, dũ omnes excusationis caussas colligo, ne cum* Cæsare *conferar, hoc ipsum crimen arrogantiæ subeo, quod me iudicio cuiusquam existimẽ posse cum* Cæsare *comparari.* Vale.

Omni Gallia *deuicta,* Cæsar *cũ à superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militesq; hibernorum quiete reficere à tãtis laboribus vellet, complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nunciabantur, coniurationesq; facere cuius rei verisimilis caussa afferrebatur, quod* Gallis *omnibus cognitum esset, neque, ulla multitudine in unum locum coacta, resisti posse* Romanis, *nec, si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilij, aut spatij, aut copiarũ, habiturum exercitum populi* R. *ad omnia persequenda: non esse autem alicui ciuitates sortem incommodi recusandam, si tali mora reliqua possent se vindicare in libertatẽ. quæ ne opinio* Gallorum *confirmaretur:* Cæsar M. Antonium *quæstorem suis præfecit hibernis: ipse,* equitatus præsidio, pridie kal.* Ianuarij *ab oppido* Bibracte *proficiscitur ad legionem* XII. *quã non longe à finibus* Aeduorum *collocaue-*

*rat in finibus Biturigum, eiq; adiungit legionem XI. quæ proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui cum latos fines, & complura oppida haberent, vnius legionis hibernis non * poterant cõtineri, quin bellũ pararent, coniurationesque facerent, repentino aduentu Cæsaris, accidit, quod imparatis disiectisq; fuit necesse, vt sine timore vllo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent. namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendijs ædificiorum intelligi consueuit, Cæsaris id erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli, frumentique, si longius progredi vellet, deficeret, aut hostes incendijs terrerentur. multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hospitijs confisi, aut societate consiliorum, confugerant, frustra. nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit, nec dat vlli ciuitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi. qua celeritate, & fideles amicos retinebat, & dubitantes, terrore ad condiciones pacis adducebat, tali conditione proposita, Bituriges cum sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere in eius amicitiã, finitimasque ciuitates sine vlla pœna dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt. Cæsar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, cẽturionibus II. millia nummum prædæ nomine cõdonanda pollicetur: legionibusque in hiberna remissis, ipse se recepit die X L.*

Bibracte.ibi cum ius diceret, Bituriges *ad eũ legatos mittunt. auxilium petitum contra* Carnutes,*quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita, cum non amplius* X. *&* I I X. *dies in hibernis esset commoratus, legiones* X I V. *&* V I. *ex hibernis ab* Arare *educit: quas ibi collocatas, explicanda rei frumentariæ caussa, superiore commentario demonstratum est. ita cum* I I. *legionibus, ad persequendos* Carnutes, *proficiscitur. cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti* Carnutes, *desertis vicis, oppidisque, qua tollerandæ hiemis caussa, constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificijs, incolebant, (nuper enim deuicti complura oppida dimiserant) dispersi profugiunt,* Cæsar *erumpentes, eo maxime tempore, acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido* Carnutũ Genabo *castra ponit, atque, in tecta partim* Gallorum, **partim coniectis celeriter stramentis, quæ tentoriorum integendorum gratia erant inædificata, milites contegit. equites tamen, & auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes: nec frustra. nam plerumque magna præda petiti nostri reuertuntur. oppressi* Carnutes *hiemis difficultate, terrore periculi, cum, tectis expulsi, nullo loco diutius consistere auderent, nec siluarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent: dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas ciuitates.* Cæsar, *tempore anni difficillimo, cum satis haberet, conuenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur, quantúmque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstiuorum nullum summum bellum posse conflari,* C. Trebonium *cum* I I. *legionibus, quas secum habebat, in hibernis* Genabi *collocauit:*

ipse, cum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes, Belgásque praestabant, finitimasque ijs ciuitates, duce Corbeo Bellouaco, & Commio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem, pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem socios optime de repub. meritos accipere, legionem ex hibernis euocat rursus X I. literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones I I. quas habebat, adduceret, alteramq; ex duabus à T. Labieno accersit. ita, quantum hibernorum opportunitas bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, inuicem legionibus expeditionum onus iniungebat. his copijs coactis, ad Bellouacos proficiscitur, castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. equites, officio functi, renunciant paucos in aedificijs esse inuentos, atque hos non qui agrorum incolendorum caussa remansissent, (namque esse undique diligenter demigratum) sed qui speculandi gratia essent remissi. à quibus cum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bellouacorum, quodque esset consilium eorum, inueniebat, Bellouacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum conuenisse, * itemque Ambianos, Aulercos, Caletes, * Velliocassos, Atrebates locum castris * excelsum, impedita circumdatum palude, delegisse, omnia impedimenta in ulteriores syluas contulisse, complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Corbeo obtẽperare, quod ei summo odio esset nomẽ populi R.* intellexissent: paucis ante diebus, ex

*his castris Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum & vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita: cōstituisse autē Bellouacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, * vt si diceretur Cæsar cum* III. *legionibus venire, offerrent se ad dimicandum, ne, miseriore, ac duriore postea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur: sin maiores copias adduceret, in eo loco permanerent, quam delegissent, pabulatione autem, quæ propter anni tempus cum exigua, tum disiecta esset, & frumentatione, & reliquo commeatu ex insidijs prohibere Romanos. quæ Cæsar cum consentiētibus plurimis * cognouisset, atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longeque à temeritate Barbarorum remota esse iudicaret, omnibus rebus inseruiendum statuit, quo celerius hostes contempta suorum paucitate, prodirent in aciem, singularis enim virtutis veterrimas legiones* VII. IIX. *&* IX. *habebat, summæ spei, delectaqúe iuuentutis* XI. *quæ, octauo iam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, non dum eandem vetustatis, & virtutis ceperat opinionem. itaque * consilio aduocato, rebus ijs, quæ ad se essent delata, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat: si forte hostes* III. *legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, vt legio* VII. IIX. IX. *ante omnia iret impedimenta, deinde omnium impedimentorum agmen, (quod tamen erat mediocre, vt in expeditionibus esse consueuit) cogeret* XI. *ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. hac ratione pene quadrato agmine instructo, in conspectum hostium celerius opinione eorum, exercitum adducit, * quas*

legiones repente instructas velut in acie certo gradu accedere Galli cum viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiducia consilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, seu exspectatione nostri cōsilij, copias instruūt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, & si dimicare optauerat, tamen, admiratus tantam multitudinem hostium, vallo intermissa, magis in altitudinem depressa, quam late patente, castra castris hostium confert. hæc imperat valle pedum XII. *muniri,* * *coronisque pro hac ratione eius altitudinis inædificari, fossam duplicem, pedum quinum denum lateribus directis, deprimi, turres crebras excitari, in altitudinem* III. *tabulatorum, pontibus transiectis, constratisque coniungi, quorum frontes viminea loricula munirentur,* * *vt hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur, quorum alter ex pontibus, quo* * *tutior altitudine esset, hoc audacius, longiusque tela promitteret,* * *alter, qui propior hostem in vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. pontis fores, altioresque turres imposuit. huius munitionis duplex erat consilium. namque & operum magnitudinem, & timorem suum sperabat fiduciam Barbaris allaturum, &, cum pabulatum, frumentatumque longius esset, proficiscendum, paruis copijs castra munitione ipsa videbat posse defendi. interim, crebro paucis vtrimque procurrentibus, inter bina castra palude interiecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia, aut Gallorum, Germanorumq; transibant: acriusq; hostes insequebātur,* * *aut vicißim hostes, eodem transgreßi, nostros longius submouebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id, quod accidere erat necesse, cum raris, disiectisque ex adi-*

*ſcijs pabulum * conquireretur) * ut impeditis locis diſperſi pabulatores circumuenirentur : quæ res & ſi mediocre detrimentum iumentorum , ac ſeruorum noſtris afferebat , tamen ſtultas cogitationes incitabat* Barbarorum, *atque eo magis, quod* Commius, *quem profectum ad auxilia* Germanorũ *accerſenda dixerã , cũ equitibus venerat: qui tametſi numero non amplius erant quingentis: tamen* Germanorum *aduentu* Barbari *inflabantur.* Cæſar, *cũ animaduerteret hoſtem complures dies caſtris palude, & * locis natura munitis ſe tenere: neq; oppugnari caſtra eorum, ſine dimicatione pernicioſa , nec locũ munitionibus claudi , niſi à maiore exercitu , poſſe, literas ad* Treboniũ *mittit, vt, quã celerrime poſſet, legionem* XII. *quæ cum* T. Sextio *legato in* Biturigibus *hiemabat , accerſeret, atque ita cũ* III. *legionibus magnis itineribus ad ſe veniret : ipſe equites inuicem* Rhemorum, *ac* Lingonum, *reliquarumque ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, : præſidio pabulationibus mittit, qui ſubitas hoſtium incurſiones ſuſtinerẽt. quod cũ quotidie fieret, ac iam conſuetudine diligentia minueretur, (quod plerunq; accidit diuturnitate)* Bellouaci *delecta * manu peditum, cognitis ſtationibus quotidianis equitũ noſtrorum, ſilueſtribus locis inſidias diſponunt, eodẽq; equites poſtero die mittunt qui primum elicerent noſtros in inſidias , deinde circumuentos aggrederentur. cuius mali ſors incidit* Rhemis, *quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. namque ij, cum repente hoſtiũ equites animaduertiſſent. ac numero ſuperiores paucitatem contempſiſſent, cupidius inſecuti à peditibus vndiq; ſunt circundati. quo facto perturbati, celerius, quã conſuetudo fert equeſtris prælij, ſe receperunt, amiſſo* Vertiſco , *principe ciuitatis , præfecto equitum*

*quòd eum vix equo propter ætatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum, neq; ætatis excusatione in suscipienda præfectura vsus erat, neq; dimicari sine se voluerat. instantur, atq; incitantur hostiũ animi secundo prælio, principe, & præfecto Rhemorum interfecto. nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentẽ insequi hostẽ. nõ intermittuntur interim quotidiana prælia in conspectu vtrorumq; castrorum, quæ ad vada, transitusq; fiebant paludis. qua cõtentione Germani, quos propterea Cæsar trãsduxerat Rhenũ, vt equitibus * interpositi præliarẽtur, cũ cõstantius vniuersi paludẽ transissent, paucisq; resistantibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ij, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueuerant, turpiter fugerunt, nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut non * nulli, pudore coacti, longius profugerent. quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, vt vix iudicari posset, vtrum secundis, minimisque rebus insolentiores, an aduersis, mediocribusque timidiores essent. Compluribus diebus ijsdẽ in castris consumptis, cum propius accessisse legiones, & C. Treboniũ legatum cognouissent, duces Bellouacorum, veriti similem obsessionem Alexiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut viribus inferiores, aut inermes habebãt, vnaque reliqua impedimenta. quorũ perturbatum, & confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum & iam expeditos sequi Gallos consueuit) oppressi luce, * copijs armatorum, castrorum vias instruunt, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmẽ*

impedimentorum suorum processisset. At Cæsar *neque resistentes tanto collis adscensu lacessendos iudicabat, neque non vsque eo legiones admouendas, vt discedere ex eo loco sine periculo* Barbari *militibus instantibus non possent:* ita, cum paludem impeditam à castris castra diuidere, quæ trãseundi difficultas celeritatẽ insequendi tradare pos set, atque id iugum, quod trans paludem, pene ad hostium castra pertineret. mediocri valle à castris eorum intercisum animaduerteret, pontibus palude constrata, legiones tansducit, celeriterque in summam planiciem iugi peruenit, quæ decliui fastigio duobus ab lateribus muniebatur, ibi legionibus instructis ad vltimum iugũ peruenit: aciemq́ eo loco constituit, vnde tormento missa tela in hostium cuneos conijci possent.* Barbari*, confisi loci natura, cum dimicare non recusarent, si forte* Romani *subire collem * conarentur, paulatimq́ copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. quorũ pertinacia cognita* Cæsar, X X. *cohortibus instructis castrísque eo loco metatis, muniri iubet castra.* absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat, equites frenatis equis in stationibus disponit.* Bellouaci*, cum* Romanos *ad insequẽdum paratos viderent, neque pernoctare, neque diutius permanere sine cibarijs, eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt.* Fasces, vbi consederant (nam, in acie sedere* Gallos *consuesse, superioribus commentarijs declaratum est) per manus stramentorum, ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se transditos, ante aciem collocauerunt, extremoq́ tempore diei, signo pronunciato, vno tẽpore incenderunt. ita continens flamma copias omnes repẽte* à conspectu texit* Romano-

rum. quod vbi accidit, Barbari vehementißimo cursu fugerunt. Cæsar, & si discessum hostium animaduertere non poterat, incendijs oppositis, tamen, id consilium cum fuga caussa initum suspicaretur, legiones promouet, & turmas mittit ad insequendũ: ipse, veritus insidias, ne forte in eodem * loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites, cum intrare * fumum, & flammam densißimam timerent, ac, si qui cupidius intrauerant, * vix suorum ipsi priores partes aduerterent, equorum insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt. ita, fuga timoris simul, calliditatisq́ plena, sine vllo detrimento, millia nõ amplius X. progreßi hostes, munitißimo loco castra posuerunt. inde, cum sæpi in insidijs equites, peditésque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. quod cum crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Cæsar, Corbeum, Bellouacorum ducem, fortißimorum millia VI. peditum delegisse, equitésque ex omni numero ∞, quos in insidijs eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti, ac pabuli, Romanis pabulatum missuros suspicaretur. quo cognito consilio, Cæsar, legiones plures, quã solebat, educit, equitatúmque qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueuerat, præmittit: huic interponit præsidia leuis armaturæ: ipse cum legionib. quam potest maximè appropinquat. Hostes in insidijs dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus ∞. * siluis vndique impeditißimis, aut altißimo flumine, velut indagine, munitum, hunc insidijs circundederunt nostri. Explorato hostium consilio, ad præliandum animo, atq; armis parati, cũ,*

subsequentibus legionibus, nullam dimicationẽ recusarent, turmatim in eum locum deuenerunt, quorum aduentu cum sibi Corbeus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primus cũ paucis se ostendit, atq; in proximas turmas impetum facit. nostri constanter impetum sustinent insidiatorum, neque plures in vnum locum conueniunt, quod plerumque equestribus prælijs * cum propter aliquem timorem accidit, * tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. cum dispositis turmis inuicẽ rari præliarentur, neq; ab lateribus circumueniri suos paterentur, erumpunt ceteri, Corbeo præliante, ex syluis. fit magna contentione diuersum præliũ: quod cum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex syluis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subueniunt leuis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi, constanter præliantur. pugnantur aliquandiu pari contentione: deinde, vt ratio postulabat prælij, qui sustinuerãt primos impetus insidiarũ, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimẽtum accedunt propius interim legiones: crebrique eodem tempore & nostris, & hostibus nuncij afferuntur, imperatorem instructis copijs adesse. qua re cognita præsidio cohortium confisi nostri, acerrime præliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoria gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis, atque itineribus diuersis fugam quærunt, nequidquam: nam, quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, ijs ipsi* tenebantur: victi tamen,* perculsique, maiore parte amissa consternati, quo fors tulerat, confugiunt: partim syluis petitis: partim flumine,*

qui tamen in fuga à nostris acriter insequentibus conficiuntur: cum interim nulla calamitate victus Corbeus, excedere prælio, syluasque petere, haud inuitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin, fortißime præliando, compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela coniicere. Tali modo re gesta, *recentibus prælij vestigijs, ingressus* Cæsar, *cum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde* * *abesse plus minus* II X. *millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen, exercitu transducto, progreditur. at* Bellouaci, *reliquaque ciuitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui syluarum beneficio casum euitauerant,* * *omnibus aduersis, cognita calamitate interfecto* Corbeo, *amisso equitatu, & fortißimis peditibus, cum admentare* Romanos *existimarent, concilio repente cantu tubarum conuocato, conclamant, vt legati, obsidesque ad* Cæsarem *mittantur. hoc omnibus probato consilio,* Commius Attrebas *ad eos profugit* Germanos *à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. ceteri e vestigio mittunt ad* Cæsarem *legatos, petuntque, vt ea pœna sit contentus hostium, quàm si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia, atque humanitate, numquam profecto esset illaturus: afflictas opes equestri prælio* Bellouacorum *esse: delectorum peditum multa millia interijsse, vix refugisse nuncios cædis: tamē magnum, vt in tanta calamitate,* Bellouacos *eo prælio commodum esse consecutos, quod* Corbeus, *auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus: nunquam enim senatum tantum in ciuitate, illo viuo, quantum imperitam plebem,*

potuisse. Hæc orantibus legatis commemorat Cæsar, *eodem tempore superiore anno* Bellouacos, *ceterasque* Galliæ *ciuitates, suscepisse bellum, pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire, atque intelligere se caussam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum pollere, vt inuitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare, & gerere posset: sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent.* Nocte *insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. concurrunt reliquarum ciuitatum legati, quæ* Bellouacorum *speculabantur euentum: obsides dant: imperata faciunt: excepto* Commio *quem timor cohibebat, cuiusquam fidei suam committere salutem. nam superiore anno* T. Labienus, Cæsare *in* Gallia *Citeriore ius dicente, cum* Commium *comperisset sollicitare ciuitates, & coniurationem contra* Cæsarem *facere, infidelitatem eius sine vlla perfidia iudicauit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret,* C. Volusenum Quadratum *misit, qui eũ, per simulationem colloqui curaret interficiendum. ad eam rem delectos transdidit centuriones. cum in colloquium ventum esset, &, vt conuenerat, manum* Cõmij Volusenus *arripuisset, centurio,* velut inconsueta re permotus, celeriter à familiaribus prohibitus* Commij, *conficere hominem non potuit, grauiter tamen primo ictu gladio caput percussit. cum vtrimque gladij districti essent, non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit vtrorumq; consilium, nostrorum, quod mortifero vulnere* Commium *credebant affectum,* Gallorum, *quod, insidijs cognitis,*

plura,

plura; quam videbant, extimescebant. quo facto statuiße Commius dicebatur. numquam in conspectum cuiusquam Romani venire. Bellicosißimis gentibus deuictis. Cæsar, cum videret nullam iam esse ciuitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris effugere, ad præsens imperium euitandum, plures in partes exercitum dimittere constituit: M. Antonium quæstorem, cum legione XI. sibi coniungit: C. Fabium legatum, cum cohortibus XXV. mittit in diuersißimam partem Galliæ, quod ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum,* qui in illis regionibus præerat, satis firmas II. legiones habere existimabat. T. Labienum ad se euocat: legionemque XII. quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatã Galliam mittit, ad colonias ciuium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum * accideret de incursione Barbarorũ, ac superiore æstate Tergestinus accidisset, quia repẽtino latrocinio, atque impetu incolæ illorum erant oppreßi: ipse ad deuastandos, depopulandósque fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum, atque fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suæ dignitati esse ducebat, adeo fines eius vastare ciuibus, ædificiis, pecore, vt odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem. cum in * omnes fines partium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimisisset, atq; omnia cædibus, incendiis,* rapinis, vastasset, magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum, cum II. legionibus, in Treuiros mittit, quorum ciuitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate, non multum à Germanis differebat: neq; imperata vmquam nisi*

exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius le-*gatus, cum, magnam multitudinem conuenisse ho-stium in fines* Pictonum, *literis, nunciisque* Du-*racij cognouisset, qui perpetuo in amicitia* Roma-*norum permanserat, quod pars quadam ciuitatis eius defecisset, ad oppidum* Lemouicum *contendit. quo cum aduentaret: atque ex captiuis certius co-gnosceret, multis hominum millibus,* Dumnaco *du-ce* Andium, Duracium *clausum*, Lemouicum *op-pugnari: neque infirmas legiones hostibus commit-tere auderet, castra munito loco posuit.* Dumnacus, *cum appropinquare* Caninium *cognouisset, copiis omnibus ad legiones conuersis castra* Romanorum *oppugnare instituit. cum complures dies in oppugna-tione consumpsisset, & magno suorum detrimento, nullam partem munitionum conuellere potuisset, rursus ad obsidendum* Lemouicum *redit.* * *Eodem tempore* C. Fabius *legatus complures ciuitates in fidem recipit, obsidibus firmat, literisque* C. Ca-*ninij certior fit. qua in* Pictonibus *gerantur. qui-bus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium* Du-*racio ferendum. at* Dumnacus, *aduentu* Fabij *cognito, desperata salute, si tempore eodem coactus esset &* Romanum, *& externum sustinere ho-stem, & respicere, ac timere oppidanos, repente eo ex loco cum copiis recedit, nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen* Ligerim, *quod erat pon-te, propter magnitudinem,* * *constratum, copias transduxisset.* Fabius, *etsi nondum in con-spectum venerat* * *hostium, neque se cum* Caninio *coniunxerat, tamen, doctus ab ijs, qui* * *locorum nouerant naturam, potissimum credidit, hostes per-territos eum locum, quem petebant, petituros. ita-que cum copijs ad eundem pontem contendit, equi-tatúmque tantum procedere ante agmen imperat*

legionum, quantum cum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, vt erat praeceptum, inuaduntque Dumnaci agmen: & fugientes, perterritósque sub sarcinis in itinere aggressi, magna praeda, multis interfectis, potiuntur. itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra. insequenti nocte Fabius equites praemittit, sic paratos, vt confligerent, * atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. cuius praeceptis, vt res gereretur,* Q. Titatius Varus, praefectus equitum, singularis & animi, & prudentiae vir, suos hortatur, agmenque hostiũ consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum praelium committit. consistit audacius equitatus hostium succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit praelium acri certamine namque nostri, contemptis pridie, superatísque hostibus cum subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & * cupiditate per se conficiendi praelij, fortissime contra pedites praeliantur, hostésque nihil amplius copiarum accessurum credentes, vt pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur. cum aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus inuicẽ praesidio; tum repente confertae legiones in conspectum hostiũ veniunt. quibus visis perculsae Barbarorũ turmae, ac perterrita acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore, discursuq; passim fuga se mandant. At nostri equites, qui paulò ante cum resistentibus fortissime conflixerant, laetitia victoriae elati magno vndiq; clamore sublato, cedentibus circumfusi, quãtum equorum vires ad persequendum, dextraeque ad cedendum valent, tantum eo praelio interficiũt.

itaque amplius millibus XII. *aut armatorum, aut eorum, qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. qua ex fuga cum constaret,* Drapetem Senonem, *(qui, vt primum defecerat* Gallia, *collectis vndique perditis hominibus, seruis ad libertatem vocatis,* exsulibus omnium ciuitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta, & commeatus* Romanorum *interceperat) non amplius hominum* II, *millibus ex fuga collectis, prouinciam petere, vnáque consilium cum eo* Luterium Cadurcum *cepisse, quem in superiore* Cõ-*mentario, prima defectione* Galliæ *facere in prouinciam impetum voluisse, cognitum est,* Caninius *cũ legionibus* II. *ad eos persequendos contendit, ne de timore, aut detrimento prouinciæ, magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.* C. Fabius *cum reliquo exercitu in* Carnutes, ** reliquasque proficiscitur ciuitates, quarum eo prælio, quod cum* Dumnaco *fecerat, copias esse accitas sciebat. nõ enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ, dato vero spatio, ac tempore, eodem instante* Dumnaco, *possent concitari. qua in re summa felicitas, celeritasque in recipiendis ciuitatibus* Fabium *consequitur. nam* Carnutes, *qui sæpe vexati, numquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditionem, ceteraque ciuitates, posita in vltimis* Galliæ *finibus,* Oceano *coniunctæ, quæ* Armoricæ *appellantur, auctoritate adducta* Carnutum, *aduentu* Fabij, *legionumque, imperata sine mora faciunt.* Dumnacus, *suis finibus expulsus, errans, latitánsque, solus extremas* Galliæ *regiones petere, coactus est.* At Drapes, *vnáque* Luterius, *cum legiones,* Caniniúmque *adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent* Prouinciæ *fines intrare posse,* nec*

*iam liberam vagandi,latrocinandique,facultatem haberent,consistunt in agris Cadurcorum. ibi cum Luterius,apud suos ciues quondam, integris rebus, multum potuisset, sempérque auctor nouorum consiliorum magnam apud Barbaros auctoritatem haberet,oppidum Vxellodunum,quod in clientela fuerat eius,natura loci egregie munitum, occupat suis & Drapetis copijs,oppidanosq; sibi coniungit.quo cũ confestim C. Caninius venisset, animaduerterétque omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas,quo,defendente nullo,tamen armatis adscendere esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent:tripartito cohortibus diuisis,trina * excelsissimo loco castra fecit,à quibus paulatim, quantum copia patiebantur,vallum id oppidi instituit. quod cum animaduerterent oppidani, miserrimáque Alexiae memoria sollicitati, similem casum obsessionis vererentur, maximéque ex omnibus Luterius, qui fortunae illius periculum fecerat,moneret,rationem frumenti esse habendam, constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum,ipsi cum expeditis ad importandum frumẽtum proficisci.eo consilio probato,proxima nocte,II. millibus armatorum relictis,reliquos ex oppido Drapes,& Luterius,educunt:ij,paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant,partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur.quam ob caussam C.Caninius toto oppido munitiones circumdare conatur, ne aut opus effectum tueri non posset,aut plurimis in locis infirma dispo-*

*nat præsidia . magna copia frumenti comparata o * considunt* Drapes, *&* Luterius *non longius ab oppido* X. *millibus passuum, vnde paulatim frumentum in oppidum supportarent: ipsi inter se prouincias patiuntur.* Drapes *castris præsidio cum parte copiarum restitit .* Luterius *agmen iumentorum ad oppidum * adducit: dispositis ibi præsidijs, hora noctis circiter* X. *siluestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit . quorũ strepitum vigiles castrorum cum sensissent, exploratorésque missi, quæ agerentur, renunciassent,* Caninius *celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis, in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. ij, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia : quæ nostri vt viderunt, acrius contra armatos incitati , neminem ex eo numero viuum capi patiuntur.* profugit inde cum paucis* Luterius, *nec se recipit in castra. re bene gesta ,* Caninius *ex captiuis comperit , partem copiarum cum* Drapete *esse in castris * intra millia passuum* X. *qua re ex compluribus cognita, cum intelligeret , fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse, magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminẽ ex cæde refugisse in castra , qui de accepta calamitate nuncium* Drapeti *perferret. sed, cum in experiundo periculum nullum videret, equitatum omnem ,* Germanósque *pedites summæ velocitatis omnes ad castra hostium præmittit . * ipse legionem vnam intra castra distribuit, alteram secum expeditam ducit . cum propius hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit , castra eorum , vt* Barbarorum *fert consuetudo , relictis locis superioribus , ad ripas fluminis esse demissa. * at* Germanos *, equitesque imprudentibus omnibus de improuiso *, aduolasse, & prælium commisisse. qua re co-*

*gnita, legionem armatam instructámque adducit. ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. quod vbi accidit, Germani, equitésque, signis legionis visis, vehementissime præliantur. confestim omnes cohortes vndique impetum faciunt: omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. capitur ipse eo prælio Drapes. Caninius, felicissime re gesta, sine vllo pene militis vulnere, ad obsidendos oppidanos reuertitur, externóque hoste deleto, cuius timore augere præsidia, & munitione oppidanos * circundare prohibitus erat, opera vndique imperat administrari. venit eodem cum suis copijs postero die C. Fabius, partémque oppidi sumit ad obsidendum. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus XV. in Bellouacis reliquit, ne qua rursus nouorum consiliorũ ad capiẽdum bellum facultas daretur: ipse reliquas ciuitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. Cũ in Carnutes venisset, quorum consilio in ciuitate superiore Cõmentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum, quod præcipue eos, propter conscientiam facti, timere animaduertebat, quo celerius ciuitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius, & concitatorem belli * Guturuatum ad supplicium deposcit. qui etsi ne ciuibus quidem suis se committebat, tamen celeriter, omnium cura quæsitus, in castra * perducitur. cogitur in eius supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum consensu, qui omnia pericula, & detrimenta belli à Guturnato accepta referebant, adeo vt verberibus exanimatum corpus securi feriretur. ibi crebris litteris Caninij fit certior, quæ de Drape, & Luterio gesta essent, quóque in consilio permanerent oppidani, quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertina-*

*etiam magna pœna esse afficiendam iudicabat, ne vniuersa Gallia non vires * sibi defuisse ad resistēdum Romanis, sed constantiam, putaret, neue hoc exemplo cetera ciuitates, locorum opportunitate freta, se vindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse vnam æstatem suæ prouinciæ, quam si sustinere potuissent, nullum vltra periculum vererentur. itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II. relinquit, qui iustis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contēdit. cum, contra exspectationem omnium, Cæsar Vxellodunum venisset, oppidumq́; operibus clausum animaduerteret, neque ab oppugnatione recedi videret vlla condicione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognosceret, aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem diuidebat, quæ pene totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum vndique oppidum Vxellodunum. hoc auertere loci natura * prohibebat. sic enim imis radicibus montis ferebatur, vt nullam in partem, depreßis foßis, deriuari posset. Erat autem oppidanis difficilis, & præruptus eo descensus, vt, prohibentibus nostris, sine vulneribus, ac periculo vitæ, neque adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. qua difficultate eorum cognita, Cæsar, sagittariis, funditoribúsque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos, quorum omnis postea multitudo aquatum vnum in locum conueniebat.* sub ipsius enim oppidi murum magnus fons prorumpebat, ab ea * parte, qua fere pedum CCC. interuallo fluminis circuitu vacabat. hoc fonte prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Cæsar vnus videret,*

non sine magno periculo, è regione eius, vineas agge re aduersus montem, & aggeres struere cœpit, magno cum labore, & continua dimicatione. oppidani enim loco superiore decurrunt, & eminus sine periculo præliantur, multosque pertinaciter succedētes vulnerant. non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre, & labore, atque operibus locorum vincere difficultates.* eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis. quod genus operis sine vllo periculo, & sine suspicione hostiũ facere licebat. exstruitur agger in altitudinē pedum* IX. *collocatur in eo turris* X. *tabulatorum, non quidē quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat)* sed quæ superare fontis fastigium posset. ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditus, nec sine periculo possent aquari oppidani, non tantum pecora, atque iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. quo malo perterriti oppidani, cupas seuo, pice, scandulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt. eodem tempore acerrime præliantur,* vt ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant* Romanos. *magna repente in ipsis operibus flamma* existit. quacumque enim per locum præcipitem missa erãt, ea vineis & aggere suppressa comprehendebant id ipsum, quod morabatur.* Milites *contra nostri, quãquam periculoso genere prælij, locóque iniquo premebantur,* tamen omnia paratißimo sustinebant animo. res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri: magnúsque vtrímque clamor oriebatur:* ita vt quisque poterat, maximéq; insignis, quo notior, testatiorque virtus eius esset, telis hostium flammæq; se offerebat.* Cæsar, *cum cõplures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adscendere, &, simula-*

tionem mœnium occupandorum, clamorem vndique iubet tollere. quo facto perterriti oppidani, cum quid ageretur in locis reliquis, essent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, murísque disponunt. ita nostri, sine prælij facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt.* cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte suorum siti amissa, in sententia permanebant. ad postremum cuniculis vena fontis intercisa sunt, atque auersa. quo facto repente fons perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, vt id non hominum consilio, sed* Deorum *voluntate factum putarent. itaque, necessitate coacti, se transdiderunt.* Cæsar, *cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque vereretur, ne quid crudelitate natura videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animaduerteret, si tali ratione diuersis in locis* plures rebellare cœpissent, exemplo supplicij deterrendos reliquos existimauit. itaque omnibus, qui arma tulerant,* manus præcidit, vitámque concessit, quo testatior esset pœna improborum.* Drapes, *quem captum esse à* Caninio *docui, siue* indignatione, & dolore vinculorum, siue timore grauioris supplicij, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interijt.* Eodem *tempore* Luterius, *quem profugisse ex prælio, scripsi, cum in potestatem venisset* Epasnacti Aruerni, *(crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine* periculo commoraturus videbatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum deberet* Cæsarem *habere) hunc* Epasnactus Aruernus, *amicissimus populi* Rom. *sine dubitatione vlla vinctum ad* Cæsarem *duxit.* Labienus *interim in* Treuiris *equestre prælium secundum facit, compluribúsque* Treuiris *in-*

perfectis, & Germanis, qui nullis aduersus Romanos auxilia denegabant, principes eorum viuos in suam redegit potestatem, atque in ijs Surum Aeduũ qui & * virtutis, & generis summam nobilitatem habebat, solúsque ex Aeduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Caesar cum in omnibus partibus Galliae bene res gestas videret, iudicarétque superioribus aestiuis Galliam deuictã & subactam esse,* Aquitaniam numquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte deuicisset, cum II. legionibus in eam partem est profectus, vbi extremum tempus consumeret aestiuorum. quam rem, sicut cetera, celeriter, feliciterque confecit. namque omnes Aquitaniae ciuitates legatos ad eum miserunt, obsídésque * ei dederunt. quibus rebus gestis, ipse cum equitum praesidio Narbonem profectus est, exercitum per legatos in hyberna deduxit, IV. legiones in Belgio collocauit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Q. Tullio legatis,* II. in Aeduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat, II. in Treuiris ad fines Carnutum posuit, quae omnem regionem coniunctam Oceano continerent, II. reliquas in* Lemouicum fines, non longe ab Aruernis, ne qua pars Galliae vacua ab exercitu esset. paucos dies ipse in prouincia moratus, cum celeriter omnes conuentus percucurrisset, publicas controuersias cognouisset, bene meritis * praemia tribuisset, (cognoscendi enim maximã facultatem habebat,* quali quisq; animo in remp. fuisset totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate, atq; auxiliis prouinciae illius) his rebus cõfectis, ad legiones in Belgium se recipit. hybernauitq; Nemetocennae. ibi cognoscit, Commium Atrebatẽ praelio cum equitatu suo contendisse. nam cum Antonius in hyberna venisset, ciuitásq; Atrebatum in*

*officio maneret, Commius, qui post illam vulnerationem, quam * supra commemoraui, semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus auctor armorum, dúxque deesset, * parente Romanis ciuitate, cum suis equitibus se, suósque latrociniis alebat, infestísque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hyberna Romanorum, * intercipiebat. erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hibernaret. hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Commij adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. itaque, dispositis insidiis, sæpius eius equites aggressus, secunda prælia faciebat. nouißime, cum vehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Cōmij cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset, * ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset, repente omnium suorum inuocat fidem, atque auxilium, ne sua vulnera, perfidia interposita, paterentur * inulta, conuersóque equo, se à ceteris incautius permittit in præfectum. faciunt idem * omnes eius equites, paucósque nostros conuertunt, atque insequuntur. Commius incēsum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lanceáque * infesta medium femur eius magnis viribus transiicit. præfecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, * & conuersi hostem pellere. quod vbi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi, vulnerantur, & partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. quod vbi malum dux equi velocitate * euitauit, grauiter vulneratus præfectus, vt vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem, siue*

*expiato suo dolore, siue magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seque ibi futurum, vbi * praescripserit, & ea facturum, quae imperauerit, obsidibus datis firmat: vnum illud orat, vt timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cuiusquam* Romani. **quam postulationem* Antonius *cum iudicaret ab iusto nasci timore, veniam petendi dedit, obsides accepit.*

SCIO, C*aesarem singulorum annorum singulos Commentarios fecisse: quod ego non existimaui mihi esse faciendum: propterea quod insequens annus* L. Paulo, & C. Marcello Cos. *nullas habet* Galliae *magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis* Caesar, *exercitúsque eo tempore fuissent, pauca scribenda, coniungendaque huic cõmentario statuit.*

CAESAR, *cum in* Belgio *hyemaret, vnum illud propositum habebat, continere in amicitia ciuitates. nulli spem, aut caussam dare armorum. nihil enim minus volebat, * quam sub discessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod omnis* Gallia *libenter sine praesenti periculo susciperet. itaque, honorifice ciuitates appellando, principes maximis praemiis afficiendo, nulla onera noua * imponendo, defessam tot aduersis praeliis* Galliam, *condicione parendi meliore, facile in pace continuit. ipse, hybernis peractis, contra consuetudinem in* Italiam *quammaximis itineribus est profectus, vt municipia, & colonias appellaret, quibus* M. Antonij, *quaestoris sui, commendaret sacerdotij petitionem. * contendebat enim gratia, cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paulo ante praemiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui,* M. Antonij *repulsa,* Caesa-

ris intercedentis conuellere gratiam cupiebant. hūs etsi augurem prius factum, quam Italiam *attingeret, in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi caussam municipia, & colonias adeundi existimauit, vt iis gratias ageret, quod frequentiam, atque officium suum,* Antonio *praestitissent,* simúlque se & honorem suum insequentis anni commendaret petitione, propterea quod insolenter aduersarij sui gloriarentur,* L. Lentu*lum, &* C. Marcellum Cos. *creatos, qui omnem honorem & dignitatem* Caesaris *exspoliarent, ereptum* Ser. Galbae *consulatum, cum iis multo plus gratia suffragiísque valuisset, quod sibi coniunctus & familiaritate, & necessitudine legationis esset. exceptus est* Caesaris *aduentus ab omnibus municipiis, & coloniis incredibili honore atque amore. tum primum enim veniebat ab illo vniuersae* Galliae *bello, nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorúmque omnium, qua* Caesar *iturus erat, excogitari* posset. cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat. hostiae omnibus locis immolabantur: triclinijs stratis fora, templáque occupabantur, vt vel exspectatissimi triumphi laetitia percipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.* Cũ *omnes regiones* Galliae Togatae Caesar *percucurrisset, summa celeritate ad exercitum* Nemetocēnam *rediit, legionibúsque ex omnibus hybernis ad fines* Treuirorum *euocatis, eo profectus est, ibíque exercitum lustrauit.* T. Labienum Galliae Togatae *praefecit, quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum, propter salubritatem, existimabat. ibi quanquam crebro audiebat,* Labienum *ab inimicis suis*

*sollicitari, certiórque fiebat, id agi paucorum consiliis, vt, interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque contra senatus auctoritatem, vt aliquid faceret, potuit adduci. indicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum caussam suam facile obtineri. nam C. Curio, tribunus pl. cum Cæsaris caussam, dignitatémque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris læderet, & quoniam Pompeij dominatio, atque arma, non minimum terrorem fore inferrent, discederet vterque ab armis, exercitúsque dimitteret. * fore eo facto liberam, & sui iuris ciuitatem. neque hoc tantum pollicitus est,* sed etiam per se discessionem facere cæpit. * quod ne fieret, consules, amicíque Pompeij * iusserunt. * atque, ita rem moderando, dicesserunt. magnum hoc testimonium senatus erat vniuersi, conueniénsque superiori facto. nam Marcellus, proximo anno, cum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeij, & Crassi, retulerat ante tempus ad senatum, de Cæsaris prouincijs, sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatē ex Cæsaris inuidia quærebat, senatus frequens in alia omnia transiit. quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent. Fit deinde S. C. vt ad bellum Parthicum legio vna à Cneio Pompeio, altera à C. Cæsare mitterentur. neque obscure hæ duæ legiones vni Cæsari detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat,* confectam ex delectu prouinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen,* cum*

*de voluntate aduersariorum se exspoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit, & ex suo numero XV, quã in Gallia Citeriore habuerat, ex S. C. iubet transdi. in eius locum XIII. legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidiis X V. deducebatur: *ipse exercitum distribuit per hiberna, C. Trebonium, cum legionibus I V. in Belgio collocat, C. Fabium, cum totidem. in Aeduos deducit. sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima virtus, * & Aedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est. quo cum venisset, cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones I I. ab se remissas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transditas, atque in Italia retentas esse. hoc facto, quamquã nulli erat dubium, quin arma contra Cæsarem pararentur: tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, iure potius disceptandi, quam belli gerendi.*

C. IVLII

C. IVLII CÆSARIS

COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER I.

Litteris à Fabio C. Cæsaris consulibus redditis, ægre ab iis impetratum est, summa tribunorum pl. contentione, vt in senatu recitarentur, vt verò ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt consules de rep. in ciuitate. L. Lentulus consul senatui reique pub. se nō defuturum pollicetur, si audacter, ac fortiter sententias dicere velint: sin Cæsarem respiciant, atque eius gratiam sequantur, vt superioribus fecerint tēporibus, se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtemperaturum: habere se quoque ad Cæsaris gratiam, atque amicitiam, receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, reip. non deesse, si senatus sequatur, sin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam eius auxilium, si postea velit, imploraturum.* Hæc Scipionis oratio, quod senatus in vrbe habebatur, Pompeiúsque aberat, ex ipsius ore Pompeij mitti videbatur. dixerat aliquis leniorem sententiam, vt primo M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere ante de* rep. ad senatum referri, quā delectus tota Italia habiti, & exercitus conscripti essent, quo præsidio, tuto, & libere, senatus, quæ

vellet, decernere auderet: vt M. C*alidius, qui censebat, vt* Pompeius *in suas prouincias proficisceretur, ne qua esset armorum caussa: timere* C*æsarem, abreptis ab eo* I I. *legionibus, ne ad eius periculum reseruare, & retinere eas ad vrbem* Pompeius *videretur: vt* M. Rufus, *qui sententiam* Calidij, *paucis fere mutatis verbis, sequebatur. ij omnes, conuicio* L. Lentuli *consulis correpti exagitabantur.* Lentulus *sententiam* Calidij *pronunciaturum se omnino negauit.* Marcellus, *perterritus conuicijs, à sua sententia discessit. sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum* Pompeij, *plerique compulsi, inuiti, & coacti,* Scipionis *sententiam sequuntur, vti ante certam diem* Cæsar *exercitum dimittat, si non faciat, eum aduersus remp. facturum videri.** Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, *tribuni pl.* Refertur *confestim de intercessione tribunorum. dicuntur sententiæ graues: vt quisq; acerbissime, crudelissiméque dixit, ita quàm maxime ab inimicis* Cæsaris *collaudatur: misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt eius ordinis, à* Pompeio *euocantur.* * *laudat* Pompeius, *atque in posterum confirmat, segniores castigat, atque incitat. multi vndique ex veteribus* Pompeij *exercitibus, spe præmiorum, atque ordinum, euocantur, multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à* Cæsare,* *accersuntur. completur vrbs ad ius comitiorum. tribunos pl.* C. Curio *euocat. omnes amici consulum, necessarij* Pompeij, *atque eorum, qui veteres inimicitias cum* Cæsare *gerebant, coguntur in senatum: quorum vocibus, & concursu terrentur infirmiores, dubij confirmantur, plerisque verò libere potestas decernendi eripitur. pollicetur* L. Piso *Censor, sese iturum ad* Cæsarem, *item* L. Roscius *prætor, qui de his rebus cum do-*

erant. VI. *dies ad eam rem conficiendam ſpatij poſtulant. dicuntur etiam à nonnullis ſententiæ, vt legati ad Cæſarem mittantur, qui voluntatem ſenatus ei proponant. omnibus his reſiſtitur, omnibuſque oratio conſulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiæ Cæſaris incitant, & dolor repulſæ. Lentulus, æris alieni magnitudine, & ſpe exercitus, ac prouinciarum, & regum appellandorum largitionibus mouetur: ſeque alterum fore Syllam, inter ſuos gloriatur, ad quem ſumma imperij redeat. Scipionem eadem ſpes prouinciæ, atque exercituum impellit, quos ſe, pro neceßitudine, partiturum cum Pompeio arbitratur: ſimul iudiciorum metus, adulatio, * atque oſtentatio ſui, & potentium, qui in rep. iudiciiſque tum plurimum pollebant. ipſe Pompeius, ab inimicis Cæſaris incitatus, quod neminem dignitate ſecum exequari volebat, totum ſe ab eius amicitia auerterat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat,* quorum ipſe maximam partem illo affinitatis tempore adiũxerat Cæſari. ſimul, infamia* II. *legionum permotus, quas ab itinere Aſiæ, Syriæq; ad ſuam potentiam, dominatumq; conuerterat, rem ad arma deduci ſtudebat. His de cauſsis aguntur omnia raptim, atq; turbate, neq; docendi Cæſaris propinquis eius ſpatium datur, nec tribunus pl. ſui periculi deprecandi, neque etiam extremi iuris interceßionẽ retinẽdi, quod L. Sylla reliquerat, * facultas tribuitur, ſed de ſua ſalute die* VII. *cogitare cogũtur, quod illi turbulentißimi ſuperioribus tẽporibus trib. pl.* IIX. *deniq; menſe ſuarum actionũ reſpicere, ac timere conſueuerant, decurritur ad illud extremũ atq; vltimum* S. C. *quo, niſi pene in ipſo vrbis incendio, atque deſperatione * omniũ ſalutis latorum audacia, numquam ante diſceßũ eſt, dem*

*operam consules, pratores, tribuni pleb. * quique * proconsules sunt ad vrbem, ne quid resp. detrimēti capiat.* Hac S.C. perscribuntur ad VII. Id. Ianuarij. itaque V. primis diebus quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum inijt Lentulus, biduo excepto comitiali, & de imperio Casaris, & de amplißimis viris tribunis pl. grauißime acerbißiméque decernitur. profugiunt statim ex vrbe tribuni pl. seséque ad Casarem conferunt. is eo tempore erat Rauenna, exspectabatque suis * leuissimis postulatis responsa: si qua hominum aquitate res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur senatus extra vrbem. Pompeius eadem illa, qua per Scipionem ostenderat, agit, senatus virtutem constantiámque collaudat, copias suas exponit, legiones habere sese paratas X. praterea cognitum compertúmque sibi, alieno esse animo in Casarem milites, neque ijs posse persuaderi, vti eum defendant, aut * sequantur. Statim de reliquis rebus ad senatum refertur, tota vt Italia delectus habeatur, Faustus Sylla proprat.* Mauritaniam * mittatur: pecunia vti ex arario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, vt socius sit, atque amicus.* Marcellus vero, passurum se in prasentia, negat. De Fausto impedit Philippus tribunus pl. De reliquis rebus S.* C. perscribuntur, Prouincia priuatis decernuntur, dua consulares, reliqua pratoria. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia: * Philippus, & Marcellus priuato consilio pratereuntur, neque eorum sortes deijciuntur. in reliquas prouincias pratores mittuntur. neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, vt de eorum imperio ad populum referatur: * Paludatíque, votis nuncupatis, exeunt. Consules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex vrbe proficiscuntur, lictoréśque habent in vrbe, & Capi-*

*solio priuatim, contra omnia vetustatis exempla. tota Italia delectus habentur, arma imperantur, pecunia a municipijs exiguntur, & e Fanis tolluntur, omnia diuina, & humana iura permiscentur. Quibus rebus cognitis, Caesar apud milites concionatur: omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat, a quibus * & inductum, & deprauatum Pompeium queritur, inuidia, atque obtrectatione laudis suae, cuius ipse honori, & dignitati semper fauerit, adiutorque fuerit. nouum in Rep. introductum exemplum queritur, vt tribunitia intercessio armis notaretur, atque opprimeretur,* quae superioribus annis armis esset restituta. Syllam, nudata omnibus rebus tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse, Pompeium,* qui amissa restituisse videatur, bona etiam, quae ante habuerat, ademisse: quotiescunque sit decretum, darent magistratus operam, ne quid resp. detrimenti caperet, qua voce, & quo S.C. populus R. ad arma sit vocatus, factum in perniciosis legibus, in vi Tribunicia, in secessione populi, templis, locisque editioribus occupatis: (atque haec superioris aetatis exempla expiata Saturnini, atque Gracchorum * casibus docet) quarum rerum illo tempore nihil factum, * ne cogitatum quidem. nulla lex promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla secessio facta. hortatur, cuius Imperatoris ductu IX. annis remp. felicissime gesserint, plurimáque praelia secunda fecerint, omnem Galliam, Germaniámque pacauerint, vt eius existimationem dignitatémque ab inimicis defendant. Conclamant legionis XIII. quae * aderat, milites, (hanc enim initio tumultus euocauerat: reliqua nondum conuenerant) sese paratos esse, Imperatoris sui, Tribunorúmque pl. iniuria defendere. Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea*

legione proficiscitur, ibique Tribunos pl. qui ad eum confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hybernis euocat, & subsequi iubet. Eo L. *Cæsar adolescens venit: cuius pater Cæsaris erat legatus. is, reliquo sermone confecto, cuius rei caussa venerat, habere se à Pompeio ad eum priuati officij mandata demonstrat: velle Pompeium, se Cæsari purgatum, ne ea, quæ reip. caussa egerit, in suam contumeliam vertat: * semper se reip. commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora, Cæsarem quoque pro sua dignitate debere & studium, & iracundiã suam reip. dimittere, neque adeo grauiter irasci inimicis, ne, cum illis nocere se speret, reip. noceat. pauca eiusdem generis addit, cum excusatione Pompeij coniuncta. Eadem fere, atque eisdem de rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibíque Pompeium commemorasse demonstrat. quæ res etsi nihil ad leuandas iniurias pertinere videbantur: tamen, idoneos nactus homines, per quos ea quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab vtroque, quoniam Pompeij mandata ad se detulerint, ne grauentur sua quoque ad eum postulata deferre, si paruo labore magnas controuersias tollere, atque omnem Italiam metu liberare * possent: * sibi semper reip. primam fuisse dignitatem, vitaque potiorem, doluisse se, quod populi R. beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptóque semestri imperio, in vrbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis comitiis populus iußisset, tamen hanc honoris iacturam sui, reip. caussa æquo animo tulisse: cum literas ad senatum miserit, vt omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetrauisse: tota Italia delectus haberi, retineri legiones II. quæ ab se, simulatione Parthici belli, sint adductæ: ciuitatem esse in armis: quonam hæc omnia, nisi ad*

*suam perniciem, pertinere? sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati reip. caussa: * proficiscatur Pompeius in suas prouincias, * ipsi exercitus dimittantur, discedant in Italia omnes ab armis, metus è ciuitate tollatur, libera comitia, atque omnis resp. Senatui populóque R. permittatur: hæc quo facilius, certísque conditionibus fiant, & iureiurando sanciãtur, aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fore, uti per colloquia omnes controuersiæ componantur.* Acceptis mandatis, Roscius cum L. Cæsare Capuam peruenit, ibique Consules, Pompeiúmque inuenit, postulata Cæsaris renunciat. Illi, re deliberata, respondent, scriptáque ad eum mandata per eos remittunt: quorum hæc erat summa: *Cæsar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. interea, quoad fides esset data, Cæsarem facturum, quæ polliceretur, non intermissuros Consules, Pompeiúmque delectus.* Erat iniqua condicio, postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in prouinciam reuerteretur, ipsum & prouincias, & legiones alienas tenere. Exercitum Cæsaris velle dimitti, delectus habere c polliceri, se in prouinciam iturum, neque, ante quem diem iturus sit, definire: ut, si, peracto Cæsaris consulatu, Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacij religione obstrictus videretur. tempus verò colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus V. Arretiũ mittit: * ipse Arimini cum II. legionibus subsistit. ibiq; delectum habere instituit: Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. Interea certior factus, Tignium Thermum prætorem cohortibus V. tenere, oppidum munire, omniumque esse Tigniorũ

*optimam erga se voluntatem, Curionem cum III. cohortibus, quas Pisauri, & Arimini habebat, mittit. cuius aduentu cognito, diffisus municipij voluntati Thermus, cohortes ex vrbe * educit, & profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum reuertuntur: Curio, omnium summa voluntate, Tignium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis XIII. ex præsidijs deducit, Auximúmque proficiscitur: quod oppidum * Actius, cohortibus introductis, tenebat, delectúmque toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat. Aduentu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi ad Actium Varum frequentes conueniunt: docent, sui iudicij rem non esse, neque se, neque reliquos municipes pati posse, C. Cæsarem imperatorem bene de Rep. meritum tantis rebus gestis, oppido, mœnibúsque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui. Quorum oratione permotus Actius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere * cogunt: commissoque prælio, deseritur à suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit: reliqui ad Cæsarem perueniunt: atque vna cum ijs deprehensus L. Pupius, primipili centurio, adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Cæsar milites Actianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repentè terror inuasit, vt, cum Lentulus * consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, protinus, aperto sanctiore ærario, ex vrbe profugeret. * Cæsar enim aduentare, iam iámque adesse eius equites, falso*

*nunciabantur. hunc Marcellus collega, & plerique magistratus, consecuti sunt. Cn. Pompeius, pridie eius diei ex vrbe profectus, iter ad legiones habebat, quas, à Cæsare acceptas, in Apulia, hibernorum caussa disposuerat. delectus intra vrbem intermittuntur, nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primum sese confirmant, & colligunt, delectúmque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt, gladiatorésq;, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea, monitus à suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conuentus Campaniæ, custodiæ caussa, distribuit. Auximo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiũt, exercitúmque eius omnibus rebus iuuant. Etiam ex cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaque pecunia exædificauerat, ad eum legati veniunt, quaque imperauit, sese cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio XII. Cæsarem consequitur. cum his II. Asculum Picenum proficiscitur. id oppidum Lentulus Spinther X. cohortibus tenebat: qui, Cæsaris aduentu cognito, profugit ex oppido, cohortésque secum abducere conatus, à magna parte militum deseritur, relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in Agrum Picenum, confirmandorum hominum caussa: à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur. milites ab eo accipit, ipsum dimittit. item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: * in iis Camerino* fugientem Vlcillem Hirum, cum VI. cohortibus,*

quas ibi in præsidio habuerat, excipit. quibus coactis, X I I I. *efficit: cum is ad* Domitium Ahenobarbum Corfinium *magnis itineribus peruenit*, Cæsaremque *adesse cum legionibus* I I. *nunciat*. Domitius *per se circiter* X X. *cohortes ex* Alba, *&* Marsis, *&* Pelignis, *& finitimis ab regionibus coegerat*. Recepto Asculo, *expulsoque* Lentulo, Cæsar *conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumq; institui iubet: ipse, vnũ diem ibi, rei frumentariæ caussa, moratus*, Corfinium *contendit. eo cum venisset, cohortes* V, *præmissæ à* Domitio *ex oppido, pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido millia * passuum circiter* I I I. *ibi cum antecursoribus* Cæsaris *prælio commisso, celeriter* Domitiani, *à ponte repulsi, se in oppidum receperunt*. Cæsar, *legionibus transductis, ad oppidum constitit, iuxtaque murum castra posuit*. Re cognita, Domitius *ad* Pompeium *in* Apuliam *peritos regionum, magno proposito præmio, cum litteras mittit, qui petant, atque orent, vt sibi subueniat*: Cæsarem *duobus exercitibus, & locorum angustiis facile intercludi posse, frumentoque prohiberi: quod nisi fecerit, se cohortesque amplius* X X X. *magnumque numerum Senatorum, atque equitum* Romanorum *in periculum esse venturum. interim, suos cohortatus, tormenta in muris disponit: certasque cuique partes ad custodiam vrbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, * quaterna in singulos iugera, & pro rata parte centurionibus, euocatisque interim* Cæsari *nunciatur*, Sulmonenses, *quod oppidũ à* Corfinio V I I. *millium interuallo abest, cupere ea facere, quæ vellet, sed à* Q. * Lucretio *senatore, &* Actio Peligno *prohiberi, qui id oppidum* V I I. *cohortium præsidio tenebant*. Mittit eo M.

Antonium cum legionibus I I X. *cohortibus* V. *Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt, vniuersique & oppidani, & milites obuiam gratulantes* Antonio *exierunt :* * Lucretius, & Actius *de muro se deiecerunt*. Actius *ad* Antonium *deductus, petit, vt ad* Cæsarem *mitteretur*. Antonius *cum cohortibus*, & Actio, *eodem die, quo profectus erat, reuertitur*. Cæsar *eas cohortes cum exercitu suo coniunxit*, Actiumque *incolumem dimisit*. Cæsar I I I. *primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipiis frumentum* * *comportare, reliquásque copias exspectare, instituit. eo triduo legio* I I X. *ad eum venit, cohortesque ex nouis* Galliæ *delectibus* X X I I. *equitesque à rege* Norico *circiter* C C C. *quorum aduentu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. iis castris* Curionem *præfecit : reliquis diebus oppidum vallo*, * *castellisque circummunire instituit. cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad* Pompeium *reuertuntur. Litteris perlectis,* Domitius*, dissimulans, in consilio pronunciat,* Pompeium *celeriter subsidio venturum, hortaturque eos, ne animo deficiant, quæq; vsui ad defendendum oppidum sint, parent. ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliúmque fugæ capere* * *constituit*. Cum *vultus* Domitij *cum oratione non consentiret, atque omnia trepidãtius, timidiúsque ageret, quã superioribus diebus cõsuesset, multumq; cũ suis,* * *consultãdi caussa, secreto, præter consuetudinẽ, colloqueretur, concilia, conuentusq; hominũ fugeret, res diutius tegi, dissimulariq; nõ potuit*. Pompeius *enim rescripserat, sese rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio, aut voluntate* Domitium *se in oppidum* Corfinium *contulisse : proinde,*

*si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret. id ne fieri posset, obsidione, atque oppidi circummunitione fiebat. Diuulgato Domitij consilio, milites, qui erant Corfinij, * prima vespere secessionem faciunt: atque ita inter se per tribunos mil. centurionesque, atque honestissimos sui generis, colloquuntur, obsideri se à Caesare, opera, munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe, atque fiducia permanserint, proiectis omnibus, fugae consilium capere, debere se suae salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quae munitissima videretur, occupant: tantáque inter eos dissensio exstitit, vt manum conserere, atque armis dimicare, conarentur. post paulo tamen, internunciis vltro citroque missis, quae ignorabant, de L. Domitij fuga cognoscunt: itaque omnes vno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt, legatosque ex suo numero ad Caesarem mittunt, sese paratos esse portas aperire quaeque imperauerit, facere, & L. Domitium viuum in eius potestatem transdere. Quibus rebus cognitis, Caesar, etsi magni interesse arbitrabatur, quamprimum oppido potiri, cohortesque ad se in castra transducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis commutatio fieret voluntatis, quod saepe in bello paruis momentis magni casus intercederent, tamen, veritus, ne, militum introitu, & nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit. portas, murosque asseruari iubet: ipse ijs operibus, quae facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, vt erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis, stationibúsque, vt contingant inter se,*

*atque omnem munitionem * expleant : tribunos mil. & praefectos circummittit, atque hortatur, non solum ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus asseruent. * neque eorum tam remisso, ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieuerit. tanta erat summa rerum exspectatio, * vt nullus in aliam partem mente, atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque euentus exciperet. quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum vigiliis, custodibúsque nostris colloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Caesarem conuenire. facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Caesaris deducatur. cum eo de salute sua agit, atque obsecrat, sibi vt parcat, veterémque amicitiam commemorat, Caesarísque in se beneficia exponit, quae erant maxima : quod per eum in collegium pontificum venerat, quod prouinciam Hispaniam ex praetura habuerat, quod in petitione * consulatus ab eo erat subleuatus. Cuius orationem Caesar interpellat : se, non maleficii caussa, ex prouincia egressum, sed vti se à contumeliis inimicorum defenderet, * vt tribunos pl. ea re ex ciuitate expulsos, ad suam dignitatem restitueret, vt se, & populum R. paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, vt in oppidum reuerti liceat, petit, quod de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio : adeo esse perterritos nonnullos, vt suae vitae durius consulere cogantur. facta potestate, discedit. Caesar vbi illuxit, omnes senatores, senatorumque liberos, tribunos mil. equitésque Romanos ad se produci iubet. * erant senatorii ordinis L. Domitius,*

& P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quæstor, L. Rubrius, præterea filius Domitij, aliique complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum, & Decurionum, quos ex municipiis Domitius euocauerat. hos omnes productos à contumeliis militum, conuiciisque prohibet: pauca apud eos loquitur, quod sibi a-perte eorum gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficiis dimittit omnes incolumes. HS L X, * *quod aurum adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab* II. *viris Corfiniensibus, Domitio reddit, ne continentior in vita hominum, quam in pecunia fuisse videatur: etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque à Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet: atque eo die castra mouet: iustumque iter conficit,* VII. *omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorũ,* * *Ferentinorum, Larinatium in Apuliam peruenit. Pompeius, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Carnusium, atque inde Brundusium copias vndique omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet, seruos, pastores armat, atque his equos attribuit: ex iis circiter* CCC. *equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus* VI. *profugit: Rutilus Lupus prætor Tarracina cum* III. *quæ, procul equitatum Cæsaris conspicata, cui præerat Bivius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites, incidunt. reducitur ad * eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona, præfectus fabrum Cn. Pompeij: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis, quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundu-*

*stum sit venturus, intereſſe Reip. & communis ſalutis, ſe cum Pompeio colloqui, * neque vero idem perfici longo itineris ſpatio, cum per alias condiciones ferantur, ac ſi coram de omnibus condicionibus diſceptetur. His datis mandatis, Brunduſium cum legionibus VI. peruenit, * veteranis IV. reliquis, quas ex nouo delectu confecerat, atque in itinere compleuerat. Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miſerat. reperit conſules Dyrrachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundiſii cum cohortibus XX. neque certum inueniri poterat, obtinendi ne cauſſa Brunduſii ibi remanſiſſet, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibuſque Græciæ, in poteſtatem haberet, atque ex vtraque parte bellum adminiſtrare poſſet, an inopia Nauium ibi reſtitiſſet: veritusque, ne Italiam ille dimittendam non exiſtimaret, exitus, adminiſtrationeſque Brunduſini portus impedire inſtituit: quorum operum hæc erat ratio. Qua fauces erant anguſtiſſimæ portus, * molem, atque aggerem ab vtraque parte littoris iaciebat, quod his locis erat mare vadoſum. longius progreſſus, cum agger altior aqua contineri non poſſet, rates duplices, quoquo verſus pedum XXX. è regione molis collocabat. has quaternis anchoris ex quatuor angulis diſtinebat, ne fluctibus mouerentur. his perfectis, collocatiſque, alias deinceps pari magnitudine rates iungebat, has terra, atque aggere contegebat, ne aditus, atque incurſus ad defendendũ impediretur: à fronte, atque ab vtroque latere cratibus, ac pluteis protegebat. in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu nauiũ, incendiiſque defenderet, Contra hac Põpeius naues magnas onerarias, quas in*

*Portu Brundusini deprehenderat, adornabat: ibi tur*res cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis, & omni genere telorum completas, ad opera Caesaris appellebat, ut rates perrumperet, atque opera disturbaret. sic quotidie utrimque eminus fundis, sagittis, * reliquisque telis, pugnabatur. Atque haec ita Caesar administrabat, ut condiciones pacis dimittendas non existimaret. ac, tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti, atque ea res saepe tentata, etsi impetus eius, consiliaque tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseuerandum putabat. itaque Caninium Rebilum, legatum, familiarem, necessarium Scribonij Libonis, mittit ad eum, colloquij caussa: mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur, in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat: magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore, ut aequis condicionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis, atque existimationis ad Libonem peruenturam, si, illo auctore, atque agente, ab armis sit discessum. Libo, a colloquio Caninij digressus, ad Pompeium proficiscitur: paulo post renunciat, quod consules absint, * nihil sine illis de compositione agi posse. ita saepius rem frustra tentatam Caesar aliquando dimittendam sibi indicabat, & de bello agendum. Prope dimidia parte operis a Caesare effecta, diebusque in ea re consumptis IX. naues a consulibus * Dyrrachio remissae, quae priorem partem exercitus eo deportauerant, Brundusium reuertuntur. Pompeius siue operibus Caesaris permotus, siue etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, aduentu nauium profectionem* parare incipit: &, quo facilius impetum Caesaris tardaret, ne sub ipsa profectione

militu-

*milites oppidum irrumperent, portas obstruit, vicos plateasque inaedificat, fossas transuersas vijs perducit, atque ibi sudes, stipitesq; praeacutos defigit. haec leuibus cratibus, terraq; inaequat. aditus autẽ, atque itinera quae duo extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eius praeacutis, praecepit. his paratis rebus, milites silentio naues conscendere iubet, expeditos autem ex euocatis sanitarijs, funditoribusq; raros in muro, turribusq; disponit, hos certo signo reuocare constituit, cum omnes milites naues conscendissent, atque ijs expedito loco actuaria nauigia relinquit. Brundisini, Pompeianorum militum iniurijs, atque ipsius Pompeij contumelijs permoti, Caesaris rebus fauebant. itaque, cognita Pompeij profectione, concursantibus illis, atque in ea re occupatis, vulgo ex * tectis significabant. per quos re cognita, Caesar scalas parari, militesq; armari iubet, ne quam rei gerendae facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naues soluit. qui erant in muro custodiae caussa collati, eo signo, quod conuenerat, reuocantur, noctisque itineribus ad naues decurrunt. milites, positis scalis, muros ascendunt, sed moniti a Brundusinis, vt vallum caecum, fossasq; caueant, subsistunt, & longo itinere ab ijs circumducti, ad portũ perueniunt, duasque naues cum militibus, quae ad moles Caesaris adhaeserant, scaphis, lintribusq; deprehendunt, * deprehensasque excipiunt. Caesar, & si ad spem conficiendi negotij * maxime probabat, coactis nauibus, mare transire, & Pompeium sequi, prius quam ille sese transmarinis auxilijs confirmaret, tamen rei eius moram, temporisque * longinquitatem, timebat, quod omnibus coactis nauibus, Pompeius praesentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur,*

vt ex longinquioribus regionibus Galliæ, Picenique, & e freto naues essent exspectandæ: sed id, * *propter anni tempus longum, atque impeditum, videbatur. interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficijs Pompeij deuincta, auxilia equitatum parari, Galliam, Italiamq; tentari se absente, nolebat. itaque in præsentia Pompeij insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit:* II. *viris municipiorum omnium imperat, vt naues cõquirant, Brundisiumq; deducendas curent. mittit in Sardiniam cum legione vna Valerium legatum in Siciliam Curionem* * *propratorem cum legionibus* III. *eundem, cum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum iubet. Sardiniã obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato. Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul* * *ad se Valerium mitti audierunt, non dum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam eijciunt. ille, perterritus, quod omnem prouinciam consentire* * *intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas veteres reficiebat. nouas ciuitatibus imperabat:* * *hæc magno studio agebat: in Lucanis, Brutijsq;, per legatos suos ciuium R. delectus habebat: equitum peditumq; certũ numerum* * *à ciuitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus pene perfectus, aduentu Curionis cognito, queritur in concione, sese proiectũ, ac proditum à Cn. Pompeio, qui omnibus rebus* * *imparatißimus, non necessarium bellum suscepisset, &, ab se, reliquisq; in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta, ac parata confirmauisset. Hæc in concione questus, ex prouincia fugit. Nacti vacuas ab imperijs, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo peruenerũt.*

Tubero, cum in Africam venisset, inuenit in prouincia cum imperio Actium Varum, qui ad Auximum, vt supra demonstrauimus, amißis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat, atque eam sua sponte vacuam occupauerat, delectuque habito, II. legiones effecerat, hominum, & locorum notitia, & vsu eius prouinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex prætura eam prouinciam obtinuerat. hic venientem Vticam cum Nauibus Tuberonem portu, atque oppido prohibet, neque effectum valetudine filium exponere in terram patitur, sed, sublatis anchoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectus, Cæsar, vt reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad vrbem proficiscitur. Coacto Senatu, iniurias inimicorum commemorat: docet, se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed, exspectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus ciuibus pateret: latum ab * X. Tribunis pl. contradicentibus inimicis,* Catone vero acerrime repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, vt sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur * fieri passus esset? sin probasset, cur se vti populi * beneficio prohibuisset? patientiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis vltro postulauisset, in quo iacturam dignitatis, atque honoris ipse facturus esset. acerbitatem inimicorum docet, qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quam imperium, exercitusque dimittere. iniuriam in eripiendis legionibus prædicat, crudelitatem, & insolentiam in circumscribendis Tribunis pl. cōditiones à se latas, & expetita colloquia, & denegata*

*commemorat. pro quibus rebus orat, ac postulat, Remp. suscipiant, atque vna secum administrent. sin timore defugiant, illius se * oneri non futurum, & per se Remp. admistraturum. Legatos ad Pompeium, de compositione, mitti oportere: neque se reformidare. quod in Senatu paulo ante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, ijs auctoritatem attribuit, timorémque eorum, qui mitterent, significari: tenuis, atque infirmi hac animi videri: * se vero, vt operibus ante studuerit, sic Iustitia, & æquitate, velle superare. Probat rem Senatus de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timoris caussa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab vrbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent. sic Triduum disputationibus, excusationibusq; extrahitur. subijcitur etiam L. Metellus Tribunus pl. ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasq; res, quascumq; agere instituerat, impediat. cuius cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis ijs, quæ agere destinauerat, ab vrbe proficiscitur, atque in vlteriorem Galliam peruenit. quo cum venisset, cognoscit * missum in Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quē paucis diebus ante, Corfinij captum, ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandum Massiliam nauibus actuarijs V I I. * * quas, Sicilia, & in Cosano à priuatis coactas, seruis * libertis, colonis suis compleuerat: præmissos etiam legatos Massilienses domum nobiles adolescentes, quos ab vrbe discedens Pōpeius erat adhortatus, ne noua Cæsaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis,*

*Maßilienses portas Cæsari clauserat: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Maßiliam incolebant, ad se vocauerant: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis, in urbem conuexerant: armorum officinas in urbe instituerant: muros. * classem, & portas reficiebant. Euocat ad se Cæsar Maßiliensium XV. primos: cum his agit, ne initiũ * inferendi belli à Maßiliẽsibus oriatur: debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potius, quã unius hominis voluntati obtemperare. reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem domum legati referunt, atque ex auctoritate hæc Cæsari renunciant: intelligere se, diuisum esse populum R. in partes duas: neque sui iudicij, neque suarum esse virium, discernere, utra pars iustiorem habeat caussam: principes vero esse earum partium, Cn. Pompeium, & C. Cæsarem, patronos ciuitatis, quorum alter * agros Volgarum, Arecomicorum, & Heluorum publice ijs concesserit, alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliaq; auxerit: quare paribus eorum beneficijs parem se quoque voluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum iuuare, aut urbe, aut portibus recipere. Hæc dũ inter eos aguntur, Domitius nauibus Maßiliam peruenit, atque, ab ijs receptus, urbi præficitur. summa ei belli administrandi permittitur. eius imperio classem quoquouersus dimittunt: onerarias naues, quas ubique poßunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: earum clauis, aut materia, atque armamentis instructis ad reliquas armandas, reficiendasque utuntur: frumenti quod inuentum est, in publicum conferunt: * reliquas merces, commeatusque ad obsidionem urbis, si acci-*

dat: referuant. Quibus iniurijs permotus Cæsar, legiones III. *Maßiliam adducit: turres, vineasq́ue ad oppugnationem vrbis agere, naues longas Arelate numero* XII. *facere instituit. quibus effectis armatisque diebus* XXX. *a qua die materia cæsa est, adductisq; Maßiliam, his* D. *Brutum præfecit:* C. *Trebonium legatum ad oppugnationē Massiliæ relinquit. Dum hæc parat, atque administrat,* C. *Fabium legatum cum legionibus* III. *quas Narbone, circumq́ue ea loca, hiemandi caussa, disposuerat, in Hispaniam præmittit, celeriterq́ue Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab* L. *Afranio legato præsidijs tenebantur: legiones reliquas, quæ longius hiemabant, subsequi iubet. Fabius vt erat imperatum adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, magnisq́ue itineribus ad exercitum Afranij contendit. Adneutu Vibullij Rufi, quem à Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est. Afranius, & Petreius, & Varro, legati Pompeij, quorum vnus* III. *legionibus Hispaniam Citeriorem, alter à saltu Castulonensi ad Anam* II. *legionibus, tertius ab Ana Vectonū Agrum, Lusitaniamq; pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur, vt Petreius ex Lusitania per Vectones cum omnibus copijs ad Afranium proficiscatur, Varro cum ijs, quas habebat legionibus omnem vlteriorem Hispaniam tueatur. his rebus constitutis, equites auxiliaq; totius Lusitaniæ à Petreio,* Celtiberis, Cātabris, Barbarisq; omnibus qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afranium peruenit. * constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Erant, vt supra demonstratum est, legiones Afranij* III. *Pe-*

treij II. praeterea scutati citerioris prouinciae, & cetrata vlterioris Hispaniae cohortes circiter DCCC. equitum vtriusque prouinciae circiter V. millia. Caesar legiones in Hispaniam praemiserat, ad VI. millia auxilia peditum, equitum III. millia, quae omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem ipse petiuerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus, nobilissimo, & fortissimo quoque * euocato. hinc optimi generis hominum ex Aquitanis, montanisque, * qui Galliam prouinciam attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum. simul à tribunis mil. centurionibusq; mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit. quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum deuinxit, & largitione redemit militum voluntates. Fabius finitimarum ciuitatum animos literis, nuncijsque tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV. his pontibus pabulatum mittebat, quod ea, quae citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de caussa, Pompeiani exercitus duces faciebant, crebróque inter se equestribus praelijs contendebant. huc cum quotidiana consuetudine congressae pabulatoribus praesidio proprio legiones Fabianae II. flumen transissent, impedimentaque, & omnis equitatus sequeretur, * subito, vi iumentorum, & aquae magnitudine, pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. quo cognito a Petreio, & Afranio, ex aggere, atque cratibus, quae flumine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quem oppido, castrisque coniunctum habebat, legiones IV. equitatumq; omnem transiecit, duabusq; Fabianis

occurrit legionibus. cuius aduentu nunciato, L. Plancus, qui legionibus praeerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diuersamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumueniri posset. ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum * *equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus praelio, signa* II. *legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas* C. *Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut duces aduersariorum occasione, & beneficio fortunae ad nostros opprimendos uterentur: quarum aduentu praelium dirimitur. ac suas uterque legiones reducit in castra. Eo biduo* Caesar *cum equitibus* DCCCC. *quos sibi praesidio reliquerat, in castra peruenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, pene erat refectus. hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti, castrisque praesidio* VI. *cohortes reliquit atque omnia impedimenta: & postero die omnibus copijs, triplici instructa acie, ad* Ilerdam *proficiscitur, & sub castris* Afranij * *constitit: &, ibi paulisper sub armis moratus, facit aequo loco pugnandi potestatem. potestate facta,* Afranius *copias educit, & in medio colle sub castris* * *constitit.* Caesar, *ubi cognouit per* Afranium *stare, quo minus praelio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus* CD. *castra facere* * *constituit: &, ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur, uallo muniri uetuit, quod eminere, & procul uideri necesse erat, sed à fronte contra hostem pedum* XV. *fossam fieri iussit, prima, & secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat. Post* * *hos opus in occulto acies tertia faciebat: sic*

*omne prius est perfectum, quam intelligeretur ab Afranio castra muniri. sub vesperum Caesar intra hanc fossam legiones reducit. atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit, postero die omnem exercitum intra fossam continet: & , quod longius erat agger petendus, in praesentia similem rationem operis instituit: singuláque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda: fossásque ad eandem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius, Petreiusque, terrendi caussa, atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt, & praelio lacessunt. neque iccirco Caesar opus intermittit. confisus praesidio legionum III. & munitione fossa. illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi, copias in castra reducunt. III. die Caesar vallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se transduci iubet. * erat in oppido Ilerda, & proximo colle, vbi castra Petreius, atque Afranius habebant, planicies circiter passuum CCC. atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paulo editior: quem si occupasset Caesar, & communisset, ab oppido, & ponte, & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum aduersarios confidebat. hoc sperans, legiones III. ex castris educit: acieque in locis idoneis instructa, vnius legionis antesignanos procurrere, atque occupare eum tumulum, iubet. qua re cognita, celeriter, quae in statione pro castris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. contenditur praelio, & , quod prius in tumultum Afraniani venerant, nostri repelluntur, * atq; alijs summissis praesidijs terga vertere, seq; ad-*

*ſigna * legionum recipere, coguntur. genus erat pugna militum illorum, vt magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines ſuos non magnopere ſeruarent, rari, diſperſiq́ pugnarent, ſi premerentur, pedem referre, & loco excedere, non turpe exiſtimarent, cum Luſitanis, reliquisq́ue Barbaris genere quodam pugnæ aſſuefacti, quodfere fit, quibus quiſq; in locis miles inueterauerit, vti * multum earum legionum conſuetudine moueatur. hac * tamen ratio noſtros perturbat, inſuetos huius generis pugnæ. circumiri enim ſeſe ab aperto latere procurrentibus ſingulis, arbitrabantur: ipſi autem ſuos ordines ſeruare, neque ab ſignis diſcedere, neque ſine graui cauſſa eum locum, quem ceperant, dimitti cenſuerant oportere: itaque, perturbatis anteſignanis, legio, quæ in eo cornu conſtiterat, locum non tenuit, atq; in proximum collem ſeſe recepit. Cæſar, pene omni acie perterrita, quod præter opinionem conſuetudinemque acciderat, cohortatus ſuos legionem IX. ſubſidio ducit: hoſtem inſolentem, atque acriter noſtros inſequentem ſupprimit, rurſusque terga vertere, ſeque ad oppidum Ilerdam recipere, & ſub muro conſiſtere cogit. ſed IX. legionis milites elati ſtudio, dum ſarcire acceptũ detrimentum volunt, temere inſecuti * fugientes, in locum iniquum prodiuntur, & ſub montem, in quo erat oppidum poſitum, ſuccedunt. hinc ſe recipere cum vellent, rurſus illi ex loco ſuperiore noſtros premebant. præruptus locus erat, vtraque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, vt tres inſtructæ cohortes eum locum explerent, & neque ſubſidia à lateribus ſummitti, neque equites laborantibus vſui eſſe poſſent: ab * oppido autem decliui faſtigio vergebat, in longitudinem paſſuum circiter CD.*

*hac nostris erat receptus, quod eo, incitati studio, inconsultius processerant. hoc pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus montis constiterant, vt nullum frustra telum in eos mitteretur, tamen virtute, & patientia nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ, atq; ex castris cohortes per oppidum crebro summittebantur, vt integri defessis succederent. hoc idem Cæsar facere cogebatur: vt summissis in eundem locum cohortibus defessos reciperet. * hoc cum esset modo pugnatum cōtinenter horis V. nostrique grauius à multitudine premerentur, consvmptis omnibus telis, gladijs districtis, impetum aduersus montem in cohortes faciunt, paucisq; deiectis, reliquos sese conuertere cogunt. summotis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab vtroque latere, & si deiectis, atque inferioribus locis constiterat, tamen in summum iugum virtute connititur, atque inter duas acies perequitans commodiorem, ac tutiorem nostris receptum dat. ita vario certamine pugnatum est. nostri in primo congressu circiter LXX. ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIV: qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat, vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis * interficiuntur T. Cæcilius, primi pili centurio, &, præter eum, centuriones IV. milites amplius CC. sed hac eius diei præfertur opinio, vt se vtrique superiores discessisse existimarent, Afraniani, quod, cum esse omnium iudicio inferiores viderentur, * cominus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum, tumulumque te-*

uuissent, qua caussa pugnandi fuerat, & nostros primo congressu terga vertere coëgissent, nostri autem, quod iniquo loco, atque impari congreßu numero, V. horis prælium sustinuissent, quod montem gladijs districtis adscendissent, quod ex loco superiore terga vertere aduersarios coegissent, atque in oppidum compulissent. * illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiumque ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. tanta enim tempestas * cooritur, vt, numquam illis locis maiores aquas fuisse, constaret. tum autem ex omnibus montibus * nix proluit, ac summas ripas fluminis superauit, pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, vno die interrumpit. quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim vt supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo Sicorim, & Cingã spatio millium XXX. neutrum horum transiri poterat, necessarioque omnes his angustijs continebantur: neque ciuitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neque ij, qui pabulatum longius * progreßi erant, interclusi fluminibus, reuerti, neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra peruenire poterant. * tempus erat difficillimum, quo neque frumenta in hibernis erant, neque multum à maturitate aberant: ac ciuitates exinanitæ, quod Afranius pene omnem frumentum ante Cæsaris aduentum Italiam conuexerat, reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ ciuitates longius remouerant: qui erant pabulandi, aut frumentandi caussa progreßi, hos leuis * armaturæ Lusitani, peritiq; earum*

regionum cetrati citerioris Hiſpaniæ conſectabantur, quibus erat procliue, tranſnare flumen, quod conſuetudo eorum omnium eſt, vt ſine vtribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranij omnium rerum abundabat copia, multum erat frumentum prouiſum, & conuectum ſuperioribus temporibus: multum ex omni prouincia comportabatur: magna copia pabuli ſuppetebat. harum rerum omnium facultates ſine vllo periculo Pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra, quo omnino Cæſar adire non poterat. ea permanſerunt aqua dies complures. conatus eſt Cæſar reficere pontes: ſed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam diſpoſita cohortes aduerſariorum perfici patiebantur: quod illi prohibere, erat facile, tum ipſius fluminis natura, atque aqua magnitudine, tum quod ex totis ripis in vnum atque anguſtum locum tale iaciebantur, atque erat difficile, eodem tempore rapidiſſimo flumine opera perficere, & tela vitare. Nunciatur Afranio magnos comitatus, * qui iter habebant ad Cæſarem, ad flumen conſtitiſſe. venerunt eo ſagittarij ex Ruthenis, equites ex Gallia cum multis carris, magniſque impedimentis, vt fert Gallica conſuetudo erant præterea cuiuſque generis hominum millia circiter VI. cum ſeruis, liberiſque: ſed nullus ordo, nullum imperium certum, cum ſuo quiſque cõſilio vteretur, atq; omnes ſine timore iter facerẽt,* vſi ſuperiorum temporum, atque itinerum licentia. Erant complures honeſti adoleſcentes, ſenatorum filij, & equeſtris ordinis · erant legationes ciuitatum: erant legati Cæſaris, hos omnes flumina continebant. ad hos opprimendos cum omni equitatu. III ꝗ; legionibus Afranius de nocte proficiſcitur, imprudenteſq; ante miſſis equitibus aggreditur

celeriter tamen sese Galli equites expediunt, preliumque commitunt. hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere, sed vbi signa legionum appropinquare cæperunt, paucis amißis, sese in montes proximos conferunt, hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momẽtum. nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt, desiderati sunt eo die sagittarij circiter C C. *equites pauci, calonum, atque impedimentorum non magnus numerus. his * tamen omnibus annona creuit: quæ fere res inopia non solum præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingrauescere consueuit. iamq; ad denarios* L. *in singulos modios annona peruenerat, & militum vires inopia frumenti diminuerat, atque incommoda in dies augebantur, & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinauerat, vt nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur, illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur.* Cæsar *ijs ciuitatibus, quæ ad eius amicitiam accesserãt, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat,* Calones *ad longinquiores ciuitates dimittebat, ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidijs, tutabatur.* Hæc Afranius, Petreiusque, *& eorum amici, * pleniora etiam, atque vberiora,* Romam *ad suos perscribebant multa rumor fingebat: vt pene bellum confectum videretur.* Quibus *litteris, nuncijsque* Romam *perlatis, * magni domum concursus ad* Afranium, *magnæ gratulationes fiebant. multi ex* Italia *ad* Cn. Pompeium *proficiscebantur, alij, vt principes talem nuncium attulisse, alij, ne euentum belli exspectasse, aut ex omnibus nouißimi venisse viderẽtur.* Cum *in his angustijs res esset, atque omnes via ab** Afranianis *mili-*

*tibus, equitibusque obsiderentur, nec pontes perfici possent: imperat militibus Cæsar, vt naues faciant, cuius generis eum superioribus annis vsus Britanniæ docuerat. * carinæ primum, ac statumina ex leui materia fiebant: reliquum corpus nauium, viminibus contextum, coriis integebatur. has perfectas carris iunctis deuehit noctu millia passuũ à castris XXII, militesq; his nauibus flumen transportat, continentemq; ripæ collem improuiso occupat. hunc celeriter, prius quam ab aduersariis sentiatur, * communit. huc legionem postea transducit, atque ex vtraque parte * pontem institutum perficit biduo. ita * commeatus, & qui frumẽti caussa processerant, tuto ad se recipit, & rem frumentariam expedire incipit.* Eodem die equitum magnam partem flumen transiecit: qui, inopinantes pabulatores, & sine vllo dissipatos timore aggressi, quammaximum numerum iumentorum, atque hominum, intercipiunt: cohortibusq; * cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt, * alii, vt prædæ subsidio sint, alii, vt venientibus resistant, atque eos propellant: vnamq; cohortem, quæ temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam à reliquis circumueniunt, atque interficiunt, incolumesque cum magna præda eodem ponte in castra reuertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Maßilienses, vsi L. Domitii consilio, naues longas expediunt, numero XVII. quarum erant XI. tectæ. multa his minora nauigia addunt, vt ipsa multitudine nostra claßis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt: atque hos præmiis, pollicitationibusque incitant, certas sibi deposcit naues Domitius, atq; has colonis, * pastoribusq;, quos secum addu-

rat, complet. sic, omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naues procedunt, quibus praerat D. Brutus. *hae ad insulam, quae est contra Massiliam, stationes obtinebant. erat multo inferior numero nauium* Brutus *: sed delectos ex omnibus regionibus fortissimos viros antesignanos, centuriones* Caesar *ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. ij manus ferreas, atque arpagones, parauerant, magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum, se instruxerant. ita cognito hostium aduentu, suas naues ex * portu educunt. cum* Massiliensibus *confligunt. pugnatum utrinque est fortissime, atque acerrime: neque multum* Albici *nostris virtute cedebant, homines asperi, & montani, * exercitati in armis: atque ij, modo digressi à* Massiliensibus, *recentem eorum pollicitationem animis continebãt, pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suã probare operam studebant. ipsi* Massilienses, *& celeritate nauium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant : * &, * quod licebat latiore spatio, producta longius acie circumuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulas aut remos transcurrentes detergere si possent, contendebant : cum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificijs, ad virtutem montanorum cõfugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus utebantur, qui repente ex onerarijs nauibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, cũ etiam grauitate, & tarditate nauium impediebantur. factae enim subito ex humida materia, non eũdem usum celeritatis * habebant. itaque, dum locus cominus pugnãdi daretur, equo animo singulas*

binis

binis nauibus obijciebāt: atque, iniecta manu ferrea, & retenta vtraque naue, diuersi pugnabant, atque in hostium naues transcendebant, & magno numero * Albicorum, *& pastorum interfecto, partem nauium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naues* Manßiliesium *cū ijs, quæ sunt captæ, intereunt* I X. * *Hoc primum* Cæsari *ad* Ilerdam *nunciatur. simul, perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. illi, perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur. alias non longo ab castris progreßi spatio, vt celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: alias, longiore circuitu, custodias, stationesque equitum vitabant, aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, proiectis sarcinis, fugiebant: postremo * etiam plures intermittere dies, & præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari. interim* Oscenses *&* Calagurritani, *qui erant cum* Oscensibus *contributi, mittunt ad eum legatos,* * *seseq; imperata facturos pollicentur* * *hos* Tarraconenses, *&* Lacetani, *&* Ausetani, * *& paucis post diebus* Illurgauonenses, *flumen* Iberum *attingunt, insequuntur. petit ab his omnibus vt se frumento iuuent. pollicentur, atque, omnibus vndique conquisitis iumentis, in castra deportant, transit etiam cohors* Illurgauonensis *ad eum, cognito ciuitatis consilio & signa ex statione transfert. magna celeriter fit commutatio rerum, perfecto ponte, magnis* V. *ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxilijs legionum, quæ cum* Pompeio *per* Mauritaniam *venire dicebantur. multæ longinquiores ciuitates ab* Afranio *desciscūt, &* Cæsaris *amicitiā sequuntur. Quibus rebus*

perterritis animis aduersariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum XXX. *in altitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam* Sicoris *auerteret, vadumque in eo flumine efficeret, his pene effectis, magnum in timorem* Afranius, Petreiusq́ *perueniunt, ne * omnino frumēto, pabuloq́ intercluderentur, quod multum* Cæsar *equitatu valebat: itaque constituunt ipsi, locis excedere, & in* Celtiberiam *bellum transferre.* Huic *consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrarijs generibus, quæ superiore bello cum* L. Sertorio *steterant, ciuitates victa nomen, atque imperium absentis timebant: quæ in amicitiam * manserant* Pompeij, *magnis affectæ beneficijs eum diligebant,* Cæsaris *autem in* Barbaris *erat nomen obscurius. hinc magnos equitatus, magnaque auxilia exspectabant, * & suis locis bellum in hyemem ducere cogitabant.* Hoc *inito cōsilio, toto flumine* Ibero *naues conquirere, & ** Octogesam *adduci iubēt. id erat oppidū positum ad* Iberum *milliáq́ passuum à castris aberat* XX. *ad eum locum fluminis, nauibus iunctis, pontem imperant fieri: legionesque* II. *flumen* Sicorim *transducunt: castráq́ muniunt vallo pedum* XII. *qua re per exploratores cognita, summo labore militum* Cæsar *continuato diem noctemque opere in flumine auertendo, * huc iam rem duxerat, vt equites, & si difficulter, atque ægre fiebat, possent tamen, atque auderent flumen transire, pedites vero tantum, * modo humeris, ac summo pectore, extarent, vt tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur. sed tamen eodem fere tempore pons in* Ibero *prope effectus nunciabatur, & in* Sicori *vadum reperiebatur.* Iam

vero eo magis illi maturandū iter existimabant. Itaque, II. auxiliaribus cohortibus Ilerda præsidio relictis, omnibus copijs Sicorim transeunt, & cum II. legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi vti equitatu agmen aduersariorum male haberet, & carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, vt multo breuiore itinere illi ad Iberum peruenire possent. equites, ab eo missi, flumen transeunt, & cum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra mouissent, repente sese ad nouissimum agmen ostendunt, &, magna multitudine circumfusa, morari, atque iter impedire incipiunt. Prima luce, ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant coniuncta, cernebatur, equitatus nostri prælio nouissimos illorum premi vehementer ac nonnunquam sustinere extremum agmen atque interrumpi, alias inferri signa, & vniuersarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conuersos insequi · totis vero castris milites * circulari, & dolere, hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci. centuriones, tribunosque militum adire, atque obsecrare, vt per eos Cæsar certior fieret, ne labori, suo neu periculo parceret: paratos esse sese posse, & audere ea transire flumen, qua transductus esset equitatus. quorum studio, & vocibus excitatus Cæsar, & si timebat tātæ magnitudinis flumini exercitū obijcere, conandum tamen, atque experiendum iudicat. itaque infirmiores milites ex omnibus centurijs deligi iubet, quorum aut animus, aut vires videbantur sustinere non posse. hos cum legione vna præsidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnoque numero iumentorum in flumine supra, atque infra constituto, transducit

exercitum pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac subleuantur: interijt tamen nemo. transducto incolumi exercitu, copias instruit, triplicemque aciem ducere incipit. ac tantum fuit in militibus studium, vt, millium VI. *ad iter addito ad vadum circuitu, magnaque fluminis mora interposita, eos qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei* IX. *consequerentur, quos vbi* Afranius *procul visos cum* Petreio *conspexit, noua re perterritus, locis superioribus constitit, aciemque instruit.* Cæsar *in campis exercitum reficit, ne defessum prælio obijciat. rursus conantes progredi insequitur & moratur. illi necessario maturius, quàm constituerant, castra ponunt: (suberant enim montes, atque à millibus passuum* V. *itinera difficilia, atque angusta, excipiebant hoc intra montes se recipiebant, vt equitatum effugerent* Cæsaris, *præsidijsq; in angustijs collocatis exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo, ac timore,* Iberum *copias transducerent. quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum) &, totius diei pugna, atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt.* Cæsar *quoque in proximo colle castra ponit. media circiter nocte ijs, qui, adaquandi caussa, longius à castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his * certior* Cæsar, *duces aduersariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari iubet, & vasa militari more conclamari. illi, ex audito clamore, veriti ne noctu, impediti, sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu* Cæsaris *in angustijs tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris * continent. postero die* Petreius *cum paucis equitibus occulte ad explorandaloca proficiscitur. hoc idem fit ex castris*

Cæsaris. * *mittitur* L. Decidius *Saxo, cum paucis,* * *qui loci naturam perspiciat. vterque idem suis renunciat,* V. *millia passuum proxima intercedere itineris campestris, inde excipere loca aspera, & montuosa, qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi, nihil esse negotij.* Disputatur in concilio à Petreio, & Afranio, & tempus profectionis quaeritur. plerique censebant, vt noctu iter facerent: possent prius ad angustias veniri, quam sentirentur. alij, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, * argumenti sumebant loco non posse clam exiri, circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca, atque itinera obsideri: nocturnaque prælio esse vitanda, quod perterritus miles in ciuili dissensione timori magis, quàm religioni, consulere consueuerit: * at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum mil. & centurionum præsentiam afferre, quibus rebus coërceri milites, & in officio contineri soleant: quare omni ratione esse interdiu perrumpendũ: & si, aliquo accepto detrimẽto, tamen summa exercitus salua, locum, quem petant, capi posse. Hac * vicit in concilio sententia, & prima luce postridie constituunt proficisci. Cæsar, exploratis regionibus, albente cælo, omnes copias castris educit, magnoq; circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. * nanq; itinera, quæ ad Iberum, atq; Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur, ipsi erant transcendendæ valles maximæ, ac difficillimæ, saxa multis locis * prærupta iter impediebant: * vt arma per manus necessario * transderentur, militesq; inermes, subleuatique alij ab alijs magnam partem * itineris conficerent, sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborem finem fore existimabant, si

*hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere po tuissent. Ac primo Afraniani milites, visendi caussa, læti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequebantur, necessarij victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reuerti. erat enim iter à proposito diuersum, contrariámque in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum concilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent, multumq; eorum opinionem adiuuabat, quod sine iumentis, impedimentisque ad iter profectos videbãt, vt, non posse diutius inopiam sustinere, considerẽt sed, vbi paulatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt, iamque primos superare regionẽ castrorum animaduerterunt, nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin, statim castris exeundum, atq; occurrendum, putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes copiæ, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere, contendunt. Erat in celeritate omne * positum certamen, vtri prius angustias, montesque occuparent: sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant, *Afranij copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. res tamẽ ab Afranianis huc erat necessario deducta, vt, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent* impedimenta totius, exercitus cohortisque, in castris relictas, seruare non possent, quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. confecit prior iter Cæsar, atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hac contra hostem aciem instruit Afranius; cum ab equitatu nouissimum agmen premeretur, & ante se hostem videret, collem que quendam nactus: ibi constitit ex eo loco IV. Cetratorum cohortes in montem qui erat conspectu omnium * excelsissimus, mittit hunc*

*magno cursu * concitatos iubet occupare, eo consilio, vti ipse eodem omnibus copijs contenderet, & mutato itinere. iugis Octogesam perueniret. hunc cum obliquo itinere Cetratis peterent, conspicatus equitatus Caesari, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt, omnesque ad his circumuenti, in conspectu vtriusq; exercicus interficiũtur. erat occasio bene gerendae rei. neque verò, id Caesarem fugiebat, tanto sub oculos accepto detrimento, perterritum exxercitum sustinere non posse, praesertim circumdatum vndiq; equitatu, cùm in loco aequo atque aperto, confligeretur. idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribunique militum ne dubitaret praelium commitere, omniumesse militum paratißimos animos, Afranianos cõtra multis rebus sui timoris signa misisse, quod suis non subuenissent, quod de colle non recederent, quod vix equitum incursus sustinerent; collatisque in vnum locum signis conferti, neque ordines, neque signa, seruarent: quod si iniquitatem loci timere, datum irritamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum esse Afranio, nec sine aqua permanere posset. Caesar in eam spem venerat, se, sine pugna & sine vulnere suorum, rem conficere posse, quod re frumentaria aduersarios interclusisset. cur, etiam secundo praelio, aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optimè meritos de se milites? cur dẽnique * fortunam periclitaretur? praesertim cum non minus esset imperatoris, consilio superarare, quam gladio. mouebatur etiam misericordia ciuium, quos interficiendos videbat: quibus saluis, atq; incolumibus, rẽ obtinere malebat. * hoc consilium Caesaris à plerisq; non*

*probabatur. Milites vero palam inter se loquebantur, quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam cum vellet Cæsar, sese non esse pugnaturos ille in sua sententia perseuerat, & paulum ex eo loco digreditur, vt timorem aduersarijs minuat. Petreius, atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Cæsar, præsidijs montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit. Postero die duces aduersariorum perturbati, quod * omnem rei frumentariæ, fluminisqúe Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. erat vnum iter, Ilerdam si reuerti vellent, alterum, si Tarraconem peterent. * Hæc consultantibus eis, nunciatur aquatores ab equitatu premi nostro: qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum, & cohortium alariarum, legionariasque interijciunt cohortes, vallúmque ex castris ad aquam ducerere incipiunt, vt intra munitionem & sine timore, & sine stationibus aquari possent. id opus inter se Petreius, atque Afranius, partiuntur: ipsique, perficiendi operis caussa, longius progrediuntur. quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt, & quem plerisque in castris, notum, aut municipē, habebat, * conquirit, atque vocat. primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent, eorum se beneficio viuere: deinde imperatoris fidem quærunt, recte ne se illi sint commissuri, &, quod non ab initio, fecerint, * armaque cum hominibus necessarijs, & consanguineis cōtulerint, conqueruntur, his prouocati sermonibus, fidem ab imperatore de Petreij, & Afranij vita petunt, ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. quibus confirmatis rebus, se statim signa-*

*translaturos confirmant, legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alij suos in castra, inuitandi caussa, adducunt, alij ab suis adducuntur, adeo vt vna castra iam facta ex binis viderentur. compluresque tribuni militum, & centuriones ad Cæsarem veniunt. seque ei commendant, hoc idem fit a principibus Hispaniæ, quos illi euocauerant, & secum in castris habebant obsidum loco. ij suos notos, hospitésque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranij etiam filius adolescens, de sua, & parentis sui salute, cum Cæsare, per Sulpitium legatum, agebat. erant plena lætitia, & gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula vitasse, & eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur. magnumque fructum suæ pristinæ lenitatis omnium iudicio Cæsar ferebat, consiliumq; eius a cunctis probabatur. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit, seq; in castra recipit, sic paratus, vt videbatur, vt, quicunque accidisset casus, hunc quieto, & æquo animo ferret. Petreius vero non deserit sese, armat familiam, cum hac, & prætoria cohorte cetratorum, barbarisq; equitibus paucis, beneficiarijs suis, quos suæ custodiæ caussa habere consueuerat, improuiso ad vallum * aduolat, colloquia militum interrumpit, nostros repellit ab castris, quos deprehendit, interficit. reliqui coeunt inter se, & repentino periculo exterriti, sinistras sagis inuoluunt, gladiosque distringunt, atque ita se a cetratis, equitibusque defendunt castrorum propinquitate confisi, seque in castra recipiunt, & ab ijs cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur. Quibus rebus cōfectis, flens Petreius manipulos circuit, militesq; appellat, neu se, neu Pompe-*

*ium absentem imperatorem suum, aduersarijs ad supplicium transdant, obsecrat. fit celeriter concursus in prætorium. Postulant, vt iurent omnes, se exercitum, ducesque non deserturos, neque proditúros neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba iurat: ipse ad idem iusiurandum adigit Afranium. subsequũtur Tribuni militum, centurionesque. * centuriatim producti milites idem iurant: edicunt, penes quem quisque sit miles Cæsaris vt producatur. productos palam im prætorio interficiunt. * sed plerique: quos ceperant, calant, noctuque per vallũ emittunt. sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio.* vana religio iurisiurandi, spem præsentis deditionis sustulit, mentesque militum conuertit, & rem ad pristinam belli rationem redegit. Cæsar milites aduersariorum, qui in castra per tempus colloquij venerant, summa diligentia conquiri, & remitti, iubet. sed ex numero Tribunorum militum, centurionumqúe nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt: quos ille postea * magno in honore habuit: * centuriones ampliorisque ordinis equites Romanos Tribunicium restituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur agrè, frumenti copiam legionarij * nonnulli habebant, quod dierum X X I I. ab Ilerda frumentum iussi erant efferre. Cetrati, auxiliaresque nullam, quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora insueta ad onera portanda: itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustijs res: sed * ex propositis consilijs duobus explicitius videbatur, * ad Ilerdam reuerti: quod ibi paululum frumenti reliquerant. ibi se reliquum consilium * expleturos confidebant. Tarraco aberat lon-*

gius : quo ſpatio plures rem poſſe caſus recipere intelligebant. hoc probato conſilio, ex caſtris proficiſcuntur. Cæſar, *equitatu præmiſſo, qui nouißimum agmen carperet, atque impediret, ipſe cum legionibus ſubſequitur. nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus præliarentur.* Genus erat hoc pugnæ; Expeditæ *cohortes nouißimum agmen claudebant: pluresque in locis campeſtribus ſubſiſtebant. ſi mons erat adſcendendus, facile ipſa loci natura periculum * repellebat: quod ex locis ſuperioribus, qui anteceſſerant ſuos adſcendentes protegebant. cum vallis, vt locus decliuis ſuberat, neque ij, qui anteceſſerant, morantibus opem ferre poterant,* equites vero ex loco ſuperiore in * aduerſarios tela conijciebant: tum magno erat in periculo * res, tum inquirebant, vt, cum eiuſmodi eſſet locis appropinquatum legionũ ſigna conſiſtere iuberent, magnoque impetu equitatum repellerent: eo ſummoto, repente incitato curſu ſeſe in valles vniuerſi demitterent, atque ita tranſgreßi, rurſus in locis ſuperioribus conſiſterent. nam tantum ab equitum ſuorum auxilijs aberant, quorum numerum habebant magnum, vt eos, ſuperioribus perterritos prælijs, in medium reciperent agmen, vltróque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu* Cæſaris *exciperetur. tali dum pugnatur modo, * lente, & paulatim proceditur, crebróque, vt ſint auxilio ſuis, ſubſiſtunt, vt tum accidit. millia enim progreßi* IV. *vehementiúſque peragitati ab equitatu, montẽ excelſum capiunt: ibique vna fronte contra hoſtem caſtra muniunt, neque iumentis onera deponunt. vbi* Cæſaris *caſtra poſita, tabernaculaque conſtituta, & dimiſſos equites pabulandi cauſſa animaduertere, ſeſe ſubito proripiunt hora*

circiter VI. eiusdem diei, & spem nacti moræ, discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. * quare animaduersa, Cæsar, relictis ijs * munitionibus, subsequitur, præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora X. subsequi pabulatores, equitesq; reuocari iubet. celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugnatur acriter ad nouissimum agmen, adeo, vt pene terga conuertant: compluresq; milites, etiam nonnulli centuriones,* interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, atque vniuersum imminebat. Tum vero, neque ad explorandum idoneum locum castris, neq; ad progrediendum data facultate, consistunt necessario, & procul ab aqua, & natura iniquo loco, castra ponunt. sed ijsdem de caussis Cæsar, quæ supra sunt demonstrata, * prælio non lacessit, & eo die tabernacula statuit passus non est, quo paratiores essent ad insequendum omnes siue noctu siue interdiu erumperent. * illi, animaduerso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castráque castris conuertunt. hoc idem postero die à prima luce faciunt, totúmque in ea re diem consumunt. sed, quantum opere processerant, & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, & præsenti malo alijs malis remedia dabantur. prima nocte, aquandi caussa, nemo egreditur ex castris. proximo die, præsidio in castris relicto, vniuersas ad aquam copias educunt, pabulatum emittitur nemo. his eos supplices malis Cæsar necessariam subire deditionem, quam prælio decertare, malebat: conatur tamen eos vallo, fossaque circumuenire, vt quammaxime repentinas eorum eruptiones demoretur: quo necessario descensuros existimabat. illi, & inopia pabuli adducti, * & quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iu-

bent. in his operibus, consilijsque biduum consumitur. Tertio die *magna iam pars operis* Cæsaris *processerat.* * *Illi impediendæ rei, quæ munitionis caussa fiebat, hora circiter* I I X. *signo dato legiones educunt, aciémque sub castris instruunt.* Cæsar *ab opere legiones reuocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem instruit. contra opinionem enim militum, famamque omnium videri prælio diffugisse, magnum detrimentum afferebat, sed eisdem de caussis, quæ sunt cognitæ, quo minus dimicare vellet, mouebatur; atque hoc etiam magis, quod spatij breuitas etiam in fugam coniectis aduersarijs, non multum ad summam victoriæ iuuare poterat: non enim amplius pedum millibus* I I. *ab castris castra distabant. hinc duas partes acies occupabant. tertia vacabat, ad incursum, atque impetum militum relicta. si prælium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat.* Hac de caussa *constituerat signa inferentibus resistere, prior prælio non lacessere.* * Acies erat Afraniana *duplex: legio* V. & I I I. *in subsidijs locum alariæ cohortis obtinebat:* Cæsaris *triplex: sed primam aciem quaternæ cohortes ex* V. *legione tenebant: has subsidiariæ ternæ, & rursus aliæ totidem suæ quisque legionis, subsequebantur, sagittarij, funditoresque media continebantur acie: equitatus latera cingebat.* Tali *instructa acie. tenere vterque propositum videbatur,* Cæsar, *vt, nisi coactus, prælium non committeret, ille, vt opera* Cæsaris *impediret. producitur tamen res, aciesque ad solis occasum continentur: inde vtrique in castra discedunt.* Postero *die munitiones institutas* Cæsar *parat perficere, illi vadum fluminis* Sicoris *tentare, si transire possent.* Qua *re animaduersa,* Cæsar Germanos

*leuis armaturæ, equitumque partem flumen transficit, crebrasque in ripis custodias disponit. tandem, omnibus rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, * aquæ, ligni, frumenti inopia, colloquium petunt, & id si fieri possit, semoto a militibus loco. vbi id a Cæsare negatum, & palam si colloqui vellent, concessum est, datur obsidis loco Cæsari filius Afranij, venitur in eum locum, quem Cæsar delegit. audiente vtroque exercitu, loquitur Afranius: Non esse *aut ipsis, aut militibus succensendum, quod fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conseruare voluerint: sed satis iam fecisse officio, satisque supplicij tulisse, perpessos omnium rerum inopiam: nunc vero, pœne vt feminas * circummunitos, prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se victos confiteri: orare, atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad vltimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quam potest demississime, atque * subiectissime, exponit. Ad ea Cæsar respondit. Nulli omnium has partes, vel querimoniæ, vel miserationis, minus conuenisse: reliquos enim omnes suum officium præstitisse, se, qui, etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo, confligere noluerit, vt quam integerrima essent ad pacem omnia, exercitum suum, qui, iniuria etiam accepta, suisque interfectis, * quos in sua potestate *, habuit, conseruarit, & texerit: illius denique exercitus milites, qui per se de conciliandа pace egerint, qua in re omnium suorum vitæ consulendum putarunt, sic omnium ordinum partes in misericordia constituisse: ipsos duces à pace abhorruisse: eos neq; colloquij, neque induciarum iura seruasse, & ho-*

mines imperitos, & per colloquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia, atque arrogantia accidere soleat, vti eo recurrant, & id cupidissime petant, quod paulo ante contempserint: neque nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ, sed eos exercitus, quos contra se multos iam annos aluerint, velle dimitti: neque enim VI. legiones alia de caussa missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam,. neque tot, tantasque classes paratas, neque summissos duces, rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad vsum prouinciæ prouisum, quæ, propter diuturnitatem pacis, nullum auxilium desiderarit: omnia hæc iampridem contra se parari: in se noui generis imperia constitui, vt idem ad portas vrbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas prouincias absẽs tot annos obtineat: in se iura magistratuum commutari, ne ex prætura, & consulatu, vt semper, sed per paucos probati, & electi, in prouincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur: in se vno non seruari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus; vt, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia, domum reuertantur, exercitumque demittant. Quæ tamen omnia & se tulisse patienter, & esse laturum: neque nunc id agere, vt ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit, sed, ne illi habeant, quo contra se vti possint: proinde, vt esset dictum, prouinciis excederent exercitumque dimitterent: si id sit factum, nociturum se nemini: hãc vnam, atq; extre-

mam pacis esse conditionem. Id *vero militibus fuit pergratum, & iucundum, vt ex ipsa significatione potuit cognosci, vt, qui aliquid victi incommodi exspectauissent, vltro: inde præmium missionis ferrent. nam, cum de loco, & tempore eius rei controuersia inferretur, & voce, & manibus vniuersi ex vallo, vbi constiterant, significare cæperunt, vt statim dimitterentur, neque, * omni interposita fide, firmum esse posse, si in alıud tempus differretur, pauci cum esset in vtramque partem verbis disputatum, res huc deducitur, vt ij, qui habeant domicilium, aut possessiones in* Hispania, *statim, reliqui ad* Varum *flumen dimittãtur: ne * quid eis noceatur, neue quis inuitus sacramento * cogatur à* Cæsare, *cauetur.* Cæsar *ex eo tempore, dum ad flumen* Varum *veniatur, se frumentum daturum, pollicetur: addit etiam, vt, * quid quisque eorum in bello amiscrit, quæ sint penes milites suos, ijs, qui amiserint, * restituatur: militibus. æqua facta æstimatione, * pecuniã pro ijs rebus soluit. quascumque postea controuersias inter se milites habuerant, sua sponte ad* Cæsarem ** introduxerunt.* Petreius, atque Afranius *cum stipendium ab legionibus, pene seditione facta flagitarentur, cuius illi diem nondum venisse dicerent, * Cæsar vti cognosceret, postulatum est, eoque vtrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa,* II. *legiones suas antecedere, reliquas subsequi, iussit, vt non longo inter se spatio castra facerent: * eique negotio* Q. Fusium Calenum *legatum præfecit. hoc eius præscripto ex* Hispania *ad* Varum *flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.*

C. IVLII

C. IVLII CÆSARIS

COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER II.

DVM hac in Hiſpania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Maßiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turréſque ad oppidum agere inſtituit. vna erat proxima portui, nauall buſque, altera ad partem, qua eſt aditus ex * Gallia, atque Hiſpania ad id mare, quod * adigit ad oſtium Rhodani. Maßilia * enim fere ex III. oppidi partibus mari alluitur. reliqua quarta eſt, quæ aditum habet * à terra. huius quoque ſpatij pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & valle altißima munita, longam, & difficilem habet oppugnationem. ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum, atque hominum multitudinem ex omni prouincia vocat: vimina, materiámque comportari iubet. quibus * comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX. exſtruit. ſed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantáque multitudo tormentorum, vt eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ ſuſtinere poſſent. Aſſeres enim pedum XII. cuspidibus præfixi, atque hi maximis baliſtis mißis, per IV. ordines cratium in terra defigebantur. itaque, * pedalibus lignis coniunctis

S

*inter se, porticus integebatur, atque * hac agger inter manus proferebatur. antecedebat testudo pedum* L X. *æquandi loci caussa facta, item ex fortißimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus, & lapides defendi possent. sed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. crebræ tamen per* Albicos *eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri, & turribus inferebantur. quæ facile nostri repellebant milites, magnisque vltro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum reijciebant.* Interim L. Nasidius, *ab* Cn. Pompeio *cum classe nauium* X V I. *in quibus pauca erant ærata,* L. Domitio, *Maßiliensibusque subsidio mißis, freto* Siciliæ, *imprudente, atque inopinante* Curione, *prouehitur: appulsisque* Messanam *nauibus, atque inde, propter repentinum terrorem, principum, ac* Senatus *fuga facta, ex * naualibus eorum vnam deducit.* Hac *adiuncta ad reliquas naues, cursum* Maßiliam *versus perficit, præmissaque clam nauicula,* Domitium, Maßiliensesque *de suo aduentu certiores facit, eosque magnopere hortatur, vt rursus cum* Bruti *classe, additis suis auxiliis, confligant.* Maßilienses *post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex naualibus productas naues refecerant, summaque industria armauerant, (remigum, gubernatorúmque magna copia suppetebat) piscatoriasque adiecerant, atque contexerant, vt essent ab ictu telorum remiges tuti, has sagittariis, tormentisque compleuerant.* Tali *modo instructa classe, omnium * seniorum, matrum familiæ, virginum precibus, & fletu excitati, vt extremo tempore ciuitati subuenirent, non minore animo, ac fiducia, quam ante dimicauerant, naues conscen-*

dunt. Communi enim fit vitio naturæ, vt inuisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiúsque exterreamur, vt tum accidit. aduentus enim L. Nasidij *summa spe, & voluntate ciuitatem compleuerat. nacti idoneum ventum, ex portu exeunt, &* Taurenta, *quod est castellum* Maßiliensium, *ad* Nasidium *perueniunt: ibique naues expediunt rursúsque se ad confligendum animo confirmant, & consilia communicant. dextra pars* Maßiliensibus *attribuitur, sinistra* Nasidio, *eodem* Brutus *contendit, aucto nauium numero.*nam ad eas, quæ factæ fuerant* Arelate *per* Cæsarem, *captiuæ* Maßiliensium *accesserant* VI. *has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. itaque suos cohortatus, quos integros superauissent, vt victos contemnerent, plenus spei bonæ, atque animi, aduersus eos proficiscitur. facile erat, ex castris* C. Trebonij, *atque omnibus superioribus locis prospicere in vrbem, vt omnis iuuentus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis, atque vxoribus, * publicisque custodiis, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa* Deorum *immortalium adirent, & ante simulachra proiecti victoriam ab* Dijs *exposceret. neque erat quisquam omnium, qui non in eius diei casu suarum omnium fortunarum euentum consistere existimaret. nam & honesti ex iuuentute, & cuiusque ætatis amplißimi, nominatim euocati, atque obsecrati, naues conscenderant, vt, si quid aduersi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent, si superauissent, vel domesticis opibus, vel externis auxilijs de salute vrbis confiderent. Commisso prælio,* Maßiliensibus *res nulla ad virtutem defuit: sed, memores eorum præceptorum, quæ paulo ante ab suis acceperant,*

*hoc animo decertabant, vt nullum aliud tempus ad conandum habituri * viderentur, & quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum ciuium fatum antecedere existimarent, quibus, vrbe capta, eadem esset belli fortuna patienda: * deductisque nostris paulatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur, &, si quando nostri, facultatem nacti, ferreis iniectis manibus. nauem religauerant, vndique suis laborantibus succurrebant. Neque vero coniuncti Albici cominus pugna deficiebant: neque multum cedebant virtute nostris. simul ex minoribus nauibus magna vis eminus missa telorum, multa nostris de improuiso imprudentibus, atque impeditis vulnera inferebant. conspicataque naues triremes* II. *nauem* D. Bruti, * *quæ ex signo facile * agnosci poterat,* II. *ex partibus sese in eam incitauerant: sed * tantum, re prouisa,* Brutus *celeritate nauis enisus est, vt paruo momento antecederet. illæ adeo grauiter inter se, incitatæ, conflixerunt, vt vehementissime vtraque ex concursu laborarent, altera vero, perfracto rostro, tota collabefieret. qua re animaduersa, quæ proxima ei loco ex* Bruti *classe * naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt.* Sed Nasidianæ *naues nulli vsui fuerunt, celeriterque pugna excesserunt. non enim has * aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. itaque * ex eo numero nauiũ nulla desiderata est: ex* Massiliensium *classe* V. *sunt depressæ,* IV. *captæ,* I. *cũ* Nasidianis *profugit, quæ omnes* Citeriorem Hispaniam *petiuerunt. at ex reliquis vna præmissa* Massiliam, *huius nuncij perferendi gratia, cum iam appropinquaret vrbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, * re co-*

guita, tantus luctus excepit, vt vrbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Maßilienses tamen nihilo segnius ad defensionem vrbis reliqua apparare cœperunt. Est animaduersum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostiũ eruptionibus magno sibi esse præsidio posse, si pro castello, ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incursus humilem, paruámque fecerant. huc se referebant: hinc, si qua maior oppresserat vis, propugnabant: hinc a'd repellendum & prosequendum hostem procurrebãt, patebat hæc quoquouersus pedes XXX. sed parietum craßitudo pedum V. postea verò, vt est rerum omnium magister vsus, hominum adhibita sollertia, inuentum est, magno esse vsui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. id hac ratione perfectum est. vbi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eámque in parietes instruxerunt, ita vt capita tignorum extrema parietum structura tegerentur, ne quid emineret, vbi ignis hostium adhæresceret. hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt: supraque eum locum tigna transuersa iniecerunt, non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraque ea tigna directo transuersas trabes iniecerunt,* easque asseribus religauerunt: has trabes paulo longiores, atque eminentiores, qui extremi parietes erant, effecerunt: vt esset, vbi tegumenta perpendere possent, ad defendendos ictus, ac repellendos,* dum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem summam lateribus, lutoque constrauerunt, ne quid ignis* hostium nocere posset: centonesque insuper iniecerunt, ne aut tela, tormentis missa,*

*tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis latericium discuterent, storias autem ex funibus anchorariis tres in longitudinem parietum turris, latas IV. pedes fecerunt: casque ex III. partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religauerunt. quod vnum genus tegumẽti aliis locis erant experti nullo telo, neque tormẽto, transiici posse. vbi vero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere, ac tollere, cœperunt, vbi, quantum storiarum demißio patiebatur, tantum eleuabant. Intra hæc tegumenta abditi, atque muniti, parietes lateribus exstruebant: rursúsque aliã prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant: vbi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item vt primo tecta, extremis lateribus instruebant, exque ea contignatione rursus summã contabulationem, storiasque eleuabant. ità tuto, ac sine vllo vulnere, ac periculo VI. tabulata exstruxerunt: fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. vbi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt, musculum pedum LX. longum, ex materia bipedali, quem * à turri latericia ad hostium turrem, murumque * perducerent, facere instituerunt: cuius musculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes IV. collocantur: inque eis columnellæ pedum in altitudinem V. defiguntur. has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, vbi tigna, quæ musculi tegendi caussa ponant, collocentur. eò super tigna bipedalia iniiciunt, eáque laminis, clauisque religant, ad * extremum musculi*

*tectum, trabesque extremas: quadratas * regulas, IV. patentes digitos, defigunt, quæ lateres, qui super * musculo struantur, contineant.* ita fastigiato, atque ordinatim structo, vt trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus, lutoque musculus, vt ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. supra lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni, ac lapidibus corrumpantur, centonibus cōteguntur. hoc opus omne, tectum vineis, ad ipsam turrim perficiūt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione nauali, phalāgis subiectis, ad turrim hostium admouent, vt ædificio iungatur. Quo malo perterriti subito oppidani, saxa quam maxima possunt vectibus promouent, præcipitataque muro in musculum deuoluunt. Ictum firmitas materiæ sustinet, & quidquid incidit, * fastigio musculi delabitur. Id vbi vident, mutant consilium: cupas, tæda, ac pice refertas, incendunt, easque de muro in musculum deuoluunt. inuolutæ labuntur, delapsæ, ab lateribus, longuriis, furcisque ab opere remouentur. interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. Musculus ex turri latericia à nostris telis, tormētisque defenditur: * hostesque ex muro, ac turribus submouentur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit. pars reliqua consequens procumbebat. Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, vrbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras vniuersi proripiunt, ad legatos, atque exercitum supplices manus tendunt. Qua noua re oblata, omnis administratio belli con-*

*sistit: militésque auersi à prælio, ad studium audiē-di, & cognoscendi feruntur. vbi hostes ad legatos, exercitumque peruenerunt, vniuersi se ad pedes proijciunt: orant, vt aduentus Cæsaris exspectetur, captam suam vrbem videre, opera perfecta, turrem subrutam: itaque à defensione desistere, nullam exoriri moram posse, quo minus cum venisset, si imperata non facerent, ad nutum è vestigio diriperentur. docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in vrbem irrumperent, vrbemque delerent. hæc, atque eiusdem generis complura, vt ab hominibus doctis, magna cū misericordia, fletuque pronunciantur. Quibus rebus cōmoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, aduentus Cæsaris exspectatur: nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum: vt re cōfecta, omnes curam, & diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandauerat, ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne grauius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent. quod se facturos minabantur: ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent: grauitérque eam rem * pertulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur. At hostes sine fide tē-pus, atque occasionem fraudis, ac doli, quærunt. * Interiectis aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remißis, subito, meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma verò omnia reposita, * contectáque essent, * portis se foras erumpunt, secundo, magnoque vento ignem operibus inferunt. hunc sic distulit ventus, vti vno tempore*

agger, plutei, testudo, turris, tormentáque flammam *conciperent, & prius hac omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animaduerti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, qua possunt, arripiunt. alij ex castris sese incitant. fit in hostes impetus eorum: sed muro, sagittis, tormentísque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt, ibique musculum, turrimque lateritiam libere incendunt. ita multorum mensium labor, hostium perfidia, & vi tempestatis, puncto tẽporis interijt. Tentauerunt hoc idem Maßilienses. postero die eandem nacti tempestatem, maiori cum fiducia ad alteram turrim, aggeremque eruptione pugnauerunt, multúmq; ignem intulerunt. *sed, vt superioris tẽporis cõtentionẽ nostri omnẽ remiserãt, ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerãt. itaque, multis interfectis, reliquos, infecta re, in oppidum repulerũt. Trebonius ea, qua sunt amissa, multo maiore studio militum administrare, & reficere instituit. nã, vbi tantos suos labores, & apparatus, male cecidisse viderũt, inducijsque per scelus violatis, suam virtutem irrisui fore perdoluerunt, quod, vnde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, * omnibus arboribus lõge, lateque in finibus Maßiliensium excisis, & conuectis, * aggerem noui generis, atque inauditum ex latericiis duobus muris, senum pedum craßitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, aqua fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. vbi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materia postulare videretur, pila interponuntur, transuersaria tigna inijciuntur, qua firmamento esse poßint. & , *quidquid est contignatum, cratibus cõsternitur, cratesque luto integuntur. Sub tecto miles dextra, ac sinistra

*muro tectus, aduersus plutei * obiectu, operi quacumque usui sunt, sine periculo supportat. celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum solertia, & virtute militum breui reconcinnatur. Portae, quibus locis videtur, eruptionis caussa in muro relinquuntur. quod vbi hostes viderunt, ea, quae diu, longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera, & labore ita refecta, vt nullius perfidiae, neque eruptioni locus esset: neq; quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset, eodemque exemplo sentiunt totam vrbem, qua sit aditus, ab terra, muro, turribúsque circumiri posse, sic, vt ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, * cum pene aedificata in muris ab exercitu nostro moenia viderentur, * ac tela manu coniicerentur, suorumque tormentorum vsum, quibus ipsi magna sperauissent, spatio propinquitatis interire, parique condicione è muro, ac turribus bellandi data, virtute se nostris adaequare non posse intelligunt, ad easdem deditionis condiciones recurrunt.* M. Varro *in vlteriore* Hispania, *initio, cognitis iis rebus, quae sunt in* Italia *gestae diffidens* Pompeianis *rebus, amicißime de* Caesare *loquebatur: praeoccupatum sese legatione, ab* Cn. Pompeio *teneri obstrictum fide: necesitudinem quidem sibi nihilo minorem cum* Caesare *intercedere: neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quae vires suae, quae voluntas erga* Caesarem *totius prouinciae.* * Haec *omnibus referebat sermonibus, neque se in vllam partem mouebat. postea vero, cum* Caesarem *ad* Maßiliam * *detineri cognouit, copias* Petreij *cum exercitu* Afranij *esse coniunctas, magna auxilia cõuenisse, magna esse in spe, atque exspectatione, & consentire omnem* Citeriorem Prouinciam, *quaeque*

*postea acciderant, de * angustiis ad Ilerdam rei frumentaria accepit, atque hac ad eum latius, atque inflatius Afranius perscribebat, se quoque ad motũ fortuna mouere capit, delectum habuit tota prouincia, legionibus completis II. cohortes circiter XXX. alarias addidit, frumenti magnum numerum coegit, quod Maßiliensibus, item * quod Afranio, Petreioque mitteret, naues longas X. Gaditanis, vt facerent, imperauit, complures * praterea * Hispali faciendas curauit: pecuniam omnem, omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit. eo VI. cohortes, prasidij caussa, ex prouincia misit: Caiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitij, qui eo, procuranda hareditatis caussa, venerat, missus a Domitio, oppido Gadibus prafecit: arma omnia priuata, & publica, in domum Gallonij contulit: * ipse habuit graues in Casarem conciones: sape ex tribunali pradicauit, aduersa Casarem pralia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse: * hac se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse. * Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius prouincia, sibi ad Remp. administrandam HS C X C. millia, & argenti pondo XX. millia, tritici modios C X X. millia polliceri cogit.* quas Casari esse amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera iniungebat: qui verba, atque orationem aduersus Remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat, prasidiaque eo ducebat, & iudicia in priuatos reddebat: prouinciam omnem in sua, & Pompey verba per iusiurandum adigebat. Cognitis ijs rebus, qua sunt gesta in Citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hac erat belli, vt * secum I I. legiones Gadis conferret, naues, frumentumque omne ibi contineret. prouinciam enim omnem*

*Cæsaris rebus fauere cognouerat. in insula, frumento, nauibusque comparatis, bellum duci, non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere, quod, magna esse Pompeij beneficia, & magnas clientelas in citeriore prouincia, sciebat. itaque, duabus legionibus missis in vltiorem Hispaniam cum Q. Cassio Tribuno pleb. ipse cum equitibus DC. magnis itineribus progreditur, edictumque præmittit ad quam diem magistratus, principesque omnium ciuitatum sibi esse præsto Corduba vellet. quo edicto tota prouincia * peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam * mitteret, nullusve ciuis Romanus paulo notior, quin ad diem conueniret. simul * ipse Corduba conuentus per se portas Varroni clausit, custodias, vigiliásque in muro, turribúsque disposuit. cohortes II. quæ colonicæ appellabantur, cum eo casu venissent, tuendi oppidi caussa apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longè firmissima totius prouinciæ ciuitas deductis III. in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasque præclusit. Hoc vero magis properare Varro, vt cum legionibus quamprimum Gades contenderet: ne itinere, aut transiectu intercluderetur.* tanta, ac tam secunda in Cæsarem voluntas prouinciæ reperiebatur. Progresso ei paulo longius litteræ à Gadibus redduntur, simul atque cognitum fit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, vt Gallonium ex oppido expellerent, vrbem, insulamque Cæsari seruarent. Hoc inito consilio, denunciauisse Gallonio, vt sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus, si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore*

*adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex II. legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante, & inspectante ipso, signa sustulit, seque Hispalim recepit, atque in foro, & Porticibus sine maleficio consedit. quod factum adeo eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, vt demum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, * cum itinere conuerso, sese * Ilipam Italicam venturum promisisset, certior à suis factus est, præclusas esse portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Cæsarem mittit, paratum se esse, legionē, cui iusserit, transdere. Ille ad eū Sex. Cæsarē mittit, atque huic transdi iubet. Transdita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem venit: relatis ad eum publicis rationibus cum fide, quod penes eum est pecuniæ, transdit, &, * quod vbique habeat frumenti, ac nauium, ostendit. Cæsar, habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit, ciuibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere, Hispanis, quod præsidia expulissent, Gaditanis quod conatus aduersariorum infregissent, sesesque in libertatem vindicassent, tribunis mil. centurionibusque qui eo præsidij caussa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent, pecunias, * quas erant in publicum Varroni ciues Romani polliciti, remittit, bona restituit ijs, quos liberius locutos hanc pœnam tulisse cognouerat, tributis quibusdam publicis, priuatisque præmiis: reliquos in posterum bona spe complet, biduumque Cordubæ cōmoratus, Gades proficiscitur, pecunias, monumentaque, quæ ex Fano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet, prouinciæ Q. Cassium præficit, huic IV. legiones attribuit: ipse iis nauibus, quas M. Varro, quasque Gaditani ius-*

su Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. Ibi totius fere citerioris prouinciæ legationes Cæsaris aduentum exspectabant. Eadem ratione priuatim, ac publice quibusdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusque Narbonem, atque inde Maßiliam peruenit: ibi, legem de dictatore latam, seseque dictatorem dictum à M. *Lepido pratore, cognoscit. Maßilienses, omnibus defeßi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prælio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione, & * mutatione victus, (panico enim vetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod, ad huiusmodi casus antiquitus paratum, * in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis prouinciarum, & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituunt. sed paucis ante diebus* L. Domitius, *cognita Maßiliensium voluntate, nauibus* III. *comparatis, ex quibus* II. *familiaribus suis attribuerat, vnam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naues, quæ, * missu* Bruti, *consuetudine quotidiana, ad portum excubabant, sublatis anchoris sequi cœperunt. ex iis vnum ipsius nauigium contendit, & fugere perseuerauit, auxilióque tempestatis ex conspectu abijt, duo, * perterrita concursu nostrarum nauium, sese in portum receperunt. Maßilienses arma, tormentaque ex oppido, vt est imperatum, proferunt: naues ex portu, naualibúsque educunt: pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, & * vetustate, quàm pro meritis in se ciuitatis, conseruans,* II. *ibi legiones præsidio relinquit, ceteras in Italiam mittit: ipse ad vrbem*

*proficiſcitur. Iiſdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, * & iam ab initio copias P. Atij Vari deſpiciens, II. legiones ex IV. quas à Cæſare acceperat, & D. equites tranſportabat: biduoque, & noctibus III. nauigatione conſumptis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abeſt à Clupeis paſſuum * XXII. millia, habetque non incommodam æſtate ſtationem, & duobus * eminentibus promontoriis continetur. Huius aduentum L. Cæſar filius cum X. longis nauibus ad Clupeam præſtolans, (quas naues, Vticæ ex prædonum bello ſubductas, P. Atius reficiendas, huius belli cauſſa, curauerat) * veritúſque nauium multitudinem, ex alto refugerat, appulſáque ad proximum litus trireme conſtrata, & in litore relicta, pedibus Adrumetum profugerat. Id oppidum C. Conſidius Longus, vnius legionis præſidio, tuebatur. reliquæ Cæſaris naues eius fuga Adrumetum ſe receperunt. Hunc * ſecutus M. Rufus Quæſtor nauibus XII. quas præſidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, poſtquam relictam in litore nauem conſpexit, * hanc Remulco abſtraxit: ipſe ad Curionem cum claſſe redit. Curio Marcum Vticam nauibus præmittit: ipſe eodem cum exercitu proficiſcitur: biduique iter progreſſus, ad flumen Bagradam * peruenit: * C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipſe cum equitatu * antecedit ad caſtra exploranda Corneliana, quod is locus peridoneus caſtris habebatur. Id autem eſt iugum directum, eminens in mare, vtraque ex parte præruptum, atque aſperum, ſed paulò tamen leniore faſtigio ab ea parte, quæ ad Vticam vergit. abeſt directo itinere ab Vtica * paulò amplius paſſus ∞. ſed hoc itinere eſt fós, quo mare ſuccedit lõgius, lateq; iñ*

locus restagnat: quem si quis vitare voluerit, V I. millium circuitu in oppidum perueniet. Hoc explorato loco, *Curio castra* Vari *conspicit, muro oppidoque coniuncta ad portam, qua appellatur* Bellica, *admodum munita natura loci, vna ex parte ipso oppido* Vtica, *altero theatro, quod est ante oppidum, sub structionibus eius operis maximis, aditu ad castra difficili, & angusto. simul animaduertit, multa vndique portari, atque agi plenißimis viis, quæ, repentini tumultus timore, ex agris in vrbem conferebantur.* Huc *equitatum mittit, vt diriperet, atque haberet loco prædæ, eodemque tempore his rebus subsidio* C. D. *equites* Numidæ *ex oppido, peditesque* C D. *mittuntur à* Varo, *quos auxilij caussa rex* Iuba *paucis diebus ante* Vticam *miserat. huic & paternum hospitium cum* Pompeio, *& simultas cum* Curione *intercedebant, quod tribunus pleb. legem promulgauerat, qua lege regnum* Iubæ *publicauerat.* Concurrunt *equites inter se. neque vero primum impetum nostrorum* Numidæ *ferre potuerūt: sed, interfectis circiter* C X X. *reliqui se in castra ad oppidum receperunt.* Interim, *aduentu longarum nauium,* Curio *pronunciari onerarijs nauibus iubet, quæ stabant ad* Vticam *numero circiter* C C. *se in hostium habiturum loco, qui non è vestigio ad castra* Corneliana *vela * duxisset.* Qua *pronunciatione facta, temporis puncto, sublatis anchoris, omnes* Vticam *relinquunt, &, quo imperatum est, transeunt. quæ res omnium rerum copia compleuit exercitum.* His *rebus gestis,* Curio *se in castra ad* Bagradam *recepit, atque vniuersi exercitus conclamatione* Imperator *appellatur, postero die* Vticam *exercitum ducit, & prope oppidum castra ponit. non dum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant. magna auxilia equitum, peditumque ab*

rege

rege missa, Vticam venire. eodémque tempore vis magna pulueris cernebatur, & vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Nouitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur: ipse celeriter, ab opere deductis legionibus, aciem instruit: equitesque committunt prælium: & prius, quam plane legiones explicari, & consistere possent tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quod nullo ordine, & sine timore, iter fecerant, in fugam se conÿciunt: equitatúque omni fere incolumi, quod se per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones Marsi II. ex castris Curionis, cum manipularibus suis XXII. ad Atium Varum perfugiunt. ÿ, seu vere, quam * habuerant, opinionem perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt, (nam, quæ volumus, & credimus libenter, &, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse à Curione, maxime opus esse, in conspectum exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit. facit idem Curio: atque, vna valle non magna interiecta, suas vterque copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus, quem fuisse Corfinÿ, supra demonstratum est. Hic, dimissus à Cæsare, in Africam venerat: legionésque eas transduxerat * Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar, adeo, vt, paucis mutatis centurionibus, ÿsdem ordines, manipulique constarent. hanc nactus appellationis caussam Quinctilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, * ne * primam sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se Quæstorem dixiſ-

ſent, memoriam deponerent, neu contra eos arma ferrent, qui eadem eſſent vſi fortuna, eademque in obſidione perpeßi, neu pro iis pugnarent, * *à quibus in contumeliam perfugæ appellarentur. His pauca ad ſpem largitionis addit, quæ ab ſua liberalitate, ſi ſe, atque* Atium *ſecuti eſſent, exſpectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu* Curionis *fit ſignificatio: atque ita ſuas vterque copias reducit.* * *At in caſtris* Curionis *magnus omnium inceßit timor. nam is variis hominum ſermonibus celeriter augetur. vnuſquiſque enim* * *opiniones fingebat, & ad id, quod ab alio audierat, ſui aliquid timoris addebat. hoc vbi vno auctore ad plures permanauerat,* * *atque alius alij tranſdiderat, plures auctores eius rei videbantur.* Ciuile *bellum,* * *genus hominum, quod liceret libere facere: & ſequi, quod vellent, legiones eæ, quæ paulò antè apud aduerſarios fuerant. (nam etiam* Cæſaris *beneficium mutauerat conſuetudo) quæ offerrentur, municipia etiam diuerſis partibus coniuncta. neque enim ex* Marſis, Peligniſque *veniebant, vt qui ſuperiore nocte in contuberniis, commilitoneſque nonnulli grauiores ſermones militum vulgo durius accipiebant. nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur. quibus de cauſis concilio conuocato, de ſumma rerum deliberare incipit. Erant ſententiæ, quæ conandum omnibus modis, caſtraque* Vari *oppugnanda cenſerent, quod* * *huiuſmodi militum conſiliis otium maxime contrarium eſſe arbitrarentur. poſtremo præſtare dicebant,* **per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam, deſertos, & circumuentos à ſuis, grauiſſimum ſupplicium pati. porro erant qui cenſerent, de tertia vigilia in caſtra* Corneliana *recedendum, vt,* * *maiore ſpatio temporis inter-*

fecto, militum mentes sanarentur, simul, si quid grauius accidisset, magna multitudine nauium & tutius, & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio vtrumque improbans consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia, & opere, & natura loci munitissima castra expugnari * posse confidimus, aut * verò quid proficimus, si, accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non & * felicitas rerum gestarum, exercitus beneuolentiam imperatoribus, & res aduersæ odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem fugam & desperationem omnium, & alienationem exercitus? * nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi, neque improbos scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat, nostris studia deminuat. Quod si iam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur, quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto, hæc * dissimulare, & occultare, quam per nos confirmari, præstat? an non, vti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem aduersariis augeamus? at etiam, vt media nocte proficiscamur, addunt: * quo maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. namque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur: quibus rebus nox maxime aduersaria est. Quare neque tanti sum animi, vt sine spe castra oppugnãda censeam, neque tanti timoris, vt ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitror, magnaque ex parte iam me vna vobiscum de re iudicium facturum confido. Dimisso concilio, concionem aduo-

*cat militum : commemorat , quo sit eorum vsus studio ad Corfinium Cæsar, vt magnam partem Italiæ beneficio, atque auctoritate eorum, suam fecerit. Vos enim, vestrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta, neque sine caussa & Cæsar amicissime de vobis, & illi grauissime iudicauerunt. Pompeius enim, nullo prælio pulsus, vestri facti præiudicio demotus, Italia excessit: Cæsar me, quem sibi charissimum habuit, * prouinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus vrbem, atque Italiam tueri non potest, vestræ fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur, vt à nobis desciscatis. quid enim est illis optatius, quam vno tempore & nos circumuenire, & vos nefario scelere obstringere? aut quid, irati, grauius de vobis sentire possunt, quam, vt eos prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant? & in eorum potestatem veniatis, qui se per vos perisse existimant? an verò in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas prouincias? hæc acta diebus X L. quibus in conspectu aduersariorum venerit Cæsar. an, qui incolumes resistere non potuerunt, perditi * resistant? vos autem, * incerta victoria, Cæsarem secuti, diiudicata iam belli fortuna, victum* sequamini? cum vestri officij præmia percipere debeatis. Desertos enim se, ac proditos à vobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vos ne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? non ne extremam pati fortunam paratos proiecit *ille? non sibi, clam vobis, salutem fuga petiuit? nō, proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conseruati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit? cum proiectis fascibus, & deposito imperio, priuatus, & captus, ipse in alienam venisset potestatem.*

*Relinquitur noua religio, vt, eo neglecto sacramento, quo * nunc tenemini, respiciatis * illud, quod deditione ducis, & capitis deminutione sublatum est.* At credo, *si* C*æsarem probatis, in me offenditis: qui de meis in vos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc & mea voluntate, & vestra exspectatione leuiora. sed tamen sui laboris milites semper, euentu belli, præmia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis.* Diligentiam *quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur prætercam?* An *pœnitet vos, quod saluum, atque incolumem exercitum, nulla omnino naue desiderata, transduxerim? quod classem hostium primo impetu adueniens profligauerim? quod bis per biduum equestri prælio superauerim? quod ex portu, sinuque aduersariorum* CC. *naues onerarias adduxerim? eoque illos compulerim, vt neque pedestri itinere, neque nauibus commeatu iuuari possint?* Hac *vos fortuna, atque his ducibus repudiatis,* Corfiniensem ignominiam, * an* Italiæ *fugam, * an* Hispaniarum *deditionem, * an* Africi *belli præiudicia, sequimini?* Equidem *me* C*æsaris militem dici volui: vos me imperatoris nomine appellauistis. Cuius si vos pœnitet, vestrum vobis beneficium * remitto, * mihi meum restituite nomen, ne ad contumeliam honorem dedisse videamini,* Qua *oratione * permoti milites, crebrò etiam dicentem interpellabant, vt magno cum * dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. discedentem vero ex concione, vniuersi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prælium committere, & suam fidem, virtutemque experiri.* Quo *facto commutata omnium * voluntate, & opinione, * consensu suo constituit* Curio, *cum primum sit * data potestas, prælio rem commit-*

vere. Postero die productos, loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. ne Varus quidem Atius dubitat copias producere, siue sollicitandi milites, siue aequo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem praetermittat. Erat vallis inter duas acies, vt supra demonstratum est, non ita magno, aut difficili, & arduo adscensu. hanc vterque si aduersariorum copiae transire conarentur, exspectabat, * quo aequiore loco praelium committeretur. simul à sinistro cornu P. Atij equitatus omnis, & vna leuis armaturae interiecti complures, cum se in vallem demitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed, admißis equis, ad suos refugerunt: relicti ab iis, qui vna procurrerant, leuis armaturae, circumueniebantur, atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conuersa acies, suos fugere, & concidi, videbat. Tum Rebilus, legatus Caesaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere vsum in re militari sciebat, perterritum, inquit, hostem vides, Curio: quid dubitas vti temporis opportunitate? Ille vnum elocutus, vt memoria tenerent milites ea, quae pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet, & praecurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, vt in adscensu, nisi subleuati à suis, primi non facile eniterentur. * sed, praeoccupatis animis Atianorum militum timore, & fuga & caede suorum, nihil de resistendo cogitabant, omnesque iam se ab equitatu circumueniri arbitrabantur. itaque prius, * quam telum * abijci posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit. qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomi-

ne appellans requirebat, vti vnus * *esse ex eius militibus, & monere aliquid velle, ac dicere videretur. vbi ille, sæpius appellatus, adspexit, ac restitit, &, quis esset, aut quid vellet, quæsiuit, humerum apertum gladio appetit: palumque abfuit, quin Varum interficeret. quod ille periculum, sublato ad eius conatum scuto, vitauit. Fabius, à proximis militibus circumuentus, interficitur,* * *ac fugientium multitudine, ac turba portæ castrorum occupantur, atque* * *iter impeditur pluresque in eo loco sine vulnere quam in prælio, aut fuga, intereunt. neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt.* * *sed, cum loci natura, tum munitio castrorum aditum prohibebat: quod ad prælium egreßi Curionis milites, ijs rebus indigebant, quæ ad oppugnationem castrorum erãt vsui. itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus,* * *ex numero aduersariorum circiter DC. interfectis, atque vulneratis: qui omnes, discessu Curionis, multique præterea, per simulationem vulnerum, ex castris in oppidum, propter timorem, sese recipiunt. Qua re animaduersa, Varus & terrore exercitus cognito, buccinatore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit. Postero die Curio Vticam obsidere, & vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli,* * *diuturnitate otij, Vticenses, pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis, illi amicißimi, conuentus, qui ex variis generibus constaret, terror ex superioribus prælijs magnus, itaq; de deditione omnes palam loquebantur, & cum P. Atio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc cum agerentur, nuncij, præmißi ab*

rege Iuba, venerunt, qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, & de custodia, ac defensione urbis hortarentur. quæ res eorum perterritos animos confirmauit. Nunciabantur hæc eadem Curioni, *sed aliquandiu fides fieri non poterat, tantam habebat suarum rerum fiduciam.* Iámque Cæsaris in Hispania *res secundæ in* Africam *nunciis, ac litteris perferebantur. quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se* Regem * *ausurum existimabat. sed ubi certis auctoribus comperit, minus* V. & XX. *millibus longe ab* Vtica *eius copias abesse, relictis munitionibus, sese in castra* Corneliana *recepit: huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit, statímque in Siciliam misit, uti* II. *legiones, reliquúsque equitatus ad se mitteretur. castra erant ad bellum ducendum aptißima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ, & salis copia: cuius magna vis iam ex proximis erat salinis eo congesta. non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant plenißimi agri, deficere poterat. itaque, suorum omnium consensu,* Curio *reliquas copias exspectare, & bellum ducere, parabat.* His *constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit,* Iubam, *reuocatum finitimo bello, & controuersiis* Leptitanorum, *restitisse in regno:* Saburam, *eius præfectum, cum mediocribus copijs missum,* Vticæ *appropinquare: his auctoribus temere credens, consilium commutat, & prælio rem committere constituit. multum ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendæ.* His *rebus impulsis, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen* Bagradam, *quibus præerat* Sabura, *de quo ante*

*erat auditum. Sed rex cum omnibus copiis insequebatur, & VI. millium passuum interuallo à Sabura, consederat. Equites missi, nocte iter conficiunt: imprudentes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus passim consederant. hos oppressos somno, & dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. quo facto, ad Curionem equites reuertuntur, captiuosque ad eum reducunt. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus V. castris præsidio relictis. Progressus millia passuum VI. equites conuenit, rem gestam cognouit, ex captiuis quærit, quis castris ad Bagradam præsit, respondent, Saburam, reliqua, studio itineris conficiendi, quærere prætermittit, proximaque respiciens signa, Videtis ne, inquit, milites captiuorum orationem cum perfugis conuenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, * quæ paucis equitibus pares esse non potuerunt. proinde ad prædam, ad gloriam, properate, vt iam de præmiis vestris, & de referenda gratia, cogitare incipiamus. Erant per se magna, quæ gesserant equites, præsertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, vt de suis homines laudibus * libenter prædicant. multa præterea spolia præferebantur. capti homines, equitésque producebantur: vt, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi iubet sese, iterque accelerat, vt quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. * At illi, itinere totius noctis confecto, subsequi non poterant: atque alij alio loco resistebant. ne hæc quidem res Curionem * ad*

spem morabatur. Iuba, certior factus à Sabura, dé nocturno prælio, I I. millia Hispanorum & Gallorum equitum, quos, suæ custodiæ caussa, circum se habere consueuerat, & peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ submittit: ipse cum reliquis copiis, elephantisque X L. lentius subsequitur, suspicatus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditumque instruit: atque his imperat, ut simulatione timoris, paulatim cedant, ac pedẽ referant: sese, cũ opus esset, signum prælij daturum, &, quod rem postulare cognouisset, imperaturum. Curio, ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. Quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu, X V I. millium spatio, constitit. dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circuire ordines, atque hortari, incipit: sed peditatu dumtaxat procul ad speciem vtitur, equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio, suosque hortatur, vt spem omnem in virtute reponãt. nec militibus quidem, vt defessis, neque equitibus, vt paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat. sed ij, numero C C. (reliqui in itinere substiterant) quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant: sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab vtroque cornu circumire aciem nostrã, & aduersos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursusque ad ordines suos se recipientes, circumibant, & ab acie excludebãt. sic neque in loco manere, ordinésque seruare, neque procurrere, & casum subire, tutum videbatur.*

*Hostium copia, summissis ab rege auxiliis, crebro augebãtur. nostros vires lassitudine deficiebant. simul ij, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. hi, de sua salute desperantes, vt extremo vitæ tempore homines facere consueuerunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset. plena erant omnia timoris, & luctus. Curio vbi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, * vnam, vt in reliquis rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere vniuersos, atque eo inferri signa iubet. hos quoque præoccupat missus à* Sabura *equitatus. tum vero ad summam desperationem nostri perueniunt, & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt.* Hortatur Curionem Cn. Domi*tius, præfectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, vt fuga salutem petat, atque in castra contendat: & se ab eo non discessurum pollicetur.* At Curio, *numquam amisso exercitu, quem à* Cæsare *fidei suæ commissum acceperit, se in eius conspectum reuersurum, confirmat, atque ita prælians interficitur. Equites perpauci ex prælio se recipiunt. sed ij, quos ad nouissimum agmen equorum reficiendorum caussa, substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad vnum omnes interficiuntur. His rebus cognitis,* M. Rufus *quæstor, in castris relictus à* Curione, *cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant, atque obsecrant, vt in* Siciliam *nauibus reportentur. pollicetur: magistrisq́; imperat nauiũ, &*

*primo vespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant. sed tantus fuit omnium terror, vt alij adesse copias Iubæ dicerent, alij cum legionibus instare Varum, iamque se puluerem venientem cernere, quarum rerum nihil omnino acciderat: alij classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. qui in classe erant, proficisci properabant. horum fuga nauium onerariarũ magistros incitabat. pauci lenunculi ad officium, imperiúmque conueniebant. sed tanta erat, completis litoribus, contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent, vt multitudine, atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit, vt pauci milites, patresque familia, qui aut gratia, aut misericordia, valerent, aut naues adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes peruenirẽt. reliquæ copiæ, missis ad Varum * noctu, legatorum numero, centurionibus, sese ei dediderunt. quorum cohortes militum Iuba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iussit: paucos electos in regnum remisit, cum Varus, suam fidem ab eo lædi quereretur, neque resistere auderet: ipse, equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, & Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri vellet, Vticæ constituit, atque imperauit *diebúsque æque post paucis, se in regnum cum omnibus copiis recepit.*

C. IVLII CÆSARIS

COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER III.

DICTATORE *habente comitia* Cæsare, *consules creantur* Iulius Cæsar, *&* P. Seruilius. *is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret.* His *rebus confectis, cum fides tota* Italia *esset angustior, neque credita pecuniæ soluerentur, constituit, vt arbitri darentur, per eos fierent æstimationes possessionum, & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus transferentur. hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuendumque, qui fere bella, & ciuiles dissensiones sequi consueuit, & ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimauit. item, prætoribus. tribunisque pl. rogationes ad populum ferentibus, nonnullos, ambitus* Pompeia *lege damnatos,*illis temporibus, quibus in vrbe præsidia legionum*Pompeius *habuerat, quæ iudicia, aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit, qui se illi initio ciuilis belli obtulerant, si sua opera in bello vti vellet, perinde æstimans, ac si vsus esset, quoniam sui fecissent potestatem. statuerat enim, hos prius iudicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri re-*

ceptos, ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiēdo populi beneficio videretur. his rebus, & ferijs Latinis, comitiisq; omnibus perficiūdis XI. *dies tribuit: dictaturáque se abdicat, & ab urbe proficiscitur,* Brundisiumque peruenit: *eo legiones* XII. *equitatum omnem venire iusserat. sed tantum nauium reperit, vt anguste* XV. *millia legionariorum militum, &* D. *equites transportare possent. hoc vnum, inopia nauium, Cæsari ad cōficiendi belli celeritatem defuit. atque eæ copiæ ipsæ hoc infrequentiones imponuntur, quod multi* Gallicis *tot bellis defecerant, longumque iter ex* Hispania *magnum numerum deminuerat, & grauis autumnus in* Apulia *circumque* Brudisium, *ex saluberrimis* Gallia, & Hispaniæ *regionibus, omnem exercitum valetudine tentauerat.* (Pompeius, * *anni spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex* Asia, Cycladibusque *insulis,* Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice, & Aegypto *classem coëgerat, magnam omnibus locis* * *ædificandam curauerat, magnam imperatam* Asiæ, Syriæ, * *regionibusq; omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis* Achaiæ *populis pecuniam exegerat, magnam societatē earum prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat.* Legiones *effecerat* Ciuium Romanorum IX, V. *ex* Italia, *quas transduxerat, vnam ex* Sicilia *veteranam, quam factam ex duabus, gemellam appellabat, vnam, ex* Creta, & Macedonia, *ex veteranis militibus, qui dimissi à superioribus imperatoribus in ijs prouincijs cōsederant,* II. *ex* Asia, *quas* Lentulus *consul* * *scribendas curauerat. Præterea magnum numerum ex* Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiroque, *supplementi nomine, in legiones*

distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones II. *sagittarios, ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atque Syria, reliquisque ciuitatibus* III. *millia numero habebat, funditorum cohortes* VI. *mercenarias* II. *equites* VII. *millia: ex quibus* DC. *Gallos Deiotarus adduxerat,* D. *Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, & * Sasalem filium miserat Ex Macedonia* CC. *erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti virtute* D. *ex Gabinianis Alexandria, Gallos, Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidij caussa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat,* DCCC. *quos ex seruis suis, pastorumque suorum coegerat,* CCC. *Tarcundarius, Castor, & Donilaus,* ex Gallogræcia dederant. horum alter vna venerat, alter filium miserat.* * CC, *ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant, in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium, & ciuitatum, adiecerat, atque eum, quem supra demonstrauimus, numerum expleuerat. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus comparauerat. hyemare Dyrrachio, Apollonia, omnibusque oppidis maritimis constituerat, vt mare Cæsarem transire prohiberet: * eius rei caussa omni in ora maritima classem disposuerat. præerat Aegyptijs nauibus Pompeius filius, Asiaticis, D. Lælius, & C. Triarius, Syriacis, C. Cassius, Rhodijs, C. Marcellus, cum C. Pomponio, Liburnica, atque Achaica classi, Scribonius Libo, & M. Octauius: toti tamen*

officio maritimo M. Bibulus *præpositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperij respiciebat.* Cæsar, *vt* Brundisium *venit, concionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum, ac periculorum esset peruentum, æquo animo * mancipia, atque impedimenta in* Italia *relinquerent, ipsi expediti naues conscenderent, quo maior numerus militum posset imponi, omniaque ex victoria, & ex sua liberalitate, sperarent, conclamantibus omnibus, imperaret, quod vellet, quodcumque imperauisset, se æquo animo esse facturos, pridie* Non. Ian. *naues soluit, impositis, vt supra demonstratum est, legionibus* V I I. *postridie terram attigit* Ceraunniorum. *saxa inter, & alia loca periculosa quietam nactus stationem, & portus omnes timens, quos teneri ab aduersariis arbitrabatur, ad eum locũ, qui appellatur* Pharsalus, *omnibus nauibus ad vnam incolumibus. milites exposuit.** Erat Orici Lucretius Hispilo, & Minucius Rufus *cum* Asiaticis *nauibus* X I I X. *quibus iussu* D. Lælij *præerant,* M. Bibulus *cum nauibus* C X. Corcyræ. *sed * neque ij, sibi confisi, ex portu prodire sunt ausi, cum* Cæsar *omnino ** X I I. *naues longas præsidio duxisset, in quibus * erat & ipse: neque illi* Bibulus, *impeditis nauibus, dispersisque remigibus, satis maturè occurrit: quod prius ad continentem visus est* Cæsar, *quam de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur.* Expositis *militibus, naues eadem nocte* Brundisium *à* Cæsare *remittuntur, vt reliquæ legiones, equitatúsque transportari possent.* Huic * *officio præpositus erat* Fusius Calenus, *legatus, qui celeritatem in transportãdis legionibus adhiberet. sed serius à terra provectæ naues, neque vsæ nocturna aura, in redeũdo offenderunt.* Bibulus *enim,* Corcyræ *certior factus de aduentu*

aduentu Cæsaris, *sperans se alicui parti enuſtarũ nauium occurrere poſſe, inanibus occurrit, &, nactus circiter* XXX. * *in eas diligentiæ ſuæ, ac doloris iracundiæ erupit, omnéſque incendit, eodemque igne nautas, dominoſque nauium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere ſperans.* Hoc cõfecto *negotio, à* Salonis *ad* Orici *portum ſtationes, litoraque omnia longe, lateque claßibus occupauit: cuſtodijsque diligentius diſpoſitis, ipſe grauißima hyeme in nauibus excubabat, neque vllum laborẽ, aut munus deſpiciens, neque ſubſidium exſpectãs,* * *ſi in* Cæſaris * *conſpectum veniret.* Sed *poſt diſceſſum* Lyburnam, *ex* Illyrico M. Octauius *cum ijs, quas habebat, nauibus* Salonas *peruenit,* * *ibíque concitatis* Dalmatis, *reliquíſque* Barbaris, Iiſſam *à* Cæſaris *amicitia auertit: conuẽtum* Salonis *cum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi permouere poſſet, oppidum oppugnare inſtituit, eſt autem oppidum & loci natura, & colle munitum, ſed celeriter ciuis* Romani, *ligneis effectis turribus,* * *ſeſe munierunt &, cum eſſent infirmi ad reſiſtendum, propter paucitatem hominum crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium deſcenderunt, ſeruoſque omnes puberes liberauerunt: &, præſectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt.* Quorum *cognita ſententia,* Octauius *quinis caſtris oppidum circumdedit, atque vno tempore obſidione, & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maxime* * *re frumentaria laborabant,* * *qua de re mißis ad* Cæſarem *legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, vt poterant, per ſe incommoda ſuſtinebant: &, longo interpoſito ſpatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores* Octauianos *effeciſſet, nacti occaſionem meridianã*

*temporis, discessu eorum pueris, mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidiana consuetudinis desideraretur, ipsi, manufacta, cum ijs, quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octauij castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt, &, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octauium in naues confugere coëgerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iamque Hiems appropinquabat, &, * tantis detrimentis receptis, Octauius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit. * Demonstratum est, L. Vibullium Rufum, Pompeij praefectum, his in potestatem peruenisse, Caesaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hũc pro suis beneficijs Caesar iudicauerat idoneum, quem cum mãdatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemq; apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligat. Erat autem haec summa mandatorum debere vtrumque pertinaciae finem facere, & ab armis discedere, neque amplius * fortunam periclitari, satis esse magna vtrinque incommoda accepta, quae pro disciplina, & praeceptis habere possent, vt reliquos casus timerent. illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia, & Sardinia duabusque Hispanijs, & cohortibus in Italia, atque Hispania ciuium Romanorum C. atque XXX. se morte Curionis, * & detrimento Africani exercitus tanto, militúmque deditione ad Corcyram: proinde sibi, ac reip. parcerent, quantumque in bello fortuna posset, iam ipsi incommodis suis satis essent documento: hoc vnum esse tempus de pace agendi, dum sibi vterque confideret, & pares ambo viderẽtur: si vero alteri paulum modo tribuisset fortuna:*

non esse visurum condicionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore aequa parte contentum, qui se omnia habiturum confideret: condiciones pacis, quoniam antea conuenire non potuissent, Romae a senatu, & à populo peti debere: interea & reip. & ipsis placere oportere, si vterque in concione statim iurauisset, se triduo proximo exercitum dimissurum, depositisque armis, auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque iudicio fore vtrumque contentum: haec quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres, vrbiumque copias dimissurum. Vibullius, his expositis * à Caesare, non minus necessarium esse existimauit, de repentino aduentu Caesaris Pompeiũ fieri certiorem, vti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato, & nocte, & die itinere, atque mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, vt adesse Caesarem omnibus copijs, nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candauia, iterq; ex Macedonia in hyberna, Apolloniam, Dyrrachiumque habebat. sed, re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniam petere cœpit, ne Caesar ora maritima ciuitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quo cũ venisset, L. Torquatus, qui iussu Pompeij oppido praeerat, praesidiumq; ibi Parthorũ, habebat, conatus portis clausis oppidũ defendere, * Graecos murũ adscendere, atque arma capere iubet. illi autem cum se contra imperium populi R. pugnaturos esse negarent, oppidani autem sua sponte Caesarem recipere conarentur, desperatis omnibus auxilijs, portas aperuit, & se, atque oppidum Caesari dedit, incolumisque ab eo cõseruatus est, recepto Caesar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. Eius*

*mentu audito, L. Straberius, qui ibi praerat, aquã comportare in aciem, atque eam munire, obsidesq; ab Apolloniatibus exigere cœpit. illi vero daturos se negare, neque portas consuli praeclusuros, neque sibi iudicium sumpturos contra, * atque omnis Italia, populusq; R. iudicauisset. Quorũ cognita volũtate, clam profugit. Apolloniates ad Caesarem legatos mittunt, oppidosq; recipiunt, Hos sequuntur Bellidenses, Amatini, & reliquae finitimae ciuitates, totaq; Epirus, &, legatis ad Caesarem missis, quae imperaret, facturos pollicentur. At Pompeius, cognitis ijs rebus, quae erant Orici, atque Apolloniae gesta, Dyrrhachio timens, diurnis eo, nocturnisq; itineribus, contendit. simul ac Caesar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui; quod properans noctem diei coniunxerat, neque iter intermiserat, vt pene omnes in Epiro, finitimisque regionibus signa relinquerent, complures arma proijcerent, ac fugae simile iter videretur. sed, cum prope Dyrrhachiũ Pompeius constitisset, castraq; metari iussisset, perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit. iuratque, se eum non deserturum, eundemque casum subiturum, quemcunque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant legati. hos tribuni mil. centurionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus iurat. * Caesar * profecto occupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: castraque ad flumen Apsum ponit, in finibus Apolloniatium, * vt * vigilijs castellisque benemeritae ciuitates tutae essent: ibiq; reliquarũ ex Italia legionum aduentum exspectare, & sub pellibus hiemare, constituit. hoc idem Pompeius facit, & trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes, auxiliaque conduxit. Calenus, legionibus, equitibusq; Brũdisii in naues * positis, vt erat prae-*

*ceptum à Cæsare, * quantum nauium facultatem habebat, naues soluit, paulumque à portu progressus, literas à Cæsare accipit, quibus est certior factus, portus litoraque omnia claßibus aduersariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, nauesque omnes reuocat vna : ex ijs, quæ perseuerauit, neque imperio Caleni obtemperauit, quod erat sine militibus, priuatóque consilio administrabatur, delata * Oricum, atque à Bibulo expugnata est : qui de seruis, liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad vnum interficit. ita, exiguo tempore, * magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus vt supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum : &, sicut mari, portubusque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. præsidijs enim dispositis, omnia litora à Cæsare tenebantur, neque lignandi neque aquandi, neque naues ad terram religandi potestas fiebat. erat res in magna difficultate: summisque angustijs rerum necessariarum premebantur, adeo, vt cogerentur, secuti reliquum commeatum, ita ligna, atque aquam Corcyra nauibus onerarijs supportare:* atque vno tempore, accidit, vt, difficilioribus vsi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naues, nocturnum excipere rorem * cogerentur : quas tamen difficultates patienter, & æquo animo ferebant, neque sibi nudāda litora, & relinquendos portus existimabant. Sed, cum essent in quibus demonstraui angustijs, ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex nauibus cum M. Acilio, & Statio Murco legatis: quorum alter oppidi muris, alter præsidijs terrestribus præerat, velle se de maximis rebus cū Cæsare loqui, si sibi eius facultas detur. huc adducunt paulum rei confirmandæ caussa, vt de cōpositione actum*

*viderentur. Interim postulant, vt sint induciæ, atque ab ijs impetrant. magnum enim, quod afferebant, videbatur, & Cæsarem id summe sciebant cupere, &, *perfecturum aliquid* de Bibuli mandatis existimabatur. Cæsar eo tempore cum legione vna * profectus erat ad recipiendas vlteriores ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste vtebatur.* Erat autem ad Buthrotum oppositum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior, & Murco per literas factus de postulatis Libonis, & Bibuli, legionem relinquit, ipse Oricum reuertitur, eo cum venisset, euocantur illi ad colloquium. prodit Libo atque * excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiásque habebat etiam priuatas cum Cæsare, ex ædilitate, & prætura conceptas, ob eam * rem colloquium vitasse, ne res maximæ spei, maximæque vtilitatis eius iracundia impedirentur: Pompeij summam esse, ac fuisse semper voluntatem, vt componerentur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se eius rei nullam habere, propterea quod se de consilij sententia summam belli, rerúmque omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium atque illum reliqua * perfecturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset, néue alter alteri noceret. huc addit pauca de caussa, & de copijs, auxilijsq; suis. Quibus rebus * neque * tum respondendum Cæsar existimabat: neq; nunc, vt memoriæ prodatur, satis caussæ putamus. Postulabat Cæsar, vt legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret, idq; ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent, quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse diuisam, vt illi classe naues, auxiliaque sua impedirent, ipse vt aqua, terraque eos prohiberet, &*

si hec sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodijs, sin illud tenerẽt, se quoque id retenturum: nihilo minus tamen agi posse de compositione, vt hac non remitterentur, neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi *neque legatos* Cæsaris *recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad* Pompeium *reijcere: vnum instare de indutijs, vehementißiméque contendere.* * *Quos vbi* Cæsar *intellexit, præsentis periculi, atque inopia vitandæ caussa, omnem orationem instituisse, neque vllam spem, aut conditionem pacis afferre, ad reliquam cogitationem belli sese recepit,* Bibulus, *multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet,* * *vim morbi sustinere non potuit.* Eo *mortuo, ad neminem vnum summa imperijredit: sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat.* Vibulius, *sedato tumultu, quem repentinus aduentus* Cæsaris *concitauerat, vbi primum, rursus adhibito* Libone, & L. Lucceio, & Theophane, * *quibus communicare de maximis rebus* Pompeius *consueuerat, de mandatis* Cæsaris *agere instituit. eum ingressum in sermonem* Pompeius *interpellauit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut vita, aut ciuitate, opus est, quam beneficio* Cæsaris *habere videbor?* * *cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cum in* Italiam, *ex qua profectus sum, reductus existimabor, bello perfecto. Ab ijs* Cæsar *hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt. conatus tamen nihilo minus est alijs rationibus per colloquia de pace agere.* Inter *bina castra* Pompeij, *atque* Cæsaris *vnum flumen tantum intererat apsus: crebraque inter se colloquia milites habebant, neque vllum interim telum per pactio-*

nes colloquentium transiiciebatur. Mittit P. Vati-*nium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quæ maximè ad pacem pertinere viderentur, ageret, & crebro magna voce pronunciaret, liceret ne ciuibus ab ciues ad pace legatos mittere, quod etiam fugitiuis ad saltu* Pyrenæo*, prædonibusque licuisset, præsertim, vt id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent. multa suppliciter locutus, vt de sua, atque omnium salute debebat, silentióq; * ab vtrisque militibus * auditus, responsum est ab altera parte,* A. Varronem *profiteri, se altera die ad colloquium venturum, atque vna etiam vtrimque admodum tuto legati venire, &, quæ vellent, exponere possent, certúmque ei rei tempus constituitur Quo cum esset postero die ventũ, magna vtrimque multitudo conuenit magnaque erat eius rei exspectatio : atque omniumintenti animi ad pacẽ esse videbantur. Qua ex frequentia* T. Labienus *prodijt, * summissa ratione loqui de pace, atque altercari cum* Vatinio *incipit, quorum mediam orationem interrumpunt vndique subito tela immissa quæ ille obtectus armis militum vitauit. vulnerãtur tamen complures in his* Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, *centuriones, militesq; nonnulli. Tum* Labienus, *Desinite ergo de compositione loqui. nam nobis, * nisi* Cæsaris *capite relato, pax esse * nulla potest.* Iisdem *temporibus* Romæ M. Cœlius Rufus *prætor, causa debitorũ suscepta initio magistratus tribunal suum iuxta* C. Trebonij, *prætoris vrbani sellam collocauit, &, si quis * appellasset de æstimatione, & * de solutionibus, quæ per arbitrium fierent, vt* Cæsar *præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. sed fiebat æquitate decreti, & humanitate* Trebonij, *qui his temporibus clemẽter, & moderate ius dicendum existimabat, vt repe-*

*viri non possent, à quibus initium * appellandi nasceretur. nam fortasse inopiam excusare, & calamitatē aut propriam suam, aut tēporū queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentia est? itaque, qui hoc postularet, reperiebatur nemo. atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inuentus est Cœlius. &, ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpē caussam videretur, legem promulgauit, * vt sexies * seni dies sine Vsuris credita pecunia soluantur. Cum resisteret Seruilius consul, reliquique magistratus, & minus opinione sua efficeret, ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgauit, vnā, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donauit, * aliam tabularum nouarum: impetuq; multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis vulneratis, eū de tribunali deturbauit: de quibus rebus Seruilius Consul ad Senatum retulit: Senatusq; Cœlium ab Rep. remouendū censuit. Hoc decreto, eum Consul Senatu prohibuit, & concionari conantē de rostris deduxit. Ille, ignominia, & dolore permotus, palā se proficisci ad Cæsarē simulauit clā nuncijs, ad Milonē missis, qui, Clodio interfecto eius nomine erat dānatus, * atq;, eo in Italiam euocato, quod magnis muneribus datis, Gladiatoriæ familiæ * reliquias habebat, sibi coniunxit, atque eū in Turnium ad sollicitandos pastores præmisit. * Ipse, cū Cassilinū venisset, vnoq; tēpore signa eius militaria, atq; arma Capuæ essēt * cōprehensa, familia Neapoli visa, * atq; proditio oppidi appareret, patefactis consilijs, exclusus Capua, & periculū veritus, quod conuentus arma ceperat, atq; eū hostis loco habendū existimabat, cōsilio destitit, atque eo*

*itinere sese auertit. Interim Milo dimißis circum municipia literis, ea, quæ faceret, atq; imperio facere Pompeij, * quæ mandata ad se per Bibulum delata essent: quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. apud quos cum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro* Turino *oppugnare cœpit.* eo cum à* Q. Pedio *prætore cũ legione lapide ictus esset ex muro, perijt: &* Cœlius *profectus, vt dictitabat, ad* Cæsarem, * *peruenit* Turrios: *vbi cum quosdam eius municipij sollicitaret, equitibusq;* Cæsaris Gallis, *atq;* Hispanis, *qui eo præsidij caussa missi erant, pecuniam polliceretur, ab ijs est interfectus. * itaq; magnarũ initia rerũ, quæ occupatione magistratuũ, & tẽporũ sollicitã* Italiam *habebant, celerem, & facilem exitum habuerunt.* Libo, *profectus ab* Orico *cum classe, cui præerat, nauium* L. Brundisium *venit, insulamq́;, quæ contra* Brundisinum *portum est, occupauit, quod præstare, vnum locum arbitrabatur,* qua necessarius nostris erat egressus, quam omniũ litora, ac portus custodia clausos teneri. hic, repentino aduentu, naues onerarias quasdã actus, incendit, & vnam frumento onustam abduxit, magnumq; nostris terrorem iniecit, & noctu militibus, & sagittarijs in terram expositis, præsidium equitum deiecit, & adeo loci opportunitate profecit, vt ad* Pompeium *litteras mitteret, naues reliquas si vellet, subduci, & refici iuberet, sua classe auxilia sese* Cæsaris *prohibiturum.* Erat *eo tempore* Antonius Brundisii, *qui, virtuti militum confisus, scaphas nauium magnarum circiter* IX. *cratibus, pluteisq́; contexit, * eóque milites delectos imposuit, atq; eas in litore pluribus locis separatim disposuit, nauesq; triremes* II. *quas* Brundisii *faciendas curauerat, per caussam exercendorum*

remigum ad faces portus prodire iußit. has cum audacius progressas Libo vidisset, sperãs intercipi posse, quadriremes V. ad eas misit. quæ cum nauibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portũ refugiebant, illi, studio incitati, incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ signo dato, se in hostes incitauerunt, primóque impetu vnam ex his quadriremem cum remigibus, defensoribusque suis, ceperunt, reliquas turpiter * fugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum accessit, vt equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, * aqua prohiberentur. qua necessitate, & ignominia permotus Libo, discessit à Brundisio, * obseßionémque nostrorum omisit. Multi iam menses transierant, & hyems præcipitauerat, neque Brundisio naues, legionesq; ad Cæsarẽ veniebant. ac nonnullæ eius rei prætermissæ occasiones Cæsari videbantur, quod certe sæpe flauerant venti, quibus necessario committendum existimabat. quantoque eius amplius processerat temporis, tãto erãt alacriores ad custodias qui claßibus præerant, maioremque fiduciam prohibendi habebant: & crebris Pompeij litteris castigabantur, quoniam primo veniẽtem Cæsarem non prohibuissent, vt reliquos eius exercitus impedirent: duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus vẽtis exspectabant. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundisium ad suos seuerius scripsit, vt, nacti ideoneum ventum, nec occasionem nauigandi dimitterent, & ad Oricum, siue ad litora Apolloniatiũ, cursum dirigerent, quod eo naues eiicere possent. Hæc à custodibus claßium loca maxime vacabant, quod se longius * portibus committere non auderent. Illi, adhibita audacia, & virtute, administrantibus M. Antonio, & Fusio Caleno, multum

*ipsis militibus hortantibus. neque vllum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrū naues soluunt, atque altera die Apolloniam, Dyrrhachiumque * præteruehuntur. qui cum essent ex continenti visi, Q. Coponius, qui * Dyrrhachij classi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit, &, cum iam * nostris, remissiore vento, appropinquasset, idem auster increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neque vero ille ob eam caussā conatu desistebat, sed labore & perseuerantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat, prætervectosque Dyrrhachium magna vi venti, nihilo * secius sequebatur. nostri, vsi fortunæ beneficio, * tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. nacti portum, qui appellatur Nymphæum, * vltra Lyssum millia passuum III. eo naues introduxerunt, qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus :* leuiusque tempestatis, quam classis, periculum existimauerunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum flauerat, in Africum se vertit. Hic subitam cōmmutationem, fortunæ videre licuit. qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris nauibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. itaque, tempore commutato, tēpestas & nostros texit, & naues Rhodias afflixit, ita, vt ad vnam * constratæ omnes numero XVI. eliderentur, & naufragio interirent, & ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos * allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur: quos omnes conseruatos Cæsar domum remisit. nostræ naues II. tardius cursu confecto, in noctem coniectæ, cum ignorarent, quem locum reliquæ cepissent, contra Lyssum in anchoris constiterant. * has, scaphis minoribusque nauigijs*

compluribus sumptis, Otacilius Crassus, qui Lyssi praeerat, expugnare parabat: simul de ditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat: altera ex veterana paulo minus * ducentis se compleuerat. * Hic cognosci licuit quantum esset hominibus praesidij * in animi fortitudine. Tirones enim, multitudine nauiū perterriti, &, salo, nausaque confecti, iureiurando accepto, nihil ijs nocituros hostes, se Otacilio dediderunt: * qui omnes, ad eum perducti, contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranae legionis milites, item conflictati & tempestatis, & sentinae vitijs,* non ex pristina virtute remittendum aliquid putauerunt, sed tractandis condicionibus, & simulatione deditionis extracta primo noctis tēpore, gubernatorem in terram nauem eijcere cogunt: ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt, & luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus qui eam partem orae maritimae * asseruabant, circiter C D. quique eos armati ex praesidio secuti sunt se defenderunt, & nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. Quo facto conuentus Ciuium Romanorum, qui Lyssum obtinebat, quod oppidum ijs antea Caesar attribuerat, muniendumque curauerat, Antonium recepit, omnibusque rebus iuuit. Otacilius, sibi timens, oppido fugit, & ad Pompeium peruenit. * Ex omnibus copijs Antonius, quorum erat summa veteranorum I I I. legionum vniúsque Tironum, & equitum D C C C. plerasque naues in Italiam remittit, ad reliquos milites, equitesq́ transportandos: Pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lissi reliquit, hoc consilio, vt, si forte

Pōpeius, vacuā existimans Italiam, eo transiecisset exercitum qua opinio erat edita in vulgus, aliquā Caesar ad insequendum facultatem haberet: nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transuexisset. * *Hoc eodem fere tempore Caesar, atque Pompeius cognoscunt. nam praeteruectas Apolloniam, Dyrrhachiumque naues viderant* * *ipsi iter secundum eas terras direxerant: sed quo essent eae delatae, primis diebus ignorabant: cognitaque re, diuersa sibi ambo consilia capiunt. Caesar, vt quamprimum se cum Antonio coniungeret: Pompeius, vt venientibus in itinere se opponeret, &, si imprudentes ex insidijs adoriri posset. Eodemque die vterque eorum ex castris statiuis à flumine Apso exercitum educunt, Pompeius clam, & noctu, Caesar palam, atque interdiu.* * *sed Caesari circuitu maiore, iter erat longius, aduerso flumine, vt vado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit, atque vbi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit: suósque omnes castris continuit, ignésque fieri prohibuit, quo occultior esset eius aduentus. Haec ad Antonium statim per Graecos deferuntur. Ille, missis ad Caesarem nuncijs, vnum diem sese castris tenuit. altero die ad eum peruenit Caesar. Cuius aduentu cognito, Pompeius, ne duobus circum clauderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusque copijs ad Asparagum Dyrrhachinorum peruenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese imperatorem appellauerat. Quo facto ciuitatibus, tyrannisque magnas imperan-*

*rat pecunias: item à publicanis suæ prouinciæ debitam biennij pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam * præceperat. equitesque toti prouinciæ imperauerat. Quibus coactis finitimis hostibus, Parthis post relictis, qui paulo ante M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones, equitesque ex Syria deduxerant: summaque sollicitudine, ac timore Parthici belli in prouinciā cum venisset, ac nonnullæ militum * voces audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra ciuem, & consulem arma non laturos: deductis Pergamum, atque in locupletissimas vrbes in hiberna legionibus maximas legiones fecit, & confirmandorum militum caussa, diripiendas ijs ciuitates dedit. Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota prouincia exigebantur. Multa præterea generatim ad auariciam excogitabantur, in capita singula seruorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites remiges, arma, tormenta, vectura imperabantur, cuius modo nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. non solum vrbibus, sed pene vicis, castellisque singulis cum imperio præficiebantur. qui horum, quid acerbissime, crudelissimeque fecerat, is & vir, & ciuis optimus habebatur. erat plena lictorum, & imperiorū prouincia, * & conferta præfectis, atque exactoribus: qui præter imperatas pecunias, suo etiam priuato * imperio compendio seruiebant. dictitabāt enim, se domo patriaque expulsos, omnibus necessarijs egere rebus, vt honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc grauissimæ vsuræ, quod in bello plerumque accidere consueuit, vniuersis imperatis pecunijs: quibus in rebus*

*prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque aes alienum prouinciae eo biennio multiplicatum est. nec minus ob eam caussam ciuibus Romanis eius prouinciae, sed in singulos conuentus, singulasque ciuitates, certa pecunia imperabantur: mutuásque illas ex S.C. exigi dictitabant: publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal pro mutuo. praeterea Ephesi a fano Dianae depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, * ceterásque eius deae statuas. Cum in fanum ventum esset: adhibitis compluribus Senatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, litterae ei redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus Caesarem properaret ad se cum exercitu venire, * omniaque posthaberet. His litteris acceptis, quos aduocauerat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit: paucisque post diebus est profectus. hac res Ephesiae pecuniae salutem attulit. Caesar, Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendae orae maritimae caussa posuerat, tentandas sibi prouincias, longiusque procedendum existimabat, &, cum ad eum legati venissent ex Thessalia, Aetoliaque, qui, praesidio misso, pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tironum, quae appellabatur XXVII. atque equitibus CC. in * Thessaliam, C. Caluisium Sabinum cum cohortibus V. paucisque equitibus in Aetoliam misit: * maxime eos quod erant propinquae regiones, de re frumentaria, vt prouiderent, hortatus est. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus II. XI. & XII. & equitibus D. in Macedoniam proficisci iubet. Cuius prouinciae ab ea parte, qua libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his Caluisius, primo aduentu summa omnium*

*nium Aetolorum receptus voluntate, præsidijs adversariorum * Calidone, & Naupacto reiectis, omni Aetolia potitus est. Caßius in Thessaliam cum legione peruenit. hic cum essent factiones duæ, varia voluntate ciuitatum vtebantur. Egesaretus, veteris homo potentiæ, Pompeianis rebus studebat. Petreius, summæ nobilitatis adolescens, suis, ac suorum opibus Cæsarem enixe iuuabat. eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit: &, cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpissent, nunciatum est,* adesse Scipionem cum legionibus magna & opinione, & fama omnium. nam plerumque in nouitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium, &, cum ab eo millia passuum XX. abfuisset, subito se ad Caßium Longinum in Thessaliam conuertit. hoc adeo celeriter fecit, vt simul, adesse, & venire, nũciaretur. &, quo iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Thessalia diuidit, cum cohortibus IIX. præsidio impedimentis* legionum reliquit, castellumque ibi muniri iußit. Eodem tempore equitatus Regis Cotti ad Castra Caßij aduolauit, qui circum Thessaliã esse consueuerat. Tum, timore perterritus Caßius, cognito Scipionis aduentu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam versus iter facere cœpit. Ad Scipionem, properantem sequi litteræ sunt consecutæ à M. Fauonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se præsidium, vbi constitutus esset sine auxilio Scipionis, tenere posse. Quibus litteris acceptis, consilium Scipio iterque commutat, Caßium sequi desistit, Fauonio auxilium ferre contendit. Itaque,*

X

die ac nocte continuato itinere, ad eum peruenit, tã opportuno tẽpore, vt simul Domitiani *exercitus puluis cerneretur, & primi* Antecursores Scipionis *videretur.* Ita *Caßio industria* Domitij, Fauonio *Scipionis celeritas salutẽ attulit,* Scipio, *in castris statiuis biduo moratus, ad flumẽ, quod inter eum, &* Domitij *castra fluebat,* Haliacmonẽ, *tertio die prima luce exercitũ vado transducit, & castris positis, postero die mane copias ante frontẽ castrorũ struit,* Domitius *tũ quoq; sibi dubitandũ nõ putauit, quin productis legionibus, prælio decertaret. sed, cum esset inter bina castra campus, circiter millium passuum* V I. *castris* Scipionis *aciem suam subiecit. ille à vallo nõ discedere perseuerauit. attamen, ægre retẽtis* Domitianis *militibus, est factum, ne prælio contenderetur ; & maxime, quod riuus difficilibus ripis, castris* Scipionis *subiectus, progressus nostrorum impediebat.* Quorum *studiũ, alacritatemque pugnandi cum cognouisset* Scipio, *suspicatus fore, vt postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se contineret, qui cum magna exspectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum, & noctu ne conclamatis quidem vasis, flumen transit, atq; in eandem partem, ex qua venerat, redijt : ibique prope flumen edito natura loco castra posuit.* Paucis *diebus interpositis, noctu insidias equitum collocauit : quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueuerant. & cum, quotidiana consuetudine,* Q. Varus, *præfectus equitum* Domitij *venisset, subito illi ex insidijs consurrexerunt. sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines redijt, atque vltro vniuersi in hostes impetum fecerunt. ex his circiter* LXXX, *interfectis, reliquis in fugam coniectis,* duobus amißis,*

*in castra se receperunt, His rebus gestis, Domitius, sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulauit sese, angustijs rei frumentariæ adductum, castra mouere: vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum III. loco idoneo, & occulte omnem exercitum, equitatúmque collocauit. Scipio, ad sequendum paratus, equitatum, magnamq́; partem leuis armaturæ ad explorandum iter Domitij, & cognoscendum, præmisit, qui cum essent progressi, primæque turmæ insidias intrauissent, * ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cœperunt, quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati, restiterunt, nostri cognitis * insidijs, ne frustra reliquos exspectarent. duas nacti hostium turmas exceperunt. in his fuit M. Opimius, præfectus equitum. reliquos earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis ora maritima præsidijs, Cæsar, ut supra demonstratum est, III. cohortes Orici, oppidi tuendi caussa, reliquit, * ijsq́ue custodiam nauium longarum transdidit, quas ex Italia transduxerat. huic officio, oppidóque præerat Acilius legatus. Is naues nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, & ad terram deligauit, faucibúsque portus nauem onerariã submersam obiecit: & huic alteram coniunxit, super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus compleuet, tuendámque ad omnes repentinos casus transdidit. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeij filius, qui classi Aegyptiæ præerat, ad Oricum venit, submersamq́ue nauium remulco, multisque * contendens funibus abduxit: atque alteram nauem, * quæ erat ad custodiã ab Acilio posita, pluribus aggressus nauibus, in quibus ad librã fecerat turres, ut ex superiori pugnãs*

X ij

loco, integrosque semper defatigatis summitens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe mœnia oppidi tentans, vt aduersariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostros vicit: deiectisque defensoribus, qui omnes scaphis * *exceptis refugerant,* * *etiam nauem expugnauit: eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quæ pene insulam contra oppidum effecerat:* I V. *biremes subiectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem transduxit.* * *ita, ex vtraque parte naues longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque* * *inanes,* I V. *ex his abduxit, reliquas incendit.* Hoc *confecto negotio,* D. Lælium, *ab* Asiatica * *classe abductum, reliquit, qui commeatus* * Hellide, atque Amantia *importari in oppidum prohibebat, ipse,* Lyssum *profectus, naues onerarias* XXX. *à* M. Antonio *relictas, intra portum aggressus, omnes incendit:* Lyssum *expugnare conatus, defendentibus ciuibus* Romanis, *qui eius erant conuentus, militibusque, quos præsidij causa miserat* Cæsar, *triduum morratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta, inde discessit.* Cæsar *postquam* Pompeium *ad* Asparagum *esse cognouit eodem cum exercitu profectus, &* * *expugnato in itinere oppido* Parthinorum, *in quo* Pompeius *præsidium habebat,* I I I. *die in* Macedoniam *ad* Pompeium *peruenit, iuxtáque eum castra posuit, & postridie, eductis omnibus copijs, acies instructa,* * *decertandi potestatem* Pompeio *fecit. vbi eum suis locis se tenere animaduertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimauit. itaque postero die omnibus copijs, magno circuitu difficili, angustóque itinere,* Dyrrhachium *profectus est, sperans,* Pompeium *aut* Dyrrhachiũ *cõpelli, aut ab eo intercludi.*

posse, quod omnem commeatum, totiusque belli apparatum eo contulisset, vt accidit. Pōpeius enim, primo ignorans, eius consiliū quod diverso ab ea regione itinere profectū videbat, angustijs rei frumētariæ compulsum discessisse existimabat: postea, per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans, quod fore suspicatus Cæsar, militesque adhortatus, vt æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, cum primum agmen Pompeij procul cerneretur, atque ibi castra posuit. Pompeius, interclusus Dyrrhachio, vbi propositum tenere non potuit, secundo vsus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditúmque habet nauibus mediocrem, átque eas à quibusdam protegit ventis, castra communit: eo partem nauium longarum conuenire, frumentum commeatumque ab Asia, atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar, longius bellum ductum iri existimās, & de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora à Pompeianis tenebantur, classésque ipsius quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum, rei frumentariæ * caussa, L. Canuleium legatum misit: quódque hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit, vecturasque frumenti finitimis ciuitatibus descripsit, item Lysso, Parthinisque, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit. id erat perexiguum, * cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera, & montuosa, ac plerumque vtuntur frumento importato, tum, quod Pompeius hæc prouiderat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentumque omne conquisitum, spoliatis, effossisque eorum do-

*mibus. per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæsar Consilium capit ex loci natura. erant enim circum castra Pompeij permulti editi, atque asperi colles. hos primum præsidijs tenuit, castelláque ibi communit. inde, vt loci cuiusue natura ferebat, ex castells in castellum perducta munitione, circumuallare Pompeium instituit: hæc spectans, quod angusta re frumentaria vtebatur, quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo vndique frumentum, commeatumque exercitui supportare posset: simul, vt pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret: tertio, vt auctoritatem, qua ille maximè apud exteras nationes niti videbatur, minueret, cum fama per orbẽ terrarum percrebuisset, illum à Cæsare obsideri, neque audere prælio dimicare. Pōpeius neque à mari, Dyrrhachióque discedere volebat, quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta, ibi collocauerat, frumentumqúe exercitui nauibus supportabat, neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare vellet, quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, vt, * extremam rationem belli sequens, quam plurimos colles occuparet, & * quam latißimas regiones præsidijs teneret, Cæsarisque copias, quam maximè posset, distineret, idque accidit. castellis enim XXIV. effectis, XV. millia passuum circuitu * amplexus, hoc spatio pabulabatur, multaque erant intra eum locum manu sata, quibus interim iumenta pascerentur. * atque, vt nostri perpetuas munitiones videbant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant. ita illi * interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo*

*loco nostri intrare, atque ipsos à tergo circumuenire, possent. sed illi operibus vincebant, quod & numero militum praestabant, & interiore spatio minorem circuitum habebant. Quae * cum erant loca Caesari capienda, & si prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare, non constituerat, tamen suis locis sagittarios, funditoresq; mittebat, quorũ magnum habebat numerum, multiq; ex nostris vulnerabãtur: magnusque incesserat timor sagittarum, atque omnes fere milites aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex corijs tuncias, aut tegumenta fecerant, quibus tela vitarent. In occupandis praesidijs magna vi vterque vtebatur. Caesar, vt quãangustissime Pompeium contineret, Pompeius, vt quamplurimos colles quam maximo circuitu occuparet. crebráque ob eam caussam praelia fiebant. In his, cum legio Caesaris IX. praesidium quoddam occupauisset, & munire cœpisset, huic loco propinquum, & contrarium collem Pompeius occupauit, nostrosq; opere prohibere cœpit: &, cum vna ex parte prope aequum aditum haberet, primũ sagittarijs, funditoribusque circumiecti, postea leuis armaturae magna multitudine missa, tormentisque prolatis munitiones impediebat. neque erat facile nostris vno tempore propugnare, & munire. Caesar, cum suos ex omnibus partibus vulnerari * videret, recipere se * iussit, & loco excedere. erat per decliue receptus: illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti, locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, quin nullius vsus Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Caesaris sese recepissent inde, quo temere essent progressa. Caesar, receptui suorum timens, crates ad extremum tu-*

*mulum contra hostem proferri, & aduersas locari: intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci iussit, locumque in omnes partes quã maxime impediri. ipse idoneis locis funditores instruxit, vt præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis * legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius, atque audacius nostros premere, & instare cœperunt, cratesque pro munitione obiectas, propulerunt, vt fossas transcenderẽt. Quod cũ animaduertisset Cæsar, veritus ne nõ reducti, sed reiecti, viderentur, maiusque detrimentum caperetur, à medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signũ dari, atque in hostes impetum fieri iussit. Milites legionis IX. subito * conspirati pila coniecerunt, & ex inferiore loco aduersus * cliuum incitati cursu, * præcipites Pompeianos egerunt. * Quibus ad recipiendum crates directæ, longuriique obiecti, & institutæ magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, V. omnino suorum amissis, quietissime se receperunt, * paulo que circa eum locum morari, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt, erat noua, & inusitata belli ratio, cum tot castellorum numero, tantoque spatio, & tantis munitionibus, & * toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. nã, quicunque alterum obsidere conati sunt, perculsos, atque infirmos hostes adorti, aut prælio superatos, aut aliqua offensione, permotos continuerũt, cum ipsi numero militum, equitumque præstarent. Caussa autem obsidionis hæc fere esse consueuit, vt frumento hostes * prohiberentur. * at tum integras, atque incolumes copias Cæsar inferiore militũ numero continebat, cum illi omnium rerum copia*

abundarent. quotidie * enim magnus undique nauium numerus conueniebat, quæ commeatum supportarent: neque ullus flare vẽtus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberet. ipse autem, consumptis longe, lateque frumentis, summis erat in angustijs. sed tamen hæc singulari patiẽtia milites ferebant, recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpessos, labore, & patientia maximum bellum confecisse. meminerant, ad Alexiam magnam se inopiam perpessos, multo etiam maiorem ad Auaricum, maximarum se gentium victores discessisse. non, illis hordeum cum daretur, non legumina recusabant: pecus vero, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis, inuentum ab ijs, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admistum lacte multum inopiam * leuat. id similitudinem panis efficiebat. eius erat magna copia. ex hoc effectos panes, cũ in colloquijs Pompeiani famem nostris obiectarent, vulgo in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent. Iamque frumenta maturescere incipiebant, atq; ipsa spes inopiam sustentabat, quod celeriter se habituros copiã confidebant. * crebroque voces militum in vigilijs, colloquijsque audiebantur, prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeiũ e manibus dimissuros.* frequenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos * eorũ vix toleravi, reliqua vero iumenta interisse, uti autem ipsos valetudine non bona, cum angustijs loci, & odore tetro, * & multitudine cadauerum, & quotidianis laboribus insuetos operũ, tum aqua summa inopia affectos. omnia enim flumina, atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Cæsar * aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat. atque, ut erant loca montuosa, &

*ad specus angustiæ vallium, has, sublicis in terram * dimißis, præsepserat, terramque aggesserat, vt aquam continerent. itaq; illi necessario loca * sequi demissa, ac palustria, & puteos fodere, cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibusdam præsidijs aberãt longius, & celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima valetudine, summaque aquæ copia vtebatur, tum commeatus omni genere præter * frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus maioremque spem maturitate frumentorum proponi videbant. In nouo genere belli noua ab vtrisque bellandi rationes reperiebantur. illi, cum animaduertissent ex ignibus, * nocte cohortes nostras ad munitiones excubre, silentio aggreßi, vniuersas * in multitudinem sagittas conijciebant, & se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, vsu docti, hæc reperiebat remedia, vt alio loco ignes facerent, * alio excubarent. Interim certior factus P. Sylla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus II: cuius aduentu facile sunt repulsi Pompeiani. neque vero conspectum, aut impetum nostrorum tulerunt: primisque deiectis, reliqui se verterunt. & loco cesserunt. sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sylla reuocauit. * At plerique existimant. si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. cuius cõsilium reprehendendum non videtur. aliæ enim sunt legati partes, atque Imperatoris, alter omnia agere ad præscriptum: alter libere ad summam rerum consulere debet. Sylla, à Cæsare castris relictus, liberatis suis. hoc fuit contentus, neque prælio decertare voluit, quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum, ne*

Imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis * *magnam res ad receptum difficultatem afferebat. nam ex iniquo progressi loco, in summo constiterant. si per decliue sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur. neque multum ad solis occasum temporis superat. spe enim conficiendi negotij prope in noctem rem * deduxerant. ita, necessario, atque ex tempore capto consilio,* Pompeius *tumulum quendam occupauit : qui tantum aberat à nostro castello, vt telum, tormentum ve missum adigi non posset.* Hoc *consedit loco, atque eum communijt : omnesque ibi copias continuit.* Eodem *tempore duobus praeterea locis pugnatum est. nam plura castella* Pompeius *pariter, distinendae manus caussa, tentauerat, ne ex proximis praesidijs succurri posset. vno loco ** Volcatius Tullius *impetum legionis sustinuit cum cohortibus* III. *atque eam loco depulit. altero* Germani, *munitiones nostras * egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt, ita, vno die* VI. *praelijs factis,* III. *ad,* Dyrrhachium III. *ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, * ad duorum millium * numero ex* Pompeianis *cecidisse reperiebamus, euocatosque * centuriones complures. in eo fuit numero* Valerius Flaccus, L. *filius eius, qui praetor* Asiam *obtinuerat : signaque sunt* VI, *militaria relata. nostri non amplius* XX: *omnibus sunt praelijs desiderati. sed in castello nemo fuit omnino militũ, quin vulneraretur, quattuorq; ex vna cohorte centuriones oculos amiserunt. &, cũ laboris sui, periculique testimoniũ afferre vellẽt, millia sagittarũ circiter* XXX, *in castellum coniecta,* * Caesari *renunciauerunt : scutóque ad eum lega-to* Scaeua *centurionis, inuenta sunt eo foramina*

C C X X X. *quem Cæsar, vt erat de se meritus, & de Rep. donauit millibus ducentis æris: atque, ab octauis ordinibus ad Primipilum se transducere, pronunciauit. eius enim opera castellum conseruatum esse, magna ex parte, constabat.* * *cohortemque postea duplici stipendo, frumento ve,* * *& speciariјs, militaribusq; donis amplißime donauit. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit, &, in altitudinem pedum* X V. *effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit, &,* V. *intermißis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit.* Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Caßium Longinum, & Calnisium Sabinum, *vt demonstrauimus, receptis, tentandam sibi* Achaiam, *ac paulo longius progrediendum, existimabat* Cæsar: *itaque eo* Fusium Calenum *misit: &* Q. Sabinum, & Caßium *cum cohortibus adiungit. Quorum cognito aduentu,* Rutilius Lupus, *qui* Achaiam *missus à* Pompeio *obtinebat,* Isthmum *præmunire instituit, vt* Achaia Fusium *prohiberet.* Calenus Delphos, Thebas, * & Orchomenum *de voluntate ipsarum ciuitatum recepit: nonnullas vrbes per vim expugnauit: reliquas ciuitates, circummißis legationibus,* * *amicitia* Cæsaris *conciliare studebat. In his rebus fere erat* Fusius *occupatus. Omnibus* * *deinceps diebus* Cæsar *exercitum in aciem equum in locum produxit, si* Pompeius *prælio decertare vellet, vt pene castris* Pompeij *legiones subijceret: tantumque à vallo eius prima acies aberat, vti ne in eam telo, tormentove adigi posset,* Pompeius *autem, vt famam, & opinionem hominum teneret, sic pro castris*

exercitum constituebat, vt I I I. acies vallum contingeret, omnisque eius instructus exercitus telis ex vallo abiectis protegi posset. Hæc cũ in Achaia atque apud Dyrrhachium *gererentur,* Scipionemq; *in* Macedoniam *venisse, constaret, oblitus pristini instituti* Cæsar*, mittit ad eum* Clodium *suum, atque illius familiarem, quem ab illo transditum initio, & commendatum, in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras, mandataque ad eum: quorum hæc erat summa: sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari vitio factum eorum, quos esse auctores eius rei voluisset, quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad* Pompeium *vererentur:* Scipionem *ea auctoritate esse, vt non solum libere, quæ probasset, exponere, sed etiam ex magna parte cõpellere, atque errantem regere posset: præesse autem suo nomine exercitui, vt, præter auctoritatem, vires quoque ad coercendum haberet: quod si fecisset, quietem* Italiæ*, pacem prouinciarum, salutem imperij vni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata* Clodius *refert, ac primis diebus, vt videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur. Castigato* Scipione *à* Fauonio*, vt postea, confecto bello, reperiebamus, infectáque re, sese ad* Cæsarem *recepit.* Cæsar*, quo facilius equitatum* Pompeianum *ad* Dyrrachium *contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstrauimus, magnis operibus præmuniuit: castellaque his locis posuit.* Pompeius*, vbi nihil * proficere equitatum cognouit: paucis intermissis diebus, rursum eum nauibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo, vt folijs ex arboribus strictis & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent.*

frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant, & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interiecto nauigationis, pabulum supportare, quóque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. sed *, postquam non modo hordeum, pabulumqúe omnibus in locis, herbaqúe desecta, * sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pōpeius de eruptione existimauit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus, & Aegus, Adbucilli filij qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima, fortissimaque erat vsus. his domi ob has caussas amplissimos magistratus mandauerat, atque eos extra ordinem in senatum legendos curauerat: agrósque in Gallia ex hostibus captos, præmiaque rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesque ex egentibus effecerat. hi, propter virtutem, non solum apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum chari habebantur, sed, freti amicitia Cæsaris, & stulta, ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos, stipendiumqúe equitum fraudabant, & prædam omnē domum auertebant. Quibus illi rebus permoti, vniuersi Cæsarem adierunt, palamqúe de eorum iniurijs sunt questi, & ad cætera addiderūt, falsum ab his equitum numerū deferri, quorum stipendiū auerterent. Cæsar neque tempus illud animaduersionis esse existimans, & multa virtuti eorum concedens, rem distulit totam, illos secreto castigauit, quod quæstui equites haberent, * monuitque equites, vt ex sua amicitia omnia expectarent; & * ex præteritis suis officijs reliqua sperarent. magnam*

*tamen hæc res illis offensionem, * & contemptionẽ ad omnes attulit. idque ita esse, cum ex aliorum * obiectationibus, tum etiam ex domestico iudicio, atque animi conscientia, intelligebant. Quo pudore adducti, & fortasse se non liberari, sed in aliud tempus reseruari arbitrati, * discedere a nostris, & nouam tentare fortunam nouasque experiri amicitias constituerunt: &, cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt præfectum equitum, C. Volus num, interficere, vt postea, bello confecto, cognitum est, vt cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur, * postquam id difficilius visum est, neq; facultas perficiendi dabatur quã maximas potuerunt, pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere, & fraudata restituere vellent, multis * coemptis equites, ad Pompeium transierunt cum ijs, quos sui consilij participes habebant quos Pompeius, quod erant honesto loco nati, & instructi liberaliter, magnóque comitatu, & multis iumentis venerant, viriq; fortes habebãtur & in honore apud Cæsarem fuerant, quodq; nouũ, & præter consuetudinem acciderat*, per omnia sua præsidia circumduxit, atque ostentauit. nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques a Cæsare ad Pompeium transierat, cum pene quotidie à Pompeio ad Cæsarem perfugerent, vulgo vero * vniuersi in Epiro, atque Aetolia conscripti milites, earumque regionum omnium, quæ a Cæsare tenebantur. sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum nõ erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur, tẽporibusque rerum, & spatijs locorum, & custodiarum * vera diligentia animaduersa, prout cuiusque eorum, qui negotij præerant, aut natura, aut*

ſtudium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptionisque iam ante capto consilio, vt demonſtratum eſt, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare, iubet. His *paratis rebus, magnum numerum leuis armaturæ & ſagittariorum, aggeremque omnem noctu in ſcaphas, & naues actuarias, imponit, & de media nocte cohortes* LX. *ex maximis caſtris, præſidiiſque deductas, ad eam partem munitionū ducit, quæ pertinebant ad mare, longiſſimeque à maximis caſtris Cæſaris aberant.* Eodem *naues, quas demonſtrauimus, aggere, & leuis armaturæ militibus completas, quaſque ad* Dyrrhachium *naues longas habebat, mittit, &, quid à quoque fieri velit, * præcipit.* Ad *eas munitiones* Cæſar *Lētulum* Marcellinum *quæſtorem cum legione* IX. *poſitum habebat. huic, quod valetudine minus commoda vtebatur,* Fuluium Poſtumum *adiutorem ſummiſſerat,* Erat ** eo loco foſſa pedum* XV. *& vallus contra hoſtem, in altitudinem pedum* X. *tantundemque eius valli agger in latitudinem patebat: ab eo intermiſſo ſpatio pedum* DC. *alter conuerſus in contrariam partem erat vallus, humiliore paulo munitione. hoc enim ſuperioribus diebus timens* Cæſar, *ne nauibus noſtri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, vt, ſi ancipiti prælio dimicaretur, poſſet reſiſti. ſed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quod millia paſſuum in circuitu ** XIIX. *munitiones erat complexus, perficiendi ſpatium non dabat.* Itaque *contra mare tranſuerſum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. quæ res nota erat* Pompeio, *delata per* Allobrogas *perfugas, magnumque noſtris attulit incōmodum.*

dũ.nã, vt ad mare noſtra cohortes IX. legionis excubuerant, acceſſere ſubito prima luce Pompeiani exercitus nouusque eorũ aduẽtus extitit: ſimulque nauibus circumuecti milites in interiorem vallũ tela iaciebant: foſſaque aggere complebantur: & legionarij, interioris munitionis defenſores, ſcalis admotis,* tormentisque cuiuſque generis, telisque terrebant: magnaque multitudo ſagittariorũ ab vtraque parte circumfundebatur. multũ autem ab ictu lapidum, quod vnum noſtris erat telum,* viminea tegumenta galeis impoſita defendebant. itaque, cũ omnibus rebus noſtri premerentur, atque ægre reſiſterẽt, animaduerſum eſt vitium munitionis* quod ſupra demonſtratum eſt: atque inter duos vallos, *qua perfectum opus non erat,* per mare nauibus expoſiti, in aduerſos noſtros impetũ fecerunt, atque ex* vtraque munitione deiectos terga vertere coegerunt.* Hoc tumultu nunciato, Marcellinus *cohortes ſubſidio noſtris laborantibus ſummiſit: quæ ex caſtris fugientes conſpicatæ, neque illos ſuo aduentu confirmare potuerunt, neque ipſæ hoſtium impetum tulerunt. itaque, quodcumque addebatur ſubſidio, id corruptum timore fugientium, terrorem, & periculum augebat.* hominum enim multitudine receptus impediebatur. in eo prælio, cum graui vulnere eſſet affectus* Aquilifer,* *& viribus deficeret, cõſpicatus equites noſtros, hanc ego, inquit, & viuus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide* Cæſari *reſtituo. nolite, obſecro, committere, quod ante in exercitu* Cæſaris *nõ accidit, vt rei militaris dedecus admittatur, incolumemque ad eum referte. hoc caſu* Aquila *conſeruatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem. iamque* Pompeiani, *magna cæde noſtrorum, caſtris* Marcellini *ap-*

propinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, ea re nunciata, cum cohortibus X I I. *descendens ex loco superiore cernebatur. cuius aduentus Pompeianos compreßit, nostrosque firmauit, vt se ex maximo timore colligerent. neque multo post Cæsar, significatione per castella fumo facta, vt erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidÿs eodē venit. qui, cognito detrimēto, cum animaduertisset Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, vt libere pabulari posset, nec minus aditum nauibus * habere, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iußit. Qua perfecta munitione, animaduersum est à speculatoribus Cæsaris, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post siluam, & in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, cum se* I X. *legio Cæsaris obiecisset Pompeianis copÿs, * atque opera, vt demonstrauimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc siluam quandam contingebant, neque longius à mari paßibus* C D. *aberant. post, mutato consilio, quibusdam de caußis, Cæsar paulo vltra eum locum castra transtulit: paucisque intermißis diebus, hæc eadem Pompeius occupauerat, & quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, maiorem adiecerat munitionem. ita minora castra, inclusa maioribus, castelli, atque arcis locum obtinebant. Item ab Angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus* C D. *quo liberius, ac sine periculo milites aquarentur: sed is quoque, mutato consilio, quibusdam de caußis, quas commemorari necesse non est, eo loco exceß-*

ferat. ita complures dies manserant castra: munitiones quidem integræ omnes erant. eo signo legionis illato, speculatores Cæsari renunciarunt. hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis cōfirmauerant. Is locus aberat à nouis Pompeij castris circiter passus D. hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes II. quæ speciem munitionis præberent: ipse, diuerso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero XXXIII. in quibus erat legio IX. multis amissis centurionibus, deminutoque militum numero, ad legionem Pompeij, castraque minora duplici acie duxit. neque eum prima opinio fefellit. nam & peruenit prius, quam Pompeius sentire posset, &, tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro Cornu, vbi erat ipse, celeriter aggressus Pōpeianos ex vallo deturbauit. erat obiectus portis ericius. hic paullisper est pugnatum, cum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cuius opera proditum exercitum C. Antonij, demonstrauimus,* eo loco propugnante. sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque ericio, primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, irruperunt, &, quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos sibi repugnantes interfecerunt. sed fortuna, quæ plurimum potest, cum in reliquis rebus, tum præcipue in bello paruis momentis magnas rerum commutationes efficit, vt tum accidit. Munitionem,* quam pertingere à castris ad flumen supra demonstrauimus, dextri Cæsaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secutæ, cum portam quærerent castrorum, quod eam munitionem esse arbitrarentur. Quod cum esset animaduersum, coniun-*

ctam esse fluminis, protinus his munitionibus, descēdente nullo, transcenderunt: omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, has longa satis interiecta mora, & renunciata, V. legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat: & acies instructa à nostris, qui castra occupauerant, cernebatur: omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio celeri spe subsidij cōfirmata, ab Decumana porta resistere conabatur, atque vltro in nostros impetum faciebat: equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat: dextrùm cornu, quod erat à sinistro seclusum, terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte,* ex qua proruebat, sese recipiebat: ac plerique ex ijs, ne in angustias inciderent, X. pedum munitionis sese in fossas præcipitabant: primisque oppreßis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atque exitum, pariebant. Sinistro cornu, milites, cum ex vallo, Pompeium adesse, & suos fugere, cernerent, veriti, ne angustijs intercluderentur, cum extra, & intus hostem haberent,* eodem, quo venerant, receptui consulebant: omniaque erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo, vt, cum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere iuberet, alij, dimißis equis, eundem cursum* conficerent, ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius, insidias timens, credo, quod hæc præter spem acciderant, eius, qui paulo antè ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat, equitesque eius, * angustijs, portisque Cæsaris militibus occupatis,

*ad insequendum tardabantur. ita parua res magnum in vtramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim, à castris ad flumen perducta, expugnatis iam castris Pompeij, propriam, & expeditam Cæsaris victoriam interpellauerunt: eadem res celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. duobus his vnius diei prælijs * Cæsar desiderauit milites* DCCCCLX. *& notos equites* R. *Felginatem, Tuticanum, Gallum, Senatoris filium,* C. *Felginatem, Placentia, Agrauium, Puteolis, & Sacratiuirum, Capua, tribunos mil.* L. *& centuriones* XXX. *Sed horum omnium pars magna in foßis, munitionibusque, & fluminis ripis oppressa, suorũ terrore, ac fuga sine vllo vulnere interijt, signaque sunt militaria* XXXII. *amissa. Pompeius eo prælio Imperator est appellatus. hoc nomen obtinuit, atque ita se postea salutari passus est. sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laurea * protulit. At Labienus, cum ab eo impetrauisset, vt sibi captiuos transdi iuberet, * omnesque deductos, ostentationis, vt videbatur, caussa, quo maior perfugis fides haberetur, commilitones appellans, & magna verborum contumelia interrogans, solerent ne veterani milites fugere, in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiduciæ, ac spiritus Pompeianis acceßit, vt non de ratione belli cogitarent, sed vicisse iam sibi viderentur. non illi paucitatem nostrorum militum, nõ iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra, extraque munitiones, non abscißum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non posset, * Caussæ fuisse cogitabant. non ad * hæc addebant, non ex concursu acri facto, nõ prælio dimicatũ, sibiq; ipsos multitudine, atq; angustijs maius attulisse detrimentum,*

quam ab hoste accepissent: non denique communes belli casus recordabantur, quorum quam paruulæ sæpe caussæ vel falsæ suspicionis, vel terroris repentini, vel obiectæ religionis, magna detrimenta intulissent, quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio in * exercitu esset offensum: sed perinde, ac si virtute vicissent, neque vlla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum, fama, ac litteris, victoriam eius diei concelebrabant. Cæsar, à superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimauit. itaque vno tempore, præsidiis omnibus deductis, & oppugnatione dimissa, coactoque in vnum locum exercitu, concionem apud milites habuit, hortatusque est, ne ea, quæ accidissent, grauiter ferrent, neue his rebus terrerentur, multisque secundis prælii vnum aduersum, & id mediocre, opponerent: habendam fortunæ gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent, quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimas, atque exercitatissimis ducibus, pacauissent, quod finitimas, frumentariasque prouincias in potestatem redegissent, denique recordari debere, qua facilitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portubus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent transportati: * si non omnia caderent secunda, fortunam esse industria subleuandam: quod esset acceptum detrimenti,* cuiusuis potius, quam sua culpa, debere tribui: locum * securum ad dimicandum dedisse: potitum esse se hostium castris, expulisse, ac superasse pugnantes: sed, siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna partam iam, præsentemque victoriam * interpellassent, dandam omnibus operam, vt acceptum incommodum virtute sarciretur: quod si * esset factum, detrimentum in be-*

rum verteret, vti ad Gergouiam accidisset, atque ys, qui ante dimicare timuissent, vltro se prælio offerrent. Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus inceßit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiæ sarciendæ, vt nemo aut tribuni, aut centurionis imperium desideraret, & sibi quisque etiam pene loco grauiores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi, cum superioris etiam ordinis nonnulli, * oratione permoti, manendum eo loco, & rem prælio committendam existimarent. Contra Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat, relictisque munitionibus, magnopere rei frumentariæ timebat. itaque, nulla interposita mora, sauciorum modo, & ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter * confectum vetuit. his vna legio missa præsidio est. His * explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de IV. vigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere præmisit, paruoque spatio intermisso, vt & militare institutum seruaretur, * & ne citißima eius profectio cognosceretur, conclamari iußit, statimque egressus, & nouißimum agmen consecutus, celeriter è conspectu castrorum disceßit. Neque vero Pompeius, cognito consilio eius, moram vllam ad insequendum intulit: sed, eadem spectans, si itinere impeditos, & perterritos deprehendere posset, exercitum è castris eduxit, equitatumque præmisit ad nouißimum agmen demorandum, neque consequi potuit, quod multum expedito itinere antecesserat Cæsar. sed, cum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat

*impeditis, consecutus equitatus nouißimos prælio * detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit, expeditosque antesignanos admiscuit* C D. *qui tantum profecere, vt, equestri prælio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent, * ipsique incolumes se ad agmen reciperent. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Cæsar, transductoque exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagum consedit, militesque omnes * intra vallum castrorum continuit, equitatumque, per caussam pabulandi emissum, confestim Decumana porta in castra se recipere iußit. Simili ratione Pompeius, confecto eiusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagum consedit, * eiúsque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alij lignandi, pabulandique caussa longius progrediebantur, alij, quod subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum, & sarcinarum relicta, ad hæc repetenda inuitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad * sequendum impeditis, Cæsar quod fore * prouiderat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque eius diei itinere,* IIX. *millibus passuum ex eo loco procedit. quod facere Pompeius discessu militum non potuit. Postero die Cæsar, similiter præmißis prima nocte impedimentis, ac* IV. *vigilia ipse egreditur, vt, si qua imposita esset dimicandi neceßitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, vt altißimis fluminibus, atque impeditißimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extenderet, &*

*progressos consequi cuperet, IV. die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimauit. Caesari, ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, praesidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne aduentu Pompeij praeoccuparetur, ad eum omni celeritate, & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum à mari, atque ab ijs copijs, quas Dyrrhachij comparauerat, frumento, ac commeatu abstractum, pari condicione belli secum decertare cogeret, si in Italiam transiret, coniuncto exircitu cum Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur, sin Apolloniam, Oricumque * oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. itaque, praemissis nuncijs, ad Cn. Domitium Caesar scripsit,* ecquid fieri vellet, ostendit: praesidioque Apolloniae cohortibus IV. Lyssi I, III. Orici relictis, quique erant ex vulneribus aegri, depositis, per Epirum, atque Acarnaniam iter facere coepit. Pompeius quoque, de Caesaris consilio coniectura indicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Caesar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret, si ab ora maritima, Corcyraque discedere nollet, quod legiones, equitatúmque ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus copijs Domitium aggrederetur. Iis de caussis uterque eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, &, ad opprimendos aduersarios,* ne * occasio temporis deesset.* Sed Caesarem Apollonia directo itinere auerterat. Pompeius per Candauiam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam * im-*

*prouiſo aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures caſtris Scipionis caſtra collata habuiſſet, rei frumentariæ cauſſa ab eo diſceſſerat, & * Heracleam Senticam, quæ eſt ſubiecta Candauiæ, iter fecerat, vt ipſa fortuna illum obijcere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæſar ignorabat. ſimul, à Pompeio litteris per omnes prouincias, ciuitatéſque * dimiſſis, prælio ad Dyrrhachium facto, latius, inflatiúſque multo, quam res erat geſta, fama percrebuerat, pulſum fugere Cæſarem, pene omnibus copijs amiſsis. hæc itinera infeſta * reddiderant: hæc ciuitates nonnullas ab eius amicitia * auerterant. Quibus accidit rebus, vt, pluribus dimiſsi itineribus, à Cæſare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæſarem, nulla ratione iter conficere poſſent. Sed Allobroges, Roſcilli, atque Aegi familiares, quos perfugiſſe ad Pompeium demonſtrauimus, conſpicati in itinere exploratores Domitij, ſeu priſtina ſua conſuetudine, quod vna in Gallia bella geſſerant, ſeu gloria elati. cuncta, vt erant acta, expoſuerunt, & Cæſaris profectionem, & aduentum Pompeij docuerunt. à quibus Domitius certior factus, vix I V. horarum ſpatio antecedens, hoſtium beneficio periculum vitauit, & ad Aeginiũ, quod eſt obiectum, oppoſitumque Theſſaliæ, Cæſari venienti occurrit. Coniuncto exercitu, Cæſar Gomphos peruenit, quod eſt oppidum primum Theſſaliæ venientibus ab Epiro: * quæ gens paucis ante diebus vltro ad Cæſarem legatos miſerat, vt ſuis omnibus facultatibus vteretur, præſidiumque ab eo militum petierat. ſed eo fama iam præcurrerat, quam ſupra docuimus, de prælio Dyrrachino, quod multis auxerat partibus. itaque Androſthenes, prætor Theſſaliæ, cum ſe victoriæ Pompeij comitem eſſe mallet, quam ſocium Cæſaris in rebus aduerſis,*

*omnem ex agris multitudinem seruorum, ac liberorum in oppidum cogit; portasque praecludit, & ad Scipionem, Pompeiumque nuncios mittit, vt sibi subsidio veniant: * se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituum à* Dyrrachio *cognito,** Larissam *legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliae appropinquabat. Caesar, castris munitis, scalas, musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum vsum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atque opulento, simul reliquis ciuitatibus vrbis huius exẽplo inferre terrorem, & id fieri celeriter, prius quam auxilia concurrerent. itaque, vsus singulari militum studio, eodem, quo venerat, die, post horam* IX. *oppidum altissimis moenibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnauit, & * ad diripiendum militibus concessit, statimque ab oppido castra mouit, &* Metropolim *venit, sic, vt nuncios expugnati oppidi, famamque antecederet.* Metropolitae, *eodem primum vsi consilio, iisdem permotis rumoribus, portas clauserunt, murosque armatis compleuerunt: sed postea, casu ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito, quos* Caesar *ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conseruatis, collata fortuna ** Metropolitum *cum casu* Gomphensium, *nulla* Thessaliae *fuit ciuitas, praeter* Larissaeos, *qui magnis exercitibus* Scipionis *tenebantur, ** quin Caesari *pareret, atque imperata faceret, ille, segetis idoneum locum in agris nactus, quae prope iam matura erat, ibi aduentum exspectare* Pompeij, *eoque omnem rationem belli conferre constituit.* Pompeius *paucis post*

*diebus in Thessaliam peruenit: concionatusque apud cunctum exercitum, suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, vt, parta iam victoria, prædæ, ac præmiorum velint esse participes: receptisque omnibus in vna castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur, classicumque apud eum cani, & alterum illi iubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeij, duabusque magnis exercitibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ augetur, adeo, vt, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur, &, siquando quid Pompeius tardius, aut consideratius faceret, vnius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, & consulares, prætoriosque seruorum habere numero, dicerent. Iamque inter se palam de præmijs, ac sacerdotiis, contendebant, in annosque consulatum definiebant. alij domos, bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnáque inter eos in * consilio fuit controuersia, oporteret ne * L. Hirtij, quod is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriis absentis rationem haberi: cum eius necessarij fidem implorarent Pompeij, vt præstaret,* quod proficiscenti promisisset, ne, per eius auctoritatem, deceptus videretur, reliqui, in labore pari, ac periculo, ne vnus omnes antecederet, recusarent. Iam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas verborum contumelias palam descenderunt: cum Lentulus ætatis honorem ostentaret, Domitius vrbanam gratiam, dignitatemque iactaret, Scipio affinitate Pompeij confideret. Postulauit etiam L. Afranium proditionis exercitus Atius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. & L. Domitius in consilio dixit, placere sibi bello confecto, ternas tabellas dari ad iu-*

dicandum * ijs, qui ordinis essent senatorij, belloque vna cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique * inter præsidia Pompeij fuissent, neque operam in re militari præstitissent: vnam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent, alteram, qui capitis damnarent, tertiam, qui pecunia multarent. postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmijs pecuniæ, aut de persequendis inimicis, agebāt. nec, quibus rationibus superare possent, sed, quemadmodum vti victoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatisque militibus, & satis longo spatio temporis à Dyrrhachinis prælijs intermisso,* quod satis perspectum habere videretur, tentandum Cæsar existimauit, quidnam Pōpeius propositi, aut voluntatis ad dimicandum haberet. itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit, * primum suis locis, paulloque à castris Pompeij longius, continentibus verò diebus, vt progrederetur à castris suis, collibusque Pompeianis aciem subijceret. Quæ res in dies confirmatiorem eius efficiebat exercitum. superius tamen institutum in equitibus, quod demonstrauimus, seruabat, vt, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes, atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana consuetudine vsum quoque eius generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, vt equites ∞ apertioribus etiam * locis VII. millium Pompeianorum impetum, cum adesset vsus, sustinere auderent, neque magnopere eorū multitudine terrerentur. namque etiam per eos dies prælium secundum equestre fecit, atque vnum Allobrogem, ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam, interfecit. Pom-

peium supra docuimus, cum quibusdam, interfecit. Pompeius,* *quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat, semper, vt videbatur,* *spectans, si iniquis locis* Cæsar *se subijceret.* Cæsar, *nulla ratione ad pugnam elici posse* Pompeium *existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicauit, vti castra ex eo loco moueret, semperque esset in itineribus, hoc sperans, vt, mouendis castris, pluribúsque adeundis locis, commodiore frumentaria re vteretur, simulque, in itinere vt aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem* Pompeij *exercitum quotidianis itineribus defatigaret.* His *constitutis rebus, signo iam profectionis dato, tabernaculísque detensis, animaduersum est, paulo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius à vallo esse aciem* Pompeij *progressam, vt non iniquo loco posse dimicari videretur.* Tunc Cæsar* *apud suos, cum iam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, & de prælio cogitandum,* sicut semper depoposcimus: animo* simus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus. cõfestímque expeditas copias educit.* Pompeius *quoque, vt postea cognitum est, suorum omnium hortatu, statuerat prælio decertare. namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius, quàm concurrerent acies, fore, vt exercitus* Cæsaris *pelleretur. id cum essent plerique admirati, Scio me, inquit, pene incredibilem rem polliceri: sed rationem consilij mei accipite, quo firmiore animo in prælium prodeatis. persuasi equitibus nostris,* idque mihi se facturos confirmauerunt, vt, cum propius sit accessum, dextrum* Cæsaris *cornu ab latere aperto aggrederentur, vt, circumuenta ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis te-*

*tum in hostem iaceretur. ita sine periculo legionum, & pene sine vulnere, bellum conficiemus. id autem difficile non est, cum tantum equitatu valeamus. simul denunciauit, vt essent animo parati in * posterum, & , quoniam fieret dimicandi potestas, vt saepe cogitauissent ne vsu, manuque reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, vt, cum Caesaris copias despiceret, Pompeij consilium summis laudibus efferret. Noli, inquit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam, Germaniamque deuicerit, omnibus interfui praelijs, neque temere incognitam rem pronuncio. perexigua pars illius exercitus superest, magna pars deperijt: quod accidere tot praelys fuit necesse. multos Autumni pestilentia in Italia consumpsit: multi domum discesserunt: multi sunt relicti in continenti. an non audistis ex ijs, qui per caussam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii factas? hae copiae, quas videtis, * ex delectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt refectae, & pleraeque sunt ex colonijs Transpadanis. attamen, quod fuit roboris, duobus praelijs Dyrrhachinis interijt. Haec cum dixisset, iurauit, se, nisi victorem, in castra non reuersurum: reliquosque, vt idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit. nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Haec cum facta essent in concilio, magna spe, & laetitia omnium discessum est. * ac iam animo victoriam percipiebant, quod de re tanta, & a tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur. Caesar, cum Pompeij castris appropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam animaduertit. Erant in sinistro cornu legiones duae, traditae à Caesare initio dissensionis ex S. C. quarum vna prima, altera tertia appellabatur. in eo loco*

ipse erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio coniuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. has firmissimas se habere Pompeius existimabat. reliquas inter aciem mediam, cornuaque interiecerat numeroque cohortes CX, expleuerat. hæc erant millia LV.* euocatorum circiter duo millia: quæ ex beneficiarijs superiorum exercituum ad eum conuenerãt: quæ tota acie disperserat. reliquas cohortes VII. castris, propinquisque castellis præsidio disposuerat. dextrum cornu eius riuus quidam, impeditis ripis, muniebat. quam ad caussam cunctum equitatum, sagittarios, funditoresque omnes in sinistro cornu obiecerat. Cæsar, superius institutum seruans, X. legionem in dextro cornu, IX. in sinistro collocauerat:* tametsi erant Dyrrachinis præliis vehementer attenuata: & huic sic adiunxit IIX. ut pene vnam ex duabus efficeret. atque alteram alteri præsidio esse iusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat. quæ summa* erat ∞ XXII. cohortes II. castris præsidio reliquerat, Sinistro cornu Antonium, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitium præposuerat.* ipse contra Pompeium consistit. Simul his rebus animaduersis, quas demonstrauimus, timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circunueniretur,* celeriter ex* terna acie singulas cohortes detraxit, atque ex his quartam instituit, equitatuique opposuit, &, quid fieri vellet, ostendit, monuitque, eius diei victoriam in earum cohortium virtute constare, simul tertiæ aciei, totique exercitui imperauit, ne iniussu suo concurreret: se, cum id fieri vellet, vexillo signum daturum. Exercitum eum, militari more, ad pugnam cohortaretur, suaque in eum perpetui temporis officia prædicaret, in*

primis

*primis commemorauit, testibus se militibus vti posse, quanto studio pacem petisset, quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per A. Clodiũ cum Scipione egisset, quibus modis ad Oricũ cum Libone de mittẽdis legatis contendisset: néque se vnquam abuti militum sanguine, neque Remp. alterutro exercitu priuare voluisse. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnæ ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione X. duxerat, vir singulari virtute. Hic signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis, & vestro imperatori, quam constituistis, operam date. vnum hoc prælium superest: quo confecto, & ille suã dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. simul *respiciens Cæsarem, faciam, inquit, hodie imperator, vt aut viuo mihi, aut mortuo, gratias agas. Hæc cum dixisset, primus ex * dextro cornu procurrit: * atque eum milites electis circiter CXX. voluntarie eiusdem centuriæ sunt prosecuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatij, vt satis esset ad cõcursum vtriusque exercitus. sed Pompeius suis prædixerat, vt Cæsaris impetum exciperent, ne ve se loco mouerent, aciémque eius distrahi paterentur. idque admonitu C. Triarij fecisse dicebatur, vt primus excursus visque militum infringeretur: aciésque * distenderetur, atque, suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur, leuiusque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immissis telis occurrissent: simul fore, vt, duplicato cursu, Cæsaris milites * exanimarentur, & lassitudine conficerentur. quod nobis quidem nulla ratione factum à Pompeio videtur: propterea quod est quædam animi incitatio, atque alacritas, naturaliter innata omnibus; *quæ studio pugnæ incenditur.*

*hanc non reprimere, sed augere imperatores debent. neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique * concinerent, clamoremque uniuersi tollerent. quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimarunt. Sed nostri milites dato signo, cum infestis pilis procurrissent, atque animaduertissent non concurri à Pompeianis, usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt, & ad medium fere spatium constiterunt, * ne, consumptis viribus appropinquarent, paruóque intermisso temporis spatio, ac rursus renouato cursu, pila miserunt, celeriterque, ut erat præceptum à Cæsare, gladios strinxerunt. neque vero Pompeiani huic rei defuerunt. nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conseruauerunt, pilisque missis, ad gladios redierunt.* Eodem *tempore equites à sinistro* Pompeij *cornu, * ut erat imperatum, uniuersi procurrerunt: omnisque multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit: equitesque* Pompeiani *hoc acrius instare, & se turmatim explicare, aciemque nostram à latere aperto * circuire cœperunt. quod ubi* Cæsar *animaduertit,* IV. *aciei, quam * instituerat ex cohortium numero, signum dedit. illi celeriter procurrerunt, infestisque signis tanta vi in* Pompeij *equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesque conuersi non solum loco excederent, sed protinus incitati, fuga montes altissimos peterēt. quibus summotis, omnes sagittarij, funditoresque destituti inermes, sine præsidio, interfecti sunt.* Eodem *impetu cohortes sinistrum cornu, * pugnantibus etiam tum, ac resistentibus in acie* Pompeianis, *circumierunt, eosque à tergo sunt adorti,* Eodem *tempore* III.

*aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. ita, cum recentes, atque integri defessis successissent, alij autem à tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque vniuersi terga verterunt. neque verò Cæsarem fefellit, quin ab ijs cohortibus, quæ contra equitatum in IV. acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur, vt ipse in cohortandis militibus pronunciauerat. ab his enim [illegible]rimum equitatus est pulsus: ab ijsdem facta c[illegible] sagittariorum, atque funditorum: ab ijsdem * acies Pompeiana à sinistra parte erat circumuenta, atque initium fugæ factum. sed Pompeius, vt equitatum suum pulsum vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam, animaduertit, alijs * diffisus, acie excessit, protinusque se in castra equo contulit, & ijs centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, vt milites exaudirent, Tuemini, inquit, castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo. Hæc cum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, & tamen euentum exspectans. Cæsar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, vt beneficio fortunæ vterentur, castraque oppugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industriè defendebantur, multo etiam acrius à Thracibus, Barbarisq; auxilijs. nam, qui acie refugerãt milites, & animo perterriti, & lassitudine confecti, missis plerique armis, signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quã de castrorũ defen-*

ſione, cogitabant. neque verò diutius, qui in vallo conſtiterant, multitudinem telorum ſuſtinere potuerunt, ſed, confecti vulneribus, locum reliquerunt, protinuſque omnes, ducibus vſi centurionibus, tribuniſque mil. in altiſsimos montes, qui ad caſtra pertinebant, confugerunt. in caſtris Pompeij videre licuit Triclinia *ſtrata, magnum argenti põdus expoſitum, recentibus ceſpitibus tabernacula conſtrata,* L. *etiam* [illegible]*tuli, & nonnullorum tabernacula protecta e*[illegible]*, multaque præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam deſignarent, vt facile exiſtimari poſſet, nihil eos de euentu eius diei timuiſſe, qui non neceſſarias * conquirerent voluptates. atque ij miſerrimo, ac patientiſsimo exercitui* Cæſaris *luxuriem obijciebant, cui ſemper omnia ad neceſſarium vſum defuiſſent.* Pompeius *iam cum intra vallum noſtri verſarentur, equum nactus, detractis inſignibus imperatorijs, de Cumana porta ſe ex caſtris eiecit, protinuſque * equo citato,* Lariſſam *contendit. neque ibi conſtitit, ſed, eadem celeritate, paucos * ſuorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermiſſo, comitatu equitum* XXX. *ad mare peruenit, nauemque frumentariam conſcendit, ſæpe, vt dicebatur, querens, * tantum ſe opinionem fefelliſſe, vt, à quo genere hominum victoriam ſperaſſet, ab eo, initio fugæ facto, pene proditus videretur.* Cæſar, *caſtris potitus, à militibus contendit, ne, in præda occupati, reliqui negotij gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumuenire inſtituit.* Pompeiani, *quod is mons erat ſine aqua, diffiſi ei loco, relicto monte, vniuerſi iuris eius* Lariſſam *verſus ſe recipere cœperunt. qua * ſpe animaduerſa,* Cæſar *copias ſuas diuiſit, partémque legionum in caſtris* Pompeij *remanere iuſsit, partem in ſua caſtra remiſit,*

IV. *secum legiones duxit, commodioréque itinere Pompeianis occurrere cœpit: &, progressus millia passuum* VI. *aciem instruxit. Qua re animaduersa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat. Cæsar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque iam suberat, tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent. Quo iam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cœperunt. pauci ordinis Senatorij, qui se cum iis coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planiciem descendere, atque * arma proijcere, iussit. quod vbi sine recusatione fecerunt, passísque palmis, proiecti ad terram, flentes,* ab eo petierunt salutem: consolatus, consurgere iussit, &, pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conseruauit, militibusque suis iussit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, inuicem requiescere, atque in castra reuerti iussit: eodémq; die Larissam peruenit. in eo prælio non amplius* C C. *milites desideranit, sed centuriones, fortes viros circiter* X X X. *amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os aduersum coniecto. neque id fuit falsum, quod ille, in pugnam proficiscens, dixerat, sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam virtutem Crastini fuisse, optimeque eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia* X V. *cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius millia* X X I V. *namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis*

*fuerant,*sese Sylla similiter dediderunt. multi praeterea in finitimas ciuitates refugerunt. Signaque militaria ex prælio ad Cæsarē sunt relata* CLXXX. *&* Aquila LIX. L. Domitius, *ex castris in montem refugiens, cum vires eum laßitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Eodem tempore* D. Lælius *cum classe ad* Brundisium *venit, eademque ratione qua factum à* Libone *antea demonstrauimus, insulam obiectam portui* Brundisino *tenuit. Similiter* Vatinius, *qui* Brundisio *præerat, tectis, instructisque scaphis, elicuit naues* Lælianas, *atque ex his longius productam vnam quinqueremem, & minores duas in angustijs portus cepit: itemque per equites dispositos aqua prohibere claßiarios instituit. sed* Lælius, *tempore anni commodiore vsus, ad nauigandum onerarijs nauibus* Corcyra, Dyrrhachioque *aquam suis supportabat, neque à proposito deterrebatur, neque, ante prælium in* Thessalia *factum cognitum, aut ignominia amissarum nauium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu, insulaque expelli potuit.* Iisdem *fere temporibus* Caßius, *cum classe* Syrorum, *&* Phœnicum, *&* Cilicum, *in* Siciliam *venit: &, cum esset* Cæsaris *claßis diuisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset* P. Sulpicius *prætor* Vibone *ad fretum, dimidiæ* M. Pomponius *ad* Messanam, *prius* Caßius *ad* Messanam *nauibus aduolauit, quam* Pomponius *de eius aduentu cognosceret: perturbatumque eum nactus, nullis custodijs, neque ordinibus certis, magno vento, & secundo completas onerarias naues tæda, & pice, & stupa, reliquisque rebus, quæ sunt * ad incendia, in* Pomponianā *classem immisit, atque omnes naues incendit* XXXV. ** in quibus erant* XX. **constratæ: tantusque eo facto timor inceßit, vt, cum*

*esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum * defenderetur: & * nisi eo ipso tempore quidam nuncij de Cæsaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, vt amitteretur. sed opportunißime nuncijs allatis, oppidum fuit defensum; Caßiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem: applicatisque nostris ad terram nauibus, propter eundem timorẽ, *pari, atque * antea, ratione egerunt. Caßius, secundum nactus ventum, onerarias naues circiter XL. præparatas ad incendium immisit: & flamma ab vtroque cornu comprehẽsa, naues sunt combustæ V. Cúmq; ignis, magnitudine venti, latius serperet, milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præsidio nauibus, ex numero ægrorum, ignominiam nõ tulerunt; sed sua sponte naues conscenderunt, & a terra soluerunt; impetúque facto in Caßianam classem, quinqueremes II. in quarum altera erat Caßius, ceperunt. sed Caßius, exceptus scapha, refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. neque multo post de prælio facto in Thessalia cognitum est, vt ipsis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus fingi * alegatis, amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex ijs locis Caßius cum classe discessit. Cæsar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimauit, quascumque in partes ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias, & bellum renouare posset: &, * quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionémque vnam minoribus itineribus subsequi iußit. Erat edictum Põpeij nomine Amphipoli propositum, vti omnes eius prouinciæ iuniores, Græci, ciuésque Romani iurandi caussa conuenirent. sed, vtrum auertendæ suspicionis caussa Põpeius proposuisset, vt quamdiutissime lon-*

gioris fuga consilium occultaret, an nouis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad anchoram vna nocte constitit, & vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris aduentu, ex eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, nauibusque aliis additis actuariis, in Ciliciam, atque inde Cyprum peruenit: ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, ciuiumque R. qui illic negotiarentur, arcem ante captam esse, excludendi sui caussa, nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas ciuitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi. nam, quicumque ex fuga Pompeium sequerentur, atque in insulam venissent, oppido, ac portu recepti non erant: missisque ad eos nunciis, vt ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naues soluere iubebantur. Iamque de Cæsaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, & à quibusdam priuatis sumpta, & æris magno pondere ad militarem vsum in naues imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim à negotiatoribus coegerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium peruenit. ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleopatra gerens bellum, quam paucis ante mensibus per suos propinquos, atque amicos, regno expulerat: castraque Cleopatræ non longo spatio ab eius*

castris distabant. Ad eum Pompeius misit, vt,* pro hospitio, atque amicitia patris, Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed, qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt, eosque hortari, vt suum officium Pompeio præstarent, neue eius fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompei milites, quos, ex eius exercitu acceptos in Syria, Gabinius Alexandriam transduxerat, belloque confecto apud Ptolemæum, patrem pueri, reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui, propter ætatem eius, in procuratione erant regni, siue timore adducti, vt postea prædicabant, ne, sollicitato exercitu * regio, Pompeius Alexandriam, Aegyptumque occuparet, siue, despecta eius fortuna, vt plerumque in calamitate ex amicis inimici exsistunt, ijs, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumque ad regem venire iusserunt ipsi, clam consilio inito, Achillam, præfectum regium, singulari hominum audacia, & L. Septimium tribunum mil. ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, &, quadam notitia Septimij productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruulam conscendit, cum paucis suis, & ibi ab Achilla, & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à rege, & in custodia necatur. Cæsar, cum in Asiam venisset, reperiebat * T. Ampium conatum esse tollere pecunias Ephcso ex fano Dianæ, eiusque rei caussa,* senatores omnes ex prouincia vocaße, vt, ijs testibus, summa pecunia vteretur; sed interpellatum aduentu Cæsaris profugisse. ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Mineruæ, repetitis, atque enumeratis die-

*bus, quo die prælium secundum fecisset Cæsar, simulacrum victoriæ, * quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, & ad simulacrum Mineruæ spectabat, ad valuas se templi, liménque conuertisse. Eodemque die Antiochia in Syria bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est, vt in muris armata ciuitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit.* Pergami in occultis, ac remotis templis, quò, præter sacerdotes, adire fas non est, quæ Græci* ΑΔΥΤΑ *appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus, in templo Victoriæ, vbi Cæsaris statuam consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pauimento exstitisse ostendebatur. Cæsar, paucos dies in Asia moratus, cum audisset Pompeium Cypri visum, coniectans eum in Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasque eius loci opportunitates, cum legionibus, vna, quam ex Thessalia se sequi iusserat, & altera, quam ex Achaia à Fusio legato euocauerat, equitibúsque DCCC. & nauibus longis Rhodijs X. & Asiaticis paucis, Alexandriam peruenit. In his erant legionibus hominum* I I I. *millia CC. reliqui, vulneribus ex prælijs, & labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. Sed Cæsar, confisus fama rerum gestarum, infirmis auxilijs proficisci non dubitauerat, atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeij morte cognoscit: atque, ibi primum è naui egrediens, clamorem militum audit, quos rex in oppido, præsidij caussa, reliquerat, & concursum ad se fieri videt, quòd * fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo maiestatem regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant: complurésque mili-*

tes huius vrbis omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. ipse enim necessario Etesiis tenebatur, qui Alexandria nauigantibus sunt aduersissimi venti. Interim controuersias regum ad populum R. & ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo conuenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemaeo, & lege, & S. C. societas erat facta, ostendit sibi placere, regem Ptolemaeum, atque sororem eius Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere, & de controuersiis iure apud se potius, quam inter se armis, disceptare. Erat in procuratione regni, propter aetatem pueri, nutricius eius, eunuchus, nomine Photinus. is primum inter suos queri, atque indignari coepit, regem ad dicendam caussam euocari: deinde, adiutores quosdam conscios sui nactus ex regiis amicis, exercitum à Pelusio clam Alexandriam euocauit, atque eundem Achillam, cuius supra meminimus, omnibus copiis praefecit. hunc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus, quae fieri vellet, litteris, nunciisque edocuit. In testamento Ptolemaei patris haeredes erant scripti ex duobus filiis maior, & ex duabus ea, quae aetate antecedebat. Haec vti fierent, per omnes deos, perque foedera, quae Romae fecisset, eodem testamento Ptolemaeus populum Romanum obtestabatur. Tabulae testamenti, vnae per legatos eius Romam erant allatae, vt in aerario ponerentur, eae, cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositae: alterae, eodem exemplo, relictae, atque obsignatae Alexandriae proferebantur. De his rebus cum ageretur apud Caesarem, isque maxime vellet pro communi amico, atque arbitro controuersias regũ componere,

subito exercitus regius, equitatúsque omnis venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copiæ nequaquã erant tantæ, vt eis extra oppidum, si esset dimicandum, confideret. relinquebatur, vt se suis locis oppido teneret, consiliumque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iußit: Regemque hortatus est, vt ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret, & quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt. Quos ille, cum in conspectum eius venißent, prius, quam audiret, aut, cuius rei caussa missi essent, cognosceret,* corripi, ac interfici iußit. Quorum alter, accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem vt in sua potestate haberet, Cæsar effecit, magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere, existimans, & vt potius priuato paucorum, & latronum consilio, quam regio, susceptum bellum videretur. Erant cum Achilla copiæ, vt neque numero, neque genere hominum, neque vsu rei militaris contemnendæ viderentur. millia enim XX. in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus: qui iam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ, atque licentiæ, venerant, & nomen, disciplinamque populi Romani dedidicerant, vxorésque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus, latronibusque Syriæ, Ciliciæque prouinciæ, finitimarumque regionum. Multi * præterea, capitis damnati, exsulesque conuenerant: fugitiuísque omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certaque vitæ condicio, vt, dato nomine, militum essent numero:

*quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere, hi bona locupletum diripere, * stipendij augendi caussa, * regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueuerant. Erant praeterea equitum millia II. qui inueterauerant compluribus Alexandriae bellis, Ptolemaeum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegyptijs gesserant. hunc vsum rei militaris habebant. His copijs fidens Achillas, paucitatemque militum Caesaris despiciens, occupabat Alexandriam: praeterea oppidi partem, quam Caesar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus est. Sed Caesar, dispositis per vias cohortibus, impetum eius sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum: ac longe maximam ea res attulit dimicationem. simul enim, * deductis copijs, pluribus vijs pugnabatur: & magna multitudine naues longas occupare hostes conabantur: quarum erant auxilio L. missae ad Pompeium: quae, praelio in Thessalia facto, domum redierant. illae triremes omnes, & quinqueremes erant aptae, instructaeque omnibus rebus ad nauigandum. Praeter has, XXII. erant, quae praesidij caussa Alexandriae esse consueuerant, * constratae omnes. quas si occupassent, classe Caesaris erepta, portum, ac mare totum in sua potestate haberent: commeatu, auxilijsque Caesarem prohiberent. itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit, cum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent sed rem obtinuit Caesar, omnesque eas naues, & reliquas, quae erant in naualibus, incendit,*

quod tam late tueri tam parua manu non poterat, confestimque ad Pharum nauibus milites exposuit. Pharus est in insula turris magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula, obiecta Alexandriæ, portum efficit: sed, à superioribus regionibus, in longitudinem passuum DCCCC. in mare iactis molibus, angusto itinere, & ponte cum oppido coniungitur. In * *hac sunt insula domicilia Aegyptiorum, &* * *vicus, oppidi magnitudine: quæque vbique naues imprudentia, aut tempestate paululum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueuerunt. Iis autem inuitis, à quibus* * *Pharus tenetur non potest esse, propter angustias, nauibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharum apprehendit, atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, vti tuto frumentum, auxiliaque nauibus ad eum supportari possent. demisit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia euocauit: reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, vt æquo prælio discederetur, & neutri pellerentur: (id efficiebant angustiæ loci) paucisque vtrimque interfectis, Cæsar loca maxime* * *necessaria complexus, noctu præmunit* * *hoc tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipse, habitandi caussa, initio erat inductus, & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, & ad reliqua naualia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, vt pro muro obiectas haberet, neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuam possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regia traiecit, vnáque bellum administrare cœpit. sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta,*

ua res apud milites largitiones auxit. magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Photinus, nutricius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris, cum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neue animo deficeret, indicatis, deprehensisque internuncijs, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII, vel, OPPII, COMMENTARIORVM DE BELLO ALEXANDRINO LIBER VNVS.

BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atque ex Syria, Ciliciaque omnem classem accersit, ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabathæorum Malco euocat, tormenta vndique conquiri, & frumentum mitti, auxiliaque adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur; atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus, atque musculis aptantur. ex ædificijs autem per foramina in proxima ædificia arietes immittũtur, quantumque aut ruinis deijcitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. nam incendio fere tuta est Alexandria, quod sine contignatione, ac materia, sunt ædificia, & structuris, atque fornicibus continentur, tectaque sunt rudere, aut pauimentis.

Cæsar studebat maxime, vt, quam angustißimam partem oppidi palus à meridie interiecta afficiebat, hanc operibus, vineisque agendis, à reliqua parte vrbis excluderet, illud sperans, primum, vt, cum esset in duas partes vrbis diuisa, acies vno consilio, atque imperio administraretur, deinde, vt laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri poßet, in primis vero, vt aqua, pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnium facultatem habebat, quodque vtrumque palus large præbere poterat. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotijs cunctatio vlla, aut mora, inferebatur. nam in omnes partes, per quas fines Aegypti, regnumque pertinet, legatos, conquisitoresque, delectus habendi caussa, miserant, magnumque numerum in oppidum telorum atque tormẽtorum, conuexerant. & innumerabilem multitudinem adduxerant, nec minus in vrbe maxima armorum erant instituta officinæ. seruos præterea puberes armauerant: quibus domini locupletiores victum quotidianum, stipendiumque præbebant. hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur. veteranas cohortes vacuas in celeberrimis vrbis locis habebant. vt, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum * opportunæ essent. omnibus vijs, atque angiportis triplicem vallum obduxerunt. (erat autem quadrato exstructus saxo, nec minus X L. pedes altitudinis habebat) quaq; partes vrbis inferiores erant, has altißimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea * ambulatorias totidem tabulatorum confixerant, subiectisque * eis rotis, funibus, iumentisque obiectis, directis * plateis in quamcumque erat visum partem mouebant. vrbe*

fertilis-

vtilissima, & copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. ipsi homines ingeniosissimi, atque acutissimi, quae a nobis fieri viderant, ea sollertia efficiebant, * *vt nostri illorum opera imitati viderentur: & sua sponte multa reperiebant: vnoque tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant: atque haec principes in consiliis, concionibusque agitabant, populum* Rom. *paulatim in consuetudinem eius regni venire occupandi: paucis annis antea* Gabinium *cum exercitu fuisse in* Aegypto: Pompeium *se ex fuga eodem recepisse,* * *ac* Caesarem *venisse cum copiis. neque morte* Pompeij *quidquam profectum, quo minus* Caesar *apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno prouinciam: idque agendum mature: namque eum, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse. interim, dissensione orta inter* Achillam, *qui veterano exercitui praeerat, &* Arsinoen, Regis Ptolemai *minorem filiam, vt supra demonstratum est, cum vterque vtrique insidiaretur. & summam imperij ipse obtinere vellet, praeoccupat* Arsinoe *per* Ganymedem *eunuchum, nutricium suum, atque* Achillam, *interficit. hoc occiso ipsa sine vllo socio, & custode omne imperium obtinebat, exercitus* Ganymedi *transditur. is, suscepto officio, largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat.* Alexandria *est fere tota suffossa, specusque habet ad* Nilum * *pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quae paulatim spatio temporis liquescit, ac* * *subsidit. hac vti domini aedificiorum, atque eorum familia consueuerunt. nam, quae flumine* Nilo *fertur, adeo est limosa, atque turbida, vt multos, variosque morbos efficiat. sed ea plebs, ac multitudo*

contenta est necessario, quod fons vrbe tota nullus est. hoc tamen flumen in ea parte vrbis erat quæ, ab Alexandrinis *tenebatur. quo facto est admonitus* Ganymedes, *posse nostros aqua intercludi, qui distributi munitionum tuendarum caussa vicatim, ex priuatis ædificijs specubus, & putei extracta aqua vtebantur.* Hoc *probato consilio, magnum ac difficile opus aggreditur. interseptis enim specubus, atque omnibus vrbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam vim ex mari ortis, ac machinationibus, exprimere contendit. hanc locis superioribus fundere in partem* Cæsaris *non intermittebat. quamobrem salsior paulo præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificijs, magnámque hominibus admirationem præbebat, quam ob caussam id accidisset, nec satis sibi ipsi credebant, cum se inferiores eiusdem generis, ac saporis, aqua dicerent vti, atque ante consuessent: vulgoque inter se conferebant. & degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. paruo vero temporis spatio, hæc propior bibi non poterat omnino. illa inferior corruptior iam, salsiorque reperiebatur.* Quo *facto dubitatione sublata, tantus inceßit timor, vt, ad extremum casum * omnes deducti viderentur atque alij morari* Cæsarem *dicerent, quin naues conscendere iuberet, alij multo grauiorem extimescerent casum, quod neque celari ** Alexandrinis *possent in apparanda fuga, cum hi tam paruo spatio distarent ab ipsis. neque, illis imminentibus, atque insequentibus, vllus in naues receptus daretur.* Erat *autem magna multitudo oppidanorum in parte* Cæsaris *: quam domicilijs ipsorum non mouerat, quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & desciuisse à suis videbatur:*

* *ut, si mihi deffendendi essent* Alexandrini, *quod neque fallaces essent, neque temerarij,* * *multa oratio frustra absumeretur. cum vero uno tempore & natio eorum, & natura cognoscatur, aptißimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest.* C*æsar suorum timorem consolatione, & ratione minuebat,* * *nam puteis, foßisque aquam dulcem posse reperiri affirmabat: omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis venas habere: quod si alia esset litoris* Aegyptij *natura, atque omnium reliquorum: tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie aquam nauibus peterent, vel à sinistra parte à* Paratonio, *vel à dextra ab insula, quæ diuersæ nauigationes, numquam uno tempore aduersis ventis præcluderentur, fugæ vero nullum esse consilium non solum ijs, qui primam dignitatem haberent, sed ne ijs quidem, qui nihil, præterquam de vita, cogitarent, magno negotio impetus hostium aduersos ex munitionibus sustineri: quibus relictis nec loco, nec numero pares esse posse: magnam autem moram, & difficultatem adscensum in naues habere, præsertim ex scaphis, summam esse contra in* Alexandrinis *volocitatem,* * *locorumque, & ædificiorum notitiam: hos præcipue in victoria insolentes,* * *præcursuros, & loca excelsiora, atq; ædificia occupaturos, ita fuga, nauibusque nostros prohibituros: proinde eius consilij obliuiscerentur, atque omni ratione esse vincendum cogitarent. Hac oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermißis, ad fodiendos puteos animum conferant, neue quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium*

animis ad laborem incitatis, magna una nocte vis aquæ dulcis inuenta est ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisque conatibus non longi temporis labore, occursum est. Eo biduo legio XXXVII. *ex dediticijs Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naues à* Domitio Caluino, *ad litora Africæ, paulo supra Alexandriam, delata est. hæ naues* Euro, *multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. hi, cum diu retinerentur, atque aquæ inopia premerentur, nauigio actuario* Cæsarem *faciunt certiorem.* Cæsar *ut per se consilium caperet, quid faciendum videretur, nauim conscendit, atque omnem classem sequi iußit, nullis nostris militibus impositis, quod, * cum longius paulo discederet,* munitiones nudare nolebat. Cumque ad eum locum accessisset, qui appellatur* Cherrhonesus, * *aquandique caussa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex numero cum longius à nauibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex ijs cognouerunt,* Cæsarem *ipsum in classe venisse, nec ullos milites in nauibus habere. Qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt: itaque naues omnes, quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus instruxerunt,* Cæsarique *redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de caussis eo die dimicare nolebat, quod & nullos milites in nauibus habebat, & * post horam* X. *diei res agebatur, nox autem allatura videbatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant, sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum, quod nulla satis idonea esset hortatio, * qua*

*neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de caussis naues, quas potuit, Cæsar ad terram detraxit: quem in locum illos successuros non existimabat. erat vna nauis Rhodia in dextro Cæsaris cornu, longe ab reliquis * collocata. hanc conspicati hostes non tenuerunt sese: magnoque impetu IV. ad eam constrata naues, & complures aperta contenderunt. cui coactus est Cæsar ferre subsidium: ne * turpiter in conspectu contumeliam acciperet,* quamquam, si quid grauius accidisset, merito casurum iudicabat. Prælium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui cum in omnibus dimicationibus & scientia, & virtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. ita prælium secundißimum est factum. capta est vna hostium quadriremis: depressa est altera.* deinde omnibus epibatis nudata: magna præterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorũ est interfecta. quod nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, aduerso vento leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco victricibus suis * Alexandriam deducit. eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum non iam virtute pugnatorum, sed scientia claßiariorum se victos viderent, quibus & superioribus locis subleuabantur, * vt vix ædificijs defendi possent, & materiam cunctã obijcerent, quod nostræ claßis oppugnationem etiam ad terram verebantur. ijdem, postea quam Ganymedes in concilio confirmauit, sese & eas, quæ essent amissæ, restituturum, & numerum adaucturum, magna spe, & fiducia veteres reficere naues, accuratiusque huic rei studere, atque inseruire,* instituerũt.*

ac tametsi amplius CX. *nauibus longis in portu, naualibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. videbant enim, non auxilia* Cæsaris, *non commeatus supportari posse si classe ipsi valerent.* Præterea *nautici homines, & vrbis, & regionis maritimæ,* * *quotidianoque vsu à pueris exercitati, ad naturale, ac domesticum* * *bonum refugere cupiebant, & quorum paruulis nauigijs profecissent, sentiebant: itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt.* Erant *omnibus ostijs* Nili *custodiæ, exigendi portorij caussa dispositæ.* Naues *veteres erant in occultis regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant vsi. has reficiebant: illas* Alexandriam *reuocabant, deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica, detegebant: asseres, remorum vsum obtinebant: aliud naturalis sollertia, aliud vrbis copia, subministrabat.* Postremo *non longam nauigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati seruiebant, & in ipso portu confligendum videbant, itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes* XXII, *quinqueremes* V. *confecerunt. ad has minores* * *apertasq́ complures adiecerunt: &, in portu periclitati remigio, quid quaq́ earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seq́ ad confligendũ omnibus rebus parauerunt.* Cæsar Rhodias *naues* IX. *habebat, (nam,* X. *missis, vna in cursu litore* Aegyptio *defecerat)* Ponticas IIX. Lycias V. *ex* Asia XII *ex his quinqueremes* V. *erant, & quadriremes* X. *reliqua infra hãc magnitudinem,* * *& pleraq́ apertæ, tamen, virtute militum confisus, cognitis hostiũ copijs, se ad dimicandum parabat.* Postquam *eo ventum est, vt sibi vterq́ eorum confideret,* Cæsar Pharõ *classe circumuehitur, aduersasque naues ho-*

*stibus costituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. inter has spatium CD. passuũ relinquit, quod satis esse ad explicandas naues videbatur. post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit: qua quamque * earum sequatur, & cui subueniat, constituit atque imperat. Non dubitãter Alexandrini classem producunt, atque instruũt. in fronte collocant XXII: reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. magnum praeterea numerum minorum nauigiorum, & scapharum producunt cum malleolis, ignibusque, si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quae pertinent ad regionem Africae. sic enim praedicant, partem esse Alexandriae dimidiam Africae. Satisq́ue diu inter ipsos est exspectatum, ab vtris transeundi fieret initium: praeterea quod * eo, qui intrassent, * ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur. Rhodijs nauibus praeerat Euphranor, animi magnitudine, ac virtute magis cum nostris hominibus, quàm cum Graecis, comparandus. hic, ob notissimam scientiam, atque animi magnitudinem, delectus est ab Rhodijs, qui imperium classis obtineret. qui, vbi Caesaris animum aduertit, Videris * mihi, inquit, Caesar vereri, si haec vada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem * possis explicare. nobis rem committe. nos praelium sustinebimus, neq; tuũ iudicium fallemus, dũ reliqui subsequantur, * hos quidẽ diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecoris, & dolori est. Caesar, illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnae. progressus vltra vadũ IV. Rhodias naues circumsistunt Alexandini,*

*atque in eas impetum faciunt. sustinent illi, atque arte, sollertiaque se explicant: at tantum doctrina potuit, vt in dispari numero nulla transuersa hosti obijceretur, * nullius remi detergerentur, sed semper venientibus aduersæ occurrerent. interim sunt reliqua subsecuta. tum necessario discessum ab arte est, propter angustias loci, atque omne certamen in virtute constitit. neque vero Alexandria fuit quisquam aut nostrorum, aut opidanorum, qui in opere, aut in * oppugnatione occupatum animum haberet, quin altißima tecta peteret atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque, & votis victoriam suis ab dijs immortalibus exposceret. Minime autem erat par prælij certamen nostris enim pulsis, neque terra, neque mari effugium dabatur victis, * omniaque victoribus erant futura in incerto. illi, si superassent nauibus, omnia tenerent, si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. simul illud graue, ac miserum videbatur, perpaucos de summa, ac de salute omnium decertare, quorum si quis aut animo, aut virtute cesisset, reliquis etiã esset * cadendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat, vt hoc maiori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. eadem suum quisque contubernalẽ, amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne suam, atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. itaque hoc animo est decertatum, vt neque maritimis, nauticisque sollertia, atque ars præsidium ferret, neque numero nauium præstantibus multitudo prodesset, neque flexi * ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquari.* Capitur*

hoc prælio quinqueremis una cum defensoribus, remigibusq;, & deprimuntur tres, nostris incolumi bus omnibus. reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt: quas protexerunt ex molibus atque ædificijs imminentibus, & nostros adire propius prohibuerunt. hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimauit ut insulam, molemque ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem. perfectis enim magna ex parte munitionibus in * oppido, & illam, & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes X. & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora, scaphasque imponit: * alteram insulæ partem, distinendæ manus caussa, cum constratis nauibus aggreditur, præmijs magnis propositis, qui primus insulam cepisset. at primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt. uno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & litora armati defendebant, quo, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis, nauibusque longius V. mobiliter, & scienter angustias loci tuebantur. sed ubi, locis primum cognitis, uadisque pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt, atque hos sunt alij subsecuti, constanterque in eos, qui in litore æquo institerant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga uerterunt. his pulsis, custodia portus relicta, ad litora, & uicum applicauerunt, seque ex nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt. neq; uero diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt. & si * erat non dißimile, atq; Alexandriæ, genus ædificiorum: (ut minora maioribus conferantur) turresque editæ, & coniunctæ muri locum obtinebant. neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus pa-

rati venerant ad oppugnandũ, sed terror hominibus mentem, consiliumque eripit, & membra debilitat, vt tũc accidit. qui se in aequo loco, ac plano pares esse confidebant, ijdem, perterriti fuga suorum, & caede paucorum, X X X. pedum altitudine in aedificijs consistere ausi non sunt, seque per molem in mare praecipitauerunt, & D C C C. passuum interuallo ad oppidum enatauerunt. Multi tamen ex ijs capti, interfectique sunt sed numerus captiuorum omnino fuit D C. Caesar, praeda militibus concessa, aedificia diripi iußit, Castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit, atque ibi praesidium posuit, hunc fuga Pharitae reliquerant, fortiorem illum, propioremque oppido Alexandrini tuebantur. sed eum postero die simili ratione aggreditur, quod his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursum, & repentina latrocinia, sublatum iri videbatur, iamque eos, qui praesidio eum locum tenebant, tormentis e nauibus sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat, & cohortium I I I. instar in terram exposuerat. non enim plures consistere angustiae loci patiebantur. reliquae copiae in nauibus stationem obtinebant. Quo facto, imperat pontem aduersus hostẽ praeuallari, &, qua exitus nauibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atque obstrui. quorum altero opere effecto, * vt nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se eiecere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt, eodemque tempore, quae consueuerant nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem * constiterunt. * Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole, ab illis ex area, quae erat aduersus pontem, & ex nauibus contra molem.*

*In his rebus occupato Cæsare, militésque hortante, remigum magnus numerus, & classiariorum ex longis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum nauigia hostium lapidibus, ac fundis à mole repellebant, ac multum proficere multitudine telorum videbantur: sed postquam vltra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci, vt sine signis, certisq; ordinibus sine ratione prodierãt, sic temere in naues refugere cœperunt. quorum fuga incitati * Alexandrini ex nauibus egrediebantur nostrósque acrius perturbatos insequebantur. simul qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere nauésque à terra repellere, properabant, ne hostes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte ac prima mole constiterant, cum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum aduersi sustinerent, veriti ne ab tergo circumuenirentur, & discessu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionẽ in pontem institutam reliquerunt, & magno cursu incitati ad naues contenderunt. quorum pars, proximas nacta naues multitudine hominum, atque onere depressa est, pars resistens & dubitans, quid esset capiendum consilij, ab Alexandrinis interfecta est, nonnulli feliciore, exitu, expeditas ad anchoras naues consecuti, incolumes discesserunt, * pauci * alleuati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem, & munitiones contendere, eodem in periculo versatus * est: postquam * vniuersos cedere animaduertit, in suum nauigiũ se recepit. quo multitudo hominum insecuta cum*

irrumperet, neque administrandi, neque repellendi à terra facultas daretur, fore quod accidit, suspicatus, sese ex nauigio eiecit, atque ad eas, quæ longius constiterant, naues adnatauit. hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conseruauit. Nauigium quidem eius, multitudine depressum militum, vna cum hominibus interijt. hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter C D. *& paulo post eum numerum classiarij, & remiges.* Alexandrini *eo loco castellum magnis munitionibus, multisque tormentis confirmauerunt, atque, egestis ex mari lapidibus, libere sunt vsi postea ad mittenda nauigia.* Hoc *detrimento, milites nostri tantum abfuerunt vt perturbarentur, vt incensi potius, atque incitati, magnas accessiones fecerint. * nam in operibus hostium expugnandis, in prælijs quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus, & erumpentibus* Alexandrinis *manum comprehendi multum operibus, & ardentibus studijs militum. nec diuulgata* Cæsaris *cohortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: vt magis deterrendi, & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum.* Alexandrini, *cum* Romanos *& secundis rebus confirmari, & aduersis incitari viderent, neque vllum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, vt coniectura consequi possumus, aut admoniti à regis amicis, qui in* Cæsaris *erant præsidijs, * aut suapte consilio, per occultos nuncios regis probato, legatos ad* Cæsarem *miserunt, vt dimitteret regem transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissima* Ganymedis, *facere id, quod rex imperasset:*

quo si auctore in Caesaris fidem, amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent. Caesar, & si, fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen, petentibus dare veniam, utile esse statuit: quod, quo * pacto sentirent ea, quae postularent, mansurũ in fide dimissum regem credebat, sin, id quod magis illorum naturae conueniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius, atque honestius sese contra regem, quam contra conuenarũ, ac fugitiuorum manum, bellum esse gesturum. itaque, regem cohortatus, ut consuleret regno paterno, parceret praeclarissimae patriae, quae turpissimis incendijs, & ruinis esset deformata, ciues suos primum ad sanitatẽ reuocaret, deinde conseruaret, fidem populo R. sibique praestaret, cum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos cum mitteret, dextera dexteram tenens, dimittere capit adultam iam aetate puerum. at * regius animus, disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suae moribus degeneraret, flens orare contra Caesarem capit, ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu Caesaris esse iucundius. Compressis pueri lacrymis, Caesar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Caesarem acriter bellum gerere capit, ut, lacrymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio uideretur profudisse. Accidisse hoc complures Caesaris legati, amici, centuriones, milites que laetabantur, quod nimia bonitas eius, fallacijs pueri * elusa esset. * quasi vero id Caesar bonitate tantum adductus, & non prudentissimo cõsilio, fecisset. Cum amens assumpto, Alexandrini nihilo se firmiores fa-

ctos aut languidiores Romanos animaduerterent, eludentibusque militibus regis ætatem, atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quidquam proficere viderent, rumoresque exsisterent magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Syria, Ciliciaque adduci (quod non dum Cæsari auditum erat) interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. itaque, expeditis nauigijs, locis idoneis ad Canopũ in statione, dispositis nauibus, insidiabantur nostris cõmeatibus. quod vbi Cæsari nunciatum est, classem iubet expediri, atque instrui. * præficitur Ti. Nero: proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naues, atque in his Euphranor, * sine quo nulla vnquam dimicatio maritima parum etiam feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficijs, ornauit, ad duriorem casum reseruat, superiorum temporum dißimilis, Euphranorem persequebatur. nam cum ad Canopum ventum esset, instructaque vtrimque claßis conflixisset, & sua cõsuetudine Euphranor primus prælium commisisset, & illic triremen hostium perforasset, ac demersisset, proximam longius insecutus parum celeriter insequentibus reliquis, circumuentus ab Alexandrinis est, cui subsidium nemo tulit: siue quod in ipso satis præsidij pro virtute, ac felicitate eius putarent esse, siue quod ipsi sibi timebant. itaque vnus ex omnibus eo prælio bene rem geßit, solus cum sua quadriremi victrice perijt. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, scientiaque in bello, & virtutis, fidei, dignitatisque in amicitia Cæsaris, missus in Syriam, Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum *magnis copijs (quas celeriter, & propensißima ciuitatum voluntate, & sua diligentia, confecerat) iti-*

nere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriæ Pelusium adduxit: idque oppidum, firmo præsidio occupatum ab Achila propter oportunitatem loci, (namque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur) repente magnis circundatum copijs, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis, defessisque subijciebat, & perseuerantia, constantiáque oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumqúe ibi suum collocauit. Inde, re bene gesta, Alexandriam ad Cæsarem contendit, omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest victori, placarat. atque in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est fere regionum illarum nobilißimus non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen à similitudine litteræ cepit. nam pars quedam fluminis Nili, mire deriuata inter se, quibus itineribus paulatim, medium inter se spatium relinquens, diuersißimo ad litus interuallo à mari * coniungitur. cui loco cum appropinquare Mithridatem Rex cognouisset, & transeundum ei flumen sciret: magnas aduersus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridatem, vel sine dubio retineri posse credebat. quemadmodum autem optabat eum vinci, sic satis habebat, interclusum à Cæsare à se retinere. quæ primæ copiæ flumen à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus victoriæ societatem. quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit, cum vero incaute, atque insolenter succedere eos munitionibus videret, eruptione vndique facta magnum numerum*

*eorum * interficit. quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, paritimque in naues, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent. qui vt paululum ab illo timore se recrearunt, adiunctis ijs, qui subsequebantur, rursus* Mithridatem *oppugnare cœperunt.* Mittitur a Mithridate nuncius *Cæsari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis, eadem hæc accidisse,* Rex *ita pene sub idem tempus & rex ad opprimendum* Mithridatem *proficiscitur, &* Cæsar *ad recipiendum. celeriore fluminis* Nili *nauigatione* Rex *est vsus, in qua magnam & paratam classem habebat.* Cæsar *eodem itinere vti noluit, ne nauibus in flumine dimicaret: sed circumuectus eo mari, quod* Africæ *partis esse dicitur, sicuti supra demonstrauimus, prius tamen* Regis *copijs occurrit, quam is* Mithridatem *aggredi possent, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. consederat cum copijs rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior *, * planicies ex omnibus partibus subiecta. tribus autem ex lateribus varijs genere munitionibus tegebatur. vnum latus * erat adiectum flumini* Nilo, *alterum editissimo loco ductum vt partem castrorum obtineret, tertium palude cingebatur.* Inter castra regis & Cæsaris *iter flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in* Nilum *influebat. aberat autem ab regis castris millia passuum circiter* VII. Rex, *cum hoc itinere venire* Cæsarem *comperisset, equitatum omnem, expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu* Cæsarem *prohiberent, & eminus ex ripis prælium impar inirent. nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignauia subibat, quæ res incendit dolore milites, equitesque nostros, quod tam diu pari prælio cum Alexandrinis certaretur. itaque eodem tempore*

equites

equites Germani dispersi, vada fluminis quaerētes, partim demißioribus ripis flumen transnarunt, & legionarij, magnis arboribus excisis, quae longitudine vtramque ripam contingerent, proiectis, repentinoque aggere iniecto, flumen transierunt. quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, vt in fuga spem salutis collocarent: sed id frustra: namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, pene omni reliqua multitudine interfecta. Caesar, re praeclarißime gesta, cum subitum aduentum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis *iniecturum, protinus victor ad regis castra pertendit. hac cum & opere magno vallata, & loci natura munita aduerteret, confertamque armatorum multitudinē collocatam in vallo videret, lassos itinere, ac praeliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit, itaque, non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit,* Postero *die castellum, quod rex in proximo vico non longe à suis castris muniuerat, brachijsq́ue cum opere castrorum coniunxerat vici obtinendi caussa,* Caesar *aggressus, omnibus copijs expugnat non quo id minori numero militum cōsequi, difficile factu putaret, sed vt ab ea victoria, perterritis* Alexandrinis, *protinus castra regis oppugnaret. itaque eo cursu, quo refugientes* Alexandrinos *ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeque eminus praeliari coeperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur, vna, * qua liberum accessum haberi demonstraui, altera, qua mediocre interuallum inter castra, & flumen* Nilum *habebat. maxima, & electißima* Alexandrinorum *multitudo defendebat eam partem, quae facillimum aditum habebat. plurimum autem proficiebant hostes in repellendis, vulnerandisque nostris, qui in*

*regione fluminis Nili propugnabant. diuersis enim telis nostri figebantur, aduersi ex vallo castrorum, * auersique ex flumine, in quo multa naues instructa funditoribus, & sagitarijs nostros impugnabant. Cæsar cum videret milites acrius præliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem, cumq; animum aduerteret, excelsißimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decurrissent in eum locum, in quo pugnabatur, cohortes illo circuire castra, & summum locum aggredi, iußit, hisque Carsulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientia virum præstantem. Quo vt ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrimè pugnantibus, diuerso clamore, & prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes discurrere cœperunt. quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, vt pene eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editißimum locum castrorum caperent. ex quo decurrentes, * magnam multitudinem hostium interfecerunt. quod periculum plerique Alexandrini fugientes, aceruatim se de vallo præcipitauerunt in eam partem, quæ flumini erat adiuncta. horum primis in ipsa fossa munitionis magna vi oppreßis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. cõstat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in nauem, & multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerso nauigio perisse. re felicißimè, celerrimeque gesta, Cæsar, magnæ victoriæ fiducia, proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit, atque * eam partem oppidi victor introijt, quæ præsidio hostium tenebatur, neq; eum*

*consilium suum fefellit, quin hostes, eo prælio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. dignum aduemens fructum virtutis, & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibusq; suis relictis, veste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueuerunt sacrisque omnibus prolatis, quorum relgione precari offensos, iratosque animos regum erant soliti aduenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum: qui nō tantum bellum ipsum, ac dimicationem, sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse lætabantur. Cæsar, Aegypto, atque Alexandria potitus, reges cōstituit, quos Ptolomæus testamento scripserat, atq; obtestatus erat populum R. ne mutarentur. nam, maiore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum, maiori ex duabus filiæ Cleopatræ quæ manserat in fide, præsidijsque eius. minorem Arsinoen, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedē docuimus, deducere ex regno statuit, ne qua rursus noua dissensio, priusquam diuturnitate confirmarentur * regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana VI. secum deducta, cæteras ibi relinquit, quo firmius esset eorum * regum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæsaris amicitia, neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. simul ad imperij nostri dignitatem, vtilitatemq; publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges præsidijs eos nostris esse tutos. & hos, si essent ingrati, posse ijsdem præsidijs coerceri. sic, rebus omnibus confectis, & collocatis, ipse itinere terrestrī*

*profectus est in Syriam. Dum hæc in Aegypto geruntur rex Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Cæsar Asiam, finitimasque prouincias administrandas transdiderat, venit, oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, ne ve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, poßideri, vastarique pateretur à Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere, prouinciamque promissam Cæsari non posse se *persoluere. Domitius, non tantum ad explicandos sumptus rei militaris, cum pecuniam necessariam esse iudicaret, sed etiam turpe populo R. & Cæsari victori, sibique infame esse statueret, regna sociorum, atque amicorum ab externo rege occupari, nuncios confestim ad Pharnacem misit, Armenia, Cappadociaque decederet, néue, occupatione belli ciuilis, populi R. ius, maiestatemque tentaret. hanc denunciationem cum maiorem vim habiturum existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset, ad legiones profectus, vnã ex tribus XXXVI. secum ducit, II. in Aegyptum ad Cæsarem mittit, literis eius euocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa. adiungit Cn. Domitius legioni XXXVI. duas à Deiotaro, quas ille disciplina, atque armatura nostra compluros annos constitutas habebat, equitesqúe centum, totidemque ab Ariobarzane sumit mittit P. Sextium ad C. Plætoriũ Quæstorem, vt legionẽ adduceret, quæ ex tumultuarijs militibus in Ponto confecta erat, * Quintumque Patiscum in Ciliciam ad auxilia accersenda. quæ copiæ celeriter omnes iussu Domitij Comana conuenerunt. Interim legati à Pharnace responsum referunt, Cappadocia se deceßisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine iure obtinere de-*

*beret, denique eius regni caussa integra Cæsari seruaretur: paratum enim se facere, quod is * statuisset. Cn. Domitius, cum animaduerteret eum Cappadocia decessisset, non voluntate adductum, sed necessitate, quod facilius Armeniam defendere posset, subiectam suo regno, quam Cappadociam, longius remotam, quodque omnes III. legiones adducturum Domitium * putasset, ex quibus cum II. ad Cæsarem missas audisset,* audaciusq; in Armenia substitisset, perseuerare cœpit, vt eo quoq; regno decederet: neque enim aliud ius esse Cappadociæ, atque Armeniæ. nec iuste eum postulare, vt in Cæsaris aduentum res integra differretur: id enim esse integrum, quod ita esset, vt fuisset. His responsis datis, cum ijs copijs, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisq; superioribus iter facere instituit. nam ex Ponto à Comanis iugum editum siluestre est, * pertinens in Armeniam minorem quo Cappadocia finitur ad Armenia. * cuius itineris hæ erant certæ opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, & quod Cappadocia, his iugis subiecta, magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit. quæ de pace agerent, regiáque munera Domitio ferrent. ea constanter omnia aspernabatur: nec sibi quidquam fore antiquius, quã dignitatem populi R. & regna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis, & continuis itineribus confectis, cum aduentaret ad Nicopolim, quod oppidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis, satis magno interuallo ab oppido remotis, castra posuit longe à Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris, cũ locus*

angustus, atque impeditus esset transeundus, Pharnaces *in insidijs delectos pedites, omnesque pene disposuit equites. magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dißipari iußit, paganosque & oppidanos in ijs locis obuersari: vt si amicus* Domitius *eas angustias transiret, nihil de insidijs suspicaretur, cum in agris & pecora, & homines animaduerteret * versari, tamquam amicorum aduentu: sin vero vt in hostium fines veniret, prædæ diripiendæ, milites dißiparentur, dispersique cæderentur.* Hæc cum * *administraret, numquam tamen intermittebat legatos de pace, atque amicitia mittere ad* Domitium *: tum, hoc ipso crederet eum facilius decipi posse.* At contra *spes pacis* Domitio *in eisdem castris morandi attulit caussam, ita* Pharnaces, *amissa proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra reuocauit* Domitius *postero die propius* Nicopolim *accessit, castraque oppido contulit. quæ dum muniunt nostri,* Pharnaces *aciem instruxit suo more, atque instituto. in fronte enim, simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidijs. eadem * ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra, sinistraque interuallis, simplicibus ordinibus instructis. perfecit inceptum castrorum opus* Domitius, *parte copiarum pro vallo instructa.* Proxima *nocte* Pharnaces, *interceptis tabellarijs. qui de* Alexandrinis *rebus litteras ad* Domitium *ferebant, cognoscit* Cæsarē *magno in periculo versari, flagitareque à* Domitio, *vt quamprimum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse* Alexandriam *per* Syriam *accederet.* Qua *cognita re,* Pharnaces *victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset, cum discedendum celeriter* Domitio *putaret: itaque ab oppido, qua facillimum accessum, &*

æquißimum ad dimicandū nostris videbat, fossas II. *directas, non ita magno medio interuallo relicto,* IV. *pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam nō producere aciem. inter has fossas aciem semper instruebat. Equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat: qui neque aliter vtilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum.* Domitius *autem, cum Cæsaris magis periculo, quā suo, commoueretur, neque se tuto discessurum arbitraretur. si condiciones, quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine caussa discederet, ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit.* XXXVI. *legionem in dextro cornu collocauit, Ponticam in sinistro:* Deiotari *legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustißimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in subsidijs collocatis. sic vtrimque, acie instructa: processum est addimicandum. Signo sub idem tempus ab vtroque dato, concurritur, acriter varieque pugnatur. nam* XXXVI. *legio, cum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeo secundum prælium fecit, vt mœnibus oppidi succederet, fossamque transiret, aduersosque hostes aggrederetur, at* Pontica *ex altera parte legio, cum paulum auersa hostibus ceßisset, fossam autem circuire acies secundo conata esset. vt aperto latere aggrederetur hostem, in ipso transitu fossa confixa, & oppressa est.* Deiotari *vero legiones vix impetum sustinuerunt. ita victrices regis copiæ cornu suo dextro, mediaque acie conuerterunt se ad* XXXVI. *legionem: quæ tamen fortiter vincentium impetum sustinuit, magnis copijs hostium circumdata, præsentißimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium: quo* Pharnaces *insequi*

propter iniquitatem loci, noluit. ita, Pontica legione pene tota amissa, magna parte Deiotari *militum interfecta,* XXXVI. *legio in loca se superiora contulit, non amplius* CCL. *desideratis. ceciderunt eo prælio splendidi, ac illustres viri nonnulli equites* Romani. *Quo tamen incommodo* Domitius *accepto reliquias exercitus dißipati collegit, itineribus tutis per* Cappadociam *se in* Asiam *recepit.* Pharnaces*, rebus secundis elatus, cum ab* Cæsare *ea, quæ optabat, speraret,* Pontum *omnibus copijs occupauit: ibíque & victor, & crudelißimus rex, cum sibi fortunam paternam, feliciore euentu, destinaret, multa oppida expugnauit, bona ciuium* Romanorum, Ponticorũque *diripuit,* supplicia constituit in eos, aliquam formæ, atque ætatis commendationem habebant, eaque, quæ morte essent miseriora,* Pontumque *nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians obtinebat.* Sub *idem tempus in* Illyrico *est incommodum acceptum quæ prouincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. namque eo missus æstate cum* II. *legionibus* Q. Cornificius, Cæsaris *quæstor, pro prætore, quamquam erat prouincia minimè copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac dissensionibus vastata, & confecta, tamen prudentia, ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temerè progrederetur, & recepit, & defendit. * nãque, & castella complura, locis editis posita, * quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit, eaque præda milites donauit: quæ & si erat tenuis, tamen, in tanta prouincia desperatione, erat grata, præsertim virtute parta. & cum* Octauius *ex fuga* Pharsalici *prælij magna classe in*

*illum se sinum cõtulisset, paucis nauibus Hiadertinorum, quorum semper in Remp. singulare constiterat officium, dispersis Octauianis nauibus erat potitus, vt vel classe dimicare posset, adiunctis captiuis nauibus sociorum: * cum diuersissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium victos Caesar sequeretur, compluresque aduersarios in Illyricum, propter Macedoniae propinquitatem, se, * reliquijs ex fuga collectis, contulisse audiret, litteras ad Gabinium mittit, vti cum legionibus tironum, quae nuper erant conscriptae, proficisceretur in Illyricum, coniunctisque copijs cum Q. Cornificio, si quod periculum prouinciae inferretur, depelleret: sin ea non magnis copijs tuta esse posset, in Macedoniam legiones adducerent. omnem enim illam partem, regionemque viuo Cn. Pompeio, bellum instauturã esse credebat. Gabinius, vt in Illyricum venit, hiberno tempore anni, ac difficili, siue copiosiorem prouinciam existimans, siue multum fortunae victoris Caesaris tribuens, siue virtute, & scientia sua confisus, quam saepe in bellis periclitatus, magnas res, & secundas ductu, ausuque suo gesserat, neque prouinciae facultatibus subleuabatur, quae partim erat exinanita, partim infidelis, neque nauibus, interclusio mari tempestatibus, commeatus supportari poterat. magnisque difficultatibus coactus, non vt volebat, sed vt necesse erat, bellum gerebat. ita cum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella, aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoque est à Barbaris contemptus, vt, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod ciues Romani fortissimi, fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo praelio duobus millibus militũ amplius amissis, centurionibus XXXIIX, tribunis IV, cum reli-*

quis copijs Salonam se recepit, summaq; ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo perijt. cuius & infelicitas viui, & subita mors in magnam spem Octauium adduxit prouinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis & fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaq; Cornificij, & Virtus Vatinij versari passa non est. vatinius, Brundisii cum esset, cognitis rebus, quæ gesta erant in Illyrico, cum crebris literis Cornificij ad auxilium prouinciæ ferendum euocaretur, & M. Octauium audiret cum Barbaris fœdera percußisse, compluribusque locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copijs per Barbaros, & si graui valetudine affectus, vix corporis viribus animum sequebatur, tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultatesque hiemis, & subitæ præparationis. nam, cum ipse paucas in portu naues longas haberet, litteras in Achaiam ad Q. Calenum* misit, vti sibi classem mitteret. Quod cum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octauij non poterant, nauibus actuarijs, quarum numerus erat satis magnus,* magnitudine quamquã non satis iusta ad præliandũ, rostra imposuit. has* adiunctas nauibus longius, & numero claßis aucto, militibus veteranis impositis, quorũ magnam copiam habebat, ex omnibus* legionibus qui numero ægrorum relicti erant Brundisii, cũ exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasque nonnullas ciuitates, quæ defecerant, Octauioq; se transdiderãt partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio prætereuehebatur: nec sibi vllius rei moram, necessitatemque iniungebat, quin quam celerrimè posset, ipsum Octauium persequeretur. hũc op-*

pugnantem Epidaurum *terra, marique, vbi * nostrum erat præsidium, aduentu suo discedere ab oppugnatione coëgit, præsidiumque nostrum recepit.* Octauius, *cum* Vatinium *classem magna ex parte confectam ex nauiculis actuarijs, habere cognouisset, confisus sua classe, substituit ad insulā* Thauridem, *qua regione* Vatinius *insequens nauigabat non quod* Octauium *ibi restitisse sciret, sed quod eum longius progressum insequi decreuerat.* Cum *propius* Tauridem *accessisset, distensis suis nauibus, quod & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio, hostis, repente aduersam ad se venientem nauem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animaduertit. Quod vbi conspexit, celeriter vela subducit, demittique antennas iubet, & milites armari: &, vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naues subsequebantur, idem vt facerent, significabat. Parabant se* Vatiniani, *repente oppressi: parati deinceps* Octauiani *ex portu procedebant. Instruitur vtrimque acies, ordine disposita magis* Octauiana, *paratior militū animis* Vatiniana. Vatinius, *cum animaduerteret, neque nauium se magnitudine, neque numero parem esse: futuræ dimicationi, fortunæ rem committere maluit: itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius* Octauij *impetum fecit. celerrime, fortißimeque contra illo remigante, naues aduersæ rostris concurrūt adeo vehementer, vt nauis* Octauiana, *rostro discusso ligno contineretur.* Committitur *acriter reliquis locis prælium concurriturque ad duces maximè. nam cum suo quisque auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari prælium factum est: quantoque coniunctis magis nauibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant* Vatiniani; *qui*

admiranda virtute ex suis nauibus in hostium naues transilire non dubitabant, & , dimicatione aequata, longe superiores virtute, rē feliciter gerebāt, deprimitur ipsius Octauij quadriremis: multa praeterea capiuntur aut rostris perforatae merguntur: propugnatores Octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare praecipitantur: ipse Octauius se in scapham confert, in quam plures cum confugerent, depressa scapha, vulneratus tamen adnatat ad suum Myoparonem. Eo receptus, cum praelium nox dirimeret, tempestate magna velis * profugit. sequuntur hunc sua naues nonnullae, quas casus ab illo periculo vindicarat. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit, suisq; omnibus incolumibus, in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octauiana ad dimicandum processerat. * capit ex eo praelio pentiremem I, triremes II, dycrotas I I X. complurésque remiges Octauianos: posteróque ibi die fuit, dum suas, captiuasq; naues reficeret. Post diem I I I. contendit in insulam Issam, quod eo se recepisse ex fuga credebat Octauium. * erat nobilissimum regionum earum oppidum, coniunctissimúmque Octauio. quo vt peruenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt: * cōperitque ipsum Octauium, paruis, paucisqúe nauigijs, vento secundo, regionem Graeciae petisse, inde vt Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita breui spatio, re praeclarissime gesta, prouincia recepta, & Cornificio reddita, classe aduersariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisiū, incolumi exercitu & classe recepit. His autem temporibus, quibus Caesar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & praelio * Pharsalico rem feliciter gerebat, Alexandriaque cum periculo magno, tum etiam maiore periculi fama, dimicabat, Cassius Longinus, in Hispania

*proprætor, prouinciæ vlterioris obtinendæ caussa, relictus, siue consuetudine natura sua, siue odio, quod in illam prouinciam susceperat quæstor, ex insidijs ibi vulneratus, magnas odij sui fecerat accessiones, quod vel ex conscientia sua, cum de se mutuo sentire prouinciam crederet, vel * initis signis, & testimonijs eorum, qui difficulter * odia dissimulant, animaduertere poterat, & compensare offensionem prouinciæ exercitus amore cupiebat. itaque cum primum in vnum locum exercitum conduxit,* HS *centena militibus est pollicitus: nec multo post, cum in Lusitania* Medobregam *oppidum, montemque* Herminium, *expugnasset, quo* Medobregenses *confugerant, ibique imperator esset appellatus, iterum* HS *centenis milites donauit. Multa præterea, & magna præmia singulis concedebat, quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem, paulatim tamen. & occulte militarem disciplinam, seueritatemque minuebant. Cassius legionibus in hiberna dispositis ad ius dicendum* Cordubam *se recepit, contractumquę in ea æs alienum, grauissimis oneribus prouinciæ, constituit exsoluere, & vt largitionis postulat consuetudo, per caussam liberalitatis speciosam, plura largitori quærebantur: pecuniæ locupletibus imperabantur, quas Lōginus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium * simultatum caussa tenues conijciebantur. neque vllum genus quæstus, aut magni, & euidentis, aut minimi, & sordidi, prætermittebatur, quo domus, & tribunal Imperatoris vacaret, nemo erat, qui modo aliquam iacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur, ita etiam magna sollicitudo periculorum ad iacturas, & detrimenta rei familiaris adiungebatur. Quibus*

de caussis accidit, vt, cum Longius Imperator eadem faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte eius prouinciales consilia inirent. horum odium confirmabant nonnulli familiares eius: qui, cum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo * minus oderant eum, cuius nomine peccabāt: sibique, quod rapuerant, acceptum * ferebant, quod interciderat, aut erat * interpellatum, Cassio assignabant. V. legionem nouam conscribit, augetur odium & * ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis. complentur equitum III. millia: maximisq; onerantur impensis: nec prouinciæ datur vlla requies. Interim litteras accepit à Cæsare, vt in Africam exercitum transiiceret, perq; Mauritaniam ad fines Numidiæ perueniret: quod magna Cn. Pōpeio Iuba rex miserat auxilia. maioraque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti * voluntate afferebatur, quod sibi nouarum prouinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur ad legiones accersendas, auxiliaque adducenda, certis hominibus dat negotium, vt frumentum, nauesque C. præpararentur, pecuniaque describerentur, atque imperarentur, ne qua res, cum redisset, moraretur. reditus eius fuit celerior omnium opinione, non enim labor, aut vigilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio deerat. Exercitu coacto in vnum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet, polliceturque iis, cum in Mauritaniā trāsiecisset, HS * centena se daturum: V. fore in Hispania legionem. ex concione se Cordubam recepit, eoque ipso die, * meridiana hora, cum in Basilicam iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, vt miles, ei-

*transdit: deinde post Racilium, (nam is latus Cassii tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum se insinuasset, sinistra corripit eum, dextráque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit à coniuratis impetus vniuersis, * Munatius Plancus proximum gladio transfixit Lictorem. hoc interfecto, Q. Caßium legatum vulnerat. Ibi T. Vasius, & L. Mergilio, simili confidentia, Plancum municipem suum adiuuant. erant enim omnes Italicẽses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus inuolat, iacentemque leuibus sauciat plagis. Concurritur ad Caßium defendendum. semper enim berones, compluresque euocatos cum telis secum habere consueuerat. à quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur. Quo in numero fuit Calpurnius Saluianus, & Manlius Tusculus. * Minutius inter saxa, quæ iaciebantur in itinere fugiens opprimitur, &, relato ad domum Caßio, ad eum deducitur Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectus ne Caßius esset. L. Laterensis, cum id non dubitaret, incurrit latus in castra, militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Caßium esse, gratulatur, tollitur à multitudine in tribunal, prætor appellatur. nemo enim * in prouincia natus, aut vernaculæ legionis miles, * aut diuturnitate iam factus prouincialis, qui in numero erat II. legio, non cum omni prouincia consenserat in odio Caßij. nã legiones XXX. & XXXI. paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino. V. legio ibi nuper erat confecta. Interim nunciatur Laterensi, viuere Caßium. Quo nuncio, dolore magis permotus, quam animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Caßium visendum proficiscitur. Re co-*

*gnita, XXX legio signa Cordubam infert. ad auxilium ferendum Imperatori suo. facit hoc idem XXI. subsequitur has V: cùm II. legiones reliqua essent in castris, secundani, veriti, ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorum. permansit in sententia legio vernacula, nec ullo timore de gradu deiecta est. Caßius eos, qui nominati erant conscij cædis, iubet comprehendi: legionem V. in castra remittit, cohortibus XXX retentis indicio Minucij cognoscit, L. Racilium, & L. Laterensem, & Annium Scapulam, maximæ dignitatis, & gratiæ prouincialem hominem, sibique tam familiarem, quam Laterensem, & Racilium, in eadem fuisse coniuratione. nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minucium libertis transdit excruciandum, item Calpurnium Saluianum, qui profitetur iudicium, coniuratorumque numerum auget, vere, vt quidam existimant, vt nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio Squillus nominat plures: quos Caßius interfici iubet, exceptis ijs, qui se pecunia redemerunt, nam palà HSCCIↃↃ cum Calpurnio paciscitur, & cum Q. Sextio quinquaginta. qui, * & si maximè nocentes sunt multati, tamen periculum vitæ, dolorque vulnerum, pecunia remissus, crudelitatem cum auaritia certasse significabat. Aliquot post diebus litteras à Cæsare missas accipit, quibus cognoscit, Pompeium in acie victum, amißis copijs fugisse. Qua re cognita, mistam dolori voluptatem capiebat. victoriæ nuncius lætitiam exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat, sic erat * dubius animus,* vtrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, accersit omnes, qui*

sibi

*sibi pecunias expensas tulerant, acceptasque eas iubet referri, quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam * imperat.* aqua autē ratione delectum instituit: quos ex omnibus conuentibus, coloniisque conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat. magnum hoc fuit vectigal, maius tamen creabat odium.* His rebus confectis totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad Traiectum: ipse, classem, quam parabat, vt inspiceret, Hispalim accedit: ibique moratur: propterea quod edictum tota prouincia proposuerat, vt, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quæ euocatio vehementer omnes turbauit. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus mil. legionis vernaculæ fuerat, nūciat fama, legionem XXX. quam Q. Cassius legatus simul ducebat, * cum Ilurgim ad oppidum castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad II. legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum V. cohortibus vndeuicesimanorum egreditur, mane peruenit. ibi eum diem, vt, quid ageretur, perspiceret, moratus,* Carmonam contendit. hic, cum legio XXX. & XXI. & cohortes IV. & V. legio, totúsque conuenisset equitatus, audit IV. cohortes a vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam peruenisse legionem, omnesque ibi se coniunxisse, & T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, vt eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. paucis ei diebus affertur, conuentum Cordubensem ab eo defecisse, Marcellumque aut voluntate, aut necessitate adductum, (namque id varie nunciabatur) con-*

ſentire cum Cordubenſibus , II. *cohortes legionis* V. *quæ fuerant Cordubæ in præſidio , idem face-re.* Caßius, *his rebus incenſus , mouet caſtra , & poſtero die* Segoniam *ad flumen* Silicenſe *venit. Ibi habita concione, militum tentat animos : quos cognoſcit, non ſua , ſed* Cæſaris *abſentis cauſſa, ſibi fidiſsimos eſſe, nullúmque periculum deprecatu-ros , dum per eos* Cæſari *prouincia reſtitueretur. Interim* Thorius *ad* Cordubam *veteres legiones ad-ducit : ac, ne diſſenſionis initium natum ſeditio-ſa militum , ſuaque videretur natura , ſimul, vt contra* Q. Caſsium, *qui* Cæſaris *nomine maiori-bus viribus uti videbatur, æque potentem oppone-ret dignitatem,* Cn. Pompeio *ſe prouinciam recupe-rare velle, palam dictitabat. & forſitam etiam hoc fecerit odio* Cæſaris, *& amore* Pompeij : *cuius no-men multum poterat apud eas legiones , quas* M. Varro *obtinuerat * ſed , in qua mente commotus fecerit, coniectura ſciri non poteſt. Certe hoc præ ſe* Thorius *ferebat : milites adeo fatebantur , vt* Cn. Pompeij *nomen in ſcutis inſcriptum *haberent.*fre quens legionibus conuentus obuiam prodit , neque tantum virorum, ſed etiam matrum familias , ac prætextatorum , deprecaturque, ne hoſtili aduentu* Cordubam *diriperent: nam ſe contra* Caſsium *ſen-tire cum omnibus , contra* Cæſarem *ne facere coge-rentur, orare. Tantæ multitudinis precibus, & la-chrymis exercitus commotus , cum videret ad* Caſ-ſium *perſequendum nihil opus eſſe* Cn. Pompeij *no-mine, & memoria , támque omnibus* Cæſarianis, *quam* Pompeianis, Longinum *eſſe in odio, neque ſe conuentum , neque* M. Marcellum *contra* Cæſaris *cauſſam poſſe perducere, nomen* Pompeij *ex ſcutis de-traxerunt,* Marcellum , *qui ſe* Cæſaris *cauſſam de-fenſurum profitebatur , ducem adſciuerunt præto-*

remque appellarunt, & sibi conuentum adiunxerunt, castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IV. *millia passuum à* Corduba, *citra flumen* Baetim, *in oppidi conspectu loco excelso facit castra: litteras ad regem* Bogudem *in* Mauritaniam, *&* ad M. Lepidum *proconsulem in* Hispaniā *citeriorem mittit, subsidio sibi, prouinciaque* Caesaris *caussa quamprimum veniret. Ipse, hostili modo,* Cordubensium *agros vastat, ædificia incendit. Cuius rei deformitate, atque indignitate, legiones, quæ* Marcellum *sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt, vt in aciem educerentur, orant, priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimæ carissimæque possessiones* Cordubensium *in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumerentur.* Marcellus, *cum confligere miserrimum putaret, quod & victoris, & victi detrimentum ad eundem* Cæsarem *esset redundaturum, neque suæ potestatis esset, legiones* Batim *transducit, atque aciem instruit.* Cum * Cassium *contra pro castris suis aciem instruxisse loco superiore videret, caussa interposita, quod is in æquum non descenderet,* Marcellus *militibus persuadet, vt se in castra recipiant: itaque copias reducere cœpit.* Cassius, *quo bono valebat,* Marcellumque *infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures nouissimos in fluminis ripis interficit. Cum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitij, difficultatisque haberet, cognitum esset,* Marcellus *castra* Batim *transfert: crebroque vterque legiones in aciem educit, neque tamen confligitur, propter locorum difficultates. Erat copijs pedestribus multo firmior* Marcellus. *habebat enim veteranas legiones, multisque prælijs expertas.* Cassius *fidei magis, quam virtuti legionum, confidebat.*

*itaque, cum castra castris collata essent, & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset, Longinus, veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis, sibique infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celeríque itinere Vllam contendit, quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adeo coniuncta ponit mœnibus castra, vt & loci natura, (namque Vlla in edito monte posita est) & ipsa munitione vrbis, vndique ab oppugnatione tutus esset. hunc Marcellus insequitur, & quam proxime potest Vllam, castra castris confert: locorúmque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, neceßitate est adductus, vt neque confligeret, cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat, neque vagari Cassium latius pateretur, ne plures ciuitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibúsque in circuitu oppidi continuatis, Vllam, Cassiumque munitionibus clausit. Quæ prius quam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: * quem magno sibi vsui fore credebat, si pabulari, frumentarique Marcellum non pateretur, magno autem impedimento, si clausus obsidione, & inutilis necessariũ consumeret frumentum. Paucis diebus litteris Cassii acceptis, rex Bogud cum copijs venit, adiungitque ei legionem, quam secum adduxerat, complurésque cohortes auxiliarias Hispanorum, namque, vt in ciuilibus dissensionibus accidere consueuit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ ciuitates rebus Cassij studebant, plures Marcello fauebãt. Accedit cum copijs Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. pugnatur vtrimque acriter, crebroque, vt accidit, fortuna sæpe ad vtrumque transferente victoriam, nec tamen vmquam ab operibus depellitur*

Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore prouincia cum cohortibus legionarijs XXXV. magnoque numero equitum, & reliquorum auxiliorum, venit ea mente Vlam, vt sine vllo studio contentiones Cassii, Marcellique componeret. huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit, atque offert. Cassius contra suis se tenet præsidijs, siue eo, quod plus sibi iuris deberi, quam Marcello, existimabat, siue eo, quod, ne praeoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarij, verebatur. ponit ad Vlam castra Lepidus, neq; habet à Marcello quidquam diuisi: ne pugnetur, interdicit: ad exeundum Cassium inuitat, fidemque suam in re omni interponit. Cum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quid ve Lepido esset credendum, neque vllum exitum consilij sui reperiret, si permaneret in sententia, postulat, vti munitiones disiicerentur, sibique liber exitus daretur. non tantum indutijs factis, sed prope iam constituta opera cum complanarēt, custodiaque munitionum essent deducta, auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regijs castris, neque opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassius, (nam de huius conscientia dubitabatur) impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. quod nisi celeriter, indignatione, & auxilio Lepidi, prælium esset diremptum, maior calamitas esset accepta. Cum iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido coniungit,* Lepidus eodem tempore, Marcellúsque Cordubam cum suis proficiscitur. Narbonem sub idem tempus Trebonius proconsul ad prouinciam obtinendam venit. de cuius aduentis vt cognouit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumq; in hyberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit, ibique aduerso tempore nauigandi naues*

conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Trebonio, *&* Lepido, *&* Marcello *committeret, ut amici eius dictitabant, ne per eam prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat, ut cæteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam ueniret.* Progressus *secunda, ut hyberna, tempestate, cum in* Iberum *flumen, noctis uitandæ caussa, se contulisset, inde, paulo uehementiore tempestate, nihilo periculosius se nauigaturum credens, profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, cum neque flectere nauem propter uim fluminis, neque directum tantis fluctibus tenere posset, demersa naui, perijt.*

C VM *in* Syriam Cæsar *ex* Aegypto *uenisset, atque ab ijs, qui* Roma *uenerant ad eum, cognosceret, litterisque urbanis animaduerteret, multa* Romæ *male, & inutiliter administrari, neque ullam partem* Reip. *satis commode geri, quod & contentionibus* Tribunicijs *perniciosæ seditiones orirentur,* & ambitione, atque indulgentia* Tribunorum *militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem, consuetudinemque militarem fierent, quæ dissoluendæ disciplinæ, seueritatisque essent, eaque omnia flagitare aduentum suum uideret, tamen præferendum existimauit, quas in prouincias, regionesque uenisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura, legesque acciperent, & externorum hostium metum deponerent. Hæc in* Syria, Cilicia, Asia *celeriter se confecturum sperabat, quod hæ prouinciæ nullo bello premebantur. In* Bithynia, *ac* Ponto *plus oneris uidebat impendere sibi. Non enim excessisse* Ponto Pharnacem *audierat, neque excessurum putabat, cum secundo prælio eßet uehementer infla-*

tus, quod contra Domitium Caluinum *fecerat. Commoratus fere in omnibus ciuitatibus,* quæ maiores sunt dignitate, præmia benemeritis & viritim, & publice tribuit: de controuersiis veteribus cognoscit, ac statuit reges, tyrannos, dynastas prouinciæ, finitimosque,* qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis prouinciæ tuendæ, ac defendendæ dimittit, & sibi, & populo* Romano *amicissimos, paucis diebus in ea prouincia consumptis,* Sex. *Cæsarem, amicum, & necessarium suum,* legionibus* Syriæ *præficit, ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in* Ciliciam. *Cuius prouinciæ ciuitates omnes euocat* Tarsum: *quod oppidum fere totius Ciliciæ nobilissimum, fortissimumque est. ibi, rebus omnibus prouinciæ, & finitimarum ciuitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur, magnisque itineribus per* Cappadociam *confectis, biduum* Mazacæ *commoratus, venit* Comana, *vetustissimum, & sanctissimum in* Cappadocia Bellonæ *templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos eius deæ maiestate, imperio, & potentia secundus à rege consensu gentis illius habeatur, id homini nobilissimo* Nicomedi Bithynio *adiudicauit: qui, regio Cappadocum genere ortus, propter aduersam fortunam maiorum suorum, mutationemque generis, iure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cum bene meritus vterque eorum de Rep. esset, ne aut regni hæreditas Ariaratem sollicitaret, aut hæres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio, ac ditione esset;* ipse iter cœptum simili velocitate conficere cœpit. Cum propius* Pontum, *finesque* Gallogræciæ *accessisset,* Deiotarus, *tetrarches*

Gallograecia, tunc quidem pene totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri Tetrarchae *contendebant, sine dubio autem* rex Armeniae *minoris ab* Senatu *appellatus, depositis regijs insignibus, neque tantum priuato vestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad* Caesarem *venit oratum, vt sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, qua nulla praesidia* Caesaris *habuisset, exercitibus, imperiisque in* Cn. Pompeij *castris * fuisset: neque enim se iudicem debuisse esse controuersiarum populi* Romani *sed parere praesentibus imperijs. Contra quem* Caesar*, cum plurima sua commemorasset officia, quae consul ei decretis publicis tribuisset, cũque defensionem eius, nullam posse excusationem eius imprudentiae recipere, coarguisset, quod homo tanta prudentia, ac diligentia scire potuisset, quis vrbem,* Italiámque *teneret, vbi* Senatus*, populusque* R. *vbi* Resp. *esset, quis deinde post* L. Lentulum, C. Marcellum *consul esset: * sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficijs, veteri hospitio, atque amicitiae, dignitati, aetatique hominis, precibus eorum, qui frequentes concurrissent, hospites, atque amici* Deiotari*, ad deprecandum: de controuersiis* Tetrarcharum *postea se cogniturum esse dixit: regium vestitum ei restituit. ** Legionem *autem, quam ex genere ciuium suorum* Deiotarus*, natura, disciplináque nostra constitutam, habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum * adducere iussit. Cum in* Pontum *venisset, copiásque omnes in vnum locum coegisset, quae numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant (excepta enim legione* VI. *quam secum adduxerat* Alexandria *veteranam, multis laboribus, periculísque functam, multisque militibus, partim difficultate itinerum, ac nauigationum, partim crebritate bello-*

rum, adeo deminutam, vt minus ∞ hominum in ea esset, reliqua erant III. *legiones, vna* Deiotari, *dua, qua in eo pralio, quod* Cn. Domitium *fecisse eum* Pharnace *scripsimus, fuerant) legati, à* Pharnace *missi,* Cæsarem *adeunt, atque in primis deprecantur, ne eius aduentus hostilis esset. facturum enim omnia* Pharnacem, *qua imperata essent. maximéque commemorabant, nulla* Pharnacem *auxilia contra* Cæsarem Pompeio *dare voluisse, cum* Deiotarus, *qui dedisset, tamen ei satis fecisset.* Cæsar *respondit, se fore aquissimum* Pharnaci, *si, qua polliceretur, repræsentaturus esset. monuit autem, vt solebat, mitibus verbis legatos, ne aut* Deiotarum *sibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia* Pompeio *non misissent: nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere, neque prouinciarum publicas iniurias condonare ijs posse, qui * non fuissent in se officiosi: id ipsum, quod commemorassent, officium vtilius* Pharnaci *fuisse, qui prouidisset, ne vinceretur, quam sibi, cui* Dij *immortales victoriam tribuissent: itaq; se magnas, & graues iniurias ciuium* Romanorum, *qui in* Ponto *negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere* Pharnaci: *nam neque interfectis amissam vitam neque exsectis virilitatem restituere posse, quod quidem supplicium grauius morte ciues* Romani *subissent:* Ponto *vero decederet confestim, familiasque publicanorum remitteret, ceteraque restitueret socijs ciuibusque* Romanis, *qua penes eum essent: si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera, ac dona, qua, bene rebus gestis, imperatores ab amicis accipere consuessent. miserat enim* Pharnaces *coronam auream.* His *responsis datis, legatos remisit.* At Pharnaces, *omnia liberaliter pollicitus, cum, festinantem, ac properantem* Cæsa-

rem, speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius, honestiusq; ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de caussis ad vrbem Caesarem reuocari) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Caesar, cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, vt celerius omnium opinione manum consereret. Zela est oppidum in Ponto,* positu ipso, vt in plano loco, satis munitum. tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore vndique fastigio sustinet murum. circumpositi sunt huic oppido magni, multique intercisi vallibus colles: quorum editissimus vnus, qui, propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis, atque itineribus pene coniunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem. nec multo longius millibus passuum III. abest ab Zela. hũc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum * refectis operibus, copiis omnibus suis occupauit. Caesar, cum ab hoste millia passuum V. castra posuisset, videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem interuallo sua castra munituras, si modo ea loca hostes priores non cepissent, quae multo erant propiora regis castris, aggerem comportari iubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce, non opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum praelium aduersus Triarium fecerat. huc omnem comportari aggerem e castris,* seruitiáque agi iußit, ne quis ab opere miles discederet, cum, spatio non

amplius ∞ passuum, intercisa vallis castra hostium diuideret ab opere incepto Cæsaris castrorum. Pharnaces, cum id repente prima luce animaduertisset, copias suas omnes pro castris instruxit, quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis peruulgata militari credebat instrui Cæsar, vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis, quam manu, defendere locum Pharnaces videretur: itaque deterritus non est, quo minus, prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces, impulsus siue loci felicitate, siue auspicijs, & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus, siue paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, cum, more operis quotidiani, magnam illam seruorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum * esse credidisset, siue etiam veterani fiducia exercitus sui, quem cum legione XXII. in acie conflixisse, & vicisse legati eius gloriabantur, simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se, Domitio duce, sciebat, inito consilio dimicandi, descendere prærupta valle cœpit. cuius aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, & eo loco militum * cohortationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: cum interim Pharnaces * eodem gradu, quo * in prælium descenderat, vallem adscēdere aduersus arduum collem instructis copijs cœpit. Cæsar, incredibili eius vel temeritate, * vel fiducia motus, neque opinans, imparatúsque oppressus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem instruit. cuius rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris, nondum ordinibus instructis. falcatæ regiæ quadrigæ, permi-*

ctus milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. insequitur has acies hostium, &, clamore sublato, confligitur, multum adiuuante natura loci, plurimum Deorum *immortalium benignitate: qui cum omnibus casibus belli intersunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari. Magno atque acri comminus prælio facto, dextro cornu, quo veterana legio* VI. *erat collocata, initium victoriæ natum est ab ea parte, cum in procliui detruderentur hostes multo tardius, sed tamen ijsdem* D*ijs adiuuantibus, sinistro cornu, mediaque acie, tota profligantur copiæ regis. quæ quam facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsæ, premebantur loci iniquitate. itaque, multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. at nostri, victoria elati, subire iniquum locum, munitionesque aggredi non dubitarunt. defendentibus autem ijs cohortibus castra, quas* Pharnaces *præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. interfecta multitudine omni, aut capta suorum,* Pharnaces *cum paucis equitibus profugit. cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, viuus in* Cæsaris *potestatem adductus esset.* Tali *victoria toties victor* Cæsar *incredibili est lætitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat: * eratque, subiti periculi recordatione, lætior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat.* Ponto *recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem* V I. *decedere ad præmia, atque honores accipiendos in Italiam in-*

bet: auxilia Deiotari *domum remittit* : II. legiones cum Cælio Vintiano in ponto reliquit. Ita per Gallograciam, Bithyniamque in Asiam iter facit: omniumque earum prouinciarum de controuersiis cognoscit, & statuit: iura in Tetrarchas, reges, ciuitates distribuit. Mithridatem Pergamenũ, à quo rem feliciter, celeriterque gestam in Aegypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regijs educatum, (nam eum Mithridates, rex Asiæ totius, propter nobilitatem Pergamo paruulum secum asportauerat in castra, multosque tenuerat annos) regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat, prouinciasque populi Romani à Barbaris, atque inimicis regibus, interposito amicißimo rege, muniuit. Eidem tetrarchiam, legionibus Gallogræcorum, iure gentis, & cognationis adiudicauit, occupatam, & possessam paucis ante annis à Deiotaro. Neque tamen vsquam diutius moratus est, quam necessitas vrbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime, celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.*

A. HIRTII, vel, OPPII, COMMENTARIORVM DE BELLO AFRICANO LIBER VNVS.

CAESAR, *itineribus iustis confectis, nullo die intermisso, ad* XIV. Kal. Ian. *in* Lilybæum *peruenit: statimque ostendit, sese naues velle conscendere, cum non amplius legionem tironum haberet vnam, equitésque vix* D C. Tabernaculum *secundum litus ipsum constituit, vt prope fluctus verberaret.* Hoc *eo consilio fecit, ne quis moræ quidquam fore speraret, & vt omnes in dies, horásque parati essent.* Incidit *per id tempus, vt tempestates ad nauigandum idoneas non haberet. nihilo tamen minus in nauibus remiges, militésque continere, & nullam prætermittere occasionem profectionis, cum præsertim ab incolis eius prouinciæ nunciarentur aduersariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ* IV. *leuis armaturæ magna vis,* Scipionis *legiones* X. *elephanti* CXX. *classésque esse complures. tamen non deterrebatur, animoque, & spe confidebat.* Interim *in dies & naues longæ adaugeri, & onerariæ complures eodem concurrere, & legiones tironum conuenire, in his veterana legio* V. *equitum ad* I I. *millia.* Legionibus *collectis,* X I, *& equitum* II. *millibus, vt quæque prima legio venerat, in naues longas imponebatur, equites autem in*

*onerarias. ita maiorem partem nauium antecedere iussit, & insulam petere Aponianam, quæ * non abest à Lilybæo. ibique commoratus, bona paucorum vendit publice: deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse nauem conscendit ad VI. kal. Ian. & reliquas naues statim est consecutus. ita, vento certo, celerique nauigio vectus, post diem quartam cum longis paucis nauibus in conspectum Africæ venit. namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento dispersæ, atque errabundæ diuersa loca petierunt. Clupeam classe præteruehitur, deinde Neapolim. complura præterea castella, & oppida non longe à mari relinquit. Postquam Adrumetum accessit, ibi præsidium erat aduersariorum, cui præerat C. Considius, & à Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Mauris circiter I I I. millibus apparuit. Ibi paullisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naues conuenirent, exponit exercitum. cuius numerus impræsentia fuit peditum I I I. millium, equitum C L. castrisque ante oppidum positis, sine iniuria cuiusquam consedit, cohibetque omnes à præda. Oppidani interim muros armatis complent. ante portum frequentes * considūt ad se defendendum. quorum numerus I I. legionū intus erat. Cæsar, circum oppidum vectus, natura loci perspecta, redit in castra. non nemo culpæ eius, imprudentiæque assignabat, * quod neque certum locum gubernatoribus, præfectisque, quem peterent, præceperat: neque, vt mos ipsius, consuetudóque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, vt in tempore, ijs perlectis, locum certum peterent vniuersi. quod minime Cæsarem fefellerat. namque nullum portum terræ Africæ, quo classes*

*decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur: sed * fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur. L. Plãcus, interim legatus petit à Cæsare, vt sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. itaque, data facultate, litteras conscribit, & eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Considium. Quo simul atque captiuus * peruenisset, litterasque vt erat mandatum, Considio porrigere cœpisset, prius, quam acciperet ille, Vnde, inquit, istas? Tum captiuus, Venio à Cæsare. Tunc Considius, Vnus est, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi Romani deinde conspectu suo captiuum statim interfici iubet: litterásque non dum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam, vna nocte, & die ad oppidum consumpta, neque responsum vllum à Considio dabatur, neque ei reliquæ copiæ succurrebant, neque equitatu abundabat, & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum, neque primo aduentu conuulnerari exercitum volebat, & oppidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus, & nuntiabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi, ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumuentus à tergo ab equitatu hostium laboraret. itaque, castra cum mouere vellet, subito ex oppido erupit multitudo: atque equitatus subsidio vno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum: castraque, vnde Cæsar egressus, iter facere cœperat, occupant: & eius agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res cum animaduersa esset, subito legionarij consistunt, & equites, quamquam erant pauci, tamen contra tam*

tam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, vt equites minus XXX. *Galli, Maurorum equitum* II. *millia loco pellerent,* vrgeréntque in oppidum. Postquam repulsi, & coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. quod cum sæpius facerent, & modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. interim in itinere ex oppidis, & castellis legationes venire, polliceri frumentum. paratósque esse, quæ imperasset, facere. itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam kalendis Ian. inde mouit. & peruenit ad oppidum Leptim, liberam ciuitatem, & immunem. Legati ex oppido veniunt obuiam: libenter se omnia facturos, quæ vellet, pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas oppidi, & custodijs impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido secundum litus facit castra. Eodem naues onerariæ, & longæ nonnullæ casu aduenerunt. reliquæ, vt est ei nunciatum, incertæ locorum Vticam versus petere visæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque mediterranea petere propter nauium errorem, equitatũq; in nauibus omnẽ cõtinere, vt arbitror: ne agri vastarẽtur, aquã in naues iubet cõportari. Remiges interim qui aquatũ è nauibus exierãt, subito equites Mauri, neq; opinãtibus Cæsarianis, adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, nonnullos interfecerunt. latent enim in insidijs cum equis inter conualles, & subito exeunt, non vt in campo cominus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuncios*

cum litteris, & in reliquas prouincias finitimas dimisit, vt sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatque litteras legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim nauibus longis, Rabirium *Postumum in* Siciliam *ad secundum commeatum accersendum mittit.* Interim *cum* X. *nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas, quæ deerrassent, & simul mare tuendum ab hostibus iubet proficisci.* Item C. Sallustium *Crispum prætorem ad* Cercinam *insulam versus, quam aduersarij tenebant, cum parte nauium ire iubet, quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat.* Hæc *ita *imperabat, itaque vnicuique præcipiebat,* vt, si fieri posset, nec locum vllum excusatio haberet, nec moram tergiuersatio. ipse interea, ex perfugis, & incolis cognitis condicionibus* Scipionis, *& qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari.* * Regium *enim equitatum in prouincia* Africa *Scipio alebat.* * *tanta hominum erat dementia, vt mallent regis esse vectigales, quam cum ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes.* Cæsar *ad* III. Non. Ian. *castra mouet:* Leptique VI. *cohortium cum* Saserna *relicto, ipse rursus, vnde pridie venerat,* Ruspinam *cum reliquis copijs conuertit: ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum, oppidanisque imperat, vt plaustra, iumentaque omnia sequantur.* Itaque *magno frumenti inuento numero,* Ruspinam *redit.* Hoc *eum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se vacua relinqueret, præsidioque firmata ad classis receptacula muniret.* Itaque, *ibi relicto* P. Saserna, *fratre eius, quem* Lepti *proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quamplurima: ipse cum cohortibus* VII.

quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio, *& Vatinio rem gesserant, ex oppido* Ruspina *egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum* II*: ibique classem sub vesperum cum ea copia conscendit, omnibus in exercitu inscijs, & requirentibus* Imperatoris *consilium, magno metu, ac tristitia sollicitabantur. Parua enim cum copia, & ea tironum, neque omni exposita in Africa contra magnas copias, & insidiosæ nationis, equitatúmq; innumerabilem, se expositos videbāt: neque quidquam solatij in præsentia, neque auxilium in suorum consilio animaduertebant, nisi in ipsius* Imperatoris *vultu vigore, mirabilique hilaritate. animum enim altum, & erectum præ se gerebat.* Huic *acquiescebant homines, & in eius scientia, & consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.* Cæsar, *in nauibus vna nocte consumpta, * iam cælo albescente, cum proficisci conaretur, subito nauium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita,* Cæsar *celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos aduenientes milites expectare.* Itaque, *sine mora nauibus eis in portum receptis, & aductis militum, equitumque copijs, rursus ad oppidum* Ruspinam *redit, atq;, ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis* XXX. *frumentatum est profectus. ex eo est cognitum* Cæsaris *consilium: illum cum classe nauibus onerarijs, quæ deerrassent, subsidio ire, clam hostibus, voluisse, ne casu imprudentes suæ naues in classem aduersariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, * qui in præsidijs relicti milites fuissent, ne, propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem, metu deficerent.* Interim, *cum iam* Cæsar *progressus esset à castris circiter millia passuum* I I I. *per specu-*

*latores, & antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe à se visas. Et hercle cum eo nuncio puluis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter iubet equitatum vniuersum, cuius copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorum paruus è castris secum exierat numerus, accersi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Iamque, cum procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari. quorum omnino numerus fuit XXX. cohortium, cum equitibus CD. & sagittarijs. & hostes interim, quorum dux erat Labienus. & duo Pacidij, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: & inter eos leuis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites interposuerant: & ita condensauerant, vt procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copijs firmauerant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, vt poterat, propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro, sinistroque cornu opponit: & ita præcipit, vt prouiderent, ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur. existimabat enim se cum pedestribus copijs, acie instructa, dimicaturum. Cum vtrimque exspectatio fieret, neque Cæsar se * remoueret, & cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus,* decertandum videret, subito aduersariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promouere, collésque complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim media cum concurrere conarentur, * subito ex con-*

densis turmis Numidæ *leuis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites iacula coniiciunt. hic cum* Cæsariani *in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus,* concursu renouato, peditibus suis succurrerent.* Cæsar, *nouo genere pugnæ oblato, cum animaduerteret, ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim dum equites longius à signis persequuntur, latere nudato à proximis* Numidis *iaculis vulnerabantur, equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à signis* IV. *pedes longius procederet.* Equitatus *interim* Labieni, *suorum multitudine confisus,* Cæsaris *paucitatem circumire conatur. equites* Iuliani *pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis, paulatim cedere: hostis, magis magisque instare. ita, puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumuentis,* Cæsarisque *copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur.* Labienus *in equos, capite nudo, versari in prima acie, simul suos cohortari, nonnunquam legionarios* Cæsaris *ita appellare:* Quid tu, *inquit, miles tiro, tam feroculus es? vos quoque iste verbis infatuauit. in magnum me hercule vos periculum impulit. misereor vestri.* Tum miles, Non *sum, inquit,* Tiro Labiene, *sed de legione* X. *veteranus.* Tum Labienus, Non *agnosco, inquit, signa* Decumanorum. Tum miles, Iam *me, quis sim, intelliges.* Simul *cassidem de capite deiecit, vt cognosci ab eo posset, atque ita pilum viribus contortum, dum in* Labienum *mittere contendit, equi grauiter aduerso pectori affixit, & ait:* Labiene, Decumanum *militem, qui te petit, scito esse. omnium tamen animi in terrorem coniecti, & maxime* Tironum,

circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium iacula vitare. Cæsar interim, consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi, & alternis conuersis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. ita coronam hostium dextro, sinistroque cornu mediam diuidit, & unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. idem altera pars equitum, peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis, conuulneratisque, ad sua præsidia sese, ut erat instructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis ∞ C. *electis, peditatuque eiusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. At cohortes, suis ex terrore firmatis, rursusque renouatis animis, legionarios, conuersis equitibus, se recipientes, nouissimos adoriri, & impedire cœperunt, quo minus se in castra reciperent. Hac re animaduersa, Cæsar iubet signa conuerti, & medio campo redintegrari prælium. Cum ab hostibus eodem modo pugnaretur, nec comminus ad manus rediretur,* * *Cæsarísque equites, iumentaque ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum hostem, perseuerandumque cursum tardiorem haberent, diéique pars exigua iam reliqua esset, cohortibus, equitibusque circundatis, imperat, ut unó ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. itaque, signo dato, cum iam hostes languide, negligenterque tela mitterent, subito immittit cohortes, turmasque suorum: atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsis, post collémque de-*

iectis, nacti locum, atque ibi paulisper commorati, ita vt erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones: itemque aduersarij, male accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt. Interim, ea re gesta, & prælio dirempto, ex aduersarijs perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites, peditesque, ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente, & conatu venisse, vt nouo, atque inusitato genere prælij tirones, legionarijque pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur: & ita Labienum dixisse pro concione, tantam sese multitudinem auxiliorum aduersarijs subministraturum, vt etiam cædendo in ipsa victoria fatigati vincerentur, atque à suis superarentur: quippe non illorum sibi confideret, primum, quod audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire: deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles iam sibi effecisset, maxima autem auxilia haberet Numidarum, equitûmque leuis armaturæ, Præterea ex fuga, prælióque Põpeiano, quos secum à Brundisio transportauerat, equites Germanos, Gallosque, ibique postea ex Hybridis libertinis, seruísque conscripserat, armauerat, equoque frenato vti condocuerat. præterea regia auxilia, elephantes CXX. equitatúsque innumerabilis. deinde legiones conscriptæ ex cuiusque modi generis amplius XII. millibus. Hac spe, atque ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis,* Germanisque DCCC. Numidarum sine frenis IIX. millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitĩbus ∞C. peditum ac leuis armaturæ * quater tãtis, sagittarijs, ac funditoribus, hippotoxotisque complu ribus, his copijs pridie Non. Ian. post diem tertium,*

quam Africam attigit, in campis planissimis, purißimisque ab hora diei quinta vsque ad solis occasum est decertatum. In eo prælio Petreius grauiter ictus ex acie receßit. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare maioribus copijs, vallúmque ab oppido Ruspina vsque ad mare deducere, & à castris alterum eodem, quo tutius vltro, citroque commeare, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent: tela, tormentaque ex nauibus in castra comportare, remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorúmque, Epibatarúmque armare, & in castra euocare, vti, si posset, eadem ratione, qua aduersarij, leuis armatura interiecta inter equites suos interponeretur. sagittariisque ex omnibus nauibus Ithyreis, Syrijs, & cuiusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. audiebat enim Scipionem post diem tertium eius diei, quo prælium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno, & Petreio coniungere. cuius copia legionum IIX. & equitum IV. millium esse nunciabantur. officinas ferrarias instruere, sagittásque, & tela vti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare, litteras in Siciliam, nunciósque mittere, vt sibi crates, materiémque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset: præterea ferrum, plumbumque mitteretur. etiam animaduertebat, frumēto se in Africa nisi importato vti non posse: priore enim anno, propter aduersariorum delectus, quod stipendiarij aratores milites essent facti, messem non esse factam. præterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida, & bene munita comportasse, omnémque regionem Africæ exinanisse frumento: oppida, præter pauca, quæ ipsi suis præsidijs tueri poterant, reliqua dirui, atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia

uegisse commigrare, agros desertos, ac vastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus, *priuatos ambiendo, & blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat, & eo parce vtebatur.* Opera interim ipse quotidie circũire, & alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plaustris Adrumetum deportari. Naues interim Cæsaris onerariæ errabundæ male vagabantur incertæ locorum, atque castrorum suorum: quas singulas scaphæ aduersariorum complures adortæ incenderant, atque expugnauerant. Hac renunciata Cæsari, classes circum insulas, portusque disposuit, quo tutius commeatus supportari posset. M. Cato interim, qui Vticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis, assiduéque obiurgare non desistebat. Tuus, inquit, pater,* istius ætatis cum esset, animaduertisset,* Remp. ab audacibus, sceleratisque ciuibus oppressam, bonosque, aut interfectos, aut exsilio multatos, patria, ciuitatéque carere, gloria, & animi magnitudine elatus, priuatus, atque adolescentulus, paterni exercitus reliquijs collectis, pene oppressam funditus. & deletam Italiam, vrbémque Romanam in libertatem vindicauit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima, notissimáque, conciliauit, adolescentulúsque, atque eques Romanus, triumphauit. atque ille, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti maiorum dignitate parta, neque tantis cliẽtelis, nominisque claritate præditus, in Remp. est ingressus. tu contra, & patris nobilitate, & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine, diligen-

tiaq; praditus, nonne eniteris, & proficisceris ad paternas clientelas, auxiliũ tibi, Reique publica, atq; optimo cuique efflagitatũ, His verbis hominis grauissimi incitatus adolescentulus, cum nauiculis cuique modi generisque XXX. *inibi, paucis rostratis, profectus ab Vtica est in Mauritaniam, regnumque Bogudis est ingressus: expeditóque exercitu numero seruorum, liberorum* I I. *millium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio aduentente, oppidani vsque eo paßi propius eum accedere, donec ad ipsas portas, ac murum oppropinquaret, subito eruptione facta, prostratos, perterritosque Pompeianos in mare paßim, nauesque compulerunt. Ita, re male gesta, Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neque postea litus attigit, classémque ad insulas Baleares versus conuertit. Scipio interim cum ijs copijs, quas paulò ante demonstrauimus, Vtica grandi præsidio relicto, profectus, primum Adrumeti castra ponit, deinde, ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreij, & Labieni copijs se coniungit, atque, vnis castris factis,* I I I. *millia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi, aut aquandi gratia extra vallum progreßi essent, excipere, & ita omnes aduersarios intra munitiones continere. quare Cæsariani graui annona sunt conflictati, ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat, neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant, neque amplius millia passuum* V I. *terræ Africæ quoquo versus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua neceßitate coacti veterani milites, equitesque, qui multa terra,*

marique, bella confecissent, & periculis, inopiaque tali sæpe essent conflictati, alga è littore collecta, & aqua dulci elota, & ita iumentis esurientibus data, vitam eorum producebant. Dum hæc ita fierent, rex Iuba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum dari spatium conualescendi, augendarumque eius opum. itaque, comparatis equitum magnis, peditumque copijs, subsidio suis, egressus è regno, ire contendit. P. Sitius interim, & rex Bogud, coniunctis suis copijs, cognito regis Iubæ egressu, propius eius regnum copias suas admouere: Cirtamque oppidum eius regni opulentißimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt, & præterea, duo oppida Getulorum, quibus cum condicionem ferrent, vt oppido excederent, idque sibi vacuum transderent, condicionemque repudiassent, postea ab eis capti, interfectique sunt omnes. inde progreßi agros, oppidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam non longe à Scipione, atque eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi, suoque regno subsidio ire, quam dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan vtraque re expelleretur. itaque rursus se recepit, atque auxilia à Scipione etiam abduxit, sibi, suisque rebus timens, elephantisque XXX. relictis, suis finibus, oppidisque suppetias profectus est. Cæsar, cum de suo interim aduentu dubitatio in prouincia esset, neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copijs in Africam venisse, conscriptis litteris circum prouinciam, omnes ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in castra Cæsaris deuenire, & de aduersariorum eius acerbitate, crudelitateque commemorare cœperunt. quorum*

lachrymis, querelisque Cæsar commotus, cum antea constitisset in statiuis castris, æstate inita, cunctis copijs, auxilijsque coactis, bellum cum aduersarijs suis gerere instituit, litterisque celeriter in Siciliam ad Alienum, & Rabirium Postumum conscriptis, & per Catascospum missis, vt sine mora, aut vlla excusatione hyemis, ventorúmque, exercitus sibi quam celerrime transportaretur, Africam prouinciam perire, funditusque euerti à suis inimicis: quod nisi celeriter socijs foret subuentum, præter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere, insidiisque reliquum futurum. atque ipse in tanta erat festinatione, & exspectatione, vt postero die, quam misisset litteras, nunciumque in Siciliam, classem, exercitumque morari diceret, noctes, diesque oculos, mentemque ad mare dispositos, directósque haberet. nec mirum, animaduertebat enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi, trucidarique, oppida, castelláque dirui, deserique, principésque ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in seruitutem abripi: * his se miseris suámque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesque iacere, in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo condocefacere instituit. II. instruxit acies, vnam funditorum contra elephantos, quæ quasi aduersariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduersam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephãtos constituit. post illos autem aciem suam instruxit, vt, cum ab aduersarijs lapides mitti cœpissent, & elephanti perterriti se ad suos conuertissent, rursus à sua acie lapidibus missis eos con-*

uerterent aduersum hostem : quod ægre, tardeque fiebat. audere enim elephanti multorum annorum doctrina, vsuque vetusto vix edocti. tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruspinam ab vtrisque ducibus administrantur, * C. Virgilius Petronius, qui Thapso, oppido maritimo, præerat, cum animaduertisset naues singulas cum exercitu Cæsaris, incertas locorum, atque castrorum suorum, vagari, occasionem nactus, nauem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus, & sagittarijs : eidem scaphas de nauibus adiungit, ac singulas naues Cæsarianas consectari cœpit : & cum, plures adortus, pulsus, fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in nauem, in qua erant duo Titi Hispani, adolescentes, tribuni legionis V. quorum patrem Cæsar in senatum legerat, & cum his T. Salienus, centurio legionis eiusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissima oratione apud eum est vsus, idémque & pecuniam, & ornamenta triumphi Cæsaris retinenda, & custodienda, curauerat, & ob has caussas timebat sibi. hic, propter conscientiam peccatorum suorum, persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseque Virgilio transderent. itaque, deducti à Virgilio ad Scipionem, custodibus transditi, & post diem III. sunt interfecti. Qui cum ducerentur ad necem petisse dicitur maior Titus à centurionibus, vti se priorem, quam fratrem, interficerent, idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab vtrisque ducibus * quotidie mutuis prælijs inter se pugnare non intermittunt. nonnumquam etiam Germani, Gallique Labieniani cum Cæsaris equi-

tibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim *oppidum, cui praerat* Saserna *cum cohortibus* III. *oppugnare, ac vi irrumpere, conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem facile, & sine periculo defendebatur. quod vbi eius facere equitatus sæpius non intermittebat, & cum forte ante portam turma densa adstitisset, scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, & ad* Decumanam *defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim fere quotidie non longe à suis castris passibus* CCC. *instruere aciem, ac maiore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod cum sæpius fieret, neque ex* Cæsaris *castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet, despecta patientia* Cæsaris, *exercitúsque eius, vniuersis copijs productis, elephantísque turritis* XXX. *ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum, peditumque multitudine, vno tempore progressus, haud ita longe à* Cæsaris *castris constitit in campo.* Quibus *rebus cognitis,* Cæsar *iubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallum petierant, quæq; ad candem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim, molestéque, sine tumultu, aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, vt vsque eo locum obtinerent, in quo paulò antè constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret: quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. alij quoque equitatui edicit, vti quisque suo loco paratus, armatusque præsto esset.*

at hac non ipse per se coram, cum de vallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in pratorio sedens, per speculatores, & nuncios imperabat, qua fieri volebat. animaduertebat enim, quamquam magnis essent copijs aduersarij freti, tamen sape à se fugatis, pulsis, perterritisque & concessam vitam, & ignota peccata. quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiáque animi, victoria fiducia, vt castra sua adoriri auderent. praterea ipsius nomen, auctoritasque magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam. tum egregia munitiones castrorum, & valli, fossarúmque altitudo, & extra vallum stili caci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum aduersarijs prohibebant scorpionum, catapultarum, ceterorumque telorum, qua ad defendendum solent parari, magnam copiam ha bebat. atque hac propter exercitus sui prasentis paucitatem, & tirocinium praparauerat: non hostium vi, & metu commotus, sapientem se, timidúmque hostium opinioni prabebat. neque iccirco copias. quamquam erant pauca, tironúmque, non educebat in aciem, quod victoria suorum diffideret: sed referre arbitrabatur, cuiusmodi victoria esset futura. turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisque exercitibus deuictis, tot tam claris victorijs partis, ab reliquis copijs aduersariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. itaque constituerat gloriam, exsultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset. Scipio interim, paulisper, vt ante dixi, in eo loco commoratus, vt quasi despexisse Casarem videretur, paulatim reduxit suas copias in castra, &, concione aduocata, de terrore suo, desperationeque

*exercitus Cæsaris verba facit, & , cohortatus suos, victoriam propriam se eis breui daturum pollicetur. Cæsar iubet milites rursus ad opus redire, &, per caussam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit: interim Numidæ, Getulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi, maioresque eorum beneficio C. Marij vsi fuissent, Cæsaremque eius affinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, litteris ad suos ciues datis, cohortatus, vt manu facta, se, suosque defenderent, & ne suis inimicis, aduersariisque dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla, ciuitate libera, * etiam vndique ad Cæsarem veniunt, seque paratos, quæcumque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur: tantum orare, & petere ab eo, vt sibi præsidiũ daret, quo tutius id, & sine periculo, facere possent: se & frumentum, & , quacumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile à Cæsare impetratis, præsidióque dato, C. Messium, ædilicia functum potestate, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumeti cum II. legionibus, & equitibus DCC. præerat, celeriter, ibi parte præsidij relicta, cum IIX. cohortibus Acillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus peruenit. Considius interim, cum ad vrbem cum copijs accessisset, & animaduertisset præsidium Cæsaris ibi esse, * non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde, paucis post diebus, equestribus copijs à Labieno adductis, rursus Acillitanos, castris positis,*

obsidere

obsidere cœpit. Per id tempus C. Sallustius Crispus quem paucis ante diebus missum à Cæsare cũ classe demonstrauimus, Cercinnam peruenit. cuius aduentu C. Decius, quæstorius vir, qui ibi cum grandi familia sua præsidio præerat commeatui, paruulum nauigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor, à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra Cæsarem mittit. Allienus interim proconsul è Lilybæo in naues onerarias imponit legiones XIII, *&* XIV, *& equites Gallos* DCCC, *funditorum, sagittariorumque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naues, ventum secundum nactæ,* IV. *die in portum ad Ruspinam, vbi Cæsar castra habuerat, incolumes peruenerunt. ita Cæsar, duplici lætitia, ac voluptate vno tempore auctus, frumento.* * *auxiliisque, tandem suis exhilaratis animo, atque leuata sollicitudine, ponit legiones, equitesque ex nauibus egressus, iubet ex languore, nauseaque reficere, dimissos in castella, munitionesque disponit. Quibus rebus Scipio, quique cum eo essent comites mirari, & requirere: C. Cæsarem, qui vltro consuesset bellum inferre, ac lacessere prælio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. itaque, ex eius patientia in magnũ timorem coniecti, ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis, pollicitationibusque propositis pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt. qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, vt sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, Sæpenumero, inquiunt, Imperator, complures Getuli, qui sumus clientes C. Marii, & propemodum omnes ciues Ro-*

mani, qui sunt in legione IV. *&* VI. *ad te voluimus, in tuaque præsidia confugere, sed, custodijs equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediebamur. nunc, data facultate, pro speculatoribus missi à* Scipione, *ad te cupidissime venimus, vt perspiceremus, num quæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante castra, portasque valli factæ essent, simulque consilia vestra contra easdem bestias, comparationemq; pugnæ cognoscceremus, atque ei renunciaremus.* Qui *collaudati à Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. quorum orationem celeriter veritas comprobauit. namque postero die ex legionibus ijs, quas* Getuli *nominauerunt, milites legionarij complures, à* Scipione *in castra Cæsaris perfugerunt.* Dum *hæc ad* Ruspinam *geruntur*, M. Cato, *qui* Vticæ *præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, seruorum denique, & cuiusque modi generis hominũ, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum* Scipionis *in castra submittere non intermittit.* Legati *interim ex oppido* Tisdro, *in quo tritici modia millia* CCC. *comportata fuerant, à negotiatoribus* Italicis, *aratoribusque ad Cæsarem venere, quantáque copia frumenti apud se sit, docent, simulq; orant, vt sibi præsidium mittat, quo facilius & frumentum, & copiæ suæ conseruentur.* Quibus *Cæsar in præsentia gratias agit, præsidiumque breui tempore se missurum dixit, cohortatusque ad suos ciues iubet proficisci.* P. Sitius *interim, cum copijs* Numidiæ *fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod* Iuba, *belli gerendi gratia, & frumentum, & res cæteras, quæ ad bellum vsui solent esse, comportauerat, vi expugnando, est potitus.* Cæsar, *postquam legionibus veteranis* II. *equitatu, leuique armatura*

copias suas ex secundo commeatu auxerat, naues VI. *onerarias statim iubet* Lilybæum *ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse* V I. *kal. Febr. circiter vigilia prima, imperat, speculatores, apparitoresque omnes vt sibi presto essent. itaque, omnibus inscijs, neque suspicantibus, vigilia tertia iubet omnes legiones * ex castris educi, atq; se consequi ad oppidum* Ruspinam *versus, in quo ipse præsidium habuit. & quod primum ad amicitiam eius accessit. inde paruulam * procliuitatem digressus sinistra parte campi, * propter mare legiones eduxit. hic campus mirabili planicie patet millia passuum* X V. *quem iugum ingens a mari ortum, neque ita praaltum, velut theatri efficit speciem. in hoc iugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulæ turres speculaque singula perueteres erant collocatæ: quarum * apud vltimam præsidium, & statio fuit* Scipionis. Postquam *Cæsar ad iugum, de quo docui, adscendit *, atque in vnumquemque collem turres, castellaque facere cœpit, atque ea minus semihora efficit, & postquam non ita longe ab vltimo colle, turriq; fuit, quæ proxima fuit castris aduersariorũ, in qua docui esse præsidium, stationemque* Numidarum, *paulisper * commoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito. legionibus opus attribuit, brachiúmque medio iugo ab eo loco, ad quẽ peruenerat, vsq; ad eum, vnde egressus erat, iubet dirigi, ac muniri. quod postquã* Scipio Labienusque *animaduerterunt, equitatu omni ex castris educto, acieq; equestri instructa, à suis munitionibus circiter passus ∞ progrediuntur, pedestrẽ que copiã in secunda acie, minus passus* C D. *à castris suis, constituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neque aduersariorum copijs moueri. iam, cum non amplius passuum* M D. *inter hostium*

aciem, suâsque munitiones esse animaduertisset, intellexissetque ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos hostem propius accedere, necesseq; haberet legiones à munitionibus deducere, imperat turmæ Hispanorum, *vt ad proximum collem propere accurrerent, præsidiumque inde deturbarent, locumque caperent, eodemque iubet leuis armaturæ paucos consequi subsidio. qui missis celeriter,* Numidas *adorti, partim viuos capiunt, nonnullos equites fugientes conuulnerauerunt, locóque sunt potiti.* Postquam *id* Labienus *animaduertit, quo celerius ijs auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu auertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. quod vbi* Cæsar *conspexit,* Labienum *ab suis copijs longius abscessisse, equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit.* Erat *in eo campo, vbi ea res gerebatur, villa per magna,* I V. *turribus exstructa, quæ* Labieni *prospectum impediebat, ne posset animaduertere: ab equitatu* Cæsaris *se intercludi. itaque non prius vidit turmas* Iulianas, *quam suos cædi à tergo sensit. ex qua re subito in terrorem conuerso equitatu* Numidarum, *recta in castra fugere contendit.* Galli, Germanique, *qui restiterant, ex superiore loco, & post tergum circumuenti, fortiterque resistentes concidunt vniuersi.* Quod *vbi legiones* Scipionis, *quæ pro castris erant instructæ, animaduerterunt: metu, ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt.* Postea, Scipione, *eiusque copijs campo, collibusque exturbatis, atque in castra cõpulsis, cum receptui* Cæsar *cani iussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, cãpo purgato, animaduertit mirifica corpora* Gallorum, Germanorumque, *qui partim eius auctoritatẽ*

erant ex Gallia secuti, partim, pretio, pollicitationibusque adducti, ad eum se contulerant, nonnulli qui ex Curionis prælio capti, conseruatíque parem gratiam in fide partienda præstare voluerant. horum corpora, mirifica specie, amplitudineque, cæsa toto campo, ac prostrata diuerse iacebant. His *rebus gestis, postero die Cæsar * ex omnibus præsidijs cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis, vulneratisque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar, instructa acie, secundum infimas iugi radices, propius munitiones leniter accessit. iámque minus ∞ passuum ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iuliana, cum Scipio, veritus, ne oppidum amitteret, vnde aquari, reliquisque rebus subleuari eius exercitus consueuerat, eductis omnibus copijs, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisqúe turritis interpositis, armatisque, suppetias ire contendit.* Quod *vbi Cæsar animaduertit, arbitratus, Scipionem, ad dimicandum paratũ ad se certo animo venire, in eo loco, quem paulo ante commemoraui, ante oppidum constitit, suamqúe aciem mediam eo oppido texit. dextrum, sinistrũqúe cornu, vbi elephanti erant, in conspectu patẽti aduersariorum constituit.* Cum *iam prope solis occasum Cæsar exspectauisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locoq; se magis defendere, si res coegisset, quam in campo cominus consistere audere, non est visa ratio propius accedendi eo die oppidũ, quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognouerat, hostesqúe mediam aciem suo oppido texisse, sibique difficile factu esse intellexit: simul & oppidũ vno tempore oppugnare, & * in acie in cor-*

Ee iij

nu dextrum, & sinistrum, ex iniquiore loco, pugnare, præsertim cum milites à mane diei, ieiuni, sub armis stetissent defatigati. itaque, reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. Interim Considius *qui* Acillam, *&* LIX. *cohortes stipendiarias* Numidis, Getulisquę *obsidebat, vbi* C. Meßius *cohortibus praerat, diu, multumquę expertus magnisquę operibus sæpe admotis, & ijs ab oppidanis incensis, cum proficeret, nihil, subito nuncio de equestri prælio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, cæterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis,* Acillam, *quam obsidebat, deseruit, atque, itinere per regnum* Iubæ *facto, copias cum* Scipione *partitus,* Adrumetum *se recipit.* Interea *ex secundo commeatu, quem à* Sicilia *miserat* Allienus, *nauis vna, in qua fuerat* * Q. Commius, *&* L. Licida *eques* Romanus, *ab residua classe, cum errauisset, delatáque esset vento ad* Thapsum, *à* Virgilio *scaphis, nauiculisque actuarijs excepta est, & ad* Scipionem *deducta.* Item *altera* * *nauis triremis ex eadem classe, errabunda, ac tempestate ad* Aegimurum *delata, à classe* Vari, *&* M. Octauij *est capta, in qua milites veterani cum vno centurione, & nonnulli tirones fuerunt: quos* Varus *asseruatos sine contumelia deducendos curauit ad* Scipionem. *qui, postquam ad eum peruenerunt, & ante suggestũ eius constiterunt, non vestra, inquit, sponte vos, certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu, & imperio coactos, ciues & primum quemque nefarie consectari. quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si id, quod facere debetis,* * Rempublicam *cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam, & pecuniam, do-*

*nare. quapropter, quid sentiatis, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, cum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab ijs gratias sibi actum iri potestatem ijs dicendi fecit. Ex eis centurio legionis X I V. pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim Imperatorem te appello) quod mihi vitam, incolumitatemque, belli iure capto, polliceris. & forsan isto vterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Ego ne contra Cæsarem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusque exercitum, pro cuius dignitate, victoriaque amplius X X X V I. annis depugnaui, aduersus, armatusque consistam? neq; ego istud facturus sum, & te magnopere, de hoc vt negotio desistas, adhortor. contra cuius enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. elige ex tuis cohortem vnam, quam putas esse firmißimam, & constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius X summam tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copijs sperare debeas. Postquam hæc centurio præsenti animo aduersus opinionē eius est locutus, ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit centurionibus, quid fieri vellet, atque ante pedes centurionem interfecit, reliquosque veteranos à tironibus iubet secerni. Abducite, inquit, istos, nefario scelere contaminatos, & cæde ciuium saginatos, sic extra vallū deducti sunt & cruciabiliter interfecti. Tirones autem iubet inter legiones dispertiri; & Commium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum longis nauibus * apud Thapsum custodiæ caussa esse iusserat, vt suis onerarijs, lōgisq; nauibus præ-*

*ſtdio eſſent, ob negligentiā ignominiæ cauſſa dimit tendos ab exercitu, grauiſsimumque in eos edictum proponendum curauit. Per id tempus fere Cæſaris exercitui res accidit incredibilis auditu. namque, * Virgiliarum ſigno confecto, circiter vigilia ſecunda noctis, * nimbus cum ſaxorum grandine ſubito eſt exortus ingens. Ad hoc autem incommodum acceſſerat, quod Cæſar non more ſuperiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, ſed in tertio, quartoque die procedendo, propiusque hoſtem accendendo, caſtra communiebat, operique faciendo, milites ſe circumſpiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum tranſportauerat, vt, præter ipſum militem, & arma, neque vas, neque mancipium, neque vllam rem, qua vſu militi eſſe conſueuit, in naues imponi pateretur. in Africam autem non modo ſibi quidquam non acquiſierant, aut parauerant, ſed etiam, propter annonæ caritatem, ante parata conſumpſerant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci ſub pellibus acquieſcebant. reliqui, ex veſtimentis tentoriolis factis atque arundinibus, coriiſque contectis, * permanebant. * itaque, ſubito imbre, grandineque conſecuta, grauati pondere, tenebris, aquaque omnes ſubruti, diſiectique nocte intēpeſta, ignibus exſtinctis, rebusque ad victum pertinentibus omnibus * corruptis, per caſtra paßim vagabantur, ſcutiſq; capita contegebāt. Eadem nocte V. legionis pilorum cacumina ſua ſponte arſerunt. Rex interim Iuba, de equeſtri prælio Scipionis certior factus, euocatusq; ad eodem litteris, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, * vt ſecum ipſe aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæſaris cum III. legionibus*

equitibusque frenatis DCCC, *Numidis sine frenis, peditibusque eius armatura grandi numero, elephantisque* XXX. *egressus è regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum peruenit, castris regijs seorsum positis, cum eis copijs, quas commemoraui, haud ita longe à Scipione consedit. Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror, * &, exspectatione copiarum regiarũ, exercitus eius * magnis suspensione animi ante aduentum Iuba commouebatur. Postquam vero castra castris contulit, despectis eius copijs omnem terrorem deponit. ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat, quo facto facile fuit * intellectu, Scipioni additum animum, fiduciamque regis aduentu. nam postero die vniuersas, suas, regisque copias cum elephantis* LX. *productas in aciem, quã speciosissime potuit, instruxit, ac paulo longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Cæsar postquam animaduertit Scipioni auxilia fere, quæ exspectasset, omnia conueniſſe, neque moram pugnandi vllam fore, per iugum summum cum copijs progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & castella munire, propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarij, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupauerunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. eiusdem collis occupandi gratia Lienus consilium ceperat, &, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat conuallis, satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subruptis: * quæ erant transeunda Cæsari ante, quàm ad eum collem, quem capere volebat, perueniretur: vltráque eam conuallem oliuetum vetus, crebris*

arboribus condensum. Hic cum Labienus *animaduertisset, Casarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse conuallem, oliuetum transgredi eorum locorum peritus, in insidijs cum parte equitatus, leuique armatura consedit: & praterea post montem, collemque equites in occulto collocauerat, vt, cum ipse ex improuiso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet; & re duplici perturbatus Casar, eiusque exercitus, neque retro regrediundi, neque vltra procedendi oblata facultate, circumuentus concideretur. Casar, equitatu ante pramisso, inscius insidiarum, cum ad eum locum venisset, abusi, siue obliti praceptorum* Labieni, *siue veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis. Quos Casaris equites consecuti partim interfecerunt,* partim viuis sunt potiti. deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decusso Labieni prasidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem.* Hac re per equites gesta, Casar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra muniuit. deinde ab suis maximis castris per medium campum, è regione oppidi* Vzita, *quod inter sua castra, & Scipionis in planicie positum erat, tenebaturque à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, vt ad angulum dextrum, sinistrumque eius oppidi conuenirēt.* * is hac ratione opus instruebat, vt, cum propius oppidum copias admouisset, oppugnareque cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumuentus, ab oppugnatione deterreretur.* Praterea, *quo facilius colloquia fieri possent, & si qui perfugere vellent, id quod antea sape accidebat magno cum eorum periculo,*

*tum facile, & sine periculo fieret. voluit etiam experiri, cum propius hostem accessisset, haberet ne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas caussas quod is locus depressus erat, puteique ibi nonnulli fieri poterant. Aquatione enim longa, & angusta vtebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant à legionibus interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat. equites barbari, leuisq; armatura, prælijs * minutis comminus dimicabãt. Cæsar ab eo opere cum iam sub vesperum copias in castra reduceret, magno incursu, cum omni equitatu, leuique armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani, * ex vi vniuersa, subitaque hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt. quæ res aliter aduersarijs cecidit. namque Cæsar, ex medio itinere copijs reductis, equitibus suis auxilium tulit. Equites autem, aduentu legionum animo addito, conuersis equis in Numidas cupide insequentes, dispersosque impetum fecerunt, atque eos conuulneratos vsque in castra regia repulerunt, multosque ex ijs * interfecerunt. quod ni in noctem prælium esset coniectum, puluisque vento flatus omnium prospectibus offecisset: Iuba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent, equitatusque cum leui armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus, IV, & VI. Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, * partim in quam quisque poterat regionem peruenire. itemque equites Curiani, diffisi Scipioni, eiusque copijs, complures se eodem conferebant. Dum hæc circum Vzitam ab vtrisque ducibus administrantur, legiones duæ IX. & X, ex Sicilia nauibus onerarijs profectæ, cum iam non lõge à portu Ruspinæ abessent, conspicata naues Cæ-*

farianas, quæ in statione apud Thapsum *stabant veriti, ne in aduersariorum, vt insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt, ac, diu, multumque iactati, tandem, multis post diebus siti, inopiaque confecti, ad* Cæsarem *peruenerunt. Qui bus legionibus expositis, memor in* Italia *pristinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum, paruulam modo caussulam nactus* Cæsar, *quod* Auienus *tribunus mil.* X. *legionis nauem commeatu familia sua, atque iumentis occupauisset, neq; militem vnum ab* Sicilia *sustulisset, postero die de suggestu, conuocatis omnium legionum tribunis, centurionibusq;, Maximè vellem, inquit, homines sua petulantiæ, nimiæque libertatis aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ patientiæque rationem habuissent. * sed, quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituũt, quo cæteri dißimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam* C.* Auiene, quod in* Italia *milites populi* R. *contra remp. instigasti, rapináſque per municipia fecisti, quodque mihi, reique pub. inutilis fuisti, & pro militibus tuã familiam iumentaque in naues imposuisti: tuáque opera, militibusque tempore necessario resp. caret, ob eas res, ignominiæ caussa, ad exercitu meo te remoueo: hodieque ex* Africa *abesse, * &, quantum potes, proficisci iubeo. itemque te,* A. Fontei, *quod tribunus mil. seditiosus, malusq; ciuis fuisti ab exercitu, dimitto.** T. Alliene, M. Tiro, C. Clusiane, *cum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute, consecuti, ita vos gesseritis, vt neque bello fortes, neque pace boni, aut vtiles fueritis, & magis in seditione, concitandisque militibus, aduersariorum nostrorum imperatoris, quam pudoris,*

modestiaque fueritis studiosiores, indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missos que facio, &, quantum potestis, abesse ex Africa *iu beo.* Itaque *transdidit eos centurionibus, & ad singulos non amplius singulis additis seruis, in naui imponendos separatim curauit.* Getuli *interim perfugæ, quos cum litteris, mandatisque à* Cæ*sare missos supra docuimus, ad suos ciues perueniunt: quorum auctoritate facile adducti,* Cæsaris*q; nomine persuasi, à rege* Iuba *desciscunt, celeriterque cuncti arma capiunt, contraqúe regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis,* Iu*ba distentus triplici bello,* necessitate coactus, de suis copijs, quas contra* Cæsarē *adduxerat,* VI. *cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra* Getulos. Cæsar *brachijs perfectis, promotisq; eo * vsque, vt telū ex oppido abijci non posset, castra munit: balistis, scorpionibusq; crebris ante frontem castrorum contraque oppidum collatis, defensores muri deterrere non intermittit: eoq;* V. *legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores, notißimique conspectum amicorum, propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. quæ res quid vtilitatis haberet,* Cæsarem *non fallebat, namque* Getuli *ex equitatu regie nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum* Mario *ante meruerant, eiusqúe beneficio agris, finibusque donati, post* Syllæ *victoriā sub* Hyempsalis *regis erant potestate dati, * occasione capta, nocte iam luminibus accensis, cum equis, calonibusq; suis circiter ∞ perfugiunt in* Cæsaris *castra, quæ erant in campo proxime* Vzitæ *locata.* Quod *postquam* Scipio, *quiqúe cum eo erant, cognouerunt, cum commoti ex tali incommodo essent. fere per id tempus* M. Aquinium *cum* C. Saserna

*colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nihil attinere, eum cum aduersariis colloqui * cum nihilo minus eius sermonem nuncius ad se referret, * diceretque, vt reliqua, quæ vellet, * peragerer. viator postea ab Iuba ad eum est missus qui diceret, audiente Saserna, Vetat te rex colloqui. Quo nuncio perterritus discessit, & dicto audiens fuit regi. Vsu venisse hoc ciui Romano miror, & ei, qui à populo R. honores accepisset, incolumi patria, fortunisque omnibus, Iubæ Barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut, cæsis eiusdem partis ciuibus, incolumem reuerti malle. Atque etiam superbius Iubæ factum non in M. Aquinium, hominem nouũ, paruumque senatorem, sed in Scipionem, hominẽ illa familia, dignitate, honoribusque præstantem. nã, cum Scipio sagulo purpureo ante regis aduentum vti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem vti vestitu, atque ipse vteretur. itaque factum est, vt Scipio ad album sese vestitum transferret, & Iubæ, homini superbissimo, inertissimoque, obtemperaret. Postero die vniuersas omnium copias de castris omnibus deducunt, & * supercilium quoddam excelsum nacti, non longe à Cæsaris castris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque, iis instructis, ante suas munitiones, quæ erant, in cãpo, * cõstituit, sine dubio existimans, vltro aduersarios, cum tam magnis copiis, auxiliisque regis essent præditi, promptiusque prosiluissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. equo circumuectus, legionesque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. ipse enim a suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat, quod in oppido Vzita, quod Scipio tenebat, hostiũ*

erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppositum. verebaturque, ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderunt. præterea hac quoque eum caussa tardauit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad vltro occurrendum fore existimabat. Non *arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus vtriusque fuerunt in aciem instructi, Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas, & Iubæ legiones, postea autem Numidas in subsidiaria acie, ita extenuatos, & in longitudinem directos, vt procul simplex esse * acies a legionariis militibus videretur, in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro, sinistroque cornu collocauerat, æqualibus inter eos interuallis interiectis. post autem elephantos, armaturas leues, Numidasque substituerat* auxiliares. Equitatum frenatum vniuersum in suo dextro cornu disposuerat. sinistrum enim cornu oppido Vzita claudebatur. neque erat spatium equitatus explicandi. * propterea Numidas, leuisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei, opposuerat, fere interiecto non minus ∞ passuum spatio, & ad collis radices magis appulerat, longiusque ab aduersariorum, suisque copiis prominebat: in hoc consilio, vt, cum acies II. inter se concurrissent initio certaminis, paulo longius eius equitatus circumuectus ex improuiso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum iaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis ea die præliandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata, vt ab sinistro eius cornu ordiar, & ad dextrum perueniam.* Habuit legionem IX, VII. in sinistro cornu,*

XXX, XXIX, XIII, XIV. XXIIX, XXVI. *in media acie: ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocauerat. Praeterea ex tironum legionibus paucas adiecerat. & usque ad aciei suae medium legionum porrexerat, & * ita collocauerat, uti sinistrum suum cornu triplex esset, id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adiuuabatur, sinistrum autem, equitatus hostium multitudini resistere posset. eodémque suum omnem contulerat equitatum: &, quod ei parum confidebat praesidio his equitibus legionem V. praemiserat, leuémque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie, passimque, locis certis, maximeque in cornibus collocauerat. Sic vtrorumque exercitus instructi, non plus passuum CCC. interiecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat numquam, quin dimicaretur, à mane vsque ad horã X. diei perstiterunt. Iamque Caesar dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset, subito vniuersus equitatus vlterior Numidarum, Getulorũque sine frenis ad dextram partem se mouere. propiusque Caesaris castra, quae erant in colle, se conferri cœpit. frenati autem Labieni equites in loco permanere, legionesque distinere: cũ subito pars equitatus Caesaris cum leui armatura cõtra getulos iniussu, ac temere longius progressi, paludemque trãsgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt, leuiq; armatura deserti, ac pulsi, conuulneratiq; vno equite amisso, multis equis saucijs, leuis armaturae XXVI. occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri praelio facto, Scipio laetus in castra nocte copias reduxit. quod proprium gaudiũ bellantibus fortuna tribuere non decreuit. namque postero die Caesar cum parte equitatus sui Leptim,*

frumenti

frumenti gratia, misit. in itinere prædatores equites Numidas, Getulosq*ue ex improuiso adorti circiter centum partim occiderunt, partim viuorū potiti sunt.* Cæsar *interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque, & fossam per medium campum ducere, aduersariorumque excursionibus* * *iter officere non intermittit.* Scipio *item munitiones contra facere, & in iugo, ne à* Cæsare *excluderetur, approperare.* Ita *duces vtrique & in operibus occupati erant, & nihilo minus equestribus prælijs in se quotidie dimicabant.* Interim Varus *classem, quam antea* Vtica, *hiemis gratia, subduxerat, cognito legionis* VII, & IIX. *ex Sicilia aduentu, celeriter deducit. ibique* Getulis *remigibus epibatisque complet, insidiandique* * *gratia progressus,* Adrumetum *cum* L V. *nauibus peruenit. Cuius aduentus inscius* Cæsar, L. Cispium *cum classe* XXVII *nauium ad* Thapsum *versus instationem, præsidijs gratia commeatus sui, mittit : itemque* Q. Aquilam *cum* XIII. *nauibus longis* Adrumetum *eadem de caussa præmittit.* Cispius, *quo erat missus, celeriter peruenit :* * Aquila, *tempestate iactatus, promontorium superare non potuit, atque angulum quendam tutum à tempestate nactus, cum classe se longius à prospectu remouit. reliqua classis in salo ad* Leptim, *egreßis remigibus, paßimque in litore vagantibus, partim in oppido, victus sui mercandi gratia, progreßis, vacua à defensoribus stabat.* Quibus *rebus,* Varus, *ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda,* Adrumeto *ex* Cothone *egressus primo manè* Leptim *vniuersa classe vectus, naues onerarias, quæ longius à portu in salo stabant, incendit, &* * *pentiremes duas, vacuas à defensoribus, nullo repugnante cepit.* Cæsar

interim celeriter per nuncios in castris, cum opera circuiret, certior factus, quæ aberant à portu milia passuum V I. *equo admisso, omißis omnibus rebus, celeriter peruenit* Leptim *: ibique moratus, omnes vt se naues consequerentur, primum ipse nauigiolum paruum conscendit, in cursu* Aquilam. *multitudine nauigiorum perterritum, atque trepidantem, nactus hostium classem sequi cœpit.* Interim Varus, *celeritate* Cæsaris, * *audaciaque motus, cum vniuersa classe, conuersis nauibus,* Adrumetum *versus fugere contendit. Quem* Cæsar *in millibus passuum* IV. *consecutus, recuperata quinqueremi, cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus* CXXX *in ea naue captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum, epibatarumqúe cepit. reliquæ naues hostium promontorium superarunt, atque* Adrumetum *in* Cothonem *se vniuersæ contulerunt.* Cæsar *eodem vento promontorium superare non potuit, atque, in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce* Adrumetum *accedit, ibique nauibus onerariјs, quæ erant extra* Cothonem *incensis, omnibusque reliquis aliјs, aut subductis, aut in* Cothonem *compulsis, paulisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. In ea naue captus est* P. Vestrius, *eques* Romanus, *&* P. Ligarius *Afranianus, quem* Cæsar *in* Hispania *cum reliquis dimiserat, & postea se ad* Pompeium *contulerat, inde ex prælio effugerat, in* Africámque *ad* Varum *venerat. Quem ob periurium, perfidiamque* Cæsar *iußit necari.* P. Vestrio *autem, quod eius frater* Romæ *pecuniam imperatam numerauerat, & quod ipse suam caussam* Cæsari *probauerat,* * *se* Nasidiјs *classe captum, cum ad necem duceretur, beneficio* Vari

esse seruatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignouit. Est in Africa consuetudo incolarum, vt in agris, & in omnibus fere villis sub terra specus, condendi frumenti gratia, clam habeant, atque id propter bella maxime, hostiumq́; subitum aduentũ praeparent. Qua de re Caesar certior per indicẽ factus, tertia vigilia legiones II. *cum equitatu mittit à castris suis millia passuum* X, *atque inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis,* Labienus, *progressus à suis castris millia passuum* VII. *per iugum, & collem, per quem* Caesar *pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit, atque ibi ipse quotidie existimans* Caesarem *eadẽ saepe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, leuiq; armatura insidiaturus, locis idoneis consedit.* Caesar *interim, de insidijs* Labieni *ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, saepe idem faciendo, in negligentiam adducerentur, subito mane imperat porta* Decumana *legiones se* III X. *veteranas cum parte equitatus sequi: atque, equitibus praemissis, neque opinantes insidiatores subito, in conuallibus latentes, leui armatura concidit circiter* D, *reliquos in fugam turpissimam coniecit,* Interim Labienus *cum vniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. cuius vim multitudinis cum equites pauci* Caesariani *iam sustinere non possent,* Caesar *instructas legiones hostium copijs ostendit. Quo facto, perterrito* Labieno, *ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die* Iuba Numidas *eos, qui, loco amisso, fuga se ceperunt in castra, in cruce omnes suffixit.* Caesar *interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit, atque praesidio* Lepti, Ru-

ſpina, Acilla relicto, Ciſpio, aquilaque claſſe tranſdita, vt alter Adrumetum, alter Thapſum mari obſiderent, ipſe, caſtris incenſis, I V. *noctis vigilia, acie inſtructa, impedimentis in ſiniſtra parte collocatis, ex eo loco proficiſcitur, & peruenit ad oppidum* Agar, *quod à* Getulis *ſæpe antea oppugnatum, ſummaque vi per ipſos oppidanos erat defenſum. ibi in campo caſtris vnis poſitis, ipſe frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus magno inuento hordei, olei, vini fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, redijt in caſtra.* Scipio *interim, cognito* Cæſaris *diſceſſu, cum vniuerſis copijs per iugum* Cæſarem *ſubſequi cœpit, atque ab eius caſtris millia paſſuum* VI. *longe trinis caſtris diſpartitis copijs, conſedit.* Oppidum *erat* Zetta, *quod aberat à* Scipione *millia paſſuum* X, *ad eius regionem, & partem caſtrorum collocatum, à* Cæſare *autem diuerſum, ac remotum, quod erat ab eo longe millia paſſuum* X I I X. *huc* Scipio *legiones* I I. *frumentandi gratia, miſit.* Quod *poſtquam* Cæſar *ex perfugis cognouit, caſtris ex campo in collem, ac tutiora loca, collocatis, atque ibi præſidio relicto, ipſe* I V. *vigilia egreſſus præter hoſtiũ caſtra proficiſcitur cum copijs & oppido potitur: legiones* Scipionis *comperit longius in agris frumentari: & ; cum eo contendere conaretur, animaduertit copias hoſtium ijs legionibus occurrere ſuppetias. quæ res eius impetum retardauit.* Itaque, *capto* C. Biotio Regino, *equite* R. Scipionis *familiariſſimo, qui ei oppido praerat, &* P. Atrio. *equite* R. *de conuentu* Vticenſi, *& camelis* X X I I *regis adductis, præſidio ibi cum* Oppio *legato relicto, ipſe ſe recipere cœpit ad caſtra.* Cum *iam non longe à* Caſtris Scipionis *abeſſet, quæ eum neceſſe erat prætergredi,* Labienus, Afraniusque,

cum omni equitatu, leuique armatura ex insidiis adorti, agmini eius extremo se offerunt, atque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Caesar animaduertit, equitibus suis hostium vi oppositis sarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam coeptum est fieri, primo impetu legionis, equitatus, & leuis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, & deiecta est de colle. Cū iam Caesar existimasset hostes pulsos, deterritósque finē lacessendi facturos, & iter coeptum pergere coepisset, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Caesaris legionarios impetum faciunt Numidae, leuisque* armatura, mirabili velocitate praediti, qui inter equites pugnabant, & vna, pariterque cum equitibus accurrere, & refugere consueuerant. Cum hoc saepius facerent, & Iulianos proficiscentes insequerentur, & refugerent stantes, propius non accederent, & singulari genere pugnae vterentur,* eosq́; iaculis conuulnerare satis esse crederent. Caesar intellexit, nihil aliud illos conari, nisi, vt se cogerent castra in eo loco ponere, vbi omnino aqua nihil esset, vt exercitus eius ieiunus, qui à quarta vigilia vsque ad horam X. diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent. Cum iam ad solis occasum esset, & non totos C. passus * in horis I V. esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat. ita vim hostium, placide, leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiae dextra, sinistráque per colles percurrere, coronaque in modum cingere multitudine sua Caesaris copias, pars agmen extremū insequi. Ca-*

fariani interim non amplius tres, aut quatuor milites veterani, si se conuertissent, & pila viribus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius II. millium ad unum terga vertebant, ac rursus ad aciem passim, conuersis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, & iacula in legionarios conijciebant. Ita Cæsar, *modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad vnum in castris incolumes, saucijs* X *factis reduxit.* Labienus, *circiter* CCC *amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit.* Scipio *interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie, terroris gratia, in conspectu* Cæsaris *collocauerat, reducit in castra.* Cæsar *contra eiusmodi hostium genera, copias suas, non vt* Imperator *exercitum veteranum, victoremque maximis rebus gestis, sed vt lanista tirones gladiatores condocefaceret, quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodum obuersi aduersarijs, & in quantulo spatio resisterent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum, ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcepit. mirifice enim hostium leuis armatura anxium exercitum nostrum, atque sollicitum habebat: quia & equites deterrebat prælium inire, propter equorum interitum, quod eos iaculis interficiebant,* & legionarium militem defatigabant, propter velocitatē. grauis enim armaturæ milites simul atque ab his insectatus cōstiterat, in eósque impetum fecerat. illi veloci cursu facile periculum vitabant.* Quibus ex rebus* Cæsar *vehementer commouebatur: quia quodcumque prælium, quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatus, leuique armatura eorum nullo modo par esse*

poterat. sollitabatur autem his rebus, quod nondũ hostium legiones cognouerat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, leuique armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam *hæc caussa, quod elephantorum magnitudo, multitudoque militum animos detinebat in terrore. cui vni rei tamen inuenerat remedium namque elephãtos in* Italiam *transportari iusserat. quo & miles noster speciemque, & virtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis eius telum facile adigi posset, ornatusque, ac loricatus elephantus cum esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, vt eo tela conijcerentur, præterea, vt iumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine captarum, non reformidarent.* Quibus *ex rebus largiter erat consecutus. nam & milites bestias manibus pertractabãt, earumq; tarditatem cognoscebant: equitesq; in eos pila præpilata conijciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat.* Ob *has caussas, quas supra commemoraui, sollicitabatur* Cæsar *, tardiorque, & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine, celeritateque excesserat. nec mirum. copias enim habebat in* Gallia *bellare consuetas, locis campestribus, & contra* Gallos, *homines apertos, minimeque insidiosos, qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueuerunt. tum autem erat ei laborandum, vt consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, & quid sequi, quid vitare conueniret, itaque, quo hæc celerius conciperent, dabat operam, vt legiones non in vno loco continerent, sed, per caussam frumentandi, huc, atque illuc raptaret: ideo quod hostium copias ab se, suóque vestigio, non discessuras existimabat. atque post diem* * III.

*productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco inuitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra. Legati interim ex opipdo Vacca, quod finitimum fuit Vzita, cuius Cæsarem potitum esse demonstrauimus, veniunt, petunt, & obsecrant, vt sibi præsidium mittat, se res complures, quæ vtiles bello sint administraturos. Per id tempus de eorum voluntate, studióque erga Cæsarem transfuga suos ciues facit certiores, Iubam regē celeriter cum copijs suis, ante quam Cæsaris præsidium eo perueniret, ad oppidum accurisset, atque adueniente multitudine circumdata, eo potitum, omnibusqúe eius oppidi incolis ad vnum interfectis, dedisse oppidum diripiēdum delendumque militibus. Cæsar interim, lustrato exercitu ad XII kal. Apr. postero die productis vniuersis copijs, processus à suis castris millia passuum V, * à Scipione circiter II. millium interiecto spatio, in acie constitit. Postquam satis, diuque aduersarios à se ad dimicandum inuitatos, supersedere pugna animaduertit, reducit copias. Postero die castra mouet, atque iter ad oppidum Sarsurā, vbi Scipio Numidarum habuerat præsidiū, frumētumq; comportauerat, ire contendit. quod vbi Labienus animaduertit, cum equitatu, leuíque armatura agmen eius extremum carpere cœpit: atque ita lixarum, mercatorumque, qui plaustris merces portabant interceptis, sarcinis, addito animo propius, audaciusqúe accedit ad legiones, quod existimabat, milites, sub onere, ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat. namq; expeditos ex singulis legionibus CCC. milites esse iusserat. itaque eos, in equitatum Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit.*

*Tum Labienus, cõuersis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere, multis eius occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarij ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram venit, inspectantibus aduersarijs, interfecto præsidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante * P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi praerat, atque à multitudine circumuento, interfectoque, oppido potitur, atque, ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidũ Tisdram peruenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio, cohorteque sua gladiatorũ. Cæsar, oppidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia passuum IV, ad aquam fecit castra, atque, inde IV. die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione, & potestate Iubæ esse consuessent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarẽ mittunt, rem male gestam docent, petunt, orantque, * ut suis fortunis præsto, quod bene meriti essent auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, M. Crissum Tribunum cum cohorte, & sagittarijs, tormentisque compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia IV, equites CD, funditores, sagittarijque & vno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaque tum his copijs, & omnibus legionibus edu-*

*ctis, sicut erat instructus, II X. millibus passuum à suis castris, ab Scipionis vero IV. millibus passuum, longe constitit in campo. Erat oppidum infra castra Scipionis, nomine Tegea, vbi præsidium equestre circiter CD. habere consueuerat. eo equitatu dextra, sinistraque directo ab oppidi lateribus ipse, legionibus ex castris eductis, atque in iugo inferiore instructis, non longius fere ∞ passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diuitius in vno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in otio consumebatur, Cæsar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impreßionem, leuemque armaturam. sagittarios, funditoresque eodem submittit. Quod vbi cœptum est fieri, & equis concitatis, Iuliani impetum fecissent, Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem,*vt haberent facultatem turmas Iulianas circumfundere, & nihilo minus fortißime acerrimeq; pugnare quod vbi Cæsar animaduertit, CCC, quos ex legionibus habere expeditos consueuerat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constiterat, iubet equitatui succurrere, Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, saucijsq;, ac defatigatis integros, recentoribusq; viribus equites subministrare. Postquam equites Iuliani CD. vim hostium, ad IV. millia numero, sustinere nō poterant, & à leui armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque* cadebant, Cæsar alteram alā mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto, sui sublati vniuersi in hostes impreßione facta, in fugam aduersarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis. insecuti per III. millia passuum, vsque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam X commo-*

ratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. in quo prælio Pacidius grauiter pilo per caßidem caput ictus, compluresq; duces, ac fortißimus quisque, interfecti, vulneratiq; sunt. Postquam nulla conditione cogere aduersarios poterat, vt in æquum locum descenderent, legionumque periculum facerent, neque ipse propius hostem castra ponere, propter aquæ pœnuriā, se posse animaduerteret, aduersarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se intellexit, pri die non. Apr. *tertia vigilia egressus, ab* Agar XVI *millia passuum, nocte progressus, ad* Thapsum, *vbi* Virgilius *cum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppidumq; eo die circummunire cœpit, locaq; idonea, opportunáque complura præsidiis occupare, ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere possent.* Scipio *interim, cognitis* Cæsaris *consiliis, ad neceßitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidißimos suis rebus* Thapsitanos, *&* Virgilium *amitteret, confestim* Cæsarem *per superiora loca consecutus, millia passuum* IIX. *à* Thapso *binis castris consedit.* Erat *stagnum salinarū, inter quod, & mare, angustia quædam non amplius mille & quingentos passus intererant: quas* Scipio *intrare, &* Thapsitanis *auxilium ferre conabatur: quod futurum* Cæsarem *non fefellerat. namque pridie, in eo loco castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris* Thapsum *operibus circummuniuit.* Scipio *interim, exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die, & nocte confecta, celo albescente non longe à castris, præsidioque, quod supra commemorauimus,* ∞ D. *paßibus, ad mare versus consedit, & castra munire cœpit.* Quod *postquam* Cæsari *nunciatum est,*

*milites ab opere deductos, castris præsidio Afrenate proconsule cum legionibus II. relicto: ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit, classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostium tergum quam maxime ad litus appelli, signumque suum obseruare, quo signo dato, subito clamore facto, ex improuiso hostibus auersis incuterent terrorem, vt perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. * Quo postquam Cæsar peruenit, * & animaduertit aciem pro vallo Scipionis castris, elephantísque dextro sinistróque cornu collocatis, & nihilo minus partem militum castra non ignauiter munire, ipse, acie triplici collocata legione X, secundáque dextro cornu, IIX, & IX. sinistro, oppositis V. legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittarijs funditoribus in vtrisque cornibus dispositis, leuique armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum, præliáque superiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquã in acie dimicassent, hortabatur, vt veteranorum virtutem æmularentur, eorumq; famã, nomen, locumque, victoria parta, cuperent possidere, itaque in circumeundo exercitum, animaduertit hostes circa vallum trepidare, atque vltro, citróque pauidos concursare, & modo se intra portas recipere, modo inconstanter, immoderateque prodire. Cũq; idem à pluribus animaduerti cœptum esset, subito legati, euocatiq; obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam à dijs immortalibus portendi. Dubitante Cæsare, atque eorum studio, cupiditatiq; resistente, sibiq; eruptione pugnari, non parcere ala-*

*mitante, & etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, iniussu Cæsaris, * tubicem, à militibus coactus, canere cœpit. Quo facto, ab vniuersis cohortibus signa in hostem cœpere inferri, cũ centuriones pectore aduerso resisterent, vique continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent. Quod postquã Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo felicitatis dato, equo admisso in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores, sagittariiqúe concita tela in elephantos frequentes inijciunt. Quo facto bestiæ stridore fundarum, lapidumqúe perterritæ, sese conuertere, & suos post se frequentes, stipatosque proterere, & in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. ita celeriter bestijs circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ: & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, vnde pridie erant egressi, confugiunt. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani V. legionis. nam, cum in sinistro cornu * elephantus, vulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, tumque sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta, vibrantique, stridore maximo premeret, atque enecaret, miles hic non potuit pati quin se armatum bestiæ offerret, quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animaduertit, relicto cadauere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. qui in eiusmodi periculo cum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circundatus, cædere, quantum viribus poterat, non de-*

stitit: quo dolore adductus elephantus milite abiecto, maximo cum stridore, cursúque conuersus ad reliquas bestias se recepit. interim Tapso, qui erant præsidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, & , siue vt suis subsidio occurrerent, siue, vt, oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur: atque ita per mare vmbilici fine ingressi, terrā petebant: qui à seruis, puerisque, qui in castris erāt, lapidibus, pilisque, prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copijs prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. qui postquam ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, vt, refectis castris, rursus sese defenderent, ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cuius auctoritate, imperioque rem gererent. qui postquam aduerterunt, neminem ibi esse præsidio, protinus, armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. Quo postquam peruenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri vident. Desperata salute, in quodam colle consistunt, atque armis demissis, salutationem more militari faciunt.* *quibus miseris ea res paruo præsidio fuit. namque milites veterani, ira & dolore incensi, non modo, vt parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres vrbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt. in quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius: qui, pilo transiectus consulto à milite, interijt. item Pompeius Rufus, brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem accurrisset, interfectus esset. Quo facto, complures equites R. senatoresque perterriti ex prælio se receperunt, ne à militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsissent, immoderate peccandi impunita-*

*tis propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur, * itaque omnes Scipionis milites, cum fidem Caesaris implorarent, inspectante ipso Caesare & à militibus deprecante, eius vti parcerent, ad vnum sunt interfecti. Caesar, trinis castris potitus, occisisq; hostium X. millibus, fugatisque compluribus, se recepit, L. militibus amissis, paucis saucijs in castra: ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit, elephantósque LXIV ornatos, armatósque cum turribus, ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset & Virgilius, quiqúe cum eo obsidebantur, rei male gestae suorum indicio à pertinacia deduci. deinde ipse Virgilium appellauit, inuitauitq; ad deditionem, suamqúe lenitatem & clementiam commemorauit. quem postquam animaduertit respõsum sibi non dare, ab oppido recessit. postero die, diuina re facta, concione aduocata, in conspectu oppidanorum milites collaudat: * totumqúe exercitum veteranorum donauit praemijs, ac fortissimo cuique, ac bene merenti pro suggestu tribuit. ac statim inde digressus, C. Rebillo proconsule cum III. ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum II. Tisdrae, vbi Considius praerat ad obsidendum relictis, M. Messalla Vticam ante praemisso, cum equitatu ipse eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex praelio fugerant, cum Vticam versus iter facerent, perueniunt ad oppidũ Paradam. vbi, cum ab incolis, non reciperentur, ideo quod fama de victoria Caesaris praecucurrisset, vi oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibus rebus eorum congestis, ignem subijciunt, atque eius oppidi incolas cuiusque generis, aetatisque viuos, constrictósque in flammam conijciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio: deinde protinus*

*Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Vticensibus, propter beneficiũ legis Iuliæ, parum in suis partibus præsidij esse existimauerat, plebem inermem oppido eiecerat, & ante portam, belli caussa, castris, fossáque paruula duntaxat munierat, ibique, custodijs circumdatis, habitare coëgerat: senatum autem oppidi custodia tenebant. Eorum castra ij equites adorti, expugnare cœperũt, ideo quod eos partibus Cæsaris fauisse sciebant, vt, eis interiectis, eorum pernicie dolorẽ suum vlciscerẽtur. Vticenses, animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus, fustibúsque equites repulerunt. itaque postquam castris non potuerant potiri, Vticam se in oppidum coniecerunt, atque ibi multos Vticenses interfecerunt, domósque eorum expugnauerunt, ac diripuerunt. Quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret, vt secum oppidum defenderent, & cæde rapinisque desisterent, & , quid sibi vellent, sciret, sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis HSC diuisit. Idem Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: vnaque cum ijs ab Vtica proficiscitur, atq; in regnum ire contendit. Cõplures interim ex fuga Vticam perueniunt. quos omnes Cato conuocatos, vna cum CCC, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerunt, hortatur, vt seruitia manumitterent, oppidumq; defenderent. Quorum cum partem assentire, partem animum, mentemque perterritam, atq; in fuga destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere destitit, nauesque ijs attribuit, vt, in quas quisque pars vellet, proficisceretur. ipse, omnibus rebus diligentissime constitutis, * liberis suis L. Cæsari, qui tum ibi proquæstor fuerat, commendatis, & sine suspicione, vultu, atque sermone, quo superiore tempore vsus fuerat, cum dormitum isset, ferrum*

intro

intro clam in cubiculum tulit, atque ita se transiecit. qui dum, anima nondum exspirata, concidißet, impetu facto in cubiculum, ex suspicione medicus, familiarésque continere, atque vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelißime diuellit, atque animo præsenti se interemit. Quem Vticenses quamquam oderant partium gratia, tamen, propter eius singularem integritatem, & quod dißimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Vticam mirificis operibus muniuerat, turrésque auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, vt aliquod sibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, vt porta aperirentur: se in Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaque, portis patefactis, Vtica egressus, Cæsari Imperatori obuiam proficiscitur. Messalla, vt erat imperatum, Vticam peruenit, omnibusque portis custodias ponit. Cæsar interim, à Thapso progressus, Vscetam peruenit, vbi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, cæterarumque rerum cum paruo præsidio habuerat. hoc aduenients potitus: deinde Adrumetum peruenit. Quo cum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniaque considerata, Q. Ligurio, C. Considij filio, qui tum ibi fuerat, vitam concessit. deinde eodem die Adrumeto egressus * * Liuineio Regulo, ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit: cui in itinere fit obuius L. Cæsar, subitoque se ad genua proiecit, vitamque sibi, nec amplius quidquam, deprecatur. cui Cæsar facile, & pro sua natura, & instituto concessit. item Cacinæ,* Ceteio, P. Atio, L. Cellæ patri, & filio,* M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Camasippique liberis ex sua consuetudine, tribuit, circiterque noctem luminibus accensis Vticam peruenit, atque extra oppidum ea nocte mansit. po-*

ſtero die mane oppidum introijt, concionéque aduocata, Vticenſes incolas cohortatus, gratias, pro eorũ ſtudio erga ſe agit, ciues autem Romanos *negotiatores, & eos, qui inter* CCC. *pecunias contulerant* Varo, *&* Scipioni, *multis verbis accuſatos, & de eorum ſceleribus longiori habita oratione, ad extremum, vt ſine metu prodirent, edicit: ſe eis duntaxat, vitam conceſſurum, bona quidem eorum ſe vẽditurum, ita tamen, vt, qui eorum bona ſua redemiſſet, ſe bonorum venditionem * indicturum, & pecuniam, multa nomine relaturum, vt incolumitatem retinere poſſent. Quibus metu exſanguibus, de vitáque ex ſuo * promerito deſperantibus, ſubito oblata ſalute, * libentes, cupidíque condicionem acceperunt: petieruntq́; à* Cæſare, *vt vniuerſis* CCC. *vno nomine pecuniam imperaret: itaque bis millies* HS *bis impoſito, vt per triennium ſex penſionibus populo* Romano *ſoluerent, nullo eorum recuſante, ac ſe eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt* Cæſari. Rex *interim* Iuba, *vt ex prælio fugerat, vna cum* Petreio *interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnũ peruenit, atque ad oppidum* Zamam, *vbi ipſe domicilium, coniuges, liberoſque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam, cariſſimáſque res comportauerat, quodque inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem antea oppidani, rumore exoptato de* Cæſaris *victoria audito, ob has cauſſas oppido prohibuerunt, quod, bello contra populum* Romanum *ſuſcepto, in oppido* Zama, *lignis congeſtis, maximam in medio foro pyram conſtruxerat, vt, ſi forte bello foret ſuperatus, omnibus rebus eo coaceruatis, dehinc ciuibus cunctis interfectis, eodemque proiectis, igne ſubiecto, tum demum ſe ipſe inſuper interficeret, atque vna cum liberis, coniugi-*

bus, ciuibus, cunctáque gaza regia cremaretur. Postquam Iuba antè portas diu, multúmque primo minis, pro imperio, egisset cum Zamensibus, deinde, cũ se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos Deos penates admitterent, vbi eos in sententia perstare animaduertit, nec minis, nec precibus suis moueri, quo magis se reciperent, tertio petit ab eis, vt sibi coniuges, liberosque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animaduertit, nulla re ab ijs impetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M. Petreio, paucísque equitibus se confert. Zamenses interim legatos de ijs rebus ad Cæsarem Vticam mittunt, petuntque ab eo, vti antè, quam rex manum colligeret, seséque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi, quoad vita suppeteret, oppidum, séq; ei re [illegible]ruare. Legatos collaudatos Cæsar domum iubet antecedere, ac suum aduentum prænunciare. Ipse, postero die Vtica egressus, cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regijs copijs duces complures ad Cæsarem veniunt, orántque vt sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate, clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perueniunt ad Cæsarem, ab eoque sunt metu, periculóque liberati. Dum hæc vtrobique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Getulísque præerat, cognita cæde suorum, Domitijque & legionum aduentu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, séque clam cum paucis Barbaris, pecunia onustus, subducit, atque in regnum fugere contendit. quem Getuli, sui comites, in itinere, prædæ cupidi, concidunt, séque in quascumque potuere partes, con-

*ferunt. C. interim Virgilius, postquam, terra, marique clausus, se nihil proficere intellexit, suosque interfectos, aut fugatos, * M. Catonem Vticæ sibi ipsi manus intulisse, regem vagum, à suis desertum, ab omnibus aspernari, Saburam, eiusque copias ab Sitio esse deletas, Vticæ Cæsarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi, suisque liberis prodessent, à Caninio proconsule, qui eũ obsidebat, fide accepta, seque, & sua omnia, & oppidum proconsuli transdit. Rex interim Iuba, ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cũ iam conatus esset cum Petreio, vt per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: (atque firmior imbecilliorem Iuba Petreium facile ferro consumpsit) deinde, ipse sibi cum conaretur gladio trãsijcere pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetrauit, vt se interficeret, idque obtinuit. P. interim Sitius pulso exercitu Saburæ, præfecti Iubæ, ipsoque interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum, Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Vticam diripuerant, iterque in Hispaniam tendebant. & erant numero circiter ∞ D. itaque celeriter nocturno tempore, insidijs dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit, Afranium, & Faustum viuos capit cum coniuge, & liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus, & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaque omnia concesßit. Scipio interim cum Damasippo, & Torquato, & * Plætorio Rustiano nauibus longis diu, multumque iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hypponem regium deferuntur, vbi clasßis P. Sitij per id tempus erat. à qua pauciora ab am-*

plioribus circumuenta nauigia deprimuntur. ibíque Scipio cum ijs, quos paulo antè nominaui, interijt. Cæsar interim, Zama auctione regia facta, boníſq; eorum venditis, qui ciues Romani contra populum Romanum arma tulerant, præmijſque Zamenſibus, qui de rege excludendo conſilium ceperant, tributis, vectigalibúſque regijs abrogatis, ex regnóque prouincia facta, * *atque ibi Criſpo Saluſtio populi Romani proconſule cum imperio relicto. ipſe Zama egreſſus Vticam ſe recepit. ibi bonis venditis eorum, qui ſub Iuba, Petreioque ordines duxerant, item Thapſitanis* HS XX. *millia, conuentui eorum* HS XXX. *millia, Adrumetanis* HS XXX. *conuentui eorum* HS L. *millia, multa nomine, imponit. Ciuitates, bonáque eorum ab omni iniuria, rapiníſque defendit, Leptitanos, quorum ſuperioribus annis Iuba bona diripuerat, & ad ſenatum queſti per legatos, atque arbitris à ſenatu datis, ſua receperant,* XXX. *centenis millibus ponderis olei in annos ſingulos multat, ideo quod initio, per diſſenſionem principũ, ſocietatem cum Iuba inierant, eumque armis, militibus, pecunia iuuerant. Tiſdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti multat. His rebus geſtis, Idibus Iun. Vtica claſſem conſcendit, & poſt diem* III. *Carales in Sardiniam peruenit. Ibi Sulcitanos, quod Naſidium, eiuſque claſſem recceperant, copijſque iuuerant,* HS C. *millibus multat, & pro decumis octauas pendere iubet: bonaque paucorum vendit: & antè diem* III. *Kal. Quinct. naues conſcendit, & à Caralibus ſecundum terram profectus,* * *duo de trigeſimo die, eo quod tempeſtatibus in portubus cohibebatur, ad vrbem Romam venit.*

A. HIRTII, vel, OPPII,

COMMENTARIORVM DE BELLO HISPANIENSI LIBER VNVS

PHARNACE *superato, Africa recepta, qui ex ijs prælijs cum adolescente* Cn. *Pompeio profugissent, cum & ulterioris* Hispaniæ *potitus esset, dum* Cæsar, *muneribus dandis in* Italia *detinetur, quo facilius præsidia contra compararet* Pompeius, *in fidem uniuscuiusque ciuitatis confugere cœpit. ita, partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, prouinciam vastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ ciuitates sua sponte auxilia mittebant: item nonnullæ portas claudebant. ex quibus, si qua oppida vi ceperat, cum aliquis ex ea ciuitate optime de* Cn. Pompeio *meritus ciuis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur caussa, ut, eo de medio, sublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. ita paucis commodis hoste hortato, maiores augebantur copiæ. ideóque crebris nuncijs in* Italiam *missis, ciuitates contraria* Pompeio *auxilia sibi depostulabant.* C. Cæsar *dictator* III, *designatus* IV. *multis itineribus ante confectis, cum celeri festinatione ad bellum conficiendum in* Hispaniam *conuenisset, legati* Cordubenses, *qui à* Cn. Pompeio *discesserant,* Cæsari *obuiam veniunt: à quibus nunciabatur, nocturno*

tempore oppidum Cordubam capi posse: quod, nec opinantibus aduersarijs eius prouincia potitus esset: simulque, quod tabellarij à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Caesaris aduentu facerent. Multa praeterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui praefecerat Q. Pedium, & Q. Fabium Maximum de suo aduentu facit certiores, vt, quem sibi equitatum ex prouincia fecissent, praesidio mitterent. ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquauit, atque vt ipse voluit, equitatum sibi praesidio habuit. Erat per idem tempus Sex. Pompeius frater, qui cum praesidio Cordubam tenebat: quod eius prouinciae caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Vllam oppidum oppugnabat, & fere iam aliquot mēsibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Caesaris aduentu, legati clam praesidio Cn. Pōpeij, Caesarem cum adissent, petere coeperunt, vt sibi primo quoque tempore subsidium mitteret.* Caesar eam ciuitatem omni tempore optime de populo R. meritam esse sciebat, XI. cohortes secunda vigilia iubet proficisci, parique equites numero: quibus praefecit hominem eius prouinciae notum, & non parum scientem, L. Iunium Patiecum. Qui cum ad Cn. Pompeij praesidia venisset, incidit idem temporis, vt tempestate aduersa, vehementique vento affligaretur. Qua vi tempestatis ita obscurabatur, vt vix proximum cognoscere posset, Cuius incommodum summam vtilitatem ipsis praebebat. Ita, cum ad locum venerunt, iubet binos equites incedere, & recta per aduersariorum praesidia ad oppidum contendere. mediisque ex praesidijs cum quaereretur, qui essent, vnus ex nostris respondit, vt sileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, vt oppidum capiant, &*

partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam praestare, partim illo responso deterrebantur. Cum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti, & pedites, equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in aduersariorum castra fecerunt. Sic illud cum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in ijs castris fuissent, se prope captos esse. Hoc misso ad Vllam praesidio, Caesar, vt Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: exque itinere loricatos viros fortes cum equitatu ante praemisit. qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animaduerti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cum exisset, loricati, vt supra scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum praelium fecerunt, sic, vt ex infinita hominũ multitudine pauci in oppidũ se reciperẽt. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, litteras fratri misit, vt celeriter sibi subsidio veniret, ne prius Caesar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Ita Cn. Pompeius, Vlla prope capta, litteris fratris excitus, cum copijs ad Cordubam iter facere coepit. Caesar, cum ad flumen Baetim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartito transduxit. Tenebant aduersus oppidum è regione pontis trabes, vt supra scripsimus, bipartito. Huc cum Pompeius cum suis copijs venisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Caesar, vt eum ab oppido, commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere coepit. Pari idem condicione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, vter prius pontem occuparet. ex qua contẽtione quotidiana minuta prae-

*lia fiebant, vt modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res cum ad maiorem contentionem venisset, ab vtrisque comminus pugna iniqua, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua condicione posset, aduersarios in aquū locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. * cum animaduerteret aduersarios minimè velle, quos ideo à via retraxerat, vt in aquum deduceret, copijs flumen transductis, noctu iubet ignes fieri magnos. ita firmißimum eius præsidium* Ateguam *proficiscitur.* Id *cum* Pompeius *ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura, multosque lanistas retraxit, & ad* Cordubam *se recipit.* Cæsar *munitionibus* Ateguam *oppugnare, & brachia circumducere cœpit,* Cuius *rei* Pompeio *cum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur.* Cuius *in aduentum, præsidij caussa,* Cæsar *complura castella occupauit, partim sub equitatu, partim vt pedestres copiæ in statione, & in excubitu castris præsidio esse possent.* Hic *in aduentu* Pompeij *incidit, vt matutino tempore nebula esset crassißima. itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus, & equitum turmis circumcludunt* Cæsaris *equites, & concidūt, sic, vt vix in ea cæde pauci effugerent.* Insequenti *nocte castra sua incendit* Pompeius, *& trans flumē* Salsum *per conualles castra inter duo oppida* Ateguam, *&* Vcubim *in ponte constituit.* Cæsar *in munitionibus, cæterisque, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, vineásque agere instituit.* Hæc *loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planitie diuiduntur* Salso *flu-*

mine, proxime tamen Ateguam, *vt ad flumen sint circiter passuum duo millia. ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita* Pompeius *in conspectu vtrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire.* Aquilas *habuit, & signa* XII. *legionum. sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerint vernaculæ, quæ à* Trebonio *transfugerant, * & vna facta ex colonis, quæ fuerunt in his regionibus. quarta fuit* Afraniana, *ex* Africa, *quam secum adduxerat. reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebant. nam, de leui armatura, & equitatu, longe & virtute, & numero nostri erant superiores.* Accedebat *huc, vt longius bellum duceret* Pompeius, *quod loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. nam fere totius vlterioris* Hispaniæ *regio, propter terræ fœcunditatem, inopem, difficilémque habet oppugnationem, & nō minus copiosam aquationem.* Hic *etiam propter* Barbarorum *crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus, & munitionibus retinentur, sicut in* Africa, *rudere, non tegulis, teguntur: simulque in his habent speculas, & propter altitudinem, longe, latéque prospiciunt.* Item *oppidorum magna pars eius prouinciæ montibus fere munita, & natura excellentibus locis est constituta, vt simul aditus, adscensúsque habebat difficiles. ita ab oppugnantibus natura loci distinentur: vt ciuitates* Hispaniæ *non facile ab hostibus capiantur: quod in hoc contigit bello. nam, vbi inter* Ateguā, & Vcubim, *quæ oppida supra sunt scripta,* Pompeius *habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorū, ab suis castris circiter millia passuum* IV. *grumus est excellens natura, qui appellatur* Castra Postumiana, *ibi præsidij caussa castellum* Cæsar *habuit constitutum. ** Pompeius, *qui eodem*

iugo tenebatur, loci natura, & quod remotum erat à castris Cæsaris, animaduertebat loci difficultatem, &, quod flumine Salso intercludebatur. non esse permissurum Cæsarem, vt in tanta loci difficultate * ad subsidium committendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia vigilia profectus, castellum oppugnare cœpit, vt laborantibus succurreret. nostri, cum appropinquassent, clamore repentino, telorumque multitudine iactus facere cœperunt, vti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, cum ex castello repugnare cœpissent, & maioribus castris Cæsari nuncius esset allatus, cum III. legionibus est profectus: &, cum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti. in quibus multi præterea armis exsuti fugerunt, quorum scuta sunt relata LXXX. Insequenti luce Argentius ex Italia cum equitatu venit. is signa Saguntinorum retulit V. quæ ab oppidanis cœpit.* suo loco perterritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Ea nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam versus iter facere cœpit. Rex, nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, à vernaculis legionarijs exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longiùs ad Cordubam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeij ex oppido portabant, ex ijs capti L. cum iumentis, ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius tribunus mil. qui fuisset Pompeij, ad nos transfugit. & noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum est: ignemque multum miserunt, sic vt & omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius, eques R. ex castris aduersariorum ad nos transfugit.

Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt, se seruos esse. Cum venirent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum Fabio, & Pedio fuerant, & à Trebenio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarij, qui à Corduba ad Pompeiũ missi erant, perperámque ad castra nostra peruenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex oppido ignem multum, telorúmque multitudinem iactando, bene magnum tempus consumpserunt, complureſque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare cœperunt: quorum vis repressa à nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. L. cum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorum, qui, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi aduersarij bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerũt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere: & cum nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti, de statione sunt deiecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius, senatoris filius, cuius frater in castris Pmpeij fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus à militibus, & interfectus est. Per idem tempus glans missa est inscripta, quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere, & oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars deiecta est. quo facto, ab oppidanis, ac si suarũ partium essent, conseruati, missos fecere loricatos

*quique præsidij caussa præpositi oppido à Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, se condiciones dare, non accipere, consueuisse. Qui cum in oppidum reuersi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt. propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, * quin irruptionem eo die essent facturi. ita, corona circumdata, pugnatum est aliquandiu vehementissime, simúlque balista missa à nostris turrem deiecit: qua aduersariorum, qui in ea turre fuerant, V. deiecti sunt, & puer, qui balistam solitus erat obseruare. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit: neque à nostris prohibitus falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. item insequenti die, eadem consuetudine, dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerãt, aliquot turmæ cum leui armatura, impetu facto, loco sunt deiectæ, & propter paucitatem nostrorum equitum, simulque leui armatura inter turmas aduersariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: & maiore Pompeiani exsultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi cœpissent. Qui cum aliquo loco à nostris recepti essent, vt consuessent, ex simili virtute * clamore facto, aduersati sunt prælium facere. Fere apud exercitus hæc est equestris prælij consuetudo, cum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite progreditur, nequaquam par habetur. id quod in hoc accidit certamine. Cum pedites ex leui armatura lecti ad pugnã equitibus nostris nec opinantibus venissent, idque in prælio animaduersum esset, cumplures equites descenderunt. ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit, vsque eo, vt cadẽ*

proxime à vallo fecerint. in quo prælio aduersariorum ceciderunt CXXIII. *compluréſque armis exſuti, multi vulneribus affecti in caſtra ſunt redacti, noſtri ceciderunt* III. *ſaucij* XII *pedites, & equites* V. *eius diei inſequenti tempore, priſtina conſuetudine, pro muro pugnari cœptum eſt. Cum bene magnam multitudinem telorum ignemque noſtris defendentibus iniecißent, nefandum, crudeliſſimúmque facinus ſunt aggreßi, in conſpectuque noſtro hoſpites, qui in oppido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, ſicut apud Barbaros: quod poſt hominum memoriam nũquam eſt factum. Huius diei extremo tempore à Pompeianis clam ad noſtros tabellarius eſt miſſus, vt ea nocte turres, aggeremque incenderent, &* III. *vigilia eruptionem facerent. ita igne, telorumque multitudine facta, cum bene magnam partem muri conſumpſiſſent, portam quæ è regione, & in conſpectu Pompeij caſtrorum fuerat, aperuerunt, copiæq; totæ eruptionem fecerunt, ſecúmque extulerunt calcatas ad foſſas complendas, & harpagones ad caſas, * quæ ſtramentis ab noſtris hibernorum cauſſa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas, præterea argentum, & veſtimenta, vt, dum noſtri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præſidia Pompeij ſe reciperent. nam, quod exiſtimabat eos poſſe conatum efficere, nocte tota vltra ibat flumen Salſum in acie. Quod factum licet nec opinantibus noſtris eſſet geſtum, tamen virtute freti, repulſos, multíſque vulneribus affectos, oppido repreſſerunt, prædaque, & armis eorum ſunt potiti, viuoſque aliquos ceperunt, qui poſtero ſunt interfecti die. Eodemque tempore tranſfuga nunciauit ex oppido, Iunium, qui in cuniculo fuiſſet, iugulatione oppidanorum facta, cla-*

maſſe facinus ſe nefandum, & ſcelus feciſſe: nam eos nihil meruiſſe, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, & focos ſuos recipiſſent, eóſque hoſpitium ſcelere contaminaſſe: multa præterea dixiſſe: qua oratione deterritos amplius iugulationem non feciſſe. Ita *poſtero die* Tullius *legatus cum* Catone Luſitano *venit, & apud* Cæſarem *verba fecit.* Vtinam *quidem* Dij *immortales feciſſent, vt tuus potius miles, quam* Cn. Pompeij, *factus eſſem, & hanc virtutis conſtantiam in tua victoria, non in illius calamitate, præſtarem.* * *cuius funeſtæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, vt ciues* R. *indigentes præſidij, & propter patriæ luctuoſam perniciem dedamur hoſtium numero: qui neque in illius proſpera acie primam fortunam, neque in aduerſa ſecundam obtinuimus victoriã: qui legionum tot impetus ſuſtentantes, noctnrnis, diurniſque operibus gladiorum ictus, telorumque miſſus exſpectantes, victi, & deſerti à* Pompeio, *tua virtute ſuperati ſalutem à tua clementia depoſcimus, petimuſque, vt, qualem te gentibus præſtitiſti, ſimilem in ciuium deditione præſtes.* Remiſſis *legatis, cum ad portam veniſſet* Ti.* Tullius, *cum eum introeuntem* C. Antonius *inſecutus non eſſet, reuerſus eſt ad portam, & hominem apprehendit.* Quod Tiberius *cum fieri animaduertit, ſimulque pugionem eduxiſſet, manum eius incidit.* Ita *refugerunt ad* Cæſarem. Eodemque *tempore ſignifer de legione prima transfugit, & nunciauit, quo die equeſtre prælium factum eſſet, ſuo ſigno periſſe homines* X X X V. *neque licere caſtris* Cn. Pompeij, *nunciari, neque dici periſſe quemquam.* Seruus, *cuius dominus in* Cæſaris *caſtris fuiſſet, vxoremq; & filiũ in oppido reliquerat, dominũ iugulauit, & ita clam à* Cæſaris *præſidijs in*

Pompeij castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendũ compararentur. Ita, litteris acceptis, cum in oppidum reuersi essent, qui mittere glandem scriptã solebant, insequẽti tẽpore duo Lusitani fratres transfugæ nunciarunt, quam Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare versum: vnum respondisse, vt potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugæ ostenderent: tum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehẽsi, qui ad oppidum veniebant, quorum litteras Cæsar oppidanis obiecit, &, qui vitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. quod difficile erat factu, vt eam turrem sine periculo quis incenderet. ita facturus de ligno cum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciauit, Pompeium, & Labienum, de iugulatione oppidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, vsque ad tabulatum secundũ, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrim nostram, vt superiorem, incenderunt. idcirco, quod ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit, & ad nos transilijt, dixitque se cum familia constitutum habuisse, vt vna transfugerent ad Cæsarem, illam oppressam, & iugulatam. Hoc præterea tẽpore tabellæ de muro sunt deiectæ, in quibus scriptum est inuentum. L. Minucius Cæsari: Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompei sum desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute, & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore oppidano-*

pidanorum legati, qui antea exierunt, Cæsarem audierunt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Cæsarem, esse, fidemque præstaturum. ita, ante diem XI *Kalend. Martij oppido potitus,* Imperator *est appellatus.* Et Pompeius, *ex perfugis cum deditionem oppidi factam esse sciſſet, castra mouit* Vcubim *versus, sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cœpit.* Cæsar *mouit, & propius castra castris contulit.* Eodem *tempore mane loricatus vnus ex legione vernacula ad nos trãsfugit, & nũciauit,* Pompeium *oppidanos* Vcubenses *conuocasse, ijsq; imperauisse, vt diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque aduersariorum victoriæ fautores.* Hoc *præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, seruus est reprehensus in cuniculo, quem supra demonstrauimus, dominum iugulaſſe. is viuus est combustus.* Eodemque *tempore centuriones loricati* IIX. *ad* Cæsarem *transfugerunt ex legione vernacula, & equites nostri cum aduersariorum equitibus congreſſi sunt, & saucij aliquot occiderunt ex leui armatura.* Ea *nocte speculatores prehensi serui* III, *& vnus ex elegione vernacula.* Serui *sunt in crucem sublati, * militi ceruices abscissæ.* Postero *die equites, cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos transfugerunt.* Et *eo tempore circiter* XI. *equites ad aquatores nostros excucurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios viuos abduxerunt.* Ex *equitibus capti sunt equites* IIX. *Insequenti die* Pompeius *securi percuſſit homines* LXXIV. *qui dicebantur esse fautores* Cæsaris *victoriæ, reliquos in oppidum iuſſit deduci, ex quibus effugerunt* CXX, *& ad* Cæsarem *venerũt.* Hoc *præterito tempore, qui, in oppido* Ategua Bur-

sauolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursauolensibus *referrent, quid sperarent de* Cn. Pompeio, *cum viderent hospites iugulari · præterea multa scelera ab ijs fieri, qui præsidij caussa ab his reciperentur.* Qui *cũ ad oppidũ venissent, nostri, qui fuissent equites* R. *& senatores, non sunt ausi introire in oppidũ. præter quam qui eius ciuitatis fuissent.* Quorum *responsis ultro, citroque acceptis, & redditis, cum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex auersione legatos iugularunt. duo reliqui, qui ex eis fugerunt,* Cæsari *rem gestam detulerunt. & speculatores ad oppidum* Ateguam *miserunt.* Qui *cum certum comperissent legatorum responsa, ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt, illius opera se perisse. ita, vix periculo liberatus, petijt ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad* Cæsarem *proficisci: illi se satisfacturum.* Potestate *data cum inde esset profectus præsidio comparato, cum bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per falaciam in oppidum esset receptus, iugulationem magnam facit.* Principibus, *qui sibi contrarij fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recepit.* Hoc *præterito tempore, serui transfugæ nunciauerunt, oppidanorum bona vendere, ne cui extra vallum liceret exire, nisi discinctum.* Idcirco, *quod ex quo die oppidum* Ategua *esset, captum, metu conterritos complures profugere in* Bethuriam, *neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere, ut si quis ex nostris transfugerit, in leuem armaturam conijci, eumque non amplius* XVI *accipere.* Insequenti *tempore* Cæsar *castris castra con-*

*tulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco aduersariorum decurrerunt. nec detinentibus nostris multis telis, complures vulneribus affecere. hic tamen, vt ait Ennius, nostri cessere parumper. itaque, præter consuetudinem, cum à nostris animaduersum esse cedere centuriones, ex legione V. * flumen transgredi duo, restituerunt aciem, acriterque eximia virtute plures, cum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. ita, cum is compar prœlium facere cœpisset, & cum vndique se circumueniri animaduertisset, parumper ingressus, pedem offendit. Huius concidentis viri casu paßim audito, cum complures aduersariorum concursum facerent, equites nostri transgreßi interiore loco aduersarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student cædem facere, à turmis, & leui armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, viui capti essent. nam & munitione præsidij ita coangustabantur, vt equites spatio intercluso vix se defendere possent.* Et vtroque genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti, in quis etiam Clodius Aquitius. inter quos ita comminus est pugnatum, vt ex nostris præter II. centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes, Postero die ab Soricaria vtraque conuenere copiæ. Nostris brachia ducere cœperunt. Pompeius, cum animaduerteret, castello se excludi Aspauia, quod ab Vcubi millia passuum V. distat, hæc res necessario vocabat, vt ad dimicandum descenderet. neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, vsque eo, vt necessario cogeretur iniquũ locum subire. Quo facto, cum*

virorumque copiæ tumulum excellentem petissent prohibiti à nostris sunt, deiectiqúe planicie. Quæ res secundum nostris efficiebat prælium, vndique autem cedentibus aduersarijs, nostri magna in cæde versabantur. quibus mens, non virtus, saluti fuit: qui subito tunc, nisi aduesperassent, à paucioribus nostris omni auxilio priuati essent. nam ceciderunt ex leui armatura CCCXXIV, *ex legionarijs* CXXXIIX. *præterquam quorum arma, & spolia sunt allata.* * Ita pridie II. *centurionum internicio hac aduersariorum pœna est litata.* Insequenti die pari consuetudine, *cum ad eundem locum eius præsidium venisset, pristino illo suo vtebantur instituto. nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant.* Cum *nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt, simulque vociferantibus legionarijs, cum locũ efflagitarent, vt consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle bene longe sunt egressi. & planicie in æquo loco constiterunt.* Illi *tamen procul dubio congrediendum * in eum locum non sunt ausi descendere, præter vnum* Antistium Turpionem, *qui, fidens viribus ex aduersarijs sibi parem esse neminem cogitare cœpit. hic, vt fertur,* Achillis, Memnonisqúe *congressus.* Q. Pompeius Niger, *eques* Romanus Italiensis, *ex acie nostra ad congrediendum progressus est. quoniam ferocitas* Antistij *omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandũ, acies, sunt dispositæ. nam inter bellatores, principesque dubia erat posita victoria, vt prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. ita auidi, cupidique suarum quisque partium, expertorum virorum, fautorumque voluntas habebatur.* Quorum *virtute alacri cum ad dimicãdum in pla-*

niciem se contulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter equitum concessum, vt supra demonstrauimus, leui armatura præsidij caussa non longe ab opere castrorum constitissent, vt nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, aduersarij cupidius sunt insecuti. vniuersi clamore facto impetum dederunt. Ita metu perterriti, cum in fuga essent, multis amißis, in castra se recipiunt. Cæsar ob virtutem turmæ Caßianæ donauit millia X I I I, *& præfecto torques aureos* I I, *& leui armaturæ millia* X. *Hoc die A. Bæbius, & C. Flauius, & A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento prope tecti equites ad Cæsarem transfugerunt, qui nunciauerunt, equites Romanos coniurasse omnes, qui in castris Pompeij essent, vt transitionem facerent, serui inditio omnes in custodiam esse coniectos, e quibus occasione capta, se transfugisse. Item hoc die litteræ sunt deprehensæ, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius.* S. V. G. E. V. *Etsi, prout nostras felicitas ex sententia aduersarios adhuc propulsos habemus, tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio est, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti præsidijs, bellum ducũt. nam singulas ciuitates circumsident, inde sibi commeatus capiunt. Quare & ciuitates nostrarum partium conseruabo, & bellum primo quoque tempore cõficiã. Cohortes in animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu priuati necessario ad dimicandum descendent.*

Insequenti tempore cum nostri temere in opere distenti essent, equites in olineto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Serui transfugerunt, qui nũ-

ciauerunt ad IIII *Nouarum Martij * praliū affore ad Soritiam, quo factum est, ex eo tempore metum esse magnum, & Atium Varum circū castella praesse. Eo die Pompeius castra mouit, * & circa Hispalim in oliueto constitit. Caesar prius, quam eodē est profectus, luna hora circiter* VI. *visa est. ita castris motis Vcubim praesidium, quod Pompeius reliquit, iussit, vt incenderent, & deusto oppido in castra maiora se reciperent. insequenti tempore Vētisponte oppidum cum oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contra Pompeij castra posuit. Pompeius oppidū, quod contra sua praesidia portas clausisset, incendit. Milesque, qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est à nostris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem cum esset ventum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die cum iter facere Caesar cum copijs vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de* III. *vigilia in acie stetisse. Hoc nuncio allato, vexillum propofuit. Idcirco enim copias deduxerat, quod Versaonensium ciuitati fuissent fautores, antea litteras miserat, Caesarem nolle in conuallem descendere, quod maiorem partem exercitus tironum haberet. Hae litterae vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita, hac oppinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione, vbi castra habuit constituta. Namque, vt superius demonstrauimus, loca excellentia tumulis contineri. * interuallum prouinciam diuidit. Sed ratione nulla placuit taceri, id, quod eo incidit tempore. Planicies inter vtraque castra intercedebat, circiter millia passuum* V, *vt auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi, & loci natura. Hinc di-*

rigens proxima planicies æquabatur, cuius decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. nam palustri, & voraginoso solo currebat ad dextram partem: & Cæsar, cum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planicie in æquum ad dimicandum aduersarij procederent. hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, vt locus illa planicie equitatum ornaret, & diei, solisque serenitas, vt mirificum, & optandum tempus prope ab Dijs immortalibus illud tributum esse ad prælium cõmittendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res, fortunæque omnium deducerentur, vt quicquid post horam castris fieret, in dubis poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id, quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen à munitione oppidi ∞ passibus longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum aduersarij constituebant. Itaque nostri procedunt, interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat, vt tali conditione contenderent ad victoriam. Neque tamen illi à sua consuetudine discedebant, vt aut ab excelso loco aut ab oppido, discederent. Nostri pede presso propius riuum cum appropinquassent, aduersarij patrocinari loco iniquo non defecerunt. Erat acies X I I I aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus V I. præteria auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra præsidia L X X X cohortibus, & I I X. millibus equitũ. Ita, cum in extrema planicie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, vt transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod cũ à Cæsare esset animaduersum, nequid temere culpa sua secus admittere-

tur, eum locum definire cœpit. Quod cum hominum auribus esset obiectum, moleste, & acerbè accipiebant, se impediri quo minus prælium conficere possent. Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant, vt magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic Decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum III. & V. legio, itemque cætera auxilia, & equitatus. prælium, clamore facto, committitur. Hic etsi virtute nostri antecedebant, aduersarij loco superiore defendebantur acerrimè, & vehemens fiebat ab vtriusque clamor, telorumque missus concursus, sic, vt prope nostri diffiderent victoriæ. congressus enim, & clamor, quibus rebus maximè hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. itaque ex vtroque genere pugnæ, cum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit aduersariorum multitudo, dextrum demonstrauimus decumanos cornu tenuisse, qui, & si erant pauci, tamen propter virtutem, magno aduersarios timore eorum opera afficiebant, quod suo loco hostes vehementer premere cœperunt, vt ad subsidium ne ab latere nostri occuparentur, legio aduersariorum transduci cæpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit: at ij eximia virtute prælium facere incipiunt, vt locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita, cum clamori esset intermistus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, vt ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma, aduersariosq́; vehementißime pugnantes nostri agere

cœperunt. quibus oppidum fuit subsidio, ita ipsis liberalibus fusi fugatiq; nō superfuissent, nisi in eū locum confugissent, ex quo erant egressi. in quo prælio ceciderunt millia hominum circiter X X X, *& si quid amplius, præterea* Labienus, Atius Varus: *quibus occisis vtrisque funus est factum: itemque equites* Romani *partim ex vrbe, partim ex prouincia ad millia* I I I. Nostri *desiderati ad hominum* ∞, *partim peditum, partim equitum, saucij ad* D. *aduersariorum aquilæ sunt ablatæ* X I I I, *& signa, & fasces.* Præterea *duces belli* X V I I *capti sunt.* Hos *habuit res exitus.* Ex *fuga hac cum oppidum* Mundam *sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessario eos circumuallare.* Ex *hostium armis, pro cespite cadauera collocabantur, scuta, & pila pro vallo, insuper occisi, & gladij, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum conuersa vniuersa hostium timerem, virtutisqúe insignia proposita viderent, & vallo circuncluderentur aduersarij. ita* Galli *tragulis, iaculisque oppidum ex hostium cadaueribus sunt complexi, oppugnare cœperunt.* Ex *hoc prælio* Valerius *adolescens,* Cordubam *cum paucis equitibus fugiens,* Sex. Pompeio, *qui* Cordubæ *fuisset, rem gestam refert.* Cognito *hoc negotio, quos equites, quodpecuniæ secum habuit, eis distribuit, & oppidanis dixit, se pace ad* Cæsarem *proficisci, & secūda vigilia ab oppido discessit.* Cn. Pompeius *autem cum equitibus paucis, nonnullisq; peditibus ad nauale præsidium parte altera contendit* Carteiam, *quod oppidum abest à* Corduba *millia passuum* C L X X. Quo *cum ad octauum milliarium venisset,* * P. Caluitius, *qui castris antea* Pompeij *præpositus esset, eius verbis nuncium mittit, cum minus belle haberet, vt mitteret lecticā,*

qua in oppidum deferri posset. Litteris missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum, quo erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum venisse, vt ab eo, quæ vellent, de bello requirerent. Cum frequētia conuenisset, & de lectica Pompeius eorum in fidē confugit. Cæsar ex prælio munitione circumdata, Cordubam venit, qui ex cæde eo referant, pontem occupauerunt. Cum eo esset ventum, conuiciari cœperunt, nos ex prælio paucos superesse, quo confugeremus. Ita pugnare cæperunt de ponte. Cæsar flumen transiecit, & castra posuit. Scapula, totius seditionis familiæ, & libertinorum caput, ex prælio Cordubam cum venisset, familiam, & leberos conuocauit. pyram sibi exstruxit, cœnam afferri quam optimam imperauit. item, optimis superadditis vestimentis, pecuniam, & argentum in præsentia familiæ donauit. * Ipse de tempore cœnauit, vinum, & nardum identidem sibi infundit. Ita nouissimo tempore seruum iussit, & libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere. Opidani autem, * simul Cæsar castra contra id oppidum posuit. discordare cœperunt, vsque eo, vt clamor in castra nostra perueniret, quæ fere inter Cæsarianos, & inter Pompeianos erant. Hic legiones, ex perfugis conscriptæ, partim, Oppidanorum serui, qui erant à Sex. Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris aduentum descendere cœperunt legio X I I. oppidum defendere cœpit: nam, cum iam repugnarent, turres ex parte, & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, vt sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cum animaduerterent homines fugitiui, oppidum incendere cœperunt. Qui superati à nostris, sunt interfecti hominum*

millia XXII. *praterquam extra murum qui perierunt.* Ita *Caesar, oppido potitus, dum hic detinetur ex praelio, quos circummunitos superius demonstrauimus, eruptionem fecerunt: & bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.* Caesar Hispalim *cum contendisset, legati deprecatum venerunt.* Ita *cum oppidum sese tueri dixisset,* Caninium *legatũ cum praesidio intromittit.* Ipse *castra ad oppidũ ponit.* Erat *bene magnum intra* Pompeianas *partes praesidium, quod* Caesaris *praesidium receptum indignabatur,* * *clam quidam* Philoni, *illi qui* Pompeianarum *partiũ fuisset defensor acerrimus.* Is *tota* Lusitania *notissimus erat.* Hic, *clã praesidio in* Lusitaniam *proficiscitur, &* Caecilium Nigrum, *nomine* Barbarum, *ad* Lenium *conuenit, qui bene magnam manum* Lusitanorum *haberet.* Rursus *in* Hispaniam *oppidum denuo noctu per murum recipitur, praesidium, vigilesque iugulant.* Portas *praecludunt. de integro pugnare coeperunt.* Dum *haec geruntur, legati* Carteienses *renunciarunt, quod* Pompeium *in potestate haberent, quod ante* Caesari *portas praeclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere.* Lusitani Hispalim *oppugnare nullo tempore desistebant.* Quod Caesar *cũ animaduerteret, si oppidum capere contenderent, vt homines perditi incenderent, & moenia delerent.* Ita *consilio habito noctu, patitur* Lusitanos *eruptiõnem facere. id quod consulto non existimabant fieri. ita irrumpendo naues, quae ad* Baetim *flumen fuissent, incendunt.* Nostri, *dum incendio detinẽtur, illi profugiunt, & ab equitibus conceduntur.* Quo *facto, oppido recuperato* Astam *iter facere coepit, ex qua ciuitate legati ad deditionem venerunt,* Mundensesque, *qui ex praelio in oppidum cõfugerant, cum diutius circunsiderentur, bene multi*

deditionem faciunt, & , cum essent in legionem distributi coniurant inter se, vt noctu signo dato qui in oppido fuissent, eruptionem facerent: Illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, *insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi* Mundenses *duces.* Cæsar *in itinere reliqua oppida oppugnat, propter* Pompeium *dissentire cœperant: pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat, pars qui Pompeianarũ partium essent fautores. Seditione concitata, partes occupant, cædes fit magna, saucius* Pompeius *naues* XXX *occupat longas, & profugit.* Didius, *qui* Gadis Classi *præfuisset, ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus, & equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens.* Item IV. *die nauigatione confecta, insequuntur,* * *qui imperati à* Carteia *profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant.* Dum *aquantur,* Didius Classe *occurrit,* Naues *incendit, nonnullas capit.* Pompeius *cum paucis profugit, & locum quendam, munitum natura, occupat. Equites, & cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis certiores fiũt, diem, & noctem iter faciunt.* Pompeius *humero, & sinistro crure vehementer erat saucius.* Huc *accedebat, vt etiam talum intorsisset: quæ res maxime impediebat.* Ita *lectica à turre qua esset allatus, in ea ferebatur.* Lusitanus *more militari, cũ à* Cæsaris *præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu, cohortibusque circumcluditur.* Erat *accessus loci difficultas.* Nam *idcirco, quod propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus celeriter munitum locum natura ceperat sibi* Pompeius, *quẽ vix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent subeunt in aduentum nostri, depelluntur*

fells. Quibus cedentibus, cupidius insequebantur aduersarij, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto, animaduertebatur, nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem, & celeri festinatione circũ munitiones in iugo dirigunt, vt æquo pede cum aduersarijs congredi possent, A quibus cũ animaduersum esset, fuga sibi præsidiũ capiunt. Põpeius, vt supra demõstrauimus, saucius, & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiẽdum. Itemq́; propter loci difficultatem, neque equo, neque vehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris vndique administrabatur, exclusa munitione, amißisq́; auxilijs. * Ad Cõuallẽ autẽ atq; exesum locũ in spelunca Põpeius se occultare cœpit, vt à nostris non facile inueniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. Cum Cæsar gradiebatur Hispalim, Pridie Id. Aprilis caput allatum. & populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Põpeio adolescente, Didius, quem supra demõstrauimus, illa affectus letitia, proximo se recepit castello nonnullasq́; naues ad reficiendũ subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperũt, & bene magna manu cõparata, ad Didium se reportant. Huic & si non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones, eijciebatur, & sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartito signa distribuunt. erãt parati, qui naues incenderent, incensisq́; qui subsidium repeterent. ij sic dispositi erant, vt à nullo conspectu omnium ad pugnam contenderẽt, Ita, cum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copijs, signum, à Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simulque qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequun-

tur, à tergo insidiæ clamore sublato circumuenirunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur, nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad litus fuerant, occupant. Item complures nando, ad naues, quæ in salo fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt. Quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad præsidiũ oppugnandum reliquerat operibus assiduis, hostesq́ue circum sese interclusi, inter se, decernere, facta cæde bene magna, eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt, & reliquos viuos capiunt, ac deinde Vrsaonẽ proficiscuntur, quod oppidum magna munitione continebatur, sit, vt ipse locus non solum opere sed etiam natura editus, ad oppugandum hostem appeteret. Hoc acciderat, quod aqua, præterquam in ipso oppido, non erat: nam circumcirca usus nusquã reperiebatur propius millia passuum IIX. Quæ res magno erat adiumento oppidanis. Tum præterea accedebat, vt agger, materiesq́ue, vnde solitæ sunt turres agi, propius millia passuum VI. non reperiebantur. Ac Pompeius, vt oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro congessit. Ita necessario diducebantur nostri, vt à Munda, quam proximè ceperant, materiem illo deportarent. Dum hæc ad Mundã geruntur, & Vrsonẽ, Cæsar, cũ à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione aduocata, cõmemorat, initio quæsturæ suæ eam prouinciam ex omnibus prouinciis peculiarem sibi constitisse, &, quæ potuissent, eo tempore beneficia largitum esse. In sequenti prætura ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus imposuißent, à Senatu petisse, & eis

pecunijs prouinciam liberasse: simulqúe, patrocinio suscepto, multis legionibus ab se in Senatum inductis, simul publicas, priuatásque caussas, multorū inimicitijs susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ protuisset commoda prouinciæ tribuisse: eorum omnium commodorum esse & immemores & ingratos in se, & in Populum R. hoc bello, & in præterito tēpore cognouisse. Vos iure gentiū, inquit, & ciuiū R. institutis cognitis, more Barbarorū Populi R. Magistratibus sanctis manus sæpe & peius, lucem clara Caßium in medio foro nefariè interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, vt nullo tempore legiones desint Populi R. in hac prouincia haberi, apud vos beneficia pro maleficijs, maleficia pro beneficijs habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem vllo tempore retinere potuistis. Priuatis ex fuga Cn. Pompeius adolescens à vobis receptus, Fasces, Imperiumqúe sibi arripuit. Multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum R. comparauit: agros, vestramqúe prouinciam vestro impulsu depopulauit. In quo vos victores existimabatis? An me deleto, non animaduertebatis, X. habere legiones Populi R. quæ non solum vobis subiicere, sed etiam calum diruere possent? quorum laudibus, & virtute.

Desunt nonnulla.

VETERVM

GALLIÆ LOCORVM,

POPVLORVM, VRBIVM, montium ac fluuiorum alphabetica descriptio, eorum maximè, quæ apud Cæsaré in Commentariis sunt, & apud Cornelium Tacitum:

AVCTORE

RAYMVNDO MARLIANO viro clarissimo & sui temporis eruditiss.

A

CAESAR, *in Commentarijs Galliam in tres partes diuidens, loca Galliæ prouinciæ à* Romanis *tunc possessæ* Britanniæ *vlterioris, quam Angliam dicimus,* Hispaniæ *etiam citerioris, ac populum cis* Rhodanum, *trãnsque* Rhenũ *flumina sitorum annectit, qui omnes lingua, institutis, legibusq́; inter se etiam tunc differebant.*

Aduatici,

Aduatici, Belgarum populi, regni Eburonum (nunc Leodensium) finitimi, ac Neruÿs (nunc Tornacensibus) proximi: habebant amplum, & in altißimis rupibus oppidum. Forte nunc, vt quibusdã videtur, est oppidum, appellatum Beaumont, vicinum Thuduino in finibus Hannoniæ. Hos ex allusione vocabuli complures credunt esse eos, qui Douacum, Atrebatensis diœcesis oppidum, non longe à Cameraco vrbe distans, incolunt. Hi Aduatici ex Cimbris, Theutonisque prognati erant, qui Transrhenani fuerunt. Sed magis coniectura est, Aduaticos fuisse eos, qui hodie Gallicam Brabantiam, vbi oppidum Niuella est, partémque Hannoniæ circa Cannetum montem, & Bintium oppida Cameracensis diœcesis finitimáque his loca extra Francorum regnum inhabitant, vbi locus quidem in vici formam redactus est ferè desertus. cuius nomen Gallica lingua veteri satis alludit, & monumenta adhuc quædam præclara vetustatis visuntur. Hi Bosleducenses dicti. Vide de his apud Cæsarem, fol. 41. 49. 50. 108. 118.

Agendicum, inter Celtas oppidum, Senonibus, Sarisiis, Velaunoduno oppido Senonum, Genabo Carnutum oppido, & Nouioduno, Auaricóque Biturigum oppidis proximum, in regno Francorum situm. Prouins Gallicè. fol. 143. 149. 175.

Agrippinam, quæ nunc Colonia dicitur, Archiepiscopalem inferioris Germaniæ Vbiorum vrbem ad ripas citerioris sitam, non memorat Cæsar, sed Tacitus: in qua gente Aggrippinam, Claudÿ Cæsaris coniugem Neronisque matrem natam esse, ac veteranos, & Coloniam illuc deduci imperasse, Vbiorúmque gentem Rheno transgressam auum eius Agrippam in fidem suam accepisse, ac eam vrbem fatali igne paulò post consumptam refert, in qua Ca-

pitolium & loca, ac ædificia fuere, & ritus, ad Romanorum instar. Ex his adhuc non omnia periere.

Alduasdusius, Celtarum est fluuius, Gallicæ, le Dux oriens circa montem Iuram, Sequanos ab Heluetijs diuidens lapsúsque per comitatū Burgundiæ, montem Bellicardum, Insulam, ac Claraquallem castella perluit, ac vrbem Bisuntinam nunc intersecat, dehinc, Dolā oppidū præterfluens, circa Viredunū castrū non lōgè à Cabillonēsi vrbe Arari fluuio, cui nunc Saona nomen est, miscetur, & Dubius nūc vocatur, ad Sequanos prorsus pertinens. fol. 22.

Alexia, inter Celtas oppidum Mandubiorum, in ducatu Burgundiæ, finibúsque Aeduorum, non longe à Lingonibus, in vici formam redactum, nomen retinens, à quo etiam hodie, vt plerisque placet, magna pars eius regionis Alsetum nuncupatur, nec longe distat à vico, qui Flauiacum appellatur. In cuius Alexiæ expugnatione nonnullæ munitiones in floris lilij formam Cæsaris iussu, vt ipse scribit, factæ sunt. fol. 182,

Allobroges, erant populi circa Rhodanum Fluuium, & Lemani lacus ripas, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos: Geneuam oppidum, vbi solemnes nundinæ nostra ætate celebrantur in Sabaudia, locáque finitima incolentes, qui etiam fuere finitimi Vocontijs populis, propinqui Centronibus, nunc Tarentasiis, ac trans Rhodanum vicos, & possessiones habebant circa Regionem, quæ hodie Bressa dicitur, ad Ducem Sabaudiæ spectans, quam fluuius Indis irrigat, citra Ararim flumen. Hos memorat Iuuenalis satyra prima, & Sallustius in Catilinæ historia, referuntúrque in epistola Planci inter familiares Tullij, quæ incipit, Numquam mehercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Galliæ, prouinciæ Roma-

norum,propter quod cum Romanis *paulò ante* Bello *contenderent, ac nuper pacati erant*. Inde *constat* Delphinatum *fuisse, tunc ex parte* Galliæ *prouinciæ,quæ* Romanorum *erat,cum esset finitima* Allobrogibus. *Fuisse item partem* Axobrogum,*inter quos fuit* Vienna *ciuitas* Metropolis, *secundum* Strabonem. Hi *sunt hodie* Sabaudienses *appellati,quibus dux praest,vetustate imperij,& nobilitate generis lõge clarißimus.* Caput *gentis* Taurinum. Nam Vercellas *in dotem eius maiores a vicecomitibus habuere,pacis admodum studiosi.fol.*46.

Alpes erant, quibus initio Gallici *belli* Cæsar *ex* Italia *in* Galliam V. *legiones transduxit per fines* Centronum,*qui hodie* Tarentasii *nominantur*. Hæ *Graiæ dicuntur, quibus vulgo* Mons Cinesius, *seu* Cinerum *nomẽ est, quæ &* Pœninæ,*vt quidam volunt, dicuntur, quod* Hannibal Pœnus *his in* Italiam *penetrauerit.* Tacitus *autem* Pœnina *iuga, quibus ex* Italia *in* Noricum, *&* Germaniam *iter est, designat.* Aliæ *erant* Alpes, *quas summas* Cæsar *appellat, quod inter omnes magis emineant, quarum iter patefieri volebat, quo magno cum periculo, magnisque cum* Portorijs *mercatores ire consueuerant, proxima* Veragris *populis, quorum vicus erat* Octodorus, *nunc* D.Mauritius *dictus.* Harum *vnam diœcesis* Augustensis, D. Bernardi *mõtẽ vulgus nominat.* Alteri Sedunensis *diœcesis mõs* Briga *nomen est.Sunt &* Alpes,*quas* Cornelius Tacitus, *& veteres dixere maritimas*. Hæ *in* Prouincia Hebredunensi, *locisque* Ligustico *mari finitimis consistunt, quæ ex* Italia *iter erat ad aggrediendum* Narbonensem *prouinciam*. Alpes *item fuere, quas idem* Tacitus, *& prisci dixere* Rheticas,*a* Rhetis *populis, qui ex* Tuscia *profecti, duce* Rheto, *ea loca tenuere.forsan dicta.* Hæ *agro* Tridentino *adiæ*

cent, & Veronensi, quibus ex Italia in Sueuiam, & Austriam iter est. Fuerunt & illæ, ex quibus Rhenus inter fines Sedunensis, & Curiensis diœcesum oritur, quas Lepontias Cæsar, & alij scriptores appellauere. Nunc D. Gotthardi, ac D. Nicolai dicuntur, quas Cottias esse quibusdam placet, quibus in loca Rheno, Oceanóque finitima ex Italia aditus est. Iulias prateterea Alpes memorat Tacitus, quas sentit esse proximas Rætis, quæ forte ex Italia per Taruisinam vrbem in Styriam, & Austriam iter est.

Ambarri, inter Celtas, necessarij erant, & consanguinei Aeduorum, quos quidam opinantur esse Borbonienses. Nonnulli autem, quod fuerint Niuernenses Aeduis finitimi, siue pro parte Bituricenses, allusione vocabuli, quo ætas nostra vtitur. Ambarros etiam (aut potius Ambactos) dicimus ciuitatum clientes, seu adhærentes. Oppidum Ambarrorum pagus Semarius, siue mons Barri dicitur. fol. 6.

Ambiani Amiens vulgo, in Picardia posita. Hanc Rex à Duce Burgundiæ repetit. fol. 36. & 42.

Ambibareti, erant populi, in quos Cæsar hyemandi caussa C. Antistium Rheginum cum legione vna in V I I. Commentarij fine misisse commemorat. & forte erant Ambianenses, vel aliqui his proximi, vt eos, Atrebatésque, & Morinos finitimos in fide contineret. Non enim est verisimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, vt superioribus annis consueuerat, de qua non constat, nisi de hac intelligamus. fol. 195.

Ambibarij, populi Celtarum, inter Armoricas ciuitates, Oceanum attingentes, finitimi Rhedonibus, & Lemouicibus, circa Britanniam citeriorem, & Normaniam, in regno Francorum siti. fol. 186.

Ambiliares, populi inter Celtas, Lexobijs, Nannetibus, Diablintribus, & Osißinis proximi, in Bri-

tannia citeriore, qui oppositi sint Angliæ, in regno Francorum siti, DauRances Gallis. fol. 57.

Ambiuariti, qui Beuuni, siue Brabantini inter Belgas populi erant, citra Rhenum, & Mosam flumina. Ad quos prædandi, frumentandique caussa partem equitatus miserant Vsipetes Germani, & Tenchtheri populi, qui eis Rhenum transeuntes finibus suis Menapios (nunc Iuliacenses) expulerant. Inde coniectura est, hos Ambiuaritos incoluisse eam Ducatus Brabantiæ partem, in qua Buscusducis, Breda, & Bergæ oppida, Leodiensis, & Antuerpia oppidum, Cameracensis diœcesis exstant, Nußiáque, & Geldria citerior sita sunt. Circa quæ loca per Cãpaniam Brabantiæ, vsque Tungros oppidum prope vsque Leodium, vt plerisque placet, Mare Oceanum protendebatur, fol. 72.

Anartij, populi trans Rhenum, & Danubium, cui ac Hercyniæ silua, quæ ingens erat silua Germaniæ, & Dacis finitimi erant. Qui Daci, vt plerisque placet, pridem partẽ habitarunt Pannoniæ. fol. 133.

Hecalites, populi in Anglia, Tribonantibus, Bibrogis, Caßijs, & Cenimagnis proximi. fol. 96.

Andes populi, inter Celtas, Curiosolitis, Venetis, Carnutibus, & Turonibus finitimi, ac Ducatui Bituricensi, Oceanóque proximi, quos Ligeris flumen alluit. Ciuitas est, inter Galliæ primarias, Andegauenses dicti, in Prouincia Turonensi, & Francorum regno siti, Ducatus titulo insigniti. Hinc in regno Neapolitano Angioni dicti, quod ad illam familiam Regni iura deuenerunt. quæ mox Reges Frãcorum ex testamento Rhenati vltimi sibi adsciuerunt. fol. 52. & 146.

Ansuarios, Germaniæ inferioris populos, proximos Phrysiis, pulsos à Caucis, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Antona, in Anglia *fluuius.* Tacitus.

Antuates, populi citra Rhodanum, *extra* Belgas, Celtas, *&* Aquitanos, *finitimi* Allobrogibus, *&* Gebennæ *oppido, ac* Galliæ Prouinciæ Romanorum *proximi. Huius nominis adhuc exstat vicus, & præfectura quædam* Monachorum *inter* Geneuam, *&* Delphinatum, *qui est* Geneuensis *diœcesis. Videntur tamen, secundum* Cæsaris *descriptionem,* Antuates *magis fuisse inter* Allobroges, *& vicum* Veragrorũ, *cui* D. Mauritius *Sedunensis diœcesis nomen est. Hos quidam hodie* Vautuates *appellant.* fol. 52.

Aquitania *Regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte* Galliæ *existimanda est: hanc* Garumna *flumen à* Celtis *diuidit, quæ &* Oceanum *mare attingit. In hac sunt* Metropoles Burdegalensis, Auxitana, *earúmque suffraganeæ, pars item aliarum* Metropolum *extra terminos eodem sitarum. Quæ tamen* Aquitaniæ *attribuuntur,* Guiẽnam *hanc* Galli *hodie nuncupant. Hæc cum olim à* Regibus Francorum Ducibus Normanniæ *transdita esset, qui postea regum* Angliæ *occuparunt, cum illam post varias contentiones* C. *&* LX. *amplius annos* Angli *tenuissent,* Caroli VII. *auspicijs tandem ad* Francos *redijt. In hac cum alij* Principatus *celebres sunt, cum* Fuxensis, *quorum* Princeps *nepos ex sorore* Ludouici XII. *qui nunc rerum in* Gallia *potitur, victis apud* Rauennam Hispanis *memorabili prælio, vitam cum* Principatu *amisit. Sicque eius oppida ad* Regem, *nullis relictis hæredibus, rediere, sorore superstite,* Ferdinãdo *Regi nupta.* fol. 1. & 67.

Arar, Celticæ *fluuius est, nunc,* la Saone. *Oritur in* Diœcesi Tullensi, *finibúsque* Burgundiæ, Lotoringiæ, *non longe à mõte* Vogeoso, *quo* Mosa *flumẽ profluit. Intersecat tum eam* Burgundiæ *partẽ quæ* Imperatoria, *tum eam, quæ* Regia *dicitur. Illi* Comes,

vt hodie loquuntur, huic Dux, *à* Francorum *Rege institutus, praerat, qui tamen, mortuo Carolo* Philippi, *ab* Heluetijs *occiso apud* Nauceum, *ad supremũ ius regium adscriptus est, vt nullus adhuc* Burgundiæ Dux *sit sed* Comes *tantum.* Interſecat Gabillonem, *ac* Matiſconem *ciuitates, tunc* Aeduorum *oppida.* Prolapſus *ad* Lugdunum *vrbem,* Rhodanũ *influit. Quẽ fluuiũ* Virgilius *in* Bucolicis, Lucanus *in primo, &* Tibullus Elegia *sua* VII. *memorãt. fol.* 7.

Arduenna sylua omnino in belgis totius Galliæ maxima, atque ingens, à Rheno *fluuio per fines* Treuiorum *ad* Neruios *(nunc* Tornacenſes*) & initium* Rhemorum *pertinens, millibus passuum amplius* D. *in longitudinem patet. Attingit enim* Menapios, *(nunc* Iuliacenſes*)* Aquiſgranum Oppidũ, Eburones, *(nunc* Leodienſes*)* Condruſos, Aduaticos, *qui erant pars comitatus* Hannoniæ, Lucemburgenſem, Bullionenſem, Barrenſem, Lotoringum, Limburgenſemque *Ducatus,* Eifliam, *& comitatum* Namurcenſem, Metenſium, Moguntinorum, Confluentiæ, *&* Vbiorum, *nunc* Colonienſium, *&* Catalaunæ *Diœcesis fines, in qua sunt vici, castella, & oppida multa, ac cõplures insignes Abbatiæ, præsertim ordinis* D. Benedicti, *scilicet* Diui Huberti, Leodienſis *diœcesis,* Diui Cornelij, Colonienſis *diœcesis: cuius siluæ extrema pars versus* Belgas *sunt* Moſa, *&* Scaldis *fluuij.* Scaldis *vero* Moſam *influit, qui fluuij, &* Silua *nomẽ retinẽt priscã hac etiã tẽpestate. fol.* 82. 135.

Arecmici, *populi, vel* Artomici, *extra* Celtas, Belgas, *&* Aquitanos *citra* Rhodanum *fluuium finitimi* Volcis *non longe à* Gaballis, Aruernis, Heluijs, Ruthenis, Maßilienſibus, *&* Cadurcis. *Hos coniectura est fuisse* Artomicorũ *populos quorũ ciuitas est Episcopalis, &* Prouinciæ Viennenſis, *in finibus*

Galliæ Prouinciæ Romanorum, quos Auracenses dicimus, vbi Principatus est, Francorum Regi nō subditus, Armeniacus vulgo dictus. Horum princeps, Iacobus nomine, cum à Florentinis in Italiam accersitus esset aduersus Ioannem Galeatium, Mediolanensem Ducem, apud Alexandriam magno prælio victus, & cæsus est, fol. 178.

Arenaci, inter Coloniam, & Traiectum, vrbes Episcopales, locum vltra Nouesium, Rheno adiacentem, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Amoricæ ciuitates positæ erant in vltimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, ex quibus fuere Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osisini, Lemouices, Vnelli populi, oppositi Angliæ, Britannia citerior, & Britonans appellata, cui Dux olim, Regi subditus, præfuit, nunc ex matrimonio Annæ, Ducis olim filiæ, ad Regem redacta. fol. 186.

Arueni, populi inter Celtas, finitimi Aeduis, Biturigibus, ac Borbonienſibus, nec longe à Lemouicibus, nomen retinent. Ducatus est, cuius titulus Duci Borbonij adscribitur, In Francorum regno siti. Hos memorat Lucanus in primo. fol. 18. 145. 147.

Asciburigium, oppidum Germaniæ, non longe à Rheno fluuio, & cis eum inter Geldubam, & vetera Castra situm, Nusciæ, & Cleuensi Ducatui proximum, non memorat Cæsar, sed Tacitus. Astypyrgion olim ab Vlysse, quorundam opinione, noncupatum.

Atrebates, inter Belgas populi finitimi Ambianis, Tornacensibus, & Morinis, partem Picardiæ cōtinent. Ciuitas est, nomen adhuc retinens in prouincia Rhemensi, Regem agnoscit. Arras hodie vulgò nūcupatur. in hac laudatissima texuntur aulæa. fol. 36. & 42.

Auaricum, erat oppidum Celtarum maximum,

munitißimúmque, in finibus Biturigum, *agri fertilißima regione ferè ex omnibus partibus flumine, & palude perpetua circundatum, trans Ligerim fluuium, habens vnum, & perangustum aditum, proximum* Nouioduno*, oppido* Biturigum*, ac* Genabo *oppido* Carnutum*, &* Velaunoduno*, oppido* Senonum*, in* Francorum *regno situm*, Burges *vel* Viarons*, à* Gallis *appellatum. fol.* 142. & 153.

Auenticum, Heluetiorum *caput fuisse, testis est* Tacitus. Ammianus Marcellinus *scribit, suis quidē temporibus desertam ciuitatem, sed non ignobilem quondam, ex ædificijs sēmirutis colligit. Hodie late patentes ruinæ visuntur, & retinet patria lingua priscum nomen* Auenche. *Vicus in agro* Vautuatū.

Aulerici*, populi erant inter* Celtas, Aeduorum *clientes, de* Ange *dicunt, siue* Rhoanum. *fol.* 136.

Aulerci*, item populi, inter* Celtas*, ex ciuitatibus maritimis* Oceanum *attingentibus, quæ* Armoricæ *appellantur, proximi* Rhedonibus, Sesuuijs, Curiosolitis, Osisinis, Vitellis, Venetis, *ac* Cenomanis *in prouincia* Turonensi, & Francorum *regno siti, quos nonnulli* Aurelianensis *esse opinantur. Sed illi prouinciæ sunt* Senonensis. *fol.* 51.

Aulerci*, item inter* Belgas*, proximi* Eburonibus, Lexouijs, *ac* Velocaßijs. *fol.* 61 r

Ausci*, populi in* Aquitania*, proximi* Garumnis, Vocatibus, Taurusatibus, Sontiatibus, Cocosatibus, & Hispania *citeriori, in regno* Francorum *siti, quas coniectura est fuisse* Ausitanos*, seu* Auxitanos. *Ciuitas est* Metropolis. *Hi sunt* Aquitanorum *clarißimi, quorum vrbs opulētißima* Heluiumberrum, *vt refert* Pomponius Mela. *fol.* 67.

Axona*, inter* Belgas *fluuius est, in extremis* Rhemorum *finibus, quo pedibus vado transitus est.* La Disne *vulgo dicitur. In huius fluminis transitu*

mani ab insequentibus Gallis magnum incommodum accepere, fere IIX.*millibus passuum vltra* Rhe*mos*, *Laudunensem*, *&* Rhemensem *Diœcesim partiens*. Gallica Auaix *nunc dicitur*, *prope oppidum*, *quod vocatur* Gallicè Latonio.*fol*.37.*&* 39.

B

Bacenis,*silua ingens trans* Rhenum, *Sueuos à* Cheruscis *pro natiuo muro diuidit : nunc*, *vt opinio est*,Nigra *silua dicitur*,*non longe à* Friburgo *oppido*, *&* Badensi *Agro*, *inter* Athesin, Rhenum, Necharum, Moganum, *&* Danubium, *Germaniæ flumina*,Hercyniámque *siluam*,*&* Hesiæ,*regionis* Ger*manicæ montes*.*fol*.125.

Bataui,*populi inter* Belgas. *nam* Mosa *flumen parte quadam ex* Rheno *recepta longe fere ab Oceano* LXXX.*millibus passuum*,*quæ appellatur* Vualis,*insulam efficit* Batauorum, *in* Oceanúmque *influit*. Hi *hodie*, *vt plerísque placet*, Hollandi *dicuntur*, *diœcesis* Traiectensis, *propinqui* Phrysiæ, *&* *ducatui* Geldriæ, *ac mari* Oceano *finitimi*.Hos *memorat* Lucan.*lib*.1.Hi *à* Cattis,*populis* Transrhenanis,Cheruscis, *&* Ligijs Pannoniæ *populis vltra* Hercyniam *siluam finitimis*,Hermunduris *orti dicuntur*,*&* *seditione domestica pulsi*,*extrema* Callicæ *oræ vacua cultoribus*, *simúlque insulam* , *inter vada sitam*,*occupauere*, Quam Mare Oceanum *à fronte*,Rhenus *amnes tergum*,*ac latera circumluit*, *ut refert* Cornelius Tacitus,*dicens : apud* Batauos *fuisse olim* Lucum *sacrum*, *qui*,*vt coniectura est*,*hodie in finibus vici* Haghaducis *in* Hollandia *exstat*.*nec longe*,*secundum* Tacitũ, *est insula*,*nomine* Mona,*vnde forte* Monachum *oppidum* , *vel* Monasterium *ciuitas episcopalis est*.*fol*.72.

Batauodurum, inter Coloniensem, & Traiectensem, vrbes episcopales, locum vltra Nouesium, in finibus ducatus Cleuensis situm, Rheno adiacentem, Belgis adscribendum, non memorat Caesar, sed Tacitus.

Belgae, populi multarum ciuitatum, oppidorum, ac locorum, mari Oceano, Rheno, Matrona, & Sequana fluminibus includuntur. Horum plerique orti à Germanis, Rhenum antiquitus transductis Gerlos inde expulerunt. Hi moribus, legibus, & ornatu nunc sunt valde culde culti, humani, & satis effœminati, continuéque sunt apud eos merca tores, quo per aetates. commerciáque mores hominum mutari constat. In his sunt Metropoles, Treuerensis, *Coloniensis, Maguntina, Rhemensis, cum earũ suffraganeis, intra Oceanum mare, ac eadem tria flu mina constitutis. item* Brabantia, Flandria, Hollandia *Geldriae, ac* Phrysiae *pars, tota* Picardia, Hãnonia, Iuliacum, *Virtutum comitatus, ac campania maxima portio, silua* Arduenna *vniuersa, cum singulis sibi adiacentibus, & ea inclusis populis, ac locis: & plerique* Principes, *tum profani, tum sacri, Ducésque, & Comites, ciuitatésque, quarum multae liberae, suóque iure agunt, aliae* Francorum. *regi obtemperant. Quod superest.* Imperatorias *partes sequitur. In his sunt tres* Imperatorum *electores, sunt &* Francorum *regis, quos* Pares *vocant, ferme omnes. imperator certe, & rex in Belgis coronatur, consecratur, & inungitur. alter* Aquisgrani, *alter* Rhemis. *Hos memorat* Lucanus *in primo. In his Belgarum clarissimi erant* Treuiri, *quorum vrbs opulentissima* Augusta, *vt refert* Pomponius Mela, *quae nunc ignoratur. In Belgica autem à* Iulio Caesare *vsque in tempus inclinantis* Imperij Legatum Romani *diutius habuerunt. Nunc vero vice*

Proconsulum, & Legatorum Romani Pontificatus Monarchia exstat, & Legatos natos, & Primates habet, quibus subsunt Episcopi, adinstar Præsidis Prouinciæ instituti. Sunt & collectores, quos Prisca ætas Quæstores appellauit, atque Reges, Principes, qui, velut Censores, decreta Pontificis Maximi, & censuras reuerenter exsequuntur. Huic singuli obedientiam exhibent, & ad eum in causis maioribus recurrunt, quas ad ipsum aßiduè deferunt. fol. 1.35.37.

Belgium, erat Bellouacorum ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, atque hominum multitudinu præstans, in qua Cæsar interdum hiemauit ac plures legiones eius aliquando illic in hibernis fuere, nomen adhuc retinet. Dictum etiam videri potest Belgium, pro Belgarum regione: vt apud Liuium Samnium, pro Samnitium Ratione, fol. 100. 108.

Bellocaßi, populi inter celtas, proximi Lexobijs, quos, opinio, est, esse Baiocenses. Eorum ciuitas est Episcobalis in Prouincia Rotomagensi Ducatu Narmanniæ, & Regno Francorum sita. fol. 185.

Bellouaci, ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Rhemensi, ac Francorum Regno sua, Hodie, Beaunoisin. fol. 95. & 41. 176.

Bethasios, Germaniæ populos, inter Belgas, proximos Caninefatibus, Batauis, Tungris, ac Marsacis, Traiectenses superiores fuisse coniectura est, ad vtramque Mosæ fluminis ripam cis Rhenum sitos, in diœcesi Leodiensi. Hos Cæsar non memorat. sed Tacitus.

Bibracte, oppidum Aeduorum in Celtis, longè maximum, ac copiosißimum, & maximæ apud Aeduos auctoritatis: in quo totius Galliæ Consiliū

Cæsar indixit, ius dixit, & sæpe hiemauit: In Francorum regno situm, in formam ruris redactum, & in radicibus montis, nō longe ab Aedua ciuitate, positum, nomen retinet. fol. & f. 13. 175.

Bibrax, oppidum Rhemorum, in Belgis, ultra Axonam flumen, nec longe ab eo: quod flumen in extremis Rhemorum finibus erat, & in eo pons in Francorum Regno situs, nunc naui & interdum vado transijcitur. Portus Priscum oppidi nomen Latinè retinet. fol. 37. & 179.

Bibroci, populi in Anglia, Mari proximi, & Cassis, Ancalicibus, Trinobantibus, Cenimagnis, ac Segonciactis. fol. 99.

Bigerones, populi in Aquitania, proximi Tarbellis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispania citeriori, in Francorum regno siti, comiti de Fuxo subditi. Vbi Comitatus est, in Vasconia consistens. Nomen retinent, vbi Tursa est, & castrorum Begora, & Episcopatus Bisterensis Prouinciæ Narbonensis. Hinc profectus vir fortis, Enequus nomine, regnum Nauarræ constituit, pulsisque inde Mauris, successoribus suis, regnum per manus reliquit. fol. 67.

Bingiam nunc Pingiam, Germaniæ oppidum, Belgis adscribendum, inter Manunciam vrbem, & Confluentiam oppidum, cis Rhenum, eius ripis finitimum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bituriges, populi inter Celtas. Eorum fines ab Aeduis, quorum erant in fide, Ligeris fluuius diuidit, proximi sunt Aruernis. X X I. vrbes eorum vno die incenderunt, vt Cæsarem commeatu, & pabulatione prohiberent. Ciuitas est Metropolis, retinens nomen. Carolus V I I, pulsis, Francorum regnum restituit, cum nihil ferme aliud esset, quod in Gallia retineret, occupantibus Angelis omnia,

Bituricensis Rex *in derisum appellabatur, id regno Francorum sita. Hos memorat Lucanus libr. primo.fol.* 149. 152 *&* 198.

Blanrouij, (Brannouij magis legitur) populi inter Celtas. proximi Segusianis, Ambiuaritis, ac Aeduis, quorum clientes erant, qui fuerunt forte & Brannouices, qui dicũtur à Gallis de Blano.fo. 180.

Boij, populi Transrhenani, Franconiæ, Alpibus Italiæ, Sueuis Australibus, ac Danubio flumini proximi: qui in agrum Noricum transiuere, Noreiamque oppugnarunt expulsis, vt coniectura est, Noricis: quorum Noricorũm adhuc pars, trans Danubiũ, non longe ab ortu eius, & Athesis fluminis sita, Noricus ager appellatur. Boiorum pars, Aeduis Cæsarem deprecantibus, deuictis Heluetijs, quorum in societate domo excesserant, in finibus Aeduorum à Cæsare sunt collocati. Vbi Gergobiam ciuitatem exiguam, & infirmam, non longe ab Auarico, oppido in finibus Biturigum suo, eis per Aeduos attributam, habitarunt: Boij primum, post Boioarij, & nunc Bauari dicti. A finibus Herbibolensium per Noricum agrum, vbi Nurimberga est oppidum, in medio fere Germaniæ situm in Augustenses protenduntur. cum quibus, & alijs finitimis Transrhenanis vsque ad Brisinam vrbem, & terras, quas hodie Sigismundus, Austriæ dux, possidet, ac in fines Tridentinos sæpe tunc, & continue vsque nunc Heluetij Rhenum transeuntes bella gessere. Hi Borbonij hodie dicuntur. fol. 4. 16. 148, *&* 149.

Bonnam, oppidum ad citeriores Rheni ripas situm, & Coloniensi vrbi, ac Confluentiæ oppido proximum, inter Belgas numerandum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Branuouices, populi inter Celtas, proximi Segusianis, Ambiuaritis, ac Aeduis, quorum clientes erant. Hodie, la Moriane. fol. 186. *ijdem forte, qui*

& Brannouij.

Bratuspantium, oppidum Bellouacorum inter Belgas, finitimum Suessionibus, in Francorum regno situm fol. 41.

Brigantes, in Anglia populos, Silurum gentem, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Britanniæ maioris, cui nomen est Anglia, pars interior ab his incolitur, quos, natos in insula ipsi memoria proditum dicunt. Maritima pars ab his, qui prædæ, ac inferendi belli caussa ex Belgis transierunt, qui omnes fere his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Inde opinio est eorum, linguam ex populorum diuersitate compositam, intellectu scientiáque loquendi difficiliorem esse, quódque Germanos præ cæteris caros habeant, quia plerique Belgæ orti sunt à Germanis, qui antiquitus Rhenum transiuerunt, à quibus postea Angliæ pars maritima originē sumpsit. Hos, refert Lucanus, vltra Oceanum esse, & toto discretos orbe continet tota Anglia Insula in circuitu his mille millia passuum. Apud hos erat, & est magnus pecorum numerus. Hæc insula Angliæ, Germaniæ populis in eam Classe sæpius irruentibus victis veteribus Colonis, Anglorum terra dicta. Verum partem eius, quæ magis ad Septentrionem vergit, Scoti, & ipsi Germani, Pictis admistis, occuparunt, hodiéque, tenent, Francis amicissimi, Anglorum Regi maxime semper infesti, populi moribus inconditi efferi nullas prope vrbes habent. memora, & siluas bellis ingruentibus petunt.

Bructeros, ex quibus fuit Velleda virgo fatidica, quæ Germanis, religione animos eorum occupante, aliquando præfuit, vt auctor est Tacitus, Germaniæ inferioris populos Tenchtheris, & Phrysiis proximos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

C

CABILLONVM, *oppidum Aeduorum, inter Celtas, quod, coniectura est, fuisse oppidum Cabillonem, ad ripas Araris Fluuij, vbi rei frumẽtariæ, commerciique, & commeatus caussa sæpe Romani negotiabantur. Matiscone oppido finitimum, in Prouincia Lugdunensi, Ducatu Burgundiæ, & Francorum Regno situm, nomen retinens, Challons sur Saone. fol.* 195.

Cadetes, populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur. proximi Lemouicibus, Rhedonibus, Venetis, Andegauensibus, Cenomanis, in Regno Francorum siti. fol. 186,

Cadurci, populi inter Celtas, proximi Heleuteris, Gaballis, Vellaunijs, Lemouicibus, & Aruernis. Quorum sub Imperio esse consueuerant: ciuitas Episcopalis in Prouincia Bituricensi, ac Regno Frãcorum sita, nomen retinent. Hos memorat Iuuenalis in prima satyra tertij libri. Nec longe erant à finibus Prouinciæ Romanorum. fol. 186.

Caletes, populi inter Belgas, Morinis Oceanóque mari finitimi, ac Ambianis, & Atrebatibus proximi. Ab his breuissimus in Britanniam (nunc Angliam) transiectus, nomen retinet. Morinensis sunt diœcesis in Regno Francorum siti, Anglorum Regi subiecti. fol. 36.

Camulodunum, in Anglia oppidum, seu Colonia. Nihil de hoc Cæsar, sed Tacitus, quem post Cæsarem ferè C. & XX. annis Historiam scripsisse, cõstat, præsertim ex libro, quem de Oratorum, & Poëtarum collocatione edidit.

Caninefates, populos, Batauis finitimos & eãdem Insulam colentes, qui, origine, virtute, lingua

pares

pares Batauis, numero superantur. Non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Cantium, in Anglia, ad mare est in anguloimi, minorisque lateris ex tribus eius insulæ lateribus, contra Galliam, quo fere omnes Gallicæ Naucs appellunt, & ad Orientem solem spectat. Ex omnibus autem Anglicis longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quæ Regio est maritima omnis, neque multum à Gallica differunt consuetudine. Huic maritimæ Regioni IV. Reges præerant, quibus Cæsar, quidquid in annos singulos vectigalis Populo R. Anglia penderet, constituit. Nunc Regia Angliæ, ex voto Henrici Regis, vectigalis Romano Pontifici facta est, Quæstorque à Romano Pontifice in Angliam mittitur, qui censum annuum exigat, non dissentiente Rege. In Cantio ciuitas est Metropolis, nomen retinens. Fere habet omnes Episcopos angliæ sibi Suffraganeos. Eius Archiepiscopus Legatus natus est. Similiter & Eboracensis, cui in Anglia (quæ eas duas Metropoles solum habebat) duo tantum subsunt Suffraganei, quod omnes olim Episcopi Scotiæ, quæ nullum habet Archiepiscopum, illi subijcerentur. fol. 95. & 99.

Cantabri, populi ciuitatem citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ, qui auxilio fuerunt Vocatibus, Tarusatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Cæcosatibus, ac reliquis populis, & Ciuitatibus Aquitaniæ contra exercitum Cæsaris, cuius Dux erat P. Crassus, M. Crassi F. qui, vna cum patre, à Parthis interemptus est. Finitimi Oceano Aquitanico, Pyrenæis montibus, ac Garumnæ fluuio. fol. 57.

Cargali, populi Transrhenani, in Galliam Celticam circa fines Sequanorum, ac Aeduorum, ab Arioüisto, Germanorum Rege, transportati, quos non ob re opinari possumus eosdem fuisse cum Harudi-

bus, ab ipso Rege similiter translatis.

Carnutes, populi inter Celtas. Andegauensibus, Turonibúsque finitimi, ac Oceano proximi, erant in clientela Rhemorum. Regio eorum totius Galliæ media, à qua tamen extra Regnum Frãcorum biduo iter expedito patet. Ciuitas est Episcopalis, nomen Latine retinens, in Francorum Regno sita. fol. 121.

Caßi, populi Angliæ, mari proximi, & Cenimagnis, Trinobantibus, Segontiacis, Ancalitibus, & Bibrocis. fol. 99.

Cattos, Populos Germaniæ trans Rhenum flumen, Ligijs Hungariæ populis, Cheruscis, Hercyniæque syluæ proximos, ac Hermunduris, cum quibus pro flumine finitimo sale fœcundo pugnabant, & in æternum discordabant. non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Caduaci, populi inter Belgas, Neruijs, Caletibus, Veromanduis, ac Condrusis proximi, quos forti Douaci oppidi incolas, diœcesis Atrebatensis, opinari licet. fol. 36.

Caturiges, populi finitimi Centronibus, ac Garocelis, quæ iter erat ab Alpibus Graijs ad oppidum Geneuam, Lacum Lemanum, & Rhodanum flumium, quos, verisimile est, fuisse Diœcesis, vel saltem Prouinciæ Tarentasiæ, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos. fol. 6.

Celtica, quæ & Gallia olim à Romanis dicebatur, Vesontinam, Senonem, Bituricensem, Lugdunensem, ciuitates Metropolicas, earumque suffraganeas omnes inter Garumnam, Matronam, Sequanam, & Rhodanum flumina sitas complectitur. In hac sunt Ducatus Bituricensis, Burgundiæ, Borbonij, Aruerniæ, Aurelianensis, Valesij, à quo recentiores Francorum Reges, à Philippo scilicet Vale-

ſio. cognominantur, & Normanniæ, quod citra Sequanam ſe extendit. Comitatus etiam Burgundiæ, Niuernenſis, Altiſsiodorenſis, montis Belicardi, Ferretenſis, Carolotenſis, Matiſconenſis, Beleſenſis, Bellouacenſis, de Iouigni, Principatus Aureſiccæ, multique alij, & pars Comitatus Campaniæ. Celtarum clariſsimi ſunt Aedui. Horum vrbs opulentiſsima Auguſtodunum, vt refert Pomponius Mela, cui Galli lingua alludit, Autum appellando. cuius Celticæ terminos, quo ad R. Imperium in Gallis viguit, Rhodanus fluuius præfiniebat, vt nonnulli ſcripſerunt. Hi propriè Franci nunc dicuntur. fol.1.

Cenimagni, populi in Anglia, mari proximi: & Trinobantibus, Seguntiacis, Ancalitibus, Bibrocis, ac Caſsis. fol.99.

Centrones, populi finitimi Garocelis, & Caturigibus non longe à Vocontijs, & Allobrogibus erant, inter alpes Graias, quæ hodie dicuntur mons Cinerum, ſiue Cineſius, & vrbem Geneuam, Lacúmque Lemanum, & Rhodanum fluuium. Nunc autem Centrones ſunt Tarentaſii extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia ciuitas eſt Metropolis. Quidam & Ceutrones legunt. fol. fol.6.

Centrones, item Belgarum populi, qui ſub Imperio Neruiorum (nunc Tornacenſium) erant, proximi Grudijs, Leuacis, Pleumoſiis, & Gordunnis. Forte ſunt nunc Cortracenſes, in Flandria, Tornacenſis diœceſis. fol.6. & 108.

Ceracates, Germaniæ Tranſrhenanæ populos, Vangionibus, ac Tribocis proximos. Non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Chamauos. Germaniæ inferioris populos, pridem Phryſiæ partem, Oceanum mare, Rhenum flu-

uium, & Lacus attingentem, paludibus, ac saltibus uberrima incolentes, quam mox Tubantes populi, post Vsipij (Germanica itidem gens) inhabitarunt. non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Cherusci, populi, Germani gente, nomine, & numero appellati, cis Rhenum fluuium inter Belgas, Eburonibus, qui hodie Leodienses, & Cõdrusis proximi. Hos, coniectura est, fuisse inter populos Leodiensis diœcesis. fol. 39.

Cherusci, Germaniæ populi, Transrhenani, quos Bacens, sylua Germaniæ ingens, (nunc Nigra, vt plerisque placet, dicta) à Suenis pro natiuo muro diuidit. Hos Tacitus refert proximos Hermunduris, Cattis, & Ligijs, Hungariæ populis. fol. 125.

Cimbri, populi Rhenum fluuium transeuntes, depositis, (vbi postea Aduatici incoluerunt) citra id flumen impedimentis, omnem Galliam vexando, & occupando, solis Bellouacis resistentibus, iterque per Galliam prouinciam Romanorum, facientes, in Italiam contenderunt. Hos memorat Lucanus lib. primo, quos à Dacia, quæ Dania dicitur, venisse, opinio est. Hi Zelandiam hodie tenent, Zelandique nuncupantur. fol. 2. 24. & 188.

Biuaronem, oppidum, proximum Hisaræ flumini, Vocentijs populis, montique Cinesio, & Allobrogibus in Sabaudia, non memorat Cæsar, sed Plancus inter epistolas familiares Tullij, in illa, quæ incipit: Numquam mehercule. Quibus, in locis, opinio est, Cæsarem initio Gallici belli V. legiones ex Italia transduxisse, & verisimilius est: quam quod per Eporediam, vrbem Episcopalem, & Augustam Prætoriam, ac montem, cui Coloniæ iugum vulgo nomen est, inter Ciuesium, & Sancti Bernardini montes iter fecerit, cum hoc impeditius, ac prolixius videretur.

Cocosates, populi in Aquitania proximi Sibuzatibus, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, Garumnis, ac Hispaniæ citeriori, & Garumnæ fluuio: in Francorum Regno siti. fol. 67.

Condrusi, Belgarum populi, inter Eburones,) qui nunc Leodienses sunt) Segnos & Treuiros (quorum erant clientes) Menapij, Mosæ fluuio, & sylua Arduenna finitimi, gente, nomine, & numero Germani, apud quos est ad ripas Mosæ oppidum ab Antonio Pio, vt quidam scribunt conditum, & Benefacta appellatum nomen retinent, Diœcesis sunt Leodiensis, & vsque ad ciuitatis fere mœnia protenduntur, cuius Antistiti etiam subiacent, nunc, Ducatui Luxemburgensi, ac comitatui Namurcensi, & Mosæ fluuio finitimi. fol. 36. & 136.

Confluens Mosæ, & Rheni fluminum in Sicambros (nunc Geldrienses) ad Menapios, (nunc Iuliacenses) vt olim seipsi Menapij protendebant, est longe ab Oceano fere LXXX. mille paßibus, proximus Nouiomagio, Geldrensium oppido, diœcesis, Traiectensis, Prouinciæ Coloniensis, inter Buscumducis, & Hoesdem oppida Ducatus Brabantiæ: in quorum Sicambrorum fines equitatus Vsipetum, & Tenchtherorum post prælium, & fugam suorum se trans Rhenum recepit, inter quem Confluentem, & Coloniensem ciuitatem, (quæ post Vbiorum fuit) ponte facto; Cæsar, primo transiecit exercitum. fol. 75.

Curiosolitæ, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur proximi Andegauensibus, Sesuuijs, Osismis, Vnellis, Venetis, Aulercis, Rhedonibus. Hos Corisopitenses esse, plerisque placet. Quæ ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Turonensi, Britanniæ Ducatu, Regnóque Francorum siti: Cornoualle, Gallis. fo. 56. 58. & 186.

DACI, *populi erant Transrhenani, Danubio Fluuio, & Anartibus, filuaq; Hercyniæ finitimi, quos olim Hungariæ partẽ habitasse, plerique transdunt & post maritima loca Noruegiæ proxima cessisse. Lucanus. lib. 2. fol.* 133.

Danubius, fluuius Germaniæ, ex monte qui ab alijs Iraneus *dicitur, non longe à Rhæticis alpibus, Athesisque. & Rheni, Germaniæ fluminum, fontibus inter Tridentinam, & Curiensem diœceses oriens Germanos sinistra, & Hungaros, ac Theutones dextra alluens, Post Ister dictus, ac iterum Danubius, Euxino mari pluribus ostijs immergitur. Hunc autem, & Rhenum fluuium in Rhætia oriri, quidam transdunt.*

Diablintres, populi inter Celtas, Lexobijs, Nannetibus, Ambiliatibus, Vnellis, Curiosolitis, Venetis, & Sesuuijs proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, oppositi Angliæ in Prouincia Turonensi, & Regno Francorum siti. Leondoul, Gallice. fol. 57.

Diuodurum, inter Belgas oppidum Metensis ciuitatis, quo ex Colonia vrbe Rhenum attingente ad eam ciuitatem iter est. non memorat Cæsar, sed Tacitus. Forte Theonis villa nunc dicta.

Duracij, populi in fin bus Pictonum, qui perpetuo in amicitia remanserant Romanorum, propinqui Oppido Lemoni, Aruernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis, inter Celtas, in Regno Francorum siti. Hinc Duraciorum familia, inter Gallos præcipua. Imò vero Duracius proprium viri nomen magis fuisse, ex Cæsaris textu colligitur. vide fol. 210.

Durocotorum, (quod & Durocortum legitur, &,

Durocortorum) oppidum Rhemorum, inter Belgas in Regno Francorum situm. fol. 143.

E

EBVRONES, *populi inter Belgas, gente, nomine, & numero Germani appellati, Condrusis, Menapijs, Aduaticis, Treuiris, quorum clientes erãt, & Siluæ Arduennæ finitimi, nunc Leodienses dicti, apud Gallos Liege. Horum maxima pars inter Rhenum, & Mosam, qui scilicet Mosa fluuius eos alluit. His Sicambri (qui Gelrenses erant Transrhenani) sunt proximi. Ciuitas tunc Eburonum ignobilis, atque humilis, proximi Oceano, & Siluis, continentésque paludes habebant. His II. Reges praerãt, quo magis constat, eos fines quam latißimos exstitisse, quibus coniectura est Ducatum Luxemburgensem, & Lotaringensem, ac Iuliacensis partem, & Comitatum Namurcensem, vrbémque Aquisgranum, vbi Imperatores primam ex more suscipiunt coronã, inclusos exstitisse, ac quantum diœcesis ipsa Leodiensis vsquequaque se extẽdit, Reges illos possedisse. Apud Eburones autem stirpem Caroli magni in vico, Lupilia nomine, Leodiensi ciuitati proximo, ortum habuisse tradunt, Pipinosque, & Carlomanos, Belgas, simúlque Germanos fuisse, sicque in Germanos, Cisrhenanos, qui Belgæ sunt, à Græcis, non in Transrhenanos est translatum Imperium. Ciuitas Nunc est Episcopalis Prouinciæ Coloniensis. Hos memorat Lucanus in primo, & Suetonius in vita Iulij Cæsaris, quem refert cladem Cottæ, & Auruncule ij ægerrime tulisse. Hanc ciuitatem Carolus, Dux Burgundiæ vltimus, solo æquauit, omnésq; puberes, & sacerdotes interfecit, quod Episcopo, cõsanguineo suo, infestiores aliquãto fuißẽt. f. 36. 71. 108. 136.*

Eburonices, inter Celtas populi, Aulercis, Lexouijs, Vnellis, & Curiosolitis proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus. Hos opinio est populos esse ciuitatis Ebroicorum, quæ est Episcopalis, in Prouincia Rotomagensi, Ducatu Normanniæ, & Francorum Regno sita. fol. 61.

Elauer, fluuius inter Celtas, apud Aruernos, Gergouiam oppidum, in altißimo monte positũ, præterfluens, qui fere ante Autumnum vado transiri non solet, in Regno Francorum situs, nomen adhuc retinens, Gallicè, Allier. fol. 162.

Essui, populi pacatißimi, & quietißimi, proximi ciuitatibus, quæ Armoricæ appellantur, remoti à Belgis Vltra C. millia passuum. Hos inter Celtas fuisse, coniectura est, forte in Normannia, aut Britannia citeriore, & Regno Francorum siti. Galli Retelois appellant. fol. 100.

F

FLVSTATES, *populi in Aquitania, proximi Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, Garumnis, & Hispaniæ citeriori, in Regno Francorum siti. Comitatus est in Vasconia, consistens, ad Comitem de Fuxo pertinens. nomen retinet etiam nũc. fol. 67.*

Frisios, Oceano, & Batauis finitimos, pluraque loca, & Insulas circa Hollandiam, Geldriam, Brabantiam, & Traiectensem vrbem, ac ostia, quibus Rhenus Oceanum mare influit, habitantes. non me morat Cæsar, sed Tacitus, referens, eos Transrhenanam gentem tunc fuisse.

G

GABALLI, *populi inter Celtas, proximi*

Heluijs, & Cadurcis, Vellaunijs, & Aruernis, quorum sub Imperio esse consueuerant. ciuitas est Episcopalis prouinciæ Bituricensis olim, nunc Arelatensis, in Regno Francorum sita, nomen retinens. fol. 179. 186.

Galli omnes in Septētrionibus sunt positi, Carnutum autem fines, Regio totius Galliæ media. Galli virtute belli omnibus præferebantur, ac Germanos superabant, vt vltro eis bella inferrent, & propter hominum multitudinem, agrique inopiā trans Rhenum Colonias mitterent, & quod à Dite patre se prognatos prædicabant, spatia totius temporis non numero dierum, sed noctium finiendo, ita vt noctem dies subsequatur. Coniectura est, horarum initium apud eos media nocte incipere consueuisse. Apud hos sunt tres præcipuæ ciuitates, Treuirensis scilicet, Coloniensis, & Maguntina, quæ in Imperatoris electione principatum obtinent. Constitutas autem apud Gallos eas, coniectura est, vt Christi fortè fidem facilius introducerent apud Germanos, eorum finitimos. fol. 24. & 85.

Garites, populi in Aquitania, proximi Auscis, Garumnis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, quos, coniectura est, fuisse Lacorites, nunc Lectorenses. ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Auscitana, & in Vasconia, ac Francorum Regno sita. fol. 57.

Garoceli, populi citra Rhodanum, finitimi Caturigibus, vltra alpes Graias, quibus hodie nomen est mons Cinesius, siue Cinerum. Hac Hannibal, auctore Liuio, non sine ingenti difficultate, Exercitum in Italiam transduxit. Hi non longe à Centronibus, qui Tarētasii sunt, nec ab Hisara fluuio extra Celtas, Belgas, & Aquitanos in Sabaudia constituti sunt. fol. 6.

Garumna, flumen, Celtas ab Aquitanis diuidit, qui scilicet Aquitani consistunt inter illud flumen montésque Pyrenaos, ex quibus oritur, & in mare Oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur, fol. 1. *Lucanus in* 1. *&* Tibullus Eleg. VII.

Garumni, populi in Aquitania, proximi Auscis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispania citeriori, in Regno Francorum siti. fol. 67.

Gebenna, mons, qui Heluios *ab Aruernis separat, vt lib.* VII, *Cæsar dicit. Distat autem hic mons plurimum à Geneua oppido. Meminit huius &* Plinius. *fol.* 147. *&* 175.

Geldubam, Germania locum, prope Rhenum, Maguntinam, & Coloniam vrbes Metropoliticas, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Genabum, inter Celtas, Carnutum oppidũ, quod pons Ligeris fluminis continebat, proximum Vellaunoduno, & Agendico, oppidis Biturigum, in Regno Francorum situm. fol. 149.

Geneua oppidum Allobrogum, proximum Heluetiorũ finibus, ex quo pons, super Rhodanum fluuium situs, ad Heluetios *pertinebat, vbi à lacu Lemano (quem Lausane dicunt) Rhodanus ad Ligusticum mare profluit. finitimum Antuatibus, & à Gallia Prouincia Romanorum, non longe distans: Nunc Duci Sabaudia, siue eius ciuitatis Antistiti proprio comitatus omnino subest: extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Viennensi, nomen præsertim Gallica retinẽs. Hanc memorat Lucanus lib.* 1. *fol.* 4.

Gergobina, inter Celtas, Boiorum oppidum, quos Heluetico pralio victor Cæsar ibi collocauerat, Aeduísque attribuerat vt supra descripsimus, in finibus Aeduorum, proximam Auarico, & Nouioduno, Biturigum oppidis, in Regno Francorum situm.

Vide, Boij.

Gergouia, in Celtis inter Aruernos oppidum secundum flumen Elauer, in altissimo monte positũ, forte nunc, Claromontensis, ciuitas Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, & Francorum Regno sita. fol. 143.

Germania, vt plerisque placet, inter Danubiũ, Rhenum flumina protenditur, omnésque illic habitantes populos à fontibus eorum vsque ad maria, in quæ ambo influunt, complectitur, nec non & eos, qui citeriores Rheni ripas attingunt, Eburones, Condrusos, Treuiros, Aquisgrani vrbem, & plerósque Belgas ortos à Germanis cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam transductos. Superior Germaniæ pars, quæ alta dicitur, ab alpibus Italiæ imminentibus vsque ad Maguntinam vrbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem protenditur: inferior ab inde vsque in mare Oceanum. Horum ciuitates pro gloria habebant, finitimos longissime expellere. fol. 132. *& dein.*

Gorduni, populi inter Belgas, sub Imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosiis, & Grudijs, Ganteis, Gallice. fol.

Grinnes, inter Colonienfem, Traiectensem vrbes locum vltra Nouesium oppidum Rheno adiacentem. non memorat Cæsar, sed Tacitus: qui, vt coniectura assequi possumus, Cleuis est, vnde Cleuensis Ducatus dicitur, cui satis vocabulum alludit. Hinc Mater Ludouici XII. Francorum Regis, Maria nomine.

Grudij, populi inter Belgas, sub Imperio Neruiorum proximi Centronibus, Pleumosiis, & Gordunis. Gallice, Lannois. fol. 108.

Gugernos, Germaniæ populos, prope Rhenum fluuium, & Geldubam, Batauis proximos, non me-

morat Cæsar, sed Tacitus. Sunt, qui Cugernos malint.

H

HARVDES, *populi Transrhenani sunt, in Galliam Celticam, circa fines Sequanorum, ac Aeduorum ab Arioui**sto, Germanorum Rege, transportati. fol.* 18. 22. *&* 32.

Heleuteri, *populi inter Celtas, proximi Cadurcis, Gaballis, Vellanis, & Aruernis, quorum sub Imperio esse consueuerant, in Prouincia Bituricensi, & Regno Francorum siti. fol.* 186. *Nonnulli Heluetéri corrupte legunt.*

Heluetij *inter Celtas populi sunt, bonitatem agri habentes, finitimi Constantiensi. Basiliensi, Sedunensi, ac Geneuensi, & Vesontinæ diœcesibus, ac vltra Lausanensem agrum protensi, hique ex maxima parte Vesontinæ Prouinciæ sunt, atque ad Sabaudiæ Ducatum extendebantur. Quorum fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curiensem, & Sedunensem diœceses, montésque Brigam, & Sãcti Bernardi, vsque fere in Bellicensem, diœcesim, cuius populi, vt coniectura est, olim Sebusiani sunt dicti. In latitudine autem à monte Iura circa Basiliẽsem & Constantiensem agros, vsque ad ortum fluminis Rhodani, quæ latitudo ab inde vsque in finem lacus Lemani, vbi pons est, & ciuitas Geneuæ, angustior fiebat. Quibus limitibus adhuc* XII. *Heluetiorum pagi, vt tempore Cæsaris, consistunt. Berna caput nunc gentis, Suricum, Lucerna, Turegium, qui olim pagus Tigurinus, Verbigenus, &c. dicebantur. qui, sæpe vltra Rhenum transeuntes, bella cum Bauaris, Sueuis, & alijs Transrhenanis finitimis, (quos altos Alemanos nominamus) seu*

cum his, qui tunc loca illa incolebant, quæ nunc Cõstantiensis, Curiensis, Tridentina, & finitimarum sunt diœcesum, gerebant. Hos, *cum per Galliã,* Prouinciam *Romanorum, transire prohibiti essent à* Cæsare, *angusto, & difficili itinere, vix qua singuli car ri ducerentur, per loca, vbi claues, &* Iougni *castella nunc sunt in extremis* Sabaudiæ, *&* Burgundiæ, *finibus, in* Sequanos, *qui nunc* Comitatum Burgũdiæ *habitant, penetrasse creditur, & ad* Ararim *fluuium circa* Surregium, *&* Viredunum, *castella, id flumen attingentia, ac in* Aeduos, *vbi nunc* Ducatus *est* Burgundiæ, *contendisse.* Hi *à plerísque* Suitenses, *à nonnullis* Fœderati *dicuntur:* Agrósque, *& vicos poßident in* Italia *citra montem, qui* Sancti Gottardi *dicitur, in diœcesi* Mediolanensi. *Contra hos* Cæsar *suo, ac suorum equis amotis se prælium commisisse refert, & cum* VI. Legionibus, *equitatúque, & auxiliaribus copijs duobus præliis, vno ad* Ararim *fluuium, altero in* Aeduis, Heluetios *ad* C C L X I I I. *millia, eorum, qui ferre arma poterant, fudisse: & tamen ancipiti prælio pugnatum diu, atque acriter, vt toto prælio, cum ab hora diei,* V I I. *vsque ad vesperam pugnaretur, auersum hostem nemo videre potuerit.* Hi, *cum sæpe in* Italiã *erumperent, à* Carmaniola, Duce Philippi, *Mediolanensis* Principis, *prælio victi, intra fines se suos postea continuere.* Nostra *demum ætate à* Carolo IIX. Francorum *Rege, in terra* Italia *cogniti, magnum sibi nomen compararunt, vt nullus peditatus melior esse censeatur.* Quod *superiore anno,* X X X. *millia eorum à* Venetis *euocatis, (id, quod nunquam ante acciderat) fugatis ex* Italia Gallis, *multo magis comprobatum est.* Atque *hoc anno fugatis eisdem ad* Nouariam *per insidias castra nocte aggreßi, magnũ sibi nomen compararunt. fol.* 1.3. & 4.

Heluij, populi inter Celtas, Aruernorum fines contingunt. Hos mons Gebenna ab Aruernis diuidit. Proximi sunt Gaballis, Ruthenis, Cadurcis, Volcis, Arecomicis, ac Galliæ, Prouinciæ Romanorum. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, & Regno Francorum sita, nunc Albienses dicti. Hinc M. Tullij Ciceronis matrem ortam esse Eusebius, & alij transdunt fol. 147. & 179.

Hercynia, Germaniæ Transrhenanæ sylua est, forte ab Hercyno, monte Germaniæ, dicta, latissima, ac supra omnes alias longissima. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, ac Rauracorum finibus, rectáque fluminis Danubij regione, pertinet ad fines Anartium, & Dacorum, quos plerique putant Hungariæ partem habitasse. Hinc constat Nemetes, qui Spirenses vocantur, & Heluetios trans Rhenum fines tempore Cæsaris habuisse. Quæ sylua multo longior, atque latior est, quam Italia, vel Gallia tota. fol. 132.

Hermunduros, Transrhenanos Germaniæ populos, Legijs, Hungariæ populis, Cattísque, Cherascis, ac syluæ Hercinia, & vltra illam proximos. memorat Tacitus.

I

IBERNIA Insula est ad Hispaniam, Occidentémque solem sita, quam medium Angliæ latus vergit: dimidio minor, (vt existimatur) quam Anglia. Sed pari spatio transmissis XXX. millibus passuum in Iberniam appelles, vt in Britanniam, In hac sunt plures Metropoles, & ciuitates Episcopales. quam in Anglia. Eam quidã nominant Hirlandiam. fol. 95.

Icenos, in Anglia populos, ab Ostorio, Roma-

no Duce subactos, memorat Tacitus, qui forte Itij Portus accolæ fuerunt.

Iosedum, inter Celtas oppidum, fluminis Sequanæ ripas citeriores attingens, supra Melodunum oppidum ei finitimum, & Lutetiæ (quæ Parisiorum est) proximum, non longe à Senonibus, in Francorum Regno situm. Hodie Corbeil nominatur, vt quidam existimant. fol. 162. vide Glareanum, in lib. VII. Comm. Cæs.

Itius, portus, inter Belgas, Morinis, Oceanóque mari finitimus est, Ambianis, & Atrebatibus proximus, à Continenti Britanniæ (quam Angliam dicimus) XXX. millia passuum distans, & transiectui commodissimus, cui ad dextram Zelandia insula, Hollandia, & Flandria, ad sinistram autem Comitatus, qui dicitur Pontus, Picardiæ pars, & Normandiæ Ducatus. Ex opposito vero Anglia consistit. oppidum est illic, populorum, quibus Caletum nomē est. Id, adiecto Itij Portus nomine, vt quibusdam placet, Calitium nuncupatur. Morinensis diœcesis, in Regno Francorum, & potestate Anglorum Regis situm. Hunc portum memorat Lucanus in primo. Dictus autem videtur Itius ab Itando, vt innuit Paullus Aemilius, lib. VII. de reb. gest. Franc.

Iura, mons, Sequanos ab Heluetijs diuidit, incipiens in finibus Basiliensium, ac Constantiensiū, protensus fere in Sebusianos, nunc Bellicenses, Prouinciæ Vesontinæ, qua Sequanorum fines in Rhodanum perueniunt. illac enim Cæsarem ex Allobrogibus in Aeduos ad Ararim contra Heluetios legiones transduxisse, opinio est. ciuitates namque, oppida, & vici sicut olim continebantur nominibus populorum, ita, vt plurimum eisdem in locis remanserunt de illorum diœcesibus, Prouincijs, Tribubus, ac Regionibus. fol. 2. & 5.

LATOBRIGI, *finitimi Heluetiorum sunt, inter Celtas, non longe ab Allobrogibus, quos Lausanenses fuisse, coniectura est. Ciuitas est episcopalis Prouinciæ Vesontinæ, in Ducatu Sabaudiæ sita, ac eius proprio Antistiti subdita.* fol. 4. & 17.

Lemanus Lacus, inter Celtas, quem Rhodanus influit, Galliámque, Prouinciam Romanorum, ab Heluetijs diuidit, qui hodie Lausana lacus dicitur, per quem Rhodanus ad pontem Geneuæ vrbis effluit. Lucanus. in 1. fol. 2, & 5.

Lemouices, item populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Rhedonibus, Andegauensibus, Cenomanis, Lexouijs, in Prouincia Turonensi, Regnóque Francórum siti. Limosins, Gallice.

Lepontij, populi sunt Germaniæ. qui Alpes incolunt, inter Sedunensem, & Curiensem diœceses. Hos, quibusdam placet, fuisse Sarmatas, apud quos Rhenus fluuius oritur. Forte hodie Suitenses dicti, inter fontem Rhodani fluuij, & Rhætias alpes siti. fol. 72.

Leuaci, inter Belgas, sub Imperio Neruiorũ, proximi Grudijs, Pleumosijs, Gordunis, & Centronibus. hodie Louanium. fol. 108.

Leuci, populi, finitimi Lingonibus. & Sequanis (qui Burgundi sunt) ac Mediomatricibus, (qui Metenses hodie dicuntur) Belgis attribuuntur, & Treuirensi Prouinciæ. Hodie Tullenses dicti, ciuitas est Episcopalis, in Lotaringia Regione. Hos memorat Lucanus lib. 1. fol. 25.

Lexouij, qui & Lexobij, populi inter Celtas, sunt proximi

proximi Osismis, Nannetibus, Ambiliatibus, Diablintribus, & Aulercis, *ex ciuitatibus* Oceanum *attingentibus*, Hos *quidam opinantur esse accolas ciuitatis* Lexouiensis, *quæ est* Episcopalis *in* Prouincia Cotomagensi, Ducatis Normanniæ, & Francorum Regno *sita*. Gallice, *Lisieux*. *fol.* 58, & 61.

Ligeris, *seu* Liger, *flumen non longe ab* Aeduorum *finibus, in* Celtis *oriens* . *eos à* Biturigibus *diuidit. in* Carnutes, *diu per* Celtas *lapsus, multisque obliquis gyris*, Aquitaniam *alluens*, *in* Oceanum *mare, quod* Britannicum *dicimus, influit.* Dignum *memoria refertur, à* Philippo, *qui secundus hoc nomine regnauit apud* Gallos, *vadum hic primum inuentum, cum antea nunquam vado transiri potuisset.* *fol.* 59. 146. & 174. Huius *fluuij meminit* Tibullus Elegia. V I I. Gallice. *Loire dicitur.*

Ligios, *populos in* Hungaria, *non memorat* Cæsar, *sed* Tacitus, *primos* Hermonduris, & Cattis.

Lingones, *inter* Celtas *populi finitimi* Aeduis, Sequanis, *ac* Tullensibus (*qui dicebantur* Leuci) *nomen retinet.* Ciuitas *est* Episcopalis, *in* Prouincia Lugdunensi, *ac* Francorum Regno *sita.* Langres, *ab* Indigenis. Hos *memorat* Lucanus *lib. primo.* Hinc Statium Poëtam, *qui* Thebaida, & Achilleida, *heroico versu scripsit, ortum transdunt: quamuis* Statij *nomen* Seruum *significat, vt scribit* A. Gellius. *fol.* 15. 25. & 72.

Londinum, *oppidum in* Anglia *insigne*, *copia negotiatorum*, & *mercatuum maxime celebre. non memorat* Cæsar, *sed* Tacitus. Ciuitas *est* Episcopalis *in qua* Angliæ Reges, Principes, Senatus, *populi*, & *mercatores continentur*, *in* Prouincia Cantua-

Ll

rienſi ſita.

Longobardos Cheruſcis, Catis, Cauciſque propinquos, inferioris Germaniæ populos, Tacitus *refert: quos nonnulli* Veſtfalos *fuiſſe opinantur, non longe à Caninefatibus, ac* Phryſiis. *Quidam vero eos* Pannones *fuiſſe, tranſdunt.* Hi *ſunt, qui, cum Italiam ferme omnem occupaſſent per* C C. *&* I V. *annos, tandem à Gallis Rege Carolo pulſi ſunt. ita tamen, vt* Ciſalpina *Gallia nomen ab his ad noſtra tempora peruenerit.*

Lucum, municipium Vocontiorum, *prope Caturiges, Garecelos, Centrones, & Allobroges.* Tacitus *memorat.*

Lugduum, vrbem ad Rhodani ripas, & Vien*næ finitimam* Seneca *in epiſtola ad Lucilium refert, fatali igne ſuo tempore exuſtam: quam inter Celtas adſcribere, quibuſdam placet, quoniam omnes eius ſuffraganei, & pars vrbis, eccleſiáque ipſa matrix in Celtis ſunt.* Hinc Plotius, *qui primus Romæ Rhetoricam docuit Latinam, ortus eſt, à quo Romæ ſe puerum, cum Q. fratre, latine primum doctum eſſe, Cicero refert. Oppidum hoc* Munatius Plancus *condidit, ſed annis poſt* C. *incenſum Romani reſtituere.*

Lutetia, inter Celtas eſt, Prouinciæ Senonenſi *adſcribitur, oppidum erat* Pariſiorum, *poſitum, in Inſula fluminis* Sequanæ, *quod perpetua palus influit, proximum* Bellouacis, Agendico *oppido, ac* Senonibus, *&* Meloduno *oppido finitimum: nunc, vrbem* Pariſienſem *eſſe dicunt. Ciuitas eſt Epiſcopalis, in* Francorum *Regno ſita, in quam Cæſar ſe cōcilium tranſtuliſſe, &* Patrum *ſuorum memoria* Pariſios *cum* Senonibus *ciuitatem coniunxiſſe ſcribit. fol.121. & 175.*

MAGETROBIA, *locus in Celtis, in quo Ariouistus, Germanorum Rex, copias Gallorum prælio vicit, non longe à Paludibus, quem Rheno flumini proximum, & circa ipsum fuisse, coniectura est. Gallice, Toaut.*

Maguntiacus, *inter* Belgas *Germaniæ ciuitas Metropolis, quæ nunc Maguntina dicitur, citeriores Rheni ripas attingens, à Tacito relata, qui etiam molem à* Druso, *ad remorandum Rhenum fluuium refert, & à* Paulino Pompeio, *Romanorum Legionum in Germania Duce, sub Nerone Imperatore perfectam.*

Mandubij, populi erant inter Celtas, incolæ oppidi, cui nomen Alexia, *inter fines* Lingonum, & *Aeduorum, proximi vico, quem Flauignium dicimus. Nunc in Ducatu Burgundiæ, Regionésque Alsetum, ab Alesia, vt quibusdam placet, dicta, quibus vocabulum alludit in diœcesi Aedueusi, & Regno Francorum siti. fol. 182, & 189.*

Marcodurum, *Vbiorum vicus, procul à Rheno fluminis ripa, &, vt coniectura est, Transrhenanus. Tacitus.*

Marcomani, populi Germani sunt, qui cum Ariouisto, Germanorum Rege, à Cæsare sunt prælio superati, quos coniectura est fuisse Transrhenanos. Sic & Harudes. & Ariouistus ipse Germani fuerunt, cuius fere omnes reliquas copias cis Rhenum incoluisse videmus, vt sunt Triboci, (hodie, Argentinenses) & Nemetes (nunc, Spirenses) ac Vangiones, (qui Vuormacienses appellantur) ac Sedusii quos forte Sedunos prope montes Brigam, & Sancti Bernardi opinari possumus. nisi quis forte Marcomanos coniiciat eos esse, qui vallē Heluetijs finiti-

mam incolunt, cum nomen est Marecõmana, *Sequanis, & monti* Iura *proximum.* Cum his Marcus Antonius, *cognomento* Philosophus, *periculosissimum, & diuturnum bellum gessit. tandem, Christianorum precibus, qui pluuiam à Deo impetrarunt. cum exercitus* Romanus *siti laboraret, victi, & in deditionem accepti. fol. 32.*

Marsacos, *Germaniæ populos*, Batauis, Caninefatibus, Tungrísque *proximos, &, vt coniectura est,* Cisrhenanos, *non memorat* Cæsar, *sed* Tacitus.

Matiscon, *iter* Celtas *oppidum, tunc in* Aeduorum *finibus ad* Ararim *fluuium, qui* Saona *nunc dicitur, inter* Lugdunensem, *&* Canillonensem *vrbes. ciuitas est nunc* Episcopalis Prouinciæ Lugdunensis, *nomen retinens, in comitatu* Matisconensi, *&* Francorum *Regno sita. fol. 195.*

Matrona, *fluuius est,* Celtas *à* Belgis *definiens, in finibus* Lingonum, *& prope* Tullensem *agrum, nec longe à fonte* Mosæ *fluminis oritur,* Catalaunũ *ciuitatem* Episcopalem *in* Campania Franciæ *interfluens, per* Francorum *Regnum prorsus labens, parum supra* Parisiensem *vrbem* Sequanæ *fluuio miscetur. fol. 1.*

Mediomarices, *populi inter* Belgas, *finitimi* Treuiris, Tullensibus, *&* Tribocis (*hodie*, Argentinensibus) *Hos* Metenses *esse, constat. ciuitas est* Episcopalis Prouinciæ Treuirensis. *fol. 72. & 186.*

Melodunum, *inter* Celtas *oppidum, in* Insula *fluminis* Sequanæ *positum,* Agendico *Oppido,* Senonibúsque *proximum, ac* Lutetiæ, (*quæ hodie ciuitas* Parisiensis *est*) *&* Iosedo, *ad ripas* Sequanæ *posito. finitimum. Olim ciuitas* Episcopalis *erat, nunc etiã oppidum est in* Francorum *Regno, nomen retinens.* Gallica, Melun. *fol. 176.*

Menapij, populi Galliæ, inter Belgas, Treuiris, Condrusis, Arduennæ syluæ, Rhenóque finitimi, densissimas syluas, perpetuásque paludes, & ad vtramque Rheni ripam, agros, ædificia, vicosque habebãt, proximi Vbijs, Eburonibus, & Sicambris, qui hodie Geldrienses sunt. Hi scilicet Sicambi, ad confluentem Mosæ, Rhenique, Oceanum etiam mare attingunt. nunc Iuliacensis ducatus est, Coloniensis diœcesis, angustior satis, vt videtur, ac subductior, quã pridem Menapiorum fines essent. fol.36. 57. 70. & 87.

Metiosedum. Vide, Iosedum.

Mœsios, trans Danubium flumen populos, Pannonibus finitimos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Mona, insula est, sic nominata in medio cursu inter Angliam, & Iberniam fere ab vtraque X V. millia passuum distans, ad Occidentem vergens: circa quæ loca etiam complures minores subiectæ Insulæ esse existimantur, vbi multo breuiores sunt noctes, quam in continenti, sicut etiam, quanto magis ad Occidentem vergimus, breuiores æstate noctes, & hyeme longiores manifeste videmus. fol.85.

Monam Insulam in Rheno fluuio Hollandiæ, Phrysiæ, ac Geldriæ proximam, vnde forte dicti sunt Monasterienses, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Morini, populi sunt inter Belgas, Atrebatibus, Ambianus, Neruijs, Oceanóq; mari finitimi, à quibus breuissimus in Britanniam, nunc Angliam, est transiectus. continentes syluas, & paludes habebãt. eorum finibus prehenditur comitatus, cui nomen est Pontus, ad Abbatiam Sancti Bertini directo iure pertinens, veteri nomine Ponti, quo Regio illa à ple-

risque describitur. Ciuitas est Episcopalis, *quæ La tine nomen retinet, Gallice vero Terauana nuncupatur, in prouinci Rhemensi, & Regno Francorum sita.fol.*80.*&* 99.

Mosa, flumen, profluit ex Monte Vogeso, qui est, in finibus Lingonum, in Francroum Regno, non lõge ab ortu Matronæ, & Araris fluuiorum: & parte quadam circa Nouiomagium Ducatus Geldricæ oppidum, lõge ab Oceano fere LXXX. *millia passuum, ex Rheno recepta, quæ appellatur Vualis, Insulam efficit Batauorum, qui hodie Hollandini dicuntur) Oceanúmque influit, & sic in Celtis oriens immergitur Belgis.fol.*73,

Mosellam, fluuium, qui circa fines Lingonum in Celtis oriens, Metensem, ac Treuirensem vrbes præterfluit, & Confluentiam, Germaniæ Cisrhenanæ oppidum, interfecat, ibique Rhenum influit, non memorat Cæsar, sed Tacitus, referens, L. *Verum, Nerone Imperante, Romanarum Legionum in Germania Legatum, Mosellam, atque Ararim flumina, facta inter vtrumque fossa, parasse connectere, vt copia per mare, dehinc Rhodano, & Arare subnectæ per eam fossam, mox flumine Moseua in Rhenum extra Oceanum decurrerent, sublatisque itineris difficultatibus nauigabilia inter se Occidentis, Septentrionisque litora fierent, cui operi Aelium Gracilem, Belgicæ Legatum, inuidisse dicit, deterrendo verum, ne Legiones alienæ Prouinciæ assuescerent studia Galliarum affectare, formidolosum id Imperatori dictitans, quo plerumque prohibentur conatus honesti. Tacitus, lib.*XIII.

N

NABALLIAE *flumen, trans Rhenum,*

Geldrensem, & Phrysium agrum alluens, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Nannetes, populi inter Celtas, Osismis, Lexobijs, Ambiliatibus, Diablintribúsque proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, opposita Angliæ. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Turonensi, ac Britannia citeriore Britonante, & Regno Francorum sita, nomen retinens. & Comitatus titulum habens, qui super Ducis Britanniæ Primogenito adscribitur. Nantes hodie dicti. fol. 57.

Nantuates, qui à quibusdam Antuates dicuntur, populi Germaniæ citra Rhenum fluuium, per quorum fines longo spatio, quasi ab ortu suo, Rhenus ipse citatus fertur, proximi Heluetijs, ac Sequanis. Hos Constantienses nunc esse, satis constat. Ciuitas est Episcopalis Maguntinæ Prouinciæ. fol. 52. Nantuatũ meminit Plinius, lib. 3. cap. 20. & Strabo l. 4.

Narbona, Galliæ ciuitas, Prouinciæ Romanorum finitima Tolosatibus, & non longe à Sontiatibus, populis Aquitaniæ, Ciuitas est Metropolitica, nomen retinens. In hanc cum C. Cæsar Dictator Colonos ex Martia Legione milites deduxisset, Martius Narbo postea dictus est. fol. 63. 147. & 219.

Nemetes, populi Germani inter Belgas numerantur, finitimi Metensibus, Argentinensibus, Vuormaciensibus, & Rheno flumini, fere omnes Germanica lingua vtentes. Ciuitas est Episcopalis, Prouinciæ Maguntinæ, Alsatiæ adscribitur, nunc Spirensis dicta. Est & alia Alsatia maritima prope Insulam quandam Phrysiæ. Alsatia autem, in qua Spira, & Argentina ciuitates consistunt, quidam opinantur, nomen indidit Regioni illi Ducatus Burgundiæ, in qua Alsetiũ Regio est sita. atque id nomẽ

ab Alexia olim oppido dictum putant quasi Ariouistus, Germanorum Rex, qui Alsatia praerat, id ei nomen imposuerit. fol. 32.

Nemetocerna, *in Belgio, vbi interdum hyemauit Cæsar, inter Belgas, dicta forte à Nemeribus, nũc Spirensibus. fol. 219.*

Neruij, *populi, inter Belgas maxime feri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Vellocaßibus, Veromanduis, ac Treuiris finitimi. A Bellouacis longe absunt, quos Sabis, & Scaldis flumina irrigant. Nullus ad eos mercatoribus aditus erat, nihil vini reliquarúmque rerum ad luxuriam pertinentium, patiebantur inferri, ne eorum animi elãguescerent, virtúsque remitteretur, magna virtutis homines maius in discrimen, quam vsquam in tota Gallia, Germania, aut Britannia fuerit, vniuersum Cæsaris exercitum deduxerunt, ita, vt Neruiorum prælio rem in angusto, vidisse. neque vllũ fuisse subsidium, quod submitti posset, & scuto à nouissimis vni militum detracto in primà aciem se proceßisse, quod solum in extrema spe salutis Imperatori licet, Cæsar ipse testetur. nunc Tornacenses dicti. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Rhemensi, & limitibus Francorum Regni sita. fol. 42. & alibi sæpe.*

Nitiobriges, *populi inter Celtas, proximi Ruthenis, & Gaballis, ac Narbonensibus, Galliaq́; Prouinciæ Romanorum, in Bituricensi Prouincia, & Francorum Regno siti, Montpellier, hodie à Gallis dictum. fol. 146, & 161.*

Noricus ager, *trans Rhenum non longe à Danubio, & Athesi, Germaniæ fluminibus, intra Tridentinam, ac Constantiensem, & Curiensem diœceses, satis proximus Bauaris, ac Sueuis, qui Vallis Norica appellatur, in quem Boij, oppugnata Nori-*

ea, transfierant. Inde Tacitus affirmat, quod Noricos, Rhetósq; Rhenus fluuius interfluit, quibus Rhetis Lepontij fuere proximi. Norimberga, nunc à Germanis. fol. 4.

Nouesium, oppidum Germaniæ, nunc Nußia dictum, Coloniensis diœcesis, Rhenóque fluuio, & Cleuensi Ducatui proximum, citeriores Rheni ripas attingens. non memorat Cæsar sed Tacitus.

Nouiodunum, inter Belgas oppidum, finitimum Sueßionibus, & Veromanduis, proximum Parisiis: nunc ciuitas Episcopalis, nomen retinens, in Prouincia Rhemensi, & Francorum Regno sita. Gallice, Noyon.

Nouiodunum, item Celtarũ oppidum vltra Ligerim fluuium, in finibus Biturigum, proximum Auarico, Biturigum oppido, ac Genabo, Carnutum oppido, & Vellaunoduno, & Agendico, Senonum oppidis. in Regno Francorum situm.

Nouiodunum, item inter Celtas Aeduorum oppidum, ad ripas Ligeris fluuij, proximũ Bibracti, oppido Aeduorum, in eorum finibus, & Francorum Regno situm. fol. 40. 150. 151. & 175.

O

OCELVM *(quod & Oscellum, seu Oscela) est citerioris Prouinciæ extremum, à quo per alpes in vlteriorem Galliam Centronésque, (nunc, Tarentasios) ac Garocelos, Caturiges, Vocontios, & Allobrogas transitus est, Auillanæ, & Seclusæ vicis proximum. nunc, vt coniectura est, Nouelesium nuncupatur. Seclusa autem, vt nonnullis placet, dicitur quasi citeriorẽ Galliam ab vlteriori secludens, Diœcesis est Taurinensis. Tres enim Legiones in aquileia hyemantes poterat Cæsar per Rheticas, vel Le-*

pontias alpes breuius vltra montes, & in agrum Heluetiorum eundo Tridentum transducere, sed intendens in vlteriorem Galliam ad comprimendum Heluetiorum agmen, iam in agro Aeduorum consistentium proficisci, vt opinio est, in agrum Cremonæ paullo ante ædificatæ, dehinc Placentiam, ac Tarinum peruenit, qua proximum iter in vlteriorem Galliam erat, per alpes legiones transducturus. fol. 6.

Octodorus, vicus Veragrorum, hodie dicitur Sancti Mauritij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, in valle non magna adiecta planicie, altißimis montibus vndique continetur, in duas partes Rhodano fluuio diuisus diœcesis Sedunensis. fol. 53.

Ordouices, populos in Anglia, arduis montibus proximos, apud quos Ostorius, Dux Romanus Caractacum in Anglia imperantem prostrauit, nō memorat Cæsar sed Tacitus.

Osißini, Populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus, Oceanum attingentibus, proximi Lexobijs, Vnellis, Nannentibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus, Curiosolitis, Sesuuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas nominantur, in Prouincia Turonensi, Regnóque Francorum siti. Horum litora Britannico sunt mari aduersa, vt refert Pomponius Mela. fol. 51. & 57.

P

PAEMANI, *pōpuli inter Belgas, nomine, & numero Germani appellati, Eburonibus, Condrusis, Cheruscis proximi, Hos, coniectura est, fuisse inter populos diœcesis. Leodiensis. fol. 36.*

Pannones, trans Danubium fluuium populos, quos Hungaros dicimus, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Parisii, populi inter Celtas, qui Senonensi Prouinciæ attribuuntur, Senonibus, Belloxacis, & Agẽdico oppido proximi, ac Meloduno oppido finitimi, Lutetiam habent oppidum, quam nunc Parisiensem Episcopalem vrbem inhabitant, positam in Insula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influebat, in Regno Francorum siti. fol. 121.

Petrocorij, quos Petragorios dicimus populi in Aquitania, proximi Pictauis ac Santonibus. Eorum ciuitas est Episcopalis, nomen retinens in Prouincia Burdegalensi, & Francorum Regno siti. fol. 186.

Pictones, populi inter Aquitanos, Santonibus, Engolisinensibus, & Petragorij proximi. Eorum ciuitas est Episcopalis in Prouincia Burdegalensi, Regnoque Francorum sita, nomen retinens, Comitatus titulo insigniti. Non longe ab his, Philippus Valesius, Gallorum Rex, ab Edoardo, Britanniæ Rege memorabili pugna victus est. Poicticrs, Gallorum lingua. fol. 210.

Pleumosii, populi inter Belgas, sub Imperio Neruiorum, proximi Gordunnis, Leuacis, Grudijs, ac Centronibus, in diœcesi Tornacensi siti. Flamingi, vulgo. fol. 108.

Pratiani, populi in Aquitania, proximi Bigeronibus, Vocatibus, Tarusatibus, & Hispaniæ citeriori, in Regno Francorum siti. fol.

Primigenos, in Anglia populos, Autonæ, & Sabrinæ fluminibus propinquos, socios aliquando Romanorum, memorat Tacitus. Nunc in Tacito, lib. XII. Legas, Quod primi Iceni ab. &c.

Prouincia Gallia Romanorũ, finitima erat Rhodano fluuio, qui eã à Celtis diuidebat, ac mari Ligustico,

& alpibus, quas maritimas dicimus, & Allobregibus etiã quibus limitibus Delphinatus *pars, ac Prouinciæ, seu* Metropoles Ebredunẽsis, Tolosana, *&* Narbonensis, *pro parte includebantur, licet* Viennam *vrbem* Strabo Allobrogibus *adscribat. fol. 2. & 183.*

Pyrenai, Montes altißimi, maximique diuidũt vlteriorem Hispaniam *ab omni* Gallia. *fol. 1.*

R

RAVRACI, *populi finitimi erant* Heluetiorũ, *inter* Celtas, *proximi* Rheno *flumini, in Prouincia* Vesontina, *quos esse* Basilienses, *coniectura est, quia per* Heluetiorũ, *&* Sequanorum *fines* Rhenus *profluit, & ipsis* Sequanis *adscribuntur. Ciuitas est* Episcopalis, *quam* Rhenus *ipse intersecat.* Bernenses *appellantur. fol. 4. & 186.*

Rhedones, populi, inter Celtas, *ex ciuitatibus* Oceanum *attingentibus, quæ* Armoricæ *appellantur, proximi* Aulercis, Sesuuÿs, Curiosolitis, Osißinis, Vnellis Venetis, Andegauis, Cenomanis. *Ciuitas est* Episcopalis, *in* Prouincia Turonensi, *&* Francorum *Regno sita, nomen retinent, in* Britanniæ Ducatu *consistit. fol. 51.*

Rhemi inter Belgas, *proximi* Celtis, *fratres, & consanguinei, proximique* Sueßionibus, *cum quibus eodem iure, & ijsdem legibus vtebantur, vnum imperium, vnumque magistratum cum eis habentes, finitimi quoque* Veromanduis, Treuiris, Metensibus, Catalaunensi, *&* Laudunensi *diœcesibus, ac* sylua Arduennæ, *Ciuitas est* Metropolis, *cuius omnes suffraganei sunt in* Belgica, *nomen retinens, in qua* Francorum *Rex vngitur, & consecratur, in* Regno Francorum *sita. fol. 54.*

Rhenus, Germaniæ *fluuius, non longe à* Danu-

bij, & Rhodani fluminum fontibus, & fere in medio eorum oritur ex Lepontijs, qui à nonnullis Sarmatæ dicti, alpes incolunt, inter fines diœcesum Curiensis, & Tridentinæ, non longe ab Italia, longóque spatio per fines Nautuatium, qui hodie Constantienses esse creduntur) Heluetiorum, & Sequanorũ, (ex quibus sunt Basilienses) & comitatus Ferretensis, Mediomatricum, (hodie, Metensium) qui tunc vsque ad Rhenum extendebantur, Tribocum,) nũc, Argentinensium) & Treuirorum citatus fertur. ac, vbi Oceano proximus est, in plures diffluit partes, multis, ingentibúsque Insulis effectis, quarum tres tres fere à Phrysiis, ac reliquæ à Sicambris nunc Geldrensibus, & Hollandis, qui olim Batavi dicebantur, ac à quibusdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiam, qui hunc & Danubium in Rhetia oriri transdunt, & non longe à locis, vbi vna Oltrinasca nascuntur. Rhenus igitur non attingit Sequanos, (hodie, Burgundos) nisi à finibus Heluetiorum, circa Basileam vsque in fines Argentinensium. Basilea enim comprehenditur inter Sequanos, & suffraganea est Vesontinæ Metropolis. Inde est, quod reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curiensem, diœcesim Prouinciæ Maguntinæ vsque in fines Basiliensium circa ipsum flumen fere tota ad Heluetios pertinebat, qui, veteres R. in militaribus signis imitati, capita Boum, Aprorum, vrsorum, & similium in vexillis suis depingere consueuerunt. fol. 72. 74. & 75.

Rhodanus, fluuius, Sedunos, Veragros, Allobrogas, & Galliam, Prouinciam Romanorum, à Celtis dispartiens, oritur non longe à Danubij, & Rheni, fluminum, fontibus, circa fines Diœcesis Sedunensis, prope montem, cui nunc Briga nomen est, &, ad Sedunum, Germaniæ vrbem, decurrens, vicum Ve-

ragrorum, *qui hodie Sanctus Mauritius dicitur* *interfecat*, *lacuúque Lemano*, *quem Accolæ Lausannensem nominant*, *admistus*, *& ad Pontem Geneuæ vrbis eundem lacum egressus in Lugdunum, Viennam, a liásque vrbes, & insignia loca ad Volcas, nunc, Auenionenses, prolapsus, Ligusticum mare tribus ostijs influit.* Rosne, Gallis, hodie. *fol.* 1. 2. & 20.

Regiodulum, *locum inter Belgas, supra Mosellam fluuium, non longe á finibus Treuirorum editum, vbi* Petilius Cerialis, Romanus, *copias Treuirorum, & Germanorum, magis casu, quam prudentia, fudit, proximum Metensium finibus montibus, & Mosella fluuio septum. non memorat* Cæsar, *sed* Tacitus.

Rutheni, *populi Prouinciales, non longe ab Aruernis, & Santonibus, Narbona, ac Tolosa, extra* Celtas, Belgas, & Aquitanos. *Eorum ciuitas est Episcopalis, nomen Latine retinens in Prouincia Bituricensi sita. Hi Comiti Armeniaci subijciuntur, &* Rhodes dicti. *Hos Lucanus in primo memorat. fol.* 29. 146. 147. 169.

S

S A B I S, *inter Belgas flumen, Neruios irrigat, & Mosam, fluuium penes Condrusios, seu Namurcium, oppidum Leodiensium, influit.* Hodie Sambram *vulgus nominat. fol.* 42.

Sabrinam, in Anglia fluuiū. Tacitus *memorat.*

Samarobrina, *locis inter Belgas*, *vbi Cæsar Gallorum concilium indixit, & aliquando hiemauit, ac impedimenta exercitus*, *Obsides ciuitatum, litterasque publicas, ac frumentum reliquit. Hanc Cameracensem esse vrbem, quibusdam placet.* Sabis

enim fluuius eam interfluit & his Gallica lingua satis alludit vocabulum, estq́ fere locus ipse medio Belgarum situ, fertilis, ac solo opportuno constitutus Ciuitas est Episcopalis, & Imperialis, Prouinciæ Rhemensis, forsan ab Eburonicibus, populis ciuitatum, Oceanum attingentium, quæ inter Celtas, erant orti, vel à Segnis, Belgarum populis. In hoc oppido, V. ab hinc anno, fœdus inter omnes Christianos Principes, ad internecionem Veneti nominis, ictum est, auctore Pontifice Iulio II. quod Cameracense ab oppido dictum est. Sunt tamen, qui Sancti Quinctini oppidum malint. fol. 100. 11. & 116.

Santones, inter Aquitanos populi, finitimi Tolosatibus, & propinqui Petrocorijs, Engolismẽsibus, Pictauis, ac Galliæ, Prouinciæ Romanorum. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Burdegalensi, in Francorum Regno sita, nomen retinens. fol. 6.

Sarmatas, Germaniæ populos, qui contra Suenos Vannio, Sueuorum Regi, ab eis expulso, opem tulere. Tacitus refert.

Scaldis flumen, inter Belgas, Mosam influens, in extrema parte Arduennæ syluæ, nec longe ab Aduaticis, Neruios, & Tornacensem vrbem intersecat, nomen retinens. fol. 137. vbi Sabin legendum putant, non Scalen, quod ille in Mosam influit, iuxta Namurram, hic, non item.

Secusiani, populi inter Celtas, extra Galliam, Prouinciam Romanorum, trans Rhenum fluuium primi, Allobrogibus, Sequanisque, ac Aeduis quorum erant clientes, finitimi, inter Lausanensem, & Lugdunensem diœcesim sita, quos Bellicenses esse, coniectura est. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Vesontina Duci Sabaudiæ subdita, siue eius Antistiti, Per horum fines, ad loca, vbi nunc

vicus, cui Sanctus Amor nomen est, in Comitatu Burgundiæ, ac recta ad Ararim, qui nunc Saona dicitur, vbi pagum Heluetiorum Tigurinum deleuit. Cæsar peruenit circa Viredunum, & Turegium castella illius fluminis citerioris ripas attingentia. fol. 6. & 179.

Sedusu, vel Seduni, populi Germaniæ, si pro Sedunum vrbem incolentibus capiantur, vt coniectura est, Heluetijs, & pro parte Celtis annumerantur, vel saltem cis sunt finitimi, ipsosque Rhodanus fluuius irrigat. finitimi etiam sunt Veragris, inter montes, quibus nunc Briga, & Sancti Bernardi nomen est, non longe ab Antuatibus, & Allobrogibus, Germanica lingua ex magna parte vtentes. Ciuitas est Episcopalis, Tarentasia Latine nomen retinens, in cuius finibus Rhodanus oritur, nec longe ab eis, versus Curiensem, & Tridentinam diæceses, Rhenus exoritur. fol. 22.

Segni inter Belgas populi, ex gente, & numero Germanorum, Condrusis finitimi, qui ambo populi sunt inter Eburones, & Treuiros, Comitatui Namurcensi, Arduennæ syluæ, & Ducatui Lucemburgensi, Mosæq; flumini proximi: nomen retinent. Eorum oppidum diœcesis Leodiensis, illius Episcopo subijcitur. fol. 136.

Segontiaci, populi in Anglia, mari proximi, & Caßijs, Bibrocis, Trinobantibus, Cenimagnis, & Ancalitibus, nunc forte Eboracenses dicti, cui satis alludit vocabulum. Ciuitas est Metropolis. fol. 99.

Senones, inter Celtas, finitimi Belgis, Parisijs, ac Carnutibus. fuerant antiquitus ante Cæsarem in fide Aeduorum. Ciuitas est Metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica in Regno Francorum sita, retinens nomen, quam in Burgundia sitam

tam vulgus vocitat. Forsan enim id inoleuit à primis Burgundiorum Regibus, quos Senones, Lugduni, ac Vienna post natum Christum per multa secula regnasse in Celtica, plerique transdunt. fol. 121.

Sequana fluuius prorsus in Francorum Regno, Celtas, postquam Matrona fluuius sibi immistus est, à Belgis definiens. Oritur prope fines Aeduensis, ac Ligonensis diœcesium, in Ducatũ Burgundiæ in Alseti Regione, non longe à vico abbatia, & Monasterij Sancti Sequani, ac per Trecensem agrum, & Pariensem vrbem delapsus, Rotomagum ciuitatem, & mare Oceanum influit, nomen adhuc, retinens. fol. 1.

Sequani, populi, inter Celtas, hodie Burgundiæ Comitatum incolentes, quos à Gallia Prouincia Romanorum, Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetiis, Aeduis, Lingonibus ac Rheno: per fines Comitatus, nunc Ferretensis, nihil, vt videtur, de his, quæ in Ducatu Burgundiæ sunt, tunc posidentes, quod illa omnia speciali nomine Aeduis, & Lingonibus adscriberentur, nec illi dicerentur Sequani, sed hi solum, qui à Rhodano prope Bellicensis vrbis diœcesim, vsque ad Vesotinam ciuitatem maximam, Sequanorum, & ab inde vsque in fines Comitatus Ferretensis, ac diœcesis Argentinæ, Rhenúmque Fluuium protendebantur. Inter quos fluuios Rhodani, & Rheni per ciuitatem illam Vesontionem, quæ quasi in medio est, V. dierum iter expedito patet finibus ijsdem. Vltra quoque Ararim fluuium, non longe post eius ortum, Sequanorum fines, quos ipsa Vesontina diœcesis complectitur, protendi videbantur, fol. 5. 18. 19. 20. 126,

Sesuuij, populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armorica ap-

pellantur, proximi Aulercis, Curiosolitis, Rhedonibus. Osißinis, Vnellis & Venetis. Hos quidam putant esse Exisinos, quæ ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Turonensis, in Regno Francorum sita. fol, 51.

Sibuzates, populi in Aquitania, proximi Garumnis, Auscis, Vocatibus, Tarusatibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in Francorum Regno siti. fol. 67.

Sicambri, populi Germaniæ, olim ex toto Trãsrhenani, proximi Vbijs trans Rhenum tunc sitis. Siluas, & solitudines habebant, ad quos ex Menapiorum, ac Eburonum finibus, Rheni transitu, maximè vbi ipse, & Mosa confluunt, breuis est aditus. Eburones enim Rheni Citeriores ripas, Sicambri, autem vlteriores incolebant, nunc oppida, vicos, & agros, Sicambri, quos Geldrenses appellamus, etiam inter Mosam, & Rhenum poßident, quorum pars est diœcesis Leodiensis. fol. 76. & 138.

Silures, populos Angliæ, Tacitus refert.

Sontiatès, populi, inter Aquitanos, finitimi Vocontijs. & Tarusatibus populis, Aquitanis, & Tolosæ, ac Narbonæ, ciuitatibus Galliæ Prouinciæ Romanorum, & Hispaniæ citeriori, habẽtes oppidum, natura loci, ac manu munitum, in Regno Francorum siti. fol. 64.

Sueßij, populi Germaniæ, quos coniectare licet fuisse Constantiensi, Basiliẽsi ac Sedunensi agro finitimos, & inter Celtas, Heluetiósque annumerari, siue fortè Suitenses esse, qui cum Turicensibus quõdam Heluetijs nostra memoria bella gessere, vel Sueßi, id est Sueui. nam, cum singulis annis domo Sueuorum media pars excederet, fortè diuersas sibi ad habitandum Regiones delegerunt. Ex quibus forsan sunt illi maritimi, qui Daciæ, & Noruegiæ

sunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rhetósque *habitant, idem fere nomen* Sueuorum *habentes, à* Sueuo *monte, qui ab ortu solis* Germaniæ *initium faciens, ad* Cimbrorum *vsque promontorium magno aditu protenditur, forte dicti.*

Sueßiones, populi inter Belgas, *fratres, & consanguinei* Rhemorum, *eísque attributi, quibus, ac* Bellouacis, *& oppidis* Nouioduno, *quod hodie est ciuitas,* Bratuspantioque *erant finitimi, agros feracißimos, & latißimos fines habebant, apud quos* Rex *fuerat totius* Galliæ *potentißimus, qui etiam* Britanniæ *Regnũ obtinuerat,* XII. *oppida in Sueßionibus habens.* Tempore *autẽ* Cæsaris *regnabat* Galba, *multiq́ꝫ* Gallorum *Reges vsqꝫ post magni* Caroli *tempora diu in* Belgica *regnasse, & coronã apud Sueßiones accepisse, leguntur.* Ciuitas *est* Episcopalis, *nomen retinens, in prouincia* Rhemensi *prima suffraganea, & in* Reguo Francorum *sita. fol.* 36.

Sueuorum gens, trans Rhenum, Bauaris, *&* Frãconibus *finitima, plus quam* C. *pagos habens, maxima & bellicosißima* Germanorum *omniũ.* Inter *hanc gentem sunt* Vlma *oppidum, ciuitatésque, & loca insignia multa.* Bauariæ *vetus est* Principatus, *&* Austria Ducibus, *ac* Marchionibus Badensibus, Comitibus *de* Virtemberg, *alijsq́ꝫ* Principibus Ecclesiasticis, *& sæcularibus subiecta, qui, vt olim, referente* Cæsare, Principes Regionum, *atqꝫ pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt, controuersiásque minuunt. fol.* 33. 68. 69. T

TAMESIS, *fluuius in* Anglia, *fines interioris* Regionis *à maritimis ciuitatibus diuidens, à mari circiter passuũ mil. octoginta.* Id *vno omnino loco pedibus, atque ægré, transiri potest, & in* Mediterraneis *illius locis insulæ oriens, nauigabilísque* Oceanum *influit.* Tamisa, *vulgo. fol.* 94.

Tarbelli, populi in Aquitania, proximi Bigerronibus, Sontiatibus, Vocatibus, Tarusatibus, *Hispania citeriori, in* Regno Francorum. *fol.* 67

Tarbiacos, *in finibus* Agrippinensium *populos memorat* Cæsar, *sed* Tacitus.

Tarusates, *Populi* Aquitaniæ, *proximi* Vocontijs, Sontiatibus, Tarbellis, Germanis, Cocosatibus, *&* Hispaniæ citeriori. *Hos coniectura est, fuisse populos* Tursæ, *quæ ciuitas est* Episcopalis, *in Prouincia*, Auscitana *&* Francorum *Regno sita fol.* 65

Tasandrum, *oppidum in* Leodiensi *diœcesi, cui* D. Trido *nomen fecere.*

Tauciaci, *(alias,* Rauciaci*) populi* Germaniæ, *proximi* Nemetum, *&* Heluetiorum *finibus, à quibus silua* Hercynia *oritur. & forte erant* Rauraci, *qui proximi* Heluetijs *circa* Basiliensium *fines habitabant: hi Tamen* Hercyniæ *siluæ non erãt proximi, sed* Bacceni *siluæ, quæ* Nigra *dicitur, interfluente tamen* Rheno. *Vide,* Rauraci.

Tectosages, *populi olim* Galli, *fertilißima* Germaniæ *loca circa* Hercyniam *siluam occupauerũt, atque ibi consederunt, summam iustitiæ & bellicæ gloriæ opinionem habentès in ea inopia, egestate, & patiẽtia, qua* Germani, *permanentes, eodem victu, & cultu corporis vtentes. His forte* Francones, Germaniæ *populi, eisdem locis proximi successerũt, à quibus* Frãconibus *postea cis* Rhenum *transeuntibus, &* Galliam *occupantibus, velut priscum, propriúmque solum repetentibus, circáque* Parisios *populos sedem eligentibus,* Francia *dicta est, vt plerisque placet. Ex his* Tectosagibus *erant hi, quos* Mallius, Romanorum *Dux, in* Gallogracia *strauit, Triumphúmque retulit. fol.* 153

Tenchtheri, Germaniæ *Populi,* Transrhenani, *qui cum* vsipetibus, *& magna multitudine homi-*

num, à Sueuis diu agitati, & triennio vagantes, Rhenum fluuium transierunt, non longe ab ostio, quo Rhenus ipse mare influit, Menapiorum agros, vtrámque fluuij ripam incolentium, occuparunt. Quo satis constat, Menapiorum fines, quos plerique opinantur Iuliacenses fuisse, multo, quam nunc, maiores extitisse. Hac gens, postea Rheno discreta, sollicitauit Vbios, nunc Agrippinenses, vt à Romanis deficerent, initio imperij Vespasiani. Tacitus. fol. 70. & 117.

Teutoni, populi vltra Rhenum fluuiũ fuerunt ex quibus, & Cimbri Aduatici fuere prognati. Apud quorum loca, cum id flumen in Galliam venientes transiissent, impedimenta cum vnius ferè Legionis præsidio reliquerunt. Vsus autem Teutonos credit, qui Franconiam, & Bauariam, Germaniæ Regiones, eísque finitimas terras inhabitant. Vulgus vero omnes citra, & trans Danubium populos appellat Teutonos. Hi forte, suis finibus quondam pulsi à Sueuis, qui quam latißime agros desertos poßidere gloriabantur, sese Cimbris sociarũt, cum quibus à Romanis, Duce Mario, cæsi sunt, quos Pomponius Mela Albi flumini, Cimbriísque, Hermonibus, & Sarmatis propinquos transdit: Teutonos tamen eos esse, qui trans Danubium ad dextram eius inhabitant, plures scripsere, inter alpes scilicet Italiæ imminentes, & Danubij alueum incolentes. Dicti autem forte sunt à Tuiscone, eorum Rege, Manni filio, vt sentit Tacitus lib. de situ Germaniæ. Italica ac Gallia lingua alludunt.

Tigurinus, pagus, & populi eius quartam partem Heluetiæ continebant, ac inter Celtas erant. Inde forte coniectura est, eos esse, qui nunc Turegiũ cum agro adiacenti apud Sulenses, Basilienses, Constantienses, incolunt. fol. 7.

Tolosates, populi Galliæ Prouinciæ finitimi Narbonensibus, *&* Santonibus, *nec longe à* Sontiatibus, *populis en* Aquitania *nomen retinent.* Ciuitas *est* Metropolis Francorum Regi *subita.* fol. 6.63.& 147.

Treuiri, *populi inter* Belgas, *in confinibus* Germaniæ, *finitimi* Neruijs, Menapijs, Eburonibus, Rhemis, Mediomatibus, *id est,* Metensibus, *&* Rheno *flumini vsque in pontem, quo* Cæsar *transiecit exercitum, quæ pars nunc est* Coloniensis *diœcesis.* Ferè *autem omnes* Treuiri *Germanica lingua vtuntur, &, nisi exerritu coacti, imperata non faciebant.* Nam *ciuitas, propter* Germaniæ *vicinitatē, quotidianis exercita bellis, cultu, & feritate non multum à* Germanis *differebat.* Horum *inter* Gallos *virtutis opinio, erat singularis, & plurimum equitatu, peditatúque valere existimabantur: nomē retinent. situs ciuitatis est natura munitus, &* Metropolis *huius ciuitatis* Præsul, *vnus ex* Electoribus Imperatoris *est, qui, proximis his annis* Legatus *à* Maximiliano Cæsare *ad* Venetos *veniens, vna cum* Cardinali Lucemburgensi, *re infecta abijt.* fol. 22.46.89.117.119.& 124.

Triboces, *seu,* Triboci. *populi* Germaniæ, *in finibus* Celtarum, *&* Belgarum, *finitimi* Tullensibus, Basiliensibus, Spirensibus, Lingonibus, *&* Rheno, *ferè omnes* Germanica *lingua vtentes.* Ciuitas *est* Episcopalis Prouinciæ Maguntinæ: *nunc* Argentinenses *Latinè dicti, quibus vulgaris sermonis cum veteri satis alludit vocabulum.* Hi *sunt in* Regione Alsatia. *olim, vt quibusdam placet,* Heluetia. fol. 32

Trinobantes, populi in Anglia, *prope firmissimam earum* Regionum *ciuitatem incolentes, mari proximi, &* Cenimagnis, *&* Seguntiacis, Ancaliti-

Bibrocis, Cassijs, Angliæ populis. fol.98

Tubantes, Germaniæ populos, qui Phrysiæ partem mari Oceano, Rheno fluuio, ac Lacubus proximam, saltibus, & paludibus abundantem, incoluerunt; quam antea Manni populi habitarant, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Tulingi, populi erant finitimi Heluetijs, inter Celtas, non longe ab Allobrogibus, &, vt quidam opinantur, etiam fuerunt incolæ Turegi oppidi, nūc inter Heluetios siti, quod forsan tunc illorum pagorum numero non erat, in Constantiensi diœcesi habitantes, sed ab Allobrogibus satis remoti. Quidam autem interpretantur Turegum, quasi Duregum, id est duorum Regum: & Tulingos credunt nunc Lotaringos esse dictos, nomine composito, ex Lotario eorum rege Carolomani stirpe. fol.4. & 16.

Tungros. Belgarum populos, Tacitus facit. Hi cis Rhenum. & Mosam, inter Eburones, numerantur. Oppidum est, nomen retinens. olim ciuitas Episcopalis. Huius sedes postea fuit ad Leodiensem vrbem translata, vsque ad cuius oppidi mœnia, vt pleriq; volunt, Oceanus protendebatur, cuius rei quædam illic vetustatis adhuc monumenta videntur. Inde Cæsar scribit Eburones fuisse mari proximos.

Turones. populi inter Celtas, Carnutibus, & Andeganensibus finitimi, proximi Oceano. Ciuitas est Metropolitica, cuius omnes Suffraganei sunt in Celtica, & ex maiore parte in Britanniæ citerioris Ducatu, nomen retinens, in Regno Francorum sita, quam & Andegauensem vrbē D. Ludouicus Francorum rex, Britanniæ Ducatui detraxit: cuius tamen Prouinciæ omnes aliæ, Britanniæ etiam Britonantis, ciuitates remanserunt. fol.52. & 146.

Tygenos (quin potius, Icenos) populos Angliæ, quorum Rex Prasutagus Neronem Imperatorem

hæredem instituit. Non memorat Cæsar, Sed Tacitus.

V

V A D A M, *inter* Colon*iensem, &* Traiect*ensem vrbes locum vltra* Nouesium Rheno *fluuio, & cis eum adiacentem in* Ducatu Cleuensi *situm.* C*æsar non memorat, sed* Tacitus.

Vangiones, populi Germani, inter Belgas *numerantur, finitimi* Tullensibus, Metensibas, Spirēsibus, *Maguntinis, ac* Rheno *fluuio, omnes fere Germanica lingua vtentes. Ciuitas est Episcopalis, Prouinciæ* Maguntinæ, *nunc* Vuormaciēses *dicti.* Alsatiæq́; *(olim,* Heluetiæ, *tunc,* Gallici, *nunc autem* Germa*nici iuris) adscripti, quo magis ipsi, & Spirenses, ac* Argentinenses, *quin &* Maguntini, *tanquam omnes altæ* Alemanniæ *attributi, & ad ripas* Rheni *citeriores sitæ, videren tur inter* Celtas *forsan collocandi, nisi quis recta à* Matronæ *fluminis ortu ad* Rhenum *fluuium* Celtas *his finibus à* Belgis *dispartiat, quibus* Belgis *pari ratione* Viredunum, *quæ ciuitas est Episcopalis Prouinciæ* Treuirensis, *in* Ducatu Barrensi *consistens, adscribitur. fol.* 32.

Vascones, in Aquitania *populos,* Tacitus *memorat.*

Vatasticam Insulam, *in fluuio* Rheno, *finitimam* Batauis, *&* Phrysiis, *quæ est diœcesis* Traie*ctensis, non memorat* Cæsar, *sed* Tacitus. Batauos *autem, quos* Hollandos *dicimus, longe alios esse, certum est, ab illis* Hollandis, *qui prope* Balteum *mare, ac* Daciam *habitant, sicut & alia est, circa id mare, &* Daciam Zelandia.

Vatuca, seu Ratuca, *inter* Belgas *castellū, quasi in medij,* Eburonum *finibus, non longe à* Colle *vno, siluis, & tumulo, ac magna conualle, vbi* Titurius, *&* Aurunculeius Romani *hiemantes cum legione*

vna, & V. Cohortibus, à I I. Eburonum Regibus dolis intercepti sunt. Id castellum proximum fuisse Limburgensi, nec longo ab Aquisgrani vrbe, verisimile est. Forsan eo loco, vbi est nunc castellum cui Valcatus mons nomen est. Vatuca tamen castello, vt Cæsar ipse describit, suberat Rhenus fluuius: propterea nonnulli credunt, Vatucam castellū fuisse, vbi nunc est Iuliacum oppidum, quod Ducatus est titulus, inter Aquisgranum, & Coloniam, Germaniæ vrbes Cisrhenanas, quod à Iulio Cæsare denominari putant, vbi adhuc plura insignia vetustatis monumenta apparent. fol. 136. & 139.

Vbij, Germani populi, olim Transrhenani, quorum fuit ciuitas ampla, & florens, vt est captus Germanorum, qui paulo sunt eiusdem generis, & cæteris humaniores, quia Rhenum attingunt, multúmque ad hos mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos Sueui diu, & sæpe bellis experti finibus expellere adnixi sunt, & sibi vectigales fecerūt, multóque humiliores, & infirmiores reddiderunt. in quorum fines Cæsar primo trane Rhenum exercitu, per pontem, in Menapiis factum, ducto, vastatis agris Sicambrorum, se recepit. Iterum autem paullulum supra eum locum, quo ante exercitum transduxerat, pontem in finibus Treuirorum fecit, legionésque transduxit, cuius pontis vltima pars Transrhenana ripas Vbiorum continebat. Hos esse Agrippinenses, nunc Colonienses, à Claudio Cæsare, Agrippinæ viro, acceptos plerisque placet, qui vt verisimile est, à Sueuis compulsi, citra Rhenum, hortante Agrippina, vrbem condere, & habitare cœperunt, quæ ciuitas paullo post cum Romanorum socia esset, ac recens condita, fatali igne, vt Tacitus scribit, consumpta est, & fere eodem tempore simili

casu Lugdunum incensum, & dirutum esse constat, vt in epistolis refert Seneca. Vbij igitur, Caesaris tempore, vt coniectura est, loca, vbi Marchia Comitatus à Duce Cliuensi nunc possessus, & Vestfaliæ oppida sunt, pársque Ducatus Montensis incoluisse præsumuntur, quorum adhuc magna pars ad Coloniensem Ecclesiam pertinet. Hos Tacitus, Transrhenanos etiam suo tempore fuisse, scribit, quod forte ad vtramque Rheni ripam vicos, agros, possessionésque haberent. Sic & Allebreges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tunc ad Rheni vtrãque ripam, sic & Phrysii, & Geldrenses nunc, ad ipsius Rheni ambas ripas, vicos, agros, possessionésq́; habebant, & adhuc possident. Quin & aliquando vsque ad Rhenum fluuium protensos Saxones fuisse, quibusdam placet. quod facile est, cum quis origine Saxo illic fortè aliquid possederit, vt sæpe Principibus alienigenis hoc diuerso iure contingit. fol. 72. 76. 78. & 125.

Vellauni, populi inter Celtas, proximi Heleuteris, seu Helueteris, Cadurcis, Gabalis, & Aruernis, quorum sub Imperio esse consueuerant. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, nomen retinens, à multis tamen Sancti Flori ciuitas dicitur. fol. 186.

Vellaunodunum, inter Celtas, oppidum Senonum, propinquum Agendico, Senonum oppido, ac Genabo, oppido, Carnutum, quod Genabum oppidum pons Ligeris fluminis continebat, nec longe ab Auarico, & Nouioduno, oppidis Biturigium, in Francorum Regno situm. fol. 149.

Velocasses, Populi inter Belgas, Morinis, Neruijsq́; finitimi proximi Ambianis, & Atrebatibus. Hi hodie Casletenses dicti, in Comitatu Flandriæ, & Francorum Regno, Morinensiq́; diœcesi siti, instar

pagi sunt. Hanc Prouinciam repetit Rex Franciæ nunc à Duce Burgundiæ. fol.36.

Veneti, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Osißinis, Curiosolitis, Sesuuijs, Aulercis, Rhedonibus: hi vt quibusdam placet, etiam Vanes dicti sunt, in Prouincia Turonensi & Regno Francorum siti. Ciuitas est Episcopalis, cuius amplißima erat auctoritas omnis oræ maritimæ Regionum earum in Britannia Britonante. Sunt præterea alij quidam populi, Aucnionensibus proximi, Venuxinum Comitatum incolentes, patrimonio Beati Petri subditi. Hos, partem Galliæ, Prouinciæ Romanorum, fuisse, quibusdam placet. fol.51.56.& 57.

Veragri, Populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, montésque Sancti Bernardi, & Brigam, & quos Veragros Rhodanus fluuius, interlabitur. Caput gentis est vicus, vbi Abbatia, qui Sanctus Mauritius dicitur diœcesis Sedunensis. quidquid tamen agri trans Rhodanum poßidebant, Celtis adscribitur. Per hos ad montes illas, quos Cæsar summas alpes nominat, ex Gallia in Italiam venientibus aditus est. fol.52.& 53, Varagri sunt, Plinio.

Verbigenus, pagus Heluetiorum, inter Celtas. fol.16.

Veromandui, populi, inter Belgas, Rhemis, Atrebatibus, Neruijsq; finitimi, nomen retinent, in Francorum Regno siti, at ex magna parte in diœcesi Laudunensi, ac Sueßionensi, & ex toto in Prouincia Rhemensi, instárque Prouinciæ habentes, inter quos sunt incolæ oppidi Sancti Quinctini, quos Rex repetit. Vermandois, à Gallis, mutata aliquantulum nominatione, dicti. fol.42.

Vesuntio, *oppidum maximum* Sequanorum, *natura loci munitum*, *inter* Celtas, *nunc* Comitatu Burgundiæ *circumseptum*. Ciuitas *est* Imperialis, *ac* Metropolitica, *nomen retinens, mutata littera* V, *in* B, *vt* Romanis, *&* Vasconibus *pronunciandi mos est, situm habet, qualem* Cæsar *in* Commentariis *descripsit, præterquam quod nunc eam idem fluuius ex magna parte intersecat. In illa sunt loca vetusta, qualia* Romæ, *quæ* Pantheon, Campus Martius, Campúsque Mineruæ, *vulgo semper* Latinè *dicta sunt, multáque alia prisca vetustatis monumenta consistunt.* *fol.* 22.23.

Vetera castra hibernorum Romanorum, *locũ, circa & prope* Rhenum *fluuium, amplum habentem vallum, cuius pars in collem leniter exsurgens, pars equo aditur.* *Vbi oppidum, & obliqua in* Rhenum *moles, cuius obiectu volutus amnis, & latitudo camporum inter ciuitates* Traiectensem, *&* Coloniensem, *quibus hibernis obsideri, premíque* Germanias Cæsar Augus̃t. *crediderat. non* Cæsar, *sed* Tacitus, *refert.* In Cleuensi Ducatu *situm.*

Vienna, Ciuitas Metropolis *in* Gallia, Prouincia Romanorum, *nunc* Delphinatu, *extra* Celtas, Belgas, *&* Aquitanos, *quam fluuius* Rhodanus *præterfluit, ad eius citeriores ripas sita, proxima* Aruernorum *finibus, dispariente* Rhodano Aeduorum *finibus* Cæsaris *tempore, ad quos* Matisco *oppidum, nunc ciuitas, pertinebat, hodie* Lugduno *ciuitati finitima. benéque sita.* *fol.* 143.

Vindonissa, *locum prope* Maguntiam, *vrbem* Cisrhenanam, *non* Cæsar, *sed* Tacitus, *refert.*

Vnelli, *populi inter* Celtas, *ex maritimis ciuitatibus* Oceanum *attingentibus, proximi* Andibus,

Venetis, Osißinis, Lexobijs, Curiosolitis, Sesuuijs, Aluercis, Rhedonibus, inter Ciuitates Armoricas numerati, in Prouincia Turonensi, & Francorum Regno siti. fol.51.

Vocates, inter Aquitanos, proximi Tarusatibus, Sontiatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garūnis, Garitibus, Cocosatibus, & Hispania citeriori, in Regno Francorum siti ab his forte Vascones dicti. Hos, coniectura est, fuisse Vesaticos. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Auscitana, in Francorum Regno sita, quos Vasatenses dicimus. fol.67.

Vocetius Mons in Heluetijs, quem Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Vocontij, populi, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, citra Rhodanum, Centronibus, id est, Tarentasiis, finitimi, & Allobrogibus, vltra alpes Graias, quibus hodie mons Cinerum, siue Cinesius nomen est, Hos Isara fluuius Alluit. Vasatium, Gallicè. fol.6.

Volgæ, populi Prouinciales, non longe ab Arremicis, seu, Arecomicis, qui nunc Aurasienses sunt, Tolosatibus, Narbonensibus, Maßiliensibus, Gabalis, Cadurcis, Heluetijs, ac Ruthenis, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Hos Rhodanus fluuius alluit, posthac Ligusticum mare influit. Aremici, aut, Arecomici, pridem, à nonnullis, nunc Auenionenses dicti ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Arelatensis olim, nunc vero Viennensis, maiorum nostrorum memoria patrimonio Beati Petri, emptionis titulo, addita. Hic Romani Pontifices Sedem, magno totius Italiæ incommodo, maiore vrbis Romæ, tenuere, LXX. & amplius annos, donec felicißimo euentu Italiæ restituti Pontifices, ad hanc diem mansere. fol.147. & 149

Vosegus, mons, in finibus Lingonum, à quo Mosa fluuius profluit, non longè à fonte Matronæ fluuij, in Francorum Regno situs. fol. 52.

Vsipetes, Germaniæ populi Transrhenani, qui cum Tenchtheris, & magna multitudine hominum, à Sueuis diu agitati, & triennio vagantes Rhenum Fluuium transierunt, non longe ab ostio, vbi in mare influit, & Menapiorum agros vtramque fluminis ripam incolentes, occuparunt. Ex hoc constat, Menapiorum fines, quos plerique opinantur Iuliacenses fuisse, multo latiores, maiorésque exstitisse, & agros Ducatus Montensis Rheni ripis vlterioribus adiacentes, ac etiam Cleuensis possedisse. fol. 68.

Vualis, seu Vacalos est pars fluuij Rheni, quam Mosa fluuius recipit ante, quam in Batauos, & Mare Oceanum fluat, & est diœcesis Traiectensis, propè Nouiomagum oppidum, & Traiectensem vrbem Episcopalem, nomen retinens. fol. 72.

Vxellodunum, oppidum in finibus Cadurcorum, inter Celtas, non longè à Gallia, Prouinciæ Romanorum, monte egregiè loci natura munito, situm, cuius partes omnes præruptißimis saxis difficili adscensu, & flumine infimam vallem diuidente. totum pænè Montem cingente, præmunitæ erant. sub cuius etiam muro magnus fons aquæ perrumpebat, ab ea parte, qua fere pedū CCC. interuallo fluminis circuitus vacabat. Vide Cæsarem de bello Gallico lib. IX. fol. 213.

Aedui, Populi finitimi sunt Aruernis, Biturigibus, Sequanis, ac Secusianis, inter Celtas. Hi adhuc nomen priscum Latinè retinent, inter Burgundos nunc nominati. nec citra Ararim flumen, (qui nūc Saona appellatur) aliquos habent fines, nec hodie

sunt Sebusianis *finitimi.* In Ducatu Burgũdiæ, *&* Francorum Regno *siti. Ciuitas horum* Aeduorum *Episcopalis est, in* Prouincia Lugdunensi. *fol.* 18. *& alibi sæpe.*

ATQVE *hac de* Gallorum, *Gallisque, qui aut proximi, aut finitimi sunt populis ita perstrinximus, vt, quamuis vetustatem illustrare pro virili consilium fuerit, multa tamen inserta quoque sint, quæ tempora hæc recentiora, mores, & viros, ac res præclarè gestas ab ijs explicent.* Nec *tamen singula persecuti sumus sed summas rerum, & ex his illustrissima quæque libauimus.* Nam *si aliarum quoque gentium, quæ toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortunæ varietates, mores, locorũ diuersas appellationes, aut fluminum, vires, res gestas ad hanc normam dirigere voluissem, id sanè & operosum nimis, ac immensi penè operis fuisset, & consilij obliti nostri videremur: quippe qui ab initio* Cæsarem *tantum, aut* Tacitum, *&* Gallos, *ac finitimas his gentes hoc nostro* Indice *complecti voluerimus, reliquum operis & in aliud tempus, & in alias commentationes reiecerimus. Illud admonuisse diligentem* Lectorem *volo, multa illum ex varia* Historiarum *lectione collecturum, quæ* Europam, *&* Asiam, *ac* Africam, *saltem oram litoralem, notiora nobis factura sint.* Nam, *vt vlterius penetres, hæc legis* Mahometanæ *diuersitas à* Christiana *pietate prohibet: sed & ipsa orbis parens, gentium omnium* Regina, Italia, *tantas mutationes sensit, vt vix nomen vllum retineat, quod olim habuit.* Quis *enim nescit, eam* Italiæ *partem, quam* Samnites, Apuli, Græci, Campani *olim tenuere, totam nunc in* Regni Neapolitani *nomen abijsse:*

quod olim Latium, nunc Campaniam, aut terram Romanam, quæ Gallia Cisalpina, in Lombardiam, quæ Venetia, in Marchiam Taruisinam, quæ flaminia olim, nunc in Romandiolam esse mutatam. Iam, quæ priscis illis temporibus clarißima oppida fuerant, aut penitus concidere, aut in vicos abiere, successeréque omnino cum aliæ gentes, tum aliæ quoque nominationes diuersißimæ. Lirim enim à veteribus amnem dictum, iam D C C. ab hinc annos à Gariliano castello, quod Saraceni munitißimum propugnaculum sibi construxerant, Garilianum appellamus. Ticinum olim nunc Papiam à Papio quodam, Gallorum Duce. Fregellæ ipsæ in Campania in pontem Curuum mutata. Egnatia Apuliæ, Iuuenatium à nobis dictum. Anienum ipsum Patrem, Tiberonum Accolæ vocant. Sipus illa sæpiarum captura celebris, & inde nomen adepta, nunc Manfredonia vulgo, à Manfredo, secundi Federici Imperatoris filio, dicitur. verum longius, quam par forsan erat, euagati sumus. Cætera sibi Lectoris diligentia pariat, aut id altiori otio à nobes exspectet.

LI-

LIBELLVS VARIARVM LECTIONVM.

Vbicunque Asteriscum in fine notatum inuenies, scies dignum esse locum animaduersione, & quem haud oscitanter pretereas.

1 11 *proximi sunt* Germanis. Carrar.
13 *quotidianis bellis, praliisque.* C.
17 *continetúrque* Garumna *flumine:* Oceanum *finibus* Belgarum *attingit etiam.* C. Flor.*
21 *interiorem partem.* C.
2 2 *& ad eam partem.* C.
33 *Is igitur vbi legationem.* C.
3 16 *pœnas sequi oportebat.* C.
4 1 *Latobrigis finitimis.* C.
5 Noriciam. C. Noreiam. Gryph. Norámque F.
16 *Allobrogum est, proximúmque* Geneua: *exeo.* C.*
18 *suesuros, quod.* C.
5 *quem flumen* Rhodanum *influit.* Vide Glarean.*
XXIX. C.
29 His *cum sua sponte.* C.
6 7 *nunciatur,* Heluetijs. C. F.
16 *conscripsit: & tres.* C.

Nn

34 *Eodem tempore Aedui, Ambarique* C. F.
31 *Incredibile leuitate* Ita Lucret. 4. *Quod superest vbi tam volucri hac leuitate feruntur.* Nihil minus Arari videtur congruere, quam lenitas nimia vero leuitate fieri aliquando potest, vt visus fallatur. C.*
12 *lintribus vinctis.* C.
34 *faciendum curauit, atque ita exercitũ traduxit.* C. F.

8 7 *vbi Cæsar constituisset, atque esse voluisset. Sin bello prosequi.* C.
15 *insidijs initerentur.* C.
17 *& calamitate pop.* R. *& interni.* C.
21 *aut eo grauius ferre.* C.
33 *immutatione rerum.* C. Vide Petrum Victor. in 3. Arist. lib. de arte dic.*

9 20 *pabulationibúsque* C.
33 *conferri, portari.* C.
34 *intellexit, & diem instare.* C. F.

10 13 *plus possent.* C.
18 *imperia perferre satius esse.* postrema duo verba subiectis punctis innenimus descripta, sed ita quidem vti inducta viderentur. C. *
23 *quin etiam quod necessario.* C. F.
31 *reperit ab alijs esse vera* C.

11 13 *imminuta.* C. F.
18 Reperiebatque *inquirendo Cæsar, initium fugæ prælij equestris aduersi paucis ante dicbus à* Dumnorige, *atque eius equitibus factum esse.* G.
22 Eorum *fuga.* F. Eorúmque *fuga.* G. * Si eorum fuga legas, plane videmur locum restituisse.

[30 His *omnibus vnum repugnabat.* C. F.

12 16 *per se creuisse*. F.*
31 *suspiciones euitet*. C.
16 *ad eum cucurrit*. C.
28 *ex interuallo*. CF.
35 *& iter ab* Heluetijs. C.
14 3 *seu quod terrore*. C.
4 *eóque magis, quod*. C.
15 *collocari*, C. F.*
16 *compleri, & interea*. C. F.
24 *Milites superiore loco*. C.
15 6 *conuersa signa tripartito intulerunt*. F. *partita intulerunt*. C.
30 *loco quo* Heluetios.
16 28 *quosque, postea*. C.
18 8 *cum his* Aeduos *eorúmque ditionis homines*. C. F.
33 *neque conferendum esse*. C.
19 5 *cruciatúsque edere*. C. F.
10 *domo emigrarent*. C.
27 *cum ab his*. C. F.
31 *nec in occulto*. C. F.
33 *tuta fuga facultas*. C.*
34 *vltra fines suos* Ariouist. *receperunt*. C.
20 11 *horúmque obsides* C.
34 *emolimento*, F. Petrus Victorius *doctissimus vir*, Emolumentum *hoc loco pro detrimento & iactura sumptum à* Caesare *contendit*. Varronis *auctoritate ductis*, *emolimentum habet* Florentinus *codex* : *vt*, *si* E *litteram eximas*, *quam verisimile est à copula atque vocali postrema*, *verbo molimẽto adhaesisse*, *perbelle* Caesaris *sẽtẽtia cõstare videatur*. Hac *voce autẽ vsus est* Liuius *li. 7. de bell*. Macedonico: Se *in animo habuisse tota classe* Ephesũ *petere*, *& onerarias*

ducere multa saburra grauatas, atque eas in faucibus portus supprimere, & eo minoris molimenti ea claustra esse, quod in fluminis modum, longum & angustum & Vadosum ostium portus sit. A propria autem verbi notione, transtulit Cæsar ad difficilem, atque operosam exercitus profectionem. *

21 2 *negotium esset.*
6 Rex *atque* Amicus R. P. *a* Senatu *appellatus*. C.
7 *quando in colloquium*. C. F.
17 *si id non impetraret*. Paris. *impetrasset*. Carr.
25 *idem populum* Rom. C.
37 *consueuisse*. C.
29 *in suo, impediri*. C.

22 1 *longe ab his*. G.
23 *à finibus processisse*. C.
29 *facultas*. F. G. I*ta autem ex vetusto Codice hunc locum emendauit* Donatus Iannoctius, *vir summa eruditionis, & mihi amicissimus*. *
30 Alduasdubis C. F. P. Alduasdalis. G.
32 *quia flumen*. C.

23 2 *ibi præsidia collocat*. C.
8 *prædicabant & sæpe numero*. G.
12 *ortus est timor à tribunis* C.
18 *esse duceret*. c.
21 *abducti in tabernaculis*. C.
24 *designabantur*. C.
29 *sed angustias itineris, locorum, & magnitudinem siluarum &c*. C. *sed angustias locorum, magnitudinem siluarum &c*. F. *

24 *æquitate & condicione perspecta*. C. F. *
9 *videbatur propter factum, & nuper*. C.
13 *tumultu, licet aliquid vsu, ac disciplina,*

quam à nobis accepissent subleuarentur. F.
21 *denique hos scirent esse eosdem Germanos.* F. *ac denique Germanos hos eosdem esse scirent illos, quibuscum &c,* Gr.
23 *plerúmque superarint.* G.
28 *hos si quærerent reperire posse.* C.
27 2 *itinerum conferret.* G.
4 *aut præscribere videretur.* C.
4 *hoc sibi curæ esse.* G.
7 *breui tempore indicaturos.* C.
12 *conuictam.* C. F.
12 *perpetua vitæ felicitate.* Heluetiorum. *&c.* G. F. *quod noster habet, & præterea* Lutetiæ *a* R. *Stephano excusus parua forma, innocentiam perpetua vitæ felicitatem* Heluetiorum *bello esse perspectam. ex ingenio ac nullo adiutus exemplari,* Bartholomæus Ricius *emendauerat, quem hominem propter summam eruditionem & singularum in me amorem parentis loco maxime colo & obseruo.*
27 Inde *reliquæ legiones.* C.
33 *quod ex aliis ei maximam.* C. F.
35 *amplius xl.* C.
6 8 *posse existimare.* C.
11 *pro suis tantum.* C.
28 *Cæsarem ei facere.* C.
29 Habiturum *& non ad equũ resc.* C. *& nunc ad equum rescribere.* F, P. G.
30 *terrenus.* C, P.
32 Eo *vt erat ventum legionem* Cæsar. C.
27 4 *quod amicus & munera.* C.
34 *prælio pulsas, ac superatas.* C. F.
35 *paratum decertare: si pace vti velint.* C. *sin pace vti malint.* G. *si pacem mallent.* F.
28 3 *perpenderent.* F. * *præpostere inuersa littera,*

P. cæteri fere omnes legunt, Dependérunt. Carr. *manuſcriptus propenderint. ſed perpenderint om nino legendum eſſe contenderim .*

14 *Gallia prouinciæ fines egreſſum.* C .*fines ingreſſum.* G.

15 *cum in ſuas poſſeßiones.* C.

17 *Vt ſibi concedi.* G. P. *Vt ſibi concedi.* C. F.*

18 *ſic iterum nos eſſe iniquos.* C.

18 *qui non ſuo iure ſe interpellaremus.* G.* *qui in ſuo iure ſe interpellaremus.* F. P. *videtur male.* Nen, *loco,* In *fuiſſe acceptum.*

19 *Quod fratres ex* S. C. *& Amicos appellatos Aeduos diceret.* C. * *Quod fratres à ſe & amicos.* Aeduos *appellatos diceret.* C. F. *Quod à Senatu* Aeduos *appellatos* Amicos *diceret.* P. *quod habet* Carrar. & Flor. *videtur eſſe legendum, ſed ita vt poſt verbum ſe, punctus, qui liberarij imperitia ſublatus eſt, reſtituatur, & à* Se. *hoc eſt à* Senatu *legatur.**

29 3 *poſſet, neque ſuam,* c. p.

4 *vti optime merentes.* c. f.

23 *relatum eſt, qua arrogatia omnem* Galliam Romanis *interdixiſſet* . c. *elatum eſt.* f. *rectius, vt arbitror.**

29 *colloquium diremiſſet.* G. P.

24 *retineri non potuerint.* G. P.

30 10 M. *Metium.* c.

13 *præſente clamauit.* c.

28 *totidem vero* Pedites. c.

31 10 *noſtros deterrent* f. *perterrerent.* c. P. G.

14 *quatuor reliquas legiones in caſtra.* G. P. *reliquas in caſtra* f. c.

30 *eas itaque dicere.* c.

34 *in conſpectum hoſtium.* c.

32 2 *Tum vero demum.* G. *cæteri: Tum demum ca stris eduxerunt.c.f.*
17 *procurrunt.c.*
28 *intra aciem.**

33 1 *nactus ea perfugit.*
5 *quam domo secum: altera norica. c.* quam domo secum adduxerat.*P.*f. quam domo secum adduxerat.*G.
5 *in* Gallia *duxerat.* G.*f.*P.
5 *vtraque in ea fuga perierunt. c. f.*
14 *videret. c.*
22 Q*uos* Vbij *qui proximi* Rhenum *incolunt perterritos insecuti.*P.*Q*uos vbi cũcti qui proximi* Rhenum. *c.*

34 32 *interiorem* Galliam. *c.f.*
9 *omni opinione venisset.c.f.*
11 Andocum Boium. *c.*
14 *contra* Pop.Rom.*coniurasse.f.c.*
18 *qui cis* Rhenum.*c.f.*
22 *vtuntur & vnum imperium. c.*
23 *cum ipsis habent. c,*
24 *cum ab his quæreretur.c.*
29 *Gallos qui ea loca.c.*
32 *ingredi prohibuerint.c.f.*

36 3 *concilio, & ad id bellum pollicitus sit, cognouerint. f.c.*
7 *ex eo numero electa.f.c.*
83 *Suessiones suos esse finitimos, fines latissimos feracissimosque* Agros *possidere.c. .f.*
15 *prudentiámque suam.*
29 *adhortatus, docet.c.*

37 2 *ad se venire, neque iam.c.* P.*
16 At *vbi circumiecta multitud.*
22 *portas succenderunt.c.succendunt.f.*
24 *Nam cum tanta multitudo lapides ac tela*

conijcerent, in muro consistendi potestas erat nulli. C. F.

26 *Siccius* Rhemus. C.

28 *vnum ijs.* F. *nuncium ad eum mittit.* c. *vnus, legendum, quod in cæteri habetur, & nuncios.*

32 *à Siccio.c.*

38 4 *quot adire poterant.c. qua adire potuerant.* F.

11 *prælijs supersedere. c. prælio sine dubio legendum, quod noster, atque excusi omnes habent.*

24 *Castella instituit.* C. B,

21 *& in frontem leuiter castigatus.c. f.* A. *leniter.* P.*

26 *qui tantum multitudine poterant.c.* P. *quod tantum.* F.

39 2 *ob id neutri transeundi.c.*

10 *si minus potuissent.*

12 *commeatúque nostros prohiberent.* C. F. F.

20 *primósque qui transierant,c.*P.

25 *atque ipsis res frumentaria deficere.* C. F. *atque ipsos.*P.

30 *in suis quam alienis.c.*

40 9 *nondum prospexerit.c.*

17 *occiderunt: cum ab extremo ordine hi ad quos ventum erat consisterent, fortitérque nostrorum impetum militum sustinerent: prioréſque quod abesse à periculo viderentur, neque vl la necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi præsidium ponerent.* Ita *sine vllo periculo &c.* Carrariensi *eum* Florentino & Parisiensi *in omnibus fere conuenit, ab eodē vter-*

que in eo variat. Habent *enim ab extremo agmine,* & *, priores quod abesse à periculo, absque copula.**

26 *sub occasum solis.* C. P. G.

41 4 *celeriter vineis ad oppidum actis* F. P. G.

12 *Sueßiones accipit.* P. G.

30 *qui huiusmodi.* C.

42 15 *elanguescere animos.* F. O.

22 *ex captiuis eorum, Sabin flumen* C. P.

31 *inutiles esse viderentur.* C.

32 *cumque ex dediticijs.* C.

23 *quem castris nostri.* C.

44 9 *prælium committunt.* C.

20 *peruolauerunt.*

28 Vexillum *quidem erat proponendum, insigne cum ad arma concurri oportebat.* C.*

34 *temporis breuitas & successus & incursus hostium impediebat.* C. F.

35 *in his difficultatibus.* C.

45 12 *est hortatus.* C.

15 *sustinerent. Quod non longius.* C. F.

17 *prælium committendi.*

17 *atque item in alteram partem est cohortandi causa profectus. Pugnantibus tanta fuit* &c. G.

23 *tegmenta detrudenda.* C.*

29 *cum diuersis legionibus alia alia in parti.* C. P.*

32 *neque ita certa subsidia.* C.

33 *neque quid qua in parte.* C.

46 1 *euentus varij subsequebantur.* C. *ita esse legendum paullo infra demonstrat.** Itē *alia in parte diuersæ duæ legiones.* XI. & IIX. & *profligatis* Veromand.

15 *Attotis fere à fronte & à sinistra parte nu-*

datis castris, cum in & c,f.
24 *quique cum his vna. c.P.*
47 4 *nostras legiones premi. c.*
6 *diuisos dißipatos. c. cæteri quos viderim, & manu scripti & excusi (rectius illi quidẽ) diuersos, dißipatósque.*
10 *Cæsar ab* X. *legionis cohorte.* P.* Vascos.
30 *cuius aduentu c.*
47 2 *vt conuersa signa in hostes inferrent. c.*
29 *& pila intercepta. c.*
32 *ripas ac subire.* G. P.
49 14 *cum omnibus suis copijs.*
aditus in altitudinem non amplius. c. f.
23 *muniebant. c.*
24 *collocabant. c. f.*
25 *cum iter per prouinciam. c. f.* P.
32 *consensu omnium c.*
40 8 *nam plerumque hominibus Gallis. c.*
11 *& appropinquari. c.*
15 *ope diuina. c. f.*
27 *Quibus Cæsar respondit. f.*
34 *Renunciata ad suos, quæ imperarentur, facere. & c. f. c.*
41 3 *summam muri, aggerísque acerui armorum. c.*
16 *pellibus incluserant. f. c.*
20 *eo concursum, pugnatúmque ab hostibus ita acriter est, vt & c. c. f.*
28 *cum iam defenderet nemo captum oppidum atque & c. c. f.* * *deerant in omnibus excusis duo verba, captum oppidum, vt locus manens plane aut corruptus videretur.*
52 12 *Quas ob res. c. ob eas res. f.*
13 *accidit nulli. c. f.*
31 *Magnísque cum portorijs, c. f.*

53 10 *ab illis relictam,c.*
29 *itineris causa.c.*P.
54 7 *itineribus possent.c.f.*P.
14 *colloquendis*. G. *cæteri & excusi & manu scripti habent, collocandis. Sed neutrum satis probatur.*
20 *denudata defensoribus.c.*
*defessi prælio excedebant, alij.c.f.**
56 4 *frumenti caussa dimisit.c.f.*
10 *quod naues habent.c.*
57 12 *inscientiam locorum.c.**
18 *vada, portus, insulas nouisse.c.*
20 *atque apertissimo.f.atque amplissimo.c.*
31 *retentorum militum.*Rom.ↄ.
58 9 *atque in officio teneat.c.*B.
4 *conditiones seruitutis.c.*Ar
24 *in extremis linguis.*G.P.*
59 2 *hoc eo facilius.c.*
9 *vada ac discessum æstus.c.*
12 *nauesque totæ factæ ex robore ad quãuis cõtumeliã perferendam. c.* Naues *maximo robore ad quamuis vim & contumel.* Par.Vascos.
163 *transtra pedalibus.*°*c.f.*
18 *tenuiter confectæ : hæc siue propter lini inopiã atq; eius vsus inscientiam.c.f.*Hæ *siue.*
19 *siue eo quod est magis verisimile. c.f.*
26 *aptiora acommodatiora.c.*
29 *telum adijciebant.*G.*f.adijciebãtur.*G.P.
32 *facilius in vndis, consisterent tutius. &c.*
60 1 *Satuit exspectare classem.*G.P. *naues eorum potissima.c.*
qua ratione pugnæ insisterẽt, Rostris *enim. c.f.*
18 *quam rationẽ pugna insisterẽt* Gq. *detinebant c.*
30 *bina ac tena naues circumsisterent. c.*G.

61 3 *ex loco mouere.* C. F.

35 *duum millium spatium.* C.

62 2 *contemptionem.* C. F. *Ita legendum videtur. contemptio semper* Cic. *nunquam contemptus, nisi is auctor* Rhet. *ad* Herennium *habeatur, id quod paucis admodum video probari.*

61 5 *consectati ita expugnauerunt* C. P.

62 31 *vt explorata* C.

63 15 *certior factus: ciuitates omnes.* C. fl

19 *mens eorum.* Eodem. C.

64 11 Tamen *confecti.* C.

23 *Adiantimus.* C. *Adiatonius.* F.

32 *Adiantimus.* C. *Adiatonius.* F.

34 *in oppidum, vti tamen.* C. *in oppidum tamen vti eadem. &c.* F.

65 6 *quaqua versus.* C. F.

18 H*ostémque vagari.* C.

10 *ob eamque causam* C.

11 *indiésque* C.

12 *nec cunctandum.* C.

26 *in mediam aciem collectis.* C.*

25 *infirmioresque animo.* C.*

66 9 *cohortatur suos.* C,

14 *cum ita ab hostibus.* C.

18 *renunciauerunt eadem esse diligentia.* C.*

22 *quod fieri vellet.* C.

23 *eductis cohortibus,* C. *eductis his cohortibus.* F.

24 *integra, interita ab labore erant, verbum integra legitur inductum.* F lor. *habet intrita ab labore erant.**

28 *atque his prorutis.* G. *proruptis* C. F. *vt. verisimile sit, aut ad verbum prorutis inter literam,* V, *& literam,* T, *male, inter positum,* P, *aut loco, esse acceptam,* O, *& inter vtramque,* R,

*iniectum ita vt perruptis aut prorutis sine dubio legendum esse videatur.**

33 *acrius pugnare.* Carrar. *vnus habet, rectius vt arbitror, cateri eodem modo impugnare**

67 4 *in castra recipiunt.* C.

1 *fuga salutem petere intenderunt.* F P. G.

15 Legatos *misissent.* De pace legitur inductum. C.

30 *vt nequis inermibus.* C.

35 *cum pecus.* G.

68 8 *qua maxime.* C. F.

30 *caussa ex finibus.* C. F.

69 8 *magnitudine homines efficit,* Carrar. *verbũ homines, habet, sed inductum.*

10 *pelles quicque haberent.* C. *pelles habeant quidquam.* F.

11 *& lauantur.* F. *ac lauantur.* C.

14 *importatis his vtuntur.* C. F.

15 *parua atque deformia.* G. P. *praua.* Par. Vasc.*

23 *audeant.* C.

34 Vt est *captus Germanorum qui paullo sunt eiusdẽ gentis & cateris humaniores.* G. *& paullo quam sunt eiusdem gentis & geris, humaniores.* P. *qui paullo. sunt eiusdem generis, etiam cateris, humaniores.* F. *& cateris. alias.*

70 10 *complures annos Sueuorum vim sustinuerunt.* C.

14 *& ad vtrámque ripam.* C. F. Hi *ad vtrãq; ripam.* G. P.

27 *migrauerant.* C.

31 *reliqua parte hyemis.* C.

71 7 *cogant.* His *rebus, atque auditionibus.* C. F.

12 *Cæsar ne grauiori bello occurreret.* C. F. P.

*ut grauiori bello.*G.P.*Vascos.*
16 *ab Rheno descenderent.* c.
*latius vagabantur.*C.*f.latius iam vag.* c. P.
32 *quicumque bellum inf.* c. P. *qui eis bellum inf.*G.

h2 2 *armis possiderent.c.**,
5 *Ad hoc quod visum est, cæsar respondit.* c. *ad hac quod visum est.*P.
14 *Hoc Sueuis imperaturum. ita opinor locum emẽdari oportere, Hoc se his imperaturum* Erat *enim,*V *in litera posita, ut verisimile sit, cũ crebra hoc loco mentio Sueuorum fieret, librarij inscitia, Sueuis pro se eis aut pro se his. repositum esse.c.**
27 *& parte quadam ex* Rheno *recepta qua appellatur* Vualis.*c.f.*P.*parte quadam* Rheni. G. Vacaalos.P.*

h3 30 *suffossis equis.c.*

74 21 *oportunissime res accidit.f.*G.
29 *grauius retineri iussit.c.f.*
30 *copias ex castris c.*
32 *acie triplici.instituta.c.*

75 8 Q*ue loco.c.*
17 *ad fluentem* Mosa,*c.*

76 17 *id sibi auxilium spemque c..f.*
18 Tantum *esse nomen atque opinionem eius exercitus, Ariouisto pulso, & hoc nouissimo prælio facto, etiam ad vltimas* Germanorum *nationes, ut opinione &c.c.opinionem eius exercitus Ariouisti pulso. cætera habet carrar. congruentia.f.*

77 1 *sublicæ modo directæ ad perpendiculum sed pronæ ac fastigiatæ.c.**
16 *obliquæ agebantur.c.*
24 *pluribus. c.*

13 *arctius alligata.f.*

77 4 *in omnes suas partes.c. in omnes partes misisse.f.*

14 *& Vbios.c.*

1h *perfectum arbitratus.c.*

79 9 *effecerat classem.cf.*

19 *fidelem arbitrabatur.c.*

22 *horteturq́;* Pop.Ro.*fidem sequantur. c. f.*

33 *pollicerentur.*Hoc *sibi satis.&c.c.f.*

80 5 *quod satis esse ad.c.*

7 *quidquid praterea.* G. *quodque praterea. c. quotque praterea f.**

11 *possent peruenire.c.*

21 *a quibus cum paullo tardius.c.*

25 *cuius loci hac natura.c.*

34 *vt quia celerem atque instabilem motum haberent.* P.

81 7 *consuessent.c.*

12 *onere armorum oppressis. c.f.*

13 *& fluctibus consistendum.c.*

17 *equos insuefactos.c. f.* P.*

31 Atque *nostris militibus cunctant. f.c.**

82 5 Hos *item nostri proximis ex primis nauibus cum conspexissent. f.* Hos *item ex proximis primis nauibus cum consp.* P. Hos *item alij ex proximis primis nauibus cum consp.* G. *Si è voce, proximis, demas literam postremam, in florentino codice recte constare sententia videtur.* *

10 *signis occurreret.c.*

19 *nostri simul in arido const.f.*G.P.

99 *demonstrauimus* . G . P. *demonstraueram.f.*

31 *cum ad eos oratoris modo casaris mandata deferret.f.*G.P.

83 8 *Cæsari commendare cœperunt*. C. F.
9 *pace confirmata*. C.
16 *reuerterentur*. C.
18 *deijcerentur: tamen anchoris*. C.
22 *qui dies maritimos æstus*. C. F.
25 *æstus complerat*. c. *compleuerat*. F.
29 *Nauibus confractis*. c.
35 *quæ ad reficiendas naues erant vsui*. F. G.
84 16 *aut suos clam*. C.
consilia agnouerat. C.
25 *Itaque cum id summo studio*. c. *Itaque cum id summo cum studio*. F.
27 *commode posset effectum*. P.
33 *nunciauerunt*. C. F.
85 3 *duas in stationem cohortes*. C. F.
6 *processisset: suos*. C. F. P.
20 *& pedibus præliantur*. C. f.
20 *interim paulatim*. G. f.*
21 *atque ita currus collocant*. G. P. f.
53 *ad lacessendum & ad committendum præl*. C. f.
86 3 *secutæ sunt continuo complures dies*. C. f.
10 *His rebus celeriter &c*. G, f. P. *Eadem ratione etiam superius est vsus*. *His rebus atque auditionibus permoti de summis sæpe rebus consilia ineunt*. V. 42. *a*.
87 16 *paludum siccitatem*. c. P.
18 *peruenerunt*. c. f.
20 *deduxerant*. c.
88 8 *ad celeritatem onerarijs subductiores, paullo facit humiliores*: f. c. *substructiores paulloque facit humiliores, quam &c*. P. Vasc.
13 *paullo latiores quam quibus in reliquis vtimur maribus*. G. P. f. *Ita esse legendum Priscianus ostendit, lib, 7. fol. 34. b. Aldinæ impress.*
21 *omni-*

31 *omnibus de iniuriis satisfacere.* F.
31 *Percepta oratione.* c. F.
89 6 *studio & summa rerum omnium inopia.* C.
8 *constructas.* C.F.P. æ
29 *Atque* Induciomarus.c. *fortè, Atqui legendum.*
90 10 *sese si Cæsar.* C.
12 *fidei commissurum* F.
17 *His adductis, in his filio propinq.* F. P. & *in his.* G.
26 *Id in se factum.* C.
30 *quæ in* Belgis.c. F.
34 *Gallia, peruenit* F.
91 9 *agnouerat Accedebat.* c.
23 *Hæc à pluribus.* c.
92 4 *secius vt omnia eius consilio cogn.* F.
6 *conscendere in naues* F.
14 *ille enim reuocatus.* c.
18 *Atque equites,* c. *Vide an præstet legere atqui.* 89.29.
22 *& re frumentariam prouideretur.* F. 10. *
23 *consiliúmque po rtempore.* F.P.G.
31 *optimum egressum.* C.
93 10 *ex captiuis cognouit.* C.F.
15 *deligatas ad anchoram.* F.
35 *His aliquantulum itineris.* c.
94 1 *extremi in prospectu.* C.F.
9 *in itinere resistere iubet.* c. *consistere.* F.
11 *coram prospicit.* C.F.
15 *arcessi iubet.*
17 *multæ opera.* C. F. *multi operis.* c.
23 *easdem copias quas ante, præsidio Nauibus relinquit.* C.F. *

65 4 *ibi permanserunt.* C,F.

6 *pecorum magnus numerus.* C.F.

19 *quo ferè ex Gallia naues.* C.

spectat. Hoc latus tenet. G.P.

pertinet circiter millia passuum quingenta. F.

22 Nos *nihil de eo percunctationibus reperiebamus: nisi certis ex aqua mensuris, breuiores &c.* F.P *nisi quod certis ex aqua, &c.* C.

96 1 H*ac millia passuum* D C C C. F. *hoc, plane legendum.*

6 *multum Gallica differunt.* C.P.

9 *vltro inficiunt. Luteo, præpostere inuersis literis ac litera, e, in r, deprauata, legendum putat* P. *Victorius qui primus, quod sciam, locum indicauit.* C. *Florent, habet.* Omnes *verò se Britanni vltro glasto inficiunt.* Ita *autem si legas, pro glasto non male, glauco restitui potest.* G*racis enim idem est glaucus, quod* C*aruleus latinis: id quod neminem fugit, qui vel mediocriter sit in* Gr*acis literis versatus.* F*ieri autem perfacile potuit, vt in glauci locum ob vocis affinitatem glastus successerit.* C*õiectura quidem non mala, quæ præsertim vetusti exemplaris adiumento nitatur.* Q*ua verba autem significandi nominis caussa, a studioso essent adiecta (quod cæruleum efficit colorem) ea hæsisse, tanquam propria* C*æsaris, minimè mirandum videtur.* N*eque enim satis verisimile est.* C*æsarem verbo vsum adeo obscuræ notionis, vt eius vis, esset pluribus verbis explicanda.* L*uteo sanè, qui, vt* Nonius *ait, croceus est, nullo præterea colore alio intermixto.* C*æruleus effici qui potest?* C*æruleum.n. sereni cæli nitorem referre, nemo non nouit.* N*eque vero* V*itruuius ait, luteo herba confici cæruleum colorem sed ex cæru-*

leo infecto luteo. fieri, vt qui vti propter caritatem chrysocolla non poßint, nitidißimo colore vtantur. Videtur *autem verisimile croceo caeruleo admixto viridem fieri. Sed tamen non video, quid ita glasto legi non poßit, aut (quod habet codex* Flor.*) glasto vltro. neque enim vna est haec barbara vox quam* Rom. *homines admiserint.* Ea *autem cum non semel* Plinius *sit vsus, nunquam eum verear sequi auctorem. cum vero semper id agam adhibito iudicio, tum vero ijs rebus in primis significandis, quorum mentio à melioribus nulla fiat.* Cum *autem ea caussa* Britãnis *esset, eo ora oblinendi, vt horridiore essent in pugna aspectu, qui id assequi possent, infecti luteo colore, non video.* Est *enim luteus* Horatio, *epitheton palloris* X I. Epod. O *quantus instat nauitis sudor tuis,* Tibi*que pallor luteus.* Ac Minerua *quae bellorum dea praeses habetur, veluti quae oculorum aspectu truci, terrorem hostibus & formidinem incutiat,* γλαυκῶπις *à* Graecis, C*aesia à* Latinis *dicta est.*

15 *sed qui sunt ex his nati,* P.
16 *quo primum virgo quaeq; adducta est.* P. *deducta est.* C.
18 *confixerunt, tamen.* C. F.
20 *atque omnes in siluas* C.
97 3 *magno cum periculo praelio dimicare.* C. F.
6 *remouissent, & ex essedis desilirent* c.
14 *& leuius quam pridie.* c. *lenius* F. *lentius legendum arbitror, aut leuius.*
22 *quo subsidio.* c. F. *
22 *cum post legiones.* c.
98 5 *impetum legionum atque equitatum.* c. *

Oo ij

10 *essedariorum relictis*.C.F.
16 *se in agros eiecerat*.C.F.
19 *latius euagari*.c.
27 *cuius pater in ea ciuitate*.c.
99 4 *Bibrocaßi*.c.
8 *pecorúmque numerus*.c.
14 *duabus,partibus oppugn*.c,
29 *vastatisque finibus*.c.
32 *mittit Cæsar cum constituisset*.C.F.
35 *& quod in annos*.C.F.
100 8 *deportare constituit*.P,*instituit*.c.*reportare constituit*.F.G,
11 *atque ex ÿs*.C.*Atqui,vt superius admonuimus,legendum videtur*.*
20 *secunda cum soluisset vigilia*,F.
101 10 *quoad legiones collocatas,munitámque hib*.F.P.G.
17 *inimici palàm multi etiam ex ciuitate his auctoribus interfec*.F.*
19 *quod ad plures pertinebat*.c,
20 *impulsione defic*,c.*ita contemptio sup.non contemptus*, *
23 *cognouerit*.P.G.*
26 *in hiberna ventum initium*.c.
31 *frumentúmque*.c.
34 *ad castra oppugnatum venerunt*.F.
102 6 *quibus rebus controuersias minui*.C.F.
10 *iussu Cæsaris,ad Ambior*.c.
15 *& quod ei*.c.
27 *confidat esse in Gallia commune consil*.c.
103 7 *per fines daturum*.c.
18 *magnáque inter eos existit controuersia*.G.P.F.
22 *quamuis etiam mag*.F.

104 2 *tanta contemptione.* C .*tanta contentione nostra ad Cast,* F .*tanta cum contentione nostra,* P. *Vasc.in utraque parte esse tutam, si nihil esset durius.* *.

12 *nullo cum pericul.* C .F.

13 *cum Germanis consentiret.* C. F.

16 *quem habere exitum* P.*g.haberet.* F.

17 *in quo si non præsens periculum sit.* F.

18 *hac in utraque parte habita disput.f.c.*

23 *terrear: hi sapienti: & si grauius quid acciderit abs te &c.c.p.g.f.Hi sapienter, si grauius.&c.* P. *Vascos.*

27 *non reiecti,* C .P.*ne reiecti.* F . *g. rectius ut opinor.**

35 *Tandem dat Cotta manus permotus. superat. sententia Sabini. Prima luce nunciatur, ituros .s.f, Tandem dat Cotta manus, permotus superiore sententia. Sabini.f.g.*

105 9 *sed homine amicissimo.c.f.*

19 *iniquissimo nostrorum loco.c.f.*

21 *ante prauidisset.c.*

30 *minus facere per se omnia.c. minus per se omnia obire.f.*

106 12 *posita existimare.c.f.*

7 *properaret clamore.c.*

16 *procurrebat.c.*

25 *interim eam partem nudari necesse erat. c.f.g.p.*

32 *conferri vitare poterant f.g.*

107 15 *in quam rem se suam fidem interp. inq. eam rem se suam fidem interpon.c.**

18 *sperare ab ea de sua ac militum salute impetrari posse.g.c.f.p.**

19 *ad armatum iturum.c.*

24 *imperatum facit,f.g.p.*

35 *illi ægrè ad noctem.c.*

108 2 *prælio lapsi.*

7 *qui erant eius* Regni *finitimi,c.*

16 *séque ad eam rem.c.*

23 H*uc quoque accidit.*C.F.*forte accedit aut accesſit.**

109 2 *turres admodum* CXX,*excitantur.c.f.p.*

25 *tum errare eos dicunt.c.*

27 *ſeſe tamen hoc eſſe in* Ciceronem *populiq́ꝫ* Rom.*animo &c.*C.P.*ſeſe tamen ſcire.*G.F.

33 Populi Rom.*accipere.&c.*C.F.

110 4 *& quoſdam de exercitu habebat captiuos à quibus docebantur.*C.F.*

8 *manibus ſarculiſque* C.F.*manibus furculiſque* P. Vaſcoſ. *ſiue furculis, ſiue ſarculis legas, optimè locus videtur emendatus.* Neq*ꝫ enim* Cæſar *ait, his planè omnem ferramentorum copiam defuiſſe, ſed quæ eſſent ad hunc vſum idonea.* F*urculis enim ad vertendam herbam, quæ aruiſſet, id quod ex* Varrone *&* Colum. *colligi poteſt, aut ad legumina contundenda vtebantur, ſarculis aut ad findendum aut ad ſarriendum agrum, quæ eadem tamen, vbi aptiora deeſſent, fodiendæ humo vſui eſſe poterant: ſagula egeſtæ potius aſportandæ corbium vſum præbere quam ligonum effodiendæ, apta eſſe videbantur.*

7 *quæ ſunt ad hunc vſum idonea.* P. *quæ eſſent.g.*

10 N*am minus horis tribus millium pedum* XV. *in circuitu munitionem perfecerunt,* F. N*onnihil deprauatum locum* Pariſ. Rob. St. *ita reſtituit.* N*am minus horis* I I I .X. CIↃ. *paſſuum circuitu, munitionem pedum* XV.*perfecerunt munitionem fecerunt,c.*

20 *ficuti parta iam*.C.F.

24 *vt cum vbique flamma*.C.F.

111 8 *Paullo & L.Vorenus.c.f.ita vbiq; habẽt. vbi horum mentio fit.*

10 *quinam anteferretur.c.f.*

11 *armis de loco* P.Vasc.*animis.alias*

13 *Quid dubitas,inquit.Vorene?quem locum tuæ pro laude virtutis spectas?c.f.*

15 *Hic dies de nostris controuersiis diiudicabit.* C.*hic dies,hic dies de nostris &c. vt* F. *noster habet.cæteri,hic dies,semel diiudicabit, anus* Cæsar.*cæteri,iudicabit,& excusi & manuscripti.**

16 *Hec cum dixisset procedit ex castris munitionésque qua parte hostium confertissima est visa,irrumpit.*C.*munitionem habet.*F.*& irrumpit, & qua pars hostium confertissima visa est,in eam irrumpit,*P.G.

22 *Quo percusso & exanimato,hũc scutis protegunt,in hostem tela vniuersi coniiciunt.* F. *in hostem tela vniuersi coniic.c.*

26 *Auertit huic casus vaginam.c.**

29 *Ad hunc se confestim à Pullone omnis multitudo,conuertit. Illic vero occursat ocius gladio comminúsque rem gerit* Vorenus. F. *Illum vero obscurant occisum.* G. *efficiebat multitudo Pulloni quem pro occiso,reliquerat, quo minus perspici a* Voreno *posset. si ita legatur , horum verborum sensus is est, sed duriuscule tamen idem , quamuis ita eliciitur constare queat.*

112 3 *vtrumque seruauit.*G.P.

12 *Erat vnus inter* Neruios *nomine* Vercio g.

13 *ad Ciceronem perfugerat* C. F. G.P. *huius seruo.*

19 *Legionísque cagnoscitur.*F,G.P.

26 *qua sibi iter sit faciũdum scribit:* Labieno *&c,* C.F.

30 *hibernis colligit.hora &c.*

32 *millia passuum* XX.*procedit:*F.G.*progreditur.*P.

113 9 *literas* C*æsaris dimittit,*F.G,

10 *ex hibernis deducturus esset.* F.

25 C*astrorum adijciat.*G.F.

114 4 *reperit qui literas.*F.

14 *res,tantulis copijs iniquo loco dimicare.* C.F.

15 *Tum quoniam liberatum obsidione* C*iceronem sciebat, eoq́; omnino remittendum de celeritate existimabat,consedit: & quam æquißimo loco,&c.*P.

— 44 *seq.in* C*astra recipere:simul &c.c.**

115 12 *quod eas non posse interrumpere videretur.c.* *

13 *alij vallum vi conscendere.*F.P.V*asc.*

19 *longius prosequi noluit,veritus,quod &c.*P.

116 3 *diutina lætatio.c.*

13 C*æsar* F*abium cum sua legione remittit in sua hiberna.*F.G. *cum legione remittit in sua hiberna.*P. *

23 *nocturnáque locis in desertis concilia habebant.*

117 19 *cum pluribus alijs de caußis.c.*

21 *vt ea populi* R*om.imperia perferrent.c.*

118 8 *initium bellorum.* F.

9 *armati conuenire consueuerunt* ,F.G.P.

10 N*ouissimus conuenit.*F.C.

21 *oppugnaturum.quæ fieri velit præcipit.*P.

23 T*imebat:ne quam occasionem.c.*

29 *conueniendi indicit*. F.

119 6 *Interim consuetudine quotidiana*.c.

120 13 *non modo ibi breui tempore resarciri*. C, F.

32 *inuentis nonnullis ciuitates inter se &c*. G.

33 *obsidibusq; de pecunia cauent*, F. G. P. *de pecunia*.c. *

121 18 *consilium Lutetiam*. F. G. P. *concilium in Lut*.c.

122 1 *eadem fuerunt responsa*. P. F.

prælio non esse certaturum. F.

15 *venisse Germanis in amicitiam*. P. G.

33 *in Menapijs abderet*.c.

26 *adijt tripartito exercitu*,c.

123 4 *iussu Cæsaris cognoscunt*. F,

9 *præsidio cum impedimentis*.c.

16 *loquitur in concilio palam*.c.

20 *ex magno Gallorum equitum numero nonnullos*. *Gallos Gallicis rebus fauere &c*. G. F.

27 *profectionem fecit*. F.

124 7 *Hostes impeditos iniquo loco teneris*.c. *

14 *pila in hostes immittunt*. F. G. P.

19 *quo Labienus consectatus*.c,

35 *opus perficitur*.c.

125 11 *Vbi horum satisfactionem accepit* P, G. *ex duab. dictionibus, probabili cõiectura, vna efficienda videtur, Vbiorum, quod etiam* c. *Florent. habet*. *.

20 *inopia cibariorum abductos*, g. *ita legendũ puto: abductos scilicet e suis locis, ad iniquam pugnandi conditionem elici posse*.

24 *faciunt, Paucis post diebus*.c.

126 2 *ciuitatibus, atque in omnibus pagis*. f. g. p.

4 *earum autem factionum.c,*

8 *Itaque eius rei caussa.*C.F.

19 *Ariouistum atque* Germanos *sibi deuinxerant .c.*

22 *tantum potentia eorum antecesserat. c.*

30 *imperfecta re, redierat.*C,P,

127 3 *quod adaquari apud Cæsarem gratia intelligebatur.*G.F.*Ita etiam locum emendauit ex antiquo codice*Donatus Iannoctius,*ut plane ita legendum esse videatur.**

6 *in clientelam dederant.* F. C.G.P.*ita legi oportere existimo auctoritate exemplarium veterum adductus. ita dare in potestatem* Liuius.*dare in quæstionem* Cicero, *dare in manum* Terentius *dare in nuptias in matrimonium.**

12 *nam plebes pane seruorum habetur loco, quæ nihil laudis habet per se nullo adhibetur consilio.*C.F.

26 *ijdem decernunt.*P.G.*discernunt.*C. F.

27 *aut priuatus, aut publicus.f,c.*

31 *habentur ijs omnes decedunt,* G.C.F. *ab ijs omnes discedunt.*P.*

128 2 *aut si sunt plures, suffragio* Druidum, *nonnunquam etiam armis de* Principatu *cōtendūt.* C.*Hoc mortuo aut si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit. aut si sunt plures pares, suffragio* Druidum,*nonnunquam etiā armis de principatu contendunt.**

129 4 *vt quisq; est genere copijs amplißimus.*G:

11 *atque ministris ad ea.c.*

32 *bella gerere.* G. F. *rectius bella regere, quod prater nostrum habet.*P. Rob. Stephan. *Videtur autem ab imperito, conuerso ordine litterarum, quod vsitatius sit gerere bella,*

quam regere (quod munus proprium est præsidis bellorum Dei) repositum esse

33 *Huic si prælio dimicare.c.f.*

130 2 *exstructos tumulos.c.f.*

3 Namque *sæpe accidit vt,* Par.*

Neque *vt sæpe, accidit vt neglecta. &c.f. quæ esse germana lectio videtur.* In *cod. enim* Flor. *distinctio tantum desideratur.*

10 *noctium definiunt.c.p.*

10 *finiunt. dies* Natales.F.

131 1 *legibus sanctum.c.*

4 *néue cum alio.* F. *néue cum quo alio, plures habent.*

17 *duritiæ student.* P.G.

19 *hoc alij staturam, alij vires.c.f.*

30 *quicum vna coierunt.c.f.*

30 *quantum ei & quo loco.* C. *quantum & quo loco.* F.

132 20 *fore, vt qui sequi velint c.*

25 *fides derogatur.f.g.p.*

27 *iniuria prohibent, sanctos habent.c.*

30 *superarent, vt vltro bella inferrent, propter c.*

133 1 Volcæ Tectosages. G. P. *volgæ* Tectesages. F. *vulgo* Tectosages Carr. *qui nostro suffragatur, quæ lectio mihi probaretur, ni scirem a* Plinio. Volcas Tectosagas *in* Narbonensi Gallia *constitui.* Consueuisse *autem sedium quærendarum caussa domo procul ad exteras gentes proficisci, docet* Liuius *lib.* I I X. *de bello* Maced. *qui inter eos* Galliæ *populos qui* Asiam *occupauerant* Tectosagas *enumerat, qui ab illo* Tectosagi *appellantur.*

4 *nuncq; in eadem inopia.*G.F.P.*nūc quod,*

habet Carr. itaque omnino esse legendum cen-
seo. Redditur enim ratio cur natio Gallorum
sensim vinci à Germanis & expelli patrijs fi-
nibus potuerit. *
23 *visa non sunt.c.*
22 *ex quibus quæ maximè differunt, & me-*
moria prodenda videntur.c.tradenda F.
29 *eadémque est fœmina.c.*
30 *eadémque forma.c.*
32 *consimilis capræ figura.c.*
34 *multiláq; cornibus & crura.c.*
134 2 *sese, subleuaréque possunt.c.*
4 *acclinatæ.* G.P. *reclinatæ.* C.F.
4 *ex vestigijs, vt est animaduersum,c.*
7 *incidunt arbores.* C.F. *accidunt arbores,*
G.P.
9 *acclinauerint.* G.P.
13 *magna vis eorum.c.*
15 *quam conspexerint.g.*
20 *& mansueti fieri.* C.F.
34 *rescidit, atque.c.*
135 20 *Nam sicut magno accidit casu.* G.P, F.
Nam magno accidit casu.c.quæ lectio ita no-
bis, probatur, vt in cæteris excusis, rectius ta-
men legi, Nam sicut magno accidit casu, arbi-
tremur. *
26 *Sed hoc eo factum est, quod.* C. *sed hoc*
quoque. F. G. *sed hoc factum est, quod* P.
33 *sic & ad subeundum periculum, & ad vi-*
tandum.g.
136 2 *prohibitus quum, cum reliquum &c.* C.F.
7 *si in syluis sese collocauerunt.c.in Insulis*
legendum. Hodie quidem omnes æquè ob sum-
mam negotiatorum frequentiam in primis

celebres habentur, incoluntur autem ab hominibus mitißims ingenio, atque ad omnem vitæ cultum atque elegantiam perpolitis, *

26 *legionum ad* Varutam *contulit.* P.

137 6 *quæ ad Aduaticos adiacet.* c.

7 *reliquis tribus legionibus.* c.

22 Nec *loca vicinitatibus erant nota.* C. F.

25 *perterritis, ac dißipatis.* c.

35 *locus ille erat.* c.

138 2 *audacia: & in eiusmodi.* C. F. *At in eiusmodi.* P.

7 *neceretur.* Dimittit *ad finitimas ciuitates nuncios Cæsar, ad se omnes vocat spe prædæ.* P. F. C.

26 *vbi pons erat perfectus.* c. *

139 3 *tribus horis ad* Varutam. P.

5 *vt murus quidem cingi poßit.* c. *vt numerus quidem cingi posſit.* F. *hinc vt arbitror, e vocali in priorem locum reuocatam, atque* V, *in illius restituta, locus emendatus est, quam recte alij viderint, mihi quidem magis* Carr. *lectio probatur. ita exiguus numerus militum est, vt tuto posſint muro circumuallari, neque ob id quisque egredi extra munitiones audeat.* *

8 *ipsi ad* Varutam *contendunt.* P.

9 Cic. *qui omnes superiores dices.* C. F.

12 Ac *ne calonem quenquam.* c.

24 Complures *erant ex legionibus ægri relicti.* C. F.

27 *sub vexillo vno mittuntur.* c. *

28 *magna iumentorum.* c.

31 *protinus eodem.* c.

140 13 *qui in eodem ceciderunt castello.* c.

18 E. *at ager cum præsidio relictus.* C. F.

21 *ad diem quintum cibo caruerat.c.*

25 *Consequuntur hunc centuriones eius cohortis quæ in statione erat: paullisper vna prælium sustinent: reliqui denegant.* Sestius *grauibus acceptis vulneribus, ægre per manus tractus seruatur.* C. *consequitur hunc centurio eius cohortis quæ in statione erat. paullisper vna prælium sustinent.* Relinquit animũ Sextius, *grauibus acceptis vulneribus. ægrè per manus tractus seruatur.* F.*

33 *procurrunt equites.c.*

141 12 *vt celeriter perrumperent censent.c.*

23 *constiterunt.c.*

142 5 *ac tantus fuit post discessum hostium terror.c.*

8 *sic omnino animos.c.f.*

10 *derelictis omnibus copijs.c.*

143 2 *vt non modo visum ab se* Ambiorigem *in fuga captiui, sed nec planè etiam abisse ex conspectu contenderent.* G.P.

24 *ad conuentus agendos.* C.G.F.P.

144 4 *cæde:* Senatusque *consulto certior factus.* P.C.

16 *hunc casum ad ipsos recidere demonstrant.c.*

19 *belli initia faciant.c.*

21 *vindicent.* In *primis rationem. &c.* C.P.*

145 13 *Genabum.* G.C.P.

34 *non destitit tamen.* C.F.

146 3 *statim cum* Aruernis *iunguntur.c.*

summo sudore militum.c.f.

148 10 *néue ab hostibus diripiantur.c.f.*

14 *opinione perceperat.c.f.*

29 *adnunciari posßit.c.*

32 *quod ibi* Heluetico *prælio.* C.F.*

149 17 *id biduo circumuallauit.* C.

26 Huc *biduo peruenit: castris ante op.c.f.*

30 *continebat.* C. P. *haud dubium quin contingebat sit legendum. quod ratio acque vsus docet, & in omnibus fere habetur, & excus. & manuscr.*

31 *ex oppido perfugerent.c.*

150 4 *itineris angustia multitudinis fugam incluserant.c.*

8 *vbi* C*aesaris aduentum cognouit.c.*

14 *arma conferri.* P.C.

27 *praelium equestre committit.c.*

30 *habere secum constituerat.c.*

35 *produxerunt.c.*

151 35 Hoc *idem in reliquis ciuitatibus.c.*

152 4 Dicebatur de Auarico *in communi concilio.* C.

19 *in singula diei opera : quae ad* Auaricum *agerentur cognoscebat.c.*

30 *prohibebat, & de re frumentaria, &c. summa cum difficultate.* C.

153 12 *nusquam incoepta re discederent.c.*

154 9 *quod adspectum suum.c.*

12 *necesse sit constare victor.* C. F.*

33 *& illis fuisse vtilem, quo.* C. F.

155 21 *neciam vires sufficere cuiquam.* C.*

24 *triduo exercitum educere* C.

27 *fame consumptum videtis.* C. F.

31 *quod facere in eo consuerunt.* Ita *semper* Carrar. *vbi impressi habent consueuerunt.* *

35 *delecta ex omnibus locis.* C. F.

156 13 *totum autem murum ex omnibus partibus turribus contabulauerat, atque has corys contexerant.* C.

20 *adaequabant: & praeusta & praeacuta, &c.duo illa verba, apertos cuniculos, in exemplari Carr. non habentur. morari autem apertos cuniculos, aut moram eos agentibus inferre, quod durius cule dici videretur, aut obstruere iam actos, quod improprium est, dictum apparet, quae tamen verba si tollantur, non tamen locus planè carere mendo videtur.* In codice Florentino à verbo *adaequabant*, vsque ad initium periodi insequentis, *Muri autem. caetera desiderantur.**

26 *aere vinciuntur introrsus.c.**

27 *hac autem quae diximus interualla.c.*

29 *his collatis & coagminatis & alius insuper ordo additur.c.*

33 *omne opus intextum, dum iusta.&c. c.* * *imbribus terrerentur.* C, *tenerentur.* F. *turbarentur.* G. *tardarentur.* P. *nulli dubium, quin aut tardarentur, aut tenerentur legendum sit.* *

157 13 *contingeret, Caesar ad opus* F.

25 *pluresque partitis temporibus.* C.F.

29 *ad restinguendum curreret.c.*

158 3 *praetereundum non exist.c.*

22 *in publicum percurrerunt.c.*

159 4 *cohortatur, vt aliq.c.*

se ex oppido eiecerunt.c.

24 *oriretur, & procul.* C. *vt procul, caeteris rectius.*

33 *cohortatusque, ne se, &c.c.*

34 *ne perturbarentur.* C.F.

160 2 *secundos rerum prouentus.c.*

6 *magnum incommodum reciperetur.c.*

15 *hostium impetum sustinerent. Fuit &c.*

32 *Atque eas donis pollicitationibusque.* C. F.

aut

35 *aut amicitia facillimè posset.* C.

161 13 *copiam frumenti & commeatus.*

29 *Valetincus proximo anno.* C.

162 6 *ea pars quæ minus confideret.* C. F.

24 *controuersiarum ac dissensionis.* C.F.

27 *ea quæ meruissent.* C.

163 1 *cùm vtroque vtrimque exisset exercitus in conspectu, ferèque è regione castris castra ponebant, dispositis, &c.* C. F. *si, que, copùlam è verbo, fere, tollas, cætera mirificè congruunt. Cùm vterque vtrique esset exercitus in conspectu.* Par.

15 *egredi iussis.* C.

16 *coniecturam ceperat.* C.

19 *Legionibus transmissis.* C.

164 4 *virtutis suorum perspiceret. Erat, &c.* C.

10 *tum silentio noctis Cæsar.* P.*

14 *vt tutum ad repentinum hostium incurs.* C.

165 18 *multos equites Aeduorum.* C.

21 *ex media cæde fugisse.* C.F.

16 *Romani vna ad nos.* C.F.

30 *vna erant, magnum numerum, &c.* C. F.

166 23 *in celeritate posita videbatur.* C. *ad hostes fugisse.* C.

28 *cupidißimis omnibus prægressus.* C.

167 15 *iisdem in vallo pugnandum.* C. *iisdem eodem in vallo permanendum.* G.

20 *similémque casum appetere.* C. F.

168 3 *maiorem multitudinem armatorum concitant.* C.F.

12 *pertinebat, timore pœnæ exterriti.* C.* *Ciuitates reliquas.* C.

33 *sed hunc siluestrem & angustum.* C. *siluestre & angustam.* P.G.

Pp

169 3 *ad hucmuniendum omnes.* G. C. F.
4 *turmas: eisdē media nocte imperat, vt paullo tumultuosius omnibus locis vagarentur.* C. F. *peruagentur.* P.
24 *quid fieri velit, ostendit.* C.
20 *eodem tempore ad* Aeduos *mittit.* c. f.
170 7 *eandémque transgreßi.* C.
14 Legioni*sque decima quacum erat concionatus. signa constituit.* c. f. Legioni*sque decimæ quarum erat comitatus, signa constitere.* G. *quæ videtur esse germana lectio. legatis enim modo quid fieri vellet ostenderat. in primis monuerat, milites continerent, ne studio pugnandi longius quàm eorum rationes postularent, progrederentur.*
20 *fuga & superiorum temporū secundis prælijs.* C.
27 *cùm hostem.* C.
171 20 *quæ maioribus castris*, G. *minoribus.* C. F.
31 *distrahendæ caussa.* C.
34 *quod insigne pacatum.* C. F.
172 6 *ac sui desperans.* C.
11 *simul irrumpit.* C.
17 *post paullulum concidit.* c.
21 *quæ pro præsidio.* C. F.
35 *quid ipse ad* Auaricum *senserit.* C.
35 *sine duce & equitatu.* C.
173 3 *propter iniquitatem loci accideret.* C. F.
5 *quod non castrorum munit.* C. F.
10 *se ab milite mod.* C. F.
19 *leui facto equestri prælio atque secundo* C. F.
27 *didicit, cum omni.* C.

33 *retinendo eos non constituit.* C. F.

174 2 *accepisset & compulsos.* C. F.

3 *ercptis copÿs.* C. P. F. *

8 *ab se dimittit.* Cc.

28 *ne quo esset vsui* Romanis. C. *

175 8 *id ne metu quidem.* C. F. *

12 *tum maxime, quod adiuncto* Labieno *atque ÿs legionibus quas vna miserat, vehementer timebat.* P. *quod* Tito Labieno *atque ÿs legionibus quas vna miserat, vehementer timebat.* F. *adiuncto* Labieno *vehementer timebat.* Carr.

20 *primo adspectu turbatis.* C.

176 4 *difficilius fieri.* C. F.

8 *vt paullo ante de* Lutetia *diximus.* C. G. F. P. *

10 *eo militibus iniectis.* C. F.

16 *qui à* Meloduno *fugerant.* C. F.

18 *ipsi perspecta palude.* C. *prospecta palude.* F.

177 19 Hostium *omni fluminis parte erant disp.* C.

30 *atque omnes perturbatas defectione.* C. G. P. *atque omnes perurbatos.* F.

32 *nam præsidio è regione, &c.* G. F. *qua tātum progrediatur.* C.

34 Glossedum *versus.* C. Iosed. *vers.* F.

179 11 *tanto abessent bello.* C.

28 *libertatémque consequi videantur.* C.

31 *(ÿs præfecit fratrem.* C.

52 *bellúmque inferri.* C.

180 31 *conuocatísque ad concilium.* C. F.

22 *reliquísque sed & equitibus* Ro, C.

181 16 *omnibus iureiurando adactis.* C. F.

22 *constitit agmen.* C. F.

25 *aciémque constitui iubebat,* C. F.
31 *complures interficiunt.* C.
132 6 *protinus* Alexiam. C.
30 *duabus legionibus* C.
15 *quo maxima parte exercitus confidebat,* C.
18 Oppidum Alexia *in colle summo.* C.
23 *colles, maiore interiecto spatio.* C.*
28 *pedum perduxerant. eius munit.* C. G. P. *produxerant.* C. F.
32 *stationes ponebantur.* C. F. *disponendo.* G. P.
133 1 *collibus tria millia passuum longitudinem in patere demonstrauimus.* C.
4 *nequà subito eruptio.* C. F. *Ita & paulo superius, stationes ponebantur, ne qua subito eruptio fieret.*
6 *nostris animi augentur.* C.*
8 *portis relictis, coaceruantur,* Tum *Germani.* O. F.
13 *non minus qui intra munitiones erant perturbantur.* G*alli venire ad se &c.c.*
27 *quod si indiligentiores.* C. F.* *ratione inita exigunt dierum* XXX. *frumentum, sed etiam paullo longius tolerari posse parcendo.* c. *exigit.* F.*
32 *qua opus erat intermissum.*
33 *equitatum mittit.* C.
134 7 *instituit.* F*ossam pedum* XX. *directis lateribus duxit, vt eius fossa solum tantundem pateret, quantum summæ fossæ labra distabāt.* C. F. P.
11 *necessario spatio complexus. forte, spatij.* C. *totum corpus. milli.* C. F. *nec facile totum corpus,*
13 *corona militum cingeretur, ne de improui-*

*ʃo, aut &c. Ita emendat hunc locum Donatus Iannoctius ex vetuſto codice. Equidem, nec facile, plane legendum eſſe contenderim.**

32 *Itaque truncis arborum, aut admodum firmis ramis abſcißis atque horum dolabratis atque praacutis cacuminibus.* F. *

185 3 *quini ordines coniuncti inter ſe.c.* f.

5 *quos cippos appellabant.* C.

5 *appellabant. Quibus obliquis ordinibus.* F.

8 *huc teretes ſtipites ſemißis craßitudine.* F.*

13 *terra occultabantur.* G. F. *exculcabantur,* C.P.

14 *Viminibus ac iunculis integebatur.c.vinculis.f.*

15 *Octoni ordines iuncti.c.vincti.f,*

18 *infixis totam in terram. c.*

25 *ſi ita acciderit.forte accideret,* C.F.

27 *auc cum periculo ex caſtris egredi cogatur, dierum* XXX.c.

30 *non omnes hos.* F.

32 *ſed certum numerum cuique ex ciuitate* C.F.

34 *nec frumentationem habere poſſent. c. f.*

186 1 *Ambruaretis.* G. *Ambluaretis.* F. *Ambiuaretis.* P.

4 *Velauijs,f.Velaunijs.*G.P.

11 *Nitiobrigibus.* G.P.

19 *non compleuerunt. c. f.**

20 *geſturos dicebant.* C.

25 *quibus ille pro meritis.c.*F.

26 *iura, leges reddiderat.c.*

187 18 *ſummo in Aruernis ortus loco.c.*

29 *atque ego hanc ſententiam probarem (tătum apud me dignitas poteſt) ſi nullam &c.*

C. F. G. P. *

183 2 *decertare cogerentur.* C.

187 31 *prater quam vita iacturam.* C.

188 2 *auxilio exspoliare.* C. F.

4 *neglexerunt.* G.

6 *seruituti subijcere.* C.

11 *ijs vtamini testibus.* O.

30 *neque enim vlla alia condit.* C. F.

189 12 *cuius timore exterriti.* C. *qui huius tim.*

3 *Illo tamen tempore potius vtendum consil.* C. F.

50 *Ac Cæsar dispositis in vallo custodibus.* C. *At Cæsar.* F.

20 *Erat ex oppido Alexia conspectus in campum. Concurrunt, his auxilijs visis.* C. F.

24 *cratibus integrant* C.

31 *atque omnium militum intentati animi pugna prouentum exspectabant.* C.

190 13 *quibus in fugam coniectis.*

16 *vsque in castra insecuti.* C.

29 *nostri vt superioribus diebus vnicuique erat locus attributus.* F.

31 *fundis libralibus.* C. F.

191 6 *aut se stimulis inopinantes.* C.

7 *aut in scrobes delati.* C. F.*

10 *Cùm lux appeteret.* P.

27 *cognitis per exploratores legionibus.* C. F.

192 11 *quæ minimè par firma est.* C. *quæ minimè visa pars firma est.* G. F.

22 *Galli nisi perfringerent.* C.

27 *iniquum loci ad decliuitatem fastigium.* C. G. F. P.

193 32 *Mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus Cæsar, post cum alij.* C. *Fabium legatum.* C. F.

17 *equitum partem sequi*.G.
28 *vt de locis superioribus ac decliuibus & de nexis*.P.G.
194 9 *quod imperaret*.C.

In C. Hirtij IIX. Librum.

195 9 C.*Hirtius Balbo*.S.*Hac modo h[illegible]tur in codice Carrar. cætera desunt, inscriptionis loco, vt videtur adiecta.*
20 *nouißimúmque imperfectum*.P. F.
30 *qui me medijs interposuerim*. C. F.
34 *tantarum rerum scriptoribus*.*
196 5 *eos confecerit*.G.P.*perfecerit*. F.
6 *in Cæsare tum facultas atque* C.
11 *sermone sunt nota*.C.
197 6 *non potuerunt contineri*. F.P.
198 18 *partim quæ coniectis celeriter stramentis, tentoriorum tegendorum gratia erant inædificata*.C.P.G.*erant ædificata*. F.
199 28 *Itaque Ambianos, Aulercos*.C.
29 *Velocaßios*.P.G.
30 *locum castris silua excelsum, impeditum*.C. *locum castris excelsum in silua circumdata palude delegisse*. F.
35 *intellexisset*.C.
200 5 *si (vt dicerentur) Cæsar cum tribus legionibus veniret*.C.G. F.P.
9 *permanere quem deleg*.G.P.F.C.
13 *Cæsar consentientibus pluribus cùm cognouisset*.C.
201 1 *cùm repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent*. C. F.*

16 *loriculam pro hac ratione, &c.* C. G. F. P.

16 *vt ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum ordine defenderentur.* C. F.

quo tutior ex altitudine esset. c. f.

19 *permitteret tela.* c. P.

202 1 *pabulum conquirerent, vt impediti locis diuersis pabulatores circumu.* c.

9 *barbari nitebantur.* c.

17 *locis natura munitis.* c. f.

24 *delecta manu equitum, peditum.* c.

203 12 *vt equitibus interpositis praliarentur.* C. F.

20 *aut nonnullis pudore coactis longius profug.* C.

34 *copias armatorum in suis instruũt castris, ne prius, &c.* C. F. P.

204 2 *aggrediendos iudicabat.* c. F. P.

5 *ita cum palude impedita, à castris castra diuiderentur.* c. *Ita cum palus impedita à castris castra diuideret.* F. *vtrauis clarior lectio quàm quæ in excusis habetur.*

18 *conarentur, ac si ipsi paullatim, &c.* c.*

23 *ac solitis operibus pro valle.* c. f.

205 5 *suspicaretur, legiones promouet, & ad insequendum, ipse veritus insidias, &c.* F. C.

7 *loco subsistere hostes, atque elicere nostros in locum conarentur iniquum.* c.

9 *equites cum intrare summum iugum & flãma.* C.

11 *partes animaduerterent.* c. f.

32 *siluis vndique aut impeditissimo flumine munitum.* c. *siluis vndique impeditissimis, aut altissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidijs circumdederunt. Explorato, &c.* F. P.*

206 8 *tum propter* C.

9 *tum propter multitudinem. c.*

33 *ijs ipsi tenentur.* G.

33 *victi tamen propulsique.c.*

297 2 *cùm interim nulla calamitate victus* Corbeus *excedere prælio siluisque petere, aut inuitant.* P. *Cum interim nulla calamitate victus* Corbeus *excederet prælio siluásq; peteret, haud inuitantibus nostris potuit adduci, quin &c.* F.*.

11 *abesse plus minus octo millibus.c. f. abesse quam octo millia* G.

209 5 *præpararet, quod sibi resisteret.c. qua bellum id pararet quod sibi resisteret.* F.

18 *discursione barbarorum.c. decursione barbarorum,* F.

28 *cum in omnes partes finium* Ambiorigis. *c.f.*

213 33 *rapinisque vastasset.c,*

4 Duracij *cognosceret.c.*

4 *in amicitia* Romanorum *mansisset. c. in amicitia manserat* Romanorum, *cum pars quadam.* F.

18 *Et tempore.c.* Fabius.*c.*

28 *propter magnitudinem transeundum. c.* F. P.

30 *in conspectum hostibus venerat.c.* P.

211 20 *& cupiditate celerius per se confic.c.*

221 6 *exsulibus omnium ciuitatum receptis, latrocinijs impedimenta, &c.c.* F. G.

213 1 *nec tum liberé vagandi latrociniorúmque faciendorum facultatem habere, in finibus se constituunt cadurcorum.c.* P.

16 *celsissimo loco castra fecit.c.*

214 26 *consideret* Drapes *&* Lucterius. *c. con-*

fidens. F.
6 *ad oppidum, ducit.* c.
8 *angustissimisque itineribus,* c.
20 *Drapetem esse in castris, à millitibus non longè amplius* XII. C F. P.
25 *de improuiso deuolasse.* c.
215 5 *confestim cohortes vndique.* C. F.
11 *Oppidanos circuire.* c.
19 *consolatione facta sanat.* c. F.
25 *Gutriatum.* c. *Gutruatum* f.
27 *in castra producitur.* c.
28 *contra naturam suam concursu maximo militum.* c F. G. P.
216 21 *prohibebat. Infimis enim sic radicibus, &c.* c. *in infimis enim sic radicibus montis, &c.* F. P. G. *quorum omnis postea multitudo aquatorum.* c. *quorum omnis postea multitudo aquatum vnum in locum veniebat.* f.*
35 *Caesar vnus videret, sine magno periculo, &c. punctis subiectis tria postrema verba in Carrar. codice leguntur, quae Paris. planè sustulit. Ita enim habet: cum optarent reliqui, Caesar vnus videret: è regione, &c. caeteri, ita ea verba agnoscunt vt negationem addant, non sine magno periculo, hoc est, prohiberi posse.*
217 8 *Eodem tempore cuniculos tectos ad vineas agunt, & ad caput fontis (quod genus operis sine vllo periculo, sine suspicione hostium facere licebat) exstruitur agger in altitudinem pedum* VI. C. *Melior lectio. & clarior. Dictum enim est paullo superius, vineas actas aduersus montem & structos aggeres, tum mox haud milites deterritos vineas proferre, &c. Florent. cuniculo tectos ad aggeres & vineas agunt ad caput fontis.*

23 flamma exstitit.c.

218 *3 essent ignari, suspensi reuocant. f. essent suspensi reuocant. & c.c.*

19 plures consilia inissent, exemplo &c.c.f. etsi me non fugit vsum Liuium *verbo* Rebellare, Rebellione Cæsarem, *vt tamen assentiar facile* Carrariensi, *non solum eius vetustas facit, sed locutionis vis, non enim magis apertæ defectioni, quàm occultis* Gallorum *consilijs erat obuiam eundum.*

25 siue indignitate & dolore vinculorum.c.

219 *4 qui & virtutem & generis nobilitatem summam habebat.c.f.*

9 esse. in Aquitaniam, *quam numquam, &c.c.*

15 obsidésque dederunt.c.

19 duas legiones in Aeduos *misit.c.f.*

23 Lemonicum *fines.c.* F. *Ita & superius,* Lemonem.

28 præmia attribuisset.c.

29 qualiquisque fuisset animo in totius Gallicæ defectione.c.f,

33 Nemetocerna. G. P. *c.*

220 *2 quam supra demonstraui.c.*

22 paterentur impunita.c.f.

24 omnes equites, c.

21 magnis viribus femur transiicit medium Volufeni. *c.f.*

33 euitauit, sic prælio secundo grauiter ab eo vulneratus præfectus, vt vita periculũ, &c.f. P.G.

221 *2 ibi futurum vbi scripserit.c.*

cuius postulationem.c.

nulla onera iniungendo.c. f.

222 *1 Cæsaris decedentis conuellere.c.f.* G.P.

12 *cæsaris spoliarent.c.G.P.F.*

26 *excogitari poterat.c.*

24 *lætitiæ præcipi posset.c.P.G.*

27 *Nemetocernam.c.f.G.P.*

223 16 *quod ne fieret, consules amicique Pompeij suaserunt.c.Ita omnino legendum videtur.Neque enim etiam si imperandi ius consules habuissent, eadem erat potestas futura eorum qui Pompeij caussæ fauerent.*

224 1 *se spoliari.G.P.quæ duo verba in codice carr. non habentur.Ita enim legitur, cùm de voluntate aduersariorum nemini dubium esset. quæ elegantior lectio (mea sententia) est.cùm enim constaret quæ aduersariorum voluntas esset, iam & illud cuius erat exploratum, eos id vnum velle, vt cæsar duabus legionibus, per caussam Parthici belli spoliaretur.*

11 *virtus, si Aedui quorum auctoritas, &c.c.*

225 30 *Pompeiusque aberat.Ita hunc locum ex ingenio P.Victorius emendauit (cum antea excusi & manusc. omnes, aderat, æque haberent)* Var.lectionum *libro* 3.*cap.*1.

33 *ante de ea re ad Senatum referri.* P. G. *de repu.c.*

226 7 *paucis vero rebus mutatis.c.*

16 *intercedit tum* M. *Antonius.c.*

27 *arcessuntur.c.*

228 2 *quique cens.c.quique consules.f.videtur ab imperito verbum cons. pro, consules esse acceptum, cùm quidem consulares significaret.**

3 *detrimenti capiat. Lex tamen perscribitur ad* V I I I. *idus, &c.*

11 *lenissimis postulatis.*

19 *aut sequantur.De reliquis rebus. c.*

21 *in Maritaniam mittitur. Pecunia vti ex ærario Pompeio detur referunt: etiam de Rege Iuba.c.f.*

25 *S.c.perscribitur.c.*

28 *Philippus & Cotta priuato consilio. c.f.*

229 7 *à quibus deductum & deprauatum. c. G.P.f.*

16 *bona etiam quæ antè habuerit, censet rectè P.Victorius legendum, Variarum lectionum libro X. C. XXIV, antea dona, perperam tum excusi tum manuscripti habebant, Pō peium qui amissam. G.P.f.* *

23 *exempla expiata. Saturnini atque Gracchorum casus docet. si verbum, docet, ad Cæsarem referas. perbelle constare etiam sententia videatur.* *

24 *nil factum, nil cogitatum quidem. c.*

31 *conclamant legionis tertiæ decimæ. quique aderant milites.c.* *

230 31 *nocere sperat. c.*

24 *Sibi semper primum fuisse dignitatem vitáque potiorem doluisse se quod pro beneficio ab inimicis contumelia extorqueretur.c. facile posse lectionem hanc defendi, docent, quæ continuo sequentur.*

231 4 *ipsi exercitus dimittant.c. f. scilicet Pōpeius & cæsar.*

232 3 *municipij voluntate.c.f.*

4 *ex vrbe reducit.c.f.*

22 *cogunt: commisso prælio.c.f.*

33 *aduentare, adesse eius equites falso. c.*

233 15 *Auximo Cæsar progressus. Maximæ Cæsar progressu Petrus Victorius legendum putat, secutus fidem vetustissimorum exemplarium, idque ratione etiam conatur probare. Variarū*

lectionum libro I I I . C . X V. *Verum vt facile patiar eruditißimi hominis iudicium eius probari, ita non video, quid habeat vulgata lectio, quare corrupta debeat videri.* Nam *vbi legas*, Auximo C*æsar progressus, optime verba cohærere congruereque cum superioribus videntur.* *

35 *fugientem* Vallum Hirrum. *c.*

28 *Iubilium* Rufum. *f. ita semper is habet* Iubilium, *non* Vibulium.

234 6 *& finitimis regionibus.* P. G.

13 *millibus passuum circiter tribus, c.*

17 *castra ponit. c.*

33 *sed à* Q. *Luctatio senatore. c. à* Q. *Lucetio.* F. *aut adiecta littera, r,* Lucretio. *aut, t, dempta,* Luceio *legendum.* Ita *paullo post :* Lucretius *&* Actius. *

235 1 *legionis* VII. *cohortibus.* V. *

12 *frumentum comparare. c.*

26 *consilium fugæ capere instituit. c.*

29 *consiliandi causa. c.*

246 4 *prima vesperi. c. prima vespera.* P. *quæ est castigatior lectio.*

237 1 *atque omnem munitionem compleant.* F.

21 *consulatus erat sublevatus. c.*

238 1 Sepinther, Rufus. *f.*

10 *Aurum quod adduxerat* Domitius. *quod adduxerat* Domitius. F. *Sestertium sexagies quod adduxerat* Domitius *atque in pub. &c.* G. P.

33 *ad eum mittit cum mandatis. c.*

32 *reprehensus ex itinere.* G.

239 1 *interesse* Reipub. *communis salutis caussa, secum.* Pom. *c.*

6 *veteranis tribus atque reliquis. c. veteranis*

tribus, reliquis quas &c.c.f.
moles atque aggerem.c.

240 29 *Durrhachio remissa.c.vbicunque* Dirrhachij *mentio fit,* Durrhachium *habet* Carrar.*nō male id quidem, Latini sermonis prisco more* Y.*in* V.*vocalem conuertendi.*
34 *parare instituit.*C.

241 17 *Vulgo ex tectis ignibus significabant.* C.f.*
28 *deprehensas excipiunt.* C.
29 *maxime pertinebat.g.*
33 *temporisque longitudinem timebat.*C.
35 Relinquebatur *ergo vt &c.c.*

242 3 *sed id per anni tempus, longum &c.*C.
13 C*urionem* Proprat. Rom. g. P. Pratorem.C.
11 *simul vt ad se* Valer. C. *forte simulatque.*
21 *consentire intelligebat.* C. f.
26 *nouas a ciuitatibus in* Sicilia *exigebat.* C.
29 *qui omnibus rebus imparatißimis.* C.
33 *ex prouincia profugit.* C.

243 20 *latum ab* Tribunis *plebis.* C.
21 Catonem *vero acerrime pugnantem & pristina consuetudine, dicendi mora diem extrahentem.*C.
25 *cur ferri passus esset?* g. P. *cur fieri.* C. *f.* *
26 Populi *beneficijs.*C.

244 3 *illi se oneri non defuturum quæ mihi valde lectio probatur. illi se honori non defuturum, habet* Gr.P.*illis se oneri non futurum. f. fecit vocis affinitas vt, oneri, facile in similem vocem, honori haberetur.**
25 *missum à* Pompeio Iubilium Rufum. C.f.

29 *quas Sicilia & in Cosano.* Ita emendauit P. Vict. Var. lect. 1.2.

30 *à priuatis coactas, seruis, liberis, colonis suis &c.* c.

245 7 *portásque & classem refecerant.*

20 *agros Volcarum Arecomicorum & Illuorū.* G.P.f.

31 *parum clauis, aut materia, aut &c.* c.f.

34 *reliquas merces, commeatus, quæ ad obsidionem vrbis accidunt, reseruant.* c.

246 17 *aduentu* L. *Iubilij Rufi.* f.

32 *constituúntque communi consilio.* c.

247 7 *numerum quem ipse putauerat.* f. G.P. *numerum, quem ipse pacauerat.* c.

9 *& fortißimo quoque euocato ad se.* Hinc. C.

11 *attingunt. postquam audierat.* c. f.

29 *subito iumentorum & aqua magnitudine.* c. G.f.P. *quæ à flumine.* c.

248 6 *legionum equitatúmque sustinet.* c.

21 *Afranij consistit.* f.

32 *sed à fronte castra contra hostem, pedum* XV. *fossam fieri instituit.* c. *sed à fronte castrorum contra hostem, pedum* XI. *fossam fieri iußit.* f.P.G.

35 *post hoc, opus in occulto à tertia acie fiebat.* c. *forte post hos, vt habent cæteri, rectius.*

249 9 *fossámque ad dandem magnitud.* c.

20 *Erat inter oppidum Ilerdam & proximum collem.* G.P.*

250 1 *legionum regreßi recipere.* c.

9 *vti militum earum regionum, &c.* C.

10 *Hæc tum ratio.* c.

26 *insecuti legiones fugientes in locum.* c. *temere insequuntur fugientes & in locum iniquum.*

quum.F.temere insecuti longius fugientes. G. *

34 *Ab oppido autem editus locus tenui fastigio vergebat.* C.F.

11 *Hoc loco cum esset pugnatum modo,&c.* C.F.

24 *Nostri primo congressu.* C.

28 *interficitur* T. C*acilius.* C.

252 9 *impari congreßi numero, quod quinque, &c.*

7 *Qui cum tumulum pro quo pugnatum est.* C.

11 *tanta enim tempestas exoritur.* C.

13 *nix procult.* G.

23 *progreßi essent.* C.

253 1 *peritique regionum.* C.

29 *vsu superiorum temporum atque itinerum licentia.* C. *vsu superiore temporum atque,&c.f.*

254 1 *celeriter sese tum* G*alli.* C.

3 *numerum pauci sustinuere.* C.F.G.

11 *hæc tamen omnia incommoda annona creauit.* C. *his tamen omnibus incommodis annona creuit.* G.P.

35 *ab Afranij militibus.* C.8

255 4 *carinæ primum stramine & leui materia.* C.F.

11 *huc legionem postea transiicit.* G.*traiecit.* C.

13. *Ita comitatus eos qui,&c.c.*

19 *cohortibus centuriatis.* C.F.G.

35 *colonis pastoribus quos,&c.c.*

256 12 *suas naues ex portu deducunt.c.*

15 *& montani & exercitati in armis.* C.

22 *& quoad licebat, latiore spatio.* C.F.*

34 *celeritatis habuerunt.c.*

257 4 *& magno numero* Albiorum *interfecto,* C.

17 *postremo & plures.c.*

21 *sese imperata facturos.c.*

258 5 *quibus parte aliqua Sicorim auerteret.* F. *quibus partem aliquam Sicoris auerteret.* His *penè,&c.* C.*

7 *ne omni frumento pabulóque &c.*

18 *& suis in locis.* C.

21 *id erat oppidum positum ad Iberum millia quinque passuum, à castris aberat.* XX. C. F.

28 *huc iam reduxerat rem.* P. F. G. C.

31 *tantum humeris & summo pectore exstarent.* C.

259 17 *ac nonnunquam sustinere extremum agmen,atque interrumpi alas,inferri signa, &c.**

20 *totis verò castris milites conturbari.dolere.* C. P. *Victor.circulari legendum putas.* Var. *lect.* 13.*c.lib.* 8.*

260 27 *Fit certior Cæsar,duces.c.*

33 *copiásque in castris retinent.c.*

261 1 L. *Decidius saxa.c.*

10 *quàm sentiretur.c.*

11 *argumenta sumebant.loco non posse exiri. c.argumentum sumebant.f.**

16 *ad lucem multum.&c.c.*

23 Hæc *euicit in consilio sententia. c. vincit.* F. *vicit.* G.

31 *perrupta, arma necessario per manus transdebantur.c.*

33 *partem itineris faciebant.c.*

262 2 *vitandi causa loci ex castris.c.f.*

4 *prosequebantur nos, necessarij victus inopia, &c.* G. *prosequebantur. Nos necessarij victus inopia.* F.*

19 *omne propositum certamen.* c.

25 *omnium, altissimus.* C. *omnium excelsissimus, mittit.*

263 1 *Hunc magno cursu incitatos.* c.

30 *cur denique fortuna periclitaretur?* f.

264 4 *paullulum ex eo loco.* c.

11 *quod omni re frumentaria.* Omnino legendum puto, nam plerisque in locis vbi habent omnino excusi, in nostro legitur omni, quod est librarij imperiti erratum. Vulgatam lect. tamen non reijcio.

17 *legionariásque intermittunt cohortes.* C. F.

34 *ne in se scelus concepisse, ne suos.* c.*

165 21 *casus, quieto & aquo animo.* c.

26 *ad vallum euolat.* c.

266 2 *aduersario ad suppl.* c.

9 *centuriati producti mil.* C.

21 *postea in honore.* c.

25 *nonnullam habebant.* G. Ita legi oportere, illa mox ostendunt, Cetrati auxiliarésque nullam.*

32 *sed propositis consilijs duobus.* F.

33 *videbatur, Ilerdam reuerti.* f.

35 *explicaturos confidebant.* G.*

267 10 *repellebant.* F.*

25 *aduersos.* G.*

16 *in periculo res, tamen.* c.

268 3 *relictis legionibus.* G. F. P.

10 *interficiantur.* c.*

16 *pralio amplius non lacesst.* F.

31 *circumuenire.* G.F.P. *Ita paullo infrà, circummunitos.**

269 15 *hinc duas acies partes occupabant duæ: tertia vagabatur ad incursum, &c.* C.F. *

270 10 *non esse aut ipsi.* G.P. *si legas, ipsis, durius quidem ad duces referas.* Delectus autem erat Afranius qui cum Cæsare colloqueretur & de cõpositione ageret, quod minus aptus Petreius ob ingenij sæuitiam atque iracundiam haberetur.*

15 *circumuentos.* F. *sed circumuentos legendum, ita etiam paulo superius, vallo fossaque circummunire.* *

21 *demissisimè atque abiectissimè exponit.* C. *

29 *habuerat.* F.C. *forte habuerit facili lapsu ab vna in alteram vocalem.**

272 4 *vltro præmium missionis ferrent.* F.

1 *neque enim interposita fide* c.

14 *ne cui de his noceatur.* c.f.

15 *sacramento dicere cogatur,* C.F. *sacramentum.* P. *

18 *vt si quid quisque.* G.

19 *ijs qui amiserint restituat.* C.F.

273 7 *aditus ad Galliam atque Hispaniam.* C.

8 *quod agit ad ostium.* C. *quod attingit.* B.

9 *Massilia fere tribus ex partibus.* c.

10 *qua aditum habet ad terram.* F.

18 *quibus comportatis rebus.* C.

35 *pedalibus in lignis coniunctis inter se portus iungebantur: hac &c.* Erat in litura, *inter se portis.* c.

274 1 *atque agger.* c.

19 *ex nauibus eorum vnam deducit. Has iuncta ad reliquas.* c.

32 *instructa classe omnium matrum familiæ virginúmque.c.*

275 2 *vt immissis, latitantibus atque incogn. c. qua mihi lectio magis probatur, quàm vulgata, est enim immittere, inuito & nolenti vltro offerre, atque obtrudere. ita apud Ciceronem immissus in rempub. Catilina, immissi serui ad spoliandum fanum, immissi in forum sicarij, immissi in bona, & multa præterea eiusmodi.* *

II *aucto nauium numero ad eas quæ c.*

21 *vxoribus ex publicis custodijs.* C.F.P.

277 2 *viderentur, vt quibus in pugnando vitæ periculum accederet, non ita multo sed reliquorum. sed abiecta, d, legendum. & quibus in pugnando.* F.

6 *deductisq; nostris, &c.* F. *diductis, vt habent excusi omnes.*

13 *magna eminus missa multitudo telorum.* C.

16 *cognosci poterat.c.*

11 *sed tanta re prouisa.c.* *

22 *tota labefieret.c.*

23 *ex Bruti classe erant.r.*

27 *non enim aut respectus patriæ.c.*

29 *itaque ex suo numero nauium.c.*

35 *effudit: at re cognita.c.*

277 3 *nihilo secius.* F.

6 *sibi esse præsidio, si, &c.c.*

12 *patebat hæc quaquauersus.c.*

23 *supra eum, loco, duo tigna transuersa iniecerunt, vt non longè c.f.*

27 *vbi turris altitudo perducta est, id contabulationis causa, in parietes extruxerunt.* F.C.

27 eáque asseribus religauerunt.c.
31 cùm intra eam contignationem.c.
278 16 rursusq; aliam prehensionem.c.
26 quem ipsi à turri lateritia.c.
27 murúmque producerent.c.
35 ad extremúmque musculi tectum.c.
279 1 tegulas quatuor. C. regulas. F .ita legi oportere non solum vetustißimum exemplar, sed ratio docet. Est autem regula baculus, quo aliquid annixum & reuinctum, rectum continetur. Colum.6.
Vt in sexto capite,descētibus per foramina regulis,ceruix teneatur.
3 super musculum.g.f.
3 Ita fastigiato atque ordinatim structo trabes,quæ erant in capreolis collocata,lateribus & luto,musculis vt ab igne qui ex muro iaceretur,tutus esset conteguntur.f.*
280 26 grauiterque eam rem tulerunt. C.
33 reposita contemptáque essent. C.
33 portis foras erumpunt.c.
281 2 flammam acciperent.c.
26 aggeris nouum genus.c.
282 1 aduersus plutei obiecto operi.f.
16 ac telum manu conijceretur, suorúmque tormentorum vsus quibus ipsi magna vis superauissent, spatio propinquitatis interiore. C .ac tela manu conijcerentur,suorúmque tormentorum vsum quibus ipsi magna vi superauissent,spatio propinquitatis interiore. F. quam quidem puto germanam lectionem esse,quidquid secus excusi habeant.
32 distineri cognouit.*
283 1 acciderunt,denique angustias ad Ilerdam. &c.c.

7 item Afranio Petreióque mitteret.c.f.
*9 in Hiſpali faciendas.c.*F.P.
17 item habuit graues in Caſ.c.
21 *Quibus rebus perterritos ciues* Romanos.
C.G.F.P. *quibus rebus perterritos ciues* Romanos *eius prouinciæ ſibi ad rempub,adminiſtrandam cohortes* C LXXXX. *& argenti pondo,&c.* *
onera iniungebat : Qui verò verba atque orationem aduerſus remp. habuiſſent, eorum bona in publicum addicebat. præſidiáque eo deducebat,& iudicia in priuatos reddebat. Qui vero verba,&c.
33 *vt ſe cum duabus legionibus* Gades *conferret.g.f.*
284 13 *tota prouincia promulgato.*F.G.
15 *quin ad ſtatutum diẽ conueniret.g.c.f.p.*
16 *Simul ipſe conuentus per ſe.c.*
26 *tanta ac tam ſecunda in* Cæſarem *voluntate prouinciæ reperiebantur.g.*
285 9 *ſeſe in* Italiam *venturum promiſiſſet. f.p.g.*
17 *quid vbique habeat frumenti,&c.g.f.*
26 *quæ erant in publicum à ciuibus* Rom. *pollicitæ.f.* *
286 12 *& munitione victus.* C. *quid ſi minutione victus?qua voce vſus eſt Quintilianus &* Gellius, *non optimi illi quidem* Latinæ *linguæ auctores, ſed huius vocis non mali.* *
24 *naues quæ iuſſu* Bruti.*c.f.*
28 *duo præterea concurſu noſtrarum nauium* C.
33 *eos pro nomine vetuſtatis.*C.
287 7 *paſſuum* XII.*millibus* C.

9 *duobus præminentibus promontorijs.* C.

14 *veritus nauium mult.c.*

19 *Hunc consecutus* M.*Rufus.c.*

26 *Bagradam peruenit. Ibi* C. *Caninium Rebilum.g.f.*

28 *cum equitatum præcedit ad cast.f.*

288 26 *vela direxisset.*G.P.

289 16 *quam habuerunt opinionem.g.*

29 *Legionésque eas transduxerat, quas superioribus.c.f.g.*

290 9 *atque in castris.c.g.f.p.atqui puto emendandum, vt non semel in superioribus admonuimus.**

31 *vnusquisque enim opiniones fingebat.* g.p.

14 *atque illi alijs ediderant, plures &c.* C. *

20 *quæ efferrent municipia aduersis partibus coniuncta.Namque enim ex* Marsis *Pelignísque veniebant, vt qui superiore nocte in contubernijs, cùm milites nonnulli grauiores sermones militum vulgo durius accipiebant, nonnulla etiam ab his qui diligentiores videri volebant, fingebantur.c. Fortè quæ efferrentur municipia legendum est, vbi autem legitur, vt qui superiore nocte in contubernijs cum milites, si ita legas, atque superiore nocte commilite nonnulli, grauiores sermones militum accipiebant, nonnulla etiam ob his, &c. aliquis sensus elici poßit. commilitésque verò habent ferè impreßi omnes. qua voce vsus est Plin. ita si demas, que, copulam, quam non habet* Carr.*aliquid lucis illustrando loco attulisse*

*videare.**
29 *quod ij militum consilijs otium, &c.* C.
31 *dicebant, virtutem, belli fortuna experiri.* c.it. *& paullo infra. neu dubitet prælium committere & suam fidem virtutémque experiri. & ij. de* B. Ciu. *fortuna periclitari.* fol. 281.2.
35 *vt timore spatio temporis interiecto.* C. *
291 9 C*astra expugnari confidimus.c.f.*
10 *aut etiam quid proficimus.fi.c.*
12 *quasi non felicitas.c.*
23 *dissimulari & occultari.c.f.*
292 23 *resistent.c.*
24 Vos *autem certa victoria.c.f.*
25 *sequimini?g.f.sequimini?*P.
30 *paratos proiecit? ille sibi clam vobis non fuga salutem petiuit.f.*
39 *non ne proditi.f.*
293 2 *quo tenemini, respiciatis ad illud &c.si* C*æsarem probatis, iam me offenditis.f. in me legendum.*
21 *in* I*taliæ fuga, an* H*ispaniarum deditionem in* A*frica belli præiudicio sequimini?* G. C*orfiniensem ignominiam in* I*taliæ fuga, an in* H*ispaniarum deditione, an in* A*frici belli præiudicio sequimini.f.*
26 *remitto inde meum.*
27 Q*ua oratione moti milites crebro etiam dicentem interpellabant: magno cum dolore, ne infidelitatis nomen sustinere viderentur.* C.*.
33 *omnium & voluntate & opinione.* G.

35 *cum primum sit potestas.c.*

294 11 *& vna leuis: armatura, & interiecti cõplures.f.*

31 *telum adijci posset.* G.P,

1 *uti vnus esset ex.f.*

295 9 *à fugientium turba.*G.*.

10 *occupantur atque impediuntur.*G.

14 *Sed tamen loci natura. tum munitio castrorum aditum prohibebant,quod.c.*

29 *diuturnitate otij: & Vticenses pro quibusdam Cæsaris in se beneficijs illi amicißimi erant cùm etiam ex varijs generibus constaret.* C.

296 9 *nisurum existimabat.* G.*h*,

297 27 *insolenter quidem sed libenter prædicant.*

35 *Curionem ab spe morabatur.c.*

298 3 *quotquot sua custodia caussa.*F.

300 18 *noctu legatis cum centurionibus.* F.G.

302 2 *in præcipiendo.*F.*

22 *exædificandam curauerat.*C.F.

23 *regibúsque omnibus & dynastis.* F.P.G.

33 *conscribendas curau.* G. F .P.

303 5 *cohortes sex, delectorum equitum* VII. *millia.*F.

19 *Ducentos Comagenus Antiochus, cui magna præmia Pompeius tribuit,miserat.* C.

394 5 *æquo vt animo mancipia.c.*

13 *terram attigit Cæraunierum.* V.P.*Victor.Var.lect.c.*12,1.

22 *sed nequaquam ij*,F.

23 *omnino* XV.F.

24 *erat etiam ipse.*F.G.

31 *huic negotio.*F.

305 12 *si in Cæsaris complexum veniret.* G. F.
30 *maximè à re frumentaria.* C.
31 *Qui remissis ad Cæsarem nuncijs.* C. *orte. Quare missis ad Cæsarem nuncijs.**
306 13 *Demonstrauimus* L, *Iubilium.* F.
12 *neque amplius fortuna periclitari (qua dicendi ratione semel etiam superius est vsus.**
307 13 *his expositis Corcyræ.* G. F. P.
306 5 *contra id quod.* F, G. P.
7 *clam profugit ab Apollonia Straberius. Illi ad Cæsarem legatos mittunt.* G&C. P. F.
26 *perfecto occupato itinere.* G. P.*
29 *vt vigilijs castellisque benemerita ciuitates tutæ essent præsidio.* F. G. P.
35 *in naues impositis.* G. F. P.
309 9 *delata Oricum à Bibulo.* F. G.
12 *magnoque casu.* C.
26 *excipere rorem cogerentur inuiti. quas tamen.* C. F.
310 4 *& profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur.* G, P. *& profecturum aliquid de Bibuli mand.* F.*
6 *profectus ad recipiẽdas vlteriores ciuitates & rem frumentariam expediendam, qua angustè vtebatur. erat ad Buthrotum oppidum Corcyræ.* G. P. F.
13 *excusabat Bibulum.* G. P.
16 *ob eam causam colloq.* F, P.
24 *reliqua per se acturum.* c.*
28 *neque tamen respond.* c.
311 9 *quem vbi Cæsar intellexit.* G. F. P.
16 *cùm vim morbi.* c. f. *forte eius vim morbi.*
19 *Iubilius sedato tumultu.* F.

312 5 *de pace duos legatos.c.f.quid suos)*
9 *silentioq; ab utrisque militibus facto, auditum responsum est.g.f.*
19 *summa oratione.al.**
27 *pax esse non potest.c.f.*
30 *& si quis prouocasset.f.*
1 *initium prouocandi.f.*
313 11 *sexies sine usuris.f.*
26 *At eo in Italiam.f.*
28 *reliquias quas habebat.f.*
31 *essent compressa, & familia Neapoli visa.f.*
314 7 *Is cùm à Q.Pedio.f. ubi cùm à Q.Pedio.g.p.*
10 *ubi cùm quosque f.**
12 *ab eo prædandi causa.f.g.qui eo prædandi causa missi erant.P.præsidij videtur legendum, aut, ab eo prædandi caussa: quod tamen durius est. Erant enim equites eo missi à Cæsare præsidij causa, Italia deuicta. Quid autem attinebat, eos qui prædatum eo missi essent, largitionibus tentare? neque magis verisimile est à cupidis prædæ hominibus pollicentem pecuniam interfici.**
18 *Insulam quæ contra.c.*
19 *arbitrabatur à quo,c.f.*
32 *eisque milites delectus.f.*
315 10 *turpiter refugere.f.p.*
12 *aquam prohiberentur.c.**
14 *obsidionémque.f.g.p.*
30 *dimitterent si vel ad litora Apolloniatiũ.g.dimitterent, siue ad litora.f.*
31 *atque eo.f.g.*
33 *quod se longis portibus.g.f.p.*

316 4 *peruehuntur.f.forte prouehuntur.*
5 *qui* Durrachij & *hoc die praerat.c.*
7 *& cùm iam nostri remissiore vento appropinquassent.f.*
12 *nihilo segnius sequebatur.g.f.p.*
13 *tantum impetum classis.c.*
27 *rostrata omnes.g.*
30 *elisa.f.*
317 6 *ducentis.*His *cognosci.f.*
15 *vitijs,neque ex pristina.f.*
22 *obseruabant.f.*
318 18 *Sed Caesar circuitu maiore(iter quippe erat aduerso flumine)vt &c.f.*
319 2 *pecuniam acceperat.f.*
10 *voces tum audirentur.f.*
30 *suo etiam priuato compendio.g.*
320 14 *omnibusque quae haberet.c.*
28 *maximéque eo quod &c.f.*
321 22 *legionis reliquit.g.f.*
31 *secutae sunt a.*M.F*auonio.f.*
322 61 *se continere.f.p.*
34 *coniectis, nostri duobus amissis.f.*
323 14 *cognitis hostium insidijs.f.*
23 Opidóque C*aninius* L*egatus.g.f.*
30 Cn.P*ompeius filius.f.* *
32 *multisque colligans funibus.g.*
324 6 *scaphis excepti refug.g.f.*
8 *peninsulam.g.*
11 *ita vt ex vtraque parte naues longas aggrederentur quae erant .&c.c.f.*
12 *atque naues quatuor.g.f.*
15 *classe deductum.f.*
15 Biblide & Mantine *f.* Bullide *atque*

Amantia, G.

25 *profectus, expugnato*. F.

325 25 *Quinctilium & L. Canuleium legatum misit*.

30 *cum ipsorum agrorum natura, quod sunt asperi & montuosi*. C. F.

326 23 *relinquebatur ergo vt*. F.

28 *circuitu complexus*. F.

34 *illi in minore spatio*. c.

327 4 *quæ tum erant loca*. F.

13 *magna vi vterque vtebatur*. Ita in omnibus excusis & manuscriptis legitur, sed mihi verisimile fit, turpe librarij erratum temere loco hæsisse, qui pro nitebatur, vtebatur perperam descriptum reliquerit.*

27 *recipere se statuit*. F.*

328 15 *conspicati pila iniec*. C. F. P. *suspicati*. G.

16 *aduersus pilum*. c. g. f.

17 *præcipites Pompeianos egerunt & terga vertere coegerunt: quibus &c.*

27 *tanto obsidionis genere*. G, F. *vt frumento hostes prohiberent*. f.

329 1 *quotidie magnus vndique* f.

14 *cuius summa erat*. F:

18 *inopiam leuabat*. G.

24 *crebræq; voces*. C. P.

27 *dimissuros libenter etiam*. G. P.

28 *eques eorum tolerari, reliqua vero*. G. F.

30 *odore tetro ex multitudine cadauerum*. g. p.*

34 *Cæsar ante auerterat*. c.

330 *in terram demissis*. f. g.

3 *ita illi necessario.f.*
4 *ac palustria aut puteos.f.*
10 *prater frumenti.f.*
16 *vniuersas intra multitudinem.*
19 *facerent.*Interim.F.P.

331 2 *magna res ad receptum* G.P.F.C.
8 *rem duxerant.c.f.*
20 *munitiones nostras aggreßi.* C.
24 *numerum.c.g.p.*
25 *euocatos & manipulares centurionésque complures.f.g.*
31 *quatuorque ex vna legione.* F.

332 2 *donatum millibus* C C .*aris.*F.
5 *cohortémque postea dupli stipendio, frumento, veste. diarijs, militaribus donis amplißime donauit. Locum imperitia librariorum fœde deprauatum,* P.Victorius *restituit, magna ingenij atque industria laude.* Var. Lect.*lib.*1.*cap.*23.*
29 *omnibus copijs deinceps* Caesar.*f.* *

333 3 *telis ex vallo iniectis.*G.P. *abiectis.* F. *quid si legas obiectis.*
13 *perferre opportuno.g.p.c. non opportuno.* F.
31 *nihil profici equitatu.f.*

334 6 *sed non modo hordeum.f.*
& prateritis suis offic.f.

335 1 *offensionem,contemptionem ad omnes.* F.
2 *ex aliorum obiectionibus.c.*
17 *vellent,coemptis equis.c.*
23 *acciderat,omnia sua prasidia.f.*
28 *vulgo vero in* Epiro.F.
34 *varia diligentia.*G.

34 *præcepit.g.*

336 15 *summiserat.Ec.loco.f.*

19 XVIII.*f.p.g.c.*

30 *tormentis cuiúsque.f.**

337 7 *vimineo tegumento galeis imposito.f.*

15 *quo perfectum opus non erat.f.*

17 *vtraque parte munitione.f.*

24 *horum enim multitudine.f.**

338 10 *eo deuenit.f,*

13 *haberet.g.p.c.*

15 *qua facta munitione.c.*

339 3 *hoc quidem.f.*

18 *Erat obiectus portis* Eritius. V. Petrum Victorium Var. Lect. *lib. xxiv. cap. 1. vbi quid sit* Eritius *Sallustij & Varronis auctoritate ostendere conatur.*

31 *munitionem enim quam.f.g.c,*

340 24 *receptu consulebant.*G.

27 *eundem cursum confugerent.c.*

35 *angustis portis atque ijs à* C*æsaris militibus,g.p.f.*

341 7 *Duobus his vnius diei prælijs* C*æsaris desiderati sunt milites* DCCCC.LX. *& noti equites* Romani CCCC. *&* Tuticanus *Gallus senatoris filius & à* Placentia, C. *& à* Puteolis C. *& à* Capua x. *sacrati viri & x.* Tribuni *militum & centuriones* XXXII. *sed horam pars magna in fossis &c.c.g.p,f.*

19 *laurea prætulit.f,g.*

32 *caussam fuisse cogitab.f.g.*

33 *non hæc addebant.*

34 22 *recordabantur, quam paruula sæpe caussa.**

6 *in exercitum.f.*

qua

23 *qua felicitate*.G.P.C.
28 *exercitus potius quam sua*.C.
29 *securum se ad dimic*.G.*locum se tantum* P. *rectius*.
33 *interpellasset*.F.*interpellasset*.G .*interpellauisset*.P.
35 *quod esset factum*.C.

343 10 *nonnulli ratione permoti*.C.
29 *ante inter factum*.C.
21 His *exploratis rebus*.C.

344 2 *pralio distinebat*.Hinc.F.*distinebat*. Huic.P.*
14 *eius milites*.P.
21 *quibus ad insequendum*.c.
22 *forte prauiderat*.G.c.

345 13 *distractum*.f.
16 *Oricúmque oppugnaret*. c.
20 *& quid fieri*.G.c.f.P.
32 *ne occasioni temporis deesset*.G. c.
33 *Appollonia a directo*.f.G.c.
35 *etiam ex improuiso*.g. c.

346 8 *dimissis quibus pralio*.c.
11 *reddebat*.g.c.
13 *auertebat* g.c.

347 4 *se non confidere munitionibus oppidi, si celeriter non succurratur* f.
19 *& diripiendum*.c.
28 *Metropolitarum*.g.c.
31 *qua non Casari*.g.c.

348 19 *in concilio*.g.c.

349 1 *iudicandum de ijs*.g.c.
2 *ipsis non interfuissent*.c.f.
4 *intra prasidia*.g.c.
18 *propius suis locis*.c.f.

39 *ſeptem millia.f.*

350 2 *Pompeius caſtris colle habitis ad* C.
4 *vt videbatur exſpectans.f. g.*
18 *Cæſar ad ſuos.g.*P.C.
21 *ſi enim vt ſemper depoſcimus, ſumus.* g.C.
31 *noſtris,id quod.f.c.g.*

351 4 *parati in prælium.f.**
21 *ex* Colonis Tranſpad.P.*f.*

352 21 *quæ ſumma erat hominum. f.*
27 *ex tertia* Acie.g.C.*f.*

353 16 *ſimul reſpiciens ad Cæſarem.c.f.*
Aciéſque diſcinderetur,atque. C.
31 *exinanirentur.f.*
35 *qui ſtudio,pugnæ incenduntur. f.*

354 3 *vt ſigna vndique concernerent.*C.*ſed concinerent, rectius.* Ita *paulo infra tantus exercitus clamor & ſignorum ſonus exauditus eſt.**
7 *non occurri à* Pompeianis.*c.*
10 *vt non conſumptis viribus. c.*
18 *cornu intenti vt erat imper.f.*
25 *quam conſtituerat.f.*
33 *pugnantes etiam tum ac reſiſtentes in acie* Pompeiano.*g.c.*

355 11 *ab ijſdem nauibus acies* Pompeiana . *corrupta lectio.forte,*Nauiter.*
15 *alijs quam maxime diffuſis* . C . *diffiſus. f.**

356 13 *requirerent.f.**
19 *equo concitato.f.*
21 *paucos,ſuos ex fuga.f.g.c.**
32 *vniuerſi ſimul* Lariſſam *verſus , ex vetuſtiſſimo codice* Petrus Victorius , *vniuerſi iuris eius* Lariſſam *verſus,legit,iuris eius,loco,iuris*

fortunæ aut conditionis dictum putans. Var. Lect. I X. X X I V.

33 *qua re animad. f.c.g.*

357 14 *atque ad terram arma proijcere. f.*

19 *Militibúsque suis commendauit.* C. *quid si mandauit?*

358 1 *Syllæ dediderunt.*

32 *quæ sunt apta ad incendia. g. f.*

34 *ex quibus erant* XX. *rostrata. f.c.*

359 1 *Oppidum defenderet. f.*

9 *pari vt antea f.*

23 *fingi id à* Legatis.

29 *& quantumcumque itineris. c.*

360 22 *Naues soluerunt. f.*

361 1 *pro eius hospitio. f.*

54 *ne felicitato exercitu eius, regionem Pompeius. c.*

vt ijs testibus ea summa. g.

362 32 *quod fasces ante se ferret. c.*

361 31 *sed interpolatum. f. ita interpolasset.* 314.6.

363 4 *confecerat. Ipsi vero necessario* Ephesi *tenebantur, quia nauigantibus Alexandriam sunt auersissimi venti. c.* Etesiis *legend.*

364 32 *multi pœna capitis. c.*

365 5 *stipendia augendi causa. c.*

6 *inueterauerant.* Hi *omnes compluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum. &c. g.f.c.*

366 6 *in hac vna sunt insula. c.*

10 *& vici oppidi magnitudine. c.*

13 *a quibus tenetur. c.*

16 *Pharum comprehendit. c. f.*

25 *nec tractu oppidi. f. g. c.*

367 22 *classem arcessit.f.g.*

27 *firma essent, testud.* Carr.

368 11 *quod utrumque palus.f.g.*

26 *opponi possent.g.f.**

32 *praterea alias ambulatorias.f. g.*

33 *subiectisque eas rotis. f.*

34 *directis pluteis.f.omnes, quos viderim, codices, plateis habet, prater hunc unum Florentia excusum, qui pluteis, qua vera plane ac germana lectio est, non enim plateas dirigebant, neque per directas plateas, ambulatorias turres, in quamcumque erat usum partes, mouebant (qui enim hoc fieri poterat?) sed per directos pluteos, quorum qui formam nouerunt atque usum, nihil habere dubitationis poßūt, quin ita legendum arbitrentur.**

369 12 *recepisse:* Casarem.G.

29 Nilum *pertingentes. f.*

32 *subsidet.g.f.*

370 25 Casum *periculi omnes.*G.P.

28 *celari* Alexandrinos. *f.**

371 1 *ut tum mihi defendendi. f.*

2 *multáque oratio f.*

7 *puteis foßis, aquam. g.* Ita *paullo infra.ad fodiendos puteos animum conferant.**

25 *locorum & adificiorum notitia.g.*

27 *percursuros.g.*

372 35 *atque omnes classem.g.*

17 *tum longius.f.*

19 *aquandi caussa remiges in terram exposuit. f.*

20 *nonnulli ex eo numero.g.*

31 *& quod post horam decimam.g.f.*

373 1 *qua neque f.g.**

5 *collata.f.*
9 *ne turpem.g.*
18 *altera, alteraque perturbata. deinde f. g.*
28 *suis nauibus Alexandriam.c.P*
27 *Claßiariorum & nauigiorum se victos.g.*
28 *vt ex adificijs.f.*
35 *constituerunt.f.*
354 7 *quotidiano vsu.f.g.*
8 *domesticum vsum.g.*
11 *Erant in omnibus.g.f.*
24 *apertas complures.f.* *
31 *magnitudinem, pleraque aperta.*
331 *qua quamque sequatur.f.*
28 *quod ij qui transißent.g.eis.qui.f.*
26 *videris inquit, Cæsar. f.*
29 *potueris explicare.f.*
31 *Hostes (inquit) g.*
376 *nullaq; remis. g. nullis remi. f. nullius remi.P.*
10 *aut in opere, aut in pugna. f.*
16 *nostris enim prorsus.P.*
16 *effugium dabatur vllum, omniaque.**
22 *reliquis etiam esset cauendum.f.*
34 *neque flexi ad virtutem, tanta f. multitudine, hostium viri virtutes nostrorum possent adaquare. f. locum fœde inquinatum, non male restituisse videare si ita legas. neque flecti ad virtutem tanta multitudine hostium vires, virtutem nostrorum possent adaquare. Ita perficias duarum literarum commutatione, adiectione vnius, vt aliquis sensus erui poßit, qui nullus exstare antea videbatur.**

35 *Capiuntur hoc prælio x. biremes.* F.

377 10 *munitionibus & oppidum, & illam & urbem.*

18 *uno tempore &c.*

15 *alterámque insulæ.* G. *atque in alteram.* F.

17 *qui primus.* G. F.

28 *Verterunt. hi pulsi.* G.

31 *potuerunt: quamuis esset dißimile aliorum atque Alexandriæ genus ædificiorum.* G. *potuerunt. Erat non dißimile atque Alexandriæ genus ædificiorum.* F.*

378 3 *accidit. Nam qui se.* G.

opere effecto nulla omnino scapha egredi posset. F.

33 *constiterunt. Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole, ab illis exque area.* F.

379 10 *sinéque ratione* G. *sine ratione.* F.

12 *Alexandrini plures ex nauibus,* G. F.

30 *eleuati scutis.* F.

33 *versatus: postquam &c.* G.

380 16 *fecerint, in operibus hostium expugnandis, in præliísque quotidianis quandocunque sors obtulerat, procurrentibus & erumpentibus studijs militum.* G. *manca lectio.*

381 7 *si quo facto.* G. F.

20 *at regis animus.* G. F. P.

33 *delusa fuerit.* f.

382 7. *erat) commeatum.* F. G.

12 *præficit huic.* G. *præfecit.* f.

29 *Sub id tempus.* f.

33 *accersenda, magnas copias.* g. *cum magnis copijs.* f.

383 15 *pacarat.* G.

22 *à mari adiungitur.f.*
384 I *interficit.f.*
planicie ex omnibus.g.f.
22 *obiectum flumini.g.f.*
35 *certarent.g.*
386 3 *auersi ex flumine.g.*
Nauem multitudine.g.
34 *atque ea parte.f.g.*
387 16 *maiorique ex duabus.g.f.*
24 *confirmaretur* Regis *imperium.*
G.
27 Regnum *& imperium.f.*
388 8 *imperata se facere g.*
9 *posse persoluere.g.*
25 XXXVI .*ipse secum.g.*
389 2 *statueret.g.*
3 *putaret.g.*
9 *audacius in* Armenia.*g.*
18 *pertingens in* Armeniam.*g.f.*
390 8 *obuersari.g.*
11 *administraret,*Pharnaces.*f.*
23 *ratione,media.f.g.*
392 25 *dissentionibus confecta.f.*
28 Nam *& castella.f.*
393 5 *sociorum,& cum.g.f.*
se reliquis ex fuga collectis.g.f.
21 *qua sape.f.g.*
394 17 *difficultatésque & hyemis. f.*
19 Q. *Calenum vti sibi classem mitteret destinauit.f.**
24 *magnitudine satis iusta.f.*
25 *his adiunctis nauibus longis. g. ita videtur esse legendum.*
28 *Legionarÿs.g.f.*

395 2 *nostrorum erat præsidium.f.*

396 2 *fortuita dimicationi.f.*

12 *velis vix profugit.g.*

17 *capit eo prælio.g.*

21 Erat Maum *nobilissimum regionum earũ oppidum.f.dediderunt.*

25 Comperit *ipsum* Octauium.f.

33 Palæopharsali.g.f.

397 6 *vel mutuis sig.g.f.*

dissimulabant.g.

399 6 *nihilominus tamen oderant.g.f.*

7 *acceptum referebant.f.*

8 *erat interpolatum.f.*

10 *& ipso delectu & sumptu.g.*

18 *insolenti voluntate.f.*

31 *sestertiase daturum.g.f.*

33 *eoque ipso die tempore pomeridiano.f.*

399 5 Munatius Flaccus.G. Minutius Flaccus. f. Mnatius Plancus, *vt noster habet,legendum videtur.*

26 *enim aut in prouincia natus.f. g.*

27 *vt diuturnitate.g.*

400 25 *qui si maxime f.g.*

34 *dubius animi.f.*

401 3 *æqua autem ratione delectum habere instituit,quos ex omnibus &c. g. quem autem* Roma *delectum.* F. *aut manca aut deprauata lectio. æque autem* Romanorum *delectum instituit, quos ex omnibus. &c.* P. *siue innixus ingenio, siue adiumento veterum exemplarium, ita* Rob. *Steph. emendauit,aut quisquis ab illo excusum librum edidit, huius loci restituti laus penes illum videtur constitisse.*

18 *cum ad oppidum Leptim*.g.

24 *Carbonem*.g.f.

302 21 *haberent, eique frequens regionum conuentus*.g.f.

403 20 *cum Caßius contra, pro castris suis aciem instruxisset, loco superiore, caussa &c*.f.

404 19 *emisit quod sibi vsui fore credebat. si &c*.

405 18 *Et cum non tantum indutias facerent, sed prope iam constituta opera complanarent*. G. *non tantum indutijs factis*.f.

406 26 *Existimabat*.f.

407 6 *finitimósque omnes qui* g.

408 9 *affuisse*.g.

14 *excusationem imprudentiæ*.g.

19 *esset: tamen se concedere*.g.f.

25 *legionem autem eam quam*. F. *vnam quam* g.

29 *adduci iußit*.f.*

409 18 *qui fuissent. in se officiosi*. g. *quæ germana lectio est*.

29 *remitteret*. g.

410 11 *positum ipsum*, f.

22 *refectam operibus*.G.

411 13 *portabat milites*.f. g.

25 *& eo loco militum cohortationem, coarctatione omnino puto legendum. Quid enim Cæsar cohortationem Pharnacis irrideret? quam neque consistente agmine, procul exaudiret? cum quidem militi in præruptam vallem descendendum, & subeundus arduus collis esset, id quod fieri sine tumultu & clamore, nullo modo poterat. Ita autem legi debere, & antecedentia verba & subsequentia ostendunt, sed*

nihil temere affirmo.
28 in praruptam descenderat vallem. G.P.
512 30 eóque subditi periculi. G.
415 3 qua abest à Lilybao. G.F.
25 confident. F,
416 8 captiuus cum peruenisset. G.
417 4 refugeréntque in oppidum. G.F.
418 13 imperabat vnicuíque pracipiebátque. G.
420 27 Casar se moueret. g.
29 decernendum videret. g.
421 11 pilum cursu. G.P.
422 4 porrigi alternis. g.P.
17 occurrit Hostes suis. F. At hostes suis G.P.
16 Equitibus recipientes. F.g.P.*
28 defatigati. g.f.P.
424 20 legiones octo & equitum, 4. millia esse nũciabantur. F.g.P.
26 ferrum plurimum. F.
27 importatio. F.
425 11 Vacnatos. F.
4 in sua prasidia congesserat. P. in sua castra. F.
5 & eo parato. F.
6 alteras cohortes. g.P.F.
9 plaustris deligatos Adrumentum. F. G.P.
23 priuatúsque adolescentulus. F.
426 6 ab Vtica in Mauritaniam. F.
427 29 sed legatum. F.
428 2 cum antea stare constituisset. F.
7 sine vlla mora, ac sine excusatione. F.
9 penitúsque euerti. F.
13 futurum: ipse in tanta G.P.

429 33 *minutis praliis*. F. *Ita infra, fol*. 443. 9. *vt sit fides, minutis pralijs, pro paruis acceptum*. *Sic minutatim pro paullatim* 458. 29.

430 11 *ad terram defixo*. F.
30 *erant pracipit*. F.

431 15 *vt sine defensoribus aditum aduersarijs prohiberent*. F.

432 11 *electos homines*.

432 31 *simulátque*. G. P.

435 7 *extra castra*. F.
10 *decliuitatem*. G. P.
17 *apud quos vltimum prasidium*. F.
19 *ascendit, in vnumquémque* F.
25 *commoratus Casar perspectáque &c*. P. G.
31 *paßibus*. M. D. P. G.

436 10 *conuulneratísque* F.

431 24 *ita perculsus*. F.

440 5 *namque vigiliarum signo confecto*.
24 *protegebantur*. P. G.
28 *pertinentibus omnibus corruptis*.

441 9 *magna suspensione*. G. P. *magis*. F.
14 *illatum Scipioni additúmque* F. *intellectum*. G. *oportere*. F. P. *si legas necesse, aliquid desit necesse, vt praterea post montem collésque subitò se Casari offenderat, & equites in occulto collocauerat*. C. F.

442 29 *hoc hac ratione*. F. P. G.

443 13 *Casariani vi vniuersa*. F.
21 *occiderunt*. F.

444 20 *constituam*. *Quapropter* C. *Aniene*. P. G.
30 *Tusci Saliene*. T. *Alliene*. F.

445 5 *singulos nō amplius singulis additis seruis*. *f. eoúsque quo telum*. F. G. P.
29 *occasione accepta*. F.

440 3 *cum autem eius sermonem nuncius ad illum referret. &c. g.* P. *cum nihilominus eius nuntius ad se referret.f.*

4 *qua vellet ipse perageret.g.*P.

24 *& super alium quendam excelsum natura locum.f.*

28 *constitit.*G.P.

447 14 *acies media à legionarijs.*G.P.

19 *auxiliarios.g.f.*P.

23 Præterea Numidas G. P. *propterea*. F. *Habuit in sinistro cornu legionem nonam & octauam, in dextro cornu trigesimam & vigesimam octauam: quartam decimam, trigesimam tertiam & vigesimam sextam in media acie: ipsum autem &c.g.*P.*f.*

438 6 *& ita collocarat, vti suum dextrum latus munitionibus adiuuaretur, sinistrum autem equitatus hostium multitudini resistere posset.f.melior lectio ni fallor & clarior.**

444 7 *excursionibus officere non intermittit.*

9 *& iugo, ne à* Cæsare.*f.*

16 *ab* Vtica *progressus.f.g.*P.

23 *peruenit.at* Aquila.*f.*

32 Adrumetum *ex cothone. f.*

455 3 *Leuisque armatura.*P.

458 6 *passus horis quatuor.*G.P.

457 29 Thebennam.P.G.

458 29 *minutatimque cedebantur.f. cedebãt alij habent, vt sit, paullatim ac sensim cedebant.* Non optimus auctor latinitatis supra eadem significatione erat aduerbio minutatim vsus, *& minutis prælijs, hoc est paruulis.*

460 10 *Quo postquam* Cæsar *venit & animaduertit aciem pro vallo Scipionis contra elephã-*

tos dextro finistróque cornu collocatam.f.

452 19 *Quo postquam peruenerunt eáque ipsi ab Iulianis teneri, vident. &c.* P.G.

465 26 *Luneio regulo.f.g.* P.

31 *idem* Cæcinnæ. P.G. Item. F.

466 10 *inductarum.* P.G. *Inductarum.f.*

13 *ex suo merito.* F.P.G.

Sciendum est, priore numero folia, secundo lineas:

C. vel, c, Carrariensis codex est, qui manuscriptus idem & antiquissimus est

G. Gryphii, minimæ formæ qui ex vetusto admodum exemplari est excusus Lugduni.

F. impressus ix. abhinc anno Florentiæ.

P. *Parisiensis Roberti Stephani.*

Vuasc. excusus Lutetiæ à Vascosano.